NICOLAE MĂRGINEANU

Mărturii asupra unui veac zbuciumat

Prefaţă de Mircea Miclea

Ediţie îngrijită de Daniela Mărgineanu-Ţăranu

CUPRINS

Prefaţă
Notă asupra ediţiei
Cuvînt înainte
Început de drum
La Blaj
La Orăştie
Student la Cluj
Studiile de specializare
Universitatea din Leipzig
Universitatea din Hamburg
Universitatea din Berlin
Examenul de docenţă
Cercetător ştiinţific al Fundaţiei Rockefeller
Universitatea Harvard
Universitatea Yale
Universitatea din Chicago
Universitatea din Columbia
Din nou la Universitatea din Chicago
Peisajul ştiinţific, cultural şi social-politic al Americii
Universitatea din Londra şi Paris
La Catedra şi Institutul de Psihologie din Cluj
Democraţie şi dictatură
Repercursiunile crizei politice internaţionale
Atentatul împotriva rectorului Goangă
Dictatul de la Viena
Nebunia legionară
Guvernarea mareşalului Antonescu
Sub ocupaţia stalinistă
Asociaţia româno-americană
Conferinţele despre SUA
Dr. Petru Groza
Demiterea mea din Universitate
Năpasta
La Malmaison
La Ministerul Afacerilor Interne
Procesul
Calvarul
La penitenciarul din Aiud
Din nou în arestul Ministerului de Interne
La Jilava
Din nou la Aiud

Iarăşi la Jilava
La penitenciarul din Piteşti
La penitenciarul din Dej şi Gherla

PREFAŢĂ

Cartea de memorii a profesorului Nicolae Mărgineanu vede acum, pentru prima dată, lumina tiparului în forma sa definitivă. Ea estre cum ar spune J. P. Sartre, o expresie *nu numai a ceea ce a făcut istoria din om ci mai ales a ceea ce a făcut omul Nicolae Mărgineanu din ce a făcut istoria cu el*. O carte de fină analiză psihologică şi încordare etică; o perspectivă personală asupra unui veac zbuciumat. Dar cum poate fi altfel adevărul, ne spune postmodernismul, decât perspectival, dependent de un punct de vedere al unui observator particular?

Mult prea proteică pentru a putea fi rezumată succint, lucrarea lui Mărgineanu fascinează prin cel puţin trei dimensiuni.

Întâi, lucrarea are un *registru narativ* impresionant, întins pe aproape şase decenii: din zorii primului război mondial, când Nicolae Mărgineanu se înscrie la liceul din Blaj, până în anii ’70 când după şaisprezece ani de detenţie iese din închisorile comuniste. Un caleidoscop de oameni şi întâmplări; o viaţă de om, aşa cum a fost. Remarcabile sunt portretele unor universitari clujeni sau străini (Ştefănescu-Goangă, Virgil Bărbat, G. Allport ş.a.) prezentaţi cu excelenţa şi scăderile lor, cu partea lor publică şi tainele lor ascunse. Remarcabile sunt multe dintre întâmplările istorisite, unele, ca de pildă, întâlnirea lui Mărgineanu cu Petrache Lupu, în beciurile Securităţii – de savoare aproape antologică. Acoperind oameni şi întâmplări din spaţii geografice largi (România, Germania, SUA etc.) şi timpuri diferite, epica lui Mărgineanu vizează semnificativul, nu cotidianul. Viaţa de zi cu zi, cu moneda ei măruntă, e mai puţin prezentă în paginile acestei cărţi, legată mai ales de momente semnificative din biografia personală a autorului.

În al doilea rând, cartea aceasta este o mărturie fascinantă despre *viaţa academică (clujeană) de altă dată*; proces-verbal despre o lume pierdută, căci lumea aceea a pierit. O lume în care profesorii universitari erau socotiţi *mari maeştri*. Ei erau consultaţi de către studenţi sau discipoli nu numai în probleme profesionale, ci şi în probleme de viaţă, legate de o iubire, o căsătorie sau o opţiune existenţială majoră. Acum, profesorii universitari sunt – în cel mai bun caz, *experţi*. Ei sunt consultaţi, cel mult, în probleme strict profesionale; viaţa lor nu mai este socotită exemplară, sfaturile lor – neimportante. Era o lume în care profesorii universitari erau *directori de conştiinţă*, influenţau gândirea şi atitudinile unei generaţii. Acum, ei sunt simple *baze de cunoştinţe*, iar influenţa lor în formarea conştiinţelor e lamentabilă, mult sub nivelul unui realizator de talk-show la tv sau de editorialist la un ziar cotidian.

În fine, era o lume în care relaţiile academice erau calde şi *personalizate*, G.Allport, de pildă, citea în faţa studenţilor săi de la Harvard scrisorile trimise de Mărgineanu de la Cluj! Profesorul Ştefănescu-Goangă îl cheamă într-o zi pe studentul Mărgineanu la cabinet, îl pune să înveţe germana şase ore zilnic şi apoi îl trimite cu o bursă în Germania! Acum universităţile s-au masificat, s-au industrializat. Relaţiile corpului academic cu studenţii s-au *depersonalizat*, au devenit relaţii *funcţionale*. *Universităţile nu mai educă, doar instruiesc*.

În al treilea rând, cartea lui N. Mărgineanu poate constitui un excelent studiu de caz despre *memoria autobiografică*. M-a intrigat, de pildă, de ce profesorul Mărgineanu relatează atât de detaliat, până la amănunte banale, stagiul său în SUA ca bursier al Fundaţiei Rockefeller. Doi ani şi jumătate de studii în străinătate ocupă aproape tot atâta spaţiu tipografic cât şaisprezece ani de puşcărie politică! Am găsit, cred, răspunsul în chiar mărturiile lui Mărgineanu: “*Avantajul, marele avantaj al intelectualului, ajuns în închisoare, acesta a fost: bogăţia vieţii sale, care-l făcea să-şi ajungă sieşi şi să nu se simtă singur, oriunde s-ar fi aflat*”. Aşadar, câţiva ani de formare profesională postuniversitară şi stagiile în străinătate au fost hrana lui spirituală pentru ceilalţi şaisprezece ani de puşcărie. Probabil că i-a rememorat şi i-a povestit de zeci şi sute de ori; i-a visat

şi i-a retrăit prin carcere şi închisori. Aşa au ajuns să ocupe un spaţiu mult mai mare în mintea lui şi să transpară în scrierea memoriilor. Geografiile interioare au devenit mai reale şi mai întinse, compensând geografia mizeră a spaţiului concentraţionar.

Mărturie despre oameni şi întâmplări dintr-un veac zbuciumat, cartea lui Nicolae Mărgineanu este, întâi de toate, o mărturisire despre sine însuşi. Ea arată cum poate fi învinsă asprimea realului prin mobilizarea forţelor sufleteşti. Din închisoare Mărgineanu a ieşit învingător!

Cluj-Napoca, martie 2001

Prof.dr. Mircea Miclea

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Manuscrisul memorialistic al profesorului Nicolae Mărgineanu însumează peste 700 de pagini dactilografiate şi cuprinde perioada studiilor de la Blaj, a specializărilor în universităţi din Germania, Franţa, Anglia, Statele Unite, precum şi a evenimentelor din timpul şi după încheierea războiului, inclusiv a perioadei de peste şaisprezece ani de detenţie politică (1948-1964).

Partea a doua a manuscrisului, îngrijită de prof. Voicu Lăcuş, a apărut în 1991 la Editura Dacia din Cluj sub titlul *Amfiteatre şi închisori*, volumul fiind restituit abia acum în forma sa integrală.

Manuscrisul a fost redactat direct la maşina de scris, autorul obişnuind să revină asupra lui după cîtva timp. Din păcate el nu a mai avut răgazul unei ultime corecturi, astfel încît eliminarea unor repetiţii, apărute involuntar, se impunea de la sine. S-au păstrat totuşi unele repetări de sintagme şi propoziţii ca fiind specifice stilului autorului, caracterizat şi printr-o topică personală a frazei.

La data redactării (1978), N. Mărgineanu nu spera într-o publicare imediată a paginilor sale, document de mare interes ştiinţific şi politic, dar mai ales de conduită morală. Acest deziderat se împlineşte abia acum, la mai bine de douăzeci de ani de la trecerea sa în nefiinţă (iunie 1980).

CUVÎNT ÎNAINTE

Memorii au scris – şi a fost normal să scrie – o parte din oamenii politici, care au jucat un rol în desfăşurarea istoriei şi astfel au simţit nevoia de a explica şi justifica ideile şi motivele de la temelia acţiunii lor.

Memorii au scris şi o seamă de oameni de ştiinţă, literatură şi artă pentru a lămuri procesul creaţiei lor cu scopul de a-şi face mai înţeleasă opera. Începutul l-au făcut Rouseau şi Goethe, iar pilda lor a fost urmată în zilele noastre nu numai de Van Gogh, Gide, Thomas Mann şi Lucian Blaga, ci şi de creatori mai puţin importanţi pe care istoria, după toată probabilitatea, îi va uita.

De o valoare cu totul deosebită au fost în schimb însemnările din manuscrisele lui Leonardo da Vinci şi Eminescu pe care veacurile le vor comenta mereu.

Mărturii – dar nu memorii – asupra evenimentelor şi frămîntărilor din epoca lor au depus şi unii martori oculari fără merite în viaţa politică şi culturală ca să faciliteze judecata de mai tîrziu a istoriei, care se poate scrie *sine ira et studio* numi după ce epoca respectivă s-a încheiat. Aceasta este şi cazul modestei mele persoane. Şi sînt sigur că este şi al altor fraţi de luptă şi suferinţă, care au fost victimele dictaturii lui Hitler şi a lui Stalin.

Că la început am simţit nevoia să scriu şi „autobiografia educaţiei mele“ – urmînd exemplul profesorului Henry Adams de la Universitatea Harvard – aceasta a fost necesar deoarece judecata asupra veacului trăit nu poate fi desprinsă de educaţia mea, care a început în casa ţărănească a părinţilor şi în şcoala primară susţinută de sat, a continuat la liceele din Blaj şi Orăştie şi s-a încheiat – dar numai în prima ei parte – la Universitatea din Cluj, unde mi-am susţinut examenele de licenţă şi doctorat. În cea de a doua parte a pregătirii mele am plecat apoi pentru studii de specializarea în Germania, America, Anglia şi Franţa – le dau în ordinea succesiunii lor – care au durat aproape tot aşa de mult ca şi studiile de la Cluj.

Sentimentul *discontinuităţii* studiilor şi educaţiei mele nu l-am încercat însă nici în universităţile străine deoarece *mai luminate luminile lor erau*, dar principiile lor conducătoare nu se deosebeau prea mult de acelea din ţară. O dovadă că intrate în veac erau şi şcolile din patrie cu toate că erau mult mai tinere şi mai modeste. Surpriza cea mai mare a fost însă asemănarea şi mai mare dintre regulile etice de viaţă ale satului meu situat – conform ultimelor descoperiri arheologice – pe o veche aşezare dacică şi legile elaborate de dascălii mei din străinătate în tratatele lor de Etică. Aceasta chiar dacă dascălii mei se inspirau din Platon şi Aristotel, nu din proverbele înţelepte ale bătrînilor din satul meu.

După judecata unuia dintre aceşti dascăli – profesorul A. N. Whitehead, care a scris împreună cu Bertrand Russel celebra carte *Principia Mathematica* – cursul istoriei nu e determinat însă numai de conducătorii politici de care actualitatea zilei face prea mult caz, ci şi de o seamă de oameni mai modeşti, ca Ampère şi Faraday de pildă, pe care prezentul îi ignoră, dar viitorul îi preamăreşte deoarece au schimbat condiţia de viaţă a omenirii, îmbunătăţind-o mereu. Faptele măreţe de arme ale lui Alexandru, Cezar şi Napoleon doar au zdruncinat-o. În schimb, revoluţia tehnologică a oamenilor de ştiinţă a adus o bunăstare necunoscută înainte.

O revoluţie ştiinţifică asemănătoare s-a petrecut şi în medicină. Datorită ei majoritatea bolilor a fost jugulată, longevitatea aproape s-a dublat, iar de la începutul secolului pînă azi populaţia omenirii s-a întreit.

Altă revoluţie ştiinţifică a început în timpul studiilor mele în domeniul *conduitei şi relaţiilor umane*, cercetate de psihologie şi sociologie. Noile cercetări au început cu organizarea ştiinţifică a muncii din întreprinderi sub unghiul condiţiei social-umane, care se întregeşte reciproc cu

organizarea ştiinţifică a muncii sub unghiul tehnologic. Cu aceleaşi maşini-unelte şi instalaţii tehnice o comunitate muncitorească dă un randament, iar alte comunităţi dau altul mai mare sau mai mic, după cum este gradul lor de pregătire şi de organizare social-umană. Variaţiile urcă pînă la 50%. Prin urmare, condiţia tehnologică a muncii şi producţiei nu ajunge. Ea trebuie completată cu cea social-umană şi educaţională.

Dat fiind succesul deosebit al organizării ştiinţifice a relaţiilor social-umane în întreprinderi, aplicarea ei a trecut şi în administraţia şi conducerea instituţiilor de stat.

Pe aceeaşi cale se încearcă azi şi organizarea relaţiilor dintre popoare, aşa cum în cursul depănării de amintiri voi arăta.

O mărturie a trebuit astfel să depun nu numai asupra uceniciei mele ştiinţifice, ci şi asupra atmosferei ştiinţifice a şcolilor din ţară şi străinătate, care se conjugă cu peisajul economic, social-politic şi cultural al ţărilor respective. De altfel, în lumina psihologiei şi sociologiei contemporane, funcţiunile şi trăsăturile umane nu mai sînt simple atribute ale persoanei, ci *moduri de conjugare* cu societatea în care trăim de la epoca de cultură dată. În consecinţă, „noi“ nu sîntem numai „noi“, ci şi familia în care ne-am născut şi aceea pe care am întemeiat-o, precum şi şcoala pe care am studiat-o, instituţia în care lucrăm şi statul în care trăim.

Din aceste motive nu am putut înţelege de ce în *Hronicul vîrstelor*, Blaga vorbeşte numai de copilăria şi ucenicia sa, nu şi de dascălii care i-au rodit sensibilitatea şi gîndirea. Aceasta chiar dacă opera sa este în primul rînd rodul geniului său. Omise sînt nu numai numele profesorilor de la Liceul „Şaguna“ din Braşov, ci şi acelea ale dascălilor de la Universitatea din Viena, a căror strălucire – şi influenţă a lor asupra sa – le recunoaşte, dar fără să le pomenească numele. Menţionate sînt doar acele a doi profesori, unul de la liceul din Braşov şi celălalt de la Teologia din Sibiu, pe contul cărora elevii şi teologii făceau glumele lor.

Sînt suflet din sufletul neamului meu, a spus Coşbuc. Şi la fel, desigur, sînt şi Rebreanu şi Blaga. Cu atît mai mult Eminescu. Cu toţii însă, Eminescu şi Blaga în special, exprimă şi sufletul Europei şi al Epocii lor. Fără raportarea la Lume şi Timp, viaţa şi opera lor nu pot fi înţelese.

Precum nu pot fi înţelese nici intrarea în veac a României după Revoluţia din 1848, nici Unirea Principatelor din 1856 şi apoi a tuturor românilor în 1918. Şi, din nenorocire, nici dezmembrarea unor părţi din patrie în 1940. Lupta şi aspiraţiile noastre de veacuri au fost, desigur, motorul prim al istoriei noastre. Neglijate însă nu pot fi nici „răutăţile“ venite dinafară. Precum nici ideile lui Bălcescu, Kogălniceanu, Maiorescu, aduse din Apus. Şi nici concursul generos al Franţei cu ocazia Unirii Principatelor şi apoi a Puterilor Aliate, care au consfinţit Unirea tuturor românilor în 1918.

Dar lumina vine de la răsărit – a spus Sadoveanu în 1945, după ce ani în şir a vorbit la Radio Moldova, al cărui preşedinte era – pentru „războiul sfînt“ împotriva „varvarilor de la Răsărit“. Nu. Intrarea în veac a României moderne şi Unirea tuturor Românilor s-au făcut cu concursul Apusului, iar Răsăritul despre care el vorbeşte ne-a răpit Basarabia şi jumătate din Bucovina. Din Apus ne-a venit şi ştiinţa, iar democraţia am încercat-o după modelul său.

În virtutea profesiunii mele ştiinţifice, depunerea mărturiei mele asupra veacului nostru zbuciumat nu se opreşte însă la simpla înregistrare şi descriere a faptelor concrete şi astfel „brute“, cum le-a numit James. Ci ea caută să pătrundă şi în structura raţională a factorilor determinanţi, care lămuresc atît caracterul de necesitate al evenimentelor, cît şi rostul lor. De aceea mărturisesc că nu am putut nicicînd pricepe de ce un intelectual atît de strălucit ca Titu Maiorescu s-a putut opri în *Însemnările zilnice* la fotografia simplă a evenimentelor. Aceasta chiar şi atunci cînd a fost vorba de soarta tragică a lui Eminescu, fapt pentru care Călinescu se simte îndreptăţit să tragă concluzia că, prea mult, soarta marelui nostru poet nu l-a interesat. Ceea ce este cu totul neadevărat.

La o cronică a faptelor mărunte se opresc în zilele noastre şi C. C. Giurescu şi Iorgu Iordan cu deosebirea că bunacredinţă le lipseşte. La reacredinţă adaugă apoi şi servilismul faţă de

conducătorii politici ai zilei. Căci Giurescu ridică în slavă nu numai pe actualul conducător al ţării, dedicîndu-i aproape o treime din manualul său prescurtat de *Istorie a Românilor*, ceea ce n-a făcut nici unul din istoricii noştri, care au aşteptat ca activitatea oamenilor politici să se încheie pentru a putea scrie despre ea cu obiectivitate şi sub semnul completitudinii de determinare. Giurescu a preamărit la fel şi pe Carol II în calitatea sa de secretar general al partidului fascist al acestuia, făcînd parte şi din guvernul lui. Osanale i-a ridicat chiar şi lui Horia Sima. Or, toţi trei deodată nu pot fi lăudaţi, fără ca opinia publică să nu te acuze de parvenitism. Iordan, pe de altă parte, uită atît de telegrama sa de felicitare adresată mareşalului Antonescu cu ocazia realipirii Basarabiei după ce a fost răpită samavolnic de către Stalin, cît şi de laudele aduse acestuia, pe care-l consideră ulterior nu numai părintele popoarelor – cum se spunea pe vreme aceea – ci şi marele filolog al omenirii, ceea ce e de-a dreptul ridicol fiindcă în acest domeniu Iordan era un om de specialitate. Ca fost ambasador la Moscova în timpul ocupaţiei staliniste uită apoi şi de crimele lui Stalin, care întrec pe acelea ale lui Hitler, rămînînd amîndoi cei mai mari criminali ai istoriei.

Un fervent comunist a devenit şi Ralea, după ce a îmbrăcat şi el înainte uniforma *Frontului Renaşterii* al Regelui Carol, fiind şi ministru în guvernul lui. Ca director al oficiosului naţional-ţărănist a militat pentru democraţie, erijîndu-se chiar în mentorul ei. Este adevărat că în articolele sale din *Viaţa Românească* – al cărui director de asemenea a fost – nu a scris numai despre democraţie, ci şi despre *specificul românesc*, susţinînd că trăsătura sa principală este supleţea de adaptabilitate la toate condiţiile oricît de diferite şi contradictorii ar fi ele. Cu această abilitate a ajuns însă nu numai la compromisurile faţă de regele Carol, ci şi la trădările de sub ocupaţia stalinistă a patriei.

Istoria neamului nu au făcut-o totuşi lichelele, ce au servit toate regimurile politice impuse de puterile străine imperialiste, care-şi deschideau în acest mod calea pentru a ocupa în cele din urmă ţara. Ci au creat-o Mircea cel Bătrîn, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul care i-au apărat cu îndîrjire – şi nu cu oportunism – hotarele. Au scris-o apoi Horea, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, Simion Bărnuţiu, Nicolae Bălcescu şi alţi viteji şi demni ai neamului care s-au sacrificat pentru el, ca şi Meşterul Manole pentru ridicarea Mănăstirii de la Argeş.

Pilda lor au urmat-o sutele de mii de soldaţi care au luptat şi au căzut pe cîmpul de onoare pentru întregirea şi reîntregirea hotarelor în primul şi al doilea război mondial.

Fapta lor a fost urmată şi de aproape un sfert de milion de alţi fii ai neamului, care au înfruntat ocupaţia stalinistă ajungînd în lagăre şi în închisori şi murind o bună parte din ei din cauza ororilor lor, fie în timpul detenţiunii, fie la scurtă vreme după terminarea iadului ei.

De aceea istoria va reţine numai jertfa lor în slujba neamului, nu şi oportunismul celor care au dezertat de la această datorie.

Mărturiile de faţă sînt scrise pentru această istorie. Sînt sigur că şi alţi fraţi de luptă şi suferinţă au simţit aceeaşi nevoie pentru ca, din confruntarea tuturor mărturiilor, istoria ce urmează a fi scrisă să poată fi cît mai completă şi obiectivă.

ÎNCEPUT DE DRUM

Scăpaţi de iobăgie, ţăranii din Transilvania au început să cumpere cîte un petec de pămînt ca să înjghebe o gospodărie proprie şi să nu mai fie obligaţi să lucreze numai pe moşiile grofilor şi baronilor, pe care-i slujiseră înainte aproape ca robii. Uneori se asociau un sat sau două ca să cumpere o parte din moşia foştilor stăpîni, care pierduseră peste noapte la jocul de cărţi averi întregi. Aşa s-a întîmplat chiar baronului Wesselényi din satul meu, Obreja, aproape de vărsarea Tîrnavei în Mureş. La încrucişarea rîurilor e Mihalţul, unde a izbucnit revoluţia din 1848, desigur, tot pentru stăpînirea pămîntului.

Înspre sfîrşitul veacului trecut cumpărăturile de pămînt ale ţăranilor români au devenit însă aşa de mari încît Casa Magnaţilor a socotit necesar să vină cu legea dreptului de preemţiune în virtutea căreia moşia unui grof sau baron putea fi vîndută românilor numai dacă statul însuşi nu o cumpăra. În practică aplicarea legii s-a dovedit a fi destul de puţin eficientă deoarece statul din acea vreme nu se ocupa cu agricultura, iar cumpărători maghiari nu prea se găseau. În schimb, grofii şi baronii, care vindeau, erau foarte mulţi.

Cu timpul ţăranii mai înstăriţi au început să-şi trimită şi cîte un copil la şcoală pentru a-l face nu numai preot sau învăţător, care să le lumineze mintea, ci şi medici sau avocaţi, să le apere sănătatea şi dreptatea. Este adevărat că numărul acestor copii de ţărani, trimişi la învăţătură mai înaltă, era foarte mic. Din satul meu, de pildă, a plecat fratele bunicului dinspre tată, care s-a făcut preot. În generaţia următoare au plecat doi tineri, care s-au făcut învăţători. Din generaţia mea, am plecat doar eu. Azi, în schimb, sînt aproape o sută.

Puţine, de altfel, erau sub stăpînirea maghiară, şi şcolile secundare româneşti. Un liceu la Blaj, al doilea la Braşov şi al treilea la Năsăud. Plus un gimnaziu cu patru clase la Beiuş şi altul la Brad. Însutite sînt azi şi şcolile! Deosebirea este prea mare pentru ca semnificaţia ei să mai aibă nevoie de comentarii. Ajunşi stăpîni în ţara lor, ţăranii români s-au trudit nu numai să cumpere pămînt şi să înjghebe frumoase gospodării, ci şi să-şi dea copiii la şcoală pentru a-i face „domni“.

„Flămînzi şi goi, făr’ adăpost“, au fost destul!

Am plecat astfel la liceul din Blaj, în timpul stăpînirii austriece şi ungare, nu numai cu sentimentul că împlinesc un vis al meu şi al familiei mele, ci şi cu dorinţa satului meu de a avea un preot sau învăţător din sînul său. Profesiunea mi-a schimbat-o doar România Mare – cum s-a numit în acele zile de măreaţă sărbătoare ţara întregită – care mi-a deschis alte perspective, cu totul nevisate înainte.

Destinat să plece la învăţătură fusese, de fapt, fratele meu, eu urmînd să rămîn la gospodăria de acasă fiindcă alt frate sau soră nu aveam. Izbucnirea Războiului mondial în vara din anul 1914 a făcut însă imposibilă plecarea lui. Tata mersese pe front, iar fratele urma să ajute pe mama, căci mai mare fiind, el putea ţine coarnele plugului, eu puteam merge doar cu oile şi, mai tîrziu, cu vitele la păscut.

După doi ani, cînd am terminat şcoala primară confesională din sat, s-a pus astfel problema plecării mele. La fel de bine, de altfel, învăţam şi eu, iar cele două cărţi de învăţătură – *Abecedarul* şi *Catehismul* – le ştiam pe dinafară. Pe deasupra pricepeam bine şi socotelile la tablă. Şcoala confesională din sat se reducea, de fapt, la o singură clasă, în care învăţam toate cele patru clase, cu un singur învăţător, bunul nostru dascăl Părduţiu. Lîngă sala de lecţii mai era o cameră, în care locuia el cu soţia şi cu cei patru copii ai săi. Această unică cameră îi servea şi de bucătărie şi de sufragerie şi de dormitor! Modestă era, de altfel, şi remuneraţia sa, plătită de săteni.

A fost în ziua de Sfînta Marie 1916 cînd mama a plecat în zorii zilei pe jos la Blaj ca să se

intereseze de înscrierea mea la internatul liceului fiindcă singură cum era, mîncarea la Blaj cu desaga era greu să mi-o aducă săptămînal, aşa cum era obiceiul în acea vreme. Tot în zorii zilei am plecat şi eu cu vitele la păşune, bucuros, dar şi puţin trist, că după două săptămîni le voi părăsi. Îmi erau dragi cei patru bouleni ai noştri, împreună cu mama a doi dintre ei, şi-i duceam la locurile cele mai bune de păscut. Ciurda satului păştea mai mult prin mijlocul păşunii, unde paza vitelor era mai uşoară. Eu duceam vitele noastre la marginea păşunii, unde iarba era mai frumoasă şi, desigur, mai puţin păscută deoarece teama ca animalele să nu se avînte în porumbul baronului era mare. Joiana – cel mai cuminte dintre bouleni – întindea botul spre mohorul din porumb, iar uneori îl ridica şi spre stiuletul însuşi. Se oprea însă la jumătatea drumului, ca să vadă reacţiunea mea. La strigarea mai răstită a numelui său, se lăsa păgubaş şi se îndepărta de ispită, pufăind nervos din nări.

Înainte mi-a plăcut să scot şi oile la păşune deoarece tare mă distra jocul mieilor. Ca plăcerea lor – şi a mea – să fie mai mare, le legam zurgălăi la gît. Precum şi ciucuri tricolore! Clopote la gît şi ciucuri tricolore în coarne putrau de altfel şi boulenii cînd cărau snopii de grîu acasă pentru a fi aşezaţi în stog. Cît necaz nu era atunci cu jandarmii cu pene, care umblau prin sat şi se legau de oameni din cauza ciucurilor tricolori!

– Apoi, domnule jîndar, îi zi de sărbătoare, că aşa ne-am pomenit din moşi şi strămoşi, răspundeau ţăranii.

La toate mă gîndeam în dimineaţa aceea de Sîntămărie, căci eram tare tulburat din cauza gîndului că în curînd plecam… De aceea nici nu ştiu cînd s-a făcut ora nouă şi jumătate, şi trenul de la Teiuş spre Blaj pufăia la pornirea din halta de la Cistei, satul de peste Tîrnavă! Acesta era semnalul pentru a duce vitele în prund la Secaş ca să bea apă şi apoi să se odihnească la marginea răcoroasă a apei, rumegînd în tihnă iarba păscută. Le-am dat deslegare să plece, iar eu am mers la gîrla din sus de prund ca să mă scald. Razele soarelui au devenit nu numai foarte calde, ci începuseră de-a dreptul să ardă. În pipirigul de la marginea gîrlei am avut norocul să prind şi cîţiva cleni, pe care i-am fript. Ca să mă satur, am fript şi slănina din traistă şi am mîncat-o cu ceapa verde, adusă din grădina noastră. Iar ca să-mi astîmpăr setea, am băut apa proaspătă de la izvor. M-am întins apoi la umbra îmbietoare a unui salcîm să trag un pui de somn bun, căci nopţile de vară erau scurte şi nu dormeam îndeajuns. După cină mai întîrziam şi eu, împreună cu fratele meu, pe uliţă să mai schimbăm o vorbă cu prietenii. Fratele începuse să caute prietenia fetelor. Dimineaţa însă mama mă scula în zorii zilei ca să plec cu vitele cît mai de devreme la păşune cînd iarba era mai fragedă.

M-a trezit din somnul odihnitor de sub salcîm numai bătaia soarelui, căci între timp umbra se îndepărtase. Trenul care se reîntorcea de la Blaj mergînd înspre Teiuş la orele trei şi jumătate pufăia din nou la ieşirea din gara de la Cistei. Vitele aşteptau gata în picioare ca să meargă la păscut deoarece le era foame.

Nu am apucat însă bine să le duc la marginea păşunei cînd Joian cel cuminte a început să mugească şi chiar să tremure, dînd furios din coarne ca să se apere de streche. Şi-a pus apoi coada pe spinare şi, înnebunit de durerea pe care strechea i-o provocase, a luat-o la fugă pe Secaş în jos, înspre moşia baronului. În clipa următoare şi-au pierdut firea şi ceilalţi trei boi, luînd-o la fugă şi ei. Pe loc a rămas doar vaca, care privea mirată la ceea ce se întîmplă. Am luat-o repede după boi să-i aduc înapoi ca să nu mă prindă jitarul baronului şi să-mi ia zălog, urmînd ca paguba făcută de cei patru boi să fie plătită de mama. N-am apucat însă bine să-i scot pe răzoare, că boii, fugăriţi iarăşi de streche, au făcut, speriaţi, cale întoarsă. Aceeaşi treabă s-a repetat a doua şi a treia oară, poate chiar de patru ori, pînă cînd adierea vîntului, ce venea dinspre Tîrnava, s-a înteţit, iar vremea s-a răcorit, alungînd strechea. O dată pericolul trecut, vitele şi-au reluat liniştite păscutul, iar eu m-am aşezat jos ca să mă odihnesc după năprasnica alergare. Abia atunci mi-am dat seama că mîinile şi picioarele îmi sînt brăzdate de sînge, zgîriate fiind de trestie şi urzici. Rănile produse au început să mă usture aşa de tare, încît am simţit ochii cum îmi lăcrimează.

– Lasă copile şi nu te necăji, că peste două săptămîni vei scăpa de păzitul vitelor şi te vei

duce la şcoală, mi-a spus mama, care se întorcea de la Blaj şi din coasta dealului observase necazul pe care l-am avut. Ca să mă încurajeze, mi-a întins foaia de înscriere la internat, cu „menuurile“ ei: dimineaţa cafea cu lapte, jimblă la ora zece, două feluri la amiazi, altă jimblă la ora cinci şi apoi din nou mîncare cu două feluri seara.

– Domnişor, nu glumă, a adăugat mama la sfîrşitul lecturii mele ca să mă îmbuneze.

Mirat de ceea ce se întîmplă, şi îndemnat de voia bună revenită pe faţa mea, – bucuroasă de veste –, Joian s-a lăsat de păscut şi s-a apropiat de noi, adulmecînd hîrtia pe care o ţineam în mînă, ca să vadă dacă nu cumva este vreo mîncare mai bună. După ce a mirosit hîrtia, – şi şi-a dat seamă că nu este ceea ce se aşteptase, – ca să se despăgubească pentru deziluzia încercată, a întins blînd capul ca să-l scarpin după coarne. Ortacul său de jug s-a apropiat şi el să se bucure de aceeaşi favoare…

A doua zi însă vestea adusă de poştaş la primăria din sat s-a răspîndit ca fulgerul… România a intrat în război împotriva împărăţiei austriece şi maghiare pentru alipirea Transilvaniei la patria mamă… La vreo săptămînă după aceasta a bătut şi toba în sat. „Toţi oamenii să audă, şi să înţeleagă, precum ca să se pregătească de plecare peste Mureş, că vine războiul“.

În dimineaţa zile următoare părintele Busoiu a plecat şi el la Blaj ca să afle de la Mitropolie ce anume trebuie satul să facă. Seara la reîntoarcere a povestit însă îndurerat cum Vlădica însuşi, cu canonicii şi teologii săi, au fost îmbarcaţi în tren şi duşi sub paza jîndarilor departe la Oradea Mare …

Peste alte cîteva zile au început să sosească convoaiele de căruţe ale saşilor din jurul Sibiului, care treceau şi ei dincolo de Mureş.

Toboşarul satului a strigat din nou de-a lungul satului porunca împărătească pentru ca să plecăm şi noi.

– Da unde dracu să plecăm, se întrebau oamenii. Şi de ce să plecăm – şi-au zis ei – că doar nu vine Han-Tătar cu tîlharii săi, ci vin fraţii noştri din „ţară“.

– Apoi, măi copile – mi-a spus mama – în anul acesta tare mi-e teamă că s-a dus cu şcoala ta la Blaj. Dar lasă, nu-i nimica – a adăugat ea – că dacă vin fraţii noştri din „ţară“, atunci te duci tu să înveţi chiar la Bucureşti, la rudele noastre.

Cuvîntul de „ţară“ pentru Vechiul Regat îmi era prea bine cunoscut fiindcă „locul din ţară“ se numea şi pămîntul fratelui bunicului meu, plecat la Vălenii de Munte după ce a terminat teologia la Blaj. Bustul său – pe vremea cursurilor de vară ale lui Iorga, la care am fost şi eu, ca student la Cluj, în două veri – era chiar în curtea şcolii cu etaj pe care a ridicat-o el însuşi cu ajutorul părinţilor a căror copii îi învăţa carte. Răpus prea timpuriu de o boală cruntă, cele două fete ale sale au studiat numai şcoala normală de învăţătoare ca să-şi ajute fratele mai mic să urmeze Facultatea de Drept la Bucureşti. Cum banii nu au fost îndestulători, au cerut vărului lor bun din Ardeal să le vîndă partea de moştenire, pe care a cumpărat-o chiar tata, ducîndu-le el însuşi „zloţii de aur“. Contractul de vînzare a fost păstrat cu sfinţenie de tata în „Octoich“-ul său, legat în piele şi cu zimţi de închidere, din care cînta la Biserică. Şi aceasta fiindcă era scris în limba română a „verilor din ţară“, pentru „locul din ţară“, cum s-a numit moştenirea lor.

Plecarea „în ţară“ a „teologului absolut“ de la Blaj prin 1884 sau 1885 a fost însă amarnic plătită cu uciderea fratelui său rămas la Obreja, în momentul cînd, se reîntorcea seara tîrziu de la Blaj, unde a fost ca să ducă fiului său, care studia la liceu, alimentele necesare pentru hrană. Condiţiile în care a fost ucis, jandarmii nu au voit să le cerceteze, iar în procesul de închidere a cazului au scris că a fost „o ceartă între valahii“. Bănuiala satului a fost însă că ucigaşul era o slugă maghiară de a baronului, care după aceea a şi plecat din sat. Copil unic fiind, tata a trebuit atunci să se reîntoarcă acasă ca să se ocupe de gospodărie. Ani în şir a învăţat carte şi pe copiii din sat, deoarece sătenii nu şi-au putut plăti dascălul din cauza unor ani grei de secetă. Ducerea mea sau a fratelui meu la şcoală însemna astfel şi împlinirea visului său, pe care vitregia vremurilor l-a oprit în

loc.

Dar armata română a fost întoarsă din Transilvania de corpurile de armată germană, desprinse din forţele de atac de la Verdun. Au cîştigat nemţii bătălia din România, dar au pierdut, din cauza ei, lupta de la Verdun, care a decis soarta războiului.

Vlădica s-a reîntors şi el la Blaj, împreună cu teologii săi, iar la 1 septembrie 1917 s-a deschis liceul în condiţiuni mai normale. În anul premergător îşi începuse activitatea mult mai tîrziu, cînd eu nu am mai putut să plec deoarece între timp tata fusese grav rănit pe front şi zăcea pe un pat de spital departe în Cehoslovacia, unde mama a mers să-l vadă. În prima jumătate a anului 1917 însă starea de lucruri se îndreptase şi astfel, la 1 septemvrie mama m-a dus la liceu cu o întîrziere de un an, pe care am reparat-o după primii doi ani, susţinînd examenele din clasa a treia cu pregătirea din cele două luni de vară.

La internatul şcolii însă nu m-a mai dus deoarece am locuit la fosta preoteasă din satul meu, care m-a botezat, fiind astfel naşa mea. Bătrînul ei soţ, trecut de 75 ani, a fost dus în domiciliu forţat tocmai la Şopron. De la Oradea, vlădica s-a reîntors, dar el de la Şopron nu, considerat fiind de stăpînire prea periculos. Aceasta în ciuda vîrstei sale patriarhale, care-l putea scoate din cauză. În casa lor de la Blaj, cumpărată cu economiile păstoririi de o jumătate de veac, locuia singură, căci copii nu avea. Îi venea greu. Mai ales cu aducerea apei cu găleata de la fîntîna din colţul mai îndepărtat al străzii. Tot mai anevoioasă era şi aprovizionarea. S-a învoit astfel cu mama să aducă alimente şi pentru ea, iar dînsa să pregătească mîncarea şi pentru mine. Aducerea apei cădea în seama mea. Am scăpat-o astfel de sarcina cea mai grea, care devenise pentru ea un adevărat coşmar. Odată fiindcă era trecută de 70 ani şi a doua oară fiindcă, preoteasă cum era, se jena, pe cea mai bună dreptate, să fie văzută cărînd apă de la cişmea în rînd cu servitoarele tinere, care o mai luau şi peste picior.

Despre soarta celor din „ţară“ vorbea zilnic şi naşa mea deoarece unica ei soră era măritată la Bucureşti. Era o femeie blîndă şi plină de omenie. Satul i-a dus multă vreme dorul deoarece de-a lungul celor 50 ani cît a stat în Obreja a fost „doftoreasa“ celor bolnavi sau cu necazuri. Pe cei bolnavi îi ajuta cu leacuri, iar pe cei necăjiţi îi liniştea cu vorba ei bună, izvorîtă din inimă curată.

Mă văd şi acum în carul cu boi, în drum spre Blaj. Şedeam pe strajacul cu pae, aşezat alături de alimente, iar carul era tras de Joian şi ortacul său de jug, Juncan. Îi mîna blînd şi domol badea Dumitru, bătrîna noastră slugă, care dorea să moară în casa noastră. Emoţionat părea şi el, dar nu atît ca mama şi ca mine. Boii, în schimb, rumegau nepăsători. Am plecat cu noaptea în cap şi am ajuns odată cu trenul de la orele nouă şi jumătate, cu care a venit şi părintele Busoiu să ne dea o mînă de ajutor la înscriere. Cu sprijinul său formalităţile au fost terminate în cîteva minute. Tot el a venit şi la librărie, ca mama să-mi cumpere cărţile de şcoală. Au fost vreo şase, şapte. Timp de patru ani la Obreja am învăţat numai din *Catehism* şi *Abecedar*. De cele şase, şapte cărţi, puţin m-am speriat.

După înscrierea mea la şcoală, mama şi-a împlinit şi o dorinţă din tinereţe. Şi-a cumpărat o carte de rugăciuni, legată în piele neagră şi cu cruce de aur pe ea. Întorcîndu-se spre preot, a spus:

– Cînd a fost mic, Niculaie a fost tare beteag şi m-am temut că moare. M-am rugat atunci lui Dumnezeu pentru viaţa lui şi am făcut jurămînt să postesc în fiecare an şapte zile dacă-i redă sănătatea. Acum că l-am dat la carte, mă gîndesc să mă rog şi eu tot din carte, ca să-i dea Dumnezeu noroc şi la învăţătură.

Reîntorşi la naşa mea, pe badea Dumitru l-am găsit gata de plecare, cu boii nutriţi şi adăpaţi. Mîncase şi el. Cum drumul era lung, a prins boii la jug şi a plecat. Cînd a ieşit carul din curte, m-am uitat lung la boii mei dragi, de care mă despărţeam. Mergeau însă nepăsători, cu toate că la plecare i-am sărutat.

Mama a rămas să ia masa cu naşa mea, care era şi naşa ei, deoarece a căsătorit-o. Şi-a luat apoi rămas bun şi a plecat să ajungă carul pe drum. Că de mers pe jos era sătulă!

Am însoţit-o pînă la marginea oraşului, dar după ce am trecut pe sub podul de cale ferată,

mama m-a oprit.

– Acum, copile, întoarce-te la sălaşul tău cel nou…

– Dar mamă, pot să mai vin, să vin chiar pînă la Obreja, că şcoala începe numai luni şi mîine mă pot întoarce…

– Asta nu, dragul mamei. Tu cu Obreja ai terminat. Blaj ai vrut, la Blaj te-am adus. Plimbă-te frumos prin oraş şi mai uită-te şi prin cărţi, căci ai văzut ce faine sînt. M-a sărutat apoi în grabă ca să nu-i văd zorii lacrimilor, iar eu să încep să plîng de-a binelea că rămîneam printre străini.

După cîţiva paşi însă m-a strigat şi mi-a spus:

– De aci încolo să asculţi de dascălii tăi cu carte că eu nu te-oi mai putea povăţui. Din partea mea însă să nu uiţi un sfat, orice vei ajunge tu, poate chiar „pătrupop“, dragul mamei. *Sufletul să ţi-l porţi curat, ca şi cămaşa albă pe care ţi-o spăl cu mîinile mele ca să mergi Dumineca la biserică.*

În drum spre noul meu „sălaş“ – cum l-a numit mama – cuvintele sale m-au urmărit mereu, sunîndu-mi viu în urechi. De duioşia lor, lăcrimam. La un moment dat însă, a răsunat brusc şi sfatul unchiului Barna. În iulie, cînd tatăl meu a fost iarăşi în concediu pentru seceratul şi îmblătitul grîului, şi-a rugat vărul bun s-o însoţească pe mama la Blaj pentru înscrierea mea la liceu.

– Că oricum, un bărbat se descurcă mai uşor decît o femeie, a spus el.

Unchiul Barna şi-a dat cuvîntul că-i va împlini dorinţa, dar în seara zilei premergătoare plecării mele, a aflat că la Blaj merge a doua zi şi preotul. L-a rugat atunci pe el să ajute pe mama că „sigur, ştie mai bine“. Bunul părinte Busoiu i-a răspuns că şi altfel, pentru glasul conştiinţei sale proprii, avea de gînd să meargă pe la liceu în jurul orei zece, cînd bănuia că mama va ajunge acolo.

Încîntat că-şi salvase ziua de arat cu cele două pluguri ale sale, a venit la mama să-i ceară deslegare pentru făgăduinţa dată, pe care nu mai avea rost să o respecte.

Mustrat de conştiinţă, dorea totuşi să-mi fie şi el de un folos.

– Măi nepoate, tu să fii blînd, dragul meu, blînd şi cuminte…

Vorbele sale m-au surprins deoarece om cu multă minte unchiul Barna era, dar blînd de loc. Ci aspru, şi chiar dur, ca toţi mihălţenii. În Obreja venise numai după ce s-a însurat deoarece socrul său avea o singură fată. Citind mirarea în ochii mei, s-a apropiat de mine, a început să mă lovească uşor cu cotul şi să mă calce cu opincile pe picioare. Reluîndu-şi apoi vorba întreruptă mi-a spus:

– Să ştii că domnii sînt şi ei daţi dracului, dar tu să nu te laşi. Iar dacă nu se iau la luptă dreaptă, ci dau din coate şi te calcă pe picior, atunci fii voinic şi nu te lăsa.

Cum armata o făcuse la un regiment de tunari în Viena, tare-i erau dragi şi comenzile militare.

– Mă, comanda noastră, a ţăranilor, e una singură: *sus opincă sus*! Ca să-mi dea curaj, a început jocul sprinten şi voinicesc al „căluşerilor“, lovind zdravăn cu mîna opinca ridicată sus de tot.

Cu sfatul bun al mamei şi cu cel aspru şi dîrz al unchiului, răsunînd mereu în urechi, m-am reîntors spre casa naşei mele fără lacrimi şi cu sentimentul că la nevoie trebuie să mă iau la trîntă dreaptă cu Blaju. Clădirile sale, impunătoare, dar străine, puţin mă intimidaseră. Era apoi şi mai mare decît Obreja!

Jocul căluşerilor, despre care unchiul a pomenit este susţinut de 12 feciori chipeşi, în frunte cu un vătaf. Dar mai la o parte este şi „prostul“, care joacă pe dos, executînd mişcările invers pentru ca jocul desăvîrşit al celorlalţi să apară şi mai frumos. Pare că văd şi acum în faţa mea căluşerii din Obreja, conduşi de tatăl meu la Blaj cu ocazia sărbătoririi semicentenarului *Asociaţiunii Române de Limbă şi Cultură* în 1911. De falnici ce erau, fotografia lor este reprodusă în frumosul volum de peste 300 pagini, tipărit de „Comitetul aranjator“, în fruntea căruia era avocatul Mitropoliei, deputatul românilor de la Vinţi în parlamentul de la Budapesta. Pentru jocul lor măestrit, pe vătaf l-a sărutat Vlaicu, iar celor 12 căluşeri le-a strîns călduros mîna, îmbrăţişîndu-i şi pe ei. La „prost“ s-a uitat mai lung, dar pe urmă l-a îmbrăţişat şi pe el, rîzînd.

Dar ce are de a face jocul căluşerilor – cu opinci şi cuşmă neagră pe cap, precum şi cu brîu

tricolor pe cămaşa albă, iar la picioare cu zurgălăi – cu tînărul ce se reîntorcea acum tulburat spre noul său sălaş din Blaj? Are. Odată fiindcă pe căluşeri îi avea toată vremea în faţa ochilor şi-i dădeau curaj. A doua oară fiindcă, vrînd nevrînd, îmi compar copilăria mea cu aceea a unui ilustru scriitor, Jean-Paul Sartre, despre care am citit unele întîmplări ciudate, asemănătoare cu „prostul“ de la căluşeri.

Iată ce scrie despre copilăria sa revista *Time* din 14 februarie 1977, pagina 23, coloana a treia de jos, pe care am citit-o chiar ieri seară pentru aducerea somnului:

„La vîrsta de cinci ani Jean-Paul Sartre îşi închipuia iubirea aşa cum era descrisă în cărţi, cu „seducători“ şi cu „femei fatale“. La vîrsta de 11 ani – continuă imediat revista – el minţea prietenilor să „are o damă cu care merge la hotel“.

Dacă tînărul de aceeaşi vîrstă, cu trup de copil, dar minte coaptă de om încercat, care mergea îngîndurat pe străzile Blajului, – hotărît să se lupte cu şcolile sale, şi să învingă, ca să-şi croiască o soartă mai bună cu învăţătura lor, pentru el şi familia sa, pentru satul şi neamul său, – ar fi citit – spun – rîndurile din revistă, atunci el, desigur, nu le-ar fi putut pune decît în seama „prostului“, nu a vătafului şi a căluşerilor săi, pe care-i vedea jucînd în faţa sa mîndri şi voioşi, sănătoşi trupeşte şi sufleteşte, comparîndu-se cu ei. Minte coaptă, de adult avea şi el, dar nu ca să se laude că „merge cu o damă la hotel“, ci ca să-şi asume noi răspunderi după acelea pe care le avusese deja în satul său, în care copiii de seama sa îşi ajutau părinţii la gospodărie după puterile lor.

După treburile de peste zi seara jucam şi noi. Uneori chiar căluşerul. Dar nu numai ca să ne arătăm puterile, ci şi ca să strigăm „sus opinca sus“, în momentul cînd în toiul jocului loveam piciorul ridicat sus. De aspiraţiile noastre serioase nu uitam nici în mijlocul jocului.

La Blaj

A fost o zi de duminică prima mea zi întreagă la Blaj. Am îmbrăcat, de aceea, noile „hăinuţe“ cumpărate de mama, anume pentru şcoală, de la tîrgul de vară din Teiuş, plasa satului meu. Pare că le văd şi acum: o zeghe de pînză albastră, o pălărie neagră „domnească“, aşa cum purtau ţăranii de la Teiuş, şi o curea din pînză elastică cu culoare bleumarină cu „buchelăraşe“ şi catarama din piele galbenă, cu care încingeam frumoasa cămaşă, cusută de mîinile mamei. Tot ea cususe şi pantalonii albi, de bumbac şi ei. Croiţi însă fuseseră de un meşter de la Teiuş.

– Domnişor, nu glumă – mi-a spus naşa mea rîzînd, cînd m-a chemat la „cafeiul cu lapte“, pe care l-am luat înainte de a pleca la biserică. Ziua premergătoare purtasem hainele de lucru din sat ca să nu mototolesc „frumuseţea“ celor „domneşti“ de la oraş.

Cînd părintele Blăjanu era acasă, naşa îl însoţea la biserica parohială unde slujea fostul său protopop, părintele Bărbat, care-şi rostea cu mîndrie numele deoarece era chipeş şi voinic din cale afară. Golea apoi bine paharul şi citea frumos psaltirea, cum spune cantorul din poezia lui Goga, pe care o ştiam pe dinafară chiar dacă în *Abecedar* nu era. Dascălul nostru ne-a citit-o însă din *Transilvania*, revista Asociaţiei ASTRA. Ultimele două decade protopopul Bărbat inspectase şi parohia părintelui Blăjan, care se simţea astfel mai aproape de superiorul său imediat decît de mitropolitul pe care-l putea vedea numai cînd venea la Blaj. Şi, bineînţeles, şi atunci foarte rar deoarece mai întîi trebuia să treacă pe la „canonici“, care de obicei rezolvau ei înşişi treburile, fără să mai apeleze la sfatul înaltului ierarh.

Naşei mele îi plăceau însă mult slujba de la catedrală, unde mergeau şi celelalte doamne „mai alese“, cum se simţea şi ea. Aci ceremonialul liturghiei era, în adevăr, mai impunător, fiind

condus de un canonic mai în vîrstă, înconjurat de doi sau patru preoţi mai tineri, plus cei doi teologi, care îndeplineau serviciul de diaconi. Şi mai impresionante erau răspunsurile corului.

– Pace vouă, rostea canonicul cu vocea sa slabă şi îmbătrînită.

– Şi spiritului tău, tuna răsunător corul. – Frumos mi-am zis eu!

Biserica însă era destul de goală.

– Apoi, da, fiindcă „diecii“ au plecat să se scalde în Tîrnava şi să se plimbe cu fetele în „berc“ la Veza, m-a lămurit naşa mea. Dar Dumineca viitoare – a adăugat ea – o să fie cu toţii la slujbă, aşezaţi în rînduri şi după clase, iar tu o să fii printre ei… Diac era un alt cuvînt pentru elevi, celălalt fiind cel de „student“. Mai des era însă întrebuinţată denumirea de „şcolar“.

După masa cu supă de tăiţei şi rasol de găină cu sos de roşii, precum şi cu clătite – ca să fie şcoala într-un ceas bun, mi-a spus naşa – am ieşit în stradă să văd oraşul pe îndelete. Sîmbăta reţinusem mai mult imaginea şcolilor. Fusesem apoi şi foarte emoţionat, pentru motive pe care nu le mai spun.

Casa naşei mele era în strada principală, singura cu asfalt, dar numai pe margini. Ne plimbam la această oră, cînd toată lumea se odihnea, numai eu şi un alt tînăr de seama mea, îmbrăcat tot ţărăneşte, dar în pantaloni de cînepă strînşi pe picior. După pălărie se vedea cît de colo că era de pe Tîrnava Mică. Ne uitam lung unul la altul de cîte ori mersul ni se încrucişa, dar, la oraş fiind, nu am cutezat să ne vorbim. La sat am fi făcut-o imediat.

Odată strada prea bine cunoscută – căci lungimea ei nu depăşea două sute de metri – ne-am aventurat şi în piaţa largă din faţa şcolilor şi a catedralei, planificată astfel chiar de Inocenţiu Micu Klein, primul vlădică al Blajului, mort în surghiun la Roma din cauza luptei sale dîrze din *dieta ţării* pentru apărarea iobagilor români din care se trăgea şi el. Ştiam despre toate acestea de la părintele Busoiu, care la orele de religie nu uita să ne înveţe şi istoria românilor, atunci cînd ocaziile se potriveau. Istoria românilor apoi nu o neglija nici dascălul Părduţiu.

În stînga catedralei, deci înspre Tîrnava, era liceul sau „gimnaziul superior“, deoarece avea opt clase, nu numai patru. În dreapta, deci înspre „hulă“, era *Seminarul teologic*. Alături de el era *Şcoala civilă de fete* cu patru clase, un amestec de gimnaziu inferior şi de şcoală de gospodărie, care pregătea viitoarele „preotese“. În stînga liceului era *Şcoala normală* sau *Preparandia*, care pregătea învăţătorii. Venea apoi sala de gimnastică a liceului şi a preparandiei, care servea şi drept sală festivă, precum şi de teatru! În continuarea ei venea *Internatul* elevilor, clădit de mitropolitul Vancea, predecesorul lui Victor Mihali de Apsa, vlădică în funcţiune. Tot Vancea a clădit şi aripa nouă a liceului, precum şi şcoala civilă de fete, cred. Episcopul Pavel Aron – urmaşul lui Inocenţiu Micu – ridicase catedrala, împreună cu liceul şi teologia. Clădirea din spatele catedralei, care lega liceul de seminar, adăpostea chiliile călugărilor, care îndeplineau funcţiunea de profesori la ambele instituţii. Cu această aşezare mănăstirească, catedrala cu cele două turnuri ale sale, apărea, în adevăr, foarte impunătoare, mai ales că în restul pieţii clădiri cu etaj nu mai erau decît primăria, în care se găsea şi pretura, pe de o parte, şi casa lui Moldovănuţ, pe de altă parte. Mîndra casă a canonicului Moldovănuţ adăpostea biblioteca lui Cipariu, dascălul său, a cărui memorie venerabilul „prepozit consistorial“ – care prezida sfatul canonicilor – a ţinut să o cinstească. Membru al Academiei Române era şi el. Cipariu fusese şi vice-preşedintele ei.

– Dar unde-i „castelul“ mitropolitan? – am îndrăznit în cele din urmă să întreb pe unicul meu „ortac“ de plimbare de la ora aceea.

– Vino să te duc, că eu ştiu, a răspuns el, încurajat de vorbele mele, care rupsese gheaţa tăcerii.

– Ai venit la şcoală? – a întrebat de această dată el.

– Da. Dar tu?

– La fel şi eu. De unde eşti?

– Din Obreja. Şi tu?

– Din Sîncel.

– Doar nu cumva eşti Oniga?

– Ba da. Şi tu Mărgineanu?

– Da, i-am răspuns eu, începînd să rîdem amîndoi.

Părinţii noştri „cătăniau“ împreună. Fiecare dorea să-şi aducă feciorul la şcoală. Şi să fim „prieteni“, ca şi ei. Despre aceasta au vorbit acasă în concediul de vară fiecare, iar a doua zi în clasă urma să întrebăm unul de altul. Cunoştinţă am făcut cu o zi mai devreme.

Văzut dinspre poteca ce desparte copacii din faţa reşedinţei mitropolitane, pretinsul „castel“ era, în adevăr, impozant. Mai ales dacă era văzut cu ochii obişnuiţi să aibe în faţa lor numai casele mici de la sate. Nu degeaba se spunea, prin urmare, mitropolitului „vlădică“, adică un „vlad“ sau „domnitor“ mai mic. În fond, alături de sarcinile lor bisericeşti, episcopii mai îndeplineau şi pe cele social-politice, fiind membrii de drept în Casa Magnaţilor. Mitropolitul Vasile Suciu – care i-a urmat lui Mihali – Iorga i-a spus chiar „Vasile Vodă“. Pe bună dreptate, de altfel, căci ridicase modestul prelat mai multe şcoli la Blaj decît toţi înaintaşii săi la un loc. Era apoi şi foarte respectat.

Oniga m-a condus şi în grădina mitropoliei sau în „logoj“, cum i se spunea pe atunci. S-ar părea un nume mai vechi pentru grădină! Inima noastră trăgea însă spre liceu. Reîntorşi la el, am intrat pe sub poarta Preparandiei în curtea liceului, unde mai mulţi elevi se întreceau cu fel şi fel de „acrobaţii“ la paralele, iar trei teologi – printre care şi cel care citise *Apostolul* – aruncau discul. Care va să zică şi aşa ceva se învăţa la liceu, nu numai carte!

– Nu era rău, mi-am zis în sinea mea.

– Din ce comună eşti tu, măi prietene, că porţi haine ca pe la noi? – a întrebat unul din cei care-şi încercau puterile la paralele. Era îmbrăcat „domneşte“, iar pe cap avea chipiul de elev, la care rîvneam şi eu, hotărît să rog pe mama să mi-l cumpere dacă voi lua note mai bune.

– Din Obreja, am răspuns eu mirat şi cu glasul pe jumătate.

– Apoi atunci sîntem „pămînteni“. (Aşa se spunea celor din sate vecine). Eu sînt feciorul popei din Crăciunel (sat între Obreja şi Blaj) şi am fost în vara aceasta cu tatăl meu la o înmormîntare. (Părintele Laţiu din Crăciunel era vestit pentru cuvintele măiestrite cu care – în numele mortului – îşi lua rămas bun de la cei rămaşi în viaţă). Cantor a fost, cred, chiar fratele tău, cu care semeni leit, numai că-i mai zdravăn ca tine. Întîlnirea pare neverosimilă. Dar cine a cunoscut fiinţa caldă şi nespus de prietenoasă a „pămînteanului“ meu Laţiu, nu poate pune la îndoială „naturaleţea“ ei. Ulterior l-am reîntîlnit la Universitatea din Cluj, unde el studia chimia, ajungînd mai tîrziu profesor la Institutul Politehnic din Timişoara, ca şi fratele său mai mare, care a predat aceeaşi disciplină.

Cu aceeaşi amabilitate a lui, prea bine cunoscută, ne-a luat apoi de braţ, pe Oniga şi pe mine, ca să ne arate grădina botanică a liceului şi stratul său în ea, chiar cu iarba fiarelor, ne-a spus el.

Ce surpriză agreabilă a fost grădina! Şi cît de minunată! Mai frumoasă decît „logoj“-ul mitropolitan! La o seamă de straturi – cu numele florilor sau plantelor ori arborilor scrise pe latineşte – lucrau deja unii elevi, dornici să le pună la punct înainte ca şcoala să înceapă.

Un tînăr profesor trecea de la un strat la altul, dînd cuvenitele indicaţii:

– De unde ai adus voinicii aceştia, Laţiule? – a întrebat el, iar după ce prietenul nostru proaspăt a dat răspunsul cerut, profesorul a venit la noi, ne-a mîngîiat blînd obrazul cu mîna şi ne-a spus:

– La anul o să aveţi şi voi stratul vostru.

După plecarea sa, Laţiu ne-a spus că e profesorul de ştiinţe naturale, Alexandru Borza, directorul Grădinii, ulterior profesor de botanică la Universitatea din Cluj, unde a înfiinţat o altă Grădină Botanică, mai mare şi mai frumoasă, cunoscută azi de toate universităţile mari din lume. Ne-am iubit primul profesor, pe care l-am cunoscut, de la început.

– Doamne, dacă ar fi şi ceilalţi profesori ai noştri la fel! – ne-am spus Oniga şi eu.

Din grădina botanică a liceului am ieşit în *Cîmpul libertăţii*, unde s-a ţinut *Marea Adunare Naţională* din 1848, despre care o piatră-monument depunea mărturie. Discursul lui Bărnuţiu fusese rostit în catedrală, iar aci, pe cîmp, s-a adunat mulţimea, care nu a încăput în piaţa din faţa ei, pentru a exprima voinţa neamului, pe care-l reprezenta. Au fost peste 40.000 de ţărani, cu preoţii şi învăţătorii lor în frunte. Şi a fost nu numai întreaga intelectualitate a Ardealului cu cei doi vlădici ai săi, Şaguna şi Lemeni, ci şi „fraţii“ lor din Moldova şi Muntenia, conduşi de Vasile Alecsandri, Nicolae Bălcescu, Alexandru Ioan Cuza, Alecu Russo şi alţi mulţi. La 3/15 Mai, cînd a avut loc Adunarea, coboară în acelaşi loc toate şcolile din Blaj, împreună cu profesorii lor în frunte cu mitropolitul însuşi pentru a comemora măreţul eveniment. Doar în primăvara acestui an, ne-a spus Laţiu, comemorarea nu a mai avut loc deoarece trei elevi din clasa a opta au atîrnat în cursul nopţii în cele două turnuri ale catedralei mîndrul tricolor românesc şi apoi au trecut Carpaţii pentru a se înrola în armata română, pe care toată suflarea românească din Transilvania o aştepta, ca să o elibereze de sub stăpînirea străină, şi să o unească cu patria mumă.

Pe terenul de fotbal din apropierea Pieţei Libertăţii o parte din elevii din cursul superior al liceului băteau cu înflăcărare mingea. În sat la mine jucam „coţca“, un fel de oină. Altă veste bună, care transfigura imaginea mea despre şcoală, dedicată numai cărţii!

Mai la o parte de jocul de fotbal, trei tineri de vîrsta lui Laţiu, Oniga şi a mea, băteau şi ei mingea lor cu pasiune. Oniga şi eu îi zărisem pe strada noastră, între locuinţa lui şi a mea. Iar Laţiu îi cunoştea. Erau băieţii părintelui Suciu, directorul tipografiei şi librăriei arhidiecezene. Cel mai mare, Ghiţă, era coleg cu Laţiu. Profesor universitar de chimie a ajuns şi el. Al doilea era Casiu, ulterior medic. Cel mai tînăr era Ionel, care aştepta să înceapă şi el prima clasă de liceu, la fel ca şi Oniga şi eu. A ajuns episcop la Oradea şi apoi la Blaj şi a fascinat lumea cu predicile sale strălucite de la catedrala Sf. Iosif din Bucureşti. Talentul oratoric îl moştenise pe linia mamei, sora profesorului de la *Seminarul teologic*, Ion Coltor, botezat „Ion, Gură de Aur“ deoarece vorbea tot aşa de strălucit ca şi ierarhul, după care – tocmai de aceea – a fost poreclit. Ulterior a fost ministru subsecretar de stat la Muncă şi Ocrotiri sociale, în seama sa căzînd „ocrotirile“.

În vîrful coastei dinspre Sîncel noile noastre cunoştinţe ne-au arătat Crucea lui Iancu, viteazul tribun al Moţilor, pe care i-a condus la adunarea din 1848. În grădina Miropoliei, Oniga mi-a arătat şi stejarul sub care a dormit noaptea cu moţii săi, căci sălaşuri libere nu mai erau. Moţii săi erau apoi foarte mulţi. Garda înarmată a Adunării ei au fost.

În dreapta crucii, pe „hula“ ce venea de la Sîncel, a locuit şi Eminescu. Iar din vîrful ei, după ce şi-a scos cuşma de pe cap în semn de salut, a rostit cu bucurie şi însufleţire:

„Salve Roma Mică!“

Ne-am îmbătat, Oniga şi eu, nu numai de atîta frumoasă istorie, ci şi de bucuria de a ne fi găsit aşa de buni prieteni, în Mica Romă a neamului nostru, cum i-a spus Eminescu. În fond, un sat mai mare decît Obreja, dar nu şi decît Mihalţul, în care a fost mutat pe vremuri episcopul român de Făgăraş, ca să nu fie aşa de aproape de Ţara Românească cu care „Stăpînii Ţării Oltului“ de pe vremuri am avut legături aşa de strînse, aşa cum arată profesorul Augustin Bunea de la Seminarul teologic, membru al Academiei Române şi el, propus de Nicolae Iorga, bunul său prieten.

Cu aceste noi aripi am pornit în dimineaţa zile următoare spre şcoală, îmbrăcat în aceleaşi haine de „sărbătoare“, căci în mintea mea, dornică de carte, şcoala aceasta însemna.

La ora întîia a venit profesorul de matematici, Emil Negruţiu, dirigintele clasei noastre. După ce ne-a ţinut – cum se spunea la Blaj – un „logos“ frumos, dar scurt, despre rosturile şi datoriile noastre la şcoală, ne-a scos pe rînd la tablă ca să-şi dea seama de cunoştinţele noastre de aritmetică şi să ştie astfel de unde să înceapă. „Socotelile la tablă“, pe care le învăţasem la Obreja, s-au dovedit a fi neîndestulătoare cu toate că treburile gospodăriei de la sate puteau fi rezolvate cu ele.

– Dar bine, tu carte de aritmetică, la şcoala la care ai învăţat, nu ai avut?

– Nu domnule profesor, am răspuns jenat, văzînd mirarea sa.

Cei care terminaseră şcoala primară la oraş, mă priveau cu vădite aere de superioritate.

– Lasă că ne ajungi tu pe drum, mi-a spus Ionel Suciu în pauza care a urmat, văzîndu-mă puţin descurajat.

În ora a doua a venit bătrînul profesor Banfi de limba latină, cu care a studiat şi tatăl meu. Era de mult la pensie, dar cel care i-a luat locul era pe front.

– Latina e limba strămoşilor noştri, ne-a spus el, şi trebuie să o învăţăm cu toţii ca să dovedim că sîntem urmaşii lor vrednici. Cu aceasta am fost de acord. Cine nu poate să o înveţe, să se ducă la meserii, a spus el. Cu aceasta nu mai putem fi de acord deoarece la noi în sat se ştia că „meseria-i plug de aur“, aşa cum scria şi în una din broşurile *Asociaţiei Astra*. Ulterior, bătrînul dascăl, drept cum era, l-a trimis la meserii şi pe nepotul său de frate, cu toate că aceasta era fecior de popă.

– Mă, nu stai de carte, i-a spus el răstit.

– Sînt toată după amiaza, pînă seara tîrziu, cu cărţile în mînă, a răspuns el. Era repetent, deoarece cărţile sale erau numai de „joc“. Nu a putut trece clasa nici în al doilea an, ajungînd, în adevăr, la meserii deoarece sfatul unchiului său ca să înveţe nu l-a urmat.

„Ceasul rău“ a venit la ora următoare, care a fost cea de limba maghiară. Că cel care o preda era un om ursuz, ne-am dat seama chiar din felul iscoditor şi duşmănos cum a intrat în clasă. După ce a aruncat catalogul pe catedră, s-a îndreptat spre prima bancă din stînga şi a început cu întrebările.

– Cum te cheamă? – a întrebat el în ungureşte pe primul elev. Iar fiindcă acesta a spus numele de familie fără accentul maghiar, s-a răstit imediat la el, cerîndu-i să pronunţe în limba maghiară şi numele de familie, nu numai pe cel de botez. L-a întrebat apoi la ce şcoală a învăţat şi din ce manual, iar întrucît acesta la şcoala confesională din sat a învăţat puţinele cuvinte maghiare fără manual, a început imediat să-l certe, ca şi cînd vinovat ar fi fost bietul şcolar. Nu pricepeam. Profesorul era şi el „preot“ român, ca toţi ceilalţi. Cum cei care răspundeau greşit ungureşte, purtau şi haine ţărăneşti, am rămas cu impresia că la „puii de ţărani“ se uita mai urît. Am simţit, de aceea, un nod în gît. Dar eram în o bancă mai la spate din al doilea rînd şi aveam astfel răgaz să mai învăţ ceva din greşelile celorlalţi. Cuvintele de „măgar“ curgeau însă fără încetare.

Numele şi pronumele le-am spus destul de bine, aşa cum ele erau scrise şi în atestatul şcolar, adică „Marzsinean Miklos“. M-am descurcat şi cu numele comunei, plasei şi judeţului deoarece le citeam zilnic în ungureşte la capătul satului, cînd mergeam cu vitele la păşune. Profesorul a avut impresia că a dat peste un elev cu şcoală maghiară, cum era deja una chiar în Crăciunel. A fost vorba să fie ridicată o atare şcoală frumoasă şi în Mihalţ, dar sătenii s-au opus cu îndîrjire, spunînd că nu-şi vor trimite copiii să înveţe în altă limbă. Cum amintirea răscoalei lor din 1848 nu era prea îndepărtată, stăpînirea a renunţat la planul ei. Bucuros că am răspuns bine la primele întrebări, profesorul a venit cu altele noi, pe care nu le-am mai priceput. S-a supărat foc şi m-a făcut „mare mare măgar“ – nagyon nagy szamár! Asupra inimii mele emoţionate jignirea sa a căzut ca plumbul greu.

– Lasă-l dracului pe „Fîtîca“ şi nu-ţi fă sînge rău, mi-a spus tot Ionel Suciu în pauză. Ai să vezi, de altfel, că nu-i chiar aşa de pestriţ la maţe, cum pare, dar e fricos şi se teme de inspectorul maghiar.

– Dar chiar aşa-l cheamă, Fîtîca? – am întrebat eu.

– Aşa i se spune, dar dacă aude această poreclă din gura unui elev, atunci s-a dus cu el.

În ora următoare a intrat vesel şi senin profesorul Borza, care, ajuns la catedră, a cuprins întreaga clasă cu privirea sa caldă. Oniga şi eu, care stăteam în aceeaşi bancă, am rămas cu impresia că asupra noastră privirea sa a stăruit o clipă mai mult.

– Cum pot fi, doamne, doi oameni atît de deosebiţi! – mi-am zis în inima mea. Şi de ce nu s-a făcut Fîtîca geambaş de cai, ca Hani, starostele ţiganilor de la Teiuş?

Vară caldă am dus de la început şi cu profesorul de religie, Alexandru Rusu, ulterior episcop de Baia Mare şi apoi mitropolit ales al Blajului. L-am avut şi îndrumător la *Societatea Mariana*, în care eram înscrişi aproape toţi elevii, cei din cursul inferior mai ales.

Şi mai bine mi-a venit inima la loc la orele de *canto bisericesc* ale lui Baciu Papiu, care după ce şi-a dat seama că sînt acasă cu toată partea diacului de la liturghie, m-a pus să învăţ colegii de la oraş, mai puţin uşe de biserică decît cei de la sate, unde slujba de duminică nu e numai ceremonial religios, ci şi un prilej de haine frumoase şi cîntece alese, care reprezentau jumătate din manifestările artistice ale satului. Cei de la oraş erau îndrăgiţi mai mult de fotbal. Chiar şi la Blaj.

Duminica viitoare a adus emoţia mersului *in corpore* la catedrală. Clasa noastră a intrat cea dintîi şi a fost aşezată de profesorul diriginte, care ne-a condus, direct sub amvon. A urmat apoi clasa a doua, care a fost aşezată la o jumătate de metru înapoia noastră. În spatele ei, tot la distanţă de o jumătate de metru, a fost aşezată clasa a treia. Clasa a patra a trecut în dreptul ei, dar în partea opusă a navei bisericeşti. În faţa ei a venit clasa a cincia, iar clasa a şasea a ajuns în dreapta noastră. Clasa a şaptea a trecut pe podiul mai înalt, unde erau băncile profesorilor, iar în spatele lor acelea ale canonicilor. Clasa a opta a ajuns în faţa noastră, dar mai pe stînga, aşa ca să putem urmări şi noi slujba.

La un moment dat corul teologilor intonează „Întru mulţi ani stăpîne!“, iar noi, conform instrucţiunilor primite, ne-am întors cu faţa înspre coridorul din mijloc pentru a primi binecuvîntarea vlădicii, care înainta majestuos spre strana lui. De la reşedinţa sa la catedrala mitropolitului Mihali de Apşa venea cu o trăsură elegantă, trasă de doi cai albi năprasnici. Lîngă vizitiu sta aşezat valetul său, un tînăr în straie ţărăneşti, care – atunci cînd mitropolitul slujea – îl îmbrăca în sfintele odăjdii înainte de a intra în catedrală. Urmaşul său, mitropolitul Vasile Suciu – fecior de ţăran şi nu de „nemeş“ – cel mai modest titlu de înobilare – a rupt însă cu această tradiţie şi venea pe jos. În schimb, a clădit mai multe şcoli la Blaj decît toţi înaintaşii săi la un loc. Mihali de Apşa nu zidise nimic.

După cîte am înţeles mai tîrziu, alesul canonicilor şi al protopopilor cu majoritatea zdrobitoare de voturi a fost Moldovănuţ, dar guvernul maghiar nu l-a acceptat, preferîndu-l pe Mihali, care avea şcoala la Budapesta şi vorbea, la început cel puţin, cu un uşor accent maghiar. Bun român s-a dovedit a fi însă şi el, spre marea deziluzie a contelui Tisza Pista, primul ministru maghiar, care a susţinut numirea lui. Drept prim sfetnic l-a păstrat chiar pe Moldovănuţ, venit la Blaj la 13 ani, însoţind pe tatăl său, care moţ fiind, a plecat şi el

„cu cercuri şi cu ciobare
şi cu tocuri de răşină
să le vîndă pe fărină.“

Impresionat de şcolile de la Blaj, l-a rugat pe tatăl său să-l lase slugă la *Seminarul teologic*, unde ajuta la bucătărie. Anul următor a trecut în serviciu la internatul elevilor şi paralel a urmat şi liceul. A studiat apoi *Colegiul De Propaganda Fide* din Roma, iar la reîntoarcere a fost profesor, directorul liceului şi apoi rectorul Seminarului teologic, terminînd prin a fi „prepozit consistorial“, adică preşedintele sfatului canonicilor, sfetnicii mitropolitului. O viaţă modestă de „moţ sărac“ a dus pînă la sfîrşitul vieţii sale, agonisind astfel o avere însemnată, pe care a lăsat-o drept „fundaţie“ şcolilor. A publicat şi un volum de poezii populare de prin ţinuturile sale de baştină, plus o seamă de studii şi pentru vrednicia sa în slujba neamului a fost ales membru al Academiei Române.

Dintre atare „fundaţii“ – precum, este adevărat, şi din averea sa – mitropolitul susţinea toate şcolile, plătind lefurile profesorilor şi acordînd şi un număr de burse elevilor săraci, dar foarte silitori. Un număr mult mai mare de elevi săraci – care nu mai aveau loc în internat – primeau din cinci în cinci zile „ţipăul“ – o pîine lungă, de două kilograme şi jumătate – tot de la Mitropolie.

Odată la an mitropolitul inspecta şi şcolile, asistînd însă numai la orele de religie. Inspectarea

celorlalte materii rămînea în seama directorului, care nu se considera însă decît un *primus inter pares* – primul între egali. Orele de maghiară, în schimb, cădeau sub controlul sever al inspectorului şcolar maghiar.

Văd şi acum pe bietul Fîtîca înclinîndu-se adînc în faţa inspectorului maghiar, cînd acesta i-a întins „ţanţoş“ mîna, adică mîndru şi fălos, uitîndu-se cu vădit dispreţ la straiele ţărăneşti ale unora dintre elevi. După cîte am aflat de la elevii din celelalte clase, în care preda limba maghiară Octavian Prie, doctor în litere, acesta nu numai că-şi păstra firea, dar, înalt cum era, privea la inspector de la înălţimea sa, fără să se aplece, domolindu-i astfel aroganţa. Jenat de lipsa de demnitate a profesorului nostru părea să fie şi bunul nostru director, Ambrosie Cheţianu, doctor în ştiinţe naturale care însoţea totdeauna pe inspector, luînd act de nemulţumirea lui, dar fără să pară prea impresionat.

Inspectorul ne-a luat pe rînd, ca şi Fîtîca, întrebîndu-ne pe toţi şcoala urmată şi nu uita să spună „rău, foarte rău“ dacă şcoala era românească, chiar dacă ne mai descurcam şi noi cu limba sa. În schimb spunea totdeauna „bine, foarte bine“ dacă şcoala urmată a fost maghiară, deşi nu toţi aceşti elevi răspundeau bine, mintea neajutîndu-i.

Care va să zică de la inspector învăţase metoda sa pedagogică Fîtîca!

Pe măsură ce lunile au trecut neajunsurile şcolii primare din Obreja au devenit mai puţin simţite, chiar şi la limba maghiară cu care mă luptam ca să o învăţ. Nenorocirea era însă că nu aveam dicţionar, cum aveam la limba latină, iar profesorul nu vorbea decît ungureşte. Nu-mi rămînea astfel decît să învăţ pe de rost lecţia, din care nu pricepeam nimic. În plus pronunţam „româneşte“ cuvintele, cum mă acuza dascălul.

– Mă, da prost le mai zici, mi-a spus el. Şi nu pricepi nimic, a ţinut să adauge.

De lipsa dicţionarului m-am plîns, dar de „metoda“ sa prea puţin pedagogică nu, căci silinţa mea a început să o aprecieze. În adevăr, nu mă mai făcea nici măcar „măgar“, cu toate că de calificarea de „mare mare măgar“ nu uitase în cazul altor colegi, mai puţin silitori. Cu „suficient“ m-a blagoslovit totuşi în „testimoniul“ de la Crăciun, chiar dacă restul notelor – cu excepţia a două dintre ele – au fost „foarte bine“. Un „bine“ a fost de la profesorul Banfi care nu a dat nimănui „foarte bine“. Mama a fost mulţumită deoarece bunul învăţător Părduţiu îi explicase încă din vară că la note prea bune în primul an să nu se aştepte, pregătirea şcolară de la Obreja neputînd egala pe aceea de la oraş „unde învăţătorii predau la o singură clasă, nu la patru“ ca el. În plus, a adăugat el, la oraş elevii mai aveau şi manuale!

Drept răsplată, mama mi-a cumpărat nu numai un costum „domnesc“, ci şi chipiu. În ziua de Crăciun am apărut astfel la biserică „domnişor“ în toată regula.

– Măi copile, mi-a spus mama, n-ar strica să iei şi „laibărul“ de pănură peste haina ta „nemţească“, fiindcă ţi-o fi frig, dragul mamei.

– Dar nu-mi e frig de loc, mamă, am răspuns eu, mîndru de noile veşminte de la oraş.

Fără laibărul de pănură groasă ţesută acasă, m-am reîntors şi la Blaj.

– Apoi lasă-l în pace „fină“ şi la toamnă ţese o pănură mai subţire şi dă-o la fabrica din Mediaş, nu la piua din Poiana Sibiului, a spus naşa.

Cu ducerea pănurii la piuă a venit din Poiana Sibiului şi străbunicul meu, avînd cîte o „gazdă“ prin fiecare sat de la şes. Cum gazda din Obreja avea o singură fată, iar el trei feciori, unul din ei s-a căsătorit cu fata, rămînînd în sat. Cu timpul numele său de „Voicu“ a fost uitat deoarece la Obreja şi în satele din jur toată lumea i-a spus „Mărgineanu“.

Pînă la vacanţa de Paşti am transformat unul din „bine“ în „foarte bine“, dar cu un „bine“ la limba latină şi cu un „suficient“ la maghiară am rămas şi la sfîrşitul anului. Necăjit am fost numai din cauza profesorului Banfi deoarece pentru pregătirea lecţiilor noi recurgea în ultima vreme la lectura mea, ajutîndu-mă tot mai puţin şi la traducerea textului. Am trecut însă această nedreptate în contul bătrîneţii sale. În cursul verii a şi murit.

În vacanţa de vară am dus din nou vitele la păşune, reîmbrăcînd cămaşa şi izmenele de cînepă. Ca să arăt totuşi că sînt „elev“, încingeam cureaua din pînză elastică, iar în loc de „laibărul“ de pănură luam zeghea mea albastră de bumbac.

– E ca a „ghepeşului“ – mi-au spus vechii mei „ortaci“, fiindcă era aidoma cu haina mecanicului de la locomobila ce învărtea roţile batozei de treerat.

– Da nu-i tot domn şi „ghipeşul“, a spus altul, luîndu-mi apărarea. Că numai ce apasă cu mîna pe manivelă şi roţile se şi învîrt, a adăugat el.

– Da, a răspuns primul, dar Nicolae învaţă să fie popă, iar popa are haina neagră.

– Haină neagră are şi el, că doar cu ea merge la biserică, a replicat prietenul care-mi lua apărare, închizînd astfel discuţia.

În adevăr, cu vitele venea duminică dimineaţa fratele meu, iar eu mergeam în hainele „domneşti“ la biserică şi citeam *Apostolul*. După masă însă veneam ca să păzesc vitele deoarece fratele meu a început să meargă la horă ca să învîrtă o sprîncenată dragă.

Cu boulenii noştri m-am înţeles de minune, ca şi în verile trecute. În vacanţa de Crăciun, după ce am sărutat mîna mamei, am alergat la ei în grajd, plin de emoţie, căci tare mi-a fost dor de ei, cu toată „nepăsarea“ lor de la despărţirea din Blaj. M-au recunoscut, au mugit uşor şi au tras lănţugurile după ei, întinzînd botul spre mine. I-am sărutat pe toţi, bucuros de „recunoaşterea“ lor. Vaca o vînduse mama la tîrg la Teiuş, deoarece era bătrînă şi da lapte tot mai puţin. Omul, care a cumpărat-o a prins-o în jug, dîndu-i probabil, şi mîncare mai puţină. Venind odată cu carul la Teiuş, Joiana noastră a recunoscut-o pe mama şi a început să mugească, trăgînd carul după ea, ca să se apropie de mama. Înduioşată, mama i-a mîngîiat botul, iar ea i-a lins mîna. Despărţirea de Joiana a fost de-a dreptul dramatică deoarece vaca, la îndepărtarea mamei, a început să mugească din nou, arătîndu-şi întreaga disperare.

– Dobitoace, prin urmare – a spus mama – nu sînt nici animalele, iar inimă au şi ele.

Vara a trecut cum nu se poate mai repede, iar în septembrie m-am reîntors la şcoală. Eram acum „secundan“, iar în catedrală priveam cu oarecare condescendenţă la noii „primani“, care ne-au luat locul.

Nu am început însă bine anul că la două, trei săptămîni a şi venit inspecţia la limba maghiară. Şi de această dată nu a sosit inspectorul, ci însuşi secretarul general al Ministerului, fapt ne mai petrecut înainte. În clasă a intrat însoţit nu numai de directorul Cheţianu, ci şi de Vasile Suciu, noul mitropolit ales, dar neconfirmat, deoarece guvernul maghiar se opunea numirii sale. În momentul cînd secretarul general i-a întins cu condescendenţă mîna, Fîtîca s-a „fîstîcit“ şi mai rău, făcînd o înclinare de 90 de grade, ceea ce mitropolitului vădit i-a displăcut. A urmat apoi acelaşi ceremonial al întrebărilor în limba maghiară, cu aceleaşi teme, ca şi cînd şi secretarul general ar fi învăţat topica lor de la inspector. Sau invers, ne-am spus noi. Cu răspunsurile noastre a fost şi mai nemulţumit.

La scurtă vreme după plecarea sa a sosit şi ordinul Ministerului, semnat de însuşi contele Apponyi, ca geografia şi istoria să fie predate pe viitor numai în limba maghiară.

– M-am aranjat cu încă doi „suficienţi“, mi-am zis eu.

Prea impresionaţi de noul ordin, profesorii noştri nu păreau totuşi să fie deoarece despre mişcările muncitoreşti de la Viena au aflat şi ei cu toate că ziarele maghiare nu pomeneau nici un cuvînt despre ele. Veniseră apoi şi veştile de la părintele Bălan. Trimis de vlădica din Blaj să păstorească parohia greco-catolică din Bucureşti, în care se spunea că armata română aşteaptă să treacă iar munţii pentru a alipi pentru totdeauna Transilvania la patria mamă. Ulterior părintele Bălan este episcop de Lugoj. Prea bine cunoscute erau la ora aceea şi cele 14 puncte ale Woodrow Wilson, care prevedeau drept condiţie pentru o pace durabilă dreptul la autodeterminare statală a tuturor popoarelor subjugate. În virtutea aceloraşi puncte masele înfometate de la Berlin, Viena şi Budapesta cereau pace.

La cîteva săptămîni a şi izbucnit revoluţia, mai întîi la Viena şi apoi la Budapesta. Soldaţii au

depus armele şi se retrăgeau acasă. Limba maghiară nu se mai preda, iar într-o seară ne-am adunat toţi elevii în piaţa din faţa catedralei şi am ars manualele şcolare în limba maghiară, încingînd o horă în jurul lor. Nu am uitat nici cîntecul

„Hai să dăm mînă cu mînă
Ce-i cu inima română…“

La 1 Decembrie a avut loc *Marea Adunare Naţională* de la Alba Iulia, care a hotărît alipirea Transilvaniei la patria mamă.

Armata română a trecut munţii şi în curînd a ajuns şi la Blaj. În seara premergătoare au sosit însă două batalioane de jandarmi maghiari la podul de peste Mureş, ca să-l arunce în aer, dar garda naţională din Mihalţ nu a ezitat să le oprească dincolo de pod. În noaptea următoare au părăsit şi ele poziţia deoarece armata română sosise nu numai la Blaj, ci şi la Sebeş. A doua zi şi-au făcut intrarea triumfală în Alba Iulia, înaintînd în cetate pe acelaşi drum prin care a intrat şi Mihai Viteazul.

Ce vremuri măreţe! Şi cîtă însufleţire! Noua traducere în faptă trainică a Unirii tuturor românilor a fost o sărbătoare de neuitat, care a durat luni întregi… *Deşteaptă-te Române, din somnul cel de moarte* răsuna în toate oraşele şi în toate satele.

La 3/15 Mai ne-am adunat iarăşi pe Cîmpul Libertăţii ca să sărbătorim cum se cuvine Marea Adunare Naţională din 1848.

Un teolog a recitat jurămîntul lui Bărnuţiu.

A luat apoi cuvîntul mitropolitul Vasile Suciu, a cărui recunoaştere a fost cerută acum de guvernul român de la Bucureşti. La sfinţirea sa cu ocazia sărbătorilor de Crăciun, prezent a fost nu numai ministrul cultelor, ci şi prinţul moştenitor. Înainte venea doar prefectul de Alba.

A urmat la cuvînt preşedintele consiliului dirigent de la Sibiu, Iuliu Maniu, care a prezidat „Comitetul aranjator“ al serbărilor Astrei de la Blaj din 1911, cînd a zburat Vlaicu. Acum „prezida“ guvernul provizoriu al Transilvaniei.

În timpul cînd el vorbea, pe bolta senină a cerului a apărut un avion, venind de la Bucureşti, ca să împlinească visul lui Vlaicu de a trece munţii. A înconjurat de trei ori Adunarea în uralele însufleţite ale tuturor şi apoi a aterizat în imediata apropiere. Primii, care au alergat la avion, au fost sublocotenenţii Fodor şi Radeş, doi din cei trei „octavani“, care cu trei ani înainte au atîrnat tricolorul românesc pe turnurile catedralei, tot în ziua de 3/15 Mai, şi apoi au trecut munţii ca să lupte în armata română. Al treilea dintre ei, Bălan, a căzut în toamna anului 1916 în luptele de la Sibiu. Locotenentul, care a pilotat avionul, a fost prezentat de părintele Bălan, parohul de Bucureşti, la care cei trei octavani au mers, după ce au trecut munţii, unul dintre ei fiind nepotul său de frate, rămas la coarnele plugului la Teiuş.

O sărbătoare mai deosebită a fost şi festivitatea de încheiere a anului şcolar din sala de gimnastică în prezenţa vlădicului.

Cîtă emoţie mi-a cuprins inima, cînd sub privirea sălii, am mers să iau premiul întîi, strigat de noul profesor de limba română şi latină, Ovidiu Hulea, dirigintele clasei. Notele aveau numai calificativul „eminent“.

– Acuma, Mărginene dragă, mi-a spus bunul meu diriginte de clasă, să faci peste vară şi clasa a treia, ca să recuperezi anul pe care l-ai pierdut.

– Dar vă pierd pe Dv. ca profesor diriginte…

– Aceasta se va întîmpla şi altfel, deoarece, după toată probabilitatea, trec la liceul „Gheorghe Bariţiu“ din Cluj, a spus el.

– Cum o să mă descurc singur la germană şi geometrie, căci învăţătorul meu din sat nu le ştie? – am întrebat eu.

– Săptămîna viitoare vin la Mihalţ să-mi văd fratele (notar comunal) şi rămîn vreo săptămînă sau două. Voi vorbi şi cu Ion Breazu ca să te ajute.

În clasa a patra am întîlnit nu numai colegi noi, ci şi profesori noi. Plecaseră nu numai

Alexandru Borza la Universitatea din Cluj şi Octavian Prie la Academia Comercială din aceeaşi localitate, ci şi Ciura, Negruţiu, Hulea, Suciu, Gherman, Precup etc., fie ca inspectori şcolari, fie ca directori la liceele de stat, preluate de stăpînirea românească. Locul lor l-au luat o seamă de tineri „teologi absoluţi“, care au urmat cursurile speciale de pregătire profesională de la Universitatea din Cluj. Cei mai mulţi dintre ei şi-au susţinut ulterior şi examenul de licenţă. Corioloan Suciu a trecut şi examenul de doctorat. La fel de buni şi dragi ca el ne-au fost şi Ion Pop, care preda ştiinţele naturale, fiindu-ne şi profesor diriginte, apoi Iosif Pop la chimie, Modorcea la matematici şi fizică, Pădureanu la limba română. De la şcoala normală au trecut la liceu Ştefan Pop la istorie şi Iuliu Maior la limba germană. La început ştiinţa de carte a noilor profesori a fost, poate mai puţină. În schimb, inima le era mai tînără, iar cu ea s-au apropiat mai mult de noi.

La librăria arhiedezană au apărut cărţile de literatură şi cultură română. Înainte nu erau decît romanul *Arhanghelii* al lui Agârbiceanu, poveştile lui Ion Pop Reteganul, nuvelele lui Alexandru Ciura, studiile literare ale lui Ion Raţiu. Acum erau şi poeziile lui Alecsandri, Eminescu, Coşbuc, Goga, Vlahuţă, cît şi romanele lui Duiliu Zamfirescu, Rebreanu, precum şi *Cîntarea României* de la Alecu Russo şi *Românii sub Mihai Viteazul* de Nicolae Bălcescu. Apoi *Povestea vorbei* de Anton Pann, povestirile lui Ispirescu şi Creangă etc. O alegere destul de bogată pentru acele vremuri ofereau *Biblioteca pentru toţi, Minerva, Căminul*, în care precumpăneau traducerile din limbi străine. Ce cărţi minunate toate! Luni dimineaţa aşteptam cu nerăbdare deschiderea librăriei la ora opt fără un sfert pentru ca să cumpăr cu „bănuţii“ primiţi de la părinţi tot ceea ce ochisem în cursul săptămînii. Cît de vrăjit am rămas de faptele măreţe ale lui Mihai Viteazul şi cîtă durere nu am încercat din cauza sfîrşitului său tragic!

Cu Oniga, Ionel Suciu şi Vasile Cristea – ulterior episcop la Vatican – am păstrat vechea prietenie, iar cu Emil Cosgarea şi Emil Muthu am legat una nouă. Cu ultimul am stat un an la aceeaşi gazdă deoarece părintele Blăjeanu se reîntorsese din surghiun.

De ce atunci în clasa a şasea am plecat totuşi la liceul „Aurel Vlaicu“ din Orăştie?

Mai întîi fiindcă liceele româneşti s-au înzecit, iar la noile licee au plecat nu numai o bună parte din elevii din partea locului, ci şi unii profesori ai noştri. Noile licee aveau apoi internate mai mari şi burse mai multe. Ion Breazu, de pildă, a plecat la liceul de la Orăştie, devenind bursier la internat. La Blaj îi aduceau părinţii hrana cu desaga de la Mihalţ, ceea ce le venea destul de greu. De ce a ajuns tocmai la Orăştie şi nu la Alba Iulia, care era mai aproape? Aceasta s-a datorat colegului său Draia, care a vorbit directorului liceului, vărul său, despre strălucirea „pămînteanului“ nostru. Or, directorul de la liceul din Orăştie era dornic să-şi întărească noua şcoală cu elemente bune. De aceea în anul următor a plecat bursier la internatul din Orăştie şi Ion Meteş, dus şi recomandat de Breazu. Petru Munteanu şi eu nu puteam avea însă bursă, căci părinţii noştri erau oameni cu stare sau „proprietari“, cum se numeau ei. Munteanu a plecat însă la liceul din Alba Iulia, atras de faima tînărului profesor de română, Horea Teculescu. De Mihalţ apoi Alba Iulia era tot aşa de aproape ca şi Blajul. La liceul din Blaj am rămas astfel singur, dar vara prietenii mei din Mihalţ nu mai conteneau să-mi vorbească despre spiritul mult mai liber de la liceele lor.

Că la liceul din Blaj era o atmosferă mai clericală, aceasta era explicabil deoarece de un veac şi jumătate el pregătea în primul rînd pentru profesiunea de preot şi învăţător. Doar elevii cu părinţi intelectuali şi cu dare de mînă, cum erau puţinii medici şi avocaţi, puteau să se gîndească la profesiunea părinţilor lor. România Mare a schimbat însă brusc situaţia. Învăţămîntul superior era deschis şi feciorilor de ţărani fiindcă statul român oferea foarte multe burse, deoarece avea nevoie de profesori, medici, magistraţi, pretori, ingineri. În consecinţă, cei mai mulţi nu ne mai gîndeam la teologie, ci la universitate, polithenică, academia comercială etc. Or, pentru toţi aceştia educaţia religioasă prea insistentă devenise puţin obositoare.

Este adevărat că în curgerea vremii umanismul larg al lui Şincai, Petru Maior şi chiar Samuil Klein – pe care Blaga îl descrie şi interpretează atît de frumos în lucrarea sa despre ei – cîştigase

mult teren faţă de spiritul habotnic şi îngust al episcopului Bob – din cauza căruia Şincai şi Maior au trebuit să plece din Blaj. În 1848 Bărnuţiu însuşi luptase din greu cu episcopul Lemeni, dar plecarea sa la Universitatea din Iaşi nu trebuie pusă în seama acestei neînţelegeri, ci în contul persecuţiilor maghiare, care au urmat după celebrul său discurs. Concesii lui Lemeni a trebuit să-i facă şi Cipariu cu toată autoritatea culturii sale, apreciată şi de Mommsen. În fond, leafa lui venea tot de la episcopie, care plătea toţi profesorii şi canonicii. Chiar aşa de supus însă, cum îl prezintă Blaga în drama sa, *Avram Iancu*, acest mare învăţat – ulterior membru şi preşedinte al Academiei Române – în mod categoric nu a fost.

Cu începutul veacului nostru ideile umaniste ale lui Şincai, Maior, Micu şi Cipariu triumfaseră însă complet, iar atacul canonicului Grama împotriva poeziei lui Eminescu – izvorît din acelaşi spirit strîmt şi habotnic – a fost în vremea şcolarizării mele veştejit atît de Raţiu, cît şi de Ciura.

Spiritul îngust şi dogmatic era însă susţinut şi provocat de profesorii de religie, doctori în teologie cu toţii, fie de la *Colegiul de Propaganda Fide* din Roma, fie de la *Academiile teologice* din Viena sau Budapesta. Şi împotriva dogmatismului strîmt al acestor profesori nu te puteai ridica cu toate că mitropoliţii Vasile Suciu şi Alexandru Niculescu, oameni cu superioară inteligenţă şi frumoasă cultură, făceau ei înşişi eforturi de a se apropia de luminile ştiinţei.

În acest mod exista o adevărată prăpastie între învăţămîntul ştiinţific din manualele de geologie şi zoologie şi cel clerical din cărţile de religie. La orele de geologie era expusă teoria Kant-Laplace asupra formării pămîntului, chiar dacă profesorul era el însuşi preot, căci la liceul din Blaj nu puteai fi profesor fără diploma de absolvire a teologiei. În schimb, la orele de religie învăţam mitologia din Biblie. Şi mai supărătoare era contradicţia dintre teoria lui Darwin asupra originii speciilor – şi deci şi a omului – şi legenda lui Adam şi Eva. De aceea profesorul de religie nu ar fi ezitat o clipă să-i trimită pe rug atît pe Lamarck, cît şi pe Darwin. Ne însuşeam astfel două „culturi“, care nu numai că nu se puteau integra în una singură, dar se combăteau categoric.

Şi mai greu de suportat erau cateheţii noştri, care nu erau numai profesorii noştri de religie, doctori în teologie, ci şi o seamă de călugări, cu studii teologice mai limitate. Obsedaţi de inevitabilele complexe erotice erau cu toţii din cauză că erau neînsuraţi. Profesorii erau căsătoriţi.

Văd şi acum unul din aceşti cateheţi călugări, urcat la amvonul din catedrală cu ocazia „exerciţiilor spirituale“ de la sărbătorile de Paşti. Nici nu şi-a făcut bine semnul crucii şi a început să răcnească la noi.

– Ticăloşilor, se vede pe faţa voastră viciul viciilor, păcatul păcatelor… Focul Gheenei o să vă ardă!

Am înţeles, era iarăşi vorba de onanie! În tratatele de psihologie – chiar din vremea aceea – ea era considerată drept un joc al pubertăţii. În lunga lui experienţă clinică Freud spunea că nu a întîlnit nici un caz de îmbolnăvire psihică din cauza onaniei. Cateheţii noştri atribuiau însă toate bolile psihice – de care habar nu aveau – onaniei. Bolanvi, de fapt, erau ei înşişi, din cauza sentimentului exagerat de culpă, pe care – inconştienţi cum erau – îşi dădeau toată silinţa să-l sădească şi în inima noastră.

– Eu sînt iubire, a spus blîndul Isus, cucerind lumea cu vorbele sale înţelepte.

Catehetul nostru era numai ură patologică. La cîteva luni de altfel a fost înlăturat de la internat pentru acte de homosexualitate, încercate chiar asupra elevilor.

Povestea lui Heloise şi Abelard s-a repetat şi ea la Blaj. Am găsit-o însă nespus de romantică. S-a întîmplat de altfel unui om, pe care-l iubeam cu toţii, nu numai pentru strălucirea neîntrecută a talentului său oratoric, ci şi pentru omenia lui caldă.

Pentru nebunia catehetului cu porniri sadice, nu numai homosexuale, nu am simţit nici o compasiune.

Că un om superior ca inteligenţă, cultură şi caracter, sănătos trupeşte şi sufleteşte, poate servi

o cauză nobilă mai bine dacă nu e căsătorit, aceasta o spune şi strălucitul meu dascăl mai tîrziu, William McDougall, urmaşul lui William James la Catedra de Psihologie de la Harvard. Şi, desigur, fără să se îmbolnăvească mintal! Dar atari oameni superiori sînt foarte rari, şi astfel la Blaj, pe măsura mitropolitului Vasile Suciu, nu putea fi toată lumea. Uscături apoi are şi o pădure verde!

Cunoscînd aceste „uscături" ale „pădurii verzi" de la Blaj, după un an petrecut la Orăştie, Ion Meşter a insistat să-l însoţesc în vara cînd urma să mă înscriu în clasa a şasea. Mai ales că Ion Breazu era acum la universitate şi el rămăsese la Orăştie singur. Părinţii mei nu s-au învoit cu toate că aducerea săptămînală a merindelor la Blaj le venea şi lor greu. Din „traistă" apoi mă săturasem să mănînc deoarece masă caldă din alimentele noastre gazda ne pregătea numai la amiazi.

Meteş mi-a spus că a vorbit directorului liceului, care avea şi conducerea internatului, propunîndu-i să îndeplinesc funcţiunea de „ductor" – pedagog – şi astfel să suport numai jumătate din taxele de întreţinere la internat. Dornic să aibe încă un elev bun, directorul a fost de acord. Părinţii au insistat totuşi să termin şcoala la Blaj.

După două luni de la înscrierea în clasa a şasea la liceul din Blaj un mic incident a schimbat însă planurile

Noul director al liceului venise, cu o inovaţie în Regulamentul şcolii, conform căreia silenţiul dintre 3-5 nu era obligator numai pentru elevii interni, ci şi pentru cei externi.

După masa unei zile de la sfîrşitul lui octombrie era însă prea frumoasă şi de aceea îndată ce mi-am făcut lecţiile, am plecat înainte de ora trei pe cîmpia din faţa „berculuí" de la Veza ca să citesc în linişte – şi în bătaia caldă a razelor de soare – cartea lui Vasile Conta asupra originii speciilor, împrumutată de la Petru Munteanu, care o cumpărase la Alba Iulia. Tîrziu, pe la ora şase, a sosit pe aceleaşi meleaguri şi tînărul meu profesor de matematică, Ţarină, cu care mă înţelegeam foarte bine nu numai fiindcă eram elev bun – împreună cu Cosgaria eram primii din clasă – ci şi pentru că era dintr-un sat vecin comunei mele. Conversaţia cu el nu putea fi decît asupra cărţii lui Conta, cu care mă găsise în mînă. Preot fiind şi el, în concluziile lui Conta nu s-a angajat, iar eu pe poziţie ateistă, de asemenea, nu m-am aşezat.

A doua zi, în sala profesorală, a povestit tinerilor săi colegi despre discuţia – interesantă după el – pe care a avut-o cu elevul său. Nepotrivită nu au găsit-o nici ei. Nu de aceeaşi părere a fost însă profesorul de religie, care era şi el pe aproape.

– Cum adică, tinere coleg, dumneata găseşti discuţia cu acest mucos interesantă, în loc să-i faci cuvenita mustrare că nu respectă Regulamentul şi citeşte cărţi care nu sînt de nasul lui!

De aceea el a găsit că este cazul să vorbească directorului.

Din păcate, cu cîteva zile înainte avusesem un mic incident şi cu directorul. Mă chemase într-o după masă să sap, împreună cu un coleg al meu, fiu de ţăran şi el, straturile din grădină.

– Voi vă pricepeţi mai bine, ne-a spus el. Ne-am dus, desigur, cu gîndul să învăţăm şi pe feciorul său, coleg cu noi. Acesta însă juca în curte fotbal cu un prieten al său, tot fecior de „domn". La un moment dat, mingea, greşit lovită, a venit în grădină.

– Măi ţărănoilor – ne-a spus el – daţi mingea înapoi. Se răzbuna, poate, şi pentru faptul că eram în fruntea clasei, iar el la mijlocul ei.

Am aruncat hîrleţul jos şi m-am reîntors acasă, trîntind, din păcate, şi o mică înjurătură „ţărănească".

A doua zi a fost chemat numai colegul meu, care a terminat de săpat grădina, ajutat şi de băiatul directorului. Mie însă directorul îmi răspundea „înţepat" la salut.

– Bine, măi băiete, unde te trezeşti tu – mi-a zis el, după reclamaţia profesorului de religie – adică Regulamentul liceului nu-i şi pentru tine?

– Am plecat pe cîmp înainte de ora trei şi m-am întors după şapte, deci pe stradă în timpul silenţiului nu am fost, am răspuns eu.

– Pe stradă nu, dar nici acasă, cum scrie la Regulament.

– Acasă în timpul silenţiului nu am fost nici cînd am săpat la Dumneavoastră în grădină, am continuat eu.

– Uite ce e, măi băiete – mi-a spus el, tăindu-mi vorba – tu eşti prea obraznic pentru ca să mai stau de vorbă cu tine. Cheamă tu, fătul meu, pe tatăl tău ca să vorbesc cu el.

Plimbarea pe cîmp tatei nu i-a plăcut, dar incidentul cu săpatul grădinii, în timp ce băiatul directorului juca fotbal în curte, l-a supărat foc. Directorul liceului nu a mai avut astfel prilejul de a-i cere să-mi facă cuvenita morală, deoarece tatăl meu i-a cerut de la început actele pentru a mă trimite la Orăştie.

– Dar nu despre aşa ceva poate fi vorba, bade Simioane, a spus directorul, vădit jenat de întorsătura neaşteptată a lucrurilor. Te-am chemat doar să-i fac o „muştruluială“ şi dumneata…

Tata a stăruit totuşi pentru retragerea actelor.

Plecarea la Orăştie nu a însemnat însă ruperea legăturilor mele cu Blajul, unde fostul meu profesor diriginte, ajuns directorul liceului, m-a chemat să conferenţiez în repetate rînduri. Foştii mei colegi de clasă m-au chemat şi ei la întîlnirile lor, cu toate că liceul l-am terminat la Orăştie.

Cu dragostea învăţăturii de la Blaj m-am dus mai tîrziu şi la Roma ca să văd, la fel ca şi badea Cîrţan, Columna lui Traian şi să încerc o clipă cuvenita reculegere la mormîntul lui Inocenţiu Micu Klein. Căci în inima mea învăţătura şcolilor din Blaj a rămas „preludiul“ cel mai însemnat al „conştiinţei naţionale“, care în Ardeal s-a putut naşte numai atunci cînd un fecior de ţăran, Inocenţiu Micu, s-a înălţat de la „opincă la vlădică“ pentru a readuce tradiţia Romei pe meleagurile Daciei, care nu l-a uitat nici pe Traian.

– De la Râm ne tragem, a spus, desigur, şi Miron Costin cu studii în Polonia – e adevărat catolică şi ea. Aceeaşi origine a neamului nostru a susţinut-i şi stolnicul Şerban Cantacuzino, care şi-a făcut studiile în Italia, dar la Universitatea din Padua, nu la colegiile Vaticanului. Suprema dovadă a acestei origini – cu care în vremea aceea era normal să ne mîndrim – a fost apoi adusă de Dimitrie Cantemir, savant cu renume mondial, care a stîrnit admiraţia lui Voltaire şi a fost membru al Asociaţiei de ştiinţe din Berlin. Portretul său stă, alături de cei mai mari învăţaţi ai vremii, şi la Biblioteca *Lutetia* din Paris, unde l-am privit, cu destulă mîndrie şi eu. Cu *Descriptio Moldaviae* s-a înarmat de altfel şi Inocenţiu Micu pentru susţinerea drepturilor naţionale şi sociale ale poporului său oropsit.

Ceea ce Blajul aduce însă în plus faţă de ideile acestor cărturari străluciţi sînt nu numai *Cronica* lui Şincai şi *Istoria Românilor* a lui Petru Maior, mai bine documentate, ci şi materializarea noilor idei asupra originii noastre romane prin „instituţiile“ şcolare ce au pregătit „apostolii neamului“, care au luptat nu numai pentru credinţă, ci au fost şi în fruntea „oştilor“, cum spune *Chemarea* lui Andrei Mureşanu din 1948.

Vaticanul luptase doar pentru propagarea credinţei creştine, aşa cum depune mărturie însuşi titlul Colegiului *De propaganda Fide*, în care învăţau teologii din răsăritul Europei. Faţă de aspiraţiile naţionale ale popoarelor din timpurile moderne a avut chiar o atitudine ostilă, explicabilă nu numai prin lupta de independenţă a noilor state faţă de hegemonia bisericii, ci poate şi prin accentul prea mare pe „universalitatea“ umană, care îngreuna aprehensiunea specificităţii etnice. Papa Pius a făcut totuşi excepţie. Cu atît mai mare a fost neînţelegerea bisericii catolice faţă de problemele sociale ale celorlalţi oropsiţi, spre care Isus şi-a îndreptat întreaga sa dragoste. Dar de care „purpura“ papală a „prinţilor“ bisericii de mai tîrziu s-a îndepărtat. Probă că Revoluţia franceză găseşte biserica alături de clasele stăpînitoare exploatatoare şi nu la braţ cu poporul, cum a fost cazul lui Inocenţiu Micu. Lupta acestuia este cu atît mai măreaţă! Dar Roma papală nu ezită să-l surghiunească la cererea *Casei Magnaţilor*, transmisă prin însuşi împăratul de la Viena.

În atare condiţii, urmaşului său, episcopul Petru Pavel Aron, nu-i mai rămîne decît înfiinţarea şcolilor de la Blaj, pe care Şincai depune eforturi imense de a le înfiinţa şi la sate, atribuindu-le însă atît rosturi naţionale, cît şi sociale, şi nu numai pe acelea „de propagare a credinţei“, conform

instrucţiunilor de la Roma. Şi inspirîndu-se, bineînţeles, din ideile Veacului Luminilor, pentru care Apusul, Franţa în primul rînd, luptă. Episcopul Bob nu ezită însă să-l înlăture şi chiar să-l denunţe autorităţilor maghiare. Funestă figură de Iuda acest iubitor de arginţi, care în după amiezile de duminică îşi număra talerii de aur, cu care împrumuta grofii maghiari atunci cînd pierdeau prea mult la cărţile de joc.

Datorită aceloraşi condiţii economice şi social-politice, de cruntă robie, Răscoala lui Horea, generată de nedreptăţile „strigătoare la cer“ împotriva moţilor săi, nu are sprijinul bisericii, ci doar ostilitatea ei. De aceea, la cererea stăpînirii, episcopul Bob aleargă să o combată. Aproape de neînţeles este faptul că nu o pricep nici corifeii şcoalei latiniste. Şi nici doctorul Vasici, profesor de oftamologie la Colegiul Medical de la Cluj, care pleacă şi el în munţi pentru liniştirea moţilor. Dar fără să stea în prealabil de vorbă cu Horea, care datorită minţii sale luminate a mers cu jalba pînă la Viena, fiind de două ori primit de Iosif al II-lea, membru al Lojei masonice, care lupta în vremea aceea pentru ideile progresiste, ce vor duce la Revoluţia Franceză, pe care Horea a anticipat-o cu patru ani. *Inocenţiu Micu l-ar fi înţeles*. Aşa cum l-a înţeles Avram Iancu, care reia lupta moţilor ca să traducă în faptă prin forţa sabiei ideile lui Simion Bărnuţiu, fratele său drag şi capul luminat după care se conduce şi de care ascultă! Înaintea revoluţiei din 1848 pleacă de altfel de la Blaj şi Bărnuţiu, amărît de neînţelegerea episcopului Lemeni, dar revine în toiul ei, chemat de foştii săi elevi de la liceu şi teologie, care aleargă apoi pe la sate pentru a chema lumea ca să asculte cuvîntul său. Ştiinţa dreptului a învăţat-o şi el în ţara străbunilor noştri, dar nu la Roma, ci la Padua, iar în discursul său se inspira din „dreptul natural“ al lui Grotius şi din *Contractul social* al lui Rosseau.

Judecaţi din această perspectivă istorică Moldovănuţ şi Vasile Suciu din vremea mea s-au dovedit urmaşii cei mai vrednici ai lui Inocenţiu Micu, deoarece ambii se angajează nu numai în ridicarea neamului prin şcoli, ci şi în lupta pentru dreptatea lui – probă că guvernul maghiar refuză confirmarea ambilor.

A cheltuit venerabilul ierarh Vasile Vodă – cum l-a numit Iorga – milioane grele cu ridicarea noilor şcoli din Blaj, iar truda cu care le-a agonisit este atestată de cuvintele sale de „ţărănească“ chiverniseală a unui popor care a muncit din greu pentru tot ceea ce a înfăptuit.

Stăpînea însă cucernicul prelat nu numai *Summa Tehnologica* a lui Thoma de Aquino, retranspusă în gîndirea modernă a *Dogmaticei* sale, care se preda şi la Academia Teologică de la Sibiu, ci şi ştiinţa contemporană, aşa cum arată lucrarea sa despre hipnotism, cu toate că încheierea ei, desigur, nu putea fi decît aceea a bisericii pe care o slujea. Mai dragă însă îi era limba latină a strămoşilor noştri, în care şi-a făcut studiile.

A venit la Blaj, îndată după Unirea tuturor românilor într-un singur stat, o delegaţie de profesori şi studenţi de la Sorbona, condusă de însuşi rectorul acestei vechi şi renumite universităţi, profesorul Paul Appel, un savant cu renume mondial. Delegaţia a venit, desigur, nu numai pentru a consfinţi frăţia de arme, care a dus la victorie, ci şi pentru a dezvolta legăturile noastre cu Franţa, unde plecau în acea vreme sute de studenţi în fiecare an ca să-şi facă studiile sau cel puţin să susţină examenul de doctorat. De-a lungul străzilor de la gară la şcolile care au cimentat conştiinţa noastră naţională de origine latină, comună cu Franţa, am fost aşezaţi elevii ca să urăm oaspeţilor bun venit, strigînd *Vive la France*! Căci cunoştinţele noastre de franceză din vremea aceea la atîta se reduceau, limba franceză în Ungaria nefiind obiect de învăţămînt.

Priveau oaspeţii miraţi la satul în care au fost aduşi!

La masa oficială în cinstea lor mitropolitul Suciu a toastat în latineşte, fiindcă limba franceză nu o vorbea chiar dacă altfel o citea. În latineşte a răspuns şi profesorul Appel deoarece tradiţia limbii latine a fost bine păstrată şi în şcolile franceze. Ea a început însă prin a se scuza că limba străbunilor comuni o stăpîneşte mult mai puţin decît fraţii săi români.

Delegaţia Franţei nu a venit însă în numele bisericii catolice, ci a culturii franceze, cu tradiţia ei ştiinţifică, elaborată de Descartes, Rousseau, Diderot, în care, este adevărat, un cuvînt substanţial

l-a avut şi Pascal. De gîndirea catolică a lui Pascal şi mai ales a lui Maritain s-au apropiat şi şcolile din Blaj. De aceea a lui Descartes, Rousseau şi Diderot mai puţin.

De spiritul ştiinţific al culturii contemporane – nu numai din Franţa, ci şi din celelalte ţări apusene – au depus însă toate eforturile să se apropie noile licee din Transilvania, înfiinţate de Statul român, care şi-a dat perfect seama că intrarea corectă în veac a neamului nostru ducea acum nu numai pe drumul Romei, ci pe acela al întregului Apus, cu cultura sa umanistă, clădită în primul rînd pe ştiinţă, literatură şi artă. De această nouă cultură umanistă, cu orizont mai larg decît la Şincai, Maior şi Cipariu, liceul din Blaj, precum şi biserica catolică în general, s-a apropiat totuşi mai puţin.

La Orăştie

În ziua cînd am retras actele de la liceul din Blaj am scris şi lui Ion Meteş pentru a-l ruga să notifice înscrierea mea la liceul din Orăştie, ca la sosire să pot imediat intra la internat. Am mers apoi la Obreja pentru a-mi lua rămas bun de la mama, pe care în viitor urma să o văd numai în vacanţe, iar nu la 2-3 săptămîni, ca pînă acum, cînd venea să-mi aducă mîncarea, ea, tata sau fratele. Acasă în sat am rămas trei zile ca să dau răgaz scrisorii să ajungă la Orăştie. O săptămînă înainte fusese şi culesul viei, iar struguri şi must mai erau din belşug. M-am bucurat de ele din plin, iar la plecare nu am luat numai o raţă friptă şi un kilogram de must, ci şi unul de vin, ca să sărbătoresc şi cu Ion Meteş noua cotitură a începutului meu de învăţătură. Acasă sărbătorirea durase toate cele trei zile.

La Orăştie am ajuns după miezul nopţii. Oraşul era departe de gară, iar cunoscut nu-l aveam decît pe Meteş, care locuia la internat, unde noaptea, desigur, nu puteam intra. În sala de aşteptare de la clasa a treia era lume multă, iar mirosul greu. Am rămas, de aceea, pe peron, iar după ce am aşezat desagii pe o bancă, am început să mă plimb. Peste zi fusese cald, dar acum era destul de răcoare. Plimbîndu-mă însă m-am încălzit. Şi nu ştiu de ce eram atît de fericit! Despre Orăştie, Ioan Breazu şi Ion Meteş mi-au vorbit cu dragoste. De directorul liceului cu atît mai mult. Precum şi despre atmosfera mai liberă a liceului în general, în care lectura lui Vasile Conta era încurajată, nu văzută cu ochi răi!

Tîrziu, după ora două, am obosit totuşi. Începuse să-mi fie şi frig. Am scos atunci paltonul din desagi, l-am îmbrăcat, iar, după ce m-am încălzit, m-am aşezat un sfert de ceas pe bancă pentru a mă odihni. Desagii i-am aşezat peste picioare ca să-mi ţină cald. Ce frumoşi erau aceşti desagi de lînă ţesuţi de mîna mamei în culori atît de armonioase, la fel ca şi catrinţele cu care mergea duminica la biserică! Şi cît de uşor duceau cu ei chiar o greutate mai mare! Aşezaţi simetric pe umăr, îţi îndreptau corpul. Iar acum ţineau şi de căldură!

După clipele de odihnă am reluat plimbarea, dar înspre ora patru dimineaţa nu am mai putut răzbi nici cu oboseala, nici cu frigul şi am intrat în sala de aşteptare. Loc liber pe bănci nu am mai găsit. Au pus însă desagii mai înspre uşă, unde aerul era mai bun, şi m-am aşezat pe ei ca să mă odihnesc cît de cît. În cîteva clipe am adormit. Cînd m-am trezit se lumina de zi. Am luat desagii în spinare şi am pornit la drum. Aşezaţi pe corp, îmi ţineau mai cald.

Intrat în oraş, am întrebat de internat.

– Care, că e în patru locuri? – mi-a răspuns, prin altă întrebare, călătorul.

Să-l mai întreb de acela în care sta Meteş, era de prisos.

După ce am trecut însă de vechea aşezare românească a Orăştiei – care era mai mult sat decît

oraş, fiind locuită de gospodari, care se ocupau în primul rînd cu agricultura – am zărit în faţă o curte mare cu elevi mulţi, care alergau cu ştergarele în mînă. Probabil la spălător, mi-am zis eu. Ei, da aceştia puteau să ştie unde e prietenul meu.

– E chiar aci, colo în clădirea din stînga, mi-a spus primul elev întrebat. Veniţi că vă duc la el, a adăugat.

– Dar bine, măi Nicolae, de ce nu ai venit chiar noaptea? Mi-a spus bunul meu prieten, după ce a aflat unde am stat în cursul ei. Aci doar, precum vezi, puteai intra, a adăugat el.

– Lasă că a fost bine şi aşa, am răspuns, bucuros de primirea bună.

Clădirea, în care sta, avea patru camere mai mari şi una mai mică, în care se aflau aproape o sută de elevi din primele trei clase de liceu sub supravegherea a trei „ductori“ din clasele superioare. Înştiinţaţi de sosirea mea, au venit şi ceilalţi doi, Ion Postescu din Sebeş şi Ilie Dobrotă din Poiana Sibiului, satul străbunicului meu. Mi-au strîns cu căldură mîna, spunîndu-mi că una din cele patru camere va trece acum sub supravegherea mea, postul de „ductor“ din ea fiind vacant, datorită faptului că cel care l-a ocupat înainte a plecat să locuiască la o familie înstărită din oraş, unde medita copiii ei. Cel plecat, Nicolae Tămaş, era chiar din clasa mea. Meteş, Postescu şi Dobrotă erau din clasa a opta.

Bucuros de primirea prietenoasă, am scos raţa şi sticla de must din desagă şi le-am oferit o gustare. Sticla cu vin ne-am înţeles să o bem după cină.

A urmat apoi „silenţiul“ de dimineaţa, pentru o scurtă repetare a lecţiilor, timp în care m-am aşezat pe patul lui Meteş, iar la cîteva minute, obosit – şi mai ales emoţionat, cum eram – am adormit.

La ora şapte şi un sfert am mers la sala de mese, care era în una din clădirile din apropiere, pentru a lua dejunul.

– Am vorbit directorului, aşa că el ştie că vii şi va fi bucuros să te vadă chiar acum dimineaţa, mi-a spus Meteş.

La cîteva minute, profesorul Aron Demian – care era şi directorul internatului, nu numai al liceului – a sosit ca să inspecteze masa elevilor. A zărit o faţă nouă, lîngă Meteş. S-a îndreptat direct spre noi şi după ce mi-a dat mîna, mi-a urat bun venit, ca şi cînd aş fi fost un „coleg“ al său, nu un elev. Atenţia şi informalitatea sa m-au cucerit de la început. Tînăr, de altfel, era şi el. Avea 28 ani, luptase ca locotenent pe front, a fost un an profesor la Braşov, de unde a fost transferat la direcţia liceului din Orăştie, primul director al liceului plecînd la Tîrgu Mureş, fiind din partea locului. Aron Demian era din părţile Orăştiei.

– Lasă elevii în seama lui Postescu – i-a spus el lui Meteş – şi vino după dejun, împreună cu Mărgineanu, la biroul meu.

Am sosit la biroul său chiar cînd închidea uşa ca să plece la liceu. Ne-a luat cu el în drum spre liceu, timp în care s-a interesat de vechii profesori de la Blaj, pe care i-a avut şi el dascăli, deoarece la Blaj a învăţat şi el.

Ajunşi la şcoală, a spus secretarului să-mi ia actele pentru a-mi face înscrierea la liceu şi repartizarea la internat în clădirea supravegheată de Postescu – acesta fiind „vice-prin ductor“, care răspundea de ambele clădiri din curtea în care se aflau. Prim-ductor era Bejan, care supraveghea elevii din ultimele două clase, avînd – împreună cu Postescu – şi sarcina de a supraveghea distribuirea alimentelor la masă. Lui îi fusesem prezentat la masă.

Directorul m-a luat apoi de braţ, cu aceeaşi atitudine prietenească din momentul întîlnirii, m-a dus în clasă, pentru a mă prezenta colegilor.

– Colegii dumitale – mi-a spus la plecarea sa din clasă – au făcut deja lucrarea trimestrială la Română. Fă-o şi dumneata, ca pînă poimîine, cînd vin cu lucrările lor, să o citesc ca să-ţi dau nota. Tămaş îţi va spune subiectul şi-ţi va da lămuririle necesare, a adăugat el, arătînd cu mîna elevul în cauză. Era elevul, căruia – după cele aflate de la Postescu şi Meteş – i-am luat locul. Îmi era vecin de

bancă. Profesorul de matematici şi fizică, Zaharia Stanciu, a intrat însă în clipa aceea în sală şi astfel colegul meu mi-a putut vorbi numai în pauză.

– Avem un nou coleg, a spus el profesorului. Am înţeles că era şi monitorul clasei. La catedră – unde era locul monitorului pînă la intrarea profesorului – nu mergea însă niciclnd. Clasa era, de altfel, foarte liniştită, aşa cum m-am convins chiar în cursul primei zile. Eram doar 17 elevi, plus 6 fete, înscrise ca „particulare“, care urmau însă regulat lecţiile pentru a nu avea nevoie de meditaţii. Să fie liniştea aceasta mai mare din cauza lor? – m-am întrebat eu, curios. După toată probabilitatea acesta era cauza. Eram, în orice caz, pentru întîia dată într-o clasă mixtă, cu totul neobişnuită în acea vreme, cînd coeducaţia în liceu nu era admisă. Am încercat un sentiment aparte, pe care mi-ar veni foarte greu să-l definesc chiar şi acum, după mai bine de o jumătate de veac de studii în psihologie.

– Subiectul lucrării e „Frumuseţea peisajului în literatura română“, mi-a spus Tămaş în pauză, iar văzînd mirarea, poate chiar consternarea, de pe faţa mea, a adăugat imediat:

– Lui Demian îi place să dea subiecte, care nu sînt în manual, ca să-şi dea seama şi de judecata noastră. Este deci un subiect liber, despre care trebuie să scrii nu atît ceea ce ştii din manuale, ci ceea ce ai aflat din lectura proprie…

Văzîndu-mă nedumerit, a continuat:

– Mie mi-a dat şi *Poetica* lui Mihai Strajanu ca să mă inspir din ea. De mult folos nu mi-a fost, dar ţi-o dau după masă şi ţie.

Lucrarea o cunoşteam, iar de la profesorul Pădureanu de la Blaj ştiam că profesorul Strajanu de la Craiova era chiar din *Straja*, de lîngă Alba Iulia, un sat nu prea departe de Obreja.

După masa m-am sfătuit şi cu Meteş şi Postescu, care aveau mai multe cunoştinţe, fiind în clasa a opta. Ion Postescu avea şi o vocaţie mai deosebită pentru literatură. Pînă la urma urmei am scris însă a doua zi după masă ceea ce mi-a trecut prin capul meu propriu.

După ce mi-a citit lucrarea, profesorul a scris pe ea nota „zece“ părînd să fie destul de mulţumit.

– I-ai dat *Poetica* lui Strajan, l-a întrebat pe Tămaş, iar după răspunsul afirmativ al acestuia a adăugat:

– Îmi pare bine că v-aţi împrietenit.

De-a lungul celor aproape trei ani de la liceul din Orăştie, urmaţi apoi de alţi patru la Universitatea din Cluj, am legat cu Nicolae Tămaş cea mai caldă şi strînsă prietenie, pe care am avut-o în viaţă. Vara venea şi la Obreja, iar discuţiile noastre nu se mai terminau. Cu atît mai dureroasă, imens de dureroasă, a fost pierderea lui la sfîrşitul studiilor sale universitare. A fost cea mai frumoasă inteligenţă pe care am cunoscut-o, am spus la înmormîntarea sa de la Sălişte, unde s-a retras în săptămînile din urmă, răpus de boală.

– Mi-aţi fost cei mai dragi elevi, mi-a spus şi Aron Demian, care venise la înmormîntarea lui, plîngînd şi el ca şi mine.

Dar profesorul nostru de Română şi Latină nu ne cerea numai nouă să judecăm cu capul nostru, ci se trudea el însuşi să ne fie în această privinţă model viu. De aceea lecţiile sale nu se limitau niciclnd la manual, ci valorificau însăşi literatura, începînd cu Alecsandri şi terminînd cu Blaga, ale cărui poezii nu apăruseră încă în manuale, dar erau recitate la şedinţele literare ale *Societăţii de lectură* a elevilor „Mihail Eminescu“. Alegerea numelui lui Eminescu nu a fost o simplă formalitate, ea a izvorît din cultul lui Demian pentru poezia sa, cult pe care a ştiut să ni-l insufle şi nouă. Lecţiile sale nu urmăreau numai ştiinţa literaturii române, ci dragostea pentru ea, necruţînd în acest scop nici un efort. De aceea ne cerea nu numai învăţarea manualului, ci şi lectura cărţilor şi revistelor din bogata bibliotecă a Societăţii. Dacă mijloacele băneşti ale şcolii nu-i îngăduiau să cumpere toate cărţile ce apăreau, atunci cumpăra el restul, pe care-l ţinea şi la dispoziţia noastră, a celor cu dragoste mai deosebită de carte în orice caz.

Sala de lectură a Societăţii literare a elevilor era şi ea destul de încăpătoare, iar accesul la cărţi şi la reviste era direct. Funcţiunea de supraveghere o îndeplineau pe rînd elevii din clasa a opta, care, fiind în clasa ultimă, aveau autoritate de control asupra tuturor. Tot ei puteau fi şi cei mai buni îndrumători. Des prin sala de lectură trecea însă şi directorul.

Pe un perete al bibliotecii era portretul lui Aurel Vlaicu, patronul şcolii. Era în mărime naturală şi bineînţeles lîngă avionul său. Pe peretele din faţă era portretul lui Eminescu. Cu avionul său, unul s-a înălţat spre zările albastre; celălalt a zburat cu gîndul. De o parte tehnica izvorîtă din ştiinţă; de cealaltă, literatura, care dă aripi. Un poet în felul său a fost de altfel şi Vlaicu. Cel mai bun prieten i-a fost doar Goga!

La şedinţele de duminică ale Societăţii literare, lucrări şi recenzii critice asupra lor făceau numai elevii din ultimele două clase. Cei din clasa a şasea asistau la lectura lor. La discuţii însă puteau participa şi ei, dar o făceau rar şi cu multă prudenţă deoarece cei din clasa a şaptea şi a opta, mai bine pregătiţi, le puteau uşor închide gura. Anul prim în Societate era astfel stagiul de ucenicie. În anul al doilea însă se „ambiţionau“ să participe, activ şi efectiv, atît la referate şi criticile lor, cît şi la discuţii.

Apăruse la sfîrşitul clasei a şasea lucrarea lui Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura română*, dar la librăria din Orăştie încă nu fusese adusă.

– Caut-o la Blaj, mi-a spus profesorul Demian în momentul cînd am plecat în vacanţa de vară. Şi dacă o găseşti, atunci prepară un „referat critic“ asupra ei pentru *Societatea literară*.

La Blaj cartea am găsit-o, iar din citirea şi recitirea ei mi-am dat seama de valoarea ei cu totul deosebită, datorită atît documentării ei bogate, cît şi „spiritului critic“ cu care a fost scrisă. Dar lucrarea – aşa cum însuşi titlul ei arată – nu este numai o încercare critică asupra literaturii române, ci şi asupra culturii, din care literatura se desprinde. Un efort similar a făcut ulterior şi Lovinescu, scriind nu numai *Istoria literaturii române* ci şi *Istoria civilizaţiei române*. La profunzimea analizei critice a lui Ibrăileanu nu s-a ridicat cu toate că şi lucrările sale sînt nespus de bune. Pentru epoca aceea în orice caz!

Cum să încerc atunci un „referat critic“ asupra lucrării lui Ibrăileanu?

– Încearcă totuşi, mi-a spus profesorul Demian, care era şi conducătorul Societăţii, preşedinte fiind un elev din clasa a opta.

– Dar mă mănîncă fript octavanii, domnule director, i-am răspuns eu.

– Lasă-i în pace, mi-a zis el.

Lucrările erau terminate cu o săptămînă înainte, pentru ca recenzentul să aibe timp să-şi întocmească referatul critic asupra ei. Înspre sfîrşitul săptămînii clasa noastră a prins de veste că octavanii fac toate eforturile de a-mi da „şah mat“ şi de aceea recenzia nu e numai a lui Opreanu – ulterior bun prieten – ci a întregii clase, a „creierului“ ei mai ales. Căci „octavanii“ trebuiau să-şi dovedească superioritatea faţă de „septimani“.

– Ce mă fac? – l-am întrebat pe Tămaş.

– Lasă-i în pace, mi-a spus şi el.

La şedinţele societăţii, pe de altă parte, nu participau elevi – şi elevele bineînţeles – ci venea şi majoritatea corpului profesoral şi chiar multă lume din oraş. Atîtea dezbateri literare avea doar şi el! Treaba, prin urmare, era şi mai serioasă!

În noaptea de sîmbătă spre duminică am dormit totuşi liniştit. Aşa mi se întîmplă şi acum în faţa solicitărilor mai deosebite.

Am citit lucrarea cu toată însufleţirea posibilă, căci eram prea tulburat ca să fac o lectură clamă, cum dorisem.

A urmat critica şi mai aprinsă a lui Opreanu, care a impresionat şi ea.

Primul care a luat cuvîntul la discuţii a fost Tămaş, care a susţinut lucrarea mea. Spirit cartezian prin excelenţă, vorbea precis şi clar. Greu i se putea răspunde.

Opreanu însă fusese purtătorul de cuvînt al clasei a opta. De aceea, Septimiu Roşu, preşedintele societăţii, a reluat argumentele lui Opreanu, care erau, în fond, mai mult ale sale şi a încercat să salveze onoarea clasei a opta, dovedind superioritatea ei. Sarcina nu i-a fost uşoară deoarece trebuia să se lupte şi cu argumentele lui Tămaş, care nu repetau pe ale mele, iar pentru publicul din sală fuseseră foarte convingătoare. Vocea sa dovedea că era mai puţin sigur pe sine. S-a sculat atunci Dumitru Ivan, care a încurcat-o mai rău fiindcă a vorbit prea aprins şi astfel s-a poticnit mult mai des.

Cuvîntul de încheiere, cu stabilirea concluziunilor, a revenit profesorului Demian, care a propus premierea lucrării cu 500 lei – echivalentul sumei pe care o plăteam pentru întreţinerea mea la internat timp de trei luni şi zece zile. Emoţia în sală a fost cu atît mai vie cu cît era primul premiu acordat de *Societate* de la înfiinţarea ei. Bănuiala mea a fost însă că profesorul meu a ţinut să achite el jumătate din banii pe care în acel an i-am plătit la internat. Căci banii el i-a dat, deoarece Societatea nu avea nici un fond. Dar aceasta nu a spus-o.

Din cînd în cînd au venit la Orăştie, ca şi la Blaj, trupele teatrale din Cluj şi Bucureşti. În primii ani după război a venit la Blaj trupa Teatrului Naţional din Bucureşti, care a jucat trilogia lui Delavrancea, dar întrucît sala de gimnastică era mică şi nu avea scaune, au putut participa la reprezentaţie numai elevii din clasa a şaptea şi a opta, stînd, desigur, în picioare. De vraja exercitată de actori am putut afla doar din cele ce povesteau ei.

În schimb la *Heidelbergul de altă dată*, am avut norocul să participăm şi patru elevi din clasa a şasea, care ne aflam la ora de gimnastică în momentul cînd Fotino, directorul trupei, a sosit să vadă sala în care urma să joace.

– Domnule profesor – a spus el, bunului nostru profesor de gimnastică, părintele Băgăianu – pot să aleg patru elevi mai chipeşi ca să apară ca figuranţi în rolul de studenţi?

– Nu ar fi mai bine să vă dau patru elevi din clasa a opta? a răspuns profesorul.

– Sînt destul de chipeşi şi băieţii aceştia, a spus regretatul actor, care habar nu avea de ierarhia claselor noastre, cu protocolul lor din catedrală.

Dîndu-şi seama de rugămintea din ochii noştri, profesorul a consimţit.

Rolul nostru era de-a primi cu urale pe Kety şi de a purta-o aşezată pe braţele încrucişate a doi dintre noi.

– Dar măi băieţi, sînteţi destul de puternici să mă purtaţi în braţele voastre? – a întrebat soţia directorului Fotino, care juca pe Kety.

– Sigur, doamnă, am răspuns noi.

– Ia să vedem, ne-a spus ea.

Soţul ei ne-a învăţat cum să ne ţinem doi mîinile. Soţia sa s-a aşezat apoi pe ele, iar mîinile le-a aşezat după capul nostru. Proba a reuşit de minune, dar nopţi de-a rîndul am visat scena, făcînd temperatură. Era nespus de frumoasă Kety, purta tocuri înalte, iar faţa o avea frumos sulemenită, cum la Blaj nu era atunci obiceiul. Fetele şi cucoanele mai tinere nu au îndrăznit însă să o imite.

După reprezentaţie cu greu am scăpat să nu fim bătuţi de octavani, geloşi din cale afară pentru a fi purtat noi pe braţe frumoasa actriţă.

După trecerea a douăzeci de ani eram în biroul prietenului meu, inginerul Rău, directorul uzinelor din Hunedoara, cînd secretara sa îi anunţă sosirea unei delegaţii a trupei de teatru care juca seara, atrăgîndu-i atenţia că uzinele acordă o subvenţie de 5.000-10.000 lei trupei, care nu-şi scotea toate cheltuielile din vînzarea biletelor. Inginerul Rău şi eu – consilierul său pentru organizarea ştiinţifică a muncii – eram veniţi de la Reşiţa şi nu cunoşteam obiceiul.

Cum la Hunedoara Rău venise ca să îndrepte situaţia financiară a întreprinderii, a acordat doar 8.000 lei.

Una din actriţe, o doamnă de aproximativ 50 ani, a spus atunci:

– Domnule director, sîntem din sate vecine, eu din Apold, dumneavoastră din Miercurea. Ca

pămînteni, contăm pe o subvenţie mai… prietenească.

În continuare ne-a spus că a trecut în vechiul regat încă înainte de războiul mondial (prim) pentru a studia *Conservatorul* din Bucureşti, unde apoi a şi rămas, căsătorindu-se cu *Fotino*, la acea oră directorul *Teatrului Naţional* din Cernăuţi.

– Şi aţi jucat imediat după război la Blaj în *Heidelbergul de altădată*, am spus eu.

– Da, domnule profesor, a răspuns ea.

– Am făcut şi temperatură din cauza dumneavoastră – i-am spus eu, povestindu-i cele întîmplate.

Cum satul meu nu e nici el atît de departe de Miercurea şi Apold, l-am rugat pe Rău – care nu era nici el rău – să ridicăm subvenţia – în calitate de pămînteni – la 15.000 lei.

La Orăştie l-am văzut pe Demetriade în *Hamlet*. Jocul său a fost neîntrecut. Am trăit cea mai intensă emoţie, pe care am încercat-o vreodată la teatru. Am văzut ulterior în acelaşi rol pe Manolescu şi Vraca, dar nu l-au putut egala. L-a egalat doar Moissi pe care l-am admirat la teatrul lui Max Reinhardt de la Berlin. Şi apoi bineînţeles Lawrence Olivier, al cărui geniu însă nu am avut ocazia de a-l admira pe scenă, ci doar în film.

Principala activitate culturală a liceului din Orăştie nu erau însă expunerile şi discuţiile de la *Societatea literară* a elevilor, ci conferinţele profesorilor, ale directorului în primul rînd, cu ocazia sărbătorilor naţionale, care aveau loc în sala festivă a oraşului. La ele participa întreaga protipendadă a oraşului, precum şi reprezentanţii meseriaşilor şi foarte mulţi ţărani, în frumosul lor port de mărgineni. Directorul liceului conducea şi şcoala ucenicilor, pe care el o înfiinţase. Vorbea directorul nostru nu numai competent, ci şi foarte înflăcărat, reuşind să capteze – şi chiar să electrizeze – publicul. Nu uita nici „maximele“ latineşti, pe care sala le răsplătea cu ovaţii calde.

Serbarea, care se bucura de cea mai multă atenţie, era însă aceea a patronului liceului, Aurel Vlaicu, fost elev al liceului din localitate. Cu această ocazie seara avea loc şi un „bal“.

În anul cînd eram în clasa a opta, cuvîntul festiv pentru această serbare a revenit profesorului Iacob, bunul nostru dascăl de limba germană, care prea multe declinări şi conjugări nu ne-a învăţat, dar ne-a fascinat cu analiza lui *Natan cel Înţelept* în clasa a şaptea şi cu a lui *Faust* în clasa a opta. El mai vorbise însă într-un an despre Vlaicu. Demian vorbise de două ori. În alt an vorbise profesorul de istorie, dar expunerea sa a displăcut fiind mai mult de „popă“ decît de „dascăl“. De aceea profesorul Iacob a propus o inovaţie: să vorbească Tămaş, preşedintele *Societăţii literare*. Cu propunerea sa a fost de acord şi directorul, deoarece bunul meu prieten era unanim considerat ca cel mai strălucit elev al şcolii. Tămaş însă, sub influenţa gazdei sale, un foarte priceput om de finanţe, se decisese deja să studieze *Academia Comercială* şi *Dreptul* şi astfel nu mai avea ambiţii literare. Era conştient apoi de spiritul său cartezian, cu care nu putea entuziasma sala, compusă în primul rînd din meseriaşi, comercianţi şi ţărani. De aceea m-a recomandat pe mine.

Cum pînă la serbare nu mai erau decît trei zile, am fost dezlegat de frecventarea clasei, iar în sala de lectură a bibliotecii mi-am pregătit „conferinţa“. Profesorii Demian şi Iacob au citit-o şi au găsit-o bună.

– Să o citeşti mai însufleţit, Mărgineanu, mi-a spus directorul.

– Dar la început să o iei domol, a adăugat „dascălul“ Iacob, cum îi plăcea să-i spunem. Apoi să te angajezi crescendo, să păstrezi un ton ridicat dar constant la mijloc şi apoi să te avînţi ca şi avionul lui Vlaicu, la urmă – a adăugat el.

Aşa am făcut, dar la început, sub privirea ochilor prea mulţi din sală, am fost mai mult „timid“ decît „domol“. Ceea ce totuşi nu a stricat…

Consiliul profesoral, la propunerea lui Iacob şi Demian, mi-a acordat un premiu de 1000 lei, cu care mi-am achitat două treimi din sarcinile mele la internat. Restul l-am plătit cu ajutorul unor meditaţii. Din banii pentru ele, mi-am făcut şi costumul „negru“ – de rigoare – în care m-am

fotografiat pentru tabloul de la bacalaureat.

Figura lui Vlaicu mă fascinase înainte de a ajunge pe plaiurile sale şi chiar înainte de a merge la Blaj. M-a vrăjit, de fapt, în 1911 cînd a zburat la serbările Astrei de la Blaj. Într-o primăvară apoi Demian ne-a dus la Binţinţi, ca să vedem satul în care Vlaicu s-a născut şi „şura“ părintească, în care cu ajutorul fratelui său Ion a construit macheta avionului său, pe care apoi l-a confecţionat la Bucureşti cu înţelegerea lui Spiru Haret, precum şi cu a tatălui său, care a ipotecat în acest scop jumătate din pămînturile sale la Banca Albina din Sibiu! Cunoaşte oare istoria omenirii un alt ţăran, care să priceapă atît de bine veacul său? La Binţinţi l-am cunoscut, desigur, şi pe Ion, fratele lui Aurel, precum şi pe Sîrbu şi ceilalţi doi ţărani, care au ţinut cu braţele lor vînjoase avionul lui Vlaicu pe *Cîmpul Libertăţii* de la Blaj înainte ca să-şi ia zborul. La serbarea de la Orăştie veneau cu toţii, în frunte cu Ion.

Prezent la serbarea de comemorare a lui Aurel Vlaicu era şi avocatul Boca, cel mai bun prieten al lui Vlaicu. El a înfiinţat, tot la Orăştie, primul *Club al Aviaţiei*, care a fost întîiul şi în ţară. Şi tot el l-a chemat pe Vlaicu să încerce primul zbor peste Carpaţi ca să vină la Serbările Astrei, care în acel an aveau loc la Orăştie. Zbor în care frămîntatul Icar a căzut victimă visului său, prea devreme încercat!

Sub tumultul acestor emoţii, modesta mea expunere nu a fost numai o încercare a minţii, ci şi o trăire a inimii. În pauzele dintre aliniatele lecturii m-am uitat de altfel numai în ochii lui badea Ion şi a ortacilor săi.

Seara a avut loc şi „balul“ cu care s-a ocupat „comitetul organizator“ al elevilor din clasa a şaptea şi a opta, sub directa îndrumare şi supraveghere a directorului. Sala a fost împodobită cu „frunză verde de stejar“, cum spunea cîntecul. Încadrată, desigur, de tricolor! În prealabil a cîntat corul liceului, condus de profesorul Pîrvu, un îndrăgostit al cîntecului. După cor a urmat şi orchestra liceului care „se producea“ pentru întîia dată. La ora zece a început dansul cu Hora Unirii, în care s-au prins în joc toţi profesorii şi protipendada oraşului cu soţiile lor. A urmat apoi valsul, cînd fiecare ne-am îndreptat în grabă spre „simpatiile“ noastre, ca să nu ne-o ia alţii înainte. Protocolul ierarhiei l-a urmat doar directorul, care şi-a dat silinţa de a invita toate doamnele în ordinea vîrstei lor, ca să nu jignească pe nimeni. La urmă a dansat cu elevele sale.

În pauza de la miezul nopţii aveam şi elevii voie să ne aşezăm la mese ca să consumăm prăjituri şi sirop. Cum vişinata semăna la culoare cu siropul, Tămaş şi eu am rugat discret ospătarul să ne aducă şi nouă două pahare cu această beutură mai plăcută. În anul următor eram doar studenţi! Pentru ca încălcarea regulamentului să fie mai puţin gravă, directorul ne-a plătit-o el. Venit în acest scop la masa noastră, a băut şi el cu noi un pahar, dar ne-a rugat să nu comandăm şi pe al doilea ca să nu ne „ameţim“.

Dans ştiam, fiindcă directorul – tot directorul – rugase pe un bun prieten al său, Branga, un falnic căpitan de jandarmi, să ne înveţe, dar nu numai valsul, ci şi „romana“ şi chiar „cadrilul“, conform „bon-ton“-ului ardelean din acea vreme. Cu „învîrtita“ ne deprinsesem în satele noastre.

Şcoala de dans în toată regula avusesem – e curios, dar totuşi adevărat – şi la Blaj, unde altfel plimbarea elevilor cu fetele era rău văzută. Venea să ne înveţe profesorul Stoica de la Sibiu, care iniţia şi elevii de la Liceul Şaguna din Braşov, precum şi pe cei de la liceul grăniceresc din Năsăud, invitat fiind şi de unele „Asociaţii“ culturale din restul oraşelor. Şcoala dura o lună de zile, dar în primele trei săptămîni fetele învăţau singure, iar băieţii tot separat. Împreună repetau numai în ultima săptămînă, sub ochii profesorilor, în vederea examenului din ziua de încheiere, cînd venea şi directorul, însoţit şi el – şi profesorii – de soţiile lor. În decursul acestei săptămîni flirturile se înfiripau, iar la despărţirea din ultima zi, „declaraţiile“ de dragoste „explodau“. Cu colegele noastre de clasă de la Orăştie şi cu fetele celelalte am avut doar „flirturi“ trecătoare… Prezenţa fetelor în clasă, de asemenea, ne-a reţinut nu numai de la certuri mai grave, ci şi de la vorbe urîte. Aceleaşi „bune maniere“ erau prezentate şi în vacanţă cu ocazia „seratelor dansante“ de prin satele noastre,

cînd jucam şi cîte o piesă teatrală, ca să ne putem plăti taraful de lăutari. Şi aceleaşi maniere corecte au stăpînit toate relaţiile noastre – ale lui Ion Breazu, Petru Munteanu, Ion Meteş şi ale mele – cu cele patru eleve de vîrsta noastră din Mihalţ, unde petreceam şi eu după amiezele de duminică deoarece în satul meu nu aveam colegi de etatea mea. Nu-mi aduc aminte de nici o vorbă urîtă. Şi cu atît mai mult nu-mi amintesc de un gest deplasat!

La localurile „comerciale“ de relaţii sexuale în clasa a şaptea şi a opta am început totuşi să umblăm. Desigur înainte de ora deschiderii lor, ca să nu fim văzuţi de lume. De unii profesori, foşti preoţi, ne temeam. De director nu. De onanie era şi el atît de speriat încît pentru combaterea ei accepta tacit şi aceste vizite, dacă altfel nu ne puteam lupta cu această odioasă „boală“ şi după părerea sa. Uneori mai rătăceam şi la un pahar de vin în restaurantul aproape totdeauna gol din parcul oraşului, departe de aşezarea caselor. Dacă beam însă mai mult de un pahar sau două şi deveneam prea veseli, cîntînd pînă la intrarea în oraş, atunci era de rău, căci eram certaţi şi ameninţaţi cu îndepărtarea din şcoală. Dacă mergeam însă la cîrciumele de la periferie unde beam mai mult decît la vîrsta noastră puteam suporta, atunci bunul nostru director pur şi simplu ne bătea… La această măsură a recurs însă foarte rar şi numai ca să evite eliminarea, pe care unii profesori în aceste cazuri o cereau. Colegii mai zurbagii se fereau însă de Tămaş şi de mine, fiindcă să-i batem eram şi noi gata. De aceea în clasa noastră atari incidente nu au apărut.

De ele s-au făcut însă vinovaţi trei elevi din clasa superioară nouă. Doi erau fraţi gemeni şi nu-i puteai deosebi unul de altul. Unul învăţa la două materii şi al doilea la celelalte, iar profesorii au prins tîrziu de veste că se substituiau la examene, l-au lăsat atunci pe unul repetent. De acord cu această măsură a fost şi cumnatul lor, profesor de matematică. Remus a ajuns astfel la universitate, iar Romulus a rămas în clasa a opta. În preajma vacanţei de paşti a venit o trupă de la teatrul maghiar din Cluj, care a dat două sau trei reprezentaţii. O „teatralistă“ tînără era tare frumoasă, şi am mers să o vedem deşi juca roluri mai de a doua mînă. Romi a făcut pe dracul în patru şi a cunoscut-o. Băiat frumos şi chipeş, a avut trecere la fată. Plimbarea cu ea pe stradă, lui Demian însă nu i-a plăcut. Profesorul Pop, cumnatul lui Romi, se temea şi de încurcături. Cu lecţiile apoi Romi o ducea în acest timp rău de tot. De aceea după ce l-au „muştruluit“ cum trebuie, i-au cerut să nu mai vadă fata. Ca să fie treaba şi mai sigură, profesorul Pop şi-a oprit tînărul cumnat acasă, cu „arest la domiciliu“. A doua zi însă a venit Remus de la Cluj în vacanţă şi a mers să joace o partidă de biliard cu prietenii. Pe drum „teatralista“ îl întîlneşte şi-i sare de gît, spunîndu-i cu căldură „édes Romi… édes Romi“. Remus a priceput şi nu s-a dat înapoi să joace „rolul“ fratelui.

Alături de lecţiile lui Demian şi Iacob, preţuiam nespus de mult şi pe acelea ale profesorului Stanciu, care ne preda matematica şi fizica. Manualul de geometrie şi algebră nu-l întrebuinţam – nici nu ştiu dacă l-am mai cumpărat – deoarece demonstraţiile profesorului la tablă ne ajungeau. În schimb, manualul de fizică al lui Ciortea şi Blaga îl citeam cu aceeaşi plăcere ca şi o carte de literatură.

Soţia regretatului profesor de fizică de la Braşov – fratele mai mare al lui Lucian Blaga – venise după moartea soţului ei de la Orăştie, unde sora ei mai mare era măritată cu directorul de bancă, la care colegul meu Tămaş locuia pentru a-i medita copiii. Ca să se întreţină şi să-şi crească copiii – un băiat şi o fată – deschisese o tutungerie, ajutată fiind de cumnatul ei, un om foarte capabil şi de treabă. Cum la un moment dat, băiatul nesupravegheat, nu-şi vedea de carte, profesorul Demian m-a rugat să mă ocup puţin de el.

– Dar, măi, să o faci fără bani.

Doamna Blaga nu a acceptat însă gratuitatea şi ca să nu o supăr am acceptat onorariul pe jumătate, pretinzînd că numai atîta iau şi de la alţi doi elevi, pe care-i meditam. Cred că ea şi-a dat seama şi de aceea ori de cîte ori era acasă insista să rămîn pentru cafea şi prăjituri. Ceea ce acceptam cu multă plăcere deoarece aveam un prilej de a sta de vorbă cu Gigi, fata sa, căreia „nu-i plăceau poeziile fără rimă“, cum spune unchiul ei în poezia pe care i-o dedică. Gigi era însă foarte tăcută,

poate fiindcă a moştenit „tăcerile“ unchiului său, despre care după moartea lui Mircea Eliade a scris atît de frumos. Animată de uşurinţa cu care mama sa purta conversaţia, prindea însă şi ea aripi, vorbind frumos. Ne era foarte dragă şi lui Tămaş şi mie. Şi cred că eram amîndoi puţin îndrăgostiţi de ea! De aci, poate, şi cultul nostru pentru poezia unchiului ei.

Vara doamna Blaga şi copiii ei o petreceau la „Băile“ de la Geoagiu, unde cumnatul ei, directorul de bancă, închiria o vilă mare, în care stăteau cu toţii. Cunoscînd admiraţia lui Tămaş şi a mea pentru Lucian Blaga, în vara după examenul de bacalaureat, doamna Blaga ne-a invitat şi pe noi pentru un sfîrşit de săptămînă ca să ne facă plăcerea de a fi prezentaţi „idolului“ nostru. Recunoştinţa noastră a fost fără de margini deoarece personalitatea lui Blaga ne-a vrăjit pur şi simplu, chiar dacă el era numai cu zece ani mai în vîrstă decît noi. Sau poate tocmai de aceea!

Blaga nu a fost însă de acord ca să mă înscriu la sociologie.

– Dacă vrei cu orice preţ să studiezi fenomenele sociale, atunci mai bine înscrie-te la Drept, ca şi Tămaş, mi-a zis el.

Nu am priceput recomandaţia sa, nici atunci şi nici mai tîrziu. De aceea, cînd i-am devenit coleg, l-am rugat să mi-o explice, dar el uitase de ea. Trecuseră, e adevărat, 15 ani.

Nu este mai puţin adevărat că lipsa temeliei sociologice constituie principalul neajuns al filosofiei sale asupra culturii.

În clasa a şaptea ne-a venit un profesor nou, Lepşi, care ne-a predat ştiinţele naturale, preluînd şi dirigenţia clasei. Era al doilea profesor cu licenţă. Şi chiar înscris la doctorat! A venit în clasă singur, ne-a privit lung, deoarece noi, neştiind cine e, nu ne-am ridicat în picioare, şi apoi a strigat brusc „Drepţi!“.

– Da unde vă treziţi voi, la şcoală sau la grajd… a continuat în acelaşi ton răstit. Sînt profesorul vostru diriginte şi vă predau zoologia.

Şi a început imediat să ne vorbească şi a vorbit toată ora. Aşa a procedat luna întreagă, iar în parte şi în cea următoare, cînd a început însă să mai arunce şi cîte o întrebare, dar numai în timpul expunerii sale, cînd se plimba nervos, dar şi aprins de subiectul pe care-l dezvolta. Că materia o stăpînea, ne-am dat seama. Manualul nu-l urma, dar cunoştinţele sale erau foarte bogate, firul conducător fiind problema evoluţiei. Ne-a expus şi pe Conta, a intrat serios şi în filosofia evoluţionistă a lui Spencer, dar de întrebat ca să ne pună note, nu ne-a întrebat timp de două luni de zile, timp în care nu a mai zbierat însă la noi. De fapt nu era nici nevoie deoarece primele răcnete ne-au ajuns.

La începutul lui decembrie a venit totuşi cu catalogul, examinîndu-ne cîteva ore în şir. Ne-a citit apoi notele şi ne-a întrebat cine nu e mulţumit. Tămaş avea „bine“, Safta şi eu, „suficient“, iar ceilalţi „insuficient“.

Totuşi e nebun, ne-am zis noi. Timp de mai multe secunde – care au fost atît de lungi – nu a îndrăznit nimeni să se ridice ca să-şi exprime nemulţumirea. La repetarea întrebării m-am ridicat eu.

M-a examinat ora întreagă, verificînd întreaga materie predată şi mi-a dat „foarte bine“.

Ora următoare ne-a spus:

– Tămaş, acuma că lui Mărgineanu i-am dat „foarte bine“, ridic şi nota ta fiindcă la examenul de clasă ai ştiut mai bine decît el. Dar tu, Safta, te mulţumeşti cu „suficient“?

Răspunsul lui Safta fiind negativ, l-a examinat pe loc, dar o oră întreagă şi pe el. I-a dat „foarte bine“ şi lui.

– Trei note cu *foarte bine*, iar celelalte numai cu *insuficient*, totuşi nu merge, ne-a spus el la sfîrşitul orei. De aceea să ştiţi că ora viitoare vă reexaminez pe toţi.

Cu *insuficient* n-a mai rămas nimeni, iar majoritatea notelor au fost cu calificativul de *bine*.

După Crăciun, noul nostru dascăl s-a schimbat complet. *Insuficient* nu a mai dat, dar carte am învăţat, fiindcă înfricaţi de el mai eram. Cu timpul însă ne-a dispărut şi frica deoarece a devenit

tot aşa de prietenos ca şi Demian şi Iacob.

– E şi aceasta o metodă, ne-a spus el la sfîrşitul anului. Începi cu frica şi apoi termini cu prietenia.

Metoda sa pedagogică n-am agreat-o, dar carte am învăţat în cele din urmă cu plăcere şi la el. Într-o bună zi ne-a cerut să aducem o pisică ca să o disecăm pentru a ne ilustra anatomia ei. L-am urmărit cu interes nespus de mare, iar demonstraţia sa ne-a rămas bine întipărită în minte.

– Ei, unde-i Dumnezeu? – ne-a întrebat el la sfîrşitul operaţiei.

Răspunsul dat tot de el, nu ne-a convins, deoarece dascălul Iacob ne-a învăţat la filosofie să ideea de divinitate nu trebuie căutată în „ieşirea din lege“ a *minunii* – cum ni se preda la orele de religie – ci în împlinirea ordinei armonioase, pe care bolta înstelată a cerului o ilustrează, cum a spus Kant. Profesorul de religie privea însă cu vădită oroare nu numai la Lepşi, ci şi la Iacob, pe care-l socotea „un popă răspopit“, deoarece bunul nostru dascăl de germană şi filosofie studiase şi teologia.

Ulterior profesorul Lepşi – care între timp îşi susţine şi examenul de doctorat – ajunge directorul Muzeului Antipa din Bucureşti. Aici bunul prieten de mai tîrziu, profesorul Constantin Motaş, urmaşul lui Racoviţă la Academie, a rămas speriat nu numai de ateismul lui Lepşi, ci şi de cunoştinţele sale multe, dar unilaterale şi neintegrate. Ceea ce nu am prins noi cu puţinele noastre cunoştinţe, a sesizat el imediat cu vastele sale cunoştinţe, nu numai bogate, ci şi armonios organizate. Precum şi cu inevitabilul simţ al filosofiei, la care ştiinţa adevărată te duce.

La lectură particulară ne îndemna şi Lepşi, la fel ca şi Iacob şi Demian. Cărţi de filosofie şi zoologie erau însă puţine. Cele de literatură şi critică literară erau multe. Iar răgaz Demian nu ne da. Celor mai buni în orice caz! Am citit astfel nu numai poeziile lui Alecsandri şi Eminescu, ci şi pe acelea ale lui Coşbuc, Goga şi Blaga. Apoi pe ale lui Ştefan Octavian Iosif şi Anghel. De asemenea am citit romanele lui Slavici, Duiliu Zamfirescu, Vlahuţă şi bineînţeles Rebreanu. Am studiat *Criticile* lui Maiorescu, Gherea şi Chendi. Pe Ibărileanu şi Lovinescu îl discutam zilnic. Citeam regulat şi *Gîndirea* de la Cluj, *Viaţa românească* de la Iaşi şi *Convorbiri Literare* de la Bucureşti. Urmăream articolele lui Bogdan-Duică din *Societatea de Mîine* de la Cluj, în care am început să citesc şi studiile social-politice de la graniţa sociologiei. Tămaş şi eu urmăream cu tot mai viu interes şi *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*, redactată de profesorul Gusti în cadrul *Institutului Social Român*. Eram tot mai mult atras de studiile serioase din ea. În cadrele acestei prestigioase reviste au apărut şi conferinţele de la Bucureşti ale profesorului Charles Bouglé de la Sorbona, urmaşul lui Durkheim la catedră. Ele m-au entuziasmat atît de mult încît m-am decis să studiez sociologia. Aceasta spre regretul lui Demian, care dorea să urmez Româna şi Latina, la care îi răspundeam atît de bine.

– Ia totuşi pe lîngă Filosofie, ca specialitate principală, şi Româna, ca specialitate secundară, mi-a recomandat el. Căci numai cu sociologia ce ai să faci? În loc de sociologie apoi nu ar fi mai bine să înveţi istoria, care – aşa cum e făcută de Pârvan – e şi sociologie şi filosofia culturii, a adăugat el. Pentru a mă convinge de aceasta, mi-a dat să citesc *Idei şi forme istorice*. Lucrarea lui Pârvan, *Memoriale*, împreună cu *Cursul de Psihologie* al lui Rădulescu-Motru, proaspăt apărute amîndouă, mi le-a dat premiu. În vacanţa de Paşti din ultimul an de liceu venise în satul meu Nicolae Petrescu, conferenţiar de sociologie la Universitatea din Bucureşti. A fost adus ca să vadă satul de fostul notar de la Mihalţ – acum primar la Alba Iulia – cu a cărui nepoată profesorul Petrescu era căsătorit. M-a găsit cu lucrarea sa pe masă, *Fenomenele sociale în Statele Unite*. Pentru el a fost o surpriză plăcută, iar eu am fost fericit să cunosc autorul cărţii, pe care tocmai o citeam. A rămas încîntat de gîndurile mele de a studia sociologia şi desigur mi-a recomandat universitatea din Bucureşti. De la Petru Munteanu – prietenul meu din Mihalţ, acum student la Cluj – aflasem însă de lecţiile lui Virgil Bărbat, la care – după spusele sale – alergau să le asculte şi studenţii de la Litere şi Istorie, ca el, şi cei de la Drept, ca Ion Meteş, care m-a dus la Orăştie. Cu entuziasm mi-a vorbit

despre aceleaşi lecţii şi Ion Breazu. În aceeaşi vacanţă citisem, cred, şi *Originile burgheziei române* de Ştefan Zeletin. Demian nu era de acord cu teza sa, dar recunoştea că este o carte foarte serioasă. În schimb, a căzut de acord să urmez sociologia, dacă îmi e chiar aşa de dragă.

La Cluj însă planul mi-a fost schimbat de dascălul meu de psihologie, aşa cum vom vedea în capitolul următor.

După zece ani de la examenul de maturitate eram la universitatea din Chicago, unde studiam analiza factorială cu L. L. Thurstone. Demian mi-a scris şi acolo. Să vin la reîntîlnire, desigur, nu puteam, dar după reîntoarcerea din America am mers îndată la Orăştie să ţin o conferinţă chiar despre continentul din care am sosit. Au venit şi o parte din foştii mei colegi, cu care am serbat a doua ediţie a reîntîlnirii. Curînd după aceea profesorul nostru diriginte şi director al liceului, a fost promovat, pe drepte merite, inspector general pentru limba latină, care-i era aşa de dragă.

Ultima dată l-am revăzut la serbarea a 50 de ani de la întemeierea liceului, care a avut loc în iunie 1970.

– Sînt atîţia oameni mari în Orăştie – mi-a spus gazda mea – cum n-a avut ea niciodată.

– Da, dar sînt crescuţi de ea, am răspuns eu.

De la Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere şi Filosofie, am venit David Prodan, Zdrenghea şi eu; Albu, Baciu, Roşu, Secărea şi Oancea de la Medicină, alţi 6-8 colegi de la Institutul Politehnic şi de la cel de Agronomie. Lipsea Ion Breazu, pe care o moarte necruţătoare l-a răpit înainte de vreme. De la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti au venit Ion Dodu Bălan, ulterior vice-preşedinte al Comitetului de Cultură şi Artă, împreună cu Trăsnea, care îndeplinea şi funcţiunea de secretar adjunct în Comitetul Central al P.C.R. De la medicină a sosit bunul meu prieten Cornel Cărpinişan, titularul catedrei de chirurgie pulmonară şi doctorul Ivaşcu, directorul unui spital de chirurgie oasosă, cred. De la Universitatea din Craiova era profesorul Albu, care deţinea şi funcţiunea de rector. De la Institutul Politehnic din Iaşi a venit profesorul Roşu, rector al Institutului şi el. Alţi 8-10 profesori au venit de la Institutul Politehnic din Timişoara şi Braşov, al căror nume nu-l mai reţin, fiind generaţie mai tînără. Dintre cei doi elevi ai mei, Zevedei Barbu şi Ion Pavelescu, trimişi de Demian ca să-şi continue studiile, prezent a fost numai ultimul, deoarece primul era profesor la Universitatea din Brighton, Anglia.

Am fost, cred, peste 35 profesori din învăţămîntul superior, apoi cel puţin 25 ingineri, directori de spitale, mai mulţi ofiţeri superiori şi cîţiva generali. Şi, desigur, peste o mie de alţi medici, ingineri, avocaţi vrednici etc. Mă întreb dacă în acelaşi interval de 50 ani a dat şi liceul din Blaj atîtea personalităţi creatoare? Iar dacă liceul din Orăştie a dat mai multe, atunci acest surplus trebuie atribuit numai atmosferei ştiinţifice – şi nu clericale – în care discuţiile libere erau asiduu cultivate. Precum trebuie atribuit, desigur, şi profesorilor în frunte cu Demian, căci „locul îl sfinţeşte numai omul“.

Cuvîntul de încheiere a serbării i-a revenit profesorului nostru, al tuturor, Aron Demian. Avea acum 80 de ani, dar a vorbit cu aceeaşi caldă însufleţire, ca şi la 28-30 de ani. Şi, bineînţeles, nu a uitat nici maximele latineşti! La sfîrşit sala întreagă – precum şi cei de pe coridoare şi din curte, unde cuvîntările au fost transmise – l-au ovaţionat. Cei din sală s-au ridicat cu toţii în picioare spre dreaptă cinstire, a lui şi a celorlalţi profesori de la liceu, al căror purtător de cuvînt a fost.

– Crezi că este cu putinţă o satisfacţie mai mare în viaţă? – l-am întrebat, după ce l-am îmbrăţişat cu căldură.

– Nu, mi-a răspuns el.

– Atunci nedreptăţile şi necazurile să se uite, am adăugat eu.

Căci dascălul nostru, a cărui măreaţă operă o sărbătoream, în urgia vremurilor staliniste a fost scos nu numai din funcţiunea de inspector general, ci şi de la catedra de profesor la liceu, îngăduit fiind să predea numai ca învăţător la sate.

În preajma serbărilor, la iniţiativa lui Draia, elev al său şi fost secretar general al Consiliului

de Miniştri, am semnat toţi cei mai sus amintiţi, precum şi alţi mulţi dintre cei nenumiţi, o cerere către Ministerul Educaţiei şi Învăţămîntului, ca profesorului nostru vrednic să i se acorde titlul de profesor emerit, precum şi pensia conformă titlului.

La reîntoarcerea soţiei mele şi a mea în maşina doctorului Oancea, azi directorul Clinicii oftamologice, prezentă fiind şi soţia sa, ne-am oprit la Binţinţi să-l revedem pe badea Ion, fratele lui Aurel Vlaicu, patronul liceului pe care l-am sărbătorit. La serbare nu mai venise căci era amărît, ne-a spus Demian.

L-am regăsit în adevăr foarte îndurerat. Unica sa fată – care era şi unica nepoată a lui Aurel – nu a putut să se înscrie la examenul de admitere la Universitatea din Cluj, cu toate că avea notele foarte bune, deoarece… era fată de fost chiabur!

Tatăl lui Aurel şi Ion Vlaicu fusese, în adevăr, ţăran fruntaş, dar nu a avut decît vreo 25 de jugăre, dintre care 15 le-a ipotecat în două rînduri la Banca Albina ca să dea feciorului bani să construiască avionul. Cum Aurel a reînapoiat banii, aceleaşi jugăre le-a moştenit şi Ion. Să le înmulţească nu a putut deoarece fraţii săi ţărani nu-şi vindeau pămîntul.

În momentul cînd fata lui Ion termină liceul – tot la Orăştie – jugărele aparţineau apoi colectivei din sat, în care lucra şi Ion.

– Dar de ce nu ai alergat, bade Ioane, la Victor Ion Popa – autorul frumoasei lucrări despre „maistoraşul Aurel“ cu care pe vremuri venisem la Binţinţi – ca să te ajute, i-am spus, nespus de îndurerat şi eu de cele întîmplate.

– Rectorul, domnule profesor, nici nu a voit să mă primească.

La despărţire – poate drept recunoştinţă fiindcă i-am împărtăşit durerea, poate şi ca să uit „nedreptatea făcută“ de aceeaşi oameni din aceleaşi vremuri staliniste – mi-a dat drept amintire un frumos toiag cu măiestrite incrustaţii, făcute de mîna sa. Îl păstrez între icoanele pe sticlă fiindcă desăvîrşită artă e şi el, ca şi ele. În toamna aceluiaşi an au murit şi Ion Vlaicu şi Aron Demian. Ultimul a trecut însă pe lumea cealaltă cu inima împăcată fiindcă dreptate i se făcuse. A fost dorinţa lui, transmisă prin Draia, ca la înmormîntarea sa, în numele elevilor săi, să-mi iau rămas bun eu.

I-am împlinit dorinţa şi l-am urmat apoi spre locul de veci, în a cărui apropiere erau şi mormintele eroilor căzuţi în război, la a căror comemorare regulat ne ducea. Aşezarea lui lîngă ei a fost un act de cinstită dreptate. Un „frate“ al lor a fost şi el.

STUDENT LA CLUJ

De la Geoagiu-Băi Nicolae Tămaş a venit cu mine la Obereja, unde a stat două spătămîni, ca să mă convingă să merg şi eu la Universitatea din Bucureşti. Şi poate chiar să urmez – pe lîngă Sociologie – şi Dreptul, cum mi-a recomandat Blaga.

– Nu poate fi Universitatea din Cluj mai bună decît cea din capitală! – susţinea el. La Bucureşti apoi e şi *Institutul Social Român*, cu conferinţele sale, a adăugat el.

Ion Breazu şi Petru Munteanu mi-au vorbit însă cu multă însufleţire despre lecţiile lui Virgil Bărbat. Precum şi despre acelea ale lui Vasile Bogrea, Sextil Puşcariu, Bogdan Duică. Alegerea mea era astfel făcută. Nutream însă speranţa că prietenii mei din Mihalţ – comună la doi kilometri de satul meu – vor avea darul să-l convingă şi pe Tămaş să vină la Cluj. El îi cunoştea din verile trecute, cînd mai fusese la Obreja.

Discuţiile noastre împreună au fost atît pe malul Mureşului, care avea apa adîncă şi astfel mai bună de înotat, cît şi pe nisipul fin de la Tîrnava, după care mama ne ospăta cu supa ei de găină, pe care Breazu nu înceta să o mai laude, căci o găsea neîntrecută. Tăiţeii îi tăia mărunt Măriuca, nevasta fratelui meu şi sora lui Petru Munteanu. Supa şi sosul de roşii pentru rasol le pregătea mama, care avea „secretul“ ei, în care a iniţiat mai tîrziu şi pe soţia mea, de la care l-am aflat şi eu: găină grasă, legume multe şi roşiile proaspete culese chiar atunci din grădină…

Ion Breazu rămăsese impresionat nu numai de felul cum Tămaş a rezumat cartea lui John Maynard Keynes, *Consecinţele economice ale păcii*, recent tradusă de Constantin Stere, ci şi de modul inteligent cum a interpretat-o, formulînd şi o seamă de opinii proprii.

Despre strălucirea cursurilor lui Bogrea, Bărbat, Puşcariu şi Bogdan Duică, susţinută de Breazu, fermecat a rămas Tămaş. Lecţiile lui Bogrea de limbă, literatură şi *civilizaţie* latină puteau fi utile pentru *Dreptul roman*. Îl atrăgea şi *Tratatul de Drept Roman* al profesorului Cătuneanu de la Cluj, pe care-l împrumutase de la Romi – prietenul nostru cu „teatralista“ de la Cluj – ca să-şi mai bage nasul prin el. Greu în balanţă trăgea Căminul „Avram Iancu“, al cărui confort şi sală de lectură – ba chiar de biliard – căminele din Bucureşti nu le aveau. O hotărîre definitivă la Obreja însă nu a luat, dar la sfîrşitul lui septembrie mi-a scris că vine şi el la Cluj, unde la 1 octombrie ne-am dat întîlnire.

Clujul – atunci un oraş cu 56.000 locuitori – îl cunoscusem cu o vară înainte, muşcat fiind chiar de cîinele nostru Burcuş, a cărui exaltare din ultimele lui zile nu o sesizasem. Abia după muşcătură „în joacă“ ne-am dat seama că exaltarea sa e neobişnuită, iar ochii înroşiţi. La Cluj am locuit cu Ion Meteş chiar în apropierea Institutului Pasteur. Prietenul meu intra în serviciu peste vară ca să mai cîştige un ban, de care avea nevoie ca să se îmbrace. Mi-a arătat şi universitatea. Clădirea ei impunătoare mă impresionase. Voi reuşi oare să mă iau şi cu ea de piept?

Înscrierea am făcut-o împreună cu Petru Munteanu – acum cumnatul meu – deoarece „balicii“ – studenţii din anul I – erau luaţi puţin peste picior de cei mai vechi – de studenţii din anul II mai ales – care făceau diverse glume – unele chiar nesărate – pe contul lor. „Figura“ clasică era trimiterea băieţilor la toaleta studentelor…

La Universitatea Harvard – unde am ajuns după opt ani – glumele pe contul „balicilor“ aveau şi acolo „ritualul“ lor. Noul student era ras cu un brici de lemn, care nu tăia părul. Operaţia de săpunire a obrazului şi cea de ras erau repetate de mai multe ori, iar vina era dată pe părul prea tînăr din barbă, care nu era destul de „maturizat“ ca să poată fi tăiat de brici. La „festivitate“ m-a dus profesorul Gordon W. Allport, fondatorul psihologiei persoanei, cu care studiam, dar cel care părea să se distrează mai mult era profesorul Pitirim Sorokin, care – ca sociolog – vedea în „ritual“ o

vestigie a vechilor ceremonii de „iniţiere“ a tinerilor în organizaţiile „bărbaţilor“, capabili să suporte vinul lui Bachus. De unde şi bacalaureatul.

Cu ajutorul lui Petru Munteanu m-am descurcat uşor, atît cu alegerea cursurilor şi înscrierea lor în Index, cît şi cu formalităţile înscrierii. Am fost ajutaţi mult şi de bunăvoinţa domnişoarei Suciu, secretara facultăţii. Ce fată cumsecade şi de omenie! Nu am uitat-o nici acum, cînd a trecut mai bine de o jumătate de veac de la moartea ei mult prea timpurie, adusă de tuberculoză. Cu medicamentele de acum ar fi putut fi şi azi în viaţă.

Virgil Bărbat era chiar decan. Tradiţia era ca pentru semnătura decanului să ne prezentăm personal la biroul său, cu care ocazie, după semnătură, ne strîngea mîna în noua noastră calitate de „cetăţeni“ academici… Informal cum era, Bărbat a rugat pe domnişoara Suciu să-i prezinte ea spre semnare *Indexele*, ca să nu mai fim deranjaţi noi. Nu ştia că noi regretam strîngerea sa de mînă!

S-a dus însă la el Vasile Hanu – coleg de la Blaj – ca să-l roage să dea un telefon comandantului unui regiment, care în anii trecuţi pusese la dispoziţia noilor studenţi o sală în care să locuiască pînă la intrarea în cămin. Bărbat nu cunoştea colonelul şi de aceea se jena să-l deranjeze.

– Ştii ce, i-a spus el colegului meu, ia mai bine suta aceasta de lei şi găseşte-ţi o cameră pentru aceste zile, pînă la intrarea în cămin.

Colegul meu a refuzat, dar decanul i-a introdus-o cu mîna stîngă în buzunarul hainei în timpul cînd cu dreapta i-a strîns prieteneşte mîna…

Iată-ne şi la prima lecţia a profesorului Bărbat. Era la cursul de sîmbătă de la ora 6 seara, cînd trata probleme generale de filosofia culturii, pe care le ilustra cu exemple concrete din actualitatea vremii. Un an, de pildă, a dezbătut mişcarea feministă. Veneau să-l asculte nu numai studenţii de la Filosofie, ci şi de la Litere, precum şi foarte mulţi de la Facultatea de Ştiinţă, de la cea de Drept şi chiar de la Medicină. Apoi numeros public din oraş. Lecţia sa de sîmbătă seara era astfel nu numai o plăcută modalitate de a încheia săptămîna, ci şi un loc de întîlnire al îndrăgostiţilor. Alerga lumea cu o jumătate de oră înainte ca să găsească un loc liber în „sala IV“, azi „amfiteatrul Nicolae Iorga“. Înspre ora şase au început să se îndese şi rîndurile de la marginea băncilor, apoi din spatele şi din faţa lor. Cei care au sosit după ora şase au rămas să-l asculte de pe coridor, uşa de la intrare rămînînd în acest scop – deschisă.

La şase şi un sfert mulţimea auditorilor dintre uşă şi catedră se desparte cu greu în două, făcînd loc profesorului, care intra cu un zîmbet prietenesc pe faţă, înaintînd în haină neagră, dar nu din stofă de fabrică, ci din lînă de şiac, ţesută de mama sa, tăiată însă la un croitor foarte bun. Vesta era închisă aproape pînă la gît, aşa cum se purtase cu cîţiva ani înainte. Părea tuns, dar avea o „frizură“ care putea fi observată numai din apropiere. Figură de pastor elveţian! Aşa l-au văzut Vianu şi Bagdazar cu ocazia unei conferinţe la Bucureşti.

Profesorul a început să vorbească domol şi chiar timid, lăsînd impresia că e un orator slab. Dinspre fundul sălii putea fi auzit cu greu. Nu intrase în temă, ci spunea o glumă, care a făcut sala să rîdă. În momentul cînd a intrat în temă, a ridicat însă vocea. Cuvintele au devenit mai răspicate şi puteau fi prinse uşor. Păreau că se desprind dintr-o simfonie care se desfăşura tot mai năvalnic. O nouă glumă a adus momentul necesar de destindere deoarece atenţia celor care îl ascultau devenise foarte încordată. Cuvîntarea profesorului a prins avînt deosebit, urmărită fiind cu şi mai vie atenţie timp de 20 sau chiar 25 minute, în care subiectul expunerii a fost documentat şi competent tratat. Argumentele sale apelau însă nu numai la logica cognitivă a minţii, ci şi la cea emotivă a inimii, iar judecăţile de valoare precumpăneau faţă de simpla constatare. O glumă nouă acorda prilejul pentru altă destindere, după care urmau concluziile, formulate cu foarte multă putere de convingere, profesorul s-a oprit apoi brusc şi a părăsit grăbit sala pentru a nu ne obosi cu furtuna ovaţiunilor noastre.

– Ei, cum v-a plăcut? – ne-a întrebat Petru Munteanu pe Tămaş şi pe mine.

Înainte de a-i răspunde, ne-au trebuit cîteva clipe de reculegere pentru a ne reveni din vraja în

care ne-au prins cuvintele profesorului.

Tudor Vianu şi Nicolae Bagdazar au găsit cuvîntările profesorului nostru mai puţin strălucite decît noi, fiindcă l-au ascultat mai tîrziu, cînd mintea le era mai coaptă. Noi care i-am urmărit lecţiile fiind mult mai tineri şi entuziasmaţi de ele, i-am luat apărarea.

– Dar tot a cincea frază nu e încheiată, fiindcă trece la una nouă, ne-au spus ei, lui Liviu Rusu şi mie.

Aceasta era adevărat. Căldura şi entuziasmul cu care Bărbat îşi expunea ideile – şi mai ales „convingerile“ sale – le-au recunoscut însă şi ei.

Ei l-au judecat apoi în primul rînd după scris, cu care erau mai familiarizaţi. Or, scrisul dascălului nostru era nu numai puţin, ci, în adevăr, şi greoi, tocmai din cauză că integrarea cuvintelor în fraze lăsa uneori de dorit.

Ideile profesorului apoi nu puteau fi prinse dintr-o singură lecţie sau conferinţă, ci din mai multe. Căci ele vădeau un sistem mai complex de gîndire, cu partituri variate, inspirate nu numai din ştiinţă, ci şi din literatură, ceea ce ridica farmecul lor. Orizontul său de documentare era foarte larg, deoarece citea nu numai în limba franceză, ci şi în engleză, precum şi în germană.

Din cauza amestecului de literatură şi ştiinţă la un sistem închegat de filosofia culturii, Virgil Bărbat nu a ajuns. Ani în şir a dezvoltat, de altfel, la cele două ore de sociologie din cursul săptămînii numai istoria doctrinelor social-politice după Paul Janet, completate cu *Istoria filosofiei ca filosofie a istoriei*, a profesorului Paul Barth de la Universitatea din Leipzig. La un sistem de sociologie nu se ridicaseră însă nici E. Durkheim, F. Tönnies şi Max Weber, cei mai de seamă sociologi dinaintea primului război mondial. În Germania, ultimii doi au susţinut ideile sociologice în cadrul catedrei de economie politică, pe care o ocupau. Catedrele de sociologie au apărut numai după constituţia de la Weimar. Un sistem a publicat însă Georg Simmel care a conceput sociologia mai mult ca o psihologie a relaţiilor sociale, pe care elevii săi, Vierkandt şi von Wiesenau au dezvoltat-o în tratate sistematice. Profesorul Bărbat nu era însă familiarizat cu tratatele lor.

Studiile şi le-a făcut cu L. Stein la Universitatea din Berna, iar teza de doctorat a tratat viaţa şi opera lui Nietzsche, care a fascinat studenţii germani din preajma primului război mondial.

După doctorat Bărbat a petrecut însă un an şi la Universitatea Columbia din New York, dar s-a ocupat mai mult de „imperialismul american“, ilustrat de doctrina preşedintelui Monroe, nu şi de sociologia profesorului Giddings. Cu atît mai mult a ignorat tratatul lui L. Ward. Sociologia postbelică, tratatele lui Summer şi Keller, ale lui Park şi Burgess îi erau, cred, necunoscute. De aceea un sociolog în accepţia strictă a cuvîntului – ca profesorul Petre Andrei de la Iaşi – profesorul de la Cluj nu a fost. El a rămas astfel la „filosofia socială“ dinaintea primului război mondial, care caracterizează chiar şi opera lui Durkheim şi Tarde în Franţa, Hobhouse în Anglia, L. Ward în SUA.

Un exponent al „filosofiei sociale“ dinaintea primului război mondial a fost şi D. Gusti de la catedra de sociologie a Universităţii din Bucureşti. El a depus însă cuvenitele eforturi să o transforme în „ştiinţă şi reformă socială“, aşa cum arată însuşi titlul prestigioasei reviste, pe care o redacta! La această „ştiinţă şi reformă socială“ studenţii săi – Vlădescu Răcoasa, Stahl şi Herseni în primul rînd – au adăugat „monografia socială“, elaborată însă mai mult după metodologia generală a lui Le Play decît după ceea precumpănitor metrică şi statistică a sociologiei americane. Or, sociologia contemporană, ca disciplină cu adevărat ştiinţifică se naşte numai din sinteza marilor doctrine de ştiinţă socială din Europa cu metodologia experimentală, cu exprimarea metrică a rezultatelor şi cu îndreptarea lor pe temei de legalitate statistică adecvată din SUA.

Nu este mai puţin adevărat că filosofia socială a culturii expusă de Bărbat cu talentul său deosebit a cucerit studenţimea din Cluj timp de 12 generaţii, pînă la moartea sa tragică şi prea timpurie din 1932. La fel a captivat şi intelectualitatea oraşelor ardelene prin conferinţele sale de la *Extensiunea Universitară*, de el înfiinţată, dar condusă de spiritul practic şi organizatoric al profesorului Ştefănescu-Goangă, secretarul ei general. Noua instituţie a ajuns să facă cea mai

eficientă operă de difuzare a culturii în masele largi ale intelectualităţii din Ardeal, preluînd astfel o parte din vechile rosturi ale *Astrei*, care sub conducerea profesorului Iuliu Moldovan de la Medicină a trecut accentul de greutate pe igienă şi biopolitică.

Ca profesor la Cluj, Virgil Bărbat a publicat o singură carte, *Dinamism cultural*, în care adună conferinţele sale de la Extensiunea Universitară, plus alte articole, publicate în reviste sau chiar în ziare. O valoare deosebită are conferinţa despre *Premisele umane ale culturii moderne*, care combate atît interpretarea idealistă a lui Eucken, cît şi opoziţia dintre „cultură şi civilizaţie“ – în mare vogă în acea vreme – precum şi profeţirea lui Spengler despre „Apusul culturii occidentale“, care a cucerit nu numai pe Crainic şi Nae Ionescu, ci chiar şi pe Lucian Blaga, avînd repercursiuni şi asupra unuia din elevii lui Gusti, H. Stahl.

Profesorul Virgul Bărbat a fost apoi şi un aprig susţinător al democraţiei. În cadrul seminarului său a dezbătut într-un an manualul lui Bucharin, care exprima poziţia oficială din URSS asupra materialismului dialectic şi socialismului ştiinţific. Comisarul regal s-a formalizat deoarece literatura sovietică era interzisă. Profesorul Bărbat a replicat însă că universitatea e o tribună liberă în care pot fi dezbătute ştiinţific toate curentele social-politice, inclusiv cele opuse orînduirii burgheze din acea vreme. În cadrul discuţiilor angajate Aurel Pampu s-a aşezat pe poziţii comuniste chiar dacă în acea vreme partidul comunist era interzis.

O tribună liberă a ideilor au fost de altfel toate şedinţele de seminar ale profesorului Bărbat. Dezbătute au fost lucrările de actualitate deosebită, ca *Istoria civilizaţiei române* de E. Lovinescu, *Originea burgheziei române* de Şt. Zeletin, *Idei şi forme istorice* de Pârvan etc. Cu temperamentul său viu – şi chiar aprins – nu avea însă răbdare să asculte lectura referatului pînă la sfîrşit, ci întrerupea la fiecare idee în parte. De aceea uneori cele două ore de seminar nu ajungeau pentru lectura întregului referat. Menţiunile sale critice erau pe cît de valoroase, pe atît de interesante, dar făceau cu neputinţă observaţiile noastre. În consecinţă, l-am rugat să urmăm metoda adoptată la seminarul de psihologie al profesorului Ştefănescu-Goangă unde discuţiile începeau numai după citirea referatului de o jumătate de oră şi a coreferatelor critice asupra lui de aproximativ 10 minute. Luau apoi cuvîntul studenţii, iar la urmă vorbea profesorul, care aşeza concluziile sale atît asupra referatului şi coreferatelor, cît şi asupra discuţiei lor. Greu a putut profesorul Bărbat să se obişnuiască cu noua rînduială, dar pînă la urmă, ca să nu ne supere, a acceptat-o, dar uneori o mai călca totuşi.

În relaţiile cu studenţii se comporta ca un coleg mai în vîrstă, dotat cu o deosebită putere de înţelegere şi iubire a semenilor. Ne invita des la el acasă, unde avea o bogată colecţie de discuri cu cele mai frumoase concerte şi lieduri. Ni le punea la un gramofon foarte bun ca să le ascultăm. Ne feream însă să ne exprimăm prea mult entuziasmul faţă de vreun concert sau lied deoarece atunci ne ruga imediat să-i facem plăcerea de a primi cadou placa respectivă. La fel proceda şi cu cărţile, de care vorbeam cu admiraţie. Dacă duminică după masa ieşea la Făget cu membrii seminarului său, atunci consumaţia o plătea tot numai el. Săptămînal ne invita pe cei mai buni studenţi ai săi la o bere la Ursus, dar pe lîngă două halbe ne comanda şi mîncărurile cele mai alese. Şi bine înţeles scumpe. Acorda, tot din buzunarul său, şi premii destul de substanţiale pentru lucrările bune. A cheltuit apoi destul de mulţi bani cu *Revista de Sociologie*, pe care a redactat-o în ultimii ani. Părinţii săi din cele şapte sate neîntrerupte din apropierea Braşovului au emigrat la Brăila, unde au făcut avere mare şi erau astfel foarte generoşi cu feciorul lor. Aceasta cu atît mai mult, cu cît în tinereţe fiul lor a fost bolnav de tuberculoză şi se temeau să nu-l piardă. L-au trimis, de aceea, la un sanatoriu scump în Elveţia. Din cauza aceleiaşi boli studiază la Berna, de unde în cursul vacanţei se putea reîntoarece la sanatoriu. În acest mod, leafa sa de profesor nu acoperea cheltuielile sale, cu toate să pînă în ultimii doi ani nu se căsătorise. În speranţa că un văr al său foarte bogat va continua să-l finanţeze tot aşa de generos ca şi părinţii săi decedaţi, a dus acelaşi stil de viaţă ca şi înainte cheltuind mai mult decît erau veniturile sale, oricît ar fi fost ele de frumoase. Pînă la urmă a confundat livretul său de la bancă

cu acela al Extensiunii Universitare, în speranţa că va acoperi banii vărul său. Au venit însă ani grei şi atunci s-a văzut descoperit cu o sumă imensă de bani, pe care nu o putea plăti, mai ales că cheltuielile sale după căsătorie se ridicaseră mult. De teamă şi durere a făcut un cancer la plămîni şi după doi ani de căsătorie moare.

Ridicarea ilegală a banilor din livretul Extensiunii Universitare a fost descoperită numai după moartea sa. A fost o adevărată stupoare pentru toată lumea. Ion Breazu, Liviu Rusu, eu şi alţi foşti elevi ai săi ne-am arătat gata să acoperim golurile în curgerea anilor. Profesorul Goangă ne-a comunicat însă că sumele care lipsesc sînt dincolo de posibilităţile noastre. El şi ceilalţi colegi ai săi au fost revoltaţi. Elevii săi am fost doar profund îndureraţi, neputînd înţelege nici azi actele iresponsabile ale dascălului nostru, pe care atît de mult l-am admirat. De lămurirea lor m-am apropiat doar după ce mă familiarizasem cu tratatele de psihologie patologică, din care am înţeles că graniţele dintre sănătate şi boală psihică sînt nespus de labile şi astfel pot fi uşor depăşite chiar de oameni excepţional de talentaţi. Nu a sfîrşit atît de lamentabil şi Nietzsche, pe care Virgil Bărbat l-a admirat aşa de mult!

Că profesorul Goangă nu a avut talent oratoric, nu s-ar putea spune. L-am ascultat chiar pe Cîmpul Libertăţii de la Blaj, unde venise o dată la serbările de comemorare a Marii Adunări Naţionale din 1848. Cuvîntările sale ca rector de la deschiderea anului universitar, aveau şi ele mare putere de convingere, fiind foarte însufleţite. Discursul său din Senat asupra organizării învăţămîntului superior, în calitate de senator al Universităţii din Cluj, a fost un mare eveniment parlamentar. La curs însă vorbea monoton şi de aceea urmărirea lecţiilor sale cerea mult efort cu toate că erau foarte bine documentate. Şi-a susţinut doctoratul în laboratorul de psihologie al lui Wundt, atunci Mecca psihologiei, cu o lucrare asupra tonalităţii afective a percepţiei culorilor, care a fost publicată în *Psychologische Studien*, editate de marele psiholog. În cursurile sale de la Universitatea din Cluj nu s-a oprit însă numai la predarea tratatului maestrului său, ci s-a orientat şi după acela al lui Elsenhans, care se ocupa şi cu cercetările şi teoriile celorlalţi psihologi germani, asupra cărora Wundt nu insistase prea mult. Aducea apoi profesorul Goangă şi documentarea asupra psihologiei franceze, insistînd în special asupra cercetărilor lui Binet, a cărui *Scară metrică* de estimare a inteligenţei a tradus-o şi adaptat-o la realităţile din patria noastră. A învăţat şi limba engleză, iar ani în şir ne-a dezbătut manualele lui McDougall de *Introducere în Psihologia socială* şi de *Psihologie generală*. Ulterior simpatia sa a mers pentru psihologia dinamică a lui Woodworth. Mai mult decît orice îl interesau însă testele, care completau examenele cu aparate din laboratorul lui Wundt. De aceea atît prima lucrare de doctorat de la catedra sa, susţinută de Liviu Rusu, cît şi cea de a treia, a lui Alexandru Roşca, se ocupă cu măsurarea inteligenţei cu ajutorul acestor teste. Excepţie a făcut însă lucrarea mea, care tratează problema influenţei exerciţiului şi învăţării asupra diferenţelor individuale, cercetată însă nu numai cu ajutorul testelor, ci şi cu acela al aparatelor, ca şi în laboratorul lui Wundt.

Mîndria sa, precum, desigur, şi opera cea mai de seamă a vieţii sale a fost însă Institutul de Psihologie, pe care l-a organizat după modelul celui de la Leipzig. Cu banii acordaţi generos de către Consiliul dirigent din Sibiu, pe de o parte, de Ministerul învăţămîntului, pe de altă parte, a comandat la Zimmermann din Leipzig – în acea vreme unica firmă de aparate psihologice – aceleaşi aparate ca şi în laboratorul lui Wundt. La firma Hiersemann, tot din Leipzig, a comandat toate cărţile de psihologie în limba germană, pe care le-a completat cu acelea în limba franceză. La cărţile şi revistele engleze şi americane a ajuns mai tîrziu, după ce a învăţat limba în care erau scrise. Laboratorul şi biblioteca Institutului de Psihologie de la Universitatea din Cluj erau astfel tot aşa de bogate şi bine utilate ca oricare alt institut psihologic din Europa. Un fapt de o importanţă cu totul deosebită, deoarece fără documentarea ştiinţifică adecvată şi fără mijloacele tehnice de investigaţie, o cercetare ştiinţifică nu este cu putinţă. Ceea ce azi, din păcate, uităm.

Urma acum să găsească – şi mai ales să pregătească – personalul de specialitate pentru a

valorifica această dotare superioară a institutului – primul din patria noastră. Asistent l-a numit pe Romulus Demetrescu, profesor la Liceul „Gheorghe Bariţiu“. El avea licenţa în filosofie de la Universitatea din Iaşi. Cele două posturi de preparator erau ocupate de Liviu Rusu şi Eugen Pintilescu, studenţi în anul ultim cînd am intrat eu în anul prim.

Distribuirea referatelor şi coreferatelor cădea în seama asistentului. Cu stabilirea subiectelor se ocupa profesorul însuşi. În 1924 – cînd m-am înscris la universitate – s-a dezbătut de pildă *Cursul de psihologie* al lui Constantin Rădulescu-Motru, apărut cu un an înainte, pe care profesorul Demian de la Orăştie mi-l dăduse – împreună cu *Memorialele* lui Pârvan – drept premiu la sfîrşitul anului. Referate aveau numai studenţii din anii II-IV, dar cei din anul prim puteam participa la discuţii, ceea ce am făcut foarte rar şi numai în semestrul doi, cînd cunoştinţele noastre au prins cît de cît cheag. Observaţii critice îşi îngăduiau însă mai mult asistentul şi preparatorii, ceilalţi mulţumindu-ne cu solicitarea unor lămuriri. În acest mod încercările mele de observaţie critică au părut studenţilor mai vechi cam îndrăzneţe. Profesorul însă le-a reţinut, iar la sfîrşitul anului mi-a dat nota „foarte bine“ – notă rară la el, pentru studenţii din anul întîi mai ales. În anul al doilea urma să fac şi lucrarea de seminar. S-au mai înscris întîi cei doi studenţi de la doctorat; şi-au ales apoi lucrările cei din anul patru, după care au venit cei din anul trei, la urmă fiind cei din anul doi. Mie mi-a revenit ultima lucrare, evitată de toată lumea fiindcă trebuia să fie terminată în patru zile şi dată coreferenţilor ca să-şi întocmească şi ei raportul lor.

– Spune asistentului să ia această lucrare unul din anul patru sau – şi mai bine – unul de la doctorat, mi-au spus Vasile Hanu şi Iulian Jura, colegi de an cu mine.

– Mă jenez, am răspuns eu.

– Cei ai să faci atunci? – au întrebat ei.

– Ce pot, am răspuns eu.

– O să mănînci o scărmăneală numărul unu, dacă nu ne asculţi, au adăugat ei.

– O să mănînc, am răspuns eu.

Am citit referatul cu destulă emoţie, ca şi pe acela asupra lui Ibrăileanu de la *Societatea literară „Mihail Eminescu“* de la Orăştie. Unul din coreferenţi a început imediat lectura sa, dar profesorul Goangă l-a oprit pentru a-şi spune cuvîntul său, fapt neobişnuit înainte.

– Am ascultat cu multă satisfacţie referatul de azi care îndeplineşte cu prisosinţă cele două condiţii, pe care de patru ani neîncetat le cer: un rezumat clar şi adecvat al temei, urmat de aprecieri critice. Te felicit, tinere.

Aprecierile sale au încurcat în mod vădit pe cei doi coreferenţi, care aveau alte păreri despre lucrare şi pe care – după observaţia profesorului – au trebuit să le schimbe ca să fie cît de cît în acord cu el.

– Dumneata vino, te rog, la biroul meu – mi-a spus profesorul la sfîrşitul şedinţei de seminar.

O nouă emoţie!

– Ia această foaie de hîrtie şi scrie-mi o cerere ca să te numesc preparator, mi-a spus el.

– Dar, domnule profesor, am sociologia ca obiect principal, am răspuns eu.

– Nu are nici o importanţă, a adăugat el, prea puţin impresionat de răspunsul meu. Colegul meu Bărbat nu are Institut. La urma urmei ai să faci psihologia socială care leagă psihologia de sociologie. Marica, Jura şi Hanu mă aşteptau pe coridor, ca să vadă ce se întîmplă.

– M-a numit preparator, am răspuns eu la întrebările lor.

– Ei, vezi măi Nicolae – mi-au spus Marica şi Jura – că noi tot profesori universitari vom fi. Tu ai şi făcut primul pas spre universitate, au adăugat ei.

Cu cîteva zile înainte prietenii mei discutau aprins, cum şi cînd vor fi profesori universitari. Discuţia lor mi s-a părut nu numai prematură, ci şi prea îndrăzneaţă. Eu în orice caz mă gîndeam să mă reîntorc profesor la Orăştie, cum îi promisesem directorului meu Aron Demian.

Numit preparator, la bursa de la Căminul „Avram Iancu“ nu am renunţat, dar din leafa de 3200 lei ridicam numai 1500, iar restul rămînea în fondul călătoriilor noastre în străinătate ca să ne perfecţionăm studiile. Profesorul Goangă se gîndise la toate! Cei 1500 lei îmi acopereau însă atît cheltuielile de buzunar, cît şi cumpărarea hainelor de care aveam nevoie. Căci produsele agricole începuseră să se vîndă cu preţuri foarte mici, aşa încît părinţilor le venea tare greu cheltuielile cu mine. De aceea mă străduiam ca şi în ultimele două clase de liceu să-i scutesc de ele.

Alături de şedinţele de seminar, în care discuţiile au devenit tot mai vii şi interesante, erau şi şedinţele săptămînale ale personalului din institut, în care dezbaterile ajungeau mai colegiale, cu toate că aşezarea scaunelor în laborator păstra ordinea din sala de seminar. Aceeaşi aşezare a scaunelor a fost de altfel păstrată şi la şedinţele *Societăţii de psihologie*, înfiinţată mai tîrziu, cu toate că la ele participau o seamă de personalităţi din şcoală, industrie şi justiţie, preocupaţi de aplicările practice ale psihologiei în domeniul lor. Ordinea ierarhică nu izvora însă din ambiţia personală a profesorului, ci din dorinţa de a avea conducerea în mînă ca să obţină rezultatele cele mai eficiente. A fost, de altfel, nu numai un bun profesor şi director de institut, ci şi un excepţional rector şi un ministru foarte capabil. În materie de organizare talentul său era recunoscut şi de adversarii săi. În adevăr, a fost ales senator şi rector cu mare majoritate de voturi, cu toate că a avut drept contracandidaţi pe profesorii Racoviţă şi Puşcariu, care erau cele mai de seamă personalităţi ale tinerei universităţi. A construit de altfel şi el – la fel ca şi Vasile Vodă la Blaj – mai mult decît au clădit toţi ceilalţi rectori împreună. Anume cele patru clinici noi, Institutul de Botanică, Casa Universitară, achiziţionînd şi clădirile în care se aflau Institutul de Istorie şi cel de Psihologie etc.

Împotriva mişcărilor antisemite a luat o atitudine potrivnică nu numai fiindcă a fost împotriva ideilor rasiste, ci pentru că era şi împotriva oricărei imixtiuni politice în universitate, care trebuia să rămînă în afara luptelor dintre partide, ca un for liber în slujba naţiunii.

În una din duminici am asistat la congresul Partidului Liberal din Transilvania, la care participa şi preşedintele partidului, Ioan Duca, asasinat ulterior de legionari. A doua zi profesorul m-a chemat în biroul său.

– Te-am văzut ieri la congresul nostru. Ai de gînd să te înscrii în partid?

– Nu domnule profesor.

– Atunci ce ai căutat la congres?

– Am fost şi la adunările Partidului Naţional-Ţărănesc şi Social-Democrat. Studiez psihologia socială şi doresc să mă documentez asupra acestor fenomene – am răspuns eu.

– Foarte bine. Aceasta mă linişteşte. Profesorul Lepădatu – şeful Partidului Liberal din localitate şi membru al Guvernului – m-a rugat să atrag colaboratorii mei în partid, avînd foarte bune păreri despre lucrările voastre, dar i-am răspuns că aceasta nu o fac deoarece doresc ca dumneavoastră să vă dedicaţi în întregime ştiinţei. De ce fac eu atunci politică? Uite de ce: la reîntoarcerea lor în ţară, după susţinerea doctoratului la Paris, Spiru Haret şi colegul său Emanuel au fost numiţi imediat profesori universitari, deoarece în acea vreme mai existau încă profesori fără doctorat. La catedră ei nu au găsit însă nici cărţi şi nici reviste. Au mers atunci la minister, cerîndu-i subvenţiile necesare pentru a înfiinţa cuvenita bibliotecă.

– Dar de ce aveţi Dv. nevoie de cărţi şi reviste – a întrebat ministrul – deoarece dumneavoastră nu v-aţi cheltuit bursa la cafenele, ci aţi făcut carte serioasă la universitate. Am şi recomandările foarte călduroase ale profesorilor dv., în virtutea cărora v-am numit la catedră…

Profesorul Emanuel a încercat să dea ministrului explicaţiile de rigoare, dar văzînd că ministrul nu le pricepe, Spiru Haret a întrerupt discuţia şi a părăsit cabinetul ministrului, luîndu-l şi pe Emanuel cu el.

– De ce ai făcut aceasta? – l-a întrebat Emanuel.

– Fiindcă ministrul nu pricepea, a răspuns Haret. Am să intru însă şi eu în partid ca să ajung ministru pentru a dota cu cărţile şi revistele necesare nu numai catedra noastră, ci toate celelalte. Tu,

în schimb, rămîi la catedră şi dă exemplu de felul cum trebuie valorificate aceste mijloace indispensabile ştiinţei.

– Părerea mea, a spus profesorul Goangă în continuare, este că mentalitatea ministerului nu e nici acum ceea ce trebuie să fie. De aceea am urmat exemplul lui Haret ca să continui opera sa. Dumneavoastră însă rămîneţi numai în slujba ştiinţei. V-am creat un institut în care aveţi tot ceea ce vă trebuie. Sînt fericit că mi-aţi înţeles gîndurile şi v-aţi apucat de treabă.

Se poate oare o atitudine mai frumoasă?

În atari ocazii profesorul Goangă devenea foarte comunicativ şi amator de vorbă, fie ea chiar lungă. De aceea a rămas foarte mirat cînd a aflat că noi îi atribuiam cu toţii o fire precumpănitor introvertită.

– Dar nu mă cunoaşteţi, a spus el mirat.

Adevărul este că dreptatea era de partea noastră. Autocunoaşterea introspectivă este totdeauna mai accesibilă erorii decît cunoaşterea extrospectivă, care are mai multe şanse de obiectivitate.

Schimbul asiduu de scrisori din timpul studiilor mele de specializare în străinătate arată totuşi nu numai o inimă caldă de dascăl, ci uneori şi o fire deschisă deoarece comenta nu numai scrisorile mele, ci în puţinele sale momente de duioşie mai deosebită introducea şi unele mărturisiri personale de ordin intim.

Faptul de a fi fost apoi destul de distant şi protocolar cu noi nu l-a oprit să fie foarte receptiv faţă de propunerile noastre în interesul bunului mers al activităţii din Institut. La început, de pildă, obiectul şedinţelor săptămînale din Institut erau fişele noastre bibliografice, întocmite asupra cărţilor şi articolelor din reviste. Cu timpul însă discuţiile din şedinţe nu mai erau prilejuite de fişele bibliografice, ci de cercetările şi lucrările noastre, pe care doream să le ridicăm la nivelul celor din străinătate, unde ne făcusem studiile de specializare. În laboratorul lui Wundt din vremea cînd profesorul Goangă şi-a făcut studiile sale, fişele bibliografice au fost în mare vogă, deoarece în acea vreme revistele cu caracter bibliografic lipseau. În vremea noastră revista *Psychological Abstracts* îndeplinea aceste rosturi în condiţiuni nespus de eficiente. De aceea la tradiţia lui Wundt renunţase şi profesorul Krueger, urmaşul său la catedra şi direcţia Institutului. Profesorul a acceptat propunerea noastră ca să renunţăm şi noi la fişe, dar s-a uitat totuşi cu mult regret la dulapurile speciale, pline cu fişele făcute pînă atunci.

Lectura noastră, de altfel, o controla nu după fişele bibliografice întocmite, ci după discuţiile asupra cărţilor citite, de care se interesa mereu. În momentul cînd am plecat în vacanţă după terminarea anului doi de studii, deci la 10 luni după numirea mea ca preparator, m-a chemat în biroul său, interesîndu-se de limba străină în care-mi fac lectura.

– Franceza, am răspuns eu.

– Dar franceza nu-i limbă străină deoarece o citim cu toţii. Uite aici cartea *Das Denken und Phantasie* de Müller-Freienfels, care e scrisă în o germană foarte accesibilă, apropiată de topica latină a limbei franceze şi române. Citeşte în fiecare zi şase ore, nu mai mult, dar dacă în o zi, din diverse motive ai citit numai patru sau cinci ore, atunci ziua următoare caută să citeşti şapte sau opt. Să-ţi faci, bineînţeles, şi fişe, în care să consemnezi lectura cu observaţiile critice. La reîntoarcerea din vacanţă, te-aş ruga să mi le dai şi mie.

M-am reîntors la Cluj după o lună, nu după două, ca să iau volumul al doilea din lucrarea lui Freienfels, *Viaţa emotivă şi volitivă*, deoarece primul volum l-am terminat. În anul următor am învăţat după aceeaşi metodă şi limba engleză, iar ceilalţi colegi au procedat la fel.

Şase ore de lectură zilnică făceam de altfel şi în timpul anului şcolar. În acest scop însă am renunţat la frecventarea cursurilor de filosofie, pedagogie şi estetică, pe care le-am înlocuit cu lectura tratatelor de specialitate. Pe lîngă manualul lui Véron de *Estetică*, destinat mai mult pentru

bacalaureatul în filosofie – pe care-l analiza Moş Ion Paul la lecţiile sale de estetică – am citit şi tratatul lui Volkelt, profesorul lui Cerna şi al dascălului meu, coleg cu el.

– Dar Moş Paul îţi cere nu numai manualul, ci şi comentariile sale, mi-a spus Jura. Şi apoi este foarte sensibil faţă de prezenţa la curs, a adăugat el. Spre cinstea profesorului, nu am avut nici o nemulţumire cu el, ci, dimpotrivă, a fost impresionat de lectura mea.

– Te-aş ruga totuşi – mi-a spus el după ce mi-a înscris nota în *Index* – să treci odată şi pe la cursul meu, să mă asculţi o oră şi pe mine.

Eram convins că uită de invitaţie, dar în preajma începerii anului şcolar următor, dascălul mi-a reamintit promisiunea.

După cîteva zile însă a decedat.

O experienţă similară am avut şi cu profesorul de filosofie, Marin Ştefănescu, cu ale cărui idei – mai mult religioase decît ştiinţifice – nu m-am împăcat. Dascălul de filosofie nu s-a supărat însă nici el, fapt pentru care după ani de zile, cînd am ajuns coleg cu el, i-am mulţumit.

În anul întîi am frecventat însă regulat cursul de literatură contemporană al profesorului Bogdan Duică şi am fost la unele lecţii ale lui Sextil Puşcariu, Nicolae Drăgan, Ion Lupaş şi Silviu Dragomir. Începînd cu anul doi nu mai urmăream însă decît lecţiile lui Vasile Bogrea, pentru a-i asculta nu numai bogăţia sa uriaşă de cunoştinţe, cu care putea ocupa nu numai catedra de limbă şi literatură latină, ci şi pe cea de greacă, precum şi catedrele de filosofie romanică, elină, sanscrită etc., ci pentru a-i asculta expunerea strălucită şi verva sa unică. L-a uluit cu cunoştinţele sale enciclopedice şi cu inteligenţa sa sclipitoare şi pe profesorul Willamowitts-Moellendorf de la Berlin cu care a studiat. Precum l-a impresionat în mod deosebit şi pe profesorul Carcopino de la Sorbona, aşa cum acesta a ţinut imediat să-mi spună atunci cînd l-am cunoscut în biroul profesorului meu Henri Piéron. La începutul celui de al treilea an al studiilor mele, crunta sa boală a întrerupt însă nu numai cursurile sale, ci şi firul vieţii lui. Îl văd şi acum în sala a IV-a, vorbind despre Bogdan Petriceicu-Haşdeu la *Extensiunea universitară*. Amfiteatrul era arhiplin, iar multă lume rămăsese pe coridor, ca şi la cursul de sîmbătă seara al profesorului Bărbat. Corpul îi era deosebit de firav din cauza bolii cu care se lupta eroic. În schimb, verbul său strălucit era numai flacără. Ardea această flacără a spiritului său atît de mult încît îţi era teamă să nu se consume şi corpul său mic. O dramă a purtat şi el în inima sa, la fel ca şi Bărbat. Şi care m-a uluit şi mai mult! Cu servitoarea sa îşi domolea şi el focul pornirii erotice, ca şi Bărbat, cu toate că oricare dintre studentele sale ar fi fost prea încîntate să-i fie soţie, aşa cum s-a întîmplat în cazul lui Bărbat, dar prea tîrziu. Copilul a refuzat să şi-l recunoască, obligînd mama să părăsească locuinţa sa. E drama, care l-a băgat în mormînt.

Doamne, doamne, cît de copii au putut fi dascălii mei cei mai dragi!

După moartea sa copilul a fost adoptat de Zaharia Bîrsan, directorul Teatrului Naţional. Din păcate copilul nu moştenise inteligenţa strălucită a tatălui. Ca regizor la teatru a avut însă o seamă de idei inovatoare bune, dar s-a stins prea de vreme şi el. Tot de cancer şi tot la 43 ani, ca şi tatăl său.

Cît de mult l-am admirat şi pe Zaharia Bîrsan în *Trandafirii roşii* de O. Wilde. Frumoasele versuri erau traduse chiar de el. În timpul studiilor mele la Viena l-am zărit într-o seară, mergînd cu soţia sa la teatrul burgu-lui, care era în apropierea universităţii. Întorcea lumea capul ca să se uite după figura lui nobilă şi distinsă.

Teatrul condus de el, la fel ca şi opera, condusă de Popovici-Beyreuth, au fost „universitatea“ inimii noastre.

Văd şi acum mulţimea de studenţi care deshămau caii ca să tragă ei trăsura cu Enescu şi Grozăvescu.

Îmi amintesc, de asemenea, de jocul strălucit al lui Zaharia Bîrsan şi al soţiei sale, precum şi de acelea al soţilor Stănescu-Papa. Cu atît mai mult am fost impresionaţi de oaspeţii bucureşteni în frunte cu C. Nottara, Mărioara Ventura, Mărioara Voiculescu, Leni Caler ori Storin, Toni Bulandra,

S. Manolescu, Puiu Iancovescu, George Vraca etc.

Nu am uitat cîntecul doamnelor Lia Pop, Aca de Barbu şi Ana Roja-Vasiliu, nici pe al lui Apostolescu, precum nici pe al lui Jean Atanasiu, Nicolae Folescu, Niculescu-Basu.

Nu pot să uit pe directorul de mai tîrziu al celor două instituţii de cultură, profesorul de anatomie de la Facultatea de Medicină, Victor Papilian, de care studenţii săi la Căminul Avram Iancu vorbeau cu nemărginită admiraţie. A fost, poate, personalitatea cea mai multilateral dezvoltată de la Universitatea din Cluj, deoarece nu era numai autorul unui excelent tratat de anatomie, care şi-a păstrat pe deplin actualitatea şi azi, ci şi un foarte bun nuvelist, romancier şi dramaturg. Precum şi un violonist neîntrecut. Şi chiar un compozitor! A redactat şi revista *Darul Vremii*, la care am colaborat şi eu.

A fost o dimineaţă de primăvară, cînd profesorul Papilian a venit la Institutul de Psihologie. Văzîndu-l pe coridor, am crezut că-l caută pe profesorul Goangă şi de aceea am alergat repede în întîmpinarea sa, fericit că am, în sfîrşit, prilejul de a-l cunoaşte şi personal.

– Domnul profesor Goangă este încă jos în locuinţa sa, dar îl anunţ imediat, i-am spus eu.

– Nu pe colegul meu Goangă îl caut, ci pe domnul Mărgineanu, a răspuns el.

– Mărgineanu sînt eu, domnule profesor, am răspuns cu sfială.

M-a îmbrăţişat cu căldură, spunîndu-mi cît de mult i-a plăcut *Psihologia germană contemporană*, apărută doar de zece zile. M-a invitat apoi să mă asociez cercului său literar, care publica frumoasa revistă *Darul vremii*. În continuare m-a onorat cu prietenia sa, a cărei amintire o păstrez ca pe una din cele mai alese comori ale sufletului meu. La cursurile mele am fost fericit să-l am ulterior pe băiatul său, care a moştenit talentul multilateral al strălucitului său părinte.

Atenţia profesorului Papilian faţă de modesta mea persoană mi s-a părut cu atît mai excepţională cu cît înainte cu cîteva zile venise la Institut ministrul Lepădatu, căruia dascălul meu dorea să-i arate studiul meu din *Zeitschrift der Angewandte Psychologie*, care transpunea cercetările din institut şi în circuitul internaţional. Observînd că nu mai are nici un exemplar, profesorul Goangă m-a chemat ca să-mi ceară noi exemplare, ceea ce îndată am făcut. Distinsul meu dascăl a uitat însă să-l prezint ministrului şi pe autorul studiului, cu care se mîndrea.

Profesorul Papilian mi-a fost nespus de drag şi pentru sinceritatea şi naturaleţea izvorîtă din vechiul dicton sănătos al străbunilor noştri, *Om sînt şi nimic din ceea ce e omenesc nu-mi e străin*. Strămoşii noştri lăsau drum deschis şi greşelilor, nu numai virtuţilor. După toată probabilitatea de altfel cuvîntul de „eroare“ derivă direct de la „Eros“, pe care mitologia elină, în înţelepciunea ei, l-a „simbolizat“ cu trup de mic copil. Fire de artist, profesorul de anatomie, îndrăgit de frumuseţea corpului omenesc – pe care Thomas Mann o descrie atît de strălucit în *Muntele Magic* – a fost furat şi el de o frumoasă *domniţă* – fină poetă şi ea, pe care a îndrăgit-o mult şi Blaga. Cu eforturile lor spre o etică prea exigentă, Bărbat şi Bogrea au căzut victime prozei.

Ciudate şi stranii mai sînt „erorile“ făcute de suliţa lui Eros în inima oamenilor, chiar a celor cu personalitate deosebită. Dar dezvoltată nearmonios! Papilian a materializat idealul lui Goethe, pe care-l admira atît de mult. Bărbat l-a ales pe Nietzsche, iar Bogrea a fost victima trupului său firav şi ros de boală.

Destul de apropiat am ajuns cu timpul să fiu şi de Bogdan Duică deoarece eram prieten cu toţi cei patru feciori ai săi: Catul – profesor la Academia de Arte Plastice, Virgil – doctor în filosofie şi profesor de liceu, Ovidiu – funcţionar de bancă, dar suflet de poet liric. Strein de poezie era doar Silviu. Cu soţia de a doua a părintelui lor fiii nu acceptaseră relaţiile şi astfel Bogdan Duică, cînd se reîntorcea de la Bucureşti, îmi da mie un telefon la Institutul de Psihologie ca să-mi dea o parte din leafa sa de senator pentru fiii săi, căci aceştia nu aveau telefon ca să fie anunţaţi. După ce mergea acasă, soţia sa îi lua toţi banii.

În preajma căsătoriei am cerut şi eu sfatul său. Era seară şi-l însoţeam acasă. M-a ascultat, s-a oprit şi m-a privit lung. Şi-a reluat apoi mersul lui domol şi după ce a mai făcut cîţiva paşi, s-a oprit

iar şi mi-a zis:

– Căsătoria, dragul meu, ca o roată de moară, pe care ţi-o legi de gît înainte ca să te arunci în gîrlă. Dacă ai noroc poate să iasă şi bine!

Cea dintîi căsătorie a lui Bogdan-Duică a fost fericită. A doua a fost mai puţin potrivită, chiar dacă soţia sa – directoarea unei grădiniţe de copii – era o femeie foarte cumsecade, care avea însă înţelegere numai pentru copiii mici de grădiniţă, nu şi pentru cei mari, ca soţul său.

În una din zile profesorul Bogdan-Duică s-a îmbolnăvit, iar după cîteva zile soţia sa mi-a telefonat să-i duc lucrarea lui Max Deri despre pictura veacului al XIX-lea, care mi-a servit drept ghid în muzeul din Germania. Dorind să compare o afirmaţie din această carte cu alta din lucrarea aceluiaşi autor despre *Naturalism, Idealism şi Expresionist*, s-a ridicat din pat să o caute în rafturile bibliotecii. Cu mişcările sale nedibace, a doborît însă, fără să vrea, un papagal împănat.

– Vai de mine – a exclamat el speriat – cum am s-o scot la cale cu nevasta mea?

Eu am încercat să-l liniştesc cu părerile mele bune despre distinsa sa soţie.

– Ştii ce, atunci spune că l-ai doborît tu, a adăugat el.

În momentul cînd soţia sa ne-a adus ceaiul, mi-am cerut cuvenitele scuze.

– Dar nu face nimic domnule Mărgineanu, mi-a spus ea cu multă amabilitate. Poate prea multă, ca să fie şi sinceră…

După plecarea ei însă, profesorul meu, iubit pentru unele copilării ale sale, mi-a spus îndată:

– Pe mine m-ar fi spălat cu toată apa Someşului!

Ne-a durut foarte mult pe Ion Breazu, Liviu Rusu, Olimpiu Boitoş, Aurel Decei, Petru Munteanu şi mulţi alţii atacul său împotriva poeziei şi dramelor lui Blaga, idolul nostru. Nu s-a supărat însă pentru articolele lui Ion Breazu, asistentul său, din revista *Cosînziana*, care au fost afirmarea cea mai categorică a sentimentelor generaţiei tinere despre strălucitul poet şi filosof, respins la examenul de docenţă în estetică de Ion Paul, Bogdan-Duică şi Goangă pentru idei „mistice“! Prin urmare oamenii de seamă mai pot face şi alte „erori“ decît cele „erotice“!

Bogdan - „Ţuică“ – aşa cum Blaga l-a numit în scrisorile sale – profesorul Duică în mod categoric însă nu a fost, ci chiar foarte sobru. Dar cu ocazia atacurilor cu nimic justificate ale lui Blaga din revista sa *Saecullum* împotriva lui Rădulescu-Motru, Ion Petrovici – ba chiar şi a lui Marin Ştefănescu – m-am convins că din păcate autorul *Pietrelor pentru templul meu* nu are nici el înţelegere pentru „pietrele“ celorlalţi.

La *Extensiunea Universitară* în afară de conferinţele lui Bărbat, Bogrea, Puşcariu, Bogdan-Duică, N. Drăgan, Ion Lupaş, Silviu Dragomir şi, firește, dascălul meu Goangă, am ascultat şi pe acelea ale profesorilor Racoviţă, Vîlsan şi Popescu-Voiteşti de la Facultatea de Ştiinţă, ale profesorilor Leon şi Camil Negrea de la cea de Drept, Papilian, Ureche şi Minea de la Medicină. Toate au fost atîtea prilejuri de sărbătoare spiritulaă. Profesorii Iuliu Moldovan şi Iuliu Haţieganu, împreună cu colaboratorii lor şi prietenii apropiaţi, vorbeau în cadrul *Asociaţiei Astra*, al cărui preşedinte a fost profesorul Moldovan. Tot în cadrul ei a avut loc şi conferinţa marelui savant, Emil Racoviţă, despre *Evoluţie*, care la cererea publicului – care nu a putut pătrunde în sală – a fost repetată a doua oară şi apoi publicată în cartea cu acelaşi titlu tot de *Astra.*

Pe Octavian Goga l-am ascultat mai tîrziu cînd nu mai eram student, anume cu ocazia lecţiei de inaugurare a cursului său, pe care nu l-a mai ţinut. Lecţia sa a fost desăvîrşită, dar – ca orice lucru ce atinge perfecţiunea – i-a cerut mai bine de un an ca să o pregătească. A doua zi după lecţie a prezentat rectorului Goangă demisia sa, reînapoind universităţii şi salariul, pe care între timp l-a luat.

– Lecţii ca cea de ieri nu pot ţine de două ori la săptămînă, domnule rector, a spus el. Iar mai puţin pregătite nu pot să ţin, a adăugat el, cu cea mai deplină conştiinţă a răspunderilor – desăvîrşită şi ea.

De la Universitatea din Bucureşti au venit în diferite ocazii Nicolae Iorga, Gh. Marinescu,

Ion Petrovici, Ţiţeica, Pompei etc. Profesorul C. Rădulescu-Motru a vorbit cu ocazia examenului de docenţă a lui Liviu Rusu şi al meu.

În două veri am fost şi la cursurile de vară ale lui Iorga de la Vălenii de Munte, unde am ascultat şi alţi dascăli. Iorga ne vorbea însă în fiecare dimineaţă. A fost prea mare ca să-l pot descrie. A fost însă şi un mare copil, ca şi cumnatul său, Bogdan Duică. Copii fiind amîndoi, relaţii personale cu greu puteam avea. În virtutea aceleiaşi „naivităţi" a geniului său a acceptat şi guvernarea din momentul celei mai crunte crize economice, ca să acopere cu prestigiul imensei sale personalităţi greşelile altora. A luat atitudine potrivnică şi împotriva mişcării legionare, care nu a uitat atacurile lui, iar atunci cînd a ajuns la putere a comis odiosul asasinat împotriva celui care a fost supremul simbol al ideii naţionale, pe care apoi legionarii au acaparat-o, pretinzînd că au drept de „monopol" asupra ei.

Liniştea acelor ani de studii şi sărbătoare a fost tulburată numai de mişcările antisemite ale unor studenţi – e adevărat destul de mulţi – care încercau să le folosească în scopuri politice, manevraţi fiind de o seamă de demagogi fără scrupule. Una, două declarau grevă şi ne opreau şi pe ceilalţi să urmăm cursurile. Înspre seară se adunau două, trei sute şi spărgeau nu numai vitrinele prăvăliilor evreieşti, ci în mod regulat şi pe acelea ale cafenelei principale din oraş, al cărei proprietar era un român, care era acuzat că are şi clienţi evrei. De fapt, în cele din urmă aceştia nici nu mai veneau ca să nu mai fie obiect de scandal. Încîntaţi de isprava făcută se plimbau apoi mîndri cu fetele, unele chiar evreice. Atitudine împotriva acestor mişcări au îndrăznit să ia doar cîţiva studenţi mai curajoşi, precum şi foarte buni la studii, în frunte cu Eugen Pintilescu, Liviu Rusu, Ion Breazu la Litere, Ilie Murgulescu, însoţit de Coriolan Drăgulescu la Ştiinţe etc. Într-o seară cînd Pintilescu, însoţit de mine, se reîntorcea de la teatru, a fost lovit pe la spate cu o bîtă în cap. N-am ezitat o clipă să sar asupra celui care l-a lovit. Înfricat, a lăsat ciomagul din mînă şi m-a rugat să nu anunţa a doua zi rectoratul. Ceilalţi „camarazi" l-au părăsit şi au fugit. Cu Pintilescu a trebuit însă să merg imediat la Clinica de chirurgie deoarece lovitura a fost puternică şi părul îi era plin de sînge. A doua zi am fost chemat de rector în faţa Senatului universitar. Pe coridor l-am întîlnit şi pe cel vinovat de agresiune, student la Drept. Am fost introduşi la consiliul Senatului împreună. Membru al Senatului era şi blîndul profesor Nicolae Drăgan, pe care studentul cu agresiunea l-a avut profesor la liceul din Năsăud. La început a refuzat să-şi recunoască faptele, de teama de a nu fi eliminat, dar în cele din urmă, ruşinat de profesorul Drăgan, a recunoscut, apelînd la clemenţa Senatului, pe care l-a asigurat nu numai de regretul său, ci şi de îndreptarea sa. În timpul conducerii legionare a fost însă şeful poliţiei din Turda, unde a schingiuit alţi mulţi nevinovaţi.

La pornirile cu caracter antisemit s-ar putea să fi contribuit şi faptul că numărul studenţilor evrei – moştenit de la stăpînirea maghiară la Facultatea de medicină – a fost foarte mare, anume 270 din 400, aşa cum arată *Anuarul Universităţii* clujene din primul an. Comunitatea evreiască – pe de altă parte – refuza să le dea cadavre pentru disecat – fapt care l-a supărat şi pe profesorul Papilian. În curgerea istoriei o seamă de conflicte grave sînt generate de atari prejudecăţi.

Mişcările antisemite ale studenţilor au luat amploare mai mare, transformîndu-se în partid politic, numai după venirea lui Hitler la putere, cu prejudecăţile sale. Crimele care au urmat împotriva evreilor au depăşit apoi pe toate celelalte din cursul istoriei, adunate la un loc. Cu tradiţia noastră de omenie, patria noastră n-a urmat pilda Germaniei şi a Ungariei şi a reuşit să se debaraseze de legionari chiar în timpul lui Hitler.

Tot evenimentele politice externe, anume crach-ul financiar de la bursa din New-York, au provocat şi criza economică din patria noastră, căreia partidele politice din acea vreme nu au prea ştiut cum să-i facă faţă, deoarece nu aveau cadre îndeajuns de competente, iar numai cu entuziasmul – atît de mare în primii ani după Unire – nu se putea guverna. Regele Carol II avea apoi prea mult gust pentru dictatură, în care s-a complăcut. Nu este mai puţin adevărat că poporul a continuat să dea voturile sale partidelor democrate, care luptau împotriva dictaturii spre care s-au îndreptat – spre

nenorocirea lor – Italia, Germania şi Spania. Ceea ce nu a oprit o seamă de demagogi de la noi să se apropie şi ei de ideile lor. Peste voinţa poporului ei au putut însă trece numai după zdruncinarea echilibrului politic al ţării, provocat de dictatul de la Viena, care după ce a „dictat“ desmembrarea teritoriului, i-au „dictat“ şi formula politică.

Iar dacă am vorbit de un fapt negativ, care ne-a tulburat liniştea, să amintesc şi de altul pozitiv, care ne-a încîntat tinereţea. Este vorba de ceaiurile dansante ale Societăţii *Caritatea* din după amiezile de duminică, prelungite pînă seara tîrziu. Din cotizaţiile noastre modeste societatea întreţinea sanatoriul de la Colibiţa unde mergeau să se înşănătoşeze studenţii bolnavi. Preşedintă era doamna Deleu, care ne supraveghea dansul, sfătuind fetele să lege prietenie numai cu studenţi cuminţi şi de ispravă, buni la studii, precum, desigur, şi cu intenţii serioase. Cred că sub ochii ei plini de înţelepciune s-au legat în curgerea anilor dintre cele două războaie mondiale sute de căsătorii trainice, care au durat întreaga viaţă, atît în zilele bune, cît şi în cele grele.

Soţia mea şi eu ne-am cunoscut la aceste ceaiuri şi ne aducem de ele aminte cu cea mai aleasă recunoştinţă, pe care mai tîrziu i-am mărturisit-o şi doamnei Deleu, pe care am invitat-o în casa noastră.

Seara tîrziu, cînd conduceam fetele acasă, mai luam şi sania cu zurgălău, ca – în drum spre căminul lor – să mai facem şi o plimbare prin parcul cu copacii săi înzăpeziţi. Pline de poezie erau şi inimile noastre, însufleţite de dragostea curată, ca şi zăpada care atîrna greu pe crengile arborilor din parc. De minutele din urmă pentru reîntoarcerea fetelor la cămin nu uitam însă deoarece acolo le aştepta doamna Medianu – asistentă şi apoi conferenţiară la catedra de Chimie – care era directoarea căminului lor. Pentru atmosfera acestui cămin, pe cît de frumoasă, pe atît de serioasă şi distinsă – despre care s-a dus vestea pînă la Constanţa – au venit de pe malurile Mării Negre şi două colege de clasă, prietene nedespărţite, pe care Liviu Rusu şi eu le-am cunoscut la ceaiurile Caritătii, cerîndu-le în căsătorie. Soţia mea dansa şi cu bunul meu prieten, Ovidiu Bogdan.

– E feciorul profesorului Bogdan Duică, dar mie nu-mi pare destul de serios, a spus doamna Medianu - „Lulu“ din *Hronicul vîrstelor* a lui Blaga, vărul ei bun.

– Da, acesta e un băiat bun, i-a spus tot doamna Medianu, atunci cînd a văzut-o că dansa totuşi mai des cu mine.

Copii doamna Medianu nu a avut fericirea să aibe. Studentele din căminul condus de ea, au fost însă „fetele“ ei.

Clujul – acest Heidelberg al patriei noastre, cum este uneori numit – a fost astfel de la început nu numai un strălucit centru universitar, în care generaţiile din Transilvania – precum şi mulţi din vechiul Regat, din *Moldova întregită* mai ales – şi-au făcut studiile de specialitate, pe care le-au completat cu o frumoasă cultură generală, datorită conferenţiarilor Extensiunii Universitare şi ale Astrei. Datorită operei şi teatrului, a fost şi un centru de artă, în care ne-am format gustul estetic.

El a fost apoi şi o şcoală a vieţii, care ne-a învăţat nu numai poezia dragostei, care ţine de tinereţe, ci şi maturitatea ei, care duce la căsătorie.

– Există doar două lucruri în viaţă, căsătoria şi meseria, spune Pascal.

Universitatea din Cluj ne-a pregătit pentru amîndouă.

Precum şi pentru iubirea patriei!

Et in Arcadia ego – este astfel pe buzele celor care au învăţat în ea.

STUDIILE DE SPECIALIZARE

Examenul de licenţă l-am susţinut după trei ani datorită faptului că notele cu foarte bine acordau scutirea de frecvenţă a anului patru.

M-am înscris îndată la doctorat, cercetînd teza propusă de profesorul Goangă, privitoare la efectele exerciţiului asupra diferenţelor individuale ale gradelor de dezvoltare a aptitudinilor.

O seamă de cercetări arătau că aceste diferenţe se păstrează şi chiar cresc, conservată fiind şi ordinea lor ierarhică. Altele, mai restrînse la număr, promovau teza contrară că sub efectul exerciţiului, deci al practicii profesionale, diferenţele se nivelează, iar afectată este şi ordinea ierarhică a subiecţilor. În ipoteza primă examenul de selecţie şi orientare profesională avea rosturile sale bine definite, atît sub unghiul productivităţii muncii, cît şi sub acela al eficienţei sale economice. În al doilea caz valoarea practică a examenului rămînea sub semnul îndoielii deoarece mai importantă decît înzestrarea ereditară apărea practica, deci mediul, care putea nivela diferenţele individuale şi chiar inversa ordinea lor ierarhică.

În acest scop un număr de aptitudini senzoriale, psihomotorii şi intelectuale au fost supuse timp de cinci sau zece zile unui exerciţiu de 15-30 minute pentru a vedea dacă diferenţele individuale cresc şi ordinea lor se păstrează ori dacă ele descresc, iar ordinea lor se schimbă.

Aprecierea creşterii sau descreşterii diferenţelor individuale a fost făcută cu ajutorul curbelor de variaţie şi a coeficientului lor de variabilitate.

Estimarea păstrării lor sau constanţa rangului a fost făcută cu ajutorul coeficientului de corelaţie al lui Sperman.

În prelucrarea rezultatelor privitoare la creşterea sau descreşterea diferenţelor individuale îmi dau însă seama că greutatea problemei de rezolvat constă nu în tehnica experimentală a aparatelor şi testelor, cum profesorul Goangă socotea în virtutea pregătirii sale experimentale din laboratorul lui Wundt, în care tehnica experimentală era aproape totul, iar prelucrarea statistică a rezultatelor ocupă un loc secundar. Dificultatea constă în alegerea unităţilor metrice de randament sau de timp. Opoziţia concluziunilor era în funcţie de alegerea lor.

Presupunem randamentul a doi subiecţi, A şi B, la testul de aritmetică. În cursul a 10 minute din prima zi subiectul A rezolvă 10 probleme, iar după zece zile de exerciţiu 20 probleme. Subiectul B rezolvă 20 probleme în prima zi, iar după zece zile de exerciţii, 40. Efortul exerciţiului este dublarea diferenţelor individuale dintre cei doi subiecţi, diferenţele crescînd de la 10 la 20.

Aceleaşi rezultate exprimate în unităţi de timp duc la concluzii exact contrare. Timpul necesar pentru rezolvarea unei probleme este la început de o minută pentru A şi de o jumătate de minută pentru B, diferenţa dintre ei fiind astfel de o jumătate de minută. După exerciţiu subiectul A are nevoie pentru rezolvarea unei probleme de o jumătate de minută, iar B numai de un sfert de minută. Diferenţa dintre ei scade la un sfert de minută.

Care sînt atunci unităţile de exprimare?

Tratatul profesorului Wirthm asociatul lui Wundt, asupra *Metodelor de măsurare psihofiziologică*, cu care profesorul Goangă a studiat, nu dă răspuns, deoarece el se ocupa numai cu diversele praguri senzoriale plus valorile medii, variaţiile medii şi coeficienţii de corelaţie, nu însă şi cu deosebirile dintre unităţile de timp şi randament, sesizate ulterior în teoria măsurării însîşi, care este inaugurată mult mai tîrziu de L. L. Thurstone.

A doua greutate, tot de metodologie metrică, nu experimentală, a fost problema judecăţilor substantivale şi relaţionale. Rezultate diferite dădeau şi ele. Din punctul de vedere al mărimilor substantivale subiectul A creşte cu 10, iar B cu 20, deci dublu. Din punctul de vedere al valorilor relaţionale fiecare îşi dublează randamentul, crescînd cu 100%, deci în mod egal. Sub unghiul

mărimilor substantivale sau absolute diferenţele de randament cresc, iar sub unghiul mărimilor relaţionale sau relative se păstrează egale.

Pentru lămurirea ambelor probleme de metodologie metrică profesorul Goangă m-a sfătuit să apelez la bunăvoinţa profesorului Petre Sergescu de la Facultatea de ştiinţe, secţia de matematici, care avea o licenţă şi în filosofie, fiind astfel mai aproape de *conţinutul* problemelor noastre.

Distinsul profesor m-a primit cu cea mai mare bunăvoinţă, iar după discuţia avută timp de aproape două ore, a avut amabilitatea de a mă invita să iau masa cu el la restaurantul *Ursus*, unde am continuat dezbaterea.

Din punctul de vedere al matematicii, ca *ştiinţă formală* – mi-a explicat el – unităţile de timp sînt tot aşa de exacte ca şi cele de randament. Acelaşi lucru este adevărat şi în cazul mărimilor absolute sau substantivale şi al celor relaţionale sau relative. Aplicarea acestor metode matematice de ordin formal în *ştiinţele reale* – de ordin concret, cum sînt fizica, biologia sau psihologia – este însă în raport cu conţinutul empiric al problemei în cauză.

În fabrică, de pildă, din o seamă de motive prea bine determinate, constant este timpul de lucru, iar lăsat să varieze este randamentul. În consecinţă problema diferenţelor individuale interesează din punctul de vedere al variaţiei randamentului, cînd timpul este egal. De aceea trebuie folosite unităţile de randament.

În ceea ce priveşte mărimile absolute sau relative, ele duc la rezultate diferite, fiindcă într-un caz exprimarea e în termeni de egalitate substantivală, care urmează principiul omogenizării din logica lui Aristotel, iar în celălalt caz exprimarea e în termeni de egalitate relaţională, care urmează izomorfităţii din logica lui Chrissipos.

Caută, de aceea – mi-a spus profesorul Sergescu – să te pui la punct şi cu aceste probleme ale instrumentului formal – reprezentat prin logică şi matematică – aplicat la *conţinutul material* al fenomenelor concrete, cu care ştiinţele reale se ocupă. Sfatul profesorului Sergescu l-am urmat, dar la înţelegerea lui deplină am ajuns doar după patru decenii cînd scriu *Natura ştiinţei*, urmată de *Psihologia logică şi matematică*. În acest lung interval de timp frămîntarea problemelor nu a fost întreruptă.

În teza de doctorat însă, pentru a evita greutăţile derivate din judecăţile substantivale şi relaţionale, am recurs la un nou coeficient de variaţie, care exprimă raportul dintre întinderea curbei de variaţie şi media ei aritmetică.

În aceeaşi lucrare mi-am dat seama şi de faptul că efectele exerciţiului asupra diferenţelor individuale variază în raport cu natura mai simplă sau mai complexă a aptitudinilor, diferenţierea fiind mai simplă în cazul aptitudinilor senzoriale şi psihomotorii de ordin psihofiziologic şi mai ridicată în cazul celor intelectuale, de natură psihologică, poate chiar psihosocială, cum era cazul testului de învăţare pe bază de codificare sau substituirea de simboluri, care joacă un rol important în profesiunile din industria tehnologizată a vremii noastre. Efectele cele mai importante ale exerciţiului trebuie să fie acele asupra personalităţii însăşi, concepută ca structură a tuturor aptitudinilor, tendinţelor, valenţelor şi sentimentelor ei. Înscriam astfel un pas înspre psihologia persoanei.

Am lucrat la teza de doctorat 8 şi 10 ore la zi deoarece profesorul mi-a cerut să o termin cît se poate mai repede ca să plec în Germania pentru a mă documenta asupra noilor laboratoare şi oficii de selecţie şi orientare profesională, pe care Ministerul Muncii din patria noastră dorea să le introducă şi la noi. Cercetările din teză, precum şi imprimarea ei, au fost de altfel susţinute cu fondurile acestui minister.

În teza de doctorat valorific atît bibliografia franceză, cît şi cea germană şi engleză. Altfel însă limbile din urmă nu le vorbeam, deoarece exerciţiul vorbirii mi-a lipsit. De aceea profesorul Goangă m-a sfătuit să plec în cursul vacanţei de vară la Universitatea din Viena pentru a urma cursurile de iniţiere în limba germană. Cu aceeaşi ocazie am ascultat şi lecţiile din ultimele

săptămîni ale profesorului Karl Bühler şi ale profesoarei Charlote Bühler, soţia sa. Lucrările lor le citisem la Cluj. De asemenea, am făcut cunoştinţă cu asistenţii lor, Egon Brunschwick, ulterior profesor la Universitatea Berkeley de lîngă San Francisco şi Paul Lazarsfeld, mai tîrziu profesor la Universitatea Columbia şi preşedinte al Asociaţiei Americane de Sociologie. Am asistat apoi la examenele psihologice ale doctorului Ischheisser, de la Oficiul de orientare profesională. În toate cazurile discuţiile au fost utile şi interesante, chiar dacă au fost puţine şi scurte din cauza timpului limitat, pe de o parte, şi a lipsei de stăpînire satisfăcătoare a limbii, pe de altă parte. Progresele în limbă au fost însă foarte satisfăcătoare. Aceasta cu atît mai mult cu cît seara continuam exerciţiile practice de vorbire cu două plăcute vieneze, pe care le cunoscusem împreună cu un coleg de la cursul de germană, Leon Chéron, ulterior profesor la Facultatea de Drept din Cairo şi apoi la cea din Strassbourg.

La reîntoarecerea în ţară am continuat elaborarea tezei de doctorat pe care la începutul lunii februarie 1929 o prezint decanatului pentru susţinerea ei.

– Dar nu s-au împlinit doi ani de la înscrierea dumitale la doctorat, îmi spune profesorul Ghibu, decanul din acel an.

– Legea precizează că examenul poate fi susţinut în cursul semestrului IV, nu la sfîrşitul lui, răspund eu.

– Da, dar eşti prea tînăr, a replicat decanul. Eu am fost mai în vîrstă, a ţinut să adauge el.

Am comunicat profesorului Goangă conversaţia cu decanul, solicitînd bunăvoinţa sfatului său.

– Legea este de partea dumitale, dar colegul meu Ghibu, îmi pare rău să o spun, este un om foarte sucit, motiv pentru care eu şi colegul meu Bărbat am fost împotriva alegerii sale. Acum se răzbună împotriva dumitale, ceea ce e inelegant. Pentru a-l obliga să respecte legea Consiliului facultăţii trebuie însă să se adreseze rectorului, care trebuie să ia avizul Senatului şi apoi să se adreseze şi el Ministerului pentru ca acesta să dispună aplicarea interpretării corecte a legii. Cu aceasta ajungem tot la sfîrşitul anului, cum doreşte decanul. Ministerul muncii insistă însă pentru înfiinţarea urgentă a oficiilor de orientare profesională şi cere un al doilea referat asupra organizării lor. Pleacă, de aceea, în Germania, iar formalitatea susţinerii doctoratului las-o pentru toamnă, cînd mandatul decanului Ghibu expiră, ca să nu mai avem şi alte surprize cu el.

În Germania urma să vizitez oficiile de orientare profesională din oraşele mari – Berlin, Hamburg, München, Leipzig – şi laboratoarele de psihologie ale căilor ferate din Berlin, Dresda şi München. Profesorul Goangă mi-a recomandat să încep cu laboratorul căilor ferate din Dresda – unde director era un fost coleg al său din Laboratorul lui Wundt – după care să trec apoi la Leipzig, Mecca psihologiei, unde a studiat şi el. Alegerea celorlalte centre, precum şi timpul şederii mele în ele, rămînea la latitudinea mea.

Universitatea din Leipzig

În laboratorul de psihologie al lui Wundt am intrat cu destulă emoţie. Timp de patru decenii acest laborator a fost nu numai principalul centru de psihologie din Germania, ci şi din lume. Astfel, constituirea psihologiei ca ştiinţă experimentală a avut loc tot în cadrele sale, anume sub imperiul spiritului metodologic şi teoretic al lui Wundt, orientat după modelul fizicei şi fiziologiei lui Helmholtz, al cărui elev şi asistent a fost. Tratatul său de *Psihologie fiziologică* în trei volume se inspiră din teoria şi metodologia acestor ştiinţe, pe care psihologia, în concepţia sa, trebuie să le

imite pentru a deveni şi ea o disciplină ştiinţifică. Aci şi-au făcut ucenicia în metodologia experimentală a psihologiei nu numai Stanley Hall şi John McCattell, care au înfiinţat primele laboratoare de psihologie din SUA, Charles Spearmen, care a organizat laboratorul de la Londra etc. ci şi profesorii Motru şi Goangă, precum şi Gusti, Neniţescu, Toronţiu şi Topciu.

Nu este mai puţin adevărat că Dilthey şi Bretano în Germania, W. James în SUA, au criticat sistematic unilateralitatea acestei psihofiziologii experimentale cu interpretare strict analitică. Aceasta chiar dacă psihologia lui Wundt a părăsit modelul mecanicist al lui Condillac şi Herbart – după care întregul nu e decît *suma* părţilor – şi s-a îndreptat spre modelul chimiei, susţinut de Mill, care a promovat *sinteza creatoare* a părţilor în întereg.

Ca urmare la această critică, la aceea a lui Dilthey îndeosebi, Wundt însuşi şi-a dat seama de unilateralitatea „chimiei" psihice şi astfel alături de psihologia experimentală – cu explicare analitică a întregului prin părţile sale – a procedat la elaborarea *psihologiei comparate* a popoarelor, publicînd cele 10 volume de *Völkerpsychologie*, în care introduce interpretarea sintetică a părţilor prin întregul lor.

Elevii său – Kraepelin în psihiatrie, Meumann în pedagogie şi Klemm în psihologia muncii – au susţinut şi trecerea la aplicaţiile practice ale psihologiei.

Asistentul său Külpe a militat apoi pentru *experimentul psihologic* calitativ al gîndirii, care lărgea cîmpul metodologiei metrice al psihofiziologiei la acela al metodologiei calitative a psihologiei propriu-zise.

În acest mod şi pe aceste împătrite căi laboratorul de psihologie fiziologică de la început a ajuns „Institut de psihologie experimentală, comparată şi aplicată" la sfîrşit. Acelaşi titlu a fost adoptat şi de institutul organizat de profesorul Goangă la Cluj după modelul dascălului său.

La Leipzig însă am găsit schimbată nu numai structura şi topica de cercetări a institutului, ci şi teoria sa: împărţirea psihologiei teoretice în două – una experimentală pentru studiul analitic al proceselor psihice elementare şi alta comparată pentru cercetarea sintezelor psihice superioare – s-a dovedit lipsită de eficienţă şi de aceea s-a revenit la o psihologie unitară, orientată însă spre procesele superioare, nu inferioare. Sub imperiul cercetării era însuşi „structura" persoanei, interpretată sintetic, nu atomist. Era deci vorba de o „psihologie a întregului", nu a părţilor. Adică *Ganzheits-psychologie*!

O atare lărgire a cîmpului de cercetare din psihologie cu restructurarea cuvenită a teoriei a încercat-o Külpe chiar în timpul vieţii lui Wundt, dar cum dascălul său nu a fost de acord el a trebuit să plece la Universitatea din Würzburg, unde a întemeiat şi organizat şcoala psihologică a gîndirii, inspirată din psihologia empiristă şi funcţională a lui Brentano. În şcoala sa şi-au făcut ucenicia Marbe şi Messer de la aceeaşi universitate, Bühler de la Viena, Ach de la Göttingen etc. La catedra lui Wundt a fost astfel chemat Krueger, elevul lui Cornelius, care la experimentul calitativ al gîndirii, preconizat de Külpe, a adăugat şi metodologia fenomenologică a lui Husserl, precum şi psihologia „înţelegerii", *Verstehende Psychologie*, a lui Dilthey. Orizontul larg al noii psihologii, cu interpretarea „structuralistă", era astfel diferit de acela al psihologiei lui Wundt, pe care profesorul Goangă a adus-o la Cluj, lărgindu-i el însuşi orizontul, aşa cum am încercat să arăt.

În plus, Krueger a reintrodus şi legătura psihologiei cu filosofia, pe care Wundt şi Goangă – pe urma sa – au combătut-o. La metodologia metrică a profesorului Wirth, asistentul său, Wundt a adăugat şi cele trei volume de logică, în care dezbate metodologia experimentală, iar fenomenologia lui Husserl o menţionează doar în prefaţă, pentru a-şi exprima neîncrederea în ea. Logica veacului nostru însă este stăpînită de aceste noi curente, iar logica tradiţională a lui Aristotel, Bacon, Mill şi Wundt ocupă un loc minor.

Psihologia experimentală a lui Wundt, de asemenea, se ocupă numai cu fenomenele de conştiinţă. Nesesizată rămîne astfel şi psihanaliza lui Freud, precum şi psihologia analitică a lui Jung

şi cea individuală a lui Adler. Profesorul Motru şi Goangă urmează pilda sa.

De „apusul“ psihologiei lui Wundt mi-am dat seama şi din lucrările profesorului Bühler de la Viena, elevul cel mai preţuit al lui Külpe, care răspunde criticii lui Wundt asupra noilor cercetări ale lui Külpe asupra gîndirii. Lui Wundt aceste cercetări i-au părut neştiinţifice, fiindcă părăsiseră metodologia metrică de ordin cantitativ. La Leipzig mi-am dat astfel seama, că noul vînt în psihologie a bătut şi acolo. Sub unghi teoretic, de psihologia lui Wundt se îndepărtaseră, de fapt, şi profesorii Motru şi Goangă. Pentru profesorul Goangă însă, metodologia experimentală a lui Wundt şi aplicările ei practice în educaţie şi muncă rămăsese literă de evanghelie, cu toate că majoritatea covîrşitoare a cercetărilor din institutul de la Cluj a fost efectuată cu teste şi chestionare. Cu teste, dar şi cu aparate, lucrasem doar eu.

La temelia unităţii structurale a gîndirii, Kreuger punea factorii emotivi, care sînt prezenţi nu numai în logica afectivă din artă şi în cea volitivă din etică şi politică, ci şi în cea cognitivă din ştiinţă şi filosofie. Probă deosebirile atît de relevante dintre marii gînditori, cum a fost Platon şi Aristotel în antichitate, Kant şi Hegel la începutul veacului trecut, Hegel şi Schopenhauer mai tîrziu etc. Factorii emotivi intervin nu numai în momentul „aha“, ce caracterizează actul înţelegerii – despre care Külpe şi Bühler au vorbit – ci şi în timpul elaborării concluziunilor. Ei, de asemenea, nu sînt numai conştienţi, ci şi inconştienţi, aşa cum au arătat atît Ribot cît şi Freud. Procesele inconştiente au fost astfel şi ele introduse în cîmpul cercetării psihologice. În psihologia lui Wundt nu au apărut.

Spiritul cartezian al preciziei şi deosebirilor „distincte“ Krueger nu l-a avut. În schimb, el se apropia de profunzimea gîndirii lui Pascal. Sau Schiller, cum găsea profesorul Heinz Werner de la Hamburg, elevul său!

Pentru o metodologie strict experimentală şi metrică mai milita la Leipzig doar profesorul Wirth, elev şi asistent al lui Wundt. Cu noul orizont al metodelor statistice în psihologie nu era însă pus la punct şi de aceea încercarea mea de a mă lămuri în continuare asupra unităţilor de randament sau timp nu a fost posibilă.

Cercetările de psihologie aplicate la examenul de orientare profesională, susţinute de profesorul Klemm, sub a cărui conducere ştiinţifică era şi oficiul de orientare profesională de pe lîngă Camera de muncă, *Arbeitsamt* – urmau tot metodologia experimentală a lui Wundt, bazată însă în primul rînd pe teste, nu pe aparate.

În primul an după venirea lui Hitler la putere, Krueger este numit rector la Universităţii din Leipzig, Spranger la cea din Berlin, Heidegger la cea din Freiburg etc. După trecerea unui an sînt demişi de la rectorat toţi trei, iar Krueger şi Spranger sînt scoşi şi de la catedră. Profesorului Krueger i se interzice chiar şi publicarea lucrărilor şi astfel ultimul său studiu de sinteză asupra concepţiei sale apare în *Revista de Psihologie* a Institutului de la Cluj, care-l publică atît în limba română, cît şi în germană, distribuindu-l în principalele centre de psihologie din lume, conform dorinţei lui. Studiul a avut 180 pagini. La cîţiva ani distinsul psiholog moare în exil. Profesorul Klemm s-a sinucis în primul an de guvernare nazistă. Persecuţia împotriva sa a fost mai dură din cauza ideilor sale socialiste.

Universitatea din Hamburg

Mai potrivit ar fi fost ca de la Universitatea din Leipzig să plec la cea din Berlin pentru a mă documenta asupra psihologiei configuraţiei, *Gestaltpsychologie*, inaugurată de Wertheimer şi

dezvoltată în continuare de Koehler şi Lewin, la Berlin, de Koffka la *Smith College* în SUA. Cum însă obiectul călătoriei mele de documentare în Germania nu era psihologia teoretică, ci problema orientării profesionale, am plecat la Institutul de psihologie al Universităţii din Hamburg, condus de profesorul Williams Stern, care – împreună cu Otto Lippmann – erau principalii promotori ai mişcării de orientare profesională pe bază de examen psihologic. Helmuth Bogen, directorul Oficiului de orientare profesională din Berlin şi autorul celui mai bun tratat asupra acestei importante probleme de psihologie aplicată, era tot elevul lui Stern.

Universitatea din Hamburg era nouă, deoarece a fost înfiinţată numai la sfîrşitul primului război mondial în clădirea fostului Institut de studii coloniale, menit să servească imperiului colonial german. Pierderea coloniilor face fără obiect vechea destinaţie. Alături de titularul catedrei şi directorul institutului, care era profesorul Stern – venit de la Universitatea din Breslau – mai era Hainz Werner, care preda – în calitate de profesor asociat – psihologia evolutivă. Cu psihologia generală se ocupa F. Heider, ulterior profesor la Colegiul *Smith* din Maine, SUA, unde activa şi Koffka. Orientarea profesională a psihologiei muncii reveneau asistenţilor Rollof şi Wunderlich. Personalitatea lui Stern însufleţea şi entuziasma pe toată lumea, pe studenţi inclusiv. Krüger era curtenitor, dar foarte protocolar. În schimb, Stern era un „causeur“ desăvîrşit nu numai în conversaţiile particulare, ci şi la cursuri. Krueger şi Koehler îşi concentrează atenţia asupra psihologiei generale. Stern acorda o egală importanţă şi psihologiei diferenţiale, al cărui fondator este. De o egală atenţie se bucura însă în acea vreme şi psihologia evolutivă, în care era secondat de Werner. Cu psihologia copilului se ocupau atît Stern, cît şi Martha Muchow, o asistentă excepţional de capabilă. Atît în cazul psihologiei generale, cît şi în a celei evolutive, precum şi în cazul psihologiei copilului, un loc de seamă era atribuit factorilor social-culturali. Cu psihologia socială propriu-zisă, precum şi cu psihologia matematică, se va ocupa P. R. Hofstätter, dar cu două decade mai tîrziu, cînd institutul e condus de el. În vremea lui Stern spiritul conducător a fost psihologia sa personalistă şi libertatea de gîndire, acordată fiecărui colaborator. Tradiţia acestei libertăţi de gîndire este păstrată şi sub profesorul Bondy, elevul şi urmaşul lui Stern la catedră, precum şi sub conducerea actuală a lui Hofstätter.

Koehler se ocupă în primul rînd cu problema percepţiei, învăţării şi inteligenţei. Krueger îşi concentrează atenţia asupra gîndirii. Stern, în schimb, abordează nu numai psihologia generală, ci şi pe aceea a copilului, precum şi pe aceea a orientării profesionale. La sinteze filosofice ajung atît Koehler, cît şi Krueger, dar numai sub unghiul logicii şi teoriei cunoaşterii. Stern adaugă şi preocupările ontologice, elaborînd nu numai o psihologie personalistă, ci şi o filosofie personalistă, în care speculaţia filosofică se întregeşte cu cercetarea empirică a „persoanei“ umane şi a mediului familial, şcolar şi social. Volumul al doilea din sistemul său filosofic este intitulat chiar *Personalitatea umană*. El este unanim considerat drept preludiul psihologiei persoanei. Cu Stern, de altfel, studiază şi G. W. Allport, fondatorul acestei discipline, care afirmă originea ideilor sale în psihologia personalistă a lui Stern. Tot Stern este şi părintele coeficientului de inteligenţă. Examinarea inteligenţei şi aptitudinilor l-a preocupat în cel mai înalt grad. Testele colective şi individuale de examinare a inteligenţei, elaborate sub îndrumarea profesorului Bondy, continuă aceleaşi preocupări.

Numărul cel mai mare de studenţi străini, veniţi în Germania pentru specializare, era însă la Berlin, atraşi fiind nu numai de cercetările lui Koehler asupra învăţării şi inteligenţei, ci şi de acelea ale lui Lewin asupra voinţei şi motivaţiei, precum şi de acelea asupra psihologiei muncii, susţinute de Hans Rupp. Un număr aproape egal de studenţi străini veneau însă şi la Hamburg, atraşi fiind de personalitatea lui Stern. Catedra şi Institutul de psihologie din Leipzig atrăgea numai studenţi germani, e adevărat nu numai din Saxonia, ci din întreaga Germanie.

În cadrul psihologiei sale personaliste Stern valorifica atît testele, cît şi chestionarele, precum şi ancheta socială la faţa locului, valorificînd însă nu numai interpretarea sintetică, de ordin

configuraţionist şi structural, ca Krueger şi Koehler, ci şi vechea tradiţie a explicării analitice. Atenţia sa era îndreptată şi asupra explicării cauzale şi teologice. A fost, de fapt, personalitatea cu cel mai larg orizont de cercetare şi documentare din vremea sa. Atitudine critică avea numai faţă de unele exagerări ale psihanalizei lui Freud, privitoare la sexualitatea infantilă, pe care el în studiile sale asupra copiilor săi nu le-a putut verifica.

În cadrul seminarului său am fost invitat să întocmesc un referat asupra cercetărilor mele privitoare la efectele exerciţiului asupra diferenţelor individuale. La invitaţia sa l-am dezvoltat ca să apară într-un articol de 42 de pagini în revista sa, *Zeitschrift für Angewandte Psychologie*. Pentru a-mi exprima recunoştinţa, am scris apoi un articol asupra gîndirii mele filosofice şi psihologice pentru *Revista de Filosofie*, condusă de profesorul Motru. Am fost solicitat de Stern să-l rog pe profesorul Motru ca să scrie şi el un articol despre personalismul său energetic pentru o revistă germană de filosofie.

– Dacă dumneavoastră nu aveţi timpul să-l scrieţi, atunci să preia această sarcină N. Bagdasar, am spus regretatului profesor cu ocazia unei mese comune, ca invitaţi ai săi. Bunul meu prieten a fost de acord, dar timp liber ca să-l scrie nu a avut nici el. Ceea ce e foarte regretabil, deoarece gîndirea profesor de psihologie de la Universitatea din Bucureşti merita să intre în circuitul internaţional.

În timpul primului război mondial W. Stern fusese de altfel timp de trei luni la Bucureşti pentru a preda psihologia studenţilor germani, care-şi făceau datoria militară. Ca fost ofiţer în acest război, la venirea lui Hitler la putere el putea fi păstrat la catedră şi institut. Decanul însă l-a rugat să amîne deschiderea cursurilor pentru a nu risca o manifestaţie ostilă din partea studenţilor nazişti. După trecerea unei luni de zile rectorul i-a comunicat că ia act de demisia sa, materializată prin faptul că timp de o lună nu a ţinut lecţii… H. Werner a fost demis de la început, iar Martha Muchow s-a sinucis, cu toate că ea era ariană. Avea însă vina de a fi colaborat cu Stern.

Aceeaşi soartă a avut-o şi profesorul Ernst Cassirer, care preda cu atîta strălucire filosofia culturii, motiv pentru care am urmat regulat şi cursurile sale.

Sînt obligaţi astfel toţi trei să ia drumul pribegiei, Cassirer ajungînd profesor la Universitatea Yale, Werner la Clarck, iar Stern la Duke. Vîrsta sa era însă destul de înaintată. Avea apoi şi familie grea deoarece fără slujbă rămăseseră toţi cei patru copii ai săi. În limba engleză, pe de altă parte, nu putea avea strălucirea exprimării din limba germană. Cu ideea că gîndirea sa nu este germană nu s-a putut împăca nicicînd. De aceea la scurtă vreme s-a stins, îndurerat de drama care s-a abătut asupra omenirii.

Cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la naşterea sa, bustul său – iar mai tîrziu şi acela al lui Cassirer – au fost aşezate în faţa sălilor, în care aveau loc cursurile de psihologie şi filosofie.

Pentru a rosti cuvîntul de omagiere, profesorul Bondy – elevul şi urmaşul său la catedră – a fost adus de la spital pe targă, conform dorinţei sale. După o săptămînă moare şi el.

Sarcina de-a ţine un curs în memoria lui Stern a revenit celui ce semnează aceste rînduri.

Universitatea din Berlin

Cu psihologia configuraţiei, *Gestaltpsychologie*, de la Universitatea din Berlin eram familiarizat, deoarece a fost dezbătută în cadrul unui seminar la Cluj. Mulţumit de discuţiile care au avut loc profesorul Goangă a dispus şi publicarea lucrărilor. Mă prezentam astfel la Institutul de

psihologie din Berlin cu prima lucrare despre şcoala promovată de membrii lui. Ulterior, dar numai după trecerea unei decade, au apărut alte lucrări similare, atît în limba germană, cît şi în cea engleză şi franceză. Catedrei de la Cluj îi revine însă prioritatea iniţiativei, ceea ce a încîntat foarte mult atît pe Koehler, titularul catedrei şi directorul institutului, precum şi pe colegii săi, Wertheimer şi Lewin. Metzger, asistentul lui Koehler, ulterior profesor la Universitatea din Münster şi preşedinte al Societăţii germane de psihologie, a avut mandatul de-a ne trimite la Cluj toate lucrările publicate de membrii institutului.

Descoperirea proprietăţilor configuraţioniste ale percepţiei i-a revenit lui Wertheimer, asistentul profesorului Stumpf la Universitatea din Frankfurt. Koehler şi Koffka au fost subiecţii săi de cercetare. La scurtă vreme după aceea Stumpf este chemat la catedra de la Berlin, unde aduce şi pe Wertheimer şi pe Koehler, care între timp şi-a luat licenţa în psihologie şi fizică. La Berlin, de altfel, Koehler îşi continuă studiile sale de fizică cu Planck şi Einstein, scriind şi lucrarea sa, deschizătoare de drum nou, *Configuraţiile fizice*. Cu Einstein duce lungi discuţii în somptuoasa vilă a socrului lui Wertheimer, profesorul de ginecologie Eppinger de la aceeaşi universitate, care avea o clientelă foarte bogată. Cu subvenţia acordată de Eppinger, Koehler pleacă în Teneriffe pentru cercetările sale asupra inteligenţei maimuţelor. Izbucnirea războiului mondial prim îl prinde pe această insulă, unde este obligat spre norocul său – să rămînă pînă la terminarea războiului, timp în care îşi continuă cercetările şi îşi adînceşte şi conturează ideile, în aşa fel încît publicarea lor îi aduce nu numai titlul de doctor în psihologie, ci şi catedra, pe care Stumpf o părăseşte cu doi ani înaintea limitei de vîrstă cu condiţia ca să-i urmeze la catedră elevul său cel mai strălucit, cum l-a considerat el pe Koehler. Desigur, un exemplu atît de frumos! Wundt a procedat altfel, înlăturîndu-l pe Külpe, nu mai puţin dotat şi el. Koehler nu înceta însă să susţină că promotorul şi şeful şcolii configuraţioniste este bunul său prieten, Wertheimer, colegul său mai în vîrstă, despre care Einstein avea părerile cele mai bune.

– Este cel mai original şi inventiv geniu pe care l-am cunoscut, a spus Einstein despre Wertheimer, aşa cum arată Metzger în amintirile sale. Din conceptul de izomorfitate al lui Werthrimer, care stă, de fapt, la temelia şcolii configuraţioniste, Einstein susţine că s-a inspirat şi el. Wertheimer, la rîndul său nu încetează să omagieze gîndirea sistematică a lui Koehler. Şi cu atît mai mult geniul lui Einstein!

Un exemplu de frumoasă înţelegere şi preţuire colegială, pe care l-am admirat foarte mult! Aceasta cu atît mai mult cu cît Koehler şi Wertheimer manifestau aceleaşi sentimente de colegialitate şi faţă de Kurt Lewin, colegul lor mai tînăr, venit de la Universitatea din Göttingen, unde a studiat cu profesorul G. E. Müller, care luase o atitudine critică împotriva şcolii configuraţioniste, susţinînd că ideile ei de bază sînt cuprinse în teoria sa asupra „complexelor“ psihice. Din deferenţă faţă de Müller răspunsul la critica sa îl dă Koehler însuşi, arătînd că noţiunea de „complex“ psihic, aşa cum ea este susţinută de venerabilul profesor de la Göttingen, este o sinteză a elementelor componente, ca şi la Wundt şi nu o structură originară din care elementele se dezvoltă, diferenţiindu-se, cum susţine psihologia configuraţiei! Müller a replicat, păstrînd poziţia sa, dar fără a aduce argumente noi, care să infirme obiecţiile lui Koehler. Koehler nu a mai răspuns pentru a nu tulbura liniştea ultimilor ani ai bătrînului octogenar. O altă atitudine elegantă!

Pentru a arăta asistenţilor că nu sînt decît egalii lor, o parte restrînsă din profesorii universitari din Germania, ca Stern de pildă, nu afişau pe uşa biroului lor decît titlul de doctor. Biletul de vizită al lui Koehler nu avea decît numele său, iar studenţilor le cerea să i se adreseze direct cu numele său, deci „domnule Koehler“, nu domnule profesor sau eventual domnule doctor. O atitudine cu atît mai elegantă!

Wundt, cum spuneam, şi-a început cariera ştiinţifică în calitate de asistent al profesorului Helmholtz de la catedra de fizică, avînd şi studii în fiziologie, la fel ca şi Helmholtz. La preocupările de optică fizică a adăugat însă şi pe cele de optică psihologică, terminînd prin a îndrăgi

psihofiziologia de la care a evoluat la psihologie. Candidaţilor la doctorat le recomanda astfel ca obiect secundar fizica, ce oferea – după părerea sa – modelul unei ştiinţe exacte, după care era bine să se orienteze şi către psihologie, chiar dacă ea trebuia, desigur, să recurgă şi la modelul ei propriu, cu legi psihologice propriu-zise, ireductibile la cele fizice.

Acelaşi obicei îl avea şi profesorul Koehler, care făcuse studii cu Plank. Modelul său fizic însă era acum altul, anume cel stăpînit de noua interpretare structuralistă a ştiinţei, care era promovată atît de teoria relativistă a lui Einstein, cît şi de mecanica cuantică a lui Planck. Lucrarea sa asupra *Configuraţiilor fizice* susţine această teză cu noi argumente.

Încercarea de interpretare a configuraţiilor psihice prin cele fiziologice, reduse, la rîndul lor, la cele fizice, o combătea deoarece natura lor substantivală, definită prin principiul identităţii din logica lui Aristotel, era diferită. O identitate relaţională, promovată de principiul izomorfităţii din logica matematică, era însă susţinută. Ea stă chiar la baza concepţiei sale psihologice.

Aceasta nu l-a oprit însă ca în domeniul fenomenelor psihice să promoveze şi judecăţile de valoare, care-şi îndreaptă atenţia spre semnificaţia lor cu direcţia ei de evoluţie. Teza o dezvoltă în lecţiile sale de la Universitatea Harvard în calitate de profesor-oaspete la noua catedră înfiinţată în memoria lui William James. Invitaţia profesorului Koehler a fost făcută la propunerea profesorului Boring, la aceea oră cel mai de seamă reprezentant al psihologiei experimentale din SUA. Cel mai bun tratat de psihologie experimentală de două decade încoace este scris de Stevens, elevul şi urmaşul său la catedră. În 1931 Boring a socotit însă că cel mai de seamă exponent al psihologiei experimentale din Germania nu se mai află la Universitatea din Leipzig, unde a studiat Titchener, dascălul său, ci la Berlin, care devenise noua Mecca a psihologiei tocmai datorită geniului lui Koehler.

La venirea lui Hitler la putere, colegii săi dragi, Wertheimer şi Lewin, sînt obligaţi să părăsească universitatea din cauza originii lor neariene. Îndurerat de acest fapt, precum şi de noua orientare nazistă a Germaniei, îşi dă şi el demisia după ce îşi ţine ultima lecţie, în care nu a mai vorbit despre *Configuraţiile fizice, biologice şi psihice* şi *Problema valorii în o lume a faptelor*, ci despre *Psihopatologia vieţii politice*, ilustrînd expunerea cu exemple din politica nazistă. Studenţii hitlerişti au fost furioşi, dar sub presiunea majorităţii celorlalţi îl ascultă, exprimîndu-şi însă des dezaprobarea prin urîtul obicei de frecare a podelei cu piciorul. După lecţie Koehler a mers la decanat pentru a înainta demisia sa. Decanul, de altfel, îi atrăsese în repetate rînduri atenţia că trebuie să se supună şi el noului regulament, care prevedea salutul profesorului cu „Heil Hitler“ înainte de a începe lecţia. Koehler este singurul profesor care nu a respectat noua dispoziţie.

În SUA a acceptat invitaţia fostului său elev, Wallace de la *Swarthmore College*, căruia îi atribuia descoperirea fenomenului post-figural, pe care apoi un număr de alţi mulţi elevi ai lui Koehler îl cercetează cu asiduitate sub conducerea sa. Teoria semnificaţiei deosebite a imaginei trăită de retina omenească după percepţia mai îndelungată a unui anumit obiect a făcut-o însă în mod sistematic numai Koehler, dascălul lor, pretinzînd însă că se inspiră din ideile elevilor săi, cărora le atribuia tot meritul…

De la Hanovra, satul din apropierea *Colegiului Swathmore* nu a voit să se mute, deoarece era locuit de emigranţi germani din prima generaţie, care continuau să vorbească limba germană, reamintindu-i de patria sa, la a cărei cetăţenie nu a renunţat, aşteptînd căderea lui Hitler ca să se reîntoarcă la catedră. Invitaţiile marilor universităţi americane de a le onora cu prezenţa sa le-a refuzat, recomandînd pe alţi colegi ai săi germani refugiaţi. Pentru a-l onora, Asociaţia Americană de Psihologie l-a ales preşedinte. În anii din urmă i s-a adus şi suprema cinste de a prezida Congresul internaţional de psihologie din Bruxelles.

La catedra sa de la Universitatea din Berlin nu s-a mai putut reîntoarce, deoarece de politică s-a ţinut departe cu toate că o viaţă întreagă a militat pentru idei socialiste democrate. În Germania a

revenit astfel numai la 80 de ani, cedînd invitaţiei elevilor săi de a vorbi studenţilor de la Universitatea din Frankfurt, Freiburg, Bonn, precum şi din Berlin. Împărţirea Germaniei şi cearta dintre noile ţări germane l-a îndurerat profund, iar după reîntoarcerea la Hanovra sa dragă, unde a petrecut ultimele trei decenii ale vieţii sale, se stinge cu această dramă în inimă.

Un succes egal cu al său îl are în SUA şi Kurt Lewin, care numai în noua sa patrie îşi dezvoltă teoria sa asupra cîmpului psihologic al persoanei, cu interpretarea lui topologică. E înconjurat şi el de dragostea neprecupeţită a elevilor săi. Din nenorocire, o boală nemiloasă curmă la 54 ani şi firul „geniului său". Aşa cel puţin l-a socotit profesorul Henry Murray de la Clinica Psihologică a Universiţăţii Harvard.

Cu firea sa boemă, Max Wertheimer se putea încadra greu în disciplina academică şi astfel accepta poziţia de profesor la tribuna liberă a *Institutului de Noua Cercetare Socială* de la York, unde adună şi studiile sale de psihologie din revistele germane. Titlul cărţii e *Gîndirea productivă*, de care s-a ocupat viaţa sa întreagă.

În Germania însă nu am venit pentru studiile de psihologie teoretică, ci pentru documentarea asupra orientării profesionale. De aceea urmez atît cursul şi seminarul profesorului Rupp de psihologia muncii, cît şi pe acela al profesorului Moede, de la Politehnica din Charlottenburg, asistînd şi la examenele lui Helmuth Bogen de la Oficiul de orientare profesională din Berlin. Atît profesorul Rupp – ulterior preşedintele Asociaţiei internaţionale de psihotehnică – precum şi Moede – autorul celor mai bune tratate de psihotehnică şi ştiinţa organizării ştiinţifice a muncii – mă invită să fac o scurtă expunere asupra cercetărilor din lucrarea mea de doctorat, despre care inserează imediat o scurtă recenzie în cele două reviste de psihotehnică din acea vreme, editate de ei. Atenţia asupra recenziei mi-a atras-o profesorul Huth de la Universitatea din München, care conducea şi oficiul de orientare profesională, pe care l-am vizitat.

– Dar nu e nevoie să vă prezentaţi, mi-a spus el în momentul cînd am intrat în biroul său, deoarece numele dumneavoastră îmi este cunoscut din *Industrielle Psychotechnik* a profesorului Moede şi din *Psychotechnische Zeitschrift* a profesorului Rupp.

Bunăvoinţa dascălilor mei m-a înduioşat.

Ulterior profesorul Rupp vine şi în ţara noastră pentru a ţine trei conferinţe la catedra de psihologie a profesorului Zapan de la Academia de educaţie fizică. Timp de două săpătămîni este oaspetele colegului Zapan şi al meu pe litoralul Mării Negre, după care petrece o săptămînă la Cluj, documentîndu-se asupra cercetărilor de aci. La scurtă vreme se stinge şi el din cauza morţii fiului său pe frontul din Polonia.

Recenziile profesorilor mei au stîrnit multă mirare şi în rîndurile colegilor români de la Berlin.

– Cum mă, – a spus bunul meu prieten Petre Marcu-Balş lui Gh. Marica – vine la Berlin, stă două luni şi profesorii îi recenzează lucrarea? Prietenul meu a omis faptul că în joc nu erau meritele mele puţine, ci bunăvoinţa fără margini a dascălilor mei, care au putut fi impresionaţi numai de modestia mea.

Sorin Pavel, asistentul profesorului Andrei de la Universitatea din Iaşi, încearcă să-şi sperie profesorii aruncînd, ca să spun aşa, cu barda în lună. Împreună cu Marcu şi Nestor scriu *Manifestul Crinului Alb* din *Gîndirea*, pe care Nichifor Crainic îl ridică în slavă, dar Mihail Ralea îl anulează în *Viaţa Românească*, reducîndu-l la ceea ce este: o efuziune lirică de prost gust. Nu este astfel nici o mirare că după 20 de ani petrecuţi la Berlin, Sorin Pavel se reîntoarce doar cu o soţie germană şi cu doi copii, cărora nu le-a putut nicicînd oferi siguranţa zilei de mîine. Mai puţin boem decît el, Petre Marcu a susţinut un doctorat onorabil la Facultatea de Drept cu o teză asupra lui Montesquieu, iar după reîntoarcerea în ţară publică o bună carte despre Simion Bărnuţiu, fiind şi redactor la ziarele *Dimineaţa* şi *Adevărul*, unde însă semnează Petre Pandrea pentru a face uitat numele din *Gîndirea*

cu ocazia *Manifestului Crinului Alb*. De la redacţia acestor ziare democrate în timpul scurtei guvernări a lui Goga, trece la conducerea prefecturii unui judeţ din provincie, unde legionarii de acolo îl primesc cu ouă clocite pentru a vesteji colaborarea sa de la ziarele de stînga. De aceea portretul pe care Eugen Barbu îl face regretatului meu prieten Pandrea – care în *Incognito* ajunge Candrea – descoperă doar faţa sa de stînga, nu şi pe cea de dreapta. La Berlin apoi Pandrea a venit sprijinit de un membru marcant al Partidului Naţional-Ţărănesc, care după ce ajunge ministru al afacerilor străine îl numeşte ataşat cultural pe lîngă legaţia noastră de la Berlin, socotindu-l un tînăr de viitor în partidul său.

– Unde am scuipat nu am mai lins, spunea Pandrea, repetînd o frază a lui Nae Ionescu, pe care-l admira foarte mult.

Nu e adevărat nici aceasta, deoarece după 23 August 1944 depune toate eforturile pentru a fi sută în sută comunist chiar de la naştere!

La linguşiri lipsite de orice demnitate Pandrea nu a mers totuşi şi de aceea ajunge şi la închisoare, unde a făcut o şcoală mai serioasă a vieţii.

În timpul studiilor mele de la Leipzig, Hamburg şi Berlin nu am uitat nici de minunatele concerte simfonice de la Leipzig, de teatrele şi opera din Hamburg. La Berlin am rămas vrăjit de teatrul lui Max Reinhardt, unde am admirat jocul măiestrit al Elisabetei Bergner şi vocea plină de omenie şi mister a lui Moissi. La Muzeul de istoria artelor *Kunsthistorisches Museum*, de la Viena am prins o adevărată pasiune pentru pictură. Dragostea pentru ea a crescut la Dresda, Leipzig, Hamburg, Berlin şi München.

De neuitat rămîn şi cinele de sămbătă seară de la unul din restaurantele populare de la Berlin, unde petreceam pînă noaptea tîrziu cu Marica, Pandrea, Pavel, Ştefan Teodorescu şi alţii.

Altfel viaţa germanilor era grea şi tristă din cauza şomajului care atinsese cele mai înfiorătoare proporţii, afectînd unul din opt muncitori. Partidul Social-Democrat pierduse o parte din majoritatea absolută a voturilor pe care a avut-o aproape zece ani, dar în schimb se ridica de la o zi la alta partidul comunist. Naziştii nu erau încă o putere de guvernămînt, dar după patru ani, în 1933, sînt aduşi la putere de cercurile militare şi civile de dreapta din jurul preşedintelui Hindenburg, pentru a începe lupta sa împotriva partidului comunist, care este imediat desfiinţat.

În seara chemării sale la guvern, trupele de asalt ale lui Hitler defilează în faţa lui Hindenburg, reîntorcîndu-se apoi pentru a defila a doua, a treia şi… a cincea oară, ca rîndurile lor să pară mai multe.

– Da mulţi prizonieri am luat, a spus bătrînul preşedinte, reamintindu-şi victoria sa de la Tannenberg. Acum însă avea peste 80 ani şi starea de veghe o putea păstra numai cîteva ore. Dar numai peste zi, nu şi seara după ora cînd era obişnuit să se culce devreme.

La reîntoarcerea mea din Germania în toamna aceluiaşi an am prezentat referatul asupra Oficiilor de orientare profesională şi laboratoarelor de selecţie profesională a şomerilor, vatmanilor şi mecanicilor conducători de locomotivă, pe care profesorul Goangă îl supune imediat atenţiei Ministerului Muncii – care a suportat o parte din cheltuielile de deplasare, restul fiind acoperit de salariul meu de asistent. Profesorul Goangă, de asemenea, a dispus publicarea sa, pentru difuzarea noilor idei în masele restrînse din acea vreme ale publicului cititor de psihologie. *Psihotehnica în Germania* este titlul cărţii.

După îndeplinirea formalităţii de susţinere a examenului de doctorat cu teza publicată încă din primăvară, am început noile cercetări experimentale asupra transferului din procesul învăţării în vederea susţinerii examenului de docenţă. Paralel, dar în taină, lucram din greu la *Psihologia germană contemporană*, în care încercam să rezum şi sintetizez documentarea mea asupra psihologiei teoretice, fără de care nu puteam înţelege în mod adecvat aplicaţiile ei practice. Că pregătirea psihologică de la Cluj s-a dovedit a fi pe deplin satisfăcătoare pentru a angaja discuţiile cu

dascălii şi colegii mei din Germania, aceasta e sigur şi cinsteşte noua universitate din capitala Transilvaniei şi dascălii săi. Nu este mai puţin adevărat că orizontul deschis de contactul cu profesorii din Germania a fost mai mare şi mai bine adîncit.

La cursurile profesorului Goangă am rămas cu impresia că drumul psihologiei este unul sigur chiar dacă pe parcursul său apar diverse etape succesive. Psihologia experimentală a lui Wundt a urmat astfel psihologiei asociaţioniste, fiind ea însăşi înlocuită de psihologia configuraţionistă de la Berlin, care era tot o psihologie experimentală în sensul cel mai exigent al cuvîntului. De aceea succesiunea psihologiei experimentale a lui Wundt îi este atribuită de către profesorul Goangă şcolii de la Berlin şi nu psihologiei structuraliste a lui Krueger de la Leipzig care – după judecata profesorului Goangă – părăsise tradiţia strict experimentală a lui Wundt şi angaja – în plus – şi discuţia filosofică, faţă de care el avea o rezervă totală, mentalitatea sa fiind strict pozitivistă, formată nu numai prin lectura lui Comte, ci şi prin influenţa lui Wundt.

În cursul studiilor din Germania mi-am dat însă seama că situaţia este mai complexă, deoarece psihologia nu ajunsese încă să se constituie ca o disciplină ştiinţifică strict pozitivă, cum Wundt a dorit. Este însă în curs de elaborare, iar drumurile ei sînt mai multe, aşa încît dreptul de monopol nu-l poate pretinde nici unul din ele.

Metodologia în orice caz nu este numai cea experimentală de laborator, ci în primul rînd aceea a testelor, precum – în egală măsură – şi a chestionarelor şi anchetelor, apoi – atunci cînd e vorbă de psihodiagnostic – a interviului, în care psihanaliza lui Freud, psihologia analitică a lui Jung şi psihologia individuală a lui Adler joacă rolul prim.

Metodologia apoi nu e numai experimentală, ci şi matematică şi logică. Coordonata ei logică nu putea fi însă redusă la logica tradiţionalistă a lui Wundt, ci trebuia să cuprindă şi logica matematică, precum şi fenomenologia lui Husserl, apoi logica dialectică a lui Hegel, fenomenul originar al lui Goethe şi, desigur, logica „înţelegerii“, atît de dîrz susţinută de Dilthey şi Spranger.

Cu totul insuficientă se dovedea pe zi ce trece şi metodologia metrică a lui Wirth, la care studenţii veniţi din America priveau cu surîs ironic. În Lumea Nouă au apărut deja tratatele lui Thornidicke, Kelley şi Thurstone, în Anglia acelea ale lui Yule, Thomson, Brown. De asemenea apăruseră deja cercetările de analiză factorială ale lui Spearman şi a elevilor săi asupra naturii inteligenţei şi aptitudinii lor, care au făcut o profundă impresie şi în Germania. Necunoscută era doar psihologia franceză.

Psihologia, de asemenea, nu era numai generală şi aplicată, ci şi diferenţială, evolutivă, biologică, socială, anormală şi patologică, deoarece studiul fenomenelor psihice normale şi generale nu ajunge, ci trebuie cercetată şi evoluţia lor, cu toate ramificaţiile diferenţiale, şi anume atît în legătură cu infrastructura biologică, cît şi în raport cu suprastructura socială, cu atenţie şi la fenomenele anormale şi patologice.

Interpretarea strict configuraţionistă a fenomenelor psihice, susţinută atît de şcoala de la Berlin, cît şi de acea de la Leipzig, nu putea nici ea înlocui cu totul vechea explicare asociaţionistă, deoarece nu numai părţile sînt determinate de întregul din care fac parte, ci şi întregul este condiţionat de părţile sale componente.

Mai importantă decît această explicare şi interpretare analitică şi sintetică *în spaţiu* este cea cauzală şi teleologică *în timp*, pe care fenomenologia lui Husserl şi Max o promova tot mai mult.

De aceea, o lucrare de documentare asupra acestei lărgiri de orizont a psihologiei, care a mijlocit adîncirea interpretărilor ei, era, după modesta mea părere, necesară, pentru ca de studiile şi experienţa mea din Germania să profite şi ceilalţi cercetători, ale căror rînduri se înmulţeau. Precum, desigur şi studenţii. Ei în primul rînd.

Date fiind însemnările făcute în timpul studiilor din Germania, socoteam că noua lucrare de documentare asupra psihologiei teoretice nu-mi va cere mai mult de 250 pagini, căci nu doream să contrasteze prea mult cu *Psihotehnica în Germania* care nu avea decît 80 pagini. Mai mare fiind,

putea lăsa impresia că în Germania am consumat mai mult timp cu problemele teoretice, şi nu cu cele practice, pentru care fusesem trimis. Şi la care profesorul Goangă ţinea atît de mult! Lucrarea însă a ajuns de 350 pagini.

Cu cît mai mare mi-a fost emoţia cînd în dimineaţa unei zile din primăvara anului 1930 mi-am luat inima în dinţi şi am prezentat lucrarea profesorului Goangă, care nu ştia de elaborarea ei, la fel ca şi colegii mei.

– Dar ce este lucrarea aceasta? – m-a întrebat el. Dumneata ei plecat în Germania pentru documentarea asupra oficiilor de orientare profesională şi a laboratoarelor psihometrice…

– Da, domnule profesor, şi mi-aţi spus că sînteţi mulţumit de referatul adus, pe care l-a apreciat şi Ministerul Muncii, motive pentru care aţi dispus şi publicarea lui. Mi-a venit însă foarte greu să discut cu profesorii Krueger, Stern, Koehler şi colegii lor numai problemele de psihologie aplicată şi să fac abstracţie de cele teoretice, pe care cele practice se bazează. De aceea a trebuit să mă lămuresc şi cu problemele lor de psihologie teoretică. M-au obligat chiar discuţiile cu ei, care acordau atenţie primă teoriei, socotită drept cel mai practic lucru, cum spune Lewin…

– Bine, dar de ce lucrarea e aşa de lungă? Nu crezi că ai neglijat prea mult cercetările asupra psihologiei învăţării? Avem apoi atît de mare nevoie de etalonarea testelor. Sper că nu ai neglijat nici această însărcinare.

– Sînt la punct cu etalonarea testelor, iar de teza de docenţă m-am ocupat cu atît mai mult. Am scris însă şi această lucrare, care – mărturisesc – m-a frămîntat nu numai în timpul studiilor din Germania, ci şi de atunci încoace fiindcă ideile din ea mi-au lărgit foarte mult şi perspectiva de înţelegere a procesului de învăţare…

– Bine, lasă lucrarea. Cînd voi avea timp liber, voi citi-o. Dar e prea lungă…

În ziua următoare profesorul Goangă a venit la birou tîrziu, după ora 10. De la laborantul care locuia în clădirea Institutului am aflat că în seara precedentă profesorul a părăsit biroul său noaptea tîrziu, fapt care l-a intrigat foarte mult deoarece venirea şi plecarea profesorului erau aşa de regulate încît puteai să pui ceasul după ele, ca şi după plimbările lui Kant.

– Dar iată că domnul profesor vine, mi-a spus el la un moment dat.

Profesorul nu s-a îndreptat însă spre biroul său, ci – spre surpriza mea – a venit direct la biroul meu.

– Am citit mai bine de jumătate din lucrare şi sînt foarte mulţumit de ea. Du-te la tipografie şi aranjează publicarea cît mai în grabă, deoarece cred că va fi foarte utilă nu numai studenţilor, ci şi profesorilor de liceu cu studii psihologice, precum şi altor oameni de ştiinţă şi cultură care se interesează de psihologie. Bravo, te felicit! Bine ai făcut că ai elaborat şi această lucrare asupra psihologiei germane teoretice, care ajută foarte mult la înţelegerea şi aprofundarea celei practice.

Am plecat la tipografie, iar la reîntoarcere de bucurie am trecut şi pe la bodega din strada Universităţii, unde am luat un sanvici cu icre şi un şpriţ. Profesorul meu a făcut dovadă că este mult mai receptiv faţă de ideile noi, fie chiar teoretice, decît colaboratorii săi.

La scurt timp după reîntoarcerea din Germania la unul din ceaiurile dansante ale societăţii *Caritatea* am cunoscut o tînără studentă, căreia i-am fost prezentat de bunul meu prieten Ovidiu Bogdan. M-a impresionat lumina ochilor ei calzi, care arătau numai omenie. După cîteva zile am reîntîlnit-o la una din conferinţele Extensiunii universitare, la care am sosit prea tîrziu şi nu am mai găsit loc. Dînsa şi o colegă a ei au avut bunăvoinţa de a strînge rîndul, făcîndu-mi loc şi mie. Pentru bunăvoinţa ei am rugat-o să-mi dea voie să o conduc la Căminul studenţilor, unde locuia. Conversaţia cu ea a fost şi de această dată deschisă, sinceră şi onestă. Precum şi foarte caldă. Ne-am dat întîlnire la conferinţa următoare a Extensiunii universitare, la care am alergat acum eu mai devreme ca să ţin un loc şi pentru ea. După conferinţă am condus-o din nou acasă, dar drumul era îngheţat şi trebuia să mergi cu foarte mare grijă ca să nu cazi. De aceea în cîteva rînduri a trebuit să-i iau braţul ca să o sprijin. În strada Petru Maior copiii au făcut din drum loc de patinat. Am rugat-o

atunci să-mi ia braţul pentru ca să mă pot sprijini cu mîna liberă de clădirea prefecturii ca să nu cădem. După ce am ajuns în calea spre Mănăştur, iar lunecuşul a scăzut, am întrebat-o pe tînăra mea prietenă, studentă în anul întîi la franceză, dacă îmi dă mîna pentru totdeauna? S-a uitat la mine mirată, a priceput apoi şi a spus că da. Logodna însă a avut loc numai vara deoarece pînă la Paşti ea nu a descoperit taina noastră părinţilor ei. La Cluj însă lumea noastră ne ştia „angajaţi", cum se spune prin Ardeal.

La începutul verii, în care ne-am logodit, ca să-şi liniştească părinţii ei – care aveau altă partidă pentru ea – le-a dus lucrarea mea de doctorat, precum şi *Psihologia germană contemporană*, care apăruse deja.

– Dar cum e ca băiat, a întrebat-o mama ei deoarece fata lor nu le-a arătat nici o fotografie de a mea.

– Mic şi cu bube în cap – a răspuns ea, stăruind în răspunsul ei pînă cînd am sosit în vacanţa de vară ca să o petrec la Constanţa.

Profesorului Goangă i-aş fi spus cu dragă inimă despre noul drum în viaţa mea, dar nu am îndrăznit. Cu profesorul Bărbat nu puteam vorbi deoarece el era necăsătorit şi repeta apoi prea des părerea lui Nietzsche despre femei. Am apelat la sfatul lui Bogdan Duică, pe care l-am reprodus atunci cînd am încercat să conturez personalitatea sa şi relaţiile mele cu el. Anunţul logodnei l-am trimis însă tuturor.

– Dar bine domnule, ce ai făcut, te-ai logodit? – m-a întrebat profesorul meu după reîntoarcerea de la Constanţa.

Nu am priceput întrebarea sa. Şi nici nu mi-a plăcut. Ce-i puteam răspunde? Mi-a venit în minte fraza lui Pascal.

– Sînt doar două lucruri importante în viaţă, meseria şi căsătoria. Primul pas l-am făcut. Trebuie să-l fac şi pe al doilea.

– Da, este adevărat, dar ştii ce spune Pascal în continuare…

– Ştiu, domnule profesor şi m-am trudit să aleg bine. Sper apoi să am şi noroc.

În cursul anului care a durat pînă la căsătorie, logodnica mea a venit aproape zilnic la biroul meu. Şi, natural, saluta şi profesorul dacă îl întîlnea în drum. Cu atît mai atent îl salutam cînd eram împreună. Nu am avut nici un gest de încurajare din partea sa pentru a mă opri să-i prezint logodnica.

Cu ocazia căsătoriei i-am trimis însă obişnuita invitaţie pentru ceremonia ei, care a avut loc la Constanţa şi nu la Cluj. Invitaţia era astfel o simplă formalitate, care nu obliga venirea sa de la o distanţă atît de mare. La reîntoarcere însă m-a felicitat. De aceea am socotit de cuviinţă să facem cuvenita vizită la locuinţa sa pentru a prezenta doamnei şi lui pe soţia mea. Spre norocul nostru nu i-am găsit acasă. Duminica următoare ne-au întors vizita. Cum însă nu aveam decît o modestă cameră închiriată, am socotit mai bine să plecăm de acasă. A doua zi i-am prezentat regretele noastre de-a nu ne fi aşteptat la cinstea vizitei lor. Şi cu aceasta am încheiat şi formalitatea relaţiilor sociale cu dascălul meu.

De cîtă atenţie însă ne-am bucurat ulterior din partea soţilor Allport, Cantril, Blumer, Godwin Watson, H. Hartshorne, P. Symonds, Adams, Zrener. Apoi din partea lui Dorothy Thomas la Universitatea Yale şi mai ales a marelui William McDougel la Duke, ai căror invitaţi eram de cel puţin două sau trei ori la săptămînă. O prietenie nespus de caldă am legat ulterior cu soţii Hofstätter la Universitatea din Hamburg! Precum şi cu soţii Wendt de la aceeaşi Universitate.

La reîntoarcerea din vacanţa de vară a anului următor ne-am potrivit în acelaşi vagon cu doamna Goangă. I-am prezentat soţia, iar după ce a cunoscut-o, a fost foarte atentă cu ea. Eu, pe de altă parte, am judecat oamenii după calităţile lor, iar de neajunsurile lor am căutat să fac abstracţie şi să le uit.

În cursul celor doi ani, care au urmat pînă la examenul de docenţă mi-am făcut şi stagiul

militar, avînd însă, este adevărat, o situaţie privilegiată datorită unui referat al meu asupra selecţiei şi orientării profesionale în armată, prezentat de profesorul meu direct şefului marelui stat major al armatei, care a dispus ca după instrucţia militară de bază din cursul primelor două luni să fiu lăsat la insitut ca să lucrez în continuare la planul de organizare a unui laborator psihotehnic al armatei.

Examenul de docenţă

În lucrarea mea de docenţă m-am întîlnit cu aceleaşi dificultăţi ca şi în teza de doctorat, generate atît de contradicţia unităţilor randament cu cele de timp, cît şi cu interpretarea substantivală, relaţională şi procesuală a fenomenului de transfer. Este el datorat numai „elementelor identice“ cum susţine Thornidicke, fiind astfel explicabil prin logica substantivală a lui Aristotel? Sau el este datorat şi identităţii relaţionale dintre structuri, cum susţine psihologia configuraţiei, în care caz explicarea trebuie să fie mijlocită de principiul izomorfităţii? Care este apoi rolul procesualităţii, care apelează la al treilea principiu logic de natură dialectică?

Răspunsuri pe deplin satisfăcătoare nu am putut să aduc, dar orizontul lucrării este mai larg decît acela al tezei de doctorat, iar ideile sînt mai bine frămîntate, poate şi mai adîncite. Simţeam însă şi mai mult nevoia de aprofundare a metodologiei matematice faţă de care în mod pe deplin ştiinţific nu puteam rezolva problemele. În acest scop însă era neapărată nevoie să plec nu numai în Anglia, ci şi în America, unde aceste probleme de psihologie matematică au început să fie tratate cu foarte multă competenţă, fapt pe care a început să-l recunoască şi profesorul Goangă.

Atît în teza de doctorat, cît şi în cea de docenţă – şi cu atît mai mult în timpul studiilor mele din Germania – m-am convins apoi că problema centrală este aceea a persoanei însăşi, care solicită şi mai multă metodologie logică şi matematică. Voi putea să combin atunci interesul pentru metodologie cu cel faţă de psihologia persoanei?

CERCETĂTOR ŞTIINŢIFIC AL FUNDAŢIEI ROCKEFELLER

Imediat după susţinerea examenului de docenţă – care a coincis de această dată cu acela al lui Liviu Rusu – mi-am luat din nou inima în dinţi şi am spus profesorului Goangă intenţia mea de a candida pentru o bursă a Fundaţiei Rockefeller cu scopul de-a studia problemele de mai sus în Anglia şi America.

– Dar fundaţia aceasta acordă burse numai pentru medicină, mi-a răspuns profesorul, probă ca pînă acum nu au mers decît medici, a adăugat el.

– Din 1926 încoace Fundaţia Rockefeller şi-a lărgit programul şi acordă burse pentru toate ştiinţele, am răspuns eu. În Germania am întîlnit cîţiva bursieri ai ei şi în psihologie.

– Şi ce doreşti să studiezi?

– Psihologia persoanei şi noua ei metodologie experimentală şi metrică, am răspuns eu păstrînd tăcere asupra metodologiei clinice cu interpretare calitativă de ordin logic.

– Ar fi mai bine să te ocupi cu testele de examinare a caracterului, elaborate de Hartshorne şi May în lucrarea lor *Studies in Deceit*, care m-a impresionat foarte mult.

Asupra celor trei volume din lucrarea profesorilor mei de mai tîrziu atrăsesem atenţia dascălului meu eu însumi ca să pregătesc cît de cît atmosfera în vederea acceptării propunerii mele.

– Bine, Mărgineanu, eu nu am nimic împotrivă, mi-a răspuns el cu aceeaşi receptivitate faţă de propunerile noi, bine gîndite, dar îmi e teamă că încerci marea cu degetul, a adăugat el.

– Voi avea, cred, şi recomandaţia profesorilor mei din Germania, a lui Stern în orice caz, am adăugat eu.

– Aceasta, desigur, te-ar ajuta foarte mult, a spus el în încheiere.

Asupra procedeului de urmat pentru obţinerea bursei Rockefeller m-am informat în timpul studiilor din Germania. El avea două faze: una de acceptare a candidaturii şi a doua de acordare a bursei.

În consecinţă, am trimis departamentului de ştiinţe sociale de la Paris al Fundaţiei Rockefeller cererea mea, însoţită de studiile şi lucrările mele, indicînd pentru referinţe critice asupra lor pe profesorii Stern şi Koehler, pe de o parte, pe profesorul Goangă, pe de altă parte. În plus, Fundaţia consulta specialiştii aleşi de ea. La referinţele profesorilor indicaţi de mine Fundaţia recurgea numai dacă ei reprezentau nume pe deplin consacrate în ştiinţă. Candidatul de altfel nu ştia dacă ei au fost consultaţi sau nu deoarece avizul lor către Fundaţie era confidenţial. Cum însă recomandaţia specialiştilor propuşi de mine a fost favorabilă, profesorii Stern şi Koehler au avut bunăvoinţa de a-mi trimite şi mie copia recomandaţiilor lor, la care au adăugat urările lor de succes.

Referatele asupra lucrărilor mele fiind pozitive, directorul Tracy B. Kittredge mi-a anunţat vizita sa la Cluj, dar numai după trecerea a două luni, cînd urma să vină la Budapesta şi Bucureşti pentru a aviza unele solicitări de fonduri pentru cercetări ştiinţifice. Ziua exactă a sosirii sale a fost anunţată cu o săptămînă mai devreme. În scrisoare se preciza şi ora sosirii la Institutul de Psihologie. Am aşteptat pe directorul Kittredge la intrare şi l-am condus în biroul profesorului Goangă. După cuvenitele cuvinte de curtoazie, profesorul Goangă a ţinut să-i arate laboratorul şi biblioteca, prezentîndu-i şi pe ceilalţi colegi. Profesorul Kittredge rămăsese impresionat nu numai de buna înzestrare a laboratorului şi a bibliotecii, ci şi de numărul mare de cărţi în limba engleză. Dînsul şi-a susţinut examenul de licenţă în antropologie social-culturală în SUA, iar doctoratul cu profesorul Marret la Universitatea Oxford, Anglia. A funcţionat apoi cîţiva ani ca profesor la un colegiu academic. Conversaţia a fost în limba franceză, pe care el o stăpînea foarte bine. După o jumătate de oră a mulţumit profesorului Goangă pentru amabilitatea primirii şi şi-a exprimat dorinţa de a sta de

vorbă cu mine asupra planului meu de lucru. Am socotit că e vorba de o discuţie de un ceas sau cel mult două, privitoare la studiile şi lucrările mele, pe de o parte, şi la noul plan de studii şi cercetări în cadrul bursei, pe de altă parte. Topica discuţiei, în adevăr, aceasta a fost, dar ea a durat o zi şi jumătate, nu două ore. Prins în discuţie, surpriza mea a fost mai mică. Mare a fost ea doar pentru profesorul Goangă şi colegii mei.

– Dar ce vrea omul acesta, Mărgineanu? – m-a întrebat profesorul Goangă seara, după plecarea directorului Kittredge la hotel. Ce aţi discutat patru ore dimineaţa şi alte trei după masă? Aţi terminat măcar?

– Nu, domnule profesor, mai vine mîine.

– Toată ziua? A întrebat profesorul.

– Aşa mi-a spus.

– Şi ce aţi vorbit?

– Atît despre studiile şi lucrările mele de pînă acum, cît şi despre noul program de studii şi cercetări în cadrul bursei, am răspuns eu.

Mai tîrziu am aflat că poziţia unui director în Fundaţia Rockefeller este, de fapt, în funcţie de succesul bursierilor aleşi de el. Demiterea unui bursier în cursul primului an de bursă însemna un grav eşec nu numai pentru bursier, ci şi pentru director, pentru el mai ales, deoarece aceasta înseamnă că nu a ales bine. Or, buna alegere a candidatului este datoria primă a directorului, în funcţie de care este şi promovarea sa în treptele ierarhice ale Fundaţiei.

A doua zi la ora 9 profesorul Kittredge a revenit, iar la ora unu cînd a plecat mi-a spus că pentru continuarea discuţiei după masa să merg eu la ora 5 la hotel, el fiind puţin obosit pentru a mai face drumul la institut.

Discuţia a început în limba engleză, în care eu mă exprimam foarte greu deoarece nu aveam exerciţiul practic al vorbirii. De aceea l-am rugat să ia oricare din cărţile în limba engleză, care erau în biroul meu, şi să-mi ceară să traduc în limba franceză un text ales de el.

– Dar nu e nevoie de acest examen, mi-a răspuns el.

– Pentru liniştea conştiinţei mele vă rog totuşi să-l faceţi.

A dat curs cererii mele, care nu i-a displăcut.

– Să revenim la studiile şi lucrările dumitale, mi-a spus el în limba franceză.

Discuţia asupra lucrărilor a durat aproximativ două ore, după care a trecut la discutarea noului plan de lucru în domeniul psihologiei persoanei în care era şi el un specialist. În psihologia matematică competenţa sa era mai redusă. Cunoştea, în schimb, în mod personal nu numai pe profesorul Spearman de la Londra, ci şi pe Thornidicke de la Chicago. Cu atît mai mult cunoştea personal specialiştii în psihologia persoanei în frunte cu Allport, Murphy, Harsthorne, Symonds, McDougall etc. S-a interesat asupra părinţilor mei, asupra soţiei mele, asupra sănătăţii lor şi a mea… Precum şi asupra faptului dacă sînt sau nu în vreun partid politic. A apreciat în mod deosebit judecata profesorului Bogrea asupra faptului că ştiinţa e cea mai cochetă dintre femei şi cum te prinde că filtrezi cu alte preocupări, te lasă…

Cu un cuvînt, am fost supus unui adevărat examen bio-psiho-socio-diagnostic, după care a urmat discutarea detailată şi aprofundată a studiilor şi lucrărilor mele din trecut şi în special a planului de studii şi cercetări din viitor în cadrul posibilităţilor oferite de Fundaţie. Ca să nu am însă sentimentul acestui examen a vorbit în permanenţă şi el, uneori chiar mai mult decît mine, comentînd nu numai lucrările mele, ci interesîndu-se şi despre judecata mea asupra dascălilor mei etc.

Iar în după masa ultimei zile cînd m-a chemat la hotel am priceput îndată că dorea să observe şi conduita mea în societate.

– Ce doreşti să bei? – m-a întrebat imediat ce am intrat în salonul apartamentului său de la cel mai bun hotel din Cluj. Cognac, whisky sau lichior? Ori o limonadă? Şi bineînţeles o cafea, a

încheiat el.

– Prefer un pahar de whisky pe care-l cunosc numai din romane deoarece nu l-am băut niciodată, fiind o băutură prea scumpă pentru punga mea…

– E însă băutura mea preferată, a spus el rîzînd.

Vasul cu gheaţă era deja adus. A trecut la amestecul ei cu whisky şi sifon.

– Cum să ţi-l fac, jumătate-jumătate sau…

– Cred că ar fi mai bine o treime whisky şi două treimi sifon.

– Cum îl găseşti? – m-a întrebat el după prima înghiţitură.

– Nu e de loc rău, am răspuns eu.

Al doilea pahar l-am refuzat însă, spunînd că aceasta e măsura mea. Moderat eram şi cu ţigările, fiindcă dacă îmi făcea plăcere să beau un pahar de vin sau cognac, fumînd şi o ţigară, nu e mai puţin adevărat că îmi plăcea şi mai mult să fiu eu stăpîn pe băutură şi ţigară, nu ele pe mine.

– Domnule Mărgineanu, a spus el la sfîrşit, referatele profesorilor Stern şi Koehler, precum şi ale specialiştilor pe care i-am consultat, sînt favorabile candidaturii dumitale. Favorabil îţi va fi şi referatul meu. Urmează acum decizia consiliului Fundaţiei, pe care o vei cunoaşte în două, cel mult trei săptămîni. A mai rămas un singur inconvenient. Fundaţia acordă bursele ei numai după etatea de 28 ani, pentru a putea judeca maturizarea gîndirii, concretizată în lucrările făcute. Dumneata ai cu un an mai puţin. Am înţeles însă că doreşti să pleci numai la încheierea anului universitar, pînă cînd vor mai trece patru luni. Ca să nu întîrziem plecarea dumitale voi propune scutirea restului de şase luni, a încheiat el surîzînd binevoitor.

– Ca să fie într-un ceas bun acum la despărţire mai bem un pahar?

A fost prea amabil ca să-l contrazic. Amabilitatea sa a fost cu atît mai deosebită cu cît altfel profesorul Kittredge părea mai mult englez decît american, fiind o fire introvertită şi astfel îndeajuns de protocolară. Îşi dădea însă silinţa ca să fie cît mai deschis şi sincer. De aceea la consideraţia şi respectul meu pentru el, am adăugat şi afecţiunea mea.

– Ce a însemnat treaba aceasta, Mărgineanu? – m-a întrebat profesorul a treia zi.

– Aceasta pare a fi procedeul şi nu am avut nici un motiv să cred că în cazul meu s-ar fi petrecut altfel, am răspuns eu.

La două săptămîni a venit şi adresa de acordare a bursei, semnată de profesorul Gunn, directorul adjunct al Fundaţiei, care conducea sediul ei de la Paris, alături de care semna profesorul Sickle, directorul Departamentului pentru ştiinţele sociale. Profesorul Kittredge adăugase scrierea sa personală de felicitare.

În vacanţa de vară am plecat la Paris cu o lună mai devreme deoarece cu modestia mijloacelor mele nu puteam oferi soţiei mele obişnuita călătorie de nuntă, care a avut loc cu un an înainte. Doream apoi să fac o vizită profesorilor Janet şi Piéron, despre opera cărora scrisesem în *Psihologia franceză contemporană*. Profesorul Goangă dorea să urmez exemplul cărţilor lui Ribot despre psihologia germană contemporană şi psihologia engleză contemporană la care urma să adaug şi un volum despre psihologia americană contemporană. Ultimele două lucrări însă nu le-am mai scris deoarece ajuns în Anglia şi America mi-am dat seama că psihologia din aceste ţări a depăşit faza „şcolilor“ şi s-a angajat în specializarea institutelor pe probleme. La Londra, de pildă, stăpîneau cercetările de analiză factorială ale lui Spearman, la Universitatea Columbia predomina psihologia învăţării, promovată de Thorndicke, la Stanford aproape toţi colaboratorii lui Terman îşi concentrau atenţia asupra examenului inteligenţei etc. Or, toate aceste domenii de specializare ale psihologiei erau greu să le mai cuprind. De aceea am abordat doar psihologia persoanei şi metodologia ei metrică, la care am adăugat ulterior şi metodologia logică, atît de necesară în psiho-socio-diagnosticul ei.

La Paris doream apoi să mă bucur şi de *Cetatea luminilor*, vizitînd muzeele şi teatrele sale.

– E călătoria de nuntă şi luna de miere a soţiei mele şi a mea, pe care nu am avut posibilitatea

să o fac acum un an, am spus profesorului Kittredge, ca să justific sosirea mea mai devreme la Paris.

– Ei da, dar vizitezi şi pe profesorii Janet şi Piéron, a observat el. De aceea cheltuielile trec în seama Fundaţiei. Mi-a dat apoi o carte a lui Leo Ferero, *Parisul, capitala spirituală a lumii*, ca să-mi servească de ghid, explicîndu-mi că autorul ei – fiul marelui istoric italian Giugliemo Ferero şi al soţiei sale Gina Lombroso, precum şi un discipol drag al lui Paul Valéry, care-i scrie prefaţa la o altă lucrare, *Introducere la metoda lui Leonardo da Vinci* – este şi el un bursier al Fundaţiei, care va pleca odată cu mine, şi cu alţi 12 colegi ai săi, pentru un seminar internaţional la Universitatea Yale, care va dezbate *Impactul culturii asupra personalităţii* cu participarea la conferinţe şi discuţii a celor mai buni specialişti din lumea întreagă.

A doua zi seara soţia mea a primit invitaţia soţiei sale la masă. Ne-am aşteptat la o masă de intelectuali universitari, cum de fapt a şi fost. La uşă însă ne-a primit un valet în frac, care a servit şi la masă. Apartamentul, de asemenea, era mare şi cu mobilă de mult gust, cu tablouri de pictori cunoscuţi pe pereţi, plus un bust al doamnei, executat de cunoscutul sculptor rus Tolstoi, un nepot al marelui scriitor. În primele clipe soţia mea şi eu ne-am pierdut puţin, dar după venirea profesorilor Carl Becker de la Universitatea Cornel şi a lui H. Blumer de la Universitatea din Chicago, ne-am revenit. Subiecte de discutat cu ei erau. Bogate erau şi cunoştinţele directorului Kittredge. Becker era de altfel o somitate în istorie, iar Blumer alta în sociologie. Am fost totuşi foarte emoţionat cînd profesorul Blumer mi-a spus:

– Prietenul meu Kittredge mi-a vorbit despre dumneata şi de aceea am venit să te cunosc. Mi-ar face multă plăcere să ne vedem mai des în timpul cît rămîi la Paris. Eu voi afla noutăţi despre Germania, iar dumneata vei avea prilejul să cunoşti principalele centre de psihologie socială şi sociologie din SUA. Spunînd acestea, şi-a aprins de cîteva ori pipa, ce se stingea din cauza discuţiei. Aprindea însă chibritul frecîndu-l de talpa pantofilor. Soţia mea a fost atît de surprinsă, încît nu şi-a putut stăpîni rîsul. A rîs şi profesorul Blumer şi cu aceasta ne-am împrietenit. La Universitatea din Chicago prietenia noastră a devenit nespus de caldă şi durează şi azi.

La vreo zece zile a urmat o masă mai intimă, prezent fiind numai profesorul Blumer, bun prieten cu Kittredge, După cele două-trei discuţii avute cu mine, de două-trei ore fiecare, Kittredge a devenit tot mai prietenos. Parcă trăiam în altă lume.

Blumer era înalt şi bine legat, iar ca student fusese cel mai bun portar al echipei de fotbal de la universitatea sa. Ulterior ajunge preşedintele departamentului de ştiinţe sociale de la Universitatea Berkeley din San Francisco şi preşedintele Asociaţiei americane de sociologie. Înainte de plecare spre Statele Unite au fost invitaţi la masă cei treisprezece bursieri care plecau pentru seminarul internaţional al profesorului Sapir, plus eu, care călătoream pe acelaşi vapor cu ei. L-am cunoscut astfel şi pe Leo Ferero, autorul cărţii pe care am citit-o cu adevărată încîntare. L-am îndrăgit de la început nu numai soţia mea şi eu, ci toţi ceilalţi. Vorbea cu multă pasiune despre lucrările sale de literatură şi filosofie a culturii şi admiram frumuseţea ideilor sale şi strălucirea expunerii lor.

La masă însă Ferero a aflat de la soţia mea, cu care era vecin, că eu nu merg la seminarul de la Universitatea Yale şi astfel, fără mine, grupul lor era numai de 13 persoane.

– Dar eu nu plec în condiţiile acestea, spune el speriat profesorului Kittredge. Nu mă urc niciciînd în trăsură cu cal alb şi mă feresc ca de foc de numărul 13, a ţinut să adauge.

Profesorul Kittredge şi-a dat seama că nu glumeşte, iar ca să-l liniştească a spus:

– Domnul Mărgineanu este un bursier în psihologia socială şi studiază tocmai problema personalităţii pe care dumneavoastră o dezbateţi în seminar. Nu există astfel nici o piedică pentru ca dînsul să nu vi se asocieze. Dacă e de acord, voi anunţa imediat sediul central din New York pentru ca profesorul Dollard să-l vadă. Dollard era asociatul bursierilor de la acest seminar. A urmat la catedra lui Sapir, devenind o somitate în diagnosticul condiţiei sociale a naturii umane.

– Da, desigur, sînt de acord, am răspuns eu ca să-l liniştesc pe Ferero, care era, în adevăr, hotărît să nu plece cu un grup de 13. Sosit la New York am comunicat directorului Stacy May, în

seama căruia treceam acum, că acordul meu pentru a urma seminarul profesorului Sapir este condiţionat şi de aprobarea profesorului meu, care dorea o documentare mai largă în toate centrele universitare principale, cu accentul pe metodologia experimentală şi în special metrică, ce nu intrau în preocupările seminarului. La Universitatea Yale aş putea astfel participa doar la jumătatea a doua a anului prim, cînd trebuia să mă documentez şi asupra testelor de examinare a caracterului, elaborate de Hartshorne şi May, profesori la această universitate. Pe vapor am explicat acest lucru lui Ferero, care în cele din urmă s-a mulţumit cu participarea mea parţială, dar fără a-şi putea înlătura teama sa.

– Ai să vezi totuşi că pînă la urmă, cineva din grupul nostru de treisprezece va cădea victimă acestui număr nefast, a adăugat el. Din nenorocire au căzut doi, unul fiind el însuşi. Asupra acestei teme voi reveni în momentul cînd ajung la condiţiile în care s-a produs.

La sediul central al Fundaţiei din New York, profesorul Stacy May, specializat în psihologia socială, avea deja stabilit programul meu de studii, cu rezerva acordului meu, cum a ţinut să precizeze de la început.

– Am socotit că e mai bine, mi-a spus el, ca să petreci primele patru luni la Universitatea Harvard cu profesorul G. W. Allport, care a studiat şi el cu profesorul Stern şi care, de altfel, i-a scris despre venirea dumitale. Trecerea de la psihologia germană la cea americană va fi astfel mai puţin abruptă. Următorul trimestru îl vei petrece cu profesorii Hartshorne şi Mark May pentru a te documenta asupra cercetărilor lor privitoare la examinarea trăsăturilor de caracter, timp în care vei putea participa şi la seminarul profesorului Sapir. Lunile aprilie-iunie e bine să le petreci la Universitatea din Chicago pentru ca profesorul Thurstone să te introducă atît în măsurarea atitudinilor sociale, cît şi în cercetările de analiză factorială, în care el este autoritatea noastră supremă. În iunie şi iulie apoi vei veni la New York ca să studiezi şi cu profesorii Thorndicke, Gardner Murphy, Godwin Watson şi Percival Symonds.

Programul era pentru un an, cît dura bursa Rockefeller. Prelungirea ei pentru al doilea an urma să fie făcută la solicitarea candidatului. Decizia asupra ei depindea însă de avizul profesorilor cu care candidatul a studiat în primul an. În general însă, prelungirea era acordată numai la o jumătate din bursieri.

Universitatea Harvard

La Universitatea Harvard, profesorul Allport m-a primit cu cea mai aleasă afecţiune. Odată fiindcă aceasta era firea sa şi a doua oară fiindcă avea posibilitatea de a afla noutăţi despre psihologia germană în general şi despre activitatea institutului de la Hamburg în special. Era apoi numai cu şapte ani mai în vîrstă decît mine, deci foarte tînăr şi el.

Cele patru luni petrecute la această universitate vestică şi celebră – unde spiritul lui William James mai plutea încă în preocupările de la Emerson Hall – au fost, în adevăr, o continuă încîntare. O fiinţă nespus de distinsă era şi doamna Allport, licenţiată tot în psihologie, cu care soţia mea s-a împrietenit, începînd şi ea să se ocupe acum atît de psihologie, cît şi de limba şi literatura engleză, nu numai franceză. Prietenie caldă apoi am legat amîndoi cu soţii Cantril. Singurul nostru regret era numai faptul că lunile treceau mai repede decît săptămînile. Judecînd acum, din perspectiva vremii care a trecut, soţia mea şi eu am rămas în inimile noastre cu convingerea certă că cei mai buni profesori ai noştri au fost soţii Allport, care s-au bucurat de zilele noastre bune şi au rămas nespus de îndureraţi de zilele noastre grele din anii de năpastă.

După o discuţie îndelungată cu Allport asupra studiilor mele din Germania, unde a studiat şi el un an cu Stern, Koehler şi Spranger, am făcut o vizită colegilor săi pentru a-i cunoaşte şi pe ei. Seara apoi am fost prezentat profesorului Boring, şeful departamentului de psihologie, care era şi el foarte bine informat asupra psihologiei germane, dar numai asupra cele experimentale în care era specializat. La Havard venise de la Universitatea Cornell, unde a studiat cu Titchener, elevul lui Wundt. Aderenţa sa la metodologia experimentală vine pe acest drum. La început apoi studiase ingineria, iar în psihologie venise pentru lămurirea unor stări psihopate, de care suferea. După venirea la Harvard urmase şi şedinţa de psihoterapie cu Hans Sacks, dar se pare fără rezultate prea satisfăcătoare.

Cînd am părăsit *Emerson Hall* am mai privit odată la tabloul de la intrare, care reprezenta o discuţie între James, Royce şi Parker. Charles Peirce din care pragmatismul lui James se inspirase, lipsea, cu toate că el este unul din fondatorii logicii matematice. În acea vreme însă această disciplină abstractă avea prea puţini aderenţi, cu toate că Morgan a fost tot american. În schimb, neopozitiviştii veniţi de la Viena, după ocuparea ei de Hitler, au ridicat-o la rang înalt. La Harvard era acum profesor şi A. N. Whitehead, autorul monumentalei lucrări, *Principia Mathematica* – unanim socotită drept lucrarea cea mai de seamă din logistică. După părăsirea catedrei de algebră superioară de la Cambridge şi acceptarea catedrei de filosofie de la Harvard se ocupa însă numai cu filosofia. Despre lucrarea sa *Ştiinţa şi lumea modernă* aflasem de la profesorul Cassirer de la Hambrug, care a comentat-o foarte elogios. Pe lîngă lucrările sale asupra gîndirii simbolice, inspirate cu precădere din teoria fenomenului originar a lui Goethe, Cassirer – la fel ca şi Whitehead – a scris şi o carte despre *teoria relativităţii*, fiind la curent şi cu filosofia ştiinţei şi matematicii. Despre *Ştiinţa şi lumea modernă* a lui Whitehead am scris şi o recenzie în *Revista de filosofie*, pe care o adusesem cu mine să i-o prezint în semn de omagiu.

– Fiul său a studiat psihologia şi lucrează acum în Departamentul de psihologie şi sociologie a muncii, de la *Business School* a Universităţii noastre condus de profesorul Majo, a spus Allport. Interes pentru psihologie are astfel şi părintele său. Este însă foarte prins cu cărţile sale, dar e şi amabilitatea în persoană, aşa încît am să vorbesc fiului său. Bine ar fi însă să-i urmezi cursurile pe care colegul meu Henry Murray nu conteneşte să le laude.

Întîmplarea a făcut însă ca să-l cunosc pe profesorul Whitehead chiar în seara aceea. Şi iată cum. În momentul cînd am plecat de la Boring se făcuse deja seară şi luminile erau aprinse. Spre uşa de intrare şi ieşire din Campus se îndrepta un bătrîn cu părul alb, mărunţel la corp, dar foarte distins şi cu ochii plini de lumină. Eram deja în mijlocul uşii, cînd l-am zărit, iar impresionat de figura sa nobilă m-am retras ca să treacă el întîi.

– Dar dumenavoastră aţi fost primul, a spus el.

– Vă rog totuşi să treceţi dumneavoastră, am răspuns eu.

– Veniţi din Europa – mi-a spus el, deoarece lumea de aici aşa de atentă cu părul alb nu e, cu mîna a arătat părul său alb ca zăpada, cum îi e şi numele.

– Da…

– Numele meu este Whitehead, mi-a zis el, dîndu-mi mîna.

– Vă cunosc lucrările de la cursul profesorului meu Ernst Cassirer de la Hamburg, am răspuns eu, uitînd să-mi spun numele.

– Strălucit dascăl, a adăugat el.

– Am scris şi o recenzie despre *Ştiinţa şi lumea modernă*, pe care aş dori să v-o prezint, am adăugat eu.

– Dar cu ce ocazie pe aici? – a întrebat distinsul dascăl.

I-am dat cuvenitele explicaţii, iar a doua zi după curs a binevoit să mă primească.

Pe lîngă cursul lui Allport am urmat regulat şi lecţiile sale, precum şi pe acelea ale lui H.

Murray, directorul *Clinicii Psihologice*, înfiinţată de Morton Prince, o autoritate mondială în procesul de disociere a personalităţii. Murray avea şi un doctorat în chimie, după care a susţinut pe al doilea în biologie. Doctoratul în psihologie a fost al treilea. Studiase cu Morton Prince, care-l atrăsese, în final, spre psihologie. Studiase apoi cu Freud şi Jung. Lucrările sale asupra lui Melville şi Whitman sînt tot aşa de celebre, ca şi acelea de psihopatologie. În cel de al doilea război mondial a condus Laboratorul psihologic de selecţie a ofiţerilor pentru serviciile secrete. Această nouă experienţă a sa apare în *Cunoaşterea oamenilor*.

Aveam prin urmare posibilitatea de a mă documenta atît asupra personalităţii normale a oamenilor cu Allport, cît şi asupra celei patologice cu Murray, precum şi prilejul atît de bine venit de a-mi lămuri problemele de bază din logică şi matematică cu Whitehead. „Ambasadori“ ai Europei în America erau toţi trei, unul fiind un englez, care cunoştea foarte bine şi noile teorii de logică matematică din Germania, iar ceilalţi doi americani, dar cu studii în Germania şi Elveţia. În plus era Boring, exponentul cel mai de seamă al psihologiei experimentale din SUA, care ulterior a fost însă captat nu numai de operaţionismul lui Bridgman, ci şi de neopozitivismul lui Carnap şi a celorlalţi colaboratori ai săi de la Viena, care veniseră şi ei în Lumea Nouă pentru a scăpa de lagărele de concentrare ale lui Hitler.

După ce a părăsit catedra sa de algebră superioară de la Universitatea Cambridge din Anglia ca să accepte catedra de filosofie a lui William James, Whitehead nu a mai publicat lucrări de logistică, dar evoluţia dezbaterilor asupra temeliilor logice ale matematicii le cunoştea. Era de acord cu Gödel, tînărul matematician de la Viena că nici lucrările clasice ale lui Frege, nici lucrarea sa şi a lui Russell, *Principia mathematica* şi nici chiar noile încercări de logică ale lui David Hilbert – adică toate încercările de elaborare strict axiomatică ale matematicii şi logicii formale – nu pot realiza exactitatea absolută, înlăturînd contradicţiile. Aporiile puteau fi înlăturate numai de instituţionismul lui Poincaré, dezvoltat ulterior atît de Borel şi ceilalţi matematicieni francezi, cît mai ales de lucrările lui Brouwe şi Heyting din Olanda, care părăseau conceptul de analiticitate în termeni de elemente distincte sau discrete şi operau cu întregirea reciprocă dintre parte şi întreg, realizînd exactitatea optimă, nu maximă sau absolută. De aceea urmează vechiul sfat al lui Aristotel – mi-a recomandat el – şi nu despărţi ştiinţele formale, în speţă matematica şi logica pură, de ştiinţele reale asupra Naturii, Vieţii şi Culturii, între care e şi psihologia. Faţă de logica dialectică a lui Hegel avea rezerve, ca şi William James, premergătorul său la catedra de filosofie, dar despre fenomenologia lui Husserl avea păreri foarte bune, considerînd că ideile ei de bază nu diferă de acelea ale intuiţionismului lui Poincaré, Brower şi Hayting. Spre filosofia lui Platon se îndrepta apoi şi el, la fel ca şi Husserl.

Allport şi Murray aveau o consideraţie deosebită pentru noile lucrări ale lui Whitehead, *Proces şi realitate*, *Ştiinţa şi lumea modernă*, precum şi pentru *Aventurile ideilor*, apărută chiar atunci. Altfel însă ei căutau „faptele brute“, pe care pragmatismul lui James le-a recomandat-o atît de insistent. Empirismul constituie de altfel prima preocupare a psihologiei şi sociologiei americane, devenind o adevărată trăsătură naţională. Metodologia în accepţia exigentă a cuvîntului ei nu erau, ci doar Boring, care aderase împreună cu elevii săi, Spence şi Stevens, la operaţionalismul lui Bridgmann. La un simpozion de coordonare a eforturilor operaţioniste în psihologie, Bridgmann însă şi-a exprimat rezerva sa, fiind foarte sceptic faţă de această extindere, prea *tale quale*, a ideilor sale din fizică în psihologie. O atitudine similară adoptase la acelaşi simpozion şi Oppenheimer, fizicianul care a condus mai tîrziu lucrările de fabricare a primei bombe atomice.

Că părţile au cuvînt asupra întregului, dar nu atît prin „sumare“, ca în mecanică, cît prin „sinteză“ ca în chimie, accepta şi Allport, făcînd astfel o vădită concesie eclectismului american, care era cea de a doua trăsătură a ştiinţei şi filosofiei americane. Acţiunea întregului asupra părţilor i se părea însă mai importantă, dar nu o ridica la rang de principiu unic, aşa cum au făcut Koehler şi Spranger, dascălii săi de la Berlin. De aci şi simpatia sa mai deosebită faţă de psihologia personalistă

a lui Stern, care cu spiritul său empirist, atît de apropiat de pragmatismul american, adoptase şi el o poziţie mai puţin rigidă. În *Studii asupra mişcărilor excesive* – ale cărei corecturi le făcea chiar atunci – se apropia foarte mult şi de *Caracterologia* lui Klages, care susţinea că sub amprenta „individuaţiei“ – care caracterizează fiecare persoană în parte – sînt toate manifestările psihice.

– Dar în proporţie mai mare sau mai mică, am adăugat eu, susţinînd şi determinarea *cantitativă*, nu numai pe cea *calitativă*, promovată de Sprenger şi Klages. Studiile sale teoretice lasă uneori impresia că a trecut prea mult accentul pe determinarea calitativă. Cercetările sale experimentale valorifică însă în mod asiduu şi sistematic şi determinarea cantitativă, aşa cum chiar lucrarea de mai sus face dovada. Acelaşi lucru este adevărat şi în cazul studiului său asupra celor şase tipuri de personalitate umană, stăpînite de valorile economice versus teoretice ori estetice, sociale, politice şi religioase. Spranger a rămas chiar contrariat de aplicarea metodelor sale cantitative la tipurile sale calitative. Definitivarea atitudinii lui Allport o aduce numai tratatul său *Personalitatea – o interpretare psihologică*, care apare cinci ani mai tîrziu, fiind socotit actul de naştere al psihologiei persoanei. Primul curs de psihologie a persoanei l-a ţinut tot el în 1922. În lunga sa carieră la Harvard publică apoi *Natura prejudiciilor*, *Devenirea, structura şi dezvoltarea personalităţii*, *Personalitatea – o încrucişare socială* etc. Aproape toate aceste lucrări sînt traduse şi în limba germană, franceză, japoneză etc. În anii din urmă a fost ridicat la rangul de „profesor distins pentru serviciu“. A fost şi preşedinte al Asociaţiei Americane de psihologie, vice-preşedinte al Congresului internaţional de psihologie de la Washington, membru al Academiei Americane de ştiinţă etc. O boală necruţătoare curmă firul personalităţii sale nobile cu un an înainte de retragerea la pensie.

Cu profesorul Allport păstrez legătura şi după plecarea mea de la Harvard, iar după elaborarea proiectului meu de *Psihologia persoanei* revin pentru o săptămînă la Harvard pentru a-l discuta pe îndelete cu el şi cu Hadley Cantril, adjunctul său. Spicuiesc unele extrase din schimbul bogat de scrisori.

„Scrisorile d-tale îmi fac multă plăcere şi-mi provoacă multe gînduri stimulatoare. S-a întîmplat ca în cadrul lecţiilor să vorbesc despre problema unităţii-multiplicităţii atunci cînd a venit prima dumitale scrisoare. Ea a diagnosticat aşa de bine deosebirea dinte psihologii europeni şi americani şi a adus atît suport solid din partea lui Thurstone, încît mi-am îngăduit să citesc o parte din ea studenţilor mei, care au găsit-o foarte interesantă. Sînt încîntat să primesc interpretarea dumitale asupra punctului de vedere al lui Thurstone. Întrucît el nu scrie mult despre ceea ce este pur teoretic sau interpretativ, eu nu am fost lămurit cum priveşte analiza factorială. Dar acum văd în el un binevenit şi strălucit campion al celui mai sensibil punct de vedere asupra organizării şi structurii personalităţii umane. Îţi mulţumesc pentru a mă fi instruit“.

„Multe mulţumiri pentru scrisorile dumitale stimulatoare privind analiza factorială multiplă a rezultatelor din tabela noastră. (Notă: este vorba despre cartea *Studii asupra mişcărilor expresive*). Sînt de-a dreptul încîntat de lucrarea dumitale şi de rezultatele ei. Că dumneata găseşti şi mai multă generalitate psihomotorică decît noi, este clar, şi este plăcut pentru teoria noastră… Desigur trebuie să publici această lucrare, împreună cu analiza rezultatelor lui Hartshorne şi May. Este o lucrare foarte semnificativă “.

Sper că ai primit opiniile asupra politicii noi a lui Roosevelt, pe care le-am colectat de la studenţii mei. (Notă: este vorba de testul, *The Attitude toward the New Deal*, elaborat cu profesorul Thurstone). S-a întîmplat ca lecţiile mele să privească măsurarea atitudinilor şi această demonstraţie a unui pas din procedură a fost cum nu se poate mai oportună“.

„Cu statisticienii cărora te-ai asociat (Thurstone, Gullicksen, Thucker, Youtz) trebuie să devii foarte productiv şi să te ridici la o poziţie olimpică de la care să te pronunţi în mod critic atît asupra punctului de vedere statistic cît şi a celui non-statistic. Am apreciat informaţia dumitale asupra

părerii lui Thurstone privind problema noastră, a suprapunerii factorilor. Critica d-tale privitoare la *semnificaţia* factorilor este ceva ce el o poate foarte bine folosi.

Stacy May (notă: directorul departamentului de ştiinţe sociale din Fundaţia Rockefeller, centrala din New York) a fost aci acum cîteva săptămîni şi a vorbit călduros despre dumneata şi activitatea d-tale. Gîndesc că Fundaţia ar fi satisfăcută dacă toţi bursierii ei s-ar adapta atît de bine ca dumneata şi ar folosi oportunităţile lor de studiu atît de înţelept". (2, 4, 1934).

„Mulţumesc foarte mult pentru trimiterea studiului îngrijit asupra saturaţilor factoriale din rapiditate şi evaluări (privitoare tot la studiul mişcărilor expresive din lucrarea lui Allport şi Vernon mai sus amintită). Le-am studiat din nou şi sînt tulburat. Cu toate că dumneata găseşti foarte multă consistenţă cu ajutorul acestei metode factoriale, ea nu e totuşi comparabilă cu consistenţa pe care am găsit-o… toate aceste probleme devin tot mai insistente deoarece citesc acum o teză de doctorat (făcută cu Kelley) intitulată *Analiza factorială a personalităţii*. Îmi pare că distruge şi desconsideră toate analizele semnificative. …După studiile dumitale prezente (în analiza factorială) eşti, desigur, într-o poziţie de invidiat, ca să judeci imparţial aceste metode de cercetare. Aştept cu multă curiozitate judecata dumitale finală şi decizia pe care sper să mi-o dai în această vară înaintea reîntoarcerii dumitale în ţara natală… Lazarsfeld (coleg la Fundaţia Rockefeller, ulterior profesor la Universitatea Columbia şi preşedinte al Asociaţiei Sociologilor Americani) mi-a trimis un număr de răspunsuri la chestionarul său. Chestionarul a fost, cum dumneata observi, în întregime caracteristic pentru el… Tot mai mult cred că metodele de studiere a personalităţii trebuie îndreptate asupra „congruenţei". Personalitatea este lucrul cel mai real cu putinţă în universul psihologic. De ce să n-o studiem?" (16, 5, 1934).

„Scrisoarea d-tale delicioasă asupra psihologiei franceze în general şi Pierre Janet în particular a fost atît de la obiect încît mi-am luat îngăduinţa de o citi la unii din colegii mei". (11, X, 1934).

„Am apreciat foarte mult ultima d-tale scrisoare privitoare la Janet şi diagnosticul său economic asupra psihasteniei-schizofreniei. Trebuie să fie un om încîntător şi aprecirea d-tale din articolul pe care l-ai scris mi-a fost nespus de folositoare deoarece eu nu am avut privilegiul de a studia cu el. Ciudat destul, articolul d-tale a sosit în cel mai potrivit moment. Am fost solicitat de Universitatea Harvard să scriu o scurtă caracterizare despre om şi opera sa (confidenţial, pentru a i se da cuvenitele onoruri cu ocazia serbării tricentenarului ei, poate, în 1936). Cu ajutorul d-tale am preparat astfel schiţa mea foarte expeditiv… Koehler şi-a terminat lecţiile William James… Stern este fericit la Duke… Pe Roback îl văd ocazional, rătăcind prin Harvard Square, destul de pierdut şi uitat…" (5, 1, 1935).

„A fost o respiraţie de împrospătare şi spirite bune să citesc despre activitatea d-tale la Cluj. Pari să fi făcut o foarte cosmopolită baterie de teste, cele mai bune din toate ţările. Aplicate la români, ele vor arăta cît de universală este natura umană. Sînt sigur că vei supraveghea cu grijă acordurile, consistenţele, indicaţiile şi semnificaţiile şi vei scoate în evidenţă şi altceva decît Factorii Atotputernici. Ai un asortiment admirabil de material şi întrucît ai o cooperaţie bună în patrie, aştept din partea d-tale o seamă de rezultate şi teorii în adevăr decisive. Dar cum îţi spun, sper că nu fii atît de American ca să-ţi pui toată încrederea în analiza factorială. Pe de altă parte, sper desigur să publici lucrarea în engleză sau altă limbă accesibilă… Cantril şi-a schimbat planurile şi ne părăseşte pentru Colegiul Pedagogic de la Columbia. Are acolo un viitor mai bun, dar nouă ne pare foarte rău să-l pierdem. Lashley (notă: suprema autoritate în psihobiologie) vine la Harvard în anul viitor… Stern a fost aci pentru o săptămînă, predînd unele lecţii. I s-au acordat onorurile cuvenite… Anul viitor, poate, se va reîntoarce, cu toate că pentru o angajare permanentă a sa există puţine şanse, dată fiind vîrsta sa înaintată. Există mulţi europeni, evrei germani mai ales, pentru care-ţi sîngerează inima. Situaţia lor e tristă şi urgentă, dar SUA nu par a fi în situaţie de a-i prelua pe toţi. Acesta este în special cazul celor tineri, care nu au ajuns încă la o reputaţie mondială. Psihologia este acum în

afara Germaniei, se răspîndeşte în alte ţări şi cred că o parte din lucrările cele mai bune vor fi făcute în ţări mai îndepărtate (România e una din ele)“ (30, 3, 1935).

„Cei mai mulţi străini care ne vizitează ne văd doar defectele, dar d-ta ai fost destul de înţelept să-ţi însuşeşti puţinele noastre virtuţi şi să le foloseşti. Totdeauna gîndesc că d-ta ei fost cel mai bun cercetător ştiinţific al Fundaţiei Rockefeller pe care l-am avut. Mai există şi alţi români ca dumneata? Dacă da, atunci trimite-i aci…“ (martie, 1936).

Nespus de utile mi-au fost şi lecţiile de psihologie clinică ale profesorului Murray. Aceasta cu atît mai mult cu cît discuţiile cu el şi colaboratorii săi durau ore întregi, Murray fiind un pasionat polemist. Relevante erau în special dezbaterile asupra cazurilor concrete din clinica sa, prezentate cu ocazia lecţiilor. În *Clinica psihologică* de la Harvard şi-au făcut astfel ucenicia cei mai mulţi psihopatologi americani, care au întemeiat ulterior alte clinici la celelalte mari universităţi.

Allport, de asemenea, mi-a recomandat să iau legătura cu profesorul A. A. Roback, care preda la cursul de *Extensiune Universitară* de la Harvard. La început a ţinut lecţii la catedra de psihologie, dar ulterior a fost trecut la cursurile de difuzare a ştiinţei în masele largi ale publicului, avînd un talent deosebit de popularizare a ştiinţei, ceea ce era perfect adevărat. Nu este însă mai puţin adevărat că motivul ascuns al îndepărtării sale de la catedră a fost originea sa semită. Este totuşi adevărat că la Facultatea de Drept, preda şi profesorul Felix Frankfurter, unul din cei mai străluciţi purtători de cuvînt ai şcolii de drept de la Universitatea Harvard, pe care preşedintele F. D. Roosevelt îl numeşte apoi preşedinte al Curţii supreme de justiţie a Statelor Unite, care aviza asupra interpretării juste a constituţiei atît de către puterea legiuitoare, cît şi de puterea executivă. De origine semită era şi el. Cu el însă conducerea universităţii din acea vreme socotea că a făcut dovada caracterului ei ne-antisemit. Ceea ce constituia o evidentă ipocrizie „puritană“. Din aceleaşi motive nu a putut fi adus la Harvard nici profesorul Stern, atunci cînd a fost obligat să se expatrieze. În timpul preşedintelui Roosevelt însă numărul miniştrilor evrei este în uşoară creştere. Aceştia din urmă au studiile făcute chiar la Harvard, cum a fost şi cazul lui Kissinger, ministrul de externe de mai tîrziu.

Roback era autorul celui mai bun tratat de *Psihologia caracterului*. De asemenea, a scris o excelentă *Istorie a psihologiei americane*, despre care, în cele din urmă, scrie elogios şi Boring, care a avut un rol în înlăturarea sa. Dar spre sfîrşitul vieţii sale a ţinut să stabilească relaţii cordiale cu Roback, care după înlăturarea sa de la catedră a scris nu mai puţin decît alte 30 de cărţi. De asemenea, a editat în două volume de aproximativ o mie de pagini fiecare, vasta bibliografie a lucrărilor de psihanaliză, al căror număr s-a urcat chiar în 1956 la peste 72.000. La un moment dat însă, supărat pe el a fost şi Freud, care, din păcate, nu suporta observaţii critice, la care Roback, cu conştiinciozitatea sa ştiinţifică, nu putea să renunţe.

Iritat de una din observaţiile lui Roback, Freud s-a plîns unui prieten al său.

– Te ferească dumnezeu de evreii aceştia americani, i-a zis el.

Ca să-l scutească pe Freud de atari supărări, prietenul său care era şi o bună cunoştinţă a lui Roback, l-a rugat pe acesta ca în scrisorile sale către fondatorul psihanalizei să renunţe la obiecţiile critice.

– Dar ce facem atunci cu respectul adevărului? l-a întrebat Roback. Şi apoi eu nu sînt cetăţean american, ci canadian, a adăugat el, trecînd peste faptul că a rămas în America încă din timpul studiilor universitare, iar după aceea de la Harvard nu a mai plecat.

Cum acest accident s-a întîmplat în timpul şederii mele la Harvard, mi-a arătat şi mie scrisoarea cu obiecţiile critice, trimisă lui Freud.

– Se poate cineva supăra din această cauză? – m-a întrebat el.

Eu am fost de perfect acord cu dînsul, dar şi rugămintea mea a fost să nu mai bruscheze sensibilitatea lui Freud, care avea slăbiciunile sale oricît de genial ar fi fost altfel.

– Şi ce ne facem atunci cu libera exprimare a părerilor, singura în stare să ducă la adevăr? – mi-a replicat şi mie.

Din acest punct de vedere era în adevăr un autentic american!

Pe profesorul Roback îl vedeam în cele două camere ale sale, care erau doar la o sută de metri de *Emerson Hall*. Camerele erau tixite de cărţi, aşezate nu numai în rafturi, ci şi pe birou şi pe scaune, vrafuri mari de cărţi fiind şi alături de dormeza sa. Suferea de insomnii şi adormea tîrziu după miezul nopţii, uneori numai spre dimineaţă, cînd se făcea ziuă. Era o fire foarte introvertită, dar amator totuşi de discuţii cu persoanele pe care le avea dragi. În una din după mesele de duminică l-am întîlnit la muzeul de artă din Boston în faţa unui tablou de Lawrence, *Cheful*. Privea la el pierdut. Poate şi fiindcă el nu consuma băuturi alcoolice, avînd şi un stomac foarte sensibil, se hrănea aproape numai cu suc de roşii şi supe cu pîine prăjită. Greu suporta chiar şi un pahar de coca-cola. Nu am dorit să-i tulbur contemplarea, dar soţia mea nu a priceput dorinţa mea de retragere din sala respectivă. Roback ne-a zărit, a venit la noi, ne-a dat mîna fără formalitatea prezentării şi apoi a continuat vizitarea muzeului cu noi. Ne-am convins şi de priceperea sa în arte plastice, faţă de care dovedea o fină sensibilitate. La despărţire ne-a invitat a doua zi la cină.

– Dar nu la camerele mele, ci acasă – a ţinut el să precizeze – deoarece sînt convins că soţiei mele îi va face plăcere să o cunoască pe tînăra doamnă.

Am rămas foarte mirat fiindcă după stilul său de viaţă aveam toate motivele să cred că nu e căsătorit. Nu purta de altfel nici verighetă.

A doua zi am avut prilejul să cunoaştem pe una dintre cele mai distinse şi încîntătoare doamne, precum şi o fetiţă cu o inteligenţă strălucitoare. Apoi un soţ diferit de acela pe care-l cunoşteam. Şi care cu firea sa extrovertită din seara aceea a animat discuţia tuturor.

Locuia profesorul Roback în „camerele sale“, *my rooms* – cum le numea el – numai ca să nu tulbure cu insomniile sale familia, pe care o iubea aşa de mult. Locuia apoi în „camerele sale“ şi fiindcă erau aproape de Emerson-Hall, de unde în mod nedrept a fost înlăturat.

Taine ascunse au în orice caz şi psihologii! Le-a avut Freud însuşi. După judecata bunului meu prieten şi coleg de la Universitatea din Hamburg, profesorul Hofstätter, taine a avut nu numai Pascal, ci şi Platon, Aristotel, Montaigne, Locke, Kierkegard, Nietzsche, Brentano… şi chiar Wundt.

Le-au avut şi Bogrea şi Bărbat!

La două luni după sosirea la Harvard am primit şi vizita directorului Stacy May de la Fundaţia Rockefeller, care a rămas foarte mulţumit nu numai de evoluţia studiilor mele, ci şi de progresul făcut în limba engleză, în care ajunsesem să mă exprim cu destulă fluenţă.

Nespus de vii şi interesante au fost şi discuţiile săptămînale de la şedinţele *clubului psihologic*, la care participau studenţii la doctorat şi toţi profesorii şi asistenţii pentru a asculta expunerea unei teze de doctorat sau a unui studiu al profesorilor înaintea publicării sale. Urmau apoi discuţiile critice în condiţii de colegialitate deplină. O excelentă şcoală pentru viitori doctori în psihologie.

Am participat şi la cîteva lecţii de sociologie ale profesorului Sorokin, autorul celei mai bune expuneri asupra curentelor contemporane în sociologie, precum şi o autoritate în sociologia rurală şi filosofia culturii. Alături de metodologia matematică valorifica asiduu şi pe cea logică, cunoscînd foarte bine şi lucrările germane. În lucrarea sa asupra curentelor sociologice acordă o atenţie deosebită şi lucrărilor de sociologie ale lui C. Drăghicescu, pe care le socotea expresia cea mai consecventă a sociologiei lui Durkheim, cu care sociologul român şi-a făcut studiile. Pe profesorul D. Gusti l-a cunoscut la Leipzig. Aprecia în mod deosebit reforma agrară din România, despre care s-a exprimat elogios şi profesorul Ross de la Universitatea Wisconsin. Date fiind preocupările sale de documentare pe plan mondial, profesorul Sorokin a avut bunăvoinţa de a mă primi în cîteva rînduri şi de a sacrifica timpul său preţios pentru discuţii îndelungate, din care profitam în primul

rînd eu.

L-am cunoscut şi pe profesorul Lovejoy – ce nume frumos (bucuria dragostei) – care susţinea în acel an 10 lecţii la catedra specială William James, la care în anii premergători au vorbit Dewey şi Koehler. El şi profesorul Perry de la Harvard erau principalii exponenţi ai curentului neo-realist din ştiinţa şi filosofia americană. Expunerea de 45 minute era urmată de discuţii, care durau aproximativ două ore. Trialogul dintre Lovejoy, Perry şi Whitehead a fost o sărbătoare intelectuală.

Nu aş putea să închei aceste amintiri de la Universitatea Harvard fără să pomenesc despre biblioteca universităţii, *Widener Library*, în care aveam boxa mea de lucru. Biblioteca era doar la o sută de metri de Emerson Hall, în care era departamentul de psihologie. Faţada bibliotecii reamintea Partenonul iar numele ei era al unui absolvent al universităţii, care şi-a pierdut viaţa în prima şi ultima călătorie a vaporului *Titanic*, care dorea cu orice preţ să realizeze performanţa de viteză şi astfel, în mod nesăbuit, a fost condus prin zona periculoasă a gheţarilor pentru a scurta drumul. În amintirea unicului lor fiu părinţii au clădit această bibliotecă monumentală care a rămas pînă în zilele noastre cea mai mare bibliotecă universitară din lume. Studenţii la doctorat şi cercetătorii ştiinţifici aveau accesul direct în bibliotecă, din care luau cărţile de care aveau nevoie, ducîndu-le la boxa lor de lucru – un mic birou la peretele numai din sticlă. Ele puteau fi păstrate o lună. Cele consultate erau trecute pe un raft în spatele biroului, pentru a fi duse la locul lor, în aşa fel încît cititorul să nu mai piardă vremea cu această operaţie. Birourile erau în apropierea sectorului de specialitate în care cercetătorul lucra. El era însă liber să meargă la orice alt sector pentru a-şi aduce cărţile pe care le dorea. Frig nu era, deoarece caloriferul era aşezat direct sub geam. Geamurile se închideau ermetic deoarece încadrarea lor era din metal. Liniştea era deplină. Nu am lucrat în condiţiuni mai bune viaţa mea întreagă. În pauzele pe care le făceam treceam în bibliotecă pentru o scurtă cunoştinţă cu restul imens al cărţilor. Cărţi mai multe aveau numai Biblioteca Congresului de la Washington şi Biblioteca publică din New York. Boxe de lucru de aproximativ doi pe doi metri avea şi biblioteca Congresului, despre care voi vorbi mai tîrziu. Temple asemănătoare, închinate studiului, n-am mai întîlnit viaţa mea întreagă!

Sărbătorile de iarnă le-am petrecut în familia profesorului Allport şi a lui Cantril, de la care ne-am luat şi rămas bun deoarece imediat după Anul Nou, am plecat la Universitatea Yale din New Haven ca să-mi continui studiile cu profesorii Hartshorne şi May şi să particip şi la Seminarul Internaţional al profesorului Sapir.

Universitatea Yale

Universitatea Harvard a fost organizată după modelul Universităţii Cambridge din Anglia, unde a studiat John Harvard, fondatorul *Colegiului* şi primul său rector. După moartea sa Colegiul a primit numele lui pentru cinstirea faptelor sale. La început pregătea numai învăţători, profesori şi preoţi, acordîndu-le titlul de „bacalaureat“, care în SUA înseamnă diplomă de licenţă. Cu timpul Colegiul Harvard şi-a adăugat şi Facultatea de Drept şi Medicină şi astfel s-a transformat în universitate, acordînd şi titlul de doctor. A fost primul colegiu şi universitate din SUA, care în 1936 a serbat trei sute de ani de la înfiinţare.

Colegiul şi apoi Universitatea Yale a fost înfiinţat patru ani mai tîrziu, deci în 1640 şi este a doua instituţie de învăţămînt superior din SUA. Ea a fost organizată după modelul Universităţii Oxford din Anglia.

Noile modele universitare din Noua Anglie – cum s-au numit la început cele şapte state din

nordul SUA – au urmat nu numai modelul celor mai vechi universităţi din vechea Anglie, ci şi emulaţia dintre ele, concretizată prin strălucirea la studii şi performanţele sportive. Cu timpul însă Universitatea Cambridge din Anglia a pus accentul mai mult pe dezvoltarea ştiinţei decît pe teologie şi astfel a ajuns, de pildă, să ia cele mai multe premii Nobel din fizică. Universitatea din Oxford a păstrat accentul de greutate pe teologie şi studiile lingvistice, fiind astfel creatoarea limbii engleze, ale cărei dicţionare le editează. Nu este mai puţin adevărat că cei mai mari poeţi ai Angliei în frunte cu Byron şi Wordsworth au studiat la Cambridge, nu la Oxford. Aceasta a dat însă şi ea pe Shelley şi Wilde, dar fără a-i preţui prea mult ca studenţi din cauza spiritului lor refractar faţă de teologie. Ceea ce înseamnă că spiritul realist şi liberal al ştiinţei este mai oportun nu numai pentru libertate ci şi pentru poezie.

Aproximativ aceeaşi opoziţie a existat la început şi între Harvard şi Yale, întîia orientîndu-se mai mult după spiritul realist al ştiinţei de la Universitatea din Cambridge, iar a doua mai mult după spiritul clasicist al Universităţii din Oxford. În cursul veacului nostru însă Yale a părăsit spiritul clasicist al vechiului ei model şi s-a integrat în spiritul realist şi ştiinţific al veacului nostru, susţinut de Harvard.

La ştiinţele exacte, noul rector de la Yale, a adăugat şi pe cele umane, datorită unei conjuncturi favorabile. Unul din foştii elevi ai Universităţii Harvard, ajuns foarte bogat, a dorit să lase universităţii în care şi-a făcut studiile averea sa cu condiţia însă ca în locul vechii clădiri a *Colegiului* să fie făcută una nouă, utilată cu catedre şi bănci noi. Rectorul Lowell de la Harvard a refuzat această donaţie condiţionată, socotind că pentru tînărul student este mai bine să fie în aceeaşi bancă în care a stat pe vremuri Hawthorne, Henry James, William James etc. Unele din aceste nume celebre erau şi încrustate pe bănci, obicei, desigur, urît dacă e vorba de un nume uitat, dar educativ dacă e vorba de marii literaţi şi gînditori ai Lumii noi, care i-au modelat tiparele de sensibilitate şi gîndire.

În cadrul noului program de la Yale rectorul Angell a construit şi noul *Institut de Relaţii Umane* destinat cercetării interdisciplinare, atît de viu simţită în veacul nostru cu prea multă specializare. În acest mod problemele umane erau abordate deodată atît din punct de vedere biologic cît şi din cel psihologic şi sociologie. Aşa, de pildă, se proceda în *Clinica* bio-psiho-socială a copilului, condusă de profesorul A. Gesell, care se ocupa numai de anul prim din copilărie. Gesell însuşi, de altfel, era nu numai doctor în psihologie, ci şi în medicină. *Institutul pentru Studiul Antropoidelor*, dirijat de profesorul Yerkes – care a organizat şi condus examenul psihologic al armatei americane din primul război mondial – studia, de asemenea, nu numai conduita maimuţelor, ci avea o secţie şi pentru studiul lor biologic. În cadrul aceluiaşi institut Cl. Hull se ocupa de axiomatizarea procesului de învăţare, iar Mark May aborda studiul psiho-sociologic al caracterului, fiind şi secretarul general al institutului. Tot în sectorul psiho-social al institutului activa Dorothy Thomas cu grupul ei de colaboratoare, care încerca să măsoare conduita copiilor în şcoală. Mentorul ei metodologic era W. I. Thomas care după publicarea celor şase volume de studii sociologice asupra *Ţăranului polonez în Europa şi America* era socotit drept cea mai reprezentativă figură a sociologiei americane, care în Lumea Nouă făcea toate eforturile posibile de a trece accentul de greutate de la teorie la metodă. În lucrarea sa asupra procesului de „americanizare“ a ţăranilor polonezi în SUA, metoda a fost studiul scrisorilor schimbate de emigranţi din America cu părinţii şi rudele lor din Polonia. Prima scrisoare de acest fel a fost ridicată de Thomas dintr-o ladă de gunoi. Din lectura ei, distinsul sociolog şi-a dat imediat seama de perspectivele pe care atari scrisori le deschid pentru studiul sociologic al procesului de adaptare a oamenilor la o cultură nouă. Pentru această cercetare a venit în 1911 la Braşov deoarece Transilvania îi oferea nu numai studiul românilor, ci şi pe acela al maghiarilor şi germanilor, care au plecat în America. În acest scop şi-a asociat un tînăr elev al său, Ion Landescu, care a plecat cu părinţii săi de la Piatra Neamţ în SUA la etatea de 7 ani. După ce s-au instalat la Hotelul „Die Krone“ – azi Postăvarul – din Braşov, Landescu şi-a dat însă seama că nu

mai stăpînea limba română, pe care nu o mai vorbise de la 7 ani. El nu era apoi amator de golf, fără de care Thomas nu putea trăi. Profesorul Thomas a plecat atunci în Polonia, unde avea un alt elev al său, profesorul Znaniecki, coautorul celor 6 volume, mai sus amintite.

Cu Dorothy Swaine Thomas – o elevă din Suedia – profesorul Thomas a publicat o excelentă lucrare, *The Lost Girl in America* (Fata pierdută în America). În momentul cînd Mark May m-a invitat la masă în restaurantul din *Institutul de Relaţii Umane*, pentru a mă prezenta profesorului Thomas şi colaboratoarei sale, mi-a atras însă atenţia că Dorothy nu este nici fiica şi nici soţia profesorului Thomas. Mai tîrziu s-au căsătorit totuşi în ciuda diferenţei de peste patruzeci de ani, care-i despărţea.

W. I. Thomas a studiat cu profesorul Small de la Universitatea din Chicago, unde a activat apoi ca profesor după studiile sale de specializare din Germania. Sociologia şi psihologia germană o cunoştea astfel şi el fiind mult influenţat de preocupările tipologice. Cunoştea îndeajuns de bine şi psihanaliza lui Freud. Tipologia sa în termeni de care încearcă înţelegerea personalităţii ţăranilor polonezi este însă mult mai empiristă decît acea a lui Spranger, dependentă de cele 6 tipuri de valori. Oamenii simpli, pe care el îi studiază, trăiau numai sub imperiul valorilor economice, sociale şi religioase, în termeni de care ei încearcă să-şi împlinească „dorinţa“ lor de a-şi face un rost în viaţă, ajungînd la siguranţa zilei de mîine. Tipurile lui Thomas exprimă astfel „formele vieţii“ americane de la începutul secolului cînd populaţia Americii creştea în primul rînd prin imigrarea unor populaţii masive din Europa. Ulterior Thomas publică şi o excelentă lucrare asupra mentalităţii primitive, ale cărei reziduri le-a constatat în folclorul satelor poloneze.

Dorothy Thomas şi colaboratoarele sale cercetau conduita socială a copiilor din grădiniţe pe unităţi mici de timp cu durata de cinci minute. Activitatea copiilor era materială, socială şi personală. În primul caz avea loc cu obiecte de joc; în al doilea caz era cu semenii, iar în cazul din urmă copilul sta singur, izolat de semeni şi fără obiecte de joc. Izolarea de lume şi joc indica o fire introvertită; activitatea socială arăta o fire extravertită, iar cea materială s-a dovedit a fi o preocupare practică, în care precumpăneau aptitudinile tehnice. Înregistrarea acestor trei categorii de activităţi, care indicau trei tipuri diferite, era făcută şi pe un film pentru a se elimina greşelile de înregistrare, mărindu-se astfel coeficientul de validitate şi obiectivitate a observaţiei. Aceeaşi metodă a fost aplicată cu succes şi în patria noastră de Sanda Ştefănescu-Goangă, fiica profesorului meu şi eleva mea.

Cercetarea asupra trăsăturilor de caracter, întreprinsă de profesorii Hartshorne şi May asupra a mii de elevi sub auspiciile Institutului de Educaţie Religioasă din New York a durat cinci ani de zile, interval în care au fost examinaţi mii de copii. Ea face obiectul a trei volume, *Studii asupra onestităţii*. Testele de exprimare a onestităţii au fost aplicate de Z. Barbu, care susţine cu ele atît teza sa de licenţă cu profesorul Goangă, cît şi pe cea de doctorat cu mine. Testele sînt nespus de ingenioase şi oferă indicaţii preţioase asupra caracterului, dar fără a atinge gradul de exactitate al măsurării aptitudinilor şi inteligenţei. Vina nu o poartă testele în sine, care sînt eşantioane de activitate, ca şi testele de aptitudini, ci lungimea eşantioanelor de caracter. În timp de zece minute pot fi executate 50-60 operaţii de calcul, judecată verbală etc., care sînt tot atîtea „eşantioane“ sau „mostre“ reprezentative pentru infinitul număr de operaţii similare posibile, care nu mai aduc ceva nou. În consecinţă, aceste operaţii nu mai solicită o examinare deoarece gradul lor de dezvoltate nu diferă de acela al primelor operaţii sau mostre. Atari „mostre“ de activitate sau conduită există şi în domeniul caracterului, dar ele nu durează un minut sau două, ci zile, săptămîni, luni şi chiar ani. În consecinţă, prinderea lor nu mai e posibilă pe bază de test, ci numai pe temei de chestionar sau foaie de observaţie.

Elaborarea concluziunilor teoretice, cu aplicări practice pentru educaţie ale acestei vaste cercetări a revenit profesorului Hartshorne, care acum conducea Laboratorul de Psihologie de pe lîngă Facultatea de Teologie. Metodologia cercetării a căzut în seama profesorului May, care aviza

acum din punct de vedere statistic toate cercetările din Institutul Relaţiilor Umane. Asupra acestei metodologii metrice a făcut o expunere şi la Seminarul Internaţional al profesorului Sapir. Era un om cu „simţul măsurii“, plin şi de bun simţ. Ulterior a făcut o cercetare asupra relaţiilor reciproce de înţelegere dintre diferitele grupuri etnice ale SUA.

M-a impresionat în mod deosebit şi spiritul ştiinţific în care Harsthorne aborda educaţia religioasă, care în SUA nu mai punea accentul pe deosebirile teologice, ci era axată pe etica creştină, care e aceeaşi pentru toţi creştinii. Ea era aceeaşi chiar pentru toate religiile, cum a spus Bernard Shaw, a cărui gîndire progresistă Hartshorne o aprecia în mod deosebit.

O atenţie semnificativă acordau Hartshorne şi May şi mediului sau „situaţiei“ concrete din locul şi momentul dat, a cărui importanţă a fost scoasă în evidenţă de profesorul Thorndicke de la Departamentul de Educaţie – *Teachers College* – de la Columbia. La acea oră el era suprema autoritate în psihologia învăţării şi educaţiei din SUA. Lucrările sale erau traduse şi în alte limbi.

O discuţie aprinsă am avut cu ambii profesori asupra faptului dacă în personalitate şi caracter accentul de greutate cade pe „unitatea“ fiinţei, cum susţinea Allport, sau pe „multiplicitatea“ situaţiilor, cum afirma Thorndicke. Ulterior am supus analizei factoriale coeficienţii de corelaţie dintre diferitele trăsături ale persoanei examinate de Allport în *Studiul mişcărilor expresive* şi apoi cei dintre diferitele trăsături de caracter, examinate de Hartshorne şi May în *Studiul onestităţii*. Factorii generali s-au dovedit a fi mai mari în cercetările lui Hartshorne şi May decît în acelea ale lui Allport. Hartshorne şi May pledau însă pentru *specificitatea* actelor de caracter în raport cu *varietatea* situaţiilor, în vreme ce Allport acorda cuvîntul prim „unităţii“ din „multiplicitate“ şi „statorniciei“ din „schimbare“. Aceasta însemna că elaborarea concluziunilor din cercetări nu era numai o operaţie inductivă de ordin experimental – cum oamenii de ştiinţă din America erau dispuşi la acea oră să creadă – ci şi de o operaţie deductivă, în care cuvînt avea teoria generală însuşită pe temei de lectură, în şcoala în care au studiat. În concluziunile sale Allport reflecta studiile sale din Europa. Hartshorne şi May credeau orbeşte în empirismul american. Studiile în Europa le-au lipsit.

Am participat regulat şi la şedinţele *Clubului psihologic* ţinute la Yale cu prezenţa tuturor profesorilor. Discuţiile însă erau „monopolizate“ aproape în întregime de preocuparea profesorului Cl. Hull de a elabora pe baze axiomatice procesul învăţării. Această axiomatizare nu a reuşit însă decît în procesele de memorizare mecanică, lipsite de orice înţeles, în care trăirile psihologice cu semnificaţie erau nule. Pentru a satisface idealul său de *exactitate* profesorul Hull sacrifica astfel în întregime *validitatea* psihologică a fenomenelor, pentru care nu avea nici o înţelegere. El ilustra, în adevăr, tipul „savantului idiot“, care nu avea nici o pricepere pentru cunoaşterea oamenilor. Axiomatizarea procesului de învăţare mecanică nu a rezolvat nici simplificarea, care ţine de însăşi natura ştiinţei. Pentru explicarea memoriei mecanice Hull opera cu peste o sută de teoreme. Freud a lucrat fără nici o teoremă, dar cu o teorie plină de semnificaţii logice. Studii de inginerie a făcut la început şi Hull, ca şi Boring, iar la preocupări psihologice au ajuns pentru a-şi înţelege propriile lor stări psihopate. Pentru a-şi înţelege tulburările sale, Boring a recurs la şedinţe de psihoanaliză cu Hans Sacks. Pentru a pricepe suferinţele sale cauzate de un grav complex de inferioritate de ordin biologic, Hull avea nevoie de psihologia individuală a lui Adler, nu de teoremele memoriei mecanice.

Pentru a cunoaşte un om cu orizont mai larg şi interpretare mai profundă am participat şi la unele lecţii ale profesorului de etică socială, Hocking, un gînditor cu reputaţie internaţională prea bine meritată.

La fel de pătrunzătoare au fost lecţiile de filosofie a ştiinţei ale lui Margenau, inspirate din noile cercetări din fizică.

Am participat regulat la referatele generale de la Seminarul Internaţional al profesorului Sapir, care dezbătea influenţa culturii asupra personalităţii umane. Au vorbit profesorii Thomas,

Mark May, Znaniecki, L. Franck – director la Fundaţia Rockefeller, care a avut înţelegerea cuvenită pentru propunerea profesorului Sapir etc. Referatele şi discuţiile au fost nespus de interesante, dar la o lucrare colectivă asupra acestei importante probleme nu s-a ajuns deoarece atît referenţii, cît şi membrii seminarului, veniţi din întreaga lume, erau prea diferiţi, atît ca naţionalitate, cît şi ca specialitate. Unii erau psihologi, alţii sociologi, economişti, filosofi ai culturii etc. Seminarul a durat astfel numai un an deoarece nu a putut ajunge la o viziune bine închegată. Nu este mai puţin adevărat că membrii seminarului au ajuns ulterior profesori universitari, jucînd un rol important în ţara lor tocmai datorită bogăţiei şi varietăţii de conţinut a discuţiilor. Marjolin, de pildă, a fost vicepreşedintele *Pieţii Comune* şi eminenţa cenuşie a finanţelor franceze etc. Ferero ar fi fost un foarte mare eseist, dramaturg şi romancier dacă soarta ar fi fost mai prielnică cu firul vieţii sale, pe care l-a întrerupt însă prea curînd.

Din aceste motive după cel de al doilea război mondial Universitatea Stanford din California a convocat la ea pentru un an de zile 25 personalităţi economice, social-politice şi culturale din America ca să discute împreună problematica omenirii după cel de al doilea război mondial, dar fără nici o altă obligaţie, decît aceea a discuţiei libere la Casa Universitară, unde erau şi găzduiţi. Discuţiile s-au dovedit şi ele nespus de utile pentru toţi membrii participanţi, aşa cum ei atestă în lucrările lor de mai tîrziu.

Relaţiile cu colegii mei de la Seminarul internaţional au fost calde şi prieteneşti. Prieteni buni am devenit cu Ferero, Maki (Finlanda), Angyal (Ungaria), Marjolin (Franţa), Krihanowski (Polonia), Halverson (Suedia), Beck (Germania) etc. Locuind un apartament de două camere, sîmbătă seara erau des invitaţii noştri. Cum căsătoriţi eram puţini, pentru a putea dansa invitam pe Dorothy Thomas cu colaboratoarele sale. Dorothy avea „geniul“ de a antrena pe toată lumea la voie bună. Seri cu dans însă au fost şi mai dese în vila ei, pe cît de frumoasă, pe atît de încăpătoare.

În cursul lunii februarie am plecat pentru o săptămînă la Universitatea John Hopkins din Baltimore ca să discut o seamă de probleme de psihologie a persoanei cu profesorul Dunlap, şeful departamentului psihologic şi cu Adolf Meyer, directorul clinicii de psihiatrie şi figura cea mai de seamă a psihanalizei americane. Cu ocazia călătoriei sale în America regina Maria a ţinut să facă o vizită şi clinicii sale, dar fără a-l deranja prea mult. De aceea a mers la clinică neanunţată, iar cînd profesorul Meyer a ieşit dintr-un salon ca să intre în altul, a mers în întîmpinarea sa, spunîndu-i:

– Sînt Regina Maria a României, domnule profesor, şi am venit să vă cunosc şi să vizitez clinica Dv.

– Bine doamnă, mai am cîteva regine aci, aşteptaţi să-mi termin vizita şi apoi vă consult şi pe dumneavoastră, a răspuns profesorul.

– Dar eu sînt regină adevărată, domnule profesor, nu închipuită, a replicat regina.

Zărind şi pe primarul oraşului în apropiere, care-i făcea disperat semne, profesorul a înţeles şi şi-a cerut cuvenitele scuze.

Pe regina Maria, însă, incidentul a amuzat-o foarte mult. Era o femeie nespus de inteligentă şi cultă, iar memoriile sale – care apăreau chiar atunci în *Saturday Evening Post*, revista cu cel mai mare tiraj, înfiinţată de Benjamin Franklin – fac dovada, mi-a spus venerabilul profesor. Regina apoi – a adăugat el – avea o pasiune adevărată pentru psihopatologie şi cunoştea întreaga operă a lui Charcot.

Teoria sa bio-psiho-socială şi culturală asupra tulburărilor psihice era acceptată în majoritatea clinicilor americane de psihiatrie din acea vreme. O atenţie deosebită îi acord şi în lucrările mele, *Psihologia persoanei* şi *Condiţia umană*.

Profesorul Dunlap era teoreticianul cel mai de seamă asupra rolului imens pe care îl au „obişnuinţele“ experienţei noastre de viaţă.

De la Universitatea John Hopkins din Baltimore plec la Washington pentru a vedea, conform recomandaţiei directorului meu din Fundaţia Rockefeller, Biblioteca Congresului, care atunci, ca şi

acum, avea cele mai multe cărţi din lume.

După ce unul din directorii adjuncţi mi-a dat lămuririle necesare asupra rosturilor bibliotecii ca organ de consultare şi documentare a senatorilor şi deputaţilor, am fost trecut în seama bibliotecarului care se ocupa cu cărţile româneşti. Biblioteca avea contact cu Librăria *Cartea Românească* pentru a-i trimite – contra cost, desigur – tot ceea ce apare în patria noastră. Întrebat dacă văd în rafturi toate aceste cărţi, am fost obligat să-i răspund negativ. Biblioteca nu avea nici un sfert din publicaţiile româneşti din acea vreme. De ce acest lucru? Nu a priceput nici el şi nici eu. Am scris însă profesorului Goangă, care era acum şi rectorul universităţii, să intervină pe lîngă directorul Cărţii Româneşti, pe care-l cunoştea, ca să execute conştiincios comanda. Ar fi fost datoria Legaţiei noastre la Washington să se ocupe de această problemă, dar ataşat cultural sau de presă nu avea, iar ministrul Cita Davila se ocupa de afacerile sale personale.

La reîntoarcerea la New Haven soţia mea lipsea de acasă.

– A plecat ieri înspre amiază şi de atunci nu s-a mai reîntors, mi-a spus gazda.

Un moment am tresărit, prins de teamă, dar în a doua clipă mi-am revenit. Nu putea fi decît o „figură“ a bunei noastre prietene, Dorothy Swaine Thomas.

– La telefon Mărgineanu, am spus eu.

– Aici Dorothy Swaine Thomas, a răspuns ea cu ton de glumă.

– Caut pe soţia mea…

– Vai de mine, dar nu cumva te-a lăsat, spune ea întrerupîndu-mă. Ca să-ţi mai revii, vino să iei masa cu mine.

Acasă la ea a stăruit să începem masa singuri, pretinzînd că nu ştie unde e soţia mea.

– Bine, atunci să-mi dai voie să-ţi percheziţionez casa, am răspuns eu.

Percheziţia nu a mai fost necesară deoarece soţia mea a apărut din camera vecină.

Ne-am reamintit de voia ei bună şi de inteligenţa ei scînteietoare ani în şir şi am fost fericiţi să reluăm schimbul de scrisori cu ani în urmă. La a doua scrisoare însă nu a mai răspuns, iar de la bunul meu prieten, profesorul Blumer – care i-a scris despre încetarea zilelor mele de năpastă, mijlocind prima ei scrisoare – am aflat că întrerupt a fost şi firul vieţii sale. Profesorul W. I. Thomas, cu care s-a căsătorit, a părăsit lumea aceasta atît de greu încercată cu un deceniu înainte.

Omul nefast care a tulburat pacea şi liniştea lumii a apărut la orizont în primăvara aceea liniştită, cînd tineri din toate părţile lumii ne înţelegeam atît de bine. Din nenorocire înţelegerea dintre popoare nu depinde numai de aceea dintre oameni, ci şi de aceea dintre conducătorii săi. Ori, Hitler, care venise atunci la putere, a urmărit de la început războiul, nu pacea.

Relaţiile dintre indivizi pe bază de dreptate socială le asigură legea. Relaţiile dintre state cădeau încă sub imperiul forţei.

La şedinţele Seminarului internaţional am învăţat de la profesorul Sapir că toate limbile lumii au la bază un număr de aproximativ 100-200 de morfeme comune, care intră apoi în diverse sinteze accesibile analizei combinatorii. „Elementele“ limbilor sînt astfel general umane. Comune apoi sînt şi majoritatea structurilor sintactice, dar ele urmează legile semanticei logice, nu ale combinărilor matematice. Limbile lumii atestă astfel că o înţelegere între oameni şi popoare este cu putinţă.

Împotriva acestei înţelegeri stau numai interesele egoiste ale unor mari imperii agitate de personalităţi psihopate, aşa cum profesorul Harold Laswell arată în cartea sa, *Psihopatologie şi politică*. Hitler şi Stalin făceau parte din grupa lor nefastă, chiar după judecata profesorului Laswell.

Universitatea din Chicago

Universităţile Harvard şi Yale au fost înfiinţate în timpul cînd statele americane erau colonii engleze. În aceste condiţii ele au fost organizate după modelul universităţilor engleze, în care fondatorii lor şi-au făcut studiile. După aceleaşi modele engleze s-au organizat şi Universităţile Princeton şi John Hopkins. Universitatea Columbia din New York şi cea din Chicago au fost organizate după nevoile concrete şi particulare ale Statelor Unite independente. În consecinţă, în cazul ambelor universităţi accesul de greutate a trecut pe ştiinţele sociale, menite să lămurească nevoile specifice ale Americii. Modelul lor este urmat de toate celelalte universităţi americane.

Universitatea din Chicago a fost precedată de Colegiul Harper, al cărui nume a fost acela al primului său rector. Cu ocazia Expoziţiei mondiale de la începutul veacului nostru clădirile colegiului ard, împreună cu acelea ale expoziţiei din apropierea lor. John Rockefeller oferă banii necesari pentru a se construi o nouă universitate, dar cu condiţia ca ea să nu poarte numele său. Numele soţiei sale, Laura Spelmann, apare însă mai tîrziu în fruntea Fundaţiei sale din prima fază, cînd ea acorda burse şi subvenţii numai pentru ocrotirile sociale şi medicină. În momentul însă cînd ajunge – primul – la un miliard de dolari, el cedează încă două treimi din avere Fundaţiei. În acest mod, Fundaţia a reprezentat, în final, trei sferturi din averea sa. Restul l-a lăsat fiului său, John Rockefeller II.

Întrebat de gazetari, care a fost norocul cel mai de seamă al vieţii sale, bătrînul octogenar a răspuns: „Feciorul meu“.

John Rockefeller II, la rîndul său, cumpără cu 156 milioane dolari terenul pentru palatul Organizaţiei Naţiunilor Unite şi apoi cu 250 milioane construieşte palatul ei.

Cei patru feciori ai săi construiesc şi ei *Universitatea Fraţilor Rockefeller* din New York, iar Nelson zideşte şi clădirea nouă a Operei *Metropolitane*, solicitînd favoarea de a se păstra secretul asupra numelui donatorului. Ceea ce cu indiscreţia gazetarilor americani nu a fost posibil, decît în primii ani de la ridicarea ei.

Cu ocazia felicitărilor de Anul Nou, primite de la rectorul Universităţii din Chicago, bătrînul Rockefeller adăuga la scrisoarea sa de mulţumire şi un cec de un milion de dolari pentru nevoile universităţii, care, la fel ca orice instituţie culturală, nu-şi putea susţine cheltuielile din cotizaţiile studenţilor, oricît de mari ar fi fost ele. Cheltuielile şi le acoperea din donaţiile foştilor studenţi, care au ajuns să facă averi mari.

Trebuie însă observat că studenţii săraci îşi făceau studiile cu ajutorul burselor acordate de universitate. Bursele erau acordate la început pe bază de examen, iar ulterior în raport cu notele bune obţinute pe drum. Procentul cel mai mare al donatorilor s-a recrutat din aceşti studenţi săraci, ajunşi ulterior oameni bogaţi.

Studenţii cu note mai puţin bune puteau studia în schimbul unor servicii prestate la colegiile în care locuiau, ajutînd la servirea mesei şi la spălatul vaselor.

– Nu am avut şi eu norocul să mă nasc fiul lui Rockefeller, ca să nu mai spăl vasele altora, a spus unul din aceşti studenţi colegului său, care spăla vase şi el.

– Nu ai dreptate, a spus acesta. Eu spăl vasele tocmai fiindcă sînt feciorul său. Studentul în cauză era Nelson Rockefeller, ulterior guvernator al Statului New York şi apoi vice-preşedinte al Statelor Unite. La fel au spălat vase şi cei trei fraţi ai săi. Unul a fost conducătorul Fundaţiei, al doilea director general la *Chase National Bank* – a doua bancă din SUA – iar al treilea guvernator al Statului Luisiana.

Norocul cel mai mare al feciorului primului Rockefeller au fost cei patru feciori ai săi. Ca studenţi au avut cvantumul burselor acordate de universitate. La spălatul vaselor ajutau însă o dată pe săptămînă ca să nu jignească sensibilitatea colegilor săraci, care spălau vasele lor.

Aceasta, desigur, nu însemna că toţi oamenii bogaţi din SUA procedau la fel. Dimpotrivă, cei mai mulţi au folosit averea numai pentru ei şi familia lor. Un număr destul de însemnat din marile averi au fost însă socotite „funcţii sociale“ şi nu „personale“, chiar dacă nu toţi au donat sume atît de mari ca familia Rocfeller. Exemplul ei a fost urmat de familia Ford, care a donat fundaţiei ei trei miliarde de dolari. Datorită inflaţiei, ele nu reprezintă totuşi mai mult decît suma iniţială a Fundaţiei Rockefeller. La fel a procedat Carnegie, care neavînd copii, a lăsat întreaga sa avere fundaţiei, care-i poartă numele. Numele Universităţilor Stanford şi Duke vin tot de la donatorii lor. În cazul Universităţilor Columbia, Hopkins, Princeton etc. apar mai mulţi donatori.

La început universităţile au fost numai particulare. Cu timpul însă fiecare stat şi-a înfiinţat universitatea sa. În aceste universităţi de stat, studenţii nu plătesc taxe. Selecţia lor însă este pe bază de examen.

Distribuţia cea mai raţională a sumelor alocate pentru educaţie apare desigur în statele socialiste, aşa cum în schimbul de scrisori dintre Allport şi subsemnatul susţine chiar în aceea vreme. Cu structura întreprinderilor ei particulare, America şi-a urmat condiţiile ei istorice specifice. Azi însă, Statele Americane preiau tot mai mult şi învăţămîntul mediu şi superior, nu numai şcoala generală de opt versus zece ani.

Trebuie, de asemenea, observat, că averi mari au existat şi în Europa. Donaţiile lor însă au fost mult mai restrînse.

La Universitatea din Chicago merg în primul rînd pentru profesorul L. L. Thurstone, considerat la ora aceea drept suprema autoritate în psihologia matematică. Cu lucrarea sa, *Fundamentele metodei statistice*, eram familiarizat şi am admirat spiritul ei cartezian de impecabilă claritate, precizie şi discriminare (distingere) a problemelor tratate. Cunoşteam şi *Măsura atitudinilor sociale*, a cărei tehnică ingenioasă a făcut epocă, influenţînd toate institutele de cercetare a opiniei publice din SUA şi apoi din lumea întreagă. După sosirea în SUA am urmărit şi lucrările sale litografiate asupra teoriei testelor şi analizei factoriale, cu care în acel moment se ocupa. Aveam astfel toate motivele să cred că mi-am ales maistrul cel mai indicat pentru a mă lămuri cu greutăţile pe care în prealabil le-am întîmpinat în domeniul metodologiei metrice. Şi, în adevăr, nu m-am înşelat! Probă că influenţa sa şi a lui Allport a lăsat cele mai trainice urme asupra formaţiei mele ştiinţifice.

Alături de cursul său pentru studenţi de introducere în metoda statistică, Thurstone ţinea tocmai atunci şi o discuţie la masa rotundă – *round table discussion* – asupra teoriei metrice a testelor cu studenţii de la doctorat, cu o parte din colaboratorii săi şi cu un număr de tineri profesori de psihometrie de la alte universităţi. În total eram 20 persoane, care ne cunoşteam cu toţii şi astfel continuam discuţiile şi după încheierea şedinţei. Dacă asupra unor probleme aveam dubii, atunci alergam la biroul profesorului, care stătea totdeauna la dispoziţia noastră pentru lămurirea punctelor în cauză. În una din după amiezi am mers la birou singur. Convorbirea a început la ora 5 şi speram ca să nu răpesc dascălului meu mai mult de o jumătate de oră. La ora 6 de altfel birourile trebuiau eliberate pentru curăţenie. Asupra obligaţiei de a pleca la această oră ne-a atras atenţia şi secretara sa în momentul cînd a părăsit biroul ei, ataşat celui în care lucra Thurstone, comunicarea între birouri fiind prin intermediul unei săli comune în care aşteptau studenţii şi cercetătorii ştiinţifici în cazul că profesorul era ocupat cu alţii. Secretara stabilea şi durata audienţei, în momentul solicitării ei. Din păcate, durata nu putea fi nicicînd respectată cu precizie deoarece în majoritatea cazurilor discuţiile durau mai mult decît timpul fixat, cum s-a întîmplat în acea zi cu convorbirea solicitată de mine. De aceea la ora 6 cînd secretara a plecat, profesorul a rugat-o „să roage“ omul de serviciu să amîne curăţirea biroului său la urmă pentru a putea continua discuţia cu mine.

– Dar bine, profesore – a spus omul de serviciu la ora opt fără un sfert – dumneavoastră nu mai aveţi casă? Haide, plecaţi, că întîrziaţi la cină, a adăugat el.

M-a surprins atît modalitatea de adresare a omului de serviciu, cît şi conţinutul vorbelor sale.

Aceasta chiar dacă mă obişnuisem cu pronunţarea titlului de „profesor“ fără cuvîntul „domnule“ în faţa sa. A ne scoate din biroul profesorului în timpul discuţiei, omul de la Cluj nu ar fi îndrăznit nici dacă am fi rămas pînă la ora zece, cum uneori, dar foarte rar, se întîmpla.

Răspunsul profesorului Thurstone a fost cu totul neaşteptat pentru mine şi atunci am înţeles cu adevărat şi ceea ce înseamnă democraţia americană.

– Te rog să ne ierţi, a spus profesorul. Doctorul Mărgineanu vine din România şi de aceea azi am întîrziat în mod neobişnuit, tulburînd serviciul dumitale, fapt pentru care te rugăm să ne scuzi.

– Bine, dacă doctorul vine chiar din Europa, atunci vă scuz, a răspuns el.

Este cazul să observ că unii profesori şi cercetători ştiinţifici veneau la birourile lor şi după ora opt – cînd curăţenia era terminată – şi continuau să lucreze pînă la ora zece. Dar aceasta numai în cazuri de urgenţă deosebită. Altfel orele de birou erau de la 8-12 şi 14-18. În pauza de la amiază se lua masa la clubul universităţii şi apoi se angajau discuţii diferite în saloanele anexate restaurantului. Analiza factorială multiplă a fost generată de discuţia profesorului Thurstone cu alţi doi colegi ai săi de le Departamentul de matematici. Împărţirea disciplinelor teoretice în universităţile americane nu este de altfel pe facultăţi, ci pe departamente. În acest mod ştiinţele exacte erau împreună cu cele umaniste, cum e cazul şi în Germania, unde Facultatea de filosofie cuprinde şi ea toate ştiinţele teoretice. Alături de facultatea generală a ştiinţelor teoretice sînt însă Facultatea de Drept, Medicină, Economie, uneori Tehnică chiar, care predau aplicarea teoriei la practică.

Discuţiile de la masa rotundă, conduse de Thurstone, stau la temelia lucrării mele, *Elemente de Psihometrie*, în care introduc şi teoria testelor, pe care o dezvolt în 80 pagini. În SUA dezvoltarea acestei teorii apare în lucrarea devenită clasică a lui Gulliksen, *Teoria testelor*, asistentul lui Thurstone în acea vreme, ulterior profesor de psihologie matematică la Universitatea Princeton.

Domnişoara Cheshire, secretara profesorului Thurstone, era şi ea licenţiată în psihologie, fiind specializată în calculul corelaţiei şi – ulterior – în analiza factorială. Cu ajutorul profesorului Thurstone a reuşit să elaboreze o nouă metodă de calculare a coeficienţilor tetracorici de corelaţie. Tabelele necesare în acest scop, împreună cu instrucţiunile cuvenite, apar însă numai cu numele ei. O atenţie a profesorului Thurstone!

În biroul secretarei lucra şi doamna Thurstone, care a fost pînă la urmă cea mai eficientă colaboratoare a soţului ei. Ulterior este profesoară de psihologia copilului la Universitatea North Carolina, unde Thurstone a profesat în ultimii ani. La fel ca şi McDougall, suferea de o boală cronică la urechi şi astfel a părăsit Universitatea din Chicago, unde fusese ridicat la rangul cel mai înalt de „profesor distins pentru serviciu“, pentru a se bucura de clima caldă din sudul Americii.

A doua personalitate de la Departamentul de psihologie al Universităţii din Chicago era profesorul Lashley, autoritate supremă în psihobiologia localizărilor cerebrale, în care eu nu eram interesat. L-am cunoscut la şedinţele clubului de psihologie, unde dînsul a comentat favorabil unele observaţii ale mele, asupra cărora am continuat discuţia la mesele de la amiazi de la clubul universităţii. În momentul cînd rectorul Conant doreşte să aibă la Harvard pe cel mai bun psiholog american, profesorul Boring îl recomandă pe Lashley. În discuţie a fost şi numele lui Thurstone, iar la început acela al lui Koehler, care nu a voit însă să părăsească Hanovra lui dragă, cu caracter german, şi aştepta reîntoarcerea la catedra sa de la Berlin.

Şeful Departamentului de psihologie era profesorul H. Carr, fost coleg cu Watson, fondatorul behaviorismului, ambii elevi ai profesorului Angel, ulterior rectorul Universităţii Yale, despre care am vorbit. Contactul cu el şi cu profesorul Kornhauser de psihologie industrială s-a limitat tot la discuţiile de la Clubul de psihologie.

Mai interesante şi utile s-au dovedit a fi însă dezbaterile de la *Clubul sociologic*, la care participau profesorii Park şi Burgess, autorii celui mai bun tratat de sociologie din acea vreme,

predat în majoritatea universităţilor americane, profesorul Ogburn, consilierul preşedintelui Roosevelt şi preşedintele *Comitetului de Reforme al Casei Albe*, care a editat cele două volume monumentale de *Schimbări sociale – Social trends* – atît pentru lămurirea Preşedintelui, cît şi a Congresului, asupra aplicărilor practice ale ştiinţei în politică. Ulterior el scrie un tratat de sociologie, care succede pe acela al profesorilor Park şi Burgess, bucurîndu-se de aceeaşi preţuire. O carte excelentă a scris şi cel de al patrulea profesor mai în vîrstă, Elsforth Faris, *Natura naturii umane*. Cum însă timpul acestor profesori era ocupat în primul rînd cu diferitele solicitări de consiliere ale guvernului federal de la Washington şi al guvernatorului de la Chicago, paşii studenţilor erau îndrumaţi îndeosebi de cei doi profesori mai tineri, Herbert Blumer, pe care l-am cunoscut la Paris, şi L. Wirth, pe care l-am cunoscut prin intermediul său, devenind buni prieteni cu amîndoi. În afară de preocupările practice ale sociologiei de teren, în care excela Departamentul de sociologie de la Chicago, Wirth lucra şi la traducerea *Utopiei* lui Karl Manhein, cunoscutul sociolog german, ulterior refugiat şi el în SUA. Mai tîrziu sînt şi ei preşedinţi ai Asociaţiei Americane de Sociologie, cum au fost Park, Burgess şi Ogburn.

De problemele de sociologie şi educaţie erau preocupaţi atît tînărul profesor Hutchins, rectorul Universităţii, cît şi profesorul de logică Mortimer Adler, consilierul său mai apropiat pentru noul plan de învăţămînt superior, care solicită candidaţilor la diplomă şi doctorat şi cunoaşterea culturii generale. În acest scop a fost întocmită lista celor o sută de capodopere ale omenirii, care cuprinde atît operele lui Platon şi Aristotel, cît şi pe acelea ale lui Homer şi a dramaturgilor elini, precum şi *Summa Theologica* a lui Thoma de Aquino, discursul lui Descartes, meditaţiile lui Pascal etc. La examenul de diplomă candidatul trebuia să cunoască jumătate din aceste capodopere, iar la cel de doctorat trebuie să aibe idei generale despre toate.

La cursurile sale de logică profesorul Adler făcea şi dialectica lui Hegel, aplicată la materialismul istoric de Marx. Întîia sa lucrare, *Introducere în dialectică*, tratează aceste probleme.

Noul învăţămînt de la Universitatea din Chicago urmărea astfel să dea studenţilor nu numai pregătirea de specialitate, ci şi pe aceea de cultură generală, care – după părerea lui Hutchins şi Adler – făcea mai eficientă legătura dintre teorie şi practică. „Experimentul“ de la Chicago a fost urmărit cu nespusă atenţie şi de celelalte universităţi americane, care depuneau şi ele un efort deosebit pentru a ieşi din practicismul prea îngust al universităţilor americane de la început.

În cursul lunii iunie am solicitat Fundaţiei Rockefeller prelungirea bursei pentru al doilea an ca să pot face şi o cercetare experimentală, cum era programul anului al doilea. Ca urmare la avizul favorabil al profesorilor Allport, Hartshorne, May şi Thurstone – cu care pînă atunci am studiat – Fundaţia a acordat prelungirea şi astfel am rămas la Chicago şi în cursul lunii iulie, cînd a avut loc deschiderea Expoziţiei mondiale din 1933, care era sub semnul aplicărilor practice ale ştiinţei, care au influenţat atît de mult veacul nostru. La intrarea în terenul vast al expoziţiei era, de aceea, clădirea dedicată noilor cuceriri ştiinţifice – *Hall of Science* – în care a avut loc şi festivitatea deschiderii sub preşedinţia lui Fr. D. Roosevelt. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de profesorul Milikan de la Departamentul de Fizică, laureat al premiului Nobel, în numele savanţilor străini a vorbit Niels Bohr, unanim apreciat ca cel mai bun specialist în tainele structurii atomului. Prezenţi au fost alţi 25 laureaţi ai premiului Nobel, veniţi din întreaga lume ca invitaţi ai Fundaţiei Rockefeller. La recepţia dată la *Casa Universităţii*, în care locuiau oaspeţii străini şi cercetătorii ştiinţifici în vizită – am fost invitaţi şi bursierii Fundaţiei, care eram în localitate. De asemenea, au venit şi bursierii de la Seminarul Internaţional, în frunte cu Sapir.

Profesorul Gr. T. Popa de la Universitatea din Iaşi – şi apoi de la cea din Bucureşti – fost bursier al Fundaţiei Rockefeller şi el – povesteşte despre un simpozion de la Universitatea Cambridge din Anglia, la care au participat şapte laureaţi ai premiului Nobel în fizică în frunte cu Einstein, Planck şi Bohr. Apoi Heisenberg, Schrödinger şi Dirac, prezenţi cu toţii şi la Chicago.

Oameni mai modeşti decît ei în viaţa sa – spune Popa – nu a mai întîlnit. Aceleaşi sentimente le-am trăit şi bursierii de la Universitatea din Chicago, cînd cu ocazia recepţiei am fost prezentaţi de directorii noştri de specialitate din Fundaţie acestor mari savanţi, al căror nume erau la acea oră cunoscute în lumea întreagă. Nu voi uita nicicînd sentimentele de colegialitate, cu care aceşti oameni ne-au înconjurat! În clipele grele ale vieţii mele generozitatea lor a rămas comoara cea mai de preţ, cu care am suportat şi cele mai grele umiliri. Precum şi cele mai cumplite maltratări „fizice" – da, fizice – care rămîn cea mai mare ruşine a veacului nostru atît de greu încercat.

Cu aceeaşi ocazie bunul meu îndrumător, profesorul Stacy May, directorul Departamentului de Ştiinţe sociale din Fundaţia Rockefeller, mi-a recomandat un concediu de o lună, timp în care urma să vizitez alte universităţi, în care aş putea avea discuţii utile cu profesorii apropiaţi de preocupările mele. Am făcut astfel scurte vizite profesorilor D. Paterson şi John Anderson de la Universitatea Minnesota; Kimbal Young de la Universitatea Wisconsin; E. Jones de la Universitatea Berkeley; L. Terman de la Universitatea Stanford; J. Starbuck, E. Bogardus de la Universitatea din Los Angeles. Neuitate îmi rămîn în minte şi în inimă discuţiile cu John Andreson – supremă autoritate în psihologia personalităţii copilului – Kimbal Young – autorul celor mai bune tratate de psihologie socială de la acea vreme – şi L. Terman, elevul lui Binet şi autorul celei mai bune scări de măsurare a inteligenţei. La invitaţia profesorului Terman am făcut şi o expunere la Clubul Psihologic asupra psihologiei contemporane din Europa şi America, susţinînd teza că în Germania avem „şcoli" psihologice, în Franţa „personalităţi" psihologice, iar în America „institute" de cercetare, specializate în problemele de bază ale psihologiei.

O vacanţă similară petrecea şi compatrioata mea, Xenia Costaforu, o elevă a profesorului Gusti, specializată în asistenţa socială, venită de la New York la Chicago pentru *Congresul de Progres al Ştiinţei*, ţinut cu ocazia expoziţiei. Atenţia asupra prezenţei ei la Congres mi-a atras-o profesorul Blumer, prin a cărui mijlocire urma să ne cunoaştem în momentul cînd eram toţi trei în aceeaşi sală. Întîmplarea însă nu ne-a ajutat să ne întîlnim. În schimb, în după masa zilei, cînd am vizitat *Institutul de Delicvenţă Infantilă*, un coleg de la Chicago a semnalat domnişoarei Costaforu prezenţa soţiei mele şi a mea. În momentul cînd Xenia Costaforu s-a apropiat de noi în sală, soţia mea a spus cu voce destul de tare:

– Uite pe nevasta lui Chitambar – un coleg indian de la Seminarul din Sapir, cu a cărui soţie Xenia Costaforu semăna leit.

Xenia a interceptat cuvintele şi s-a jenat că vină la noi.

A doua zi, cînd congresul s-a termiant, Blumer mi-a spus să mergem, soţia mea şi eu la ora cinci după masă la Casa Universităţii, unde Xenia Costaforu ne aşteaptă să luăm ceaiul împreună. Am sosit cu soţia mea înaintea profesorului Blumer, iar în momentul cînd Xenia a venit în întîmpinarea noastră, soţia mea a repetat cuvintele rostite în dimineaţa zilei. La auzul lor ea s-a oprit un moment, dar după aceea a venit totuşi la noi.

– Sînt Xenia Costaforu, nu doamna Chitambar, a spus ea.

În California urma să plecăm atît Xenia şi eu, cît şi Ferero şi Krijaniwski, care cu ajutorul economiilor făcute din bursa generoasă a Fundaţiei doreau să se reîntoarcă în Europa prin Japonia, China şi India, în care ar fi rămas cîte o lună. Ne-am asociat împreună şi am cumpărat cu 50 dolari un Ford vechi ca să mergem împreună la San Francisco. În ziua următoare ni s-a asociat un al cincilea bursier al Fundaţiei în ştiinţele economice, Wendel, pe care l-am cunoscut la Yale şi pe care, personal, din motive pe care nu mi le-am putut explica, nu puteam să-l sufăr, deoarece semăna leit cu profesorul care ucide, din romanul lui Wasserman, *Cazul Mauriţiu*. De aceea, sub pretextul că trebuie să mai rămîn la Chicago cîteva zile, nu am plecat cu ei. Speriat de refuzul meu, Ferero şi-a reamintit de sosirea noastră din Europa în număr de 13 bursieri şi a renunţat şi el să plece. A treia zi a sosit de la New York cu avionul directorul Stacy May, anunţîndu-ne accidentul grav, intervenit pe drum. Cu temperamentul său prea impulsiv, Wendel nu a încetinit destul maşina la o pantă şi astfel

ea s-a răsturnat, omorînd pe Krijanowsky de lîngă el şi lăsînd fără cunoştinţă pe Xenia Costaforu.

– Ei vezi totuşi că am avut dreptate, mi-a spus Ferero.

La cîteva zile am plecat şi noi, dar Ferero nu a mai venit la San Francisco fiindcă dorea să vadă o sărbătoare a unui trib indian din apropierea oraşului *Santa Fe*, capitala Noului Mexic, anexat de SUA.

După două săptămîni, cînd am sosit la Hotelul Hilton din Los Angeles – unde urma să ne întîlnim – pe Ferero nu l-am găsit. Nu a venit nici în timpul celor două săptămîni, cît am rămas în cetatea filmului, deoarece la reîntoarcerea cu automobilul de la serbarea indiană din Santa Fe a întîlnit pe drum o maşină care mergea mai mult în zigzag decît drept fiindcă şoferul era beat. Şoferul taxiului cu care Ferero se reîntorcea a avut totuşi destulă dexteritate ca să oprească maşina sa 10 cm. distanţă de cealaltă. În faţa pericolului iminent, inima lui Ferero s-a oprit şi astfel părinţii săi celebri au pierdut pe unicul fecior mult iubit, care poate, ar fi întrecut gloria lor. Zile în şir ziarele au comentat cele două accidente atît de stranii prin ocurenţa lor. Una din piesele lui Ferero, găsită între manuscrisele sale, a fost jucată de soţii Pitoef timp de un an şi jumătate pe scena teatrului lor de la Paris.

La reîntoarcerea de la Los Angeles la Chicago m-am oprit pentru o zi la Santa Fe pentru a admira şi eu peisajul aşezărilor indiene şi spaniole dar fără să aflu despre sfîrşitul tragic al lui Ferero, despre care, în schimb, am aflat la Chicago. De aci însă nu am mai plecat la Universitatea Columbia din New York, ci am solicitat Fundaţiei Rockefeller favoarea de a studia în cursul ultimei luni din trimestrul de vară, septembrie, cu profesorul William McDougall de la Universitatea Duke din California de Nord. El era autorul primului manual de psihologie socială, care a deschis un drum nou în această disciplină. Ultima sa lucrare, *Energiile omului*, era apoi la ora aceea cea mai bună introducere în psihologia persoanei, care a devenit acum domeniul meu de specializare. Cu cărţile sale învăţasem la Cluj şi limba engleză.

Am sosit la Departamentul de Psihologie al acestei frumoase universităţi la orele 11 dimineaţa, după cursul profesorului, conform indicaţiei secretarei sale, care i-a anunţat vizita mea. În momentul cînd m-am îndreptat spre biroul secretarei, pentru a o ruga să anunţe vizita mea, am trecut prin faţa biroului său. Uşa era deschisă şi la birou am putut zări figura de lord englez a renumitului profesor. În clipa cînd m-am prezentat secretarei a sosit însă şi el.

– Domnul Mărgineanu? – a întrebat el îndreptîndu-se spre mine.

– Da, domnule profesor, am răspuns eu.

Mi-a strîns mîna, urîndu-mi bun venit, iar după aceea m-a cuprins cu ambele mîini, trăgîndu-mă spre fereastră ca să-mi vadă figura mai bine.

– Nu arată rău nici ţăranii de la Dunăre, a spus el rîzînd. Dacă ai citit lucrare mea, *Este America coaptă pentru democraţie*, atunci pricepi la ce mă refer, a adăugat.

Cartea respectivă cuprindea conferinţele sale la *Fundaţia Lowel* din Boston, în care el a susţinut interpretarea neodarwinistă a naturii umane, care punea un accent destul de mare pe ereditate, atribuind un rol important şi rasei. După cercetările sale asupra eredităţii procesului de învăţare de la Universitatea Duke, profesorul McDougall şi-a dat seama că adevărul era de partea lui Pavlov şi a colaboratorilor săi, care susţineau numai ereditatea reflexelor dobîndite asupra cărora cultura îşi punea amprentele ei. În consecinţă, regreta concluziunile din sus-numita carte, care a provocat o furtună de proteste în presa americană, care pleda pentru precumpănirea mediului cultural, în virtutea căreia America spera să obţină o naţiune din amestecul raselor europene.

La Congresul Internaţional de Biologie din 1922 de la Universitatea Cambridge din Anglia a fost o discuţie aprinsă asupra cercetărilor tînărului docent Kammerer de la Viena, care se alătura concluziunilor lui Pavlov, susţinînd şi el ereditatea caracterelor dobîndite. Profesorul Bastian de la Cambridge îl invitase în prealabil să repete cercetările în laboratorul său, unde concluziunile nu au

putut fi confirmate. În cursul dezbaterilor de la congres Kammerer a susţinut totuşi concluziunile cercetărilor mai numeroase de la Viena.

– Dumneata umbli cu minciuni, domnule Kammerer, a replicat Bastian, intrigat de faptul că tînărul docent nu considera definitive concluziunile din laboratorul său.

Sub presiunea penibilă a acestei insulte, docentul a părăsit şedinţa, reîntorcîndu-se la hotel, unde s-a sinucis, lăsînd o scrisoare de susţinere a bunei sale credinţe.

Drama sa a făcut, cum era de aşteptat, o profundă impresie şi astfel în cursul ultimei şedinţe Pavlov şi McDougall au anunţat intenţia lor de a lămuri controversa dintre teza lamarckistă, promovată de Pavlov şi Kammerer, şi cea neodarwinistă, susţinută de McDougall. Cercetările sale experimentale de la Duke au confirmat însă teza lamarckistă a lui Pavlov şi au infirmat teza neodarwinistă, al cărei purtător de cuvînt a devenit Thomas Hunt Morgan, fondatorul geneticii experimentale, care a adus contribuţiile cele mai fundamentale asupra structurii cromozomilor, pentru care a fost distins cu premiul Nobel.

Intrigat de concluziunile cercetătorilor lui McDougall pentru lămurirea divergenţei a venit la Universitatea Duke atît profesorul Morgan de la Pasadena, cît şi profesorul Crew de la Cambridge, urmaşul lui Bastian la direcţia Institutului de Biologie de la această universitate.

Experţii metodologiei metrice au atribuit divergenţa de concluzii selecţiei, care a intervenit la alegerea întîmplătoare a şoarecilor în cursul celor 30 de generaţii, cînd reţinut era numai primul născut, iar ceilalţi ucişi fiindcă altfel după 30 de generaţii s-ar fi ajuns la milioane de şoareci. De aceea s-a propus repetarea cercetărilor cu un număr mai mare de şoareci pentru ca efectele hazardului să fie înlăturate.

Cercetarea asupra unui colectiv şi mai mare de şoareci era foarte anevoioasă şi de aceea problema mediului sau eredităţii a putut fi mai satisfăcător rezolvată cu cercetările lui Watson şi Crick asupra structurii biochimice a genelor, efectuate ulterior la Universitatea din Cambridge, pentru care autorii au luat şi ei premiul Nobel. Cercetările de la Duke au confirmat teza lamarckistă, pe care acelea de la Cambridge au infirmat-o.

Universitatea Duke, clădită de regele tutunului, era în afla oraşului Durham, crescut în jurul fabricilor sale şi anume într-o pădure aşezată după un deal la o distanţă de aproximativ 5 kilometri. La o egală distanţă de Palo Alto era aşezată şi Universitatea Stanford din California, construită în stil spaniol, potrivit pentru soarele arzător din cursul zilei. Universitatea Duke era clădită în stilul gotic al universităţilor engleze. Cele două universităţi erau unanim socotite drept cele mai frumoase din lume.

Majoritatea studenţilor locuiau în căminele din *Campus*. Cum însă noua universitate a atras, datorită profesorilor ei străluciţi, studenţi din întreaga America – între care era şi viitorul preşedinte Nixon, venit din California – o parte din ei locuiau şi în Durham. În vechiul Colegiu din Durham, construit tot de Duke la marginea oraşului, locuia şi McDougall, dar plăcerea lui era să parcurgă dimineaţa cei 5 km pe jos, nu cu autobuzul sau cu automobilul său. După invitaţia de a participa soţia mea şi eu la excursiile sale de duminică cu o bună parte din colegii săi – cînd s-a convins ce excursionist pasionat eram şi eu – am primit a doua invitaţie de a-l însoţi în fiecare dimineaţă în drumul său spre universitate. Miercuri apoi eram oaspetele său la masa comună de la Clubul Universităţii cu toţi colaboratorii săi. În acelaşi timp, soţia mea şi eu eram de două ori pe săptămînă invitaţii săi la cina, pe care o luam în vechea clădire a Colegiului, deoarece familia sa rămăsese în Anglia. Colegii mei Adams şi Zener – care au studiat cu Koehler şi Lewin la Berlin – urmau exemplul dascălului şi ne invitau şi ei. La fel ne-am bucurat de atenţia deosebită a profesorului de psihopatologie Lundholm, în casa căruia am cunoscut şi pe profesorul Koch, redactorul de mai tîrziu al celor şase volume masive asupra evoluţiei psihologiei ca ştiinţă, care atunci preda psihologia clinică la facultatea de medicină.

La una din şedinţele clubului psihologic McDougall m-a invitat să repet expunerea mea de la

Universitatea Stanford asupra psihologiei europene şi americane, pe care a apreciat-o în mod deosebit, propunîndu-mi să o dezvolt într-o carte, pe care să o predau apoi ca profesor la Duke, ţinînd în plus şi un curs despre psihologia persoanei. Ulterior a comentat favorabil şi încercarea mea critică asupra teoriei lui Lewin despre generalitatea legilor psihologice. Alături de metodologia metrică, susţinea şi necesitatea celei logice, fără de care o cunoaştere a naturii şi conduitei umane nu-i apărea posibilă. De aceea dorea ca metodologia logică din psihologia germană să fie introdusă şi în psihologia americană.

Cu aceeaşi largă înţelegere asupra psihologiei persoanei din Germania, a făcut după un an toate eforturile posibile pentru numirea lui William Stern ca profesor la Universitatea Duke, despre care am scris cu ocazia conturării operei şi personalităţii dascălului meu de la Hamburg.

La Duke aveau loc şi cercetările profesorului Rhine asupra telepatiei, care au fost extinse ulterior la toate fenomenele metapsihice. De existenţa acestor procese – însă oculte – McDougall nu era convins cu toate că fusese şi preşedinte al Societăţii Regale din Anglia pentru Cercetarea fenomenelor metapsihice. Era însă de părere că nu s-a făcut cuvenita probă experimentală care să le confirme. De aceea singura atitudine ştiinţifică era cea de neutralitate pînă la lămurirea pe cale experimentală. Rhine făcuse dovada fenomenelor de telepatie la distanţe de zeci de kilometri, iar ulterior a organizat şi o societate, care se îngrijea de publicarea unei reviste şi a monografiilor de specialitate, ajungînd la un renume internaţional. McDougall nu era însă complet convins nici de concluziunile sale.

– Sînt prea multe doctorate în familia sa, mi-a spus el. În adevăr, Rhine avea trei doctorate, iar soţia sa două, fiind amîndoi şi două firi ciudate, cu relaţii sociale foarte limitate.

Datorez totuşi profesorului Rhine introducerea mea în tehnica hipnotismului, în care era un adevărat maestru. Poate şi din cauza privirii sale stranii, care impresiona în mod deosebit.

La McDougall a venit în timpul şederii sale la Harvard şi Houdini, celebrul scamator, care se ocupa şi el cu fenomenele metapsihice, susţinînd însă că demonstraţiile sale sînt bazate numai pe secrete tehnice, nu pe intervenţia unor spirite oculte.

De la McDougall am învăţat nu numai orientarea psihologiei spre studiul persoanei, ci şi larga sa înţelegere asupra tuturor preocupărilor de cunoaştere a naturii şi conduitei umane, fără idei preconcepute în favoarea tezelor unilaterale.

La una din mesele de la Casa Universităţii am cunoscut chiar şi pe fondatorul Colegiului şi al Universităţii. Visul său a fost să studieze şi el la Universitate, dar fiind copil sărac nu a putut termina decît şcoala primară de patru ani. În schimb, a adunat milioane grele, cu care a clădit universitatea, ca să împlinească alţii visul său din copilărie. Lua însă o dată la săptămînă şi el masa la Clubul Universităţii, variind de fiecare dată, partenerii de masă, pe care dorea să-i cunoască. Pentru educaţia unicului său nepoţel a adus pe domnişoara Reichenberg, care avea o licenţă în psihologia copilului cu Bühler la Universitatea din Viena. Distinsa psiholoagă participa în mod regulat şi la şedinţele Clubului Psihologiei, iar ulterior a trecut lectoră la Universitate. De la ea am aflat şi despre viaţa simplă şi cumpătată a marelui industriaş în somptuoasa sa vilă din apropierea oraşului.

Din Durham am plecat în dimineaţa unei zile de octombrie foarte calde, dar în după masa zilei am pus haina; la Washington am adăugat puloverul, iar la New York am găsit zăpadă şi am răcit cu toate că în cele din urmă îmbrăcasem şi paltonul. Cu aceste diferenţe dintre temperatura de vară şi cea de iarnă nu mă obişnuisem.

Universitatea din Columbia

Universitatea din Columbia avea în vremea aceea 36.000 studenţi. Azi are peste 60.000. A fost – şi este – cea mai mare universitate din SUA. Împlinirea superlativului, *the greatest of the world* – cea mai mare din lume – era de altfel nu numai obsesia rectorului Butler de la Columbia – fost profesor de filosofie la aceeaşi universitate – ci şi obsesia întregii Americi.

Pe lîngă cele patru facultăţi obişnuite din Europa – Litere, Ştiinţe, Drept şi Medicină – Columbia mai avea şi Ştiinţele economice, Politehnica, Şcoala de Belearte şi Conservatorul de Muzica şi Artă dramatică. Ea cuprindea, de fapt, întreg învăţămîntul superior.

Foarte mare era, desigur, şi corpul didactic. La 20 studenţi avea – şi are – un profesor.

Visul rectorului Butler a fost să întreacă nu numai Universitatea din Chicago, ci şi vechile universităţi Harvard şi Yale. Cantitativ a reuşit, calitativ nu. Marea lui durere a fost că Universitatea Columbia nu a dat nici un preşedinte al SUA. Harvard a dat trei. Visul său a fost să ajungă el însuşi preşedinte, dar acest noroc a revenit generalului Eisenhower, care pentru suprema poziţie de conducător al Statelor Unite, la titlul de fost comandant suprem al armatei americane din cel de al doilea război mondial a trebuit să adauge şi pe acela de fost rector al unei mari universităţi. Prestigiul poziţiei din urmă este de altfel aşa de mare încît rectorul unei mari universităţi nu poate ocupa poziţia de ministru, ci numai pe aceea de preşedinte al Statelor Unite ori ale Curţii Supreme de Justiţie, cum a fost cazul bătrînului Taft, care a fost rector al Universităţii Yale, preşedinte al Statelor Unite şi preşedinte al Curţii supreme de Justiţie, avînd astfel toate cele trei înalte poziţii din ierarhia americană.

Specialişti în psihologia persoanei la Columbia erau Gardner Murphy de la Departamentul de Psihologie, Percival Symonds şi Godwin Watson de la Colegiul Pedagogic – Teachers College. Autoritatea supremă în psihologia educaţiei era însă profesorul E. L. Thorndicke. Aproximativ la fel de cunoscut era profesorul Woodworth de la Departamentul de Psihologie. Apoi, bineînţeles, profesorul John Dewey de la Filosofie, care era nu numai autoritatea cea mai mare în filosofia americană de la acea oră, ci şi o autoritate mondială în educaţie, principiile sale de şcoală socială a muncii fiind aplicate în lumea întreagă.

Gardner Murphy – la fel de tînăr, ca şi Allport, anume de 36 ani – publicase nu numai cel mai bun tratat de psihologie socială experimentală în colaborare cu soţia sa şi cu Newcomb, un tînăr colaborator – ci şi *Approaches to personality – Încercări asupra psihologiei persoanei* – în care analiza cu multă competenţă psihanaliza lui Freud, psihologia analitică a lui Jung, psihologia individuală a lui Adler, psihologia conduitei a lui Janet, biotipologia lui Kretschmer, psiho-biologia lui Adolph Meyer şi elevii săi Sullivan şi Plant etc. Avea şi el studii în Europa, dar de durată mai scurtă, însă stăpînea atît limba germană, cît şi pe cea franceză, lucru destul de rar în SUA. Symonds şi Watson, de pildă, valorifică în lucrările lor numai bibliografia în limba engleză, iar psihologia germană şi franceză o cunoşteau numai din traduceri, foarte puţine şi ele. La cîţiva ani după tratatul de psihologie a persoanei a lui Allport, Murphy publică şi el tratatul său, care s-a bucurat de mai multe ediţii. Tratatul său aducea sinteza psihologiei americane din acest important domeniu. Acela al lui Allport aducea sinteza psihologiei americane şi a celei germane.

Symonds publicase cu un an înainte un foarte bun tratat de psihodiagnostic, *Diagnosing human conduct and personality*, acordînd precădere metodelor behavioriste americane. De aceea Allport îi făcuse o recenzie foarte aspră. După ce l-am cunoscut pe Symonds mi-am dat însă imediat seama că în ceea ce priveşte propria lor personalitate, ei se aseamănă foarte mult, fiind oameni foarte cumsecade şi firi nespus de fine amîndoi. I-am scris lui Allport despre această asemănare, iar la două luni cînd Syomnds a plecat la un simpozion la Boston am insistat să facă o vizită lui Allport pentru ca să se cunoască.

– Pot să intru deoarece pe mine mă cheamă Symonds, a rostit el după ce a deschis uşa.

– Dacă aveţi curajul, atunci da, deoarece pe mine mă cheamă Allport.

După această cunoştinţă au devenit foarte buni prieteni. Nu e mai puţin adevărat că după aceea Symonds a acordat o atenţie mai mare bibliografiei europene, aşa cum arată ultimele sale lucrări de psihodiagnostic, în care introduce nu numai psihanaliza, ci şi explorarea persoanei după testele cu pete de cerneală ale lui Rorschach, completate ulterior de acelea ale lui Murray şi ale lui Rosenzweig.

Watson a publicat o lucrare asupra „frumuseţii" de minte şi conduită a omului – *fairmindedness*. Era foarte iubit de studenţi nu numai pentru manierele sale alese – pe care le aveau în egală măsură şi Murphy şi Symonds – ci şi pentru ideile sale de stînga. În 1936 a condus un grup de profesori universitari din SUA în URSS, care au ţinut apoi să vadă şi patria noastră, aşteptaţi fiind de Comarnescu şi mine la Bucureşti, aşa cum am arătat deja.

Cu stagiul de la Columbia îmi încheiam studiile teoretice şi astfel în cele opt luni din 1934 urma să fac şi o cercetare experimentală. Înainte de a proceda la această cercetare am socotit însă necesar să încerc o sinteză a studiilor teoretice, pe care să o supun profesorilor cu care am studiat pentru a avea avizul lor critic. De aceea în primele două luni petrecute la Columbia am elaborat acest studiu, *Personality – its dimensions, Persoana – dimensiunile ei*, care cuprinde 117 pagini şi este, de fapt, nucleul pe care ulterior l-am dezvoltat în *Psihologia persoanei*. Asupra problemelor tratate şi a structurii lor m-am consultat în continuu cu Murphy, Symonds şi Watson, care mi-au arătat foarte multă solicitudine deoarece era o modalitate şi pentru ei de a-şi apropia psihologia germană şi franceză. Răspunderea redactării mi-a revenit însă numai mie, ajutat de secretara lui Watson, care a avut bunăvoinţa de a transcrie textul la maşină, făcînd cuvenitele corecturi de limbă. Licenţiată în psihologie era şi ea. (Fundaţia Rockefeller, la propunerea directorului Stacy May, a ţinut imediat să onoreze foarte generos munca ei). Am trimis apoi lucrarea lui Allport, Roback şi Cantril la Harvard, lui Harshorne şi May la Yale, lui Thurstone la Chicago şi lui McDougall la Duke. Alte exemplare le-am dat lui Murphy şi Watson. Unul a revenit lui Stacy May, iar ultimul l-am păstrat pentru a-mi nota observaţiile lor critice.

– Ai dat şi profesorului Thorndicke un exemplar? – m-a întrebat bunul meu director Stacy May, pe care în timpul cît am stat la Columbia îl vedeam de două ori la lună, îndrumările sale fiindu-mi foarte utile.

– Nu, am răspuns eu jenat. Timpul d-sale e prea scump – am adăugat – şi nu am îndrăznit să-l deranjez.

– Dar ţi-am spus de la început că un bursier al Fundaţiei are toate uşile deschise, a replicat el.

A cerut imediat secretarei sale să-i facă legătura cu profesorul Thorndicke, pe care l-a rugat să aibă bunăvoinţa de a-mi citi manuscrisul.

– Profesorul Thorndicke îmi spune că a aşteptat manuscrisul d-tale, fiind curios să vadă o interpretare europeană, a spus May. De aceea s-ar fi supărat dacă l-ai fi ocolit, a ţinut el să adauge.

Adevărul era că pe profesorul Thorndicke am încercat să-l ocolesc deoarece şapte pagini din lucrarea mea conţineau o critică a teoriei sale asupra conduitei umane, concepută ca o structură de „elemente" sau „unităţi simple", cum le numea el. Soţia mea – care se ocupa acum şi ea de psihologie – a fost speriată de această critică.

– Dar profesorul Thorndicke – a spus ea – aci la Columbia şi chiar în SUA este „Dumnezeu" în psihologia educaţiei. Cum te iei atunci cu el la harţă?

– Dar nu pot nici eu ascunde convingerile mele. Critica teoriei sale o să-i placă apoi lui Allport, am răspuns eu.

– Totuşi, gîndeşte bine…

– Thorndicke fiind aşa de ocupat, nici nu îndrăznesc de altfel să-l deranjez cu lectura lucrării mele, am replicat eu.

Gîndul acesta mi-a fost, dar timpul a curs altfel, şi soţia mea era foarte neliniştită. În dimineaţa zilei următoare am prezentat lucrarea secretarei profesorului Thorndicke, lăsîndu-i adresa mea de acasă pentru a fi chemat să o discutăm după lectura ei, care în cazul celorlalţi profesori a durat o săptămînă şi chiar două. Sîmbăta dimineaţa soţia mea a venit la biblioteca Universităţii – unde ştia că sînt – fluturînd veselă o scrisoare, în momentul cînd s-a apropiat de mine. Era de la profesorul Thorndicke.

„Am citit manuscrisul d-tale cu interes şi profit. Dacă doreşti să mă vezi pentru a-l discuta în întregime, sugerez luni, 22 ian., orele 9, eventual 10 sau 11, după care este mai potrivit pentru dumneata".

Profesorul Thorndicke citise lucrarea în două zile. Colegii săi mai tineri au avut nevoie de o săptămînă sau două.

Luni dimineaţa la orele nouă am fost la biroul său, iar secretara avea dispoziţie să fiu introdus imediat. Dascălul – care era un mare fumător, deşi altfel a fost firea cea mai cumpătată atunci cînd era vorba de mîncare sau băutura – a scos din birou două pachete de ţigări, împărţindu-le unul mie şi altul lui. A luat apoi manuscrisul, care avea notate observaţii scrise, aproape pe fiecare pagină. „Corect"… „Bine"… „Nu cred"… „Greşit"… „Foarte bine" etc. Urma apoi argumentarea succintă, pe care mi-o explica verbal în modul cel mai detailat şi aprofundat.

La prima din cele şapte pagini de critică a teoriei sale a fost scris: „Sînt de acord, dar sînt prea bătrîn ca să mai îndrept lucrurile. Faceţi-o, tinerii".

Adevărul era că profesorul la acea oră avea numai 56 ani cu toate că era un savant cu reputaţie mondială bine stabilită.

Discuţia a durat pînă la ora 12, cînd am fost invitatul său la masă în restaurantul universităţii.

– Îmi pare foarte bine – mi-a spus el în timpul mesei – că ai înţeles universitatea americană, în care discutăm liber şi deschis orice idee. Numai aşa se poate face ştiinţă. William James – profesorul cu care şi-a susţinut doctoratul – îşi lua de obicei concediul numai din doi în doi ani ca să poată rămîne şase luni în Europa, la Paris în special, fiind bun prieten cu E. Bergson. Suplinitorul său la catedră în acest timp era profesorul Parker, elevul său. O dată însă Parker a fost bolnav şi a trebuit să lase suplinirea catedrei profesorului Royce, care avea idei opuse lui James, fiind hegelian, nu pragmatist. Concediul de la Paris lui James nu i-a priit deoarece se gîndea cu îngrijorare la studenţii săi, lăsaţi victime ideilor lui Royce. La reîntoarecerea sa la catedră studenţii i-au dat însă la examen cele mai bune răspunsuri. Fireşte, aşa cum le dorea el, adică după principiul «Fii tu însuţi». Întîmplarea lui James a devenit tradiţie în universitatea americană. Am de gînd de altfel să-l trimit pe asistentul meu să asiste timp de o lună sau două la cursurile şi seminariile profesorului Allport ca să-i cunoască mai îndeaproape ideile. Am să propun şi profesorului Allport să trimită la noi pe asistentul său. Adevărul poate fi descoperit şi elaborat numai pe această cale a discuţiei libere. Cu atît mai bine dacă discuţia este şi în contradictoriu.

– Nu cred – a spus el în continuare – că McDougall are dreptate cu noile sale cercetări asupra moştenirii caracterelor dobîndite. Undeva trebuie să fie o greşeală în cercetările sale. Admir însă curajul său de a accepta în virtutea noilor cercetări teza opusă. În fond, ideile nu aparţin omului de ştiinţă, ci fenomenelor. Omul de ştiinţă este doar regizorul care ştie să pună faptele să vorbească.

Thorndicke şi McDougall rămîn astfel oamenii cei mai obiectivi şi dornici de progres ştiinţific, dar, desigur, pe temei de cercetare serioasă şi asiduă, controlată experimental, metric şi logic. Observaţiile lor critice mi-au fost cele mai utile.

Împreună cu Terman ei au fost principalii exponenţi ai tezei că ereditatea precumpăneşte în cazul inteligenţei şi aptitudinilor.

– Dreptate avea şi Thorndicke – spune Roback în *Istoria psihologiei americane* – deoarece erau trei fraţi, profesori universitari cu toţii. Cei trei fraţi – adaugă Roback – au avut cinci urmaşi, care au ajuns şi ei profesori universitari. Fiul psihologului, Robert, a fost chiar profesor de

psihologie, ca şi tatăl său, dar la altă universitate ca să nu se spună că s-a bucurat de sprijinul părintelui său.

În lucrările sale din urmă, în *Fundamentele învăţării* în special părăseşte concepţia oarecum „atomistă“ a „unităţilor simple“ primare şi evoluează spre o interpretare structuralistă. Cu vremea a ţinut pasul pînă la etatea patriarhală de 80 de ani cînd a murit.

La New York am rămas o lună şi în trimestrul ianuarie-martie pentru a da o raită şi la Harvard şi Yale ca să discut ideile din manuscris cu Allport, Roback şi Cantril la Harvard, pe de o parte, cu Hartshorne, May şi Dorothy Thomas – căreia May i-a dat manuscrisul meu – la Yale, pe de altă parte. La Harvard discuţia a fost cu toţi dascălii împreună. La discuţiile cu May a participat şi Dorothy. Cu Hartshorne însă convorbirea a fost numai cu el deoarece Facultatea de Teologie – Divinity School – era departe de *Institutul de Relaţii Umane* unde lucrau May şi Thomas. Hartshorne a stăruit în apărarea teoriei lui Thorndicke asupra „unităţilor simple“ şi astfel „elementare“ ale conduitei. După ce i-am povestit simpatia cu care Thorndicke a primit obiecţiile din lucrarea mea, a devenit şi el mai receptiv faţă de accentul pe „unitatea“ din „multiplicitatea“ actelor de conduită a persoanei.

Lecţiile lui Woodworth şi ale lui Dewey au fost o încîntare dar, prins cu lucrarea mea, am putut participa numai la un număr restrîns din ele. Întrucît studenţii le preţuiau foarte mult – şi astfel afluenţa lor la cursurile celor doi dascăli era foarte mare – rectorul Butler i-a rugat să rămînă la catedră pînă la 80 ani. După doi ani Woodworth a revenit, la cererea studenţilor şi a continuat lecţiile sale neîntrecute asupra psihologiei experimentale şi a principalelor curente din psihologia teoretică pînă la 84 ani. Dewey s-a retras de la catedră numai la 90 ani. Aceasta nu însemna că alţi profesori nu erau pensionaţi la 60 ani! Universitatea fiind particulară, conducerea ei îşi îngăduia să judece profesorii numai după valoare, nu şi după vîrstă.

La cererea profesorului Murphy am repetat expunerea mea asupra psihologiei europene şi americane în cadrul Clubului Psihologic de la Columbia. La şedinţe şi la discuţii au participat şi profesorii Symonds şi Watson de la *Teachers College*, precum şi Thorndicke, care a aflat despre expunere de la asistentul său Lorge, Murphy, de asemenea, a invitat pe Jack Dunlap, profesor de psihologie matematică la Universitatea Fordham, care se afla tot la New York, a treia universitate fiind aceea a oraşului New York –The City University of New York. Populaţia acestei metropole cosmopolite se apropia de altfel de aceea a României. Discuţiile au fost pline de sugestii utile.

A doua zi am fost chemat prin Lorge la biroul lui Thorndicke.

– Nu cunoaştem îndeajuns psihologia germană şi franceză – mi-a spus el – deoarece studenţii noştri nu citesc aceste limbi. Colegul meu Woodsworth apoi este foarte bătrîn şi azi mîine nu va mai putea ţine lecţiile sale asupra curentelor principale din psihologie, care sînt cu precădere europene. Am aflat de la Lorge că ai scris o carte despre psihologia germană şi alta despre cea franceză. Nu crezi că ar fi mai util ca aceste curente europene să fie expuse sistematic şi regulat studenţilor noştri chiar de un om cu studii în aceste ţări? Psihologia persoanei, cu care te ocupi, nu poate fi nici ea înţeleasă fără lămurirea adecvată a diferitelor curente psihologice, generate chiar de interpretarea structurii ei?

Am comunicat distinsului dascăl că deocamdată urmează să fac o cercetare experimentală cu Thurstone sau Allport, timp în care mă voi gîndi cu seriozitatea cuvenită la propunerea sa, care – desigur – mă onorează în modul cel mai deosebit. Nu i-am ascuns însă faptul că o propunere similară mi-a fost făcută şi de McDougall.

– Pentru studenţii noştri ar fi un cîştig şi în acest caz deoarece cursurile vor apare în limba engleză, a adăugat el.

O prietenie strînsă am legat cu profesorul Gardner Murphy, cu care am ulterior un bogat schimb de scrisori, cerînd aviz reciproc asupra lucrărilor noastre. Redau două fragmente.

„Am dorit foarte mult să am şansa de a discuta cu d-ta din nou întreaga problemă a analizei

factoriale şi a metodelor statistice în general, cu privire specială la psihologia persoanei. Am, de asemenea, un manuscris de aproximativ 80 pagini pe care aş dori să-l citeşti. Te rog trimite-mi un rînd şi spune-mi cu ce te ocupi acum şi dacă ai timp să citeşti unele materiale ale mele. Sînt foarte nesigur asupra ideilor mele şi nedornic de a le publica încă pentru multă vreme… Am apreciat foarte mult şansa de a discuta cu dta şi sper că nu vei pierde interesul în variatele eforturi americane în domeniul psihologiei persoanei“ (10.X.1935).

„Sînt aşa de încîntat şi mulţumit să aflu (notă: de la Allport) că ţi-ai reluat activitatea. Sînt bucuros că poţi aduce o contribuţie la viaţa ţării dtale. Îmi reamintesc aşa de mult viul d-tale interes ştiinţific şi devotamentul pentru cercetarea ştiinţifică, pe care ai dovedit-o cînd am avut privilegiul de a te cunoaşte“ (12.IX.1966).

Pentru lucrările sale a fost distins cu Medalia de Aur a Universităţii Columbia, fiind ales ulterior şi membru al Academiei de Ştiinţe a USA din Washington. În 1947 a fost consilierul guvernului indian pentru probleme de educaţie şi cercetare ştiinţifică, iar la reîntoarcere a fost invitat să vorbească la Universitatea din Moscova. De onoruri similare s-a bucurat, desigur, şi profesorul Thorndicke şi unul din fraţii săi, profesor de *Istoria Renaşterii* la aceeaşi universitate, cu lucrări traduse în mai multe limbi.

Din nou la Universitatea din Chicago

La început am avut de gînd ca cercetarea experimentală să o fac în colaborare cu profesorul Allport, care dorea să continue investigaţia sa asupra temperamentului din lucrarea *Studii expresive*, publicată în colaborare cu Ph. Vernon, tot bursier al Fundaţiei Rockefeller, ulterior profesor la Universitatea din Cambridge şi apoi la Londra. Mă atrăgeau însă şi cercetările sociale. Precum mă interesau studiile sale de analiză factorială asupra inteligenţei şi aptitudinilor, cu care ocazie ţinea şi discuţii la masa rotundă – round table discussion – despre teoria şi metodologia analizei factoriale, la care aveau acces numai colaboratorii săi şi un număr restrîns de profesori universitari de la alte universităţi. Invitaţia sa era la fel de binevoitoare. Profesorul Thorndicke îmi recomandase şi el adîncirea analizei factoriale, în care-şi punea foarte mari speranţe, fiind – după judecata sa – metodologia cea mai exactă pentru stabilirea relaţiilor dintre „întreg“ şi „părţile“ – care este problema crucială a ştiinţei. Profesorul Goangă, pe de altă parte, socotea că introducerea metodologiei atitudinilor sociale în patria noastră este mai importantă şi mai utilă.

În total Thurstone şi colaboratorii săi au elaborat şi etalonat 31 scări de examinare a atitudinilor sociale faţă de naţionalism - internaţionalism, liberalism - socialism, tradiţie - progres, prohibiţia băuturilor alcoolice – libera lor vînzare, teisem – ateism etc. Imediat după sosirea mea, am mers la biroul său să stabilesc obiectul cercetării mele.

– Nu mai e cazul să ne batem capul cu alegerea obiectului, deoarece profesorul Ogburn – consilierul preşedintelui Roosevelt şi preşedintele *Comitetului de Transformări Sociale* al Casei Albe mi-a comunicat dorinţa preşedintelui Roosevelt de a face o tatonare discretă în 5-6 universităţi asupra atitudinii tineretului academic faţă de noua sa politică – *The New Deal*. Dacă eşti de acord, te iau colaboratorul meu la această cercetare pentru care eşti omul cel mai potrivit deoarece nu poţi fi acuzat de sentimente subiective faţă de un partid sau altul. Cercetarea va fi subvenţionată chiar din fondurile guvernului acordate universităţii noastre.

Cum cercetarea era foarte urgentă a doua zi profesorul Thurstone, Gulliksen şi eu am întocmit o listă de 50 păreri posibile asupra noii politici a lui Roosevelt. Opiniile mergeau de la cele

mai favorabile politici ale sale pînă la cele mai defavorabile, majoritatea fiind reprezentată de părerile mijlocii. Am dat această listă celorlalţi colaboratori ai săi în cercetarea de analiză factorială a inteligenţei şi aptitudinilor, precum şi tinerilor profesori de sociologie – Blumer, Wirth şi Cotrell – cu care mă împrietenisem în vara trecută. Profesorii Ogburn, Park, Burgess şi Faris au avut şi ei bunăvoinţa de a citi lista şi de a adăuga alte întrebări posibile. Am făcut astfel o nouă selecţie de 50 întrebări, care interveneau în propunerile tuturor şi apoi am adus-o tînărului – dar şi strălucitului – profesor Harold Laswell de la Departamentul de Ştiinţă Politică, autorul cunoscutei cărţi despre psihopatologia politică, pentru a-şi da şi el părerea sa. Dînsul a supus lista şi atenţiei profesorului Charles Merriam, suprema autoritate în politologie la ora aceea, fost consilier al preşedinţilor Theodor Roosevelt şi Woodrow Wilson. După consultarea lor am întocmit a treia listă de 50 de păreri, pe care le-am supus studenţilor de la psihologie, sociologie, economie şi politologie pentru a ne da şi ei părerile lor. În total am adunat peste 500 păreri din care Thurstone şi eu am ales 200 care ni s-au părut cele mai clare, precise şi lipsite de ambiguitate, deci conforme discursului cartezian, la care el ţinea atît de mult.

Am scris fiecare părere pe un carton separat şi am solicitat 50 profesori şi cercetători plus 150 studenţi să clasifice întrebările în 11 clase. Clasa întîi cuprindea părerile cele mai opuse noii politici a lui Roosevelt, iar clasa a 11-a părerile cele mai favorabile. Atitudinile intermediare apăreau în clasele II-X.

În virtutea acestei clasificări am reţinut numai opiniile care au fost distribuite în o singură clasă în proporţie de cel puţin 51%, restul de 49% fiind împărţite simetric în cele două clase vecine. Restul părerilor, care au fost repartizate în clase disparate au fost considerate ambigue şi, în consecinţă, eliminate. Am construit, de asemenea, curba de variaţie a opiniilor, pentru a verifica dacă ea se conformează distribuţiei gaussiene şi am eliminat opiniile care nu respectau această distribuţie.

Am calculat apoi media şi variaţia medie a fiecărei opinii în parte şi în final am reţinut 28 de păreri care aveau cea mai mică variaţie medie. Ele erau repartizate în proporţie de 67% la o singură clasă, restul de 33% grupîndu-se simetric în clasele vecine.

Testul cu cele 28 de atitudini posibile faţă de politica nouă a lui Roosevelt a fost distribuit la 3000 de profesori, asistenţi, cercetători şi studenţi în ştiinţe sociale de la Universitatea din Chicago, Columbia, Yale, Duke, Stanford, Wisconsin şi Minnesota. În distribuirea şi colectarea lor am fost ajutat de profesorii pe care i-am cunoscut la aceste universităţi.

Expunerea detailată a tehnicii de măsurare a opiniei publice apare într-un articol al meu din *Revista de Psihologie* din 1935, precum şi în lucrarea profesorului A. Chircev, *Măsurarea atitudinilor sociale*, cu care şi-a susţinut examenul de doctorat.

Institutele de opinie publică au la bază aceeaşi tehnică.

Am calculat şi coeficienţii de validitate ai examinării. Coeficienţii de fidelitate au fost calculaţi numai asupra a două sute de studenţi de la Universitatea din Chicago, care au fost reexaminaţi la interval de o lună cu acelaşi test.

În concluzie, am arătat atît media curbei de variaţie a opiniilor pe populaţia examinată, cît şi distribuţia variaţiei medii, cu indicarea coeficienţilor de validitate şi fidelitate ai diverselor opinii. În total 63% din cei examinaţi au fost pentru noua politică a preşedintelui, iar 37% împotrivă. Au fost şi mici diferenţe între universităţi. Universitatea Harvard, de pildă, a fost mai favorabilă politicii lui Roosevelt deoarece preşedintele era un elev al ei. În schimb, universitatea Yale a avut o rezervă mai mare. Ea avea simpatii mai deosebite pentru Partidul Republican, deoarece profesorul Taft a fost nu numai rectorul ei, ci şi preşedintele Statelor Unite, precum şi preşedintele Curţii Supreme de Justiţie, ocupînd astfel toate cele trei magistraturi înalte ale ţării.

Surpriza a fost că fiul mai tînăr al preşedintelui, student al lui Hadley Cantril la Harvard, nu a fost de acord cu trei din cele 14 opinii favorabile politicii tatălui său, dar a fost de acord cu două opinii contrare. Am şi acum testul semnat de el, asupra căruia, bineînţeles, am păstrat cel mai deplin

secret deoarece ziarele americane, indiscrete cum sînt, nu ar mai fi contenit să facă caz de atitudinea sa parţial potrivnică tatălui său.

Cea mai mare surpriză a fost însă că la sfîrşit, în momentul cînd profesorul Ogburn a prezentat preşedintelui referatul profesorului Thurstone, însuşi Roosevelt se gîndea să-şi schimbe politica sa „experimentală“ – cum o numea el – în 7 din cele 28 de puncte, aşa cum profesorul Ogburn ne-a relatat la reîntoarcerea sa.

Am înţeles astfel mai bine democraţia americană, care nu se conducea atît după ideologia din trecut a partidului, ci după opinia publică a prezentului, faţă de care oamenii politici erau foarte sensibili. De aceea ei nu ezitau să-şi schimbe judecăţile lor după acelea ale publicului. Aceeaşi atitudine „populistă“ era vădită şi în cazul ziarelor şi revistelor, care nu urmăreau atît dirijarea şi conducerea opiniei publice, ci depuneau toate eforturile să se conducă ele după judecata publicului.

Pentru a păstra caracterul confidenţial al referatului, cercetarea efectuată nu a putut fi dată publicităţii, dar în bateria de teste noua scară de măsurare a atitudinii faţă de noua politică apare sub numele profesorului Thurstone şi al meu.

În timpul acestei cercetări am urmărit în mod regulat şi discuţia de la masa rotundă asupra tehnicii de analiză factorială pe care Thurstone o publică apoi în lucrarea sa deschizătoare de drum nou, *Vectorii minţii – The Vectors of Mind*. Ceea ce am apreciat în mod cu totul deosebit la profesorul Thurstone este faptul că el nu s-a ghidat numai după criteriile matematice, ci a avut în permanenţă în vedere şi pe cele logice. Din acest motiv se consulta în continuu cu profesorul de logică, Mortimer Adler, eminenţa cenuşie a rectorului Hutchins. La unele din consultările sale cu Adler asupra problemelor de logică din analiza factorială mă lua şi pe mine, iar problemele logice mai mărunte le discutam la masa rotundă, pe care uneori le continuam în biroul său. Pentru rezolvarea problemelor de matematică pură ale analizei factoriale consilierul său era un tînăr lector de la Departamentul de matematici, Youtz, detaşat pe lîngă el.

Paralel cu elaborarea lucrării de teorie şi metodologie a analizei factoriale a avut loc şi verificarea practică, prin aplicarea metodei la analiza coeficienţilor de corelaţie dintre 50 teste de inteligenţă şi aptitudine verbală, matematică, tehnică şi la desen. Rezultatele cercetării fac obiectul lucrării sale, *Primary Mental Abilities – Aptitudinile mintale primare*. Deschizătoare de drum a fost şi această lucrare, discutată cu atîta aprindere pînă azi cu toate că de atunci cu trecut mai bine de patru decenii.

Lucrarea mea, *Analiza factorilor psihici*, este rodul muncii din acest seminar.

Peisajul ştiinţific, cultural şi social-politic al Americii

America trăieşte, aş spune, sub semnul a trei „religii“: una a aceea a populaţiei fără studii academice, a doua este ideologia eminamente ştiinţifică şi progresistă a universităţilor şi a treia e democraţia, care se răsfrînge asupra primelor două, cu care este în strînsă interconexiune.

Sub unghiul religiei propriu-zise, populaţia Americii trăieşte sub imperiul nenumăratelor confesiuni şi secte, una dintre ele fiind aceea a „ştiinţei creştine“. Aceste confesiuni şi secte nu sînt însă sub semnul disputelor teologice, ci sub semnul înţelegerii etice, care e una singură, cum a spus Shaw. De aci şi spiritul de toleranţă şi înţelegere reciprocă, ce le caracterizează. Tot de aci şi spiritul iubirii creştine faţă de cei năpăstuiţi de soartă, care sînt necontenit ajutaţi prin numeroasele opere de binefacere.

În virtutea aceleiaşi largi toleranţe izvorîte din numitorul lor comun, care este etica socială, şi

nu discuţia teologică, în bisericile universităţilor nu slujesc numai exponenţii confesiunii ei, care au numărul cel mai mare de studenţi, ci şi exponenţii celorlalte confesiuni şi secte, care au şi ele studenţii lor, oricît de puţini ar fi ei.

În biserica universităţii au apoi loc şi conferinţele ştiinţifice cu un public numeros, care nu încape în amfiteatrele universităţii. Conferinţa profesorului Eddington de la Universitatea Cambridge din Anglia despre *Expansiunea universului* am ascultat-o în biserica Universităţii din Chicago, peste 3000 de persoane.

Şi mai desăvîrşită este înţelegerea reciprocă cu caracter democratic din cadrul dezbaterilor ştiinţifice de la universităţi. Cu spiritul ei pragmatic ştiinţa americană de altfel nu a pus accentul pe teoriile care o despart, ci pe metodologia, care o uneşte. În *Psihologia germană contemporană* am analizat peste 15 şcoli diferite. America a avut o singură şcoală, behaviorismul lui Watson. În scurtă vreme şi-a pierdut şi ea aderenţii, majoritatea psihologilor ocupîndu-se cu studiul extrospectiv al conduitei, care se întregea cu studiul introspectiv al conştiinţei şi inconştientului, promovat de psihologia germană, de psihanaliză mai ales. După venirea lui Hitler la putere au trecut, de altfel, în Statele Unite nu numai exponenţii psihanalizei de origine semită, ci şi ceilalţi cu origine „ariană“, cum se spunea în acele vremuri nenorocite. În virtutea acestei precumpăniri a metodologiei de cercetare empirică a faptelor, America avea numai o diviziune a muncii pe marile probleme, nu şi o împărţire a ei pe şcoli. Şcolile psihologice, sociologice, economice şi de antropologie social-culturală au fost lăsate în seama Europei, care ulterior – sub amprenta metodologiei americane, pe care a împrumutat-o şi ea – au început să dispară în vechiul continent.

Este adevărat că în vremea mea şi chiar de atunci încoace metodologia *experimentală*, luată în accepţia largă a cuvîntului, a fost întregită numai cu cea *matematică*, care a luat o foarte mare dezvoltare. Pledoaria pentru întregirea ei cu organonul *logic* nu a lipsit însă nici ea, chiar dacă dezvoltarea ei este cu totul insuficientă, aşa cum au susţinut în ultima vreme nu numai Mortimer Adler în ştiinţele sociale în general, ci şi Allport şi F. Kohn – redactorul celor 6 volume colective asupra evoluţiei psihologiei ca ştiinţă – precum şi Sorokin în cele patru volume ale sale despre *Probleme de bază – principii şi metode*.

Lucrarea deschizătoare de drum nou, redactată de profesorii Parsons – urmaşul lui Sorokin la catedră – şi Shills – profesor de sociologie şi filosofie a valorilor la Chicago, cu colaborarea profesorilor Tolman, Allport etc. despre *Teoria generală a acţiunii* social-umane şi culturale ilustrează aceleaşi preocupări de înţelegere reciprocă între oamenii de ştiinţă. Toleranţa dintre preocupările şi teoriile opuse a început de altfel cu James însuşi, aşa cum profesorul Thorndicke a arătat.

Din toate aceste motive interpretările unilaterale, cu caracter dogmatic, sînt în America foarte rare, cauzate fiind mai mult de structura bio-psihică a persoanei, decît de atmosfera socio-culturală a Americii.

Alături de lipsa de dezvoltare cuvenită a organonului logic, ştiinţa americană în general, cele social-culturale în special, suferă şi de insuficienţa dezvoltării *teoretice*, care nu cere numai metodologia logicii, ci şi „teoria teoriei“ sau filosofia ştiinţei. De aceea T. Parsons crede că sociologia americană are nevoie nu numai de dezvoltarea mai intensă a metodologiei logice, ci şi de curajul „marilor teorii“, cum a fost al lui Durkheim, Tonnies, Simmel, Pareto şi în special Max Weber, pe care el îl admira atît de mult. Lipsa adîncirii filosofice a teoriilor psihologice o regretă şi Allport.

Alături de dezvoltarea şi promovarea ştiinţei – care a ajuns cea de a doua „religie“ a Americii, anume religia ei „academică“ – universităţile americane promovează şi arta, probă că în o bună parte din cazuri ele au preluat atît beleartele, cît şi teatrul, precum şi muzica. Muzeele, teatrele, opera şi concertele simfonice de la Boston, New York, Philadelphia, Washington, Chicago, San Francisco, Los Angeles etc. ilustrează aceleaşi preocupări. De aceea Lumea Nouă conduce azi nu

numai în cinematograf – această artă promovată de ea – ci şi în teatrul, muzica, pictura şi sculptura de avangardă. Cetatea cosmopolită din New York e tot mai mult centrul ei. Sculptura atît de românească, dar şi de avangardă, a lui Brâncuşi a găsit înţelegerea cuvenită tot în Lumea Nouă, aşa cum el însuşi spune.

Cîteva cuvinte şi despre disciplina liber consimţită a democraţiei americane, bazată pe întregirea reciprocă dintre libertatea individuală şi dreptatea socială, cu asigurarea bunăstării materiale şi spirituale.

Atîta vreme cît America a fost o ţară agricolă şi fără frontiere, democraţia ei a fost precumpănitor individualistă sau liberală. Aşa au văzut-o înaintaşii, *forefathers*, şi aşa a conceput-o şi Jefferson, autorul constituţiei, care pune accentul pe drepturile omului. Înspre sfîrşitul veacului trecut, cînd graniţele erau de mult închise, iar America s-a industrializat, Wodrow Wilson a promovat trecerea de la *democraţia individuală* la cea *socială*, pe care Fr. D. Roosevelt o continuă şi dezvoltă. Pe bază de disciplină liber consimţită s-a făcut şi această trecere. Şi pe acelaşi temei evoluează pînă azi!

De aceea, „cheia de boltă“ a democraţiei americane, care face cu putinţă ordinea socială liber şi chiar cu drag consimţită, este mai presus de orice *libertate de exprimare a credinţelor în religie, a ideilor în ştiinţă şi a ideologiei în politică*. Această cheie defineşte însăşi „esenţa“ democraţiei americane sau „fenomenul ei originar“, cum ar spune Goethe.

Cu acest „model“ al democraţiei americane în minte şi în inimă mi-am îngăduit şi critica pe care i-o aduc în cele două studii publicate în revista *Viaţa românească* din 1936, cînd democraţia noastră liberală se îndrepta înspre dictatură.

„America nu e numai o ţară a superlativului, ci şi una a paradoxului. Prosperitatea americană are seamăn numai în criza americană. În 1932, la venirea lui Roosevelt, existau nu mai puţin decît 12 milioane de şomeri. Aceasta în ţara cea mai puţin populată din toate ţările occidentale! În ţara cu 14 locuitori pe km pătrat şi chiar numai cu frecvenţa populaţiei franceze ar trebui să aibă 670 milioane de locuitori, nu numai 120 milioane.

Cum e cu putinţă ca cei 60 locuitori pe km pătrat din Franţa să aibă toţi de lucru, iar cei 14 locuitori pe km pătrat din America nu? De ce America are şomaj, atunci cînd Franţa cu o populaţie de cinci ori mai mare, are încă nevoie de braţe de lucru? Explicarea nu e nici prea grea, nici prea complicată.

Într-o bună zi citesc – spre marea mea mirare – în revista *The New Republic* că 2% din populaţia americană stăpîneşte 90% din avuţia americană, iar restul de 98% din populaţie numai 10% din avere. Cunoşteam seriozitatea revistei. Totuşi nu mi-a venit să cred. N-au trecut însă nici două luni şi au urmat alegerile preşedinţiale. Or Roosevelt, în discursurile sale recunoştea acelaşi lucru. Mai dă chiar date în plus. Cinci mii de cetăţeni americani, spunea el, stăpînesc jumătate din averea ţării, iar *zece inşi* miliardari dictează destinele ei economice. Fapt uşor de explicat întrucît efortul lor era coordonat şi unitar, în vreme ce restul de 120 milioane, minus zece persoane ştiau prea puţin unii de alţii.

Nu trebuie să fii comunist, nu trebuie să fii nici măcar socialist, ca să recunoşti enorma disproporţie a distribuţiei averii americane! Probă, dealtfel, Roosevelt însuşi, care nu e nici una nici alta. Ba e chiar om bogat, printre cei 5000, şi descendent dintr-o veche familie din înalta burghezie americană.

Legătura dintre aceste două categorii de cifre, una privitoare la numărul şomerilor, iar alta la distribuţia averilor, e strînsă. Şi evidentă! Cei cîţiva miliardari, secondaţi de restul de 5000, au reuşit cu ajutorul maşinii să împartă întinderea fără sfîrşit a Americii şi imensitatea bunurilor ei, între ei înşişi şi să o exploateze întîi de toate în funcţie de interesele lor“ (pag. 31-32, *Viaţa Românească*, septembrie-octombrie).

În continuare, în aceeaşi revistă, acelaşi număr, pag.33:

„Atîta timp cît America a fost *o ţară fără hotare* liberalismul a mers de minune. Era de împărţit pentru toţi, iar cînd nu mai era, n-aveai decît să mai întinzi un nou sat. Graniţe propriu-zise pînă tîrziu nu au existat. Exista numai necunoscutul, care aştepta stăpînirea mînei omeneşti. Cu începutul veacului nostru, însă graniţele s-au închis. Cuprinsul imens dintre Canada şi cele două oceane a ajuns mai mult sau mai puţin locuit. Şi mai ales împărţit! Cel puţin în măsura în care făcea să fie împărţit. Pentru cei care au venit după, n-a mai rămas nimic. Ei au trebuit să intre în slujba celor veniţi mai înainte. Cu aceasta, deosebirea dintre slugă şi stăpîn, proprietar şi salariat, a apărut. Cîtă vreme America a fost o ţară agrară, deosebirea nu a prea avut importanţă. Ca şi în satele noastre, sluga şi stăpînul mîncau la aceeaşi masă şi se bucurau de acelaşi confort de viaţă. Lucrurile s-au schimbat cu apariţia maşinii, ca şi la noi dealtfel. Maşina fiind capital investit, ea a servit numai omul cu bani. Profitul ei a fost, desigur, numai al lui. Banii investiţi au fost reînapoiaţi înzecit. Deosebirea dintre bogat şi sărac a apărut şi a crescut pe zi ce trecea. Acum 70 de ani era aproape de nesimţit; azi e aproape una cu infinitul.

De o parte miliardari, de alta muritori de foame.

Or toţi aceşti potentaţi ai Americii, care au văzut şi văd numai interesele lor şi care în definitiv construiesc regula, au luat toate măsurile de asigurare a intereselor lor cu desconsiderarea totală a intereselor celorlalţi. Atunci cînd o nouă maşină a fost descoperită şi o nouă activitate putea fi executată cu ajutorul ei, n-au ezitat un moment a concedia plusul de lucrători. Cînd veniturile întreprinderii au crescut, lefurile muncitorilor au rămas aceleaşi; cînd ele au scăzut, au scăzut însă şi lefurile“ pag.36, al. II.

S-a scris oare mai critic despre infrastructura economică a Americii cu suprastructura ei social-politică, fie chiar în timpul perioadei stalinste?

Dar prietenii mei din America şi chiar cei din conducerea Fundaţiei Rockefeller totuşi nu s-au supărat. Fundaţia Rockefeller a continuat chiar să subvenţioneze cercetările mele de la Universitatea din Cluj, aşa cum îndată voi arăta.

Aceasta deoarece democraţia americană, aşa cum ea se străduieşte să fie, *începe de la respectul părerii contrare*. Mărimea şi splendoarea ei aceasta este!

O critică asemănătoare a Americii era de altfel făcută nu numai în revistele din Europa, ci şi de acelea din interiorul Americii, ca *The New Republic*, scrisă de unii dintre cei mai străluciţi intelectuali ai Americii, în majoritatea cazurilor profesori universitari şi ei. Căci mentalitatea cercurilor universitare, în majoritatea lor, nu era numai progresistă, ci şi socialistă. Nu a fost preşedintele Roosevelt acuzat de simpatii pentru comunism fiindcă unii dintre consilierii săi, cu Tugwell în frunte, nutreau idei comuniste?

Critici asemănătoare apăreau apoi nu numai în articolele de reviste, scrise sub semnul vremelniciei, ci şi în cărţi şi tratate, scrise cu pretenţia de *aere perennius*, cum de pildă e lucrarea *Behold America – Iată America* – redactată de Samuel Schmalhausen, doctor în filosofie de la Universitatea Columbia şi V. F. Calverton, doctor în litere de la Universitatea John Hopkins din Baltimore, amîndoi buni prieteni cu amicul meu Abraham Roback prin care i-am cunoscut. Cartea a fost de altfel tradusă în limba rusă. Critica lor, precum şi difuzarea cărţii în un milion de exemplare în URSS, nu au supărat nici ele.

Cea mai mare parte a datelor din articolele mele din *Viaţa Românească* le-am luat chiar din această carte.

Azi însă mărturisesc în onestitate de conştiinţă că nu mai sînt de acord nici cu unele din ideile lor şi nici cu *tonul* frazelor mele din cele două articole, explicabil numai prin spiritul de *frondă* faţă de orînduirea burgheză din acea vreme, care înainta cu paşi repezi spre dictatura fascistă. Ideile mele socialiste erau un protest împotriva dictaturii fasciste, ce se instaura în Europa şi care însemna

anularea libertăţii de exprimare şi gîndire, fără de care ordinea socială liber consimţită a democraţiei nu e cu putinţă.

Este, de asemenea, cazul să observ că epoca marilor „regi ai petrolului, automobilului, sau tutunului – cum au fost Rockefeller, Ford şi Duke – a trecut şi ea. Averile lor au fost produsul democraţiei individualiste din trecut şi s-au redus sensibil în democraţia socială a epocii noastre. John Rockefeller I, de pildă, a lăsat 750 milioane Fundaţiei şi 250 milioane fiului său John Rockefeller II. Acesta le-a dublat şi a cumpărat terenul Palatului ONU-lui, construind şi palatul. Celor patru fii ai săi le-a lăsat numai cîte 50 milioane fiecăruia pe motivul că democraţia socială nu mai agreează averile mari.

Pe de altă parte, mecanizarea şi automatizarea producţiei a adus marile „corporaţii" industriale, în care capitalul aparţine la zeci de mii de persoane, fiind astfel pe drum de socializare. În acest mod generaţia a treia a familiei Rockefeller deţine sub 10% din concernul petrolier înfiinţat de bunicul lor. Acelaşi lucru s-a întîmplat cu nepotul lui Ford I.

De aceea la ora actuală repartizarea capitalului nu mai e aceea din *Behold America* şi discursurile lui Fr. D. Roosevelt, ci mult diferită, aşa cum arată Sorenson, şeful „braintrust"-ului preşedintelui Kennedy.

De aceea socializarea mijloacelor de producţie progresează cu paşi repezi şi în SUA, dar ea a luat calea colectivizării particulare, nu de stat. Şi desigur, nu a egalizat pe cea de stat.

La Universitatea din Londra şi Paris

La Congresul pentru Progresul Ştiinţei, ţinut cu ocazia Expoziţiei Mondiale, am cunoscut pe profesorul Gh. Spearman de la Universitatea din Londra, fondatorul analizei factoriale simple, pe care apoi profesorul Thurstone o dezvoltă în analiză factorială multiplă. În timpul mesei oferite de către Thurstone în cinstea ilustrului profesor de la Londra – la care am participat şi eu – dascălul meu de la Chicago a ridicat problema dacă în vederea lucrării de analiză matematică a factorilor psihici – la care începusem să lucrez – nu ar fi oportun să studiez o lună sau două şi cu profesorul Spearman. Venerabilul profesor de la Londra a fost de acord cu propunerea sa. De aceea la sfîrşitul lui iunie 1934 cînd am terminat lucrările cu Thurstone, m-am reîntors la New York ca să supun directorului Stacy May această propunere. Dînsul a fost de acord cu ea. Cum însă cel de al doilea an al bursei mele se încheia în iulie, directorul mi-a comunicat că dacă studiile mele cu profesorul Spearman nu pot fi terminate în cursul unei luni, atunci să cer o alocaţie de cercetare Oficiului Fundaţiei de la Paris, căreia el de altfel îi va scrie.

Stacy May, de asemenea, mi-a arătat o scrisoare a profesorului Goangă, în care îşi exprima îngrijorarea faţă de intenţiile mele de a rămîne profesor la Universitatea Columbia sau Duke. Aceasta ar însemna – scria profesorul Goangă – că Fundaţia Rockefeller nu pregăteşte bursierii săi în vederea profesiunii lor din patria de origine, ci în vederea universităţilor americane, cărora le-ar acorda preferinţă. Or, dacă dînsul ar fi ştiut acest lucru, atunci nu mi-ar fi acordat concediul de doi ani ca să primesc bursa.

O scrisoare similară primisem şi eu după ce i-am cerut părerea asupra invitaţiilor profesorilor McDougall şi Thorndicke. În scrisoare, de asemenea, menţionam faptul că nu înţeleg sub nici un motiv să rămîn definitiv în SUA, deoarece cu aceasta nu sînt de acord nici părinţii soţiei mele, nici ai mei şi nu dorim, soţia mea şi eu, să-i îndurerăm. De aceea înţeleg să rămîn numai cîţiva ani pînă cînd pot ocupa o poziţie similară la Universitatea din Cluj. Aceasta deoarece cu leafa modestă de

asistent, care mă aştepta la Cluj, îmi este imposibil să-mi susţin familia.

În răspunsul său, profesorul Goangă m-a asigurat că dînsul s-a gîndit la toate şi de aceea pot să mă reîntorc liniştit în ţară, *cum e datoria mea* – a adăugat el – dar informaţii precise nu mi-a dat. Ştiam doar că L. Rusu este la Paris, unde-şi prepară un doctorat în estetică pentru a ocupa la reîntoarcere catedra rămasă vacantă după moartea profesorului Ion Paul. În consecinţă, după 3-4 ani postul său de conferenţiar de psihologie aplicată devenea liber. Am presupus că profesorul se gîndeşte la această soluţie.

La aceeaşi soluţie mă gîndisem de fapt şi eu, înţelegînd că în acest interval de timp să accept poziţia de profesor la Columbia sau Duke, fapt care creştea, în judecata mea şi prestigiul ţării. Aveam apoi posibilitatea de a combate politica de revizionism a Ungariei, care ataca dreptatea graniţelor noastre. De această politică revizionistă, care cîştigase o seamă de aderenţi în Universităţile americane, s-a sesizat de altfel nu numai Legaţia noastră, depunînd toate eforturile să o combată, ci însuşi guvernul de la Bucureşti, care susţinea revista *Transilvania*, proaspăt înfiinţată, al cărui director era Silviu Dragomir, profesor la Facultatea noastră. Revista apărea în trei limbi – franceză, engleză şi germană – şi era astfel şi în bibliotecile universităţilor din SUA, dar nu părea să fie prea mult citită. O propagandă în jurul ei era necesară, aşa cum ataşatul nostru cultural de la Washington, Andrei Popovici m-a şi rugat să o fac cu toată insistenţa posibilă.

Am rămas, de aceea, surprins şi jenat de faptul că profesorul Goangă a găsit cu cale să scrie şi directorului Stacy May, fără a aştepta răspunsul meu, în care-i comunicam că nu înţeleg să rămîn în SUA fără aprobarea sa. Era adevărat că între timp a avut loc la Cluj un incident neplăcut care explica tonul supărat al scrisorii sale. Anume, profesorul Goangă a cerut oficiului de la Paris al Fundaţiei ca bursa mea să-i fie atribuită colegului meu Alex. Roşca, al doilea asistent din Institut. Procesul era neobişnuit fiindcă bursele trebuiau solicitate de candidaţii însăşi, şi astfel de un transfer al lor către alt cercetător din institut nu putea fi vorba. Satisfăcut cu alegerea mea, directorul Kittredge a fost la Cluj, dar convorbirea cu Roşca nu l-a mulţumit şi astfel referatul său a fost negativ. În consecinţă, profesorul îmi cerea să discut şi această problemă cu sediul principal de la New York, ceea ce în răspunsul meu am arătat că nu pot face deoarece centrala de la New York nu se amestecă în alegerea bursierilor din Europa, care cădea în seama oficiului ei de la Paris.

– În conformitate cu regulamentul Fundaţiei, pe care te-ai angajat să-l respecţi, dumneata – mi-a spus Stacy May – ai obligaţia de a rămîne în continuare în cercetarea ştiinţifică, indiferent dacă ea are loc în patria dumitale sau în altă ţară. Am răspuns, de aceea, profesorului Goangă că Fundaţia nu se poate amesteca în preferinţele d-tale. În ceea ce priveşte supoziţia d-sale că Fundaţia ar dori ca bursierii ei să rămînă în continuare în SUA, ea este, precum prea bine ştii, cu totul inexactă. Regret însă că profesorul Goangă s-a putut gîndi la ea deoarece pînă acum nu a rămas în SUA nici un bursier din România. (În total am fost 29). Cum însă îmi place să vorbesc totdeauna deschis, aş putea să te întreb asupra motivelor care te fac să te gîndeşti la rămînerea în SUA?

A mă plînge de poziţia mea de asistent, pe de o parte, de lipsa perspectivei de înaintare, pe de altă parte, nu puteam să o fac. De aceea i-am vorbit numai de ceea ce, în adevăr, mă atrăgea.

– Posibilitatea de a avea în continuare paşii îndrumaţi de specialişti cu totul deosebiţi, pe de o parte, şi fondurile de subvenţionare satisfăcătoare a cercetărilor, pe de altă parte, am răspuns eu.

– Treaba aceasta – a spus Stacy May – se poate aranja şi dacă te reîntorci în ţară deoarece pentru fondurile necesare cercetărilor dumitale te poţi adresa nouă. O dată la doi, trei ani apoi poţi reveni tot pe cheltuiala noastră pentru a relua contactul cu dascălii d-tale şi a te consulta cu ei. Asupra ambelor chestiuni voi scrie colegului meu Kittredge la Paris, care de altfel este foarte încîntat de alegerea făcută în cazul dumitale.

În cursul mesei oferite de Stacy May la plecare am fost solicitat să-i spun în toată onestitatea de cuget părerile mele asupra universităţilor americane în general şi asupra învăţămîntului psihologic în special.

– În timpul studiilor mele din Germania am trăit zilele din urmă ale supremaţiei psihologiei din această ţară, în care şi-au făcut studiile de specializare o treime din psihologii din SUA, trecuţi de 50 ani. După trei ani am asistat la răsăritul soarelui psihologiei în SUA. Multe mai sînt încă de făcut, desigur în privinţa metodologiei logice şi a teoriei care nu poate fi elaborată fără ea. De aceea, perfecţionarea mea în ele a însemnat o a doua naştere, cea dintîi fiind în patria mea şi în Germania, unde am adîncit ceea ce am învăţat cu dascălii mei de la Cluj, care au studiat numai în Germania.

Cercetările psihologice apoi – am ţinut să adaug – au nevoie de laboratoare tot mai bine utilate, cu tot mai mulţi specialişti. Şi aceasta, evident, cere bani! De aceea, nu e nici o mirare că departamentele de psihologie din SUA au minimum 5 profesori plus 10-20 lectori şi asistenţi, în vreme ce în Europa sînt mult mai puţini. Tot de aceea în SUA apar 25-30 reviste de psihologie în vreme ce în Germania apar numai 5, în Franţa şi în Anglia numai două etc.

Trebuie să observ însă că azi s-au ridicat la acelaşi corp didactic şi de cercetare şi Universităţile germane, mai puţin cele franceze şi engleze. Nu mult mai jos stau şi catedrele de psihologie din patria noastră. Departamentele psihologice din SUA şi-au împătrit însă şi ele numărul, ajungînd la aproximativ 100 membri.

La plecarea spre Anglia, în cabina vaporului Bremen, cu care mă întorceam în Europa, soţia mea şi eu am găsit trei buchete de flori de la profesorii Allport, Thurstone şi de la Stacy May.

La Londra am luat întîi contact cu profesorul Hall de la Catedra de Economie, care era reprezentantul Fundaţiei Rockefeller pentru Ştiinţele sociale în Anglia. Dînsul mi-a transmis scrisoarea directorului Kittredge de la Oficiul Fundaţiei din Paris, care-mi făcea cunoscut că pot rămîne la Londra pentru a mă pune la punct cu analiza factorială simplă atît cît profesorul Spearman socoate de cuviinţă, deoarece Fundaţia îmi acorda în acest scop, după expirarea bursei, o alocaţie specială de cercetare ştiinţifică.

Ziua următoare sînt primit de profesorul Spearman la sediul catedrei sale de la Universitate; cu această ocazie îmi aduce la cunoştinţă că peste două zile are loc Congresul Internaţional de Antropologie social-culturală, la care are şi el o comunicare, invitîndu-mă să particip şi eu la dezbaterile congresului. În timpul congresului sînt prezentat de dînsul şi profesorilor: Gh. Myers, directorul Institutului de Psihologie Industrială, Aveling şi Flugel de la Catedra de Psihologie, W. Brown, urmaşul la catedra lui McDougall de la Oxford, Bartlett, profesor la Universitatea din Cambridge etc. Cu profesorii Bartlett şi Brown stabilim o scurtă vizită de cîteva zile la ambele universităţi pentru a mă documenta asupra cercetării lor. O invitaţie similară am primit şi din partea profesorului Myers pentru vizitarea Institutului de Psihologie Industrială, care era la Londra, dar separat de Universitate.

Am reluat lectura lucrărilor profesorului Spearman, *Aptitudinile omului* şi *Natura inteligenţei*, punîndu-mă la punct cu tehnica analizei factoriale simple, pe care o cunoşteam de altfel din expunerea profesorului Thurstone. În acest mod discuţiile cu profesorul Spearman au privit numai unele detalii tehnice, pe de o parte, şi teoria structurii psihice a personalităţii umane, pe de altă parte. Că dînsul a rămas satisfăcut de modul cum pricepeam analiza factorială rezultă din scrisoarea profesorului W. Line de la Universitatea din Toronto.

„Stau în prezent cu profesorul Spearman, care mi-a povestit foarte multe lucruri despre activitatea d-tale şi a sugerat că mi-ai putea acorda o parte din timpul dumitale dacă vă vizitez. Aş aprecia foarte mult privilegiul de a vă întîlni şi discuta cîteva probleme de interes reciproc. Dacă acest lucru este cu putinţă, puteţi să mă anunţaţi la adresa de mai sus (antetul hotelului la care locuia la Londra)“.

Scrisoarea profesorului Line mi-a făcut mare plăcere deoarece era în vădit contrast cu tonul ultimelor scrisori a profesorului Goangă, primite înainte de plecarea mea din New York. Discuţia cu profesorul Line a fost nespus de agreabilă şi reciproc utilă.

La începutul lunii august am primit o scrisoare din partea d-nei Spearman, care mă invita să petrec week-endul la Portsmouth, unde aveau închiriată o vilă pentru vacanţa de vară. Distrat cum era, distinsul meu dascăl nu a observat verigheta mea şi astfel invitaţia îmi era adresată numai mie. O situaţie delicată! Eu am fost de părere ca să telefonez imediat d-nei Spearman pentru a-i spune că sînt cu soţia mea, dar ea s-a jenat. Cu atît mai puţin puteam îndepărta verigheta de pe deget. Soţia mea m-a rugat să spun că de la New York ea a plecat în ţară – cum de fapt şi avusese de gînd – ca să-şi vadă mama îndureratăă deoarece tatăl soţiei mele murise cu cîteva luni înainte. A doua problemă a fost, cum să mă îmbrac? În SUA purtasem degeaba smokingul meu de la nuntă şi de aceea la plecarea din New York l-am trimis direct în ţară. Aci, poate, mi-ar fi prins bine.

– Dar eşti în călătorie, nu acasă, mi-a spus soţia mea. De aceea ia costumul gri, care e bun şi dimineaţa şi după masa, şi nu e nepotrivit nici pentru cină, a adăugat ea.

La Portsmouth am găsit şi pe profesorii Bartlett şi Aveling, dar dimineaţa toată lumea a mers la plajă în costume adecvate, după masa au jucat tenis sau cricket în pantaloni sport, iar la cină au apărut în smoking, cucoanele fiind în rochii lungi. Prea bine nu m-am simţit. Şi mai jenantă a fost clipa cînd fata profesorului a observat verigheta mea.

– Dar mamă, domnul Mărgineanu este însurat, a exclamat ea.

Explicaţia mea a fost acceptată drept o inevitabilă minciună convenţională, cu care protocolul englez părea însă obişnuit.

– Dacă soţia d-tale se reîntoarce la Londra, te rog imediat să-i comunici ca să mă anunţe, a spus doamna Spearman.

După cîteva săptămîni am recurs şi la această minciună nouă, care a avut darul de a linişti pe soţia profesorului. Soţia mea a fost imediat invitată la ceai – alt protocol fără de care englezii nu pot trăi.

Am fost în cîteva rînduri şi la Institutul de Psihologie Industrială, unde l-am cunoscut şi pe Macraem un foarte bun specialist în selecţia şi orientarea profesională. Ulterior a publicat un foarte bun tratat asupra acestei probleme.

Discuţii deosebit de interesante am avut cu profesorul Brown, care a publicat împreună cu profesorul Thompson de la Universitatea din Edinburg un foarte bun tratat de psihologie matematică. Dînsul avea şi un cabinet de psihologie clinică la Londra, asiduu solicitat.

Împreună cu soţia mea am admirat la sfîrşitul lunii august vechile colegii de la Oxford şi Cambridge, pline nu numai de veche istorie, ci şi de farmec deosebit.

La începutul lunii septembrie am venit la Paris pentru a continua cu profesorul Pierre Janet studiile de psihopatologie a persoanei, începute cu Murray la Harvard.

La Paris, directorul Tracy B. Kittredge m-a primit cu deosebită amabilitate, spunîndu-mi că este foarte încîntat de studiile mele din SUA, despre care se documentase din dosarul întocmit de Stacy May, care cuprindea atît referatele mele de activitate, cît şi aprecierile profesorilor mei, precum şi recomandaţiile foarte călduroase ale lui Stacy May pentru a mi se aproba atît prelungirea studiilor cît şi subvenţionarea cercetărilor de la Cluj. Cum profesorul Janet ieşise la pensie la sfîrşitul lui iunie din acel an, directorul Kittredge mi-a promis că face el însuşi intervenţiile necesare pentru ca strălucitul profesor să-mi acorde cîteva ore săptămînal pînă la Crăciun, ca să lămurească problemele asupra cărora doresc să-l consult.

– Dar în acest scop, am nevoie doar de două luni, nu de patru, am spus eu.

– E plăcerea Fundaţiei şi a mea să rămîi pînă la Anul Nou, a replicat el.

În adevăr, la cîteva zile soţia mea şi eu am fost invitaţii săi la masa dată în cinstea profesorului Janet, în cursul căreia Kittredge i-a comunicat dorinţa mea, adăugînd şi o seamă de aprecieri nespus de atente la adresa activităţii sale. Dascălul a fost de acord să mă primească două ore pe săptămînă, pentru a discuta problemele dorite de mine.

În cursul primei convorbiri asupra programului meu de lucru, Kittredge a ţinut să-mi

lămurească şi referatul său negativ asupra colegului meu, Alex. Roşca.

– Bursele Fundaţiei sînt pentru continuarea şi intensificarea studiilor şi cercetărilor cu specialiştii cei mai de seamă în problema urmărită. Din discuţiile purtate cu domnul Roşca, şi chiar cu domnul Goangă, am înţeles că domnul Roşca este pe deplin stăpîn pe tehnica de examinare a inteligenţei şi astfel nu are nimic de aflat de la profesorul Terman, autoritate supremă în această problemă, pe care domnul Roşca dorea să-l viziteze. Or, Fundaţia nu subvenţionează vizite de simplă curtoazie…

În timpul studiilor cu profesorul Janet am încercat să scriu şi un articol despre sistemul său de psihologie şi psihopatologie a conduitei umane pentru *Journal of Social and Abnormal Psychology*, înfiinţat de Morton Prince, fondatorul Clinicii Psihologice de la Harvard şi bun prieten cu Janet. Dar Allport, care conducea acum revista, a găsit că studiul este ca şi cînd Janet şi-a încheiat activitatea şi astfel ar fi mai potrivit să apară la moartea lui, avînd un caracter „obituar", cum a scris el. Mi-am îngăduit să răspund distinsului meu dascăl că sînt de acord cu propunerea sa, deoarece Janet în ultimii ani şi-a mai schimbat concepţia. El păstra pe deplin strălucita sa vioiciune de spirit, cu care a încîntat timp de patru decenii ascultătorii de la Collège de France, care i-au umplut sala pînă la refuz. Cum în tinereţe Janet a ţinut şi un ciclu de lecţii la Harvard, în 1936 a fost invitat la serbarea tricentenarului ei. Raportul de propunere a invitaţiei sale a fost făcut chiar de Allport, care s-a ghidat în acest scop după studiul meu. „Am apreciat foarte mult scrisoarea d-tale privitoare la Janet. Trebuie să fie un om încîntător şi judecata d-tale asupra lui din articolul pe care l-ai scris mi-a fost de mult folos deoarece personal nu am avut privilegiul de a studia cu el. Articolul d-tale de altfel a venit în momentul cel mai potrivit, fiind solicitat să prepar o scurtă caracterizare a omului şi a operei sale în vederea onorării sale cu ocazia tricentenarului Universităţii la care a fost invitat" (5.I.1935)

În cadrul acestor serbări Janet a avut o nouă lecţie la fel de strălucită ca şi celelalte din tinereţe!

Nu este mai puţin adevărat că din tiparele gîndirii sale Janet cu greu mai putea ieşi şi de aceea condamna încercările de interpretare matematică, nu numai logică, asupra persoanei, fără să le cunoască. Despre psihanaliza lui Freud apoi nu voia să audă.

– Dar ce a adus acest doctor de la Viena peste ideile lucrării mele *Automatismul psihologic*, pe care a cunoscut-o cu ocazia studiilor sale cu Charcot, al cărui asistent eram?

Întrebarea, astfel pusă, nu putea avea răspuns fără să-l supere. Ca să-l supăr nu eram în stare, deoarece amabilitatea lui era desăvîrşită.

Nespus de amabili au fost şi profesorul Henry Pièron, directorul Laboratorului de Psihologie de la Sorbona, unde lucram. Studiile sale însă erau concentrate asupra psihofiziologiei senzaţiilor, despre care a scris ulterior un excelent tratat. Aceste preocupări cădeau însă în afara studiilor mele. Teren comun de discuţii a fost însă bio-psiho-socio-diagnosticul persoanei în vederea selecţiei şi orientării profesionale. La rîndul său, profesorul Pièron era viu interesat în analiza factorială a lui Spearman şi Thurstone, despre care m-a invitat să scriu două studii pentru *L'Année Psychologique*, al cărui director era. La scurtă vreme m-a solicitat să colaborez, în calitate de fost elev al profesorului Janet, şi la volumul de omagiere a strălucitului psiholog şi psihiatru cu ocazia împlinirii vîrstei de 75 ani.

În 1938 m-a invitat apoi să fac o comunicare la Societatea de Biotipologie asupra cercetărilor mele de analiză factorială a persoanei. Din păcate, izbucnirea războiului a făcut imposibilă acceptarea invitaţiei sale.

La ceaiul oferit la încheierea săptămînii, tuturor colaboratorilor săi, am avut prilejul de a cunoaşte şi pe profesorul H. Walon, cu care am purtat o seamă de discuţii asupra structurii psihopate a copiilor „turbulenţi", cum i-a numit el. În prima guvernare după eliberarea Franţei, a fost ministrul

educaţiei în calitate de membru al partidului comunist francez.

Înaintea plecării din Paris, directorul Kittredge mi-a cerut să-i întocmesc referatul asupra cheltuielilor pe care le voi avea la Cluj cu cercetările mele. Am solicitat 500 dolari versus 80.000 lei, ţinînd seama că subvenţia acordată de Minister pentru cercetările din Institut era 50.000 lei. O sumă egală primea numai Muzeul Limbii Române, condus de profesorul Puşcariu. Celelalte catedre aveau de la 5.000 – 10.000 lei.

– Totuşi ne cunoşti atît de puţin, mi-a spus bunul meu director în momentul cînd i-am prezentat referatul.

A şters suma de 500 dolari şi a scris 2.000 dolari. Suma scrisă de el depăşea subvenţiile de cercetare ale tuturor catedrelor de la Facultatea de Litere şi Filosofie.

– Dar cum pot să răspund la atîta generozitate? – am întrebat eu.

– Exact cum ai răspuns pînă acum, a spus el. Îmi îngădui în orice caz să-şi spun că de prelungirea în continuare a cercetărilor pînă acum în psihologie s-a bucurat numai profesora Ch. Bühler de la Universitatea din Viena şi dumneata.

Întîmplarea a făcut ca la masa de despărţire din casa lui Kittredge să fie prezentă şi distinsa profesoară, care a fost încîntată să mă revadă deoarece scrisesem o scurtă dare de seamă asupra lucrării sale, *Cursul vieţii ca studiu al persoanei*.

După un an şi jumătate, anume în vara anului 1936, Directorul Kittredge împreună cu soţia sa, precum şi cu un grup de prieteni – profesorul Hall de la Londra , directorul agenţiei Reuter şi ministrul Americii la Viena – au făcut o călătorie în sud-estul Europei, cu care ocazie au fost oaspeţii mei la Cluj, timp de două zile, dîndu-mi astfel posibilitatea de-a răsplăti o parte din amabilitatea fără margini a directorului Kittredge.

De la Cluj apoi i-am însoţit la Predeal, unde-i aştepta profesorul Gusti. În drum urma să luăm masa la Sibiu. În Alba Iulia am vizitat vechea catedrală, unde e înmormîntat Ioan Huniade. Casa în care s-a născut fiul său, o vizitasem la Cluj. Atît la Cluj, cît şi la Alba Iulia, am explicat oaspeţilor mei dorinţa noastră de a trăi în pace cu vecinii noştri, ai căror conducători străluciţi au fost doi români. Am vizitat apoi biserica încoronării şi muzeul ei, care atesta unirea Transilvaniei cu patria mumă. S-a făcut astfel ora 12,30. Era şi foarte cald. De aceea oaspeţii mei şi-au exprimat dorinţa de a lua masa la Alba Iulia.

– Am dori chiar şi o cameră, ca doamnele să facă un duş, mi-a spus Kittredge.

– Îmi e tare teamă, i-am răspuns eu, că hotelul de aci, construit la începutul secolului, nu are aşa ceva.

– Avem cu toţii nevoie şi de toaletă, mi-a replicat el.

Jena mea a fost cu atît mai mare deoarece cunoşteam starea nenorocită a toaletelor de la hotelurile de provincie din acea vreme. Să cer oaspeţilor mei să aştepte pînă la Sibiu era imposibil.

Din fericire proprietarul hotelului a salvat situaţia, oferind baia apartamentului său şi pregătindu-ne apoi o masă, cu peşte proaspăt din Mureş şi cu muşchi de vacă la grătar. Pînă la pregătirea ei, doamnele au putut face şi duşul dorit.

Cum masa mai întîrzia, am rugat proprietarul să ne aducă drept aperitiv roşii, ardei şi castraveţi proaspeţi la gheaţă, pe care din fericire o avea. Cu vinul de pe meleagurile judeţului meu, aceste legume împreună cu un caş proaspăt, au fost excelente şi ne-am săturat, oaspeţii fiind gata de plecare.

– Dar nu putem supăra gazda, le-am spus eu.

Peştele – de altfel – a fost adus imediat şi mirosea bine, deoarece era proaspăt şi el.

Ei, acum putem pleca, mi-au repetat oaspeţii. Gazda a sosit însă cu un superb muşchi de vacă, fript întreg la grătar.

– Să-l gustăm măcar, am insistat eu.

Şi am tot gustat, pînă l-am terminat, după care am luat clătitele cu brînză de vaci şi cu mărar.

Pentru drum am luat şi zece butelii din vinul care a plăcut atît de mult. Am rugat oaspeţii să le ia cu ei ca să compare acasă vinul nostru cu cel francez.

Oaspeţii au fost aşa de încîntaţi, încît doreau să facem şi o vizită în satul meu, ca să vadă gospodăria ţărănească a părinţilor mei de la Obreja, sat la 18 km de Alba Iulia. Cu gospodăria părinţilor mei nu mi-ar fi fost ruşine, dar timp nu mai era.

– E aproape ora cinci, am spus eu, şi avem mai bine de trei ore pînă la Predeal.

– Dar cum a trecut aşa de repede timpul, au exclamat ei.

– Aceasta nu ştiu nici eu.

La Predeal profesorul Gusti ne-a aşteptat cu o masă la fel de bună, de la care nu au lipsit nici icrele negre şi nici şampania.

– E totuşi mai bun vinul de la Alba Iulia, au spus oaspeţii, propunînd să destupăm două din sticlele aduse. Profesorul Gusti a fost aproape gelos de masa de la Alba Iulia, pe care oaspeţii nu conteneau să o mai laude.

La Bucureşti profesorii Crăciun, Ciocîltău şi Bagdazar, împreună cu alţi foşti bursieri ai Fundaţiei Rockefeller, au oferit şi ei o masă la restaurantul Capşa, excelentă şi ea, dar oaspeţii nu au uitat nici cu acest prilej să povestească despre masa din vechea cetate a Transilvaniei.

LA CATEDRA ŞI INSTITUTUL DE PSIHOLOGIE DIN CLUJ

Primele cursuri de psihologie din patria noastră le-a ţinut Titu Maiorescu în cadrul catedrei sale de filosofie şi logică. Pe lîngă neîntrecutul său tratat de logică el a publicat şi studiul *Despre experienţă*, în care apare nu numai documentarea asupra psihologiei germane şi franceze, ci şi asupra celei engleze. Studiul aduce şi o seamă de observaţii personale, care-şi păstrează actualitatea datorită caracterului lor originar, pe de o parte, metodologiei lor pozitiviste, pe de altă parte. Atît la logică, cît şi în psihologie, Maiorescu a fost sub influenţa vădită a lui J. St. Mill, cu toate că studiile sale de filosofie şi drept le-a făcut în Franţa şi Germania. Înfluenţa filosofiei germane este însă pregnantă în articolele de critică şi estetică literară, care reprezintă capodopera vieţii sale.

Meritul de a fi introdus şi promovat sistematic psihologia ştiinţifică în ţara noastră revine însă lui Constantin Rădulescu-Motru, care-şi susţine examenul de licenţă cu Maiorescu, iar cel de doctorat cu Wundt, tratînd însă o problemă de filosofie, anume teoria lui Kant asupra cauzalităţii fizice. Teza este publicată în revista lui Wundt, *Philosophische Studien* şi comentată favorabil de H. Bergson în lucrarea sa *Materie şi memorie*. Reîntors în ţară, Motru este numit în 1896 conferenţiar pe lîngă catedra de filosofie a lui Mariorescu, iar în cursurile sale se ocupă în primul rînd de psihologie. În 1898 publică *Probleme de psihologie*, în care susţine necesitatea constituirii psihologiei ca disciplină exactă, după modelul ştiinţelor naturii, promovat de Wundt şi susţinut şi de Maiorescu. Doi ani mai tîrziu conferinţa sa de filosofie este transformată în catedră de psihologie. Rădulescu-Motru este astfel titularul primei catedre de psihologie din patria noastră. În această calitate, în 1908 publică *Puterea sufletească*, iar la 1922 *Curs de psihologie*, care aduce sinteza lecţiilor sale de psihologie teoretică din cursul celor două decenii. Alături de psihologia senzaţiilor şi a reflexelor, a percepţiilor mai ales, din cercetările lui Wundt şi ale elevilor săi, Motru se ocupă însă şi de investigaţiile lui Meumann, G. E. Müller şi Ebbinghaus asupra memoriei, asociaţiei şi învăţării, de cercetările şcolii de la Würzburg asupra gîndirii, de psihologia eului, inaugurată de Brentano, Lipps şi James. El, de asemenea, sesizează noile cercetări ale lui Krueger, urmaşul lui Wundt la catedră, precum şi pe acelea asupra psihologiei configuraţiei, datorită lui Wertheimer, Köhler şi Koffka, elevii profesorului Stumpf de la Universitatea din Berlin. În acest mod tratatul profesorului Motru este foarte bine pus la punct, referinţele bibliografice din limba germană şi franceză ajungînd pînă la anul care precede imprimarea lucrării. Psihologia engleză şi americană este cunoscută însă numai din puţinele traduceri în limbile franceză şi germană. Menţionată este şi psihanaliza, dar cu vădit scepticism. Mai multe referinţe bibliografice nu sînt însă în acea vreme nici în tratatul lui Elsenhans. Ulterior, anume în calitate de director al Institutului Psihotehnic din Ministerul Muncii, profesorul Motru publică *Vocaţia*, în care tratează „chemarea“ spre o meserie sau alta. Pe lîngă aceste patru lucrări de psihologie, el mai dă la lumină o seamă de lucrări de filosofie, ca *Personalismul energetic, Cultura Română şi politicianismul, Etnicul Românesc, Românismul* etc. „Vocaţia“ sa pare a fi fost, de fapt, mai mult aceea de filosof decît de psiholog. În psihologie militează totuşi pentru construirea ei ca disciplină ştiinţifică, cu caracter empiric şi chiar experimental, dar fără a trece la traducerea în practică a acestui program.

Inaugurarea metodologiei experimentale şi metrice în psihologie revine astfel elevului său, Ştefănescu-Goangă, care-şi susţine doctoratul tot cu Wundt, dar tratează o problemă de psihologie experimentală, nu una teoretică sau filosofică, anume *Tonalităţile emotive ale culorilor*, apărută în *Psychologische Studien* a lui Wundt. După trecerea a 60 ani teza lui Goangă face obiectul unui întreg subcapitol din tratatul *Lumină şi Culoare* de peste 600 pagini, redactat de *Eckart Heimendahl*, directorul *Institutului de Psihologie a Luminii şi Culorii*, care se ocupă cu valorificarea

ergonomică a acestor fenomene. Cu ajutorul acestor valorificări practice în domeniul muncii, ţările industrializare obţin azi economii de miliarde de dolari. Introducerea metodologiei experimentale şi metrice în psihologie Ştefănescu-Goangă o face în cadrul Catedrei de Psihologie de la Universitatea din Cluj şi a Institutului de Psihologie, înfiinţat pe lîngă catedră în 1922. Cu ajutorul subvenţiilor generoase, acordate de Consiliul dirigent, profesorul Goangă pleacă la Leipzig şi aduce de la firma Zimmermann aceleaşi aparate, pe care le are şi laboratorul lui Wundt. Cărţile le comandă la firma Hiersemann. În acest mod la numai doi ani de la înfiinţarea Institutului de Psihologie de la Universitatea din Cluj, oferă tinerilor studenţi aceleaşi condiţii materiale de cercetare şi documentare ca oricare alt institut similar din marile universităţi apusene. Acesta este meritul prim al profesorului Goangă.

Profesorii Fedeleş de la Universitatea din Iaşi şi Eşanu de la Universitatea din Cernăuţi s-au mulţumit cu simpla predare a cursurilor, la fel ca şi Rădulescu-Motru, considerînd că pregătirea experimentală şi metrică poate fi făcută numai cu ocazia doctoratului în universităţile străine. Profesorul Goangă a socotit că metodologia experimentală şi metrică trebuie făcută în patria noastră, unde trebuie să aibă loc şi examenele de doctorat. Astfel, elevii profesorului Motru: Moldovan, Zapan, Nestor, Bontilă, Bogdan şi Calavrezo pleacă după examenul de licenţă în străinătate, dar examenul de doctorat reuşesc să-l susţină numai Zapan şi Calavrezo. Moldovan, Nestor şi Bontilă îl susţin doar la reîntoarecerea lor în ţară, cu profesorul Motru. În schimb, toţi absolvenţii de la Cluj îşi susţin doctoratul în ţară, plecînd în străinătate numai pentru studiile de specializare. Un nou merit al profesorului Goangă! Aceasta cu atît mai mult cu cît profesorii Fedeleş şi Eşeanu se mulţumesc cu examenele de licenţă, pregătind studenţii numai pentru învăţămîntul secundar. Lucrări ştiinţifice, de asemenea, nu au publicat, chiar dacă altfel au fost buni profesori. De aceea, ulterior, catedra de psihologie de la Universitatea ieşeană este ocupată de M. Ralea, care avea un doctorat în sociologie la Sorbona, dar după reîntoarcerea sa în ţară publicase în mare grabă cîteva studii de psihologie în *Viaţa Românească* deoarece catedra de sociologie, pentru care se pregătise, fusese ocupată între timp de Petre Andrei, ulterior autorul celui mai bun tratat de sociologie.

În 1924, anul înscrierii mele ca student la Universitatea din Cluj, Institutul de Psihologie funcţiona cu un asistent şi doi preparatori, asistent fiind Romulus Demetrescu, profesor de filosofie la Liceul „Gh. Bariţiu“, iar preparatori, Eugen Pintilescu şi Liviu Rusu, studenţi în anul IV. R. Demetrescu studiase la Iaşi şi elabora teza sa de doctorat, *Filosofia istoriei*. Lucrarea a fost începută cu profesorul I. Petrovici şi acceptată în continuare de profesorul Goangă, pentru a nu-i face munca prealabilă inutilă. În acest mod primii elevi ai profesorului Gonagă sînt de fapt numai Pintilescu şi Rusu.

Cum în calitatea sa de profesor la liceu, R. Demetrescu nu putea fi plătit – conform legii – decît cu o diurnă de aproximativ 1000 lei, după examenul de doctorat profesorul Goangă obţine numirea lui ca şef de lucrări onorific şi astfel postul său de asistent este ocupat de L. Rusu, proaspăt licenţiat, care putea ridica leafa întreagă. Pe postul său de preparator sînt numit eu, dar cu dreptul de a ridica numai 1500 lei din leafa de aproximativ 3200 lei, din diferenţa de 1700 fiind plătit R. Demetrescu. Supărat pentru faptul de a nu fi fost el numit asistent, E. Pintilescu după trecerea unui an se retrage, iar preparator în locul său devine Al. Roşca. În preajma examenului meu de doctorat sînt promovat asistent pe un post nou creat, iar postul de preparator este ocupat de L. Bologa. În acest mod în 1929, deci după 7 ani de la înfiinţarea sa, cînd apar primele lucrări ale Institutului, personalul ştiinţific este format din R. Demetrescu, şef de lucrări onorific, Rusu şi eu, asistenţi, Roşca şi Bologa, preparatori. După examenul de doctorat Bologa trece la direcţia Şcolii Normale din Sibiu, iar în locul său este numit D. Todoran. În momentul cînd L. Rusu devine conferenţiar, postul este ocupat de Roşca, iar preparator în locul său devine M. Beniuc. Ulterior Todoran ocupă postul de conducător al noului *Oficiu Universitar*, iar în locul său este numit T. Arcan. Temporar au funcţionat ca preparatori nebugetari Gr. Popa şi D. Isac, plătiţi din fondurile de cercetare ale Institutului,

provenite din economiile realizate în primii ani, cînd preparatorii bugetari au fost plătiţi numai cu o parte din salariu, fiind studenţi cu burse la cămin. La Institutul Psihotehnic funcţionează d-rul A. Ciplea, D. Salade, M. Peteanu, D. Văcaru.

În 1934 este înfiinţat şi Institutul Psihotehnic cu Oficiile de orientare profesională de la Cluj, Arad, Braşov, Oradea, Sibiu şi Timişoara, în care apar S. Cupcea şi A. Ciplea ca medici, A. Chircev, D. Salade, M. Peteanu, D. Văcaru ca psihologi etc. Organizarea Institutului Psihotehnic şi a oficiilor din subordine este în cadrul Ministerului Muncii.

După reîntoarcerea mea din SUA, postul meu de asistent este transformat în şef de lucrări, iar în 1937 cînd Rusu trece profesor la Catedra de Estetică, subsemnatul devine conferenţiar, iar Al. Roşca ajunge şef de lucrări. În postul de asistent apare M. Beniuc, iar preparatori sînt Z. Barbu şi A. Chircev. Anul următor şi anume după atentatul împotriva profesorului Goangă, sînt însărcinat cu suplinirea catedrei şi conducerea Institutului de psihologie şi a celui psihotehnic.

Ulterior aproape toţi aceşti cercetători ajung profesori universitari. Roşca, Todoran, Chircev şi Salade devin profesori la Universitatea din Cluj, Beniuc la cea din Bucureşti, Barbu la Universitatea Brighton din Anglia, Cupcea la Institutul de medicină din Cluj, iar Ciplea la cel din Bucureşti. M. Peteanu este conferenţiar de psihologie la Universitatea din Cluj şi apoi director al Institutului de ştiinţe pedagogice, iar D. Văcaru funcţionează ca director în Ministerul Muncii. Din cadrul şcolii de psihologie din Cluj provin şi N. Pârvu, profesor de psihologie la Universitatea din Timişoara, N. Oancea-Ursu, conferenţiar la aceeaşi universitate, I. Oancea, profesor de drept penal la Universitatea din Bucureşti, T. Gall, conferenţiar la Institutul pedagogic din Cluj, I. Comanescu conferenţiar la Institutul pedagogic din Oradea, I. Oana, profesor de literatură română la Universitatea din Bucureşti, N. Balotă, profesor la Universitatea populară din Bucureşti etc.

Numai această simplă înşirare de nume face dovada că şcoala psihologică din Cluj şi-a îndeplinit cu prisosinţă misiunea, dînd mai multe cadre didactice universitare decît toate celelalte catedre de psihologie din ţară la un loc.

În acelaşi timp, în colecţia de *Studii şi Cercetări Psihologice*, editate de Institut, au apărut de la 1929 pînă la încetarea activităţii sale din 1948, deci timp de două decenii, 34 monografii şi tratate, care depăşesc şi ele publicaţiile celorlalte catedre de la celelalte trei universităţi. În cadrul Institutului Psihotehnic au apărut un număr de alte 8 lucrări, care adăugate la celelalte 34 lucrări din Editura Institutului de Psihologie, reprezintă 42 lucrări. Adunate împreună, ele egalează toate lucrările de pedagogie, psihologie şi filosofie, publicate de *Casa Şcoalelor* de la începutul veacului nostru pînă la 1941, cînd în fruntea acestei instituţii ajunge profesorul Nicolae Bagdasar. Sub conducerea sa numărul lucrărilor publicate de această instituţie creşte vertiginos. Observăm şi faptul că majoritatea lucrărilor de la Casa Şcoalelor pînă la venirea profesorului Bagdasar sînt traduceri.

În acelaşi timp, cele două institute de la Cluj publică un număr impunător de teste, chestionare şi fişe de observaţie, destinate aplicărilor practice din domeniul şcolii şi al muncii.

Din 1936 Institutul de Psihologie editează apoi *Revista de Psihologie*, scrisă aproape în întregime de personalul ştiinţific din cele două institute, cărora li se adaugă un număr mai restrîns de foşti elevi ai catedrei de psihologie de la Universitatea din Cluj. La aceeaşi revistă colaborează în anii 1937-40 o seamă din dascălii mei şi anume profesorii Stern şi Krueger din Germania, H. Pièron de la Sorbona, Ch. Spearman de la Londra, Allport şi Thurstone din SUA. La ei se adaugă profesorul Gemmeli de la Universitatea Catolică din Milano, invitat de Roşca şi Cupcea.

Începînd cu anul 1936 oficiile de orientare profesională de la Arad, Braşov, Cluj, Oradea, Sibiu şi Timişoara, conduse de Institutul Psihotehnic din Cluj, examinează între 1500-2000 ucenici, deci peste 10.000 anual, folosind în acest scop testele şi chestionarele elaborate de cele două institute plus o seamă de examinări cu aparate, confecţionate în cea mai mare parte în ţară. În acelaşi interval de timp celelalte oficii din restul ţării, dependente de institutele psihotehnice de la Bucureşti şi Iaşi, nu efectuează a zecea parte din aceste examinări.

În plus, semnatarul acestor rînduri organizează Laboratoarele de psihologie industrială de la Uzinele de avioane şi de la cele de vagoane şi armament din Braşov, de la Uzinele Reşiţa şi de la Societatea de exploatare petrolieră Astra din Cîmpina şi Ploieşti. În cadrul Uzinelor de Vagoane şi Armament din Barşov, a Uzinelor din Reşiţa şi a celor din Cîmpina – Ploieşti sînt înfiinţate cele trei *Şcoli Tehnice Experimentale*, care deschid drumul ucenicilor nu numai spre învăţămîntul tehnic mediu, ci şi spre cel superior. Un număr de examinări psihologice este apoi efectuat la Uzinele Siderurgice din Hunedoara, la Uzinele Metalo-Chimice din Ploieşti şi la Industria textilă din Bucureşti. Planul de organizare al Laboratorului de psihologie industrială de la Uzinele Malaxa este întocmit de subsemnatul, în colaborare cu colegul meu Gh. Zapan de la Universitatea din Bucureşti.

În cadrul colecţiei de *Studii şi Cercetări Psihologice* profesorul Goangă publică conferinţa sa de la Institutul Social Român despre *Selecţia capacităţilor şi Orientarea profesională*, plus *Măsurarea inteligenţei*. Cartea din urmă aduce expunerea testelor lui Binet şi Terman, traduse de profesorul Goangă şi Romulus Demetrescu şi etalonarea lor, făcută de Roşca, Beniuc şi Barbu. În colaborare cu Alex. Roşca şi S. Cupcea redactează *Instabilitatea emotivă* şi *Adaptarea socială*. L. Rusu publică teza sa de doctorat, *Selecţia copiilor dotaţi* şi teza sa de docenţă, *Aptitudinea tehnică*. Alături de teza sa de doctorat, *Psihologia exerciţiului* şi de cea de docenţă, *Psihologia învăţării*, subsemnatul mai publică *Psihotehnica în Germania*, *Psihologia germană contemporană*, *Psihologia franceză contemporană*, apoi manualele de psihologie matematică, *Elemente de psihometrie* şi *Analiza factorilor psihici*, plus tratatul de *Psihologia persoanei*. În editura Institutului Psihotehnic publică *Psihologia în marea industrie* şi tratatul de *Psihotehnică. Problema evoluţiei* apare în editura revistei *Societatea de Mâine*, iar studiile în limbi străine apar în *Zeitschrift für Angewandte Psychologie*, *Journal of General Psychology* şi *L'Année Psychologique*. Al. Roşca publică teza sa de doctorat, *Măsurarea inteligenţei şi debilitatea mintală*, urmată de *Psihopatologia deviaţilor mintali*, *Debilitatea mintală, Delicventul minor, Psihologia martorului, Igiena mintală şcolară, Copiii superior înzestraţi, Motivele acţiunilor umane* şi tratatul de *Tehnică a psihologiei experimentale*. În editura Institutului psihotehnic publică în colaborare cu Cupcea, Peteanu, Cotul, Barna cele trei volume de *Monografii profesionale*. D. Todoran tipăreşte teza sa de doctorat, *Psihologia temperamentului*, plus *Psihologia reclamei*. Bologa, Beniuc, Barbu, Chircev, Pârvu şi Pîrlog publică tezele lor de doctorat. Tezele de doctorat ale lui Arcan şi Peteanu apar în editura Institutului Politehnic. În aceeaşi editură Salade publică *Preorientarea profesională*, iar împreună cu Peteanu redactează *Orientarea profesională şcolară*.

Profesorului Goangă îi revine meritul de a fi acceptat la doctorat numai teze cu cercetări experimentale, pe de o parte, şi de a fi insistat în mod deosebit asupra aplicărilor practice, pe de altă parte. Lucrări practice de metodologie experimentală şi metrică nu a ţinut însă, dar în momentul cînd L. Rusu a început cercetările sale asupra inteligenţei copiilor dotaţi, profesorul Goangă a făcut două expuneri asupra valorilor medii şi a variaţiilor lor de medii în raport cu curba de variaţie, ocupîndu-se şi de coeficienţii de corelaţie. Aceasta pentru personalul ştiinţific din Institut (Demetrescu, Rusu, Roşca, Bologa şi eu). În continuare ne-a lăsat să ne descurcăm singuri, atît sub unghiul tehnicii experimentale, cît şi sub acela al problemelor de psihologie matematică. În acest mod lucrările practice de laborator sînt inaugurate de subsemnatul în 1931 şi continuate apoi de Al. Roşca. În tezele de doctorat ale lui Rusu, subsemnatul, Roşca, Bologa şi Todoran nu apar decît curbele de variaţie cu valorile lor medii şi dispersionale. Teoria testelor şi a măsurării cu coeficienţii ei de validitate şi fidelitate este aplicată numai în tezele ulterioare de doctorat ale lui Arcan, Barbu, Chircev, Peteanu şi Pîrvu, susţinute cu subsemnatul. În sarcina mea a căzut şi controlul metodologiei metrice a celorlalte cercetări. Răspunderea pentru metodologia experimentală a căzut în sarcina lui Roşca. Manualele de psihometrie şi analiză factorială ale subsemnatului şi cel de tehnică experimentală al lui Roşca constituie rodul acestor preocupări.

Elaborarea numeroaselor lucrări, menţionate mai sus, a putut fi obţinută numai cu o muncă foarte asiduă şi sistematică. În adevăr, eram prezenţi în institut de la orele 8-12 şi 15-19, uneori chiar pînă la 20, lucrînd astfel minimum opt ore şi de obicei nouă sau chiar zece. Condică de prezenţă nu era, dar absenţele din institut erau rău văzute şi de aceea majoritatea cercetătorilor veneau şi duminică de la orele 9-12, ca profesorul să fie şi mai mulţumit. Nu este mai puţin adevărat că în majoritatea cazurilor această disciplină severă a muncii izvora din propria noastră voinţă.

Prezenţa fizică în institut nu a însemnat totuşi şi o prezenţă spirituală, deoarece randamentul personalului ştiinţific a variat foarte mult. Beniuc, de pildă, era atras de preocupările sale literare şi de aceea în timpul celor 15 ani cît a funcţionat în institut nu a publicat decît teza sa de doctorat, care rezuma cele două articole ale sale, privitoare la cercetările de psihologie animală din Institutul de Biologie al profesorului Uexkűll de la Hamburg. Redusă a fost şi activitatea lui Cupcea, strunit în permanenţă de Roşca, cu care a fost coleg de clasă la liceul „Gh. Bariţiu“. În Institut au fost aduşi de R. Demetrescu, pe care l-au avut profesor de filosofie la liceu. Alţii apoi, cum a fost cazul lui R. Demetrescu a ajuns subdirectorul Seminarului Pedagogic, Gr. Popa a devenit asistentul lui D. D. Roşca, iar Z. Barbu asistentul lui L. Blaga. Inteligenţe strălucitoare au fost toţi trei, dar cu preocupări mai mult pedagogice în cazul lui Demetrescu, mai mult filosofice şi literare, în cazul lui Popa şi Barbu.

Pe de altă parte, în timpul conducerii mele prezenţa personalului la birou a fost mai puţin asiduă, dar fără ca activitatea ştiinţifică să sufere. Ceea ce înseamnă că cercetătorul ştiinţific nu e sub nici un motiv un funcţionar, ci un om de vocaţie, care munceşte nu numai în timpul cît stă la birou, ci şi în pretinsul timp liber. În consecinţă, activitatea sa trebuie judecată numai după lucrări.

În anii cît am funcţionat ca bibliograf principal la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei, colegul meu Semlyen găsindu-mă fumînd o ţigară, aşezat comod în fotoliu, mi-a spus:

– Vă odihniţi, domnule profesor.

– Nu, am răspuns eu, ci îmi adun ideile elaborate în timpul plimbărilor pe cîmp, pentru ca să trec apoi la birou şi să le transcriu.

În cursul unei săptămîni soţia mea a întîlnit în două rînduri între orele 11-12 pe Beniuc şi Barbu la cofetărie.

– Dar bine, a spus ea foştilor săi colegi, pe la birou voi nu mai treceţi? Şi Nicu (modesta mea persoană) ce păzeşte?

– Atîta timp cît revista şi publicaţiile merg, a răspuns Beniuc, cu prezenţa noastră fizică la birou Nicu nu-şi bate capul.

Pe de altă parte, în timpul cît am condus filiala din Cluj a Institutului de Ştiinţe Pedagogice prezenţa la birou a fost obligatorie, controlată fiind prin condica de prezenţă. Aceasta nu a oprit însă un mare număr de cercetători – mai mult funcţionari decît oameni de vocaţie – să nu aibă lucrări.

În ceea ce priveşte relaţiile dintre cercetătorii din Institut, mai bine de un deceniu ele au fost nu numai colegiale, ci şi prieteneşti. Relaţiile cu profesorul au fost însă distante şi formale. În primii ani el a participat totuşi la unele excursii ale noastre, iar odată ne-a invitat şi în casa sa. După ce a ajuns senatorul şi apoi rectorul Universităţii, iar pe urmă ministru subsecretar de stat al învăţămîntului superior, distanţierea faţă de noi a crescut, fie din cauză că noile ocupaţii nu-i dădeau cuvenitul răgaz liber, fie că formalist cum era, considera distanţarea drept o modalitate de obţinere a unui respect mai deosebit. Această distanţare, care ţinea de firea sa, nu l-a oprit însă să se ocupe de nevoile noastre de cercetare şi perfecţionare. Dacă doream o carte, dispunea imediat comandarea ei, chiar dacă numărul cărţilor comandate în cursul unui an urca la 150-200. De asemenea aveam peste 20 reviste de specialitate. După doctorat apoi am fost trimişi în străinătate pentru continuarea studiilor de specialitate. Este adevărat că în majoritatea cazurilor aceste călătorii au durat numai cîteva luni, fiind susţinute din economiile de salariu şi din subvenţiile Ministerului Muncii plus leafa noastră. Utile au fost însă şi în aceste condiţii. Cei care am dorit să facem studii mai aprofundate,

iar nu numai o călătorie de documentare, nu am fost opriţi să rămînem timp mai îndelungat, ajutîndu-ne cu economiile noastre. Acesta a fost cazul lui Rusu, Beniuc şi eu.

O activitate ştiinţifică asemănătoare a fost desfăşurată şi la *Muzeul Limbii Române*, care s-a bucurat însă nu numai de eforturile personalului său ştiinţific sub conducerea profesorului Sextil Puşcariu, ci şi de colaborarea profesorilor Vasile Bogrea, Nicolae Drăgan, Gh. Giuglea şi Geandomenico Serra de la Universitate, a profesorului Lacea de la Academia Comercială etc. Nu mai puţin asiduă a fost activitatea *Institutului de Istorie Română*, condusă în primul rînd de profesorul I. Lupaş deoarece cel de al doilea director al Institutului, profesorul Alex. Lăpedatu, s-a ocupat mai mult cu îndatoririle sale politice. Lucrări valoaroase au apărut apoi la *Muzeul de Istorie Antică şi Arheologie*, la Catedra de Istorie a Sud-Estului European, la cea de Geografie, mai ales în timpul conducerii profesorului Gh. Vîlsan etc. Lucrări de valoare a publicat şi Bogdan-Duică la Catedra de Istoria Literaturii Contemporane. Mai prejos nu a rămas nici *Facultatea de Medicină*, datorită studiilor şi tratatelor publicate de profesorii Haţieganu şi Goia, în domeniul medicinii interne, de Iacobovici şi apoi de Pop în acela al chirurgiei, de Iuliu Moldovan în igienă, de Papilian şi Niţescu în anatomie şi fiziologie, de Titu Vasiliu în anatomia patologică, Drăgoi în histologie, Michail în oftamologie, Ureche în psihiatrie etc. Printre primii profesori a fost nu numai Cantacuzino, ci şi Levaditi, ulterior directorul Institutului Pasteur din Paris.

Egal de valoroase şi apreciate au fost lucrările profesorilor Angheluţă, Anghelescu, Sergescu, Abramescu etc. la *Facultatea de Ştiinţe*. *Institutul de Speologie*, condus de profesorul Racoviţă a fost nu numai primul, ci multă vreme, unicul institut din lume în această specialitate.

Aprecieri pot fi făcute asupra tratatelor profesorilor Cătuneanu, Traian Pop, Gh. Leon, Iorgu Radu, C. Negrea, E. Speranţia etc. de la *Facultatea de Drept.*

În cursul celor două decade interbelice Universitatea românească din Cluj a desfăşurat, într-adevăr, o activitate ştiinţifică mult superioară celei maghiare din trecut, care a pus accentul de greutate pe activitatea didactică, neglijînd pe cea ştiinţifică de cercetare. La Catedra de Psihologie, de pildă, s-au publicat între cele două războaie mai multe lucrări decît în întreg trecutul antebelic, inclusiv în cei cinci ani de la 1940-1945, fapt recunoscut de însuşi titularul catedrei din acest scurt interval de timp. În termeni asemănători a fost apreciată de altfel întreaga activitate ştiinţifică a Universităţii de profesorul Kristof, titularul Catedrei de Limbă şi Literatură Maghiară de la Universitatea românească şi apoi rector al Universităţii maghiare după Dictatul de la Viena.

DEMOCRAŢIE ŞI DICTATURĂ

La temelia acestei frumoase activităţi stau două cauze. Una este selecţia corpului didactic al Universităţii făcută de cei mai străluciţi dascăli ai universităţii româneşti în frunte cu N. Iorga, V. Pârvan şi Sextil Puşcariu la Facultatea de Litere şi Filosofie, cu Ţiţeica şi Pompei la cea de Ştiinţe, cu Gh. Marinescu şi Cantacuzino la cea de Medicină etc. A doua cauză e entuziasmul generat de unirea tuturor românilor într-un singur stat. Animaţi de el, noii dascăli au depus toate eforturile pentru a onora visul românilor transilvăneni de a avea universitatea lor. Visul a început cu Şcoala latinistă de la Blaj şi a continuat cu Avram Iancu, Simion Bărnuţiu şi cu luptătorii memorandişti. Simion Bărnuţiu, Treboniu Laurian, Denuşianu, Tr. Lalescu, S. Mândrescu, I. Bianu şi atîţia alţii au profesat la Universitatea de la Bucureşti şi Iaşi. În schimb, o seamă de dascăli de la Universitatea din Bucureşti şi de la cea din Iaşi au venit la Cluj pentru a onora datoria faţă de Transilvania eliberată. În primii ani au ţinut un ciclu de lecţii şi N. Iorga, Gh. Ţiţeica, D. Pompei etc. Discursul primului rector, Sextil Puşcariu, şi lecţia inaugurală a lui Vasile Pârvan, atestă acest entuziasm, care a rodit eforturile noii instituţii.

Pe de altă parte, structura democratică a ţării, cu climatul ei de libertate, s-a dovedit a fi şi ea foarte prielnică atît pentru activitatea didactică, cît şi pentru cercetarea ştiinţifică. Politica în Universitate nu a intrat, oricare ar fi fost altfel lupta dintre partidele democrate ale vremii, care s-au perindat la conducerea ţării. La cea de a doua alegere ca rector al Universităţii, profesorul Goangă a avut şi majoritatea voturilor naţional-ţărăniste, nu numai pe acelea ale Partidului Liberal din care făcea parte. Aceasta cu toate că drept contracandidat l-a avut pe profesorul Racoviţă. Conducerea obiectivă şi dreaptă din primul său mandat de cinci ani a tras însă mai greu în cumpănă decît valoarea ştiinţifică, incomparabil mai mare, a profesorului Racoviţă, care în timpul rectoratului său a dovedit o capacitate mai redusă de organizare, precum, poate, şi o solicitudine mai mică pentru socotelile mărunte ale diferitelor catedre. În schimb, profesorul Goangă a ridicat clădirea majestuoasă a noilor clinici, Institutul de Botanică, Institutul de Istorie, noua clădire a Institutului de Psihologie, Casa Universitară etc.

În aceste condiţii numirea profesorilor şi promovarea personalului ştiinţific a fost făcută pe baza criteriilor ştiinţifice după pilda strălucită a primei comisii de numire a corpului didactic şi a personalului ştiinţific din 1919. Unele abateri de la această regulă au putut exista, dar cel ce semnează aceste rînduri nu-şi mai aduce aminte de cazurile concrete. Ele au reprezentat excepţia, nu regula. În cazul Institutului de Psihologie a fost aplicată în orice caz numai această regulă dreaptă, aşa cum am arătat cu ocazia înscrierii lui D. Todoran în Partidul Liberal din care făcea parte profesorul Goangă şi pe care aceasta, spre cinstea lui, a judecat-o cu totul altfel decît au fost speranţele lui Todoran. Partidele democratice, pe de altă parte, aveau înscrise în programele lor autonomia universitară, care îngreuna amestecul lor în universitate.

Această regulă unanim acceptată de partidele democrate, a fost părăsită de Garda de Fier. Ca orice partid totalitar de dictatură, ea a înscris în programul ei nu numai amestecul în universitate, ci şi în justiţie şi armată, cu atît mai mult în biserică, cu care avea în comun atitudinea şi doctrina ei mistică. În universitate, şi în învăţămîntul superior în general, găsise însă foarte puţini aderenţi. Atunci cînd este vorba de profesori, ei pot fi număraţi pe degete. Atraşi în mrejele ei a fost numai o parte din personalul ştiinţific ajutător, lipsit de merite ştiinţifice sau dornici de a urca în grabă treptele ierarhice, trecînd peste colegii lor mai capabili. Aceasta a fost cazul lui Salvator Cupcea, trecut la Institutul de Igienă de la Facultatea de Medicină. El a atras după sine şi pe bunul său coleg şi prieten, Alex. Roşca. Cum însă profesorul Goangă era principalul oponent al pătrunderii mişcării legionare în Universitate, atît Cupcea, cît şi Roşca, au păstrat secretul înscrierii lor ca membri simpatizanţi în Garda de Fier, cu obligaţia de a contribui cu cotizaţii băneşti. După venirea lui Horea

Sima la putere, Cupcea a îmbrăcat însă cămaşa verde, la fel ca şi Todoran. Mai prudent, Roşca a continuat să rămână şi pe mai departe simplu simpatizant, oferind însă cotizaţii mai substanţiale în bani.

Nu este mai puţin adevărat că partidele democrate, în dorinţa lor de a acapara puterea, au împins lupta politică peste limitele decenţei etice, alunecînd deseori în demagogie. Acest fapt a determinat pe mulţi să nu aibe încredere în ele. Garda de Fier exploatase această lipsă de încredere a cetăţenilor lipsiţi de experienţă politică, recrutaţi în primul rînd din păturile sociale ale tineretului.

La dezmăţul unor politicieni demagogi şi necinstiţi s-au adăugat apoi demagogia şi necinstea regelui Carol al II-lea, împotriva căruia mişcarea legionară angajase lupta, atacînd concubinajul său cu Dna Lupescu, născută Wolf. În jurul ei se agitau o seamă de politicieni veroşi, care contraziceau morala publică.

În Moldova apoi a existat o veche mişcare antisemită, prilejuită de precumpănirea comerţului evreiesc la oraşe şi mai ales la sate, pe de o parte, şi de procentul prea ridicat al studenţilor evrei la Facultatea de Medicină, pe de altă parte. Mişcarea a prilejuit apariţia Ligii creştine a profesorului A. C. Cuza, care la un moment dat l-a avut copreşedinte şi pe Nicolae Iorga. Aceasta era revoltat de acapararea presei de către concernul ziarelor *Dimineaţa* şi *Adevărul* din capitală. Ulterior însă, distinsul profesor înfiinţează Partidul Naţional Democrat, care părăseşte atât vederile înguste ale profesorului Cuza, cât şi orice încercare de cochetare cu noile partide de dictatură, care au apărut în Italia şi în Germania.

Un luptător propriu-zis nu a fost însă nici profesorul A. C. Cuza, ci doar un temut *debater* parlamentar. De aceea, Zelea Codreanu se desprinde de el şi înfiinţează Garda de Fier, pe care încearcă să o transforme în partid de mase, după modelul fascist din Italia la început şi apoi după cel nazist din Germania, din partea cărora s-a bucurat de tot sprijinul, atît ideologic, cît şi material. În virtutea acestei înfeudări, Codreanu a şi declarat că în momentul venirii sale la putere se raliază Axei Roma-Berlin. Pentru a ponegri democraţiile apusene depunea apoi şi el toate eforturile.

Masele populare au rămas totuşi fidele partidelor democrate. Ele, de asemenea, au păstrat o simpatie deosebită pentru Franţa, Anglia şi S.U.A., care în Tratatul de Pace de la Versailles au recunoscut dreptatea Unirii tuturor Românilor într-o singură ţară. De aceea orientarea politică a ţării dintre cele două războaie a rămas alături de aceea a puterilor democrate din apus şi ostilă fascismului italian şi nazismului german. Purtătorul de cuvînt al acestei politici a fost Nicolae Titulescu, care a condus Ministerul Afacerilor Străine sub mai multe guverne, fiind şi delegatul nostru permanent la Liga Naţiunilor, al cărei preşedinte a fost în două rînduri. Tot el susţinea şi o politică de înţelegere cu U.R.S.S.

Repercursiunile crizei politice internaţionale

Repercursiunile crizei economice de ordin internaţional, care a culminat cu crachul financiar de la New York, nu au putut fi stăpânite nici de Partidul Naţional-Liberal şi nici de cel Naţional-Ţărănesc. În consecinţă regele Carol a recurs la un guvern de coaliţie, condus de N. Iorga, care nu a putut face faţă crizei nici el, neplătind salariile luni de zile. Conversiunea datoriilor, a căror valoare s-a urcat vertiginos din cauza deflaţiei, a adus o oarecare uşurare, dar a provocat o criză de credit. Lefurile au scăzut, iar şomajul nu a putut fi înlăturat. Cel intelectual mai ales. Cercul afaceriştilor din jurul regelui şi a doamnei Lupescu erau apoi o sfidare a moralei publice. Antipatia populaţiei sărace faţă de rege este astfel canalizată în favoarea Gărzii de Fier, care a angajat lupta cea mai crîncenă împotriva regelui şi a cercurilor sale. Cu deflaţia şi şomajul luptau, de altfel, şi S.U.A., Anglia şi

Franţa. În opoziţie cu ele era Hitler, care a părăsit Liga Naţiunilor şi a procedat la o masivă reînarmare lichidînd astfel şomajul, chiar dacă lefurile pe care le plătea erau foarte mici. În acest mod prestigiul său a crescut nu numai pe plan intern, ci şi extern, iar Franţa şi Anglia au părăsit lupta împotriva lui şi au început să cocheteze cu el, suportând provocările sale, care au început prin ocuparea Austriei şi dezmembrarea Cehoslovaciei. America însăşi vorbeşte de avantajele „continuităţii" în activitatea politică şi de „concentrarea" tot mai mare a puterilor în mîna noilor dictatori, începînd să o imite. Cea de-a treia şi a patra alegere a preşedintelui Roosevelt este rodul acestei imitaţii, atît de scump plătite. În faţa aroganţei dictaturilor, pe de o parte şi a politicii defetiste a Angliei, Franţei şi chiar Americii, pe de altă parte, Codreanu, sprijinit pe faţă de Hitler, cîştigă în popularitate. Îngrijorată de declaraţiile sale în favoarea Axei Roma-Berlin, Franţa cere prin Titulescu regelui Carol să desfiinţeze Garda de Fier. Primul ministru I. G. Duca nu este de acord cu această măsură deoarece mişcarea legionară nu era încă un partid de mase, iar lupta împotriva ei trebuie dusă cu mijloace democrate, nu prin trimiterea ei în subversivitate, care-i va creşte popularitatea. Cum însă pentru rege şi doamna Lupescu, Codreanu nu era numai un adversar politic, ci şi un duşman personal pe viaţă şi pe moarte, regele profită de această intruziune politică a Franţei în treburile interne ale ţării şi cere lui Duca desfiinţarea Gărzii de Fier. Fidel mijloacelor de luptă nazistă şi fascistă, Codreanu nu ezită să recurgă la asasinarea lui Duca. Generalul Gavrilă Marinescu, omul de casă al regelui, însărcinat cu măsurile de pază ale siguranţei statului, nu ia cuvenitele măsuri de apărare deoarece aderenţa la democraţie a lui I. G. Duca nu era agreată nici de rege, care-l socotea un obstacol împotriva dictaturii sale. Simpatia sa se îndrepta spre Gh. Tătărescu, altă slugă plecată a sa. Titulescu este în curînd demis de la conducerea politicii noastre externe alături de democraţiile apusene, iar noul guvern al lui Tătărescu încearcă o apropiere de Germania, cu toate că ea cerea revizuirea Tratatului de pace de la Versailles. Masele largi ale populaţiei din partidul naţional-ţărănesc au continuat să rămînă credincioase politicii democratice şi alianţei cu Franţa şi Anglia.

Pentru a se apăra împotriva guvernului personal al regelui, condus de Gh. Tătărescu, Iuliu Maniu face greşeala de a încheia un pact cu mişcarea legionară de apărare a libertăţii alegerilor împotriva ingerinţelor lui Tătărescu. El lasă astfel să se răsfrîngă o parte din prestigiul său moral şi asupra lui Codreanu, cu toate că acesta nu făcea nici un secret că în momentul venirii la putere va recurge la desfiinţarea partidelor democrate, adoptînd mijloacele de conducere fascistă şi nazistă. Guvernul Tătărescu cade astfel în alegeri, dar regele nu cheamă la guvern partidele democrate, care deţineau încă mai bine de două treimi din adeziunea maselor, ci noul partid al lui O. Goga, unit cu Liga creştină a lui A. C. Cuza, care nu obţinuseră decât 5% din voturi. Regele nu voia însă să-l supere pe Hitler, de care încerca să se apropie şi spera că cîştige favoarea sa prin Goga, care-i făcuse acestuia o vizită cu cîteva luni înainte, asigurîndu-l de admiraţia şi fidelitatea sa. Asigurări asemănătoare fuseseră, de altfel, date de însuşi regele Carol, care la întoarcerea sa de la înmormîntarea regelui George al Angliei se opreşte în Franţa, unde face declaraţii în favoarea ei, cît şi în Germania, unde caută să-l asigure pe Hitler de ataşamentul său, sperînd astfel să-l facă pe acesta să-şi îndrepte simpatia spre el şi nu spre Codreanu, duşmanul său. Hitler, însă, nu pare a fi fost convins de asigurările regelui, date a doua zi după declaraţiile de la Paris, favorabile Franţei şi de aceea pune drept condiţie a încrederii sale încetarea persecuţiilor faţă de Codreanu şi mişcarea sa, adică faţă de „prietenii săi", cum i-a numit *expressis verbis* cu această ocazie. Dîndu-şi seama că nu a reuşit să-şi atragă simpatia şi încrederea lui Hitler nici cu Goga, la o lună regele îl demite şi recurge la un guvern de pretinsă concentrare naţională în frunte cu patriarhul Miron în care intră o fracţiune importantă a generaţiei tinere din partidul naţional-ţărănesc în frunte cu A. Călinescu, M. Ghelmegeanu, M. Ralea şi la urmă şi P. Andrei, secondată de o altă fracţiune din partidul naţional-liberal, condusă de V. Iamandi, plus o seamă de personalităţi ştiinţifice neînregistrate în partidele politice, ca profesorii V. Vîlcovici şi Vasile-Carpen, Ionescu-Siseşti şi inginerul Buşilă. Deviza a

fost: „Sîntem aceeaşi generaţie cu Majestatea sa Regele, de aceea să-i dăm concursul, oferindu-i un guvern de oameni tineri, competenţi şi cu curaj, gata de luptă împotriva aventurii legionare. Aceasta chiar dacă ne îndepărtăm de la principiile democrate – socotite compromise şi în agonie – şi adoptăm şi noi metodele partidului unic, construit pe principiile corporatiste“. A fost adoptat programul corporatist al dictaturii fasciste a lui Mussolini deoarece rezistenţa opiniei publice faţă de nazism era foarte mare.

Pentru ca noul partid unic să trezească cît de cît un ecou în mase, în noul parlament corporativ au fost invitaţi să facă parte o seamă din cele mai alese personalităţi ştiinţifice şi culturale ale ţării în frunte cu profesorii N. Iorga, Rădulescu-Motru şi D. Gusti de la Universitatea din Bucureşti, E. Racoviţă, Iuliu Moldovan – preşedintele venerabilei Asociaţii ASTRA –, Iuliu Haţieganu, L. Blaga, Traian Pop de la Universitatea din Cluj etc. Apoi scriitorii Sadoveanu, Arghezi, L. Rebreanu, C. Petrescu etc. Precum vechii cameleoni politici, ca Alex. Vaida-Voedod, Argetoianu, Tătărescu, Manoilescu etc., noii miniştri şi reprezentanţi ai camerei unice au acceptat să îmbrace şi uniforme, ca şi confraţii lor de partid unic din Germania şi Italia. Noul partid *Frontul Renaşterii Naţionale* va deschide astfel drumul dictaturii personale a regelui Carol, cu toată opoziţia maselor populare, care-şi păstrează sentimentele de fidelitate faţă de partidele democrate, cu vechii lor conducători care au făcut Unirea şi au rămas credincioşi libertăţii de exprimare a cuvântului, fără de care conducerea democrată a ţării pe bază de disciplină liber consimţită nu e cu putinţă.

Omul care se afla în spatele patriarhului Miron şi conducea frînele noului guvern este Armand Călinescu, care ţine poziţia de ministru de interne. După moartea patriarhului el devine prim-ministru, dar păstrează ministerul de interne, la care adaugă portofoliul ministerului de război, pentru a avea în mîna sa ambele instrumente de forţă. Cu ocazia alipirii Cehoslovaciei de către Hitler fără ca aceasta să tragă un foc de armă, el declară răspicat în parlamentul ţării că pentru independenţa patriei se va bate, indiferent de rezultatul luptei, deci chiar dacă va fi înfrânt. Ceea ce-i va aduce pieirea.

Credincios metodelor sale de propagandă, care foloseau „provocarea“ şi „asasinarea“ ca instrument principal de luptă, Codreanu trimite o scrisoare deschisă profesorului Iorga, acuzându-l nu numai de trădarea politicii naţionale din timpul unirii sale cu Cuza, ci şi de necinste. Cu temperamentul său aprins, care-i tulbura uneori judecata, distinsul profesor face greşeala de a cere regelui satisfacţie. Acesta profită de ocazie şi dispune arestarea lui Codreanu, făcută la cererea procuraturii. O greşeală ar fi fost chiar şi cererea personală a lui Iorga, atitudinea cea mai cuminte fiind doar lipsa sa de sesizare, deoarece avea simpatia neamului şi nu avea nevoie de certificate de bună purtare din partea lui Codreanu.

Călinescu este de acord cu cererea regelui şi după ce-l arestează pe Codreanu, îi cere să dea dispoziţii grupării sale teroriste, conduse de Horea Sima, să se abţină de la orice provocări căci altfel îşi riscă viaţa. Codreanu îşi dă seama că lupta nu mai e cu partidele democrate, care au respectul măsurilor legale, ci cu un om cu capul plin de mînie şi el, gata să recurgă la mijloacele sale de luptă politică prin asasinare. Ambiţios şi dornic de putere, Horea Sima dispune însă măsuri de represalii. La ordinul său, profesorul Bratu, rectorul Universităţii de la Iaşi, este atacat, dar nu ucis. Încurajat de faptul că guvernul părea intimidat şi nu a recurs la măsuri dure, la două săptămâni el dispune asasinarea profesorului Goangă, rectorul Universităţii din Cluj, care în calitatea sa de fost subsecretar de stat în guvernul Tătărescu, însărcinat cu conducerea învăţămîntului superior, se dovedise un luptător neînfricat împotriva introducerii politicii legionare în Universitate.

Atentatul împotriva profesorului Goangă se produce miercuri seara, 9 noiembrie 1938, şi provoacă o imensă revoltă atît în ţară, cît şi în străinătate. Profitînd de această reacţiune, în dimineaţa de vineri, deci după trecerea a numai 34 ore, Călinescu dispune – cu acordul regelui – uciderea lui Codreanu şi a căpeteniilor sale sub pretextul fugii de sub escortă în momentul transportării lor de la o închisoare la alta sub motivul unor măsuri mai mari de siguranţă. Adevărul este că deţinuţii au fost

scoşi din închisoare în lanţuri la mîini şi la picioare şi legaţi şi de banca din autobus. În spatele fiecăruia dintre ei a fost cîte un plutonier. În pădurea Snagov au fost sugrumaţi cu o funie la comanda maiorului de jandarmi, care a condus nenorocita operaţie. Călinescu era stăpîn pe situaţie, deoarece antipatia faţă de dînsul părea a fi mai mică decît faţă de Codreanu, dat fiind faptul că iureşul nenorocit al crimelor politice a fost inaugurat de acesta. Acum se plătea cu aceeaşi monedă. După declaraţiile lui Călinescu din parlament că pentru integritatea graniţelor patriei se va bate, indiferent de rezultatele luptei, şase legionari instruiţi în Germania au procedat şi la asasinarea lui Călinescu, făcută posibilă, din nenorocire, de el însuşi deoarece nu şi-a luat cuvenitele măsuri de pază, ca Hitler şi Stalin.

Nu vă îndepărtaţi de popor, căci greşiţi, a spus Simion Bărnuţiu în cuvîntarea sa din 1848 de la Marea Adunare de la Blaj. Cuvintele sale ar trebui înscrise cu litere de aur pe toate instituţiile politice ale ţării, deasupra Parlamentului şi a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri în orice caz. Căci nenorocirile din cea de-a doua decadă dintre cele două războaie se datoresc în primul rînd acestui adevăr cu valoare de axiomă, care a fost călcat în picioare în mod cu totul nesocotit, atît de rege, cît şi de o bună parte din oamenii politici, care au pus interesele lor deasupra celor ale patriei.

Atentatul împotriva rectorului Goangă

Eram în biroul meu de lucru de la Institutul Psihotehnic din clădirea ocupată azi de Filiala Academiei – care se află la terminarea străzii Avram Iancu în strada Regală de atunci, strada Republicii de azi – cînd domnişoara Angheliu, studentă la psihologie, a venit speriată pentru a-mi anunţa încercarea de asasinat împotriva profesorului Goangă. Am alergat în halatul de lucru, fără să mai îmbrac paltonul, la locul crimei, iar la trecerea prin biroul secretariatului am cerut lui Mihail Peteanu să telefoneze imediat Serviciului de Salvare pentru a veni cît mai în grabă la locul crimei pentru a duce rectorul la clinică. Domnişoara Angheliu a rămas în holul clădirii. Pe drum, în strada Avram Iancu, dar vis-à-vis de locul crimei, anume la aproximativ 15-20 metri de el, l-am întâlnit pe Alexandru Roşca, singurul membru din personalul ştiinţific al Institutului, care, pentru a cîştiga favoarea profesorului Goangă, mergea regulat la cursul acestuia. Domnişoara Angheliu a auzit împuşcăturile şi a văzut focul lor, dar nu l-a zărit şi pe el.

– Ce s-a întâmplat? – l-am întrebat pe Roşca.

– L-a împuşcat pe bătrîn, a răspuns el.

– Şi de ce stai aici? Vino să-i dăm ajutor, am adăugat eu.

– Da ce, eşti nebun? Ori vrei să ne împuşte şi pe noi?

L-am lăsat în pace şi am alergat la profesor, comunicîndu-i că maşina Salvării soseşte din clipă în clipă. Minutele însă treceau greu, iar hemoragia rănilor era destul de puternică.

– Mor, Mărgineanu, salvează-mă…

– Am trei copii, domnule profesor, mi-a spus şi agentul, care mă cunoştea. Nu mă lăsa, că rămîn copiii pe drumuri…

După două-trei minute a sosit maşina profesorului Vasiliu de la Facultatea de Medicină, pe care am oprit-o imediat, rugînd profesorul să-l ia pe rectorul Goangă pentru a nu mai întîrzia, aşteptînd după maşina Salvării. Profesorul Vasiliu a coborît imediat din maşină şi împreună cu şoferul său am încercat să-l introducem în maşină pe profesorul Goangă fără a-i trudi prea mult corpul, cum ne-a explicat profesorul Vasiliu, ca să nu intensificăm hemoragia. Nu am reuşit. Între timp a sosit însă maşina Salvării, care a coborît targa şi astfel profesorul Goangă a putut fi introdus

în maşină fără contorsiuni ale corpului. În maşina Salvării am rămas şi eu.

La Clinica de Chirurgie am avut norocul de a-l găsi pe bunul meu prieten şi coleg, conferenţiarul Z. Borza, care a dat imediat dispoziţii pentru pregătirea intervenţiei necesare. La rugămintea lui am telefonat şi la locuinţa profesorului Pop, directorul Clinicii ca să vină să asiste şi el la operaţie. La telefon a răspuns nevasta sa, care mi-a spus că soţul ei nu este acasă. Am rugat atunci pe doctorul Borza să procedeze singur la intervenţia necesară. El a făcut-o, fără a se gândi la eventuala răzbunare a legionarilor. Cu ani în urmă am aflat că profesorul Pop era de fapt acasă, dar aflase deja de încercarea de asasinat asupra profesorului Goangă şi, prudent cum era, el se gîndise şi la primejdia acestei răzbunări.

În dimineaţa zilei următoare am cerut lui Roşca, între patru ochi, să-mi explice comportarea sa din seara precedentă. Cinismul din seara crimei i-a dispărut şi a invocat faptul că i-a fost frică de răzbunarea legionarilor. Adevărul însă a fost altul, pe care l-am aflat abia după venirea legionarilor la putere, când el a recunoscut că era simpatizant legionar încă dinaintea atentatului, bunul său prieten Cupcea fiind direct membru. În schimb, el contribuia cu o sumă mai mare la susţinerea fondului lor.

A doua zi după operaţie profesorul Goangă s-a simţit îndeajuns de bine şi a cerut să mă vadă.

– Mi-ai salvat viaţa, Mărgineanu, şi nu am să uit niciodată acest lucru, mi-a spus el.

– Nu mi-am făcut decît datoria de om, Domnule profesor, i-am răspuns eu.

Ce să-i spun că alţii, ba chiar colaboratorul său intim, pe ale cărui lucrări acceptase să-şi pună numele – singurul care, pentru a-i câştiga favoarea, avea slugărnicia de a mai merge la cursurile sale – a fost totuşi „neom“, nu-i puteam spune deoarece l-aş fi îndurerat prea mult.

Odioasa încercare de asasinat a provocat, cum am spus, o revoltă în întreaga ţară. Aceasta cu atît mai mult cu cît atentatul venea la două săptămâni după un alt atac al studenţilor legionari împotriva rectorului Bratu de la Universitatea din Iaşi. De aceea ziarele din străinătate, mai bine informate, au comentat ambele atacuri ca o inaugurare a metodelor hitleriste în patria noastră, făcută chiar la sugestia Germaniei, cu scopul de a-i aduce pe legionari la putere.

Ţara a ajuns, în adevăr, în grea suferinţă, iar fratricidul aduce dureroasa probă. Aceasta chiar dacă la originea acestei lupte dintre fraţi era, fără îndoială, amestecul unei puteri străine. Vina, însă, nu era numai a acestei puteri, care avea tot interesul de a învrăjbi frăţia pentru a ocupa apoi ţara, ci şi a unor români, care au uitat nu numai de frăţie, ci şi de omenie, singurele arme cu care ne-am apărat în curgerea istoriei noastre zbuciumate.

În prima zi după atentat cercurile legionare, inconştiente cum erau, au jubilat. A doua zi însă, zguduite de atacul împotriva lor, s-au trezit, îngrozite şi înfricate.

Speriat de această întorsătură, Cupcea nu a mai mers a treia zi la Institutul de Igienă ca să jubileze odioasa crimă cu Făcăoaru, ci a venit la Institutul Psihotehnic pentru ca împreună cu Roşca să veştejească şi ei crima. Cameleonismul nu are nevoie de săptămîni pentru schimbarea culorii, ca în cazul animalului în cauză, deoarece omul, mai inteligent fiind, se poate schimba de la o zi la alta. Nu e de aceea nici o mirare că în cele mai multe limbi cuvintele a avea „minte“ şi a „minţi“ au origine comună. Aceasta cel puţin pentru unii, care admiră pe Machiavelli şi nutresc admiraţie neţărmurită pentru Fouché, cum era cazul lui Roşca, care se lăuda că se culcă cu cartea lui Ştefan Zweig despre odiosul ministru de interne al lui Napoleon sub perină ca să-i intre în cap metodele lui Fouché şi în timpul somnului, nu numai în stare trează, când le-a învăţat pe de rost.

După cîteva zile m-a rugat chiar să-l iau la patul de suferinţă al profesorului Goangă ca să-i exprime şi el întreaga sa revoltă şi compasiune.

Evenimentele din seara crimei, profesorul nu le cunoştea, deoarece ele mi-au părut atît de inumane încît nu am vorbit despre ele decît soţiei mele, ca să mă ajute şi ea să le înţeleg, căci nu le puteam pricepe. Nu le-am putut însă desprinde tîlcul nici împreună şi de aceea am rugat-o să nu mai vorbească nimănui despre ele, considerîndu-le o clipă de demenţă. Aderenţa lui Cupcea şi Roşca la mişcarea legionară la ora aceea era necunoscută.

În atare condiţii, profesorul Goangă i-a mulţumit pentru vizită, iar Roşca a ţinut să-i spună că ar fi dorit să vină din prima zi, dar teama de a nu-i deranja liniştea, necesară convalescenţei, l-a determinat să amîne vizita.

Înduioşat, profesorul a ţinut să ne asigure că dragostea cu care elevii săi îl înconjoară constituie pentru el cea mai mare mîngăiere deoarece ei sînt satisfacţia sa cea mai aleasă. De aceea, în viitor doreşte să se dedice şi mai mult Institutului de Psihologie şi celui Psihotehnic pentru a ne facilita lucrările şi cariera. Grav bolnav cum era, a început să plîngă şi, de aceea, ca să-i oprim emoţia, ne-am retras ca să nu-l mai tulburăm.

– Lacrimi de şacal, a spus Roşca după ce am ieşit din Clinică. Ai să-l vezi cum uită cînd se face bine şi va lovi din nou, a adăugat el.

Nu am priceput nici aceste vorbe chiar dacă citisem şi eu, alături de lucrările de psihologie, şi cartea lui Mauriac despre inima unor oameni, adevărat *Nod al viperelor*. Se vede că unii psihologi – cum sîntem eu şi soţia mea – nu sînt încă destul de dotaţi să priceapă şi *excepţiile inumane*, nu numai *regulile umane*. Reguli în care totuşi credem chiar şi acum cînd am fost victima neomeniei acelora care umblă în două picioare, dar nu sînt şi oameni. În ultimul timp afirm aceasta nu numai în faţa studenţilor mei, ci şi în cărţile mele pentru cititorii mei.

Cei care au tras cu revolverul în profesorul Goangă şi au omorît bietul agent care-l păzea, au fost doi studenţi, Pop şi Lăscăianu, primul chiar de la Psihologie, iar al doilea de la Academia de agronomie. Au fost colegi de clasă la liceul din Dej, unde au făcut parte din *Frăţiile de Cruce* cu care legionarii atrăgeau elevii în mişcarea lor înainte ca mintea să le fie coaptă pentru a putea înţelege şi judeca obiectiv evenimentele şi oamenii politici. Ordinul de asasinare a rectorului venise de la cercurile lui Horea Sima, de unde au fost aduse de doi studenţi din Bucureşti. În şedinţa grupului terorist de la Cluj, în care urma să se tragă la sorţi numele celor care urmau să comită crima, Pop, ca student la Psihologie, deci mai bun cunoscător la pretinselor nelegiuiri ale profesorului Goangă împotriva legionarilor, a cerut cinstea de a-l ucide el. Groaznică hotărîre pentru un tînăr care trebuia să citească mai întîi pe Goethe şi pe Kant, iar nu să pună mîna pe revolver. Lăscăianu apoi, ca fost coleg de clasă, s-a adăugat solicitării sale. După comiterea crimei, favorizată nu numai de întunericul serii, ci şi de o ceaţă grea cu totul neobişnuită, au plecat în fugă la cinematograful din strada Universităţii, unde au ajuns într-un minut, ca să fie văzuţi de cunoscuţi şi să aibă astfel posibilitatea de a-şi crea un alibi. La reîntoarcerea la căminul Avram Iancu, unde locuiau ei, au fost arestaţi chiar în acea seară cu alţi 10-15 legionari fanatici, prea bine cunoscuţi de organele poliţiei. Cum însă au putut face dovada prezenţei lor la cinematograf, a doua zi au fost eliberaţi, iar organele de poliţie s-au angajat pe alte urme, infirmate în curgerea vremii şi ele. În cele din urmă, dar numai după aproximativ o lună de zile, poliţia a avut sentimentul de a dibui alţi doi studenţi împotriva cărora depunea mărturie o fată de moravuri uşoare, cu care unul din ei trăise, promiţîndu-i să o ia în căsătorie. Cum aceştia negau cu hotărîre, iar alte probe incriminatorii împotriva lor nu existau, chestorul civil al poliţiei, Horvath şi cel militar, colonelul Panaitescu, însărcinat cu urmărirea legionarilor, au venit la biroul meu rugîndu-mă să examinez atît bunacredinţă a fetei, cît şi pe cea a celor doi studenţi. În acest scop aveam nevoie de metoda asocierii cuvintelor, a lui K. Jung, simultaneizată cu înregistrarea bătăilor inimii şi a pulsului pe un kimograf. Personal aveam pregătirea necesară pentru studiul asocierii emotive a cuvintelor, care făcea parte din domeniul meu de specialitate al psihologiei persoanei, dar nu şi pentru înregistrarea la kimograf, metodele de laborator căzînd pe seama lui Roşca. Sub pretextul că aparatul este defect, Roşca a refuzat. În atari condiţii am aplicat fetei metoda interviului şi mi-am dat imediat seama de falsitatea depoziţiei ei, al cărui unic imbold era numai dorinţa de răzbunare, nu descoperirea adevărului. Pentru şi mai multă siguranţă a concluziunilor mele am luat a doua zi pe doctorul Keusch, asistent la Clinica neurologie, şi neîntrecut hipnotizator, care a confirmat în totul concluziunile mele, făcînd şi dovada materială că fata minţea deoarece în stare de hipnoză a dat cu

totul alte informaţii asupra locului în care se afla în momentul cînd crima a fost consumată. Despre atentat de altfel ea aflase – cum a recunoscut tot în stare de hipnoză – abia seara la orele 21 – deci la 4 ore după producerea crimei. Chemată şi această fată la poliţie, ea a confirmat faptele. În consecinţă, cei doi studenţi au fost scoşi din cauză.

A treia zi însă după aceste cercetări doi agenţi de poliţie au sosit la biroul meu cu ordinul din partea chestorului Horvath de a mă păzi pînă la noi dispoziţii, însoţindu-mă şi în drumul spre casă şi de acasă la birou. Am protestat împotriva acestei măsuri după judecata mea cu totul deplasate, dar chestorul Horvath mi-a răspuns la telefon că a interceptat şi ziua atacului împotriva mea şi este obligat să-şi facă datoria, păzindu-mă chiar împotriva voinţei mele. Măsurile de pază au durat pînă la arestarea lui Pop şi Lăscăianu, descoperiţi de alt student legionar, care a socotit că numai astfel se poate scoate din cauză, amestecat în complot fiind şi el, dar nu şi participant în executarea crimei.

După doi ani, un alt student, Cornel Manu, legionar şi el, dar un băiat de bunăcredinţă şi cu intenţii cinstite, mi-a mărturisit după examenul său de licenţă, că atentatul împotriva mea fusese hotărît de acelaşi grup terorist cu toată opoziţia lui şi a altor studenţi pe motivul că intervenţia mea la poliţie a dus la scoaterea din cauză a doi studenţi, nu la inculparea lor. Cu mulţi ani mai tîrziu, doctorul Atofanei, alt student din grupul terorist al studenţilor din acea vreme, a recunoscut şi el punerea la cale a acestui atentat împotriva mea. El a ţinut, de asemenea, să-mi spună că informaţiile lor asupra intervenţiei mele la poliţie, le fuseseră transmise de către Institutul de igienă, unde Cupcea, prietenul lui Roşca, funcţiona ca asistent. În calitatea sa de simpatizant al mişcării legionare, Roşca a refuzat examenul, dar şi-a anunţat prietenul, membru al Legiunii, pentru cuvenitele măsuri împotriva mea.

De-a lungul celor doi ani care au trecut pînă la Dictatul de la Viena – timp în care am avut răspunderea de a suplini catedra profesorului Goangă şi direcţia celor două institute – Roşca şi Cupcea s-au comportat însă ca cei mai zeloşi subalterni. În ceea ce priveşte îndeletnicirile profesionale, Roşca era, de altfel, foarte conştiincios şi nu a fost nicicînd nevoie să fie stimulat la muncă. Depunea chiar zel în plus, ca să acopere şi deficienţele bunului său prieten Cupcea, colaborator nelipsit la lucrările şi publicaţiile sale.

La una din vizitele mele la profesorul Goangă a cerut să vină cu mine şi Daicoviciu, pe care profesorul Goangă îl ajutase, rugat de mine, cu ocazia numirii sale la conferinţa regretatului Mateescu, director al Şcolii Române la Roma după moartea lui Vasile Pârvan. Competenţa lui Daicoviciu nu era contestată, dar Consiliul Facultăţii a fost profund revoltat de faptul că atunci cînd a aflat despre moartea lui Mateescu, el a sărit pe birou şi a jucat de bucurie că ajunge în mod cu totul neaşteptat conferenţiar. Mie mi-a revenit rolul de a-l ruga pe profesorul Goangă să-i ierte această greşeală.

Cu ocazia vizitei l-a asigurat pe progesorul Goangă din nou despre recunoştinţa sa, rugîndu-l să primească sentimentele sale de respectuoasă compasiune. În acelaşi timp a ţinut să-şi exprime întreaga sa revoltă împotriva crimelor legionare. Iar ca dovadă a sentimentelor sale antilegionare, a scos la un moment dat un revolver din buzunar, asigurîndu-ne că e gata să se apere cu el. La acea oră Daicoviciu era membru al Partidului Naţional-Liberal, la fel ca şi Goangă, iar portretul profesorului Alex. Lăpedatu – şeful organizaţiei liberale de la Cluj – era deasupra biroului său. Tot atunci însă Daicoviciu avea şi cartea lui Codreanu, *Către legionari*, cu o afectuoasă dedicaţie, pe care o ţinea ascunsă în biroul său – aşa cum vom vedea. O anumită „politică“ învăţase şi el, ca şi Roşca!

Dictatul de la Viena

După asasinarea lui Călinescu regele şi acoliţii săi şi-au pierdut capul şi astfel la conducerea

guvernului sînt chemaţi o seamă de oameni lipsiţi de competenţă şi simţul răspunderii, animaţi de o singură grijă: să-l linguşească pe rege, pe de o parte şi să caute disperaţi încrederea lui Hitler, pe de altă parte. Atitudinea aceasta de slugărnicie a crescut însă şi mai mult cutezanţa acestuia de a dispune de biata noastră ţară după bunul său plac. În cadrul acordului semnat cu Molotov, el a căzut de acord cu cedarea Basarabiei şi a celei mai mari părţi din Bucovina, cu capitala ei, Cernăuţi, care nu a fost nicicînd teritoriu sovietic. Neştiind de clauzele secrete ale acestei funeste înţelegeri, guvernul regelui Carol apelează cu această ocazie la ajutorul Germaniei, dar ministrul ei la Bucureşti, care cunoştea acordul secret, avizează la cedare avînd teama că în caz de război URSS va ocupa şi Valea Prahovei, de al cărui petrol nemţii aveau absolută nevoie. Pentru a ajunge în apropierea imediată a acestei văi, două luni mai tîrziu nemţii recurg la Dictatul de la Viena, în care acest plan este tradus în faptă.

– Cap şi acesta, să muţi hatul în mijlocul ţării, au spus doi ţărani în momentul cînd treceam cu personalul de la Braşov la Teiuş pe lîngă noua frontieră.

La insistenţele contelui Ciano, ministrul de externe al Italiei, a fost cedat şi Clujul, capitala Transilvaniei, drept recompensă pentru serviciile de alcoov ale soţiei şefului său de cabinet, baroneasa Ovary.

Într-o cuvîntare a sa după întrevederea cu Hitler, primul ministru Gigurtu încercase să pregătească opinia publică pentru cedarea Ardealului de Nord, dar noile frontiere au fost o dureroasă surpriză şi pentru ministrul său de externe, M. Manoilescu, care a leşinat. Trezit din leşin cu apă rece, el şi-a pus totuşi semnătura, iar seara a participat şi la „ospăţul“ victoriei lui Hitler şi Mussolini, gata să dispună acuma de Europa întreagă. Un om lipsit de inteligenţă Manoilescu nu a fost, iar la închisoare cucerise simpatiile multor deţinuţi. Avea şi talent oratoric, iar la conferinţele sale despre corporatism venea de obicei şi prinţul Nicolae. Pentru atari zile de inconştientă comedie era omul potrivit. Pentru a răspunde cu demnitate în faţa dramei, nu a fost în stare. La închisoare învaţă însă şi această atitudine şi moare astfel respectat de cei din jur. Ca şi Gigurtu, de altfel, care nu s-a plîns nici el o clipă de condiţiile inumane ale închisorilor comuniste. Stofa de bărbaţi au dovedit-o în final amîndoi, dar numai în urma exemplului viu de bărbăţie al majorităţii celorlalţi fraţi de luptă şi suferinţă. Fratele mai mic al lui Manoilescu a fost ginerele lui Sextil Puşcariu şi directorul organului de presă legionară, *Bunavestirea*. Aşa se explică simpatia primului rector al Universităţii din Cluj pentru legionari. Un strălucit savant, dar om slab.

Ştirea cedării Transilvaniei de Nord a sosit ca fulgerul la Cluj la interval de cel mult o oră după semnarea ei la Viena, interceptată fiind din convorbirile la telefon cu Viena şi Budapesta. Harta cu noile frontiere apăruse în vitrinele de la Berlin, Roma şi Budapesta chiar în seara premergătoare semnăturii, aşa încît ministrul nostru de externe nu avea nici scuza surprizei. Probabil însă că era neinformat, încrezîndu-se prea mult în simpatia lui Mussolini pentru serviciile sale de difuzare a corporatismului în patria noastră. Acesta însă ţinea să se răzbune pentru cuvîntarea lui Titulescu de la Liga Naţiunilor, de înfierare a ocupării Abisiniei.

Profesorul Goangă era în Minister, dar a lăsat treburile baltă şi s-a reîntors seara cu avionul pentru a lua imediat măsurile de evacuare. Era foarte tulburat, dar totuşi mai stăpîn pe sine decît mine. Mai mari erau, desigur, şi răspunderile sale. M-a rugat să-l însoţesc la generalul Cornicioiu, comandantul corpului de armată, pe care l-a rugat să transporte chiar a doua zi actele de valoare ale Universităţii.

– Aşa ne-a trebuie ca să învăţăm minte, a spus acesta. Fiindcă prea am fost ticăloşi şi neserioşi...

Nu am putut pricepe vorbele sale decît la cîteva zile, cînd noul prim-ministru şi ministru de război, generalul Antonescu, i-a luat comanda şi l-a demis din cadrele armatei, împreună cu alţi cîţiva generali, promovaţi de regele Carol doar pentru servilismul lor faţă de el.

– Ţara a fost serioasă şi cinstită, domnule general, am răspuns eu. De ce atunci pentru

ticăloşia altora să aruncăm vina asupra ei?

Speriat, aghiotantul său, lt. colonelul Gîrleanu, fostul meu comandant de companie, m-a strîns de mînă ca să tac. Pentru a curma această situaţie neplăcută, profesorul Goangă a mulţumit generalului pentru bunăvoinţa sa faţă de universitate şi ne-am retras. În stradă însă mi-a spus:

– Bine ai făcut. Nu trebuie să ne pierdem capul acum cînd avem nevoie de el.

Pe drum spre universitate a dispus ca Institutul de psihologie să fie evacuat de Roşca, Beniuc şi Barbu, iar cel psihotehnic de mine, el fiind prins în permanenţă cu evacuarea întregii universităţi.

La librăria Cioflec din colţul Pieţii Unirii cu strada Universităţii am întîlnit pe soţia mea, care venise să cumpere hîrtie pentru împachetat. Întinderea pieţii gemea de lume, care ieşise pe stradă ca să se lămurească asupra nenorocirii întîmplate, deoarece la radio încă nu se comunicase nimic. La un moment dat, în balconul primăriei apar Emil Haţieganu, profesor la Facultatea de drept şi conducătorul organizaţiei naţional-ţărăniste din judeţ, Victor Jinga, profesor la Academia comercială, Grigore Popa, fost preşedinte al Societăţii studenţilor de la Facultatea de litere şi filozofie, foarte agreat de tineri etc.

– Fraţilor, a cui e ţara asta, a tunat revoltată vocea de tribun a profesorului Emil Haţieganu, care în momentele grele ştia să se ridice la înălţimea situaţiei.

– A noastră, au răsunat cuvintele celor 10-15 mii de oameni.

– Fraţilor, vă întreb a doua oară, a cui e ţara aceasta, a repetat vijeliosul tribun.

– A noastră, a răspuns şi mai îndîrjită mulţimea.

– Dar dacă e a noastră, a spus el după o nouă repetare a întrebării, atunci pe noi cine ne-a întrebat dacă vrem sau nu să ne vindem ţara?

După un moment de tăcere, mulţimea a răspuns:

– Nu, nimeni, nimeni, nimeni…

Din nenorocire nu am fost nicicînd întrebaţi, aici *„în calea tuturor răutăţilor“*, cum a spus Miron Costin. Şi în ciuda acestor răutăţi am ştiut totuşi să ne apărăm „sărăcia şi nevoile şi neamul“, cum a rostit Eminescu.

Ei, Eminescu şi Miron Costin, nu şi-au pierdut încrederea în ea, şi nici Mircea cel Bătrîn, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, care au ştiut să o apere. Vodă Carol şi slugile sale nu erau însă din aluatul lor.

– Şi acum, a spus profesorul Haţieganu după cuvîntarea sa, a lui Jinga şi a lui Grigore Popa, să ne îndreptăm spre Domnul dreptăţii tuturor şi astfel şi al nostru, iar nu spre domnii de la Bucureşti a căror semnătură nu o recunoaştem, fiindcă nu noi i-am ales…

Cu nădejdea în inimă mulţimea şi-a îndreptat paşii spre catedrala din Piaţa Ştefan cel Mare.

Ajunşi aici, la primul dangăt al clopotelor, mulţimea a îngenunchiat. În dreapta soţiei mele era Beniuc, fost coleg cu ea, iar în stînga mea Roşca. Au îngenunchiat şi ei. Roşca părea şi mai tulburat deoarece satul cu părinţii săi, rămînea sub stăpînire străină.

Ziua următoare lumea s-a adunat din nou în faţa primăriei ca să repete protestul împotriva odiosului dictat. Era aşteptată şi sosirea lui Iuliu Maniu, care în şedinţa Consiliului de coroană protestase împortiva semnăturii noastre de recunoaştere şi a aruncat răspunderea asupra regelui şi a guvernului său personal, numit împotriva voinţei poporului. În gara din Braşov însă a fost invitat de organele Siguranţei statului să părăsească trenul pentru a fi reînapoiat cu maşina lor la Bucureşti.

În timpul care s-a scurs până la expirarea celor 10 zile, acordate pentru evacuare, cîteva mii de oameni în frunte cu Grigore Popa s-au adunat zilnic pentru a reînnoi protestul lor. Aceasta chiar dacă soţia sa îl rugase să înceapă şi el evacuarea, pe care au putut-o face mult mai tîrziu.

Ar fi avut loc Dictatul de la Viena dacă Armand Călinescu nu ar fi fost ucis?

După toată probabilitatea integritatea graniţelor nu ar fi putut-o apăra nici el. În faţa dîrzeniei sale s-ar fi putut totuşi ca Hitler să fie mai moderat. Şi chiar să încerce a-l modera şi pe Stalin, care la acea oră nu risca sub nici un motiv un conflict cu el, aşa cum azi prea bine se ştie. Împotrivirea

totală a lui Călinescu ar fi dus însă la un război cu Hitler, iar Anglia şi Franţa nu ne-ar fi apărat, cum nu au apărat nici Polonia, care s-a bătut cu toată vitejia chiar dacă aviaţia i-a fost distrusă înaintea declaraţiei oficiale de război.

Rămîne însă un mare semn de îndoială dacă regele Carol şi-ar fi asumat riscul de a sta în spatele lui Călinescu, deoarece grija sa de a-şi salva averea furată era mai mare decît aceea de apăra cu orice preţ ţara. În fond, prima sa grijă a fost: să facă avere, nu să chivernisească ţara. Pe de altă parte, el confunda vitejia cu uniformele spectaculoase, potrivite pentru un film la Hollywood. A plecat la înmormîntarea regelui Angliei în noua sa uniformă de vînător de munte, iar la trecerea peste Canalul Mînecii a recurs la cea de amiral. La Londra a apărut în pantaloni albi, jachetă albastră şi coif strălucitor, ca un nou Lohengrin cu curaj de Siegfried. Regele Angliei îl aştepta într-o uniformă simplă de soldat.

Călinescu, pe de altă parte, trebuia să învingă nu numai lipsa de curaj ostăşesc a regelui, ci şi inconştienţa legionarilor în frunte cu Horea Sima, gata de trădare pentru a ajunge la putere. În orice caz, după Dictatul de la Viena, şi-au văzut visul împlinit, ei nu mai conteneau cu marşurile, anunţînd cei o mie de ani de regim al lor, ca şi Hitler pe care-l imitau în toate.

Îndurerată era numai armata care se retrăgea din Ardealul de Nord fără a fi putut trage un glonţ pentru apărarea lui.

Tot numai ea a domolit şi insolenţa maghiară care visa o noapte a lui Bartolomeu. De această nenorocire ne-au scăpat, după modesta mea judecată, doar trei plutoane de la regimentul de infanterie – în care mi-am făcut şi eu stagiul militar – care se plimbau pe stradă, gata de intervenţie pentru restabilirea ordinei. Am înţeles abia atunci rosturile ostaşilor noştri. Serviciul militar îl făcusem cu sentimentele antimilitariste pe care social-democraţia din acea vreme le afişa, considerînd că pacea între popoare poate veni numai prin desfiinţarea armatei. La reînarmare recursese însă nu numai Hitler, ci şi Stalin. Iar azi o gigantică supraputere militară sînt nu numai Statele Unite ale Americii, ci şi Uniunea Sovietică cu toate că doctrinele lor politice sînt la poli opuşi. Adică tocmai de aceea.

Pot fi aşezate unele concluzii asupra „dictaturii" regelui Carol II, din care să tragem şi unele învăţături pentru prezent şi viitor? Credem că da, chiar dacă ele, desigur, rămîn doar sub semnul probabilităţii şi nu al exactităţii depline, care în domeniul ştiinţelor sociale nu e cu putinţă.

Întîia şi cea mai de seamă „învăţătură" este că, din nenorocire pentru noi, la poziţia noastră geografică şi cu mărimea patriei şi neamului nostru, soarta noastră nu a fost, nu este şi multă vreme nu va fi atît în mîinile noastre, cît în acelea ale marilor puteri care decid asupra păcii în lume prin prisma intereselor lor şi nu alor noastre. Aceasta chiar dacă unele dintre aceste supraputeri au un regim democrat, cum este cazul Statelor Unite ale Americii, şi nu unul de dictatură, cum a fost cazul lui Hitler şi Mussolini, pe de altă parte, şi al lui Stalin, pe de altă parte. Trebuie însă imediat observat că Roosevelt însuşi a greşit – cum vom vedea – tocmai fiindcă s-a îndepărtat de principiile democrate ale ţării sale, făcînd în ultimii ani ai guvernării sale o politică personală, cu pacte secrete, asupra cărora poporul care l-a ales nu putea să se pronunţe. Ceea ce înseamnă că dictatura a fost izvorul nenorocirilor în lume şi în cazul său.

În faţa acestor nenorociri sau „răutăţi" în lume a popoarelor mici, aşezate la „răscruce de imperii" – ca să folosesc expresia lui L. Romier cu referire chiar la ţara noastră – nu le rămîne decît strîngerea rîndurilor, deci *frăţia*, pentru a decide ele însele, deci *democrat*, asupra suferinţelor pe care le au de îndurat din cauza supraputerilor care le hotărăsc în cea mai mare parte destinul fără să ţină seama de aspiraţiile lor, chiar dacă ele nu sînt numai *drepte*, ci şi pline de *omenie*, cum a fost cazul în istoria noastră, mai mult o *dramă* decît o *epopee*. Falsificarea voinţei lor cu ajutorul *dictaturii interne* este astfel nenorocirea lor cea mai mare. Aceasta mai ales atunci cînd instaurarea dictaturii este făcută cu ajutorul unei puteri – recte supraputeri – străine, care încearcă să o subjuge.

Cu istoria sa atît de zbuciumată poporul român a învăţat această lecţie. Dovada o fac

discursul lui Bărnuţiu la Marea Adunare de la Blaj din 1848, cît şi scrierile lui Bălcescu şi cuvîntările lui Kogălniceanu, precum şi dezbaterile Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia din 1918, care hotărăsc Unirea Transilvaniei cu Patria Mamă. De acelaşi spirit *democrat*, care percepe nu numai aspiraţiile neamului ci şi *acordul lor deplin cu principiile conducătoare ale omenirii*, sînt animate de dezbaterile din *Sfatul Ţării* de la Chişinău, care au avut loc după Revoluţia din Octombrie împotriva dictaturii ţariste. Cuvîntările lui Nicolae Titulescu de la Societatea Naţiunilor, *doctrina* acestor dezbateri democrate ale poporului nostru în conformitate cu principiile conducătoare ale omenirii, care consfinţesc întregirea reciprocă dintre *libertatea oamenilor şi popoarelor*, pe de o parte, şi *dreptatea* tuturor, pe de altă parte.

Or, regele Carol II s-a îndepărtat de *tradiţia dreaptă şi democrată* a politicii noastre nu numai în momentul cînd îl demite pe Titulescu de la conducerea politicii noastre externe, ci din momentul însuşi cînd a instaurat dictatura sa personală, mijlocită nu numai de Frontul Renaşterii Naţionale (care desfiinţează partidele, făcînd astfel imposibilă libera exprimare a voinţei maselor), ci şi de o seamă de aventurieri politici, care s-au pus în slujba sa, sacrificînd interesele supreme ale naţiunii pentru ambiţia lor ca şi cînd ţara ar fi în slujba lor şi nu ei în serviciul ei. În atari condiţii politica lor servilistă nu putea fi decît o demagogie şi trădare de neam, impuse cu forţa şi nu acceptate de naţiune pe temei de disciplină liber şi cu drag consimţită.

Care au fost aceşti trădători ai democraţiei, iar în final ai intereselor naţiunii, am văzut. La lista lor trebuie însă să adăugăm numele acelora care i-au susţinut, pe regele Carol II îndeosebi, ridicîndu-i cele mai neobrăzate osanale.

Colecţia cea mai aleasă a acestor lichele o găsim în coloanele *Revistei Fundaţiilor Regale* din iunie 1940 cu ocazia a zece ani de la „Reinstaurarea“ regelui Carol II pe tron.

Iată ce scrie Tudor Arghezi în poezia sa de pe pagina primă a revistei, *Regele Carol II*, cu două luni înaintea Dictatului de la Viena.

„De-a pururea de aci ’nainte
Au să ni-l ţină vremurile minte.
O să-şi aducă aminte vîntul
Cel ce ascultă gîndul şi cuvîntul
Vîntul acela, care de la cer
L-a pogorît pe un vultur de fier.
O să-şi aducă muntele şi şesul
Şi, povestindu-i apele ’nţelesul
Din rîu în rîu, de la izvoare,
I-l vor zvoni talazurilor din mare.
El a mutat Carpaţii vechi din loc
Şi-a ’ncins cu ei, cu cremene şi foc,
Altarul noilor hotare“.

În articolul de introducere din aceeaşi revistă, *Serii de semnificaţii şi sensul restauraţiei*, Camil Petrescu susţine:

„Germania are un Führer cu o autoritate pe care n-a mai avut-o nimeni în istorie“, iar regele Carol „un măreţ prestigiu fizic, o inteligenţă genială cu o putere de muncă fabuloasă, pe care o vădeşte din zori şi pînă în miezul nopţii… Împrejurările l-au arătat şi un diplomat desăvîrşit… Suveranul nostru este floarea extremă a acelei frămîntări de veacuri care prin amărăciuni şi bucurii ne-a adus, prin lupte ori prin tratate cu imperiile vecine, la România de azi, care ne-a dat pe Mircea cel Bătrîn, pe Ştefan cel Mare, pe Mihai Viteazul, pe Brîncoveanu, pe Tudor Vladimirescu, falanga de la 1848, pe Cuza, pe Carol I, pe Ferdinand I… Se împlinesc 10 ani de viaţă a poporului nostru. Puţin într-o desfăşurare de veacuri, *dar de o semnificaţie cum nu s-a întîmplat de două ori în*

istorie“.

Să reproducem şi cîteva rînduri din articolul lui Călinescu, *Regele.*

„Marele artist se refugiază acolo unde încetează domnia gloatei; acolo unde spre educarea mulţimii domneşte tradiţia princiară... Principele singur înţelege fiindcă e crescut ereditar în noţiunea unicului şi e scutit de orice subiectivitate… «A făcut mai mult decît oricare altul», poate spune scriitorul român onest şi clar văzător despre Majestatea Sa Regele Carol II. Nicăieri, ca în cultură, nu e mai nimerit ca interesele mulţimii să fie înfăptuite prin prerogative, înlăturîndu-se oarba judecată a opiniei publice imediate“.

Ce neghiobii!

La omagiile contemporanilor, C. Daicoviciu adaugă pe acelea ale strămoşilor de la Sarmisegetuza:

„Strămoşi ce zac în acest pămînt Vă văd şi Vă binecuvîntă, pietrele Vă simt şi se cutremură de prezenţa Majestăţii Voastre, poporul românesc Vă aclamă cu entuziasm, iar noi arheologii şi tineretul universitar din Dacia Traiană, ne plecăm frunţile în faţa Majestăţii Voastre, mulţumindu-Vă pentru opera ce o înfăptuiţi în această zi… Aceste cuvinte sincere [sic!] le-am rostit în memorabila zi a inaugurării lucrărilor arheologice de la Sarmisegetuza în 9 Septembrie 1934, în faţa Voevodului culturii româneşti Carol al II-lea“.

Ce Caţavencu!

La numai două luni se „cutremură“ însă nu pietrele de la Sarmisegetuza, ci falnicul palat al regelui Carol II, de el construit după megalomania lui, şi nu după modestia neamului nostru, pe care trebuie să-l părăsească noaptea pe furiş din cauza maselor răzvrătite, care înfierau politica sa de dictatură şi trădare. Precum, desigur, şi necinstea sa, cu care a acumulat o mare avere, depusă din timp în băncile din Apus. Ionel Mocioni, fost mareşal al Palatului după 23 August 1944, o estima la minimum 20 milioane de dolari.

Nu este mai puţin adevărat că majoritatea covîrşitoare a ţării, care trecea peste două treimi din populaţia ei, nu a agreat nici politica sa de dictatură şi nici încercarea sa de apropiere de Germania lui Hitler şi Italia lui Mussolini, ci a rămas fidelă democraţiei şi ataşamentului faţă de Franţa, Anglia şi SUA. În adevăr, majoritatea covîrşitoare a cadrelor din Partidul Naţional-Liberal şi mai ales Naţional-Ţărănesc, cu Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu în frunte, precum şi Titel Petrescu, preşedintele Partidului Social-Democrat, nu au îmbrăcat uniforma partidului personal al regelui Carol şi şi-au păstrat întreaga rezervă faţă de politica sa, cu toate că în mod formal, dar nu real, toate cele trei partide de mase erau desfiinţate. Aceasta cu toate că Franţa era deja ocupată, iar Anglia lupta singură împotriva lui Hitler, SUA fiind încă neutre. Iar Stalin încheiase un pact cu Hitler, singurul om în care – cum prea bine ştim azi – avea încredere. Hitler convenise asupra anexării Basarabiei şi a Bucovinei pe jumătate, de către Stalin care, la rîndul său, căzuse de acord cu Dictatul de la Viena. Unii naivi au mai alergat totuşi după sprijinul lui Hitler atunci cînd ne-a fost răpită Basarabia cu jumătate din Bucovina, iar alţii au pretins că numai Stalin ne putea apăra de odiosul Dictat de la Viena! Nu, de ambele nenorociri ne puteau apăra numai Franţa, Anglia şi SUA, care au recunoscut dreapta Unire a tuturor românilor într-un singur stat, conform liberei exprimări a voinţei lor. O seamă de greşeli nenorocite au făcut însă şi aceste ţări, ca de pildă refuzul Americii de a face parte din Societatea Naţiunilor, cu toate că ea a fost în primul rînd opera lui Woodrow Wilson. Cealaltă greşeală a fost încrederea prea mare a Franţei în Linia Maginot, eficientă, desigur, pentru vechile mijloace de luptă, dar nu pentru cele noi, pe care Frontul popular nu a pregătit-o, avînd prea mare încredere în alianţa cu Stalin, care termină prin a semna acordul cu Hitler, dîndu-i acestuia mînă liberă şi în Apus.

În virtutea pactului dintre cele două dictaturi, multă lume credea că însăşi epoca democraţiei a trecut şi de aceea popoarele trebuie să caute noi formule de guvernămînt. În patria noastră teoreticienii acestui pretins faliment al democraţiei au fost Nae Ionescu la *Cuvîntul*, Pamfil Şeicaru

la *Curentul* şi Nichifor Crainic la revista sa, *Sfarmă piatră* – cred – care nu a putut cîştiga însă atenţia maselor. Cu atît mai mult prevestea acest faliment I. Zelea-Codreanu, care nu avea însă cap de ideolog. Lipsa ideologiei de altfel prea mult nu a simţit-o deoarece se orienta după modelul fascist şi hitlerist, obtuze ideologiei ele însele. În fond, forţa brutală nu s-a sinchisit nicicînd de Dreptate şi de Adevăr, iar Libertatea a confundat-o cu voinţa ei arbitrară. Aşa fac şi fiarele.

NEBUNIA LEGIONARĂ

Vestea odiosului Dictat de la Viena a îndoliat pe toată lumea. Aveam sentimentul că a fost înmormîntată dreptatea însăşi. Am visat o mie de ani dreapta Unire a tuturor românilor în graniţele fireşti ale patriei noastre, iar Mihai Viteazul a făcut dovada că ea e posibilă, dorită fiind de toţi aceia care vorbeau aceeaşi limbă şi aveau aceeaşi datină şi lege. După douăzeci de ani însă visul s-a destrămat împotriva voinţei tuturor. Şi desigur, fără ca ei să fie întrebaţi. Căci guvernul regelui Carol II, numai expresia ţării nu era.

Fraţi îndureraţi am rămas şi în zilele următoare Dictatului, cînd a trebuie să ne desmeticim pentru a ne duce bruma de avere transportabilă în teritoriile libere. La frăţia îndurerată a celor năpăstuiţi din teritoriile cedate s-a adăugat frăţia îndoliată a celor din ţara rămasă neocupată, care au venit să ne ajute. *Omenia s-a dovedit mai vie decît oricînd* !

Parcă văd şi acum autobuzele şi camioanele sosite în ajutorul nostru, care alergau în ultimele zile pe străzile Clujului, întrebînd din casă în casă dacă pot sta cuiva în ajutor.

Pe străzile mai ferite ale oraşului se plimbau apoi trei plutoane ale regimentului, căruia îi aparţineam şi eu, pentru a asigura liniştea şi pacea. Tăcute şi îndurerate erau şi ele. La fel ca şi fraţii lor de arme, obligaţi să se retragă din Ardealul cedat fără putinţa de a trage un foc de armă pentru apărarea graniţelor noastre fireşti. Şi astfel drepte.

La cîteva zile însă după constituirea guvernului generalului Antonescu cu ajutorul legionarilor, impuşi de Hitler, partizanii lor au început să se agite. Coloane răsleţe „mărşăluiau“ pe străzile din centru în cadenţa cîntecelor lor: *Garda, căpitanul şi arhanghelul Mihai…*

Răcnetele apocaliptice aveau zelul unor neofiţi. În adevăr, majoritatea lor s-au făcut legionari peste noapte, atraşi nu de puţinul „crez“ legionar, ci de dorinţa de căpătuire. Şi chiar de jaf!

Că la început mişcarea legionară a avut şi oameni cinstiţi la inimă, şi cu cugetul onest, aceasta nu se poate contesta, chiar dacă fanatici – şi astfel lipsiţi de judecată obiectivă – au fost Moţa, Badea, Jianu şi alţii pe care nu i-am cunoscut. Oportuniştii nu au lipsit nici ei, iar demagog era Codreanu însuşi. Căci cum putea să promoveze la conducerea organizaţiilor judeţene de partid oameni dubioşi ca Medrea – un neisprăvit – sau D-rul Noveanu – prea bine cunoscut pentru sutele de avorturi ilegale, dar cu atît mai bănoase. Acesta era acuzat şi de „sinuciderea“ misterioasă a primei sale soţii. Iar pe deasupra tatăl său – un croitor venit din Galiţia – se chema Neumann.

Oameni ca Medrea şi Noveanu au supravieţuit însă, acesta din urmă ajungînd şi ministru. Moţa, Badea, Jianu şi majoritatea celor de bunăcredinţă au pierit. Cei din jurul lui Horea Sima erau astfel mai mult oportuniştii care sub prigoana regelui Carol au dat bir cu fugiţii. În opinia publică a ţării ei nu mai reprezentau nimic. În ochii lui Hitler – de la care Sima cu o bună parte din ceata sa a venit – ei erau însă uneltele devotate, gata să-l servească. Prea bune păreri despre competenţa şi seriozitatea lor nu pare a fi avut însă nici Hitler, probă că în faţa ultimatumului generalului Antonescu, care avea armata la spate, i-a părăsit şi el. A avut totuşi grijă să-i ducă în Germania pentru a avea, în caz de nevoie, un cuţit în spatele lui Antonescu.

Satul arde, iar baba se piaptănă, spune un vechi proverb românesc. Ţara se trudea să-şi vindece rănile de moarte, iar neofiţii lui Horea Sima urlau pe străzi sloganele lor. În faza a doua au pornit la parastasele pentru cei morţi ca să dovedească prin aceasta că sînt urmaşii lor vrednici. Odată înscăunaţi şi în ierarhia ţării, nu numai în aceea a legiunii, au pornit apoi odioasele jafuri în numele „românizării“ omorînd pe cei care se opuneau. Cu ocazia dezgropării osemintelor lui Codreanu la Jilava au ucis pe toţi cei care se aflau la această blestemată închisoare. Este adevărat, criminali erau şi aceştia, deoarece s-au pretat să fie uneltele oarbe ale regelui Carol, gata pentru orice crimă. În momentul însă cînd legionarii au procedat la uciderea mişelească a lui Nicolae Iorga, în condiţiuni care murdăresc obrazul omeniei noastre, ţara s-a cutremurat. Revoltat şi înfiorat a fost şi

generalul Antonescu, devenind astfel purtătorul de cuvînt al ţării, care i-a înlăturat de la conducerea ei. Prilejul pentru aceasta l-a oferit rebeliunea lor împotriva sa. Precum şi împotriva neamului însuşi!

Dată fiind această nebunie a lor, evacuarea s-a făcut nu cu ajutorul legionarilor, ci cu a poporului însuşi, al armatei sale în primul rînd. Precum şi în pofida inconştienţei legionare din zilele acelea de cumplită dramă.

Greutăţile întîmpinate de refugiaţii din Cluj şi Ardealul de Nord au fost imense, deoarece puţinele apartamente libere de la Sibiu s-au ocupat peste noapte, iar majoritatea imensă a celorlalţi refugiaţi, rămaşi fără adăpost, au fost obligaţi să stea prin satele din jur, sau să-şi înghesuie familiile într-o singură cameră, uneori în cazărmile şi şcolile în care au fost depozitate bunurile Universităţii. Familia mea, de pildă, a locuit timp de opt luni de zile în casa părinţilor mei de la Obreja, care se afla la distanţă de 75 km de Sibiu. La Sibiu cu greu mi-am găsit o cameră mobilată, în care îmi aduceam din cînd în cînd soţia şi fetiţa, căreia i se făcea şi ei dor de oraş.

Nu eram de altfel sigur nici de faptul dacă voi rămîne la Sibiu, deoarece legionarii vociferau pe toate străzile că vor scoate din slujbă pe toţi aceia care au fost împotriva lor. Drept „mulţumită“ pentru evacuarea impecabilă a Universităţii, rectorul Goangă a fost pus în concediu din oficiu, împreună cu M. Ralea de la Universitatea din Iaşi şi Istrate Micescu de la cea din Bucureşti. Aceasta pînă la întocmirea dosarelor lor de scoatere din învăţămînt. Era un preaviz dat tuturor celorlalţi de la cele trei universităţi, singurele în acel moment, deoarece Universitatea din Cernăuţi ne fusese răpită odată cu cedarea Basarabiei şi a unei jumătăţi din Bucovina, cu capitala ei, ca şi în cazul Transilvaniei.

În situaţia de a putea fi demis se afla fiecare profesor deoarece înscris în Legiune nu era nici măcar unul singur. Însuşi Sextil Puşcariu, noul rector – numit, nu ales – cred că s-a înscris în Legiune numai după ce a fost numit rector. Era însă socrul lui Grigore Manoilescu, notoriu legionar, numit director al organului legionar de presă, ziarul *Bunavestirea*.

– Mărgineanu dragă – a spus profesorul Goangă la plecarea sa din Sibiu la Bucureşti, unde-şi evacuase familia, prevăzînd ceea ce-l aştepta – îţi las a doua oară conducerea catedrei şi a celor două institute. Şi îţi urez noroc, fiindcă sarcina dtale va fi acum mult mai grea.

– Nu cred că e prea departe nici scoaterea mea din Universitate, am răspuns eu. Dar pînă atunci, desigur, îmi voi face datoria.

Îndureraţi de drama abătută asupra ţării, dar plini totuşi de speranţe în viitorul ei, cîţiva profesori au propus – iar ceilalţi am fost cu toţii de acord – să luăm masa împreună o dată la lună. Rectorul Puşcariu nu a fost împotrivă, dar la mese nu a participat. Întîlnirea tuturor cu decanii în frunte, a fost nespus de duioasă! Pentru a risipi atmosfera de îngrijorare, Emil Petrovici compusese chiar un vers:

Al durerii noastre leac

E ’napoi peste Feleac.

După cinci ani „leacul“ său a devenit măreaţă faptă, dar ceea ce nu făcuse rectorul Sextil Puşcariu la Sibiu, a făcut el – în aceeaşi calitate – la Cluj, demiţînd mai bine din jumătate din colegii cu care luase „frăţeşte“ masa la Sibiu. Acum însă era „tovarăş“, iar de „omenia“ izvorîtă din „frăţie“ uitase. După arestarea mea la cîteva luni după demitere, soţiei mele – care a apelat la dînsul pentru o slujbă ca să cîştige pîinea copiilor – nu a ezitat să-i spună: „Dumneata, doamnă, nici să nu te apropii de universitate, ci să treci pe o stradă cît mai îndepărtată de ea“.

Instalarea universităţii la Sibiu a fost terminată în primele două luni şi astfel la începutul lunii noiembrie, la fel ca şi în ceilalţi ani, a avut loc deschiderea oficială în sala teatrului de la Sibiu, îmbrăcată toată în verde, sub conducerea lui Liviu Rusu, profesor de estetică. Ce l-o fi apucat atunci

să spună şi el „verde“, cît mai mult verde, numai „verde“, nu am priceput deoarece împotriva mişcărilor studenţeşti, canalizate de Codreanu spre Garda de Fier, luptase şi el alături de Pintiliescu, Prodan şi eu de la Litere, Murgulescu şi Drăgulescu de la Ştiinţe.

Antonescu părea foarte îndurerat. În timpul nopţii, cînd a venit de la Bucureşti la Sibiu, avusese loc şi cutremurul, care a doborît blocul Carlton, făcînd zeci de victime. Deschiderea a semănat astfel mai mult cu o înmormîntare decît cu o sărbătoare, cum legionarii doreau, unii din ei apărînd în noua lor uniformă neagră, prevestitoare de noi nenorociri. În cuvîntarea sa, generalul ne-a anunţat că rămînerea la Sibiu e „provizorie“. La auzul cuvintelor sale inima ni s-a umplut de speranţă. Nădejdea ne-a fost însă de scurtă durată deoarece în frazele următoare ne-a anunţat „stabilirea“ la noua universitate, ce va fi clădită la Alba-Iulia, cetatea lui Mihai Viteazul. Am înţeles că generalul Antonescu nu era nici el din plămădeala viteazului voievod! Şi că e lipsit nu numai de simţ politic, ci şi de cuvenitul tact de a nu vorbi despre funie în casa spînzuratului! Noi în orice caz nu pierdusem speranţa de a ne reîntoarce la Cluj. Cei mai mulţi dintre noi au refuzat de altfel să-şi vîndă casele deşi cei care le locuiau nu le plăteau nici un ban după ele. Casa şi-a vîndut-o doar Vaida-Voevod, autorul declaraţiei de despărţire a Transilvaniei de regatul Ungariei, rostită în parlamentul de la Budapesta. Acum însă era şi el vrăjit de stăpînirea peste veacuri a lui Hitler şi nu mai credea în putinţa de dezlegare a ceea ce acesta a făcut. Avea, este adevărat, scuza bătrîneţii. A căzut apoi şi victima vorbelor umflate ale regelui Carol, al cărui „consilier regal“ a fost, despărţindu-se de Iuliu Maniu, sfătuitorul său corect.

Pentru instrucţiunile necesare în vederea întocmirii dosarelor de demitere a profesorilor a venit la Sibiu I. Făcăoaru, asistent la Institutul de Igienă, coleg cu Cupcea şi bun prieten cu Roşca. Cum însă decanii nu erau legionari, întocmirea dosarelor a fost trecută în seama „celulelor“ de partid, cu care legături avea doar Daicoviciu, decanul de la Litere, nu şi Camil Negrea de la Drept ori Papilian de la Medicină. Facultatea de Ştiinţe era la Timişoara iar profesorul Ionescu, decanul ei, nu era nici el legionar.

Hitler comparase profesorii universitari cu prostituatele, gata să se vîndă oricui. Adevărul este însă că şi el a întîmpinat rezistenţa cea mai mare tot la Universitate. Precum şi la armată, spre cinstea ei! Ca şi noi de altfel. La Universitatea din Cluj, precum am văzut, nu a fost pînă la venirea la Sibiu nici un profesor membru al Mişcării legionare, excepţie făcînd doar profesorul Puşcariu care se înscrie – dacă s-a înscris – numai la Sibiu. Unică excepţie rămîne de altfel şi el, pînă la demiterea legionarilor de la putere, cînd se leapădă de ei.

Că mi se întocmea dosar şi mie nu era pentru nimeni un secret deoarece am fost de la început împotriva mişcărilor studenţeşti. Rămînînd fidel şi democraţiei, ba chiar în formulă social-democrată, fiind singurul membru al corpului didactic universitar care a ţinut cursuri, desigur gratuite, la Universitatea muncitorească, înfiinţată de Ion Clopoţel, directorul revistei de stînga *Societatea de Mîine*, în cadrul Partidului Social-Democrat şi al sindicatelor muncitoreşti din Cluj. Îmi făcusem apoi studiile de specializare în Germania democrată, fidelă constituţiei de la Weimar, precum şi în Franţa, Anglia şi SUA, rămînînd fidel concepţiei lor democrate. Aceasta chiar dacă nu am fost nicicînd înscris în Partidul Social-Democrat ori în celelalte partide. La cursurile mele apoi combăteam rasismul, fiind astfel înconjurat de simpatia tuturor studenţilor evrei de la Facultatea de litere şi filosofie, cu toate că numai o parte din ei erau şi elevii mei. În plus salvasem viaţa profesorului Goangă, Or, Roşca şi Cupcea l-au ţinut la curent pe Făcăoaru cu toate aceste fapte. Ca să facă vina mea şi mai mare, Roşca a ţinut să dezvăluie acum şi faptul că în momentul încercării de asasinat împotriva profesorului Goangă, cel mai apropiat de locul crimei a fost el, nu studenta Angheliu, cum apăruse în ziare, iar la sosirea mea a refuzat să-mi dea concursul pentru salvarea profesorului.

S-a întocmit de altfel şi un dosar împotriva conferenţiarului Borza pentru vina de a fi făcut intervenţia de salvare.

– Doctorul Borza, a spus Roşca, avea obligaţia intervenţiei, deoarece la ridicarea diplomei a depus jurămîntul lui Hipocrat, pe care trebuie să-l respecte. Mărgineanu nu avea această obligaţie deoarece el nu a depus un atare jurămînt. Iar dacă el nu-l ducea pe Goangă la clinică, atunci Borza nici nu ar fi fost pus în situaţia de a-l opera.

Informaţiile acestea mi-au fost date de Beniuc şi Barbu, asistenţi la Institutul de Psihologie şi devotaţi mie, ultimul şi elevul meu. Prea multă atenţie nu am acordat însă zvonurilor, deşi nu aveam nici un motiv să mă îndoiesc de veridicitatea lor. Roşca şi Cupcea, pe de altă parte, mă ocoleau acum. De aceea nici nu am căutat o explicaţie cu ei.

În schimb am mers la C. Daicoviciu, noul decan al facultăţii, a cărui numire în acest post m-a uimit, chiar dacă iluzii mari asupra tăriei sale de caracter nu aveam. De aceea, înainte de a lămuri situaţia mea, am căutat să pricep numirea lui, ca să ştiu pe ce poziţie mă aflu cu el.

– Dar bine, măi omule, cum ai reuşit să realizezi acrobaţia aceasta a numirii tale ca decan? – l-am întrebat eu.

Drept răspuns, a scos cheia din buzunar, a deschis biroul şi a scos din el cartea lui Codreanu, *Către legionari*, care era biblia lor, arătîndu-mi dedicaţia foarte afectuoasă şi plină de încredere a căpitanului, scrisă înaintea atentatului împotriva profesorului Goangă.

Uluirea mea a fost şi mai mare.

– Şi cum ai ajuns în atenţia lui Codreanu şi la cartea lui cu această dedicaţie?

– Cu ocazia prezentării mele, mijlocită de bunul meu prieten Vladimir Dumitrescu, fost coleg la Şcoala Română din Roma. Şi care e bun prieten cu Traian Herseni. (Erau, de fapt, amîndoi secretari generali în Ministerul Învăţămîntului, Dumitrescu pentru Culte, iar Herseni pentru Învăţămînt, avînd răspunderea de a conduce Ministerul deoarece profesorul Brăileanu era mult prea bătrîn). De aceea te sfătuiesc să mergi la Traian Herseni, cu care ştiu că eşti bun prieten, şi să te interesezi de situaţia ta, deoarece Roşca şi Cupcea au întocmit un dosar împotriva ta, pe care l-au dat lui Făcăoaru, acuzîndu-te împotriva legionarilor, aducînd şi concursul profesorilor tăi din America. Eşti acuzat apoi că eşti înfeudat „francmasoneriei“ americane, de care, vezi, legionarii fac foarte mult caz. De asemenea, ţi se obiectează că la cursurile tale şi în lucrări combaţi rasismul, fiind încurajat de toţi studenţii evrei scoşi din Universitate, cărora le împrumuţi nu numai cărţile tale, ci şi pe acelea din Institut, pe care le scoţi din bibliotecă pe numele tău…

– Dar dacă sînt atît de „înfeudat“ Americii – căci de francmasonerie habar n-am – atunci cum se explică articolele mele critice despre America din *Viaţa Românească*? – am replicat eu.

– Colaborarea la *Viaţa Românească* nu mai e nici ea o carte de recomandare şi de aceea e mai bine să o uiţi. Termină însă cu combaterea rasismului şi cu teza că Hitler pierde războiul, iar ca decan dacă aflu că ai împrumutat studenţilor evrei, scoşi din universitate, cărţi de la Institut, sînt obligat să iau măsuri împotriva ta. Făcăoaru în orice caz a primit de bune declaraţiile lui Roşca şi Cupcea, la care a adăugat şi pe ale sale, întocmind dosarul pentru scoaterea ta. Du-te de aceea la Herseni, pînă nu este prea tîrziu.

La Herseni nu m-am dus, dar cu ocazia deschiderii festive a Universităţii a venit el la Sibiu. Era însă în aceeaşi lojă cu Făcăoaru şi astfel nu puteam să-i vorbesc. La terminarea festivităţii a plecat apoi la masa oficială, oferită de Universitate, la care eu, bineînţeles, nu am fost chemat. La cîteva săptămîni am fost însă obligat să particip la o conferinţă de lucru în Minister, prezidată chiar de el. La terminarea şedinţei m-a chemat în biroul său.

– Roşca şi Cupcea au întocmit un dosar împotriva ta, pe care Făcăoaru şi l-a însuşit, adăugînd noi acuzaţii. Din fericire majoritatea acuzaţiilor sînt simple insinuări, făcute cu scopul vădit ca Roşca să-şi ia locul. Peste unele fapt reale nu pot însă să trec şi de aceea, pentru moment, voi recurge la o mutare disciplinară a ta la catedra vacantă a lui Motru, dar, desigur, numai ca suplinitor. Te rog însă să renunţi a mai combate rasismul la cursuri şi în *Psihologia persoanei*, care după cît am înţeles este sub tipar. Rupe apoi legăturile cu studenţii evrei, scoşi din universitate şi

contestă faptul că le-ai împrumutat cărţi din biblioteca Institutului de Psihologie, pe care le-ai luat pe numele tău, ceea ce trebuie să recunoşti şi tu că este cu totul ilegal. S-a interceptat şi o scrisoare a unuia dintre studenţii tăi, Paul Erdös, – ulterior Pavel Apostol – care-ţi cere şi el cărţi. Din fericire nu face menţiune că ai împrumutat cărţi altor coreligionari ai săi.

– Bine Trăiene, dar în combaterea rasismului eu nu susţin o teză politică, ci una ştiinţifică…

– Eu sînt de acord cu tine, dar înţelege şi tu că acum cînd ne-am raliat Germaniei naziste, nu putem admite cursuri şi cărţi care combat teza lor de bază.

– Aceasta îmi este foarte greu, deoarece ştiinţa nu are graniţe şi nu ştie nici de politică. Evreii sînt apoi şi ei oameni.

– Eu înţeleg şi, ca om de ştiinţă, sînt de acord cu tine. Trebuie să pricepi însă şi tu puţină politică…

În loc de răspuns i-am arătat scrisoarea lui Allport, în care mă anunţă că dacă rămîn fără slujbă, atunci voi avea oricînd o poziţie în universităţile americane.

– Nu am rămas în SUA acum cinci ani şi nu înţeleg să părăsesc ţara acum cînd este la necaz, iar plecarea ar echivala cu o trădare. Dacă însă conducerea actuală a patriei mele nu mai are nevoie de predarea ştiinţei în universitate, atunci, pentru moment cel puţin, nu voi avea altă soluţie.

– Atîta timp cît voi rămîne în minister, voi depune toate eforturile ca să nu ajungem aici. Cred că voi reuşi să-l readuc şi pe Ralea, nu să te pierd şi pe tine. Te rog însă să fii şi tu înţelegător fiindcă nu aplic aci la minister numai ideile mele, ci şi politica guvernului.

– Aci e tot necazul, i-am răspuns eu, fiindcă în „politica“ de acum nu am nici o încredere. De aceea sînt sceptic şi cu dreptatea pe care o încerci.

Că prietenul meu era un adevărat universitar, fără să fi ajuns însă profesor, nu era nici o îndoială, iar lucrările sale ştiinţifice de o reală valoare fac cuvenita dovadă. În consecinţă, nu el era să scoată din universitate oameni pregătiţi şi să aducă în locul lor pe alţii lipsiţi de competenţă. Din nenorocire atari nedreptăţi erau totuşi posibile, iar una i se întîmplase chiar lui. În adevăr, cu 3-4 ani înainte el candidase la catedra de sociologie, rămasă vacantă prin moartea regretatului Virgil Bărbat şi suplinită între timp de C. Sudeţeanu, docent la catedră, cu lucrări mai puţine şi o valoare mai redusă, cu toate că era trecut de 50 de ani. Herseni avea numai 27 de ani. Mai avea apoi împotriva sa faptul că profesorul Gusti, dascălul său, era antipatizat fiind socotit un om al regelui, deoarece soţia sa era o rudă a doamnei Lupescu-Wolf. Herseni, de asemenea, era bănuit de sentimente comuniste, fiind colaborator la revista *Azi*, al cărui director era Zaharia Stancu. Siguri totuşi de alegerea sa, profesorul Andrei nu venise la examen, iar profesorul Lupaş a părăsit comisia în timpul examenului, mergînd pentru treburi personale la Bucureşti. Prietenul meu obţinuse notele cele mai ridicate atît la expunerea de titluri şi lucrări cît şi la prima lecţie, dar la cea din urmă a rămas cu note inferioare faţă de Sudeţeanu, deoarece profesorul Ştefănescu-Goangă îşi schimbase peste noapte atitudinea, datorită unei intervenţii făcute în seara premergătoare de către inspectorul judecătoresc, însoţit de unul din preşedinţii de secţie de la Curtea de Apel din localitate, care avea un fecior student la sociologie. Sudeţeanu avusese abilitatea de a-i promite acestuia postul de asistent în cazul reuşitei sale. Faţă de inspectorul Ştefănescu, pe de altă parte, profesorul Goangă avea obligaţii deosebite, datorită modului cum acesta a scos dîn cauză încercarea de incriminare a persoanei sale în procesul doamnei Pintiliescu-Burtică, cu care profesorul, după insinuările lui Roşca, avusese relaţii erotice. Revoltat de această inadmisibilă intruziune a unor criterii străine de obiectivitatea examenului, Herseni a făcut greşeala să-şi îndrepte speranţa pentru dreptate exact acolo unde nu trebuia, deoarece mişcarea legionară nu făcea nici un secret asupra măsurilor ei de a scoate din universitate pe toţi profesorii nelegionari.

La început i-au fost prezentate generalului Antonescu numai dosarele cu învinuirile mai grave, privind profesorii care trebuiau imediat scoşi. Generalul Antonescu a găsit însă învinuirile cu totul neîntemeiate, ba chiar neserioase şi de aceea a refuzat să-şi dea consimţămîntul. De pildă,

profesorul I. Lupaş de la Catedra de istorie a românilor şi membru al Academiei Române, trebuia scos din universitate fiindcă locul său dorea să-l ia un proaspăt asistent, venit de la Cernăuţi, care – drept mulţumire fiindcă profesorul Lupaş i-a acordat un mijloc de existenţă – se simţea acum îndreptăţit să-i ocupe şi locul deşi în sprijinul numirii sale nu putea invoca nici o lucrare, ci doar înscrierea în legiune, destul de proaspătă şi ea!

Căderea legionarilor de la putere a închis însă toate aceste dosar cu vini fictive. Corpul didactic al învăţământului superior a putut astfel răsufla liniştit.

În schimbul acestor dureroase zile de nebunie legionară, contactul cu profesorul Goangă a fost păstrat numai de mine. Simţindu-şi viaţa din nou în pericol, profesorul m-a chemat la Bucureşti şi m-a rugat să prezint personal generalului Petrovicescu, titularul Ministerului de interne, o scrisoare a sa prin care-i cerea cuvenitele măsuri de pază, deoarece locuinţa sa părea supravegheată de legionari. Generalul Petrovicescu a refuzat să mă primească şi a dispus să las scrisoarea şefului său de cabinet. Drept urmare am sfătuit pe profesorul Goangă să profite de absenţa temporară a legionarilor care-i supravegheau casa, şi să se mute la băiatul său, care avea o locuinţă modestă în Vatra Luminoasă. Aici legionarii i-au pierdut urma.

Date fiind aceste condiţii, faptul că la noua sa locuinţă era vizitat numai de mine, nu şi de Roşca şi Cupcea, nu i-a mai părut suspect, iar ca să-i spun de uneltirile lor împotriva lui şi a mea nu puteam, deoarece l-aş fi îngrijorat şi mai mult.

Nu i-am spus nici după căderea legionarilor, cînd aceştia depuneau toate eforturile ca să se lepede de ei. Speriat din cale afară de colaborarea cu legionarii, după izbucnirea războiului, Cupcea a cerut mobilizarea, plecînd pe front, de unde s-a reîntors în concediu numai după un an, putînd cu multă mîndrie o decoraţie germană pe piept. Laudele sale la adresa armatei germane nu mai aveau limită şi susţinea faţă de toată lumea că Hitler a şi cîştigat războiul. După trecerea a doi ani Zevedei Barbu s-a reîntors însă de pe front cu păreri exact opuse, asupra cărora voi reveni.

Asupra rebeliunii legionare nu mai insist deoarece ea este descrisă cu mult talent şi aleasă competenţă de Marin Preda în *Delirul*. Legături cu mişcarea părea să fi avut şi el şi astfel o cunoştea mai bine.

GUVERNAREA MAREŞALULUI ANTONESCU

În momentul cînd generalul Antonescu a fost adus de regele Carol II de la Mănăstirea Bistriţa – unde era cu domiciliu forţat şi sub pază militară – el avea nu numai simpatia şi încrederea armatei, ci şi a opiniei publice tocmai pentru curajul său civic şi atitudinea sa dîrză faţă de rege, căruia îi spunea adevărul pe faţă şi fără menajamente, ca şi Iuliu Maniu.

În războiul mondial prim fusese aghiotantul mareşalului Prezan, comandantul suprem al Armatei, iar în această calitate a elaborat planul bătăliei de pe Argeş, unanim apreciat de toţi generalii – cu care în timpul închisorii am avut prilejul de a sta împreună – cu toate că prea multă simpatie faţă de el nu aveau din cauza atitudinii sale prea arogante chiar din acea vreme. Dacă generalul Socec nu ar fi avut însă nenorocul de a cădea în mîna nemţilor cu planurile de operaţii ale bătăliei chiar în preziua ei, după părerea aceloraşi generali existau toate şansele ca victoria să fie a noastră.

Ulterior, Antonescu este ataşatul nostru militar în Anglia, iar studii a făcut şi în Franţa. A fost comandantul Şcolii de Război deşi avea numai rangul de colonel, iar după aceea, tot foarte tînăr, ajunge şeful Marelui Stat Major al Armatei. În guvernul Goga este ministru de Război.

Faţă de abuzurile regelui Carol ia atitudine critică şi de aceea acesta îi ia comanda şi-l trimite în susnumitul domiciliu forţat, de unde este chemat a doua zi după Dictatul de la Viena ca să salveze ţara şi Coroana. Mai ales Coroana, căci altcineva, dată fiind opoziţia lui Maniu faţă de rege, nu o mai putea salva. În urma consultării sale cu acesta şi cu ceilalţi şefi de partide, supune însă regelui cererea lor de demisie, oferindu-i garanţia ieşirii din ţară, chiar cu întreaga sa avere. Altfel ar fi însemnat să fie desfiinţată monarhia însăşi, deoarece voievodul Mihai – cum se numea atunci viitorul rege – ar fi fost în imposibilitate morală de a accepta Coroana dacă tatăl său ar fi fost judecat sau asasinat.

Cu partidele democrate generalul Antonescu nu putea forma guvernul, fiindcă ele refuzau o politică pro-germană şi a doua oară fiindcă Hitler însuşi nu le-ar fi acceptat din cauza simpatiei lor faţă de puterile apusene, cu care ele era deja în război. La un guvern de militari şi tehnicieni, de asemenea, nu putea recurge deoarece colaborarea cu legionarii era impusă tot de Hitler, de unde Horea Sima venise doar cu o lună înainte ca să intre în guvernul regelui Carol.

Încrederea generalului Antonescu în Anglia şi Franţa i-a fost zdruncinată de modul ruşinos cum Chamberlain şi Daladier au acceptat Dictatul de la München, care a premers celui de la Viena şi a dus la ocuparea Cehoslovaciei. La neîncrederea în politica lor s-a adăugat şi aceea în forţele lor militare, pe care armata germană le-a învins în trei săptămîni, ocupînd Franţa şi instalînd guvernul mareşalului Pétain de la Vichy, care a acceptat şi el colaborarea cu Hitler, guvernînd cu aceleaşi metode. Statele Unite ale Americii nu îi erau cunoscute şi în orice caz ele păreau dornice să-şi păstreze politica lor izolaţionistă. Refuzul lor de a participa la Societatea Naţiunilor a fost de altfel una din cauzele războiului.

La originea războiului împotriva Angliei şi a Franţei stă apoi şi pactul dintre Hitler şi Stalin, care i-a dat lui Hitler mînă liberă în atacul împotriva Poloniei, obţinînd în schimb şi el o treime din ea, plus Basarabia şi jumătate din Bucovina.

După căderea Franţei, împotriva lui Hitler luptă Anglia singură, condusă de un om care avea curajul să-l înfrunte, oferind ţării sale numai „lacrimi şi jertfe“, eventual şi retragerea în Canada, pînă la doborîrea redutabilului duşman, care la ora aceea era stăpînul nediscutat al Europei. A fost cea mai măreaţă pagină de epopee a Angliei, întrecînd pe toate celelalte dinainte luate împreună. Şi a fost, poate, şi ultima ei pagină glorioasă deoarece imperiul pe care-l apăra nu putea fi păstrat, fiind în contradicţie cu însăşi logica istoriei din veacul nostru, care la treapta de dezvoltare a culturii din zilele noastre consfinţeşte dreptul de autodeterminare a popoarelor faţă de orice putere imperialistă.

În aceste condiţii nu este de mirare că generalul Antonescu a fost şi el înclinat să creadă în victoria statelor militariste – Germania, Italia, Japonia – împotriva celor democrate dintre care una era deja învinsă, iar a doua continua să afişeze politica ei izolaţionistă. El era de altfel numai un militar, nu şi un om politice. În victoria ţărilor militariste au crezut de altfel foarte mulţi oameni politici din Europa, precum şi din patria noastră, ca Goga, Tătărescu, Gh. Brătianu. Precum au crezut şi o seamă de literaţi, ca Céline, Ezra Pound, prietenul bun al lui Brâncuşi, apoi celebrul aviator Lindberg, care socotea aviaţia germană invincibilă etc. În înfrîngerea ţărilor militariste cu regim de dictatură au crezut în mod consecvent doar Iuliu Maniu, N. Titulescu, Dinu Brătianu, Titel Petrescu, L. Pătrăşcanu.

– Şi ce te face să crezi atunci în înfrîngerea Germaniei? – mă întrebau prietenii mei de la Industria Aeronautică Română din Braşov, anume ing. S. Crişan, pe care l-am cunoscut la Institutul de Organizare a Muncii de la Politehnica din Dresda, plus ceilalţi colegi ai săi, inginerii Fl. Onişiu, L. Florescu etc.

– Faptul că numai Uzinele Ford fabrică la ora actuală o mie de motoare de avion pe zi, răspundeam eu.

Acelaşi răspuns l-am dat şi studenţilor mei Gross şi T. Neuman – azi Tiberiu Bogdan – în faţa Hotelului New York – acum Continental – din Cluj cu aproximativ două luni de zile înaintea Dictatului de la Viena. Răspunsul meu le-a fost şi lor leac de alinare a durerilor de la Auschwitz şi izvor de încredere în zile mai bune.

Din acelaşi motiv nu mi-am vîndut nici casa mea dragă din Cluj, ridicată cu truda mea, ci am aşteptat să mă reîntorc în ea.

Flota Angliei de altfel păzea încă coastele sale, iar împotriva ei Hitler s-a dovedit neputincios. La un moment dat flota germană reuşeşte totuşi să obţină o răsunătoare victorie împotriva celei engleze. Dar acelaşi cutezător om, chemat să conducă destinele Angliei – după ce predecesorii săi au înclinat steagul în faţa lui Hitler la München – a dat ordin flotei să urmărească şi să distrugă cu orice preţ vasul german, care a repurtat victoria. Ceea ce flota engleză a şi făcut. Vizita lui Gross şi Neumann la biroul meu de la Institutul Psihotehnic din Cluj a fost prilejuită de acest falnic eveniment, care a redat nu numai încrederea Angliei în lupta sa, ci şi speranţa noastră în victoria ei.

Cu acelaşi caz, dar şi cu aceeaşi lipsă de experienţă politică, în cadrul unei discuţii aprinse cu fostul meu coleg E. Hulea, acum redactor la ziarul *Patria*, am susţinut a doua zi după Dictatul de la Viena că pentru hotarele ţării trebuie să ne batem chiar cu perspectiva înfrîngerii în faţă. Prezent la discuţie a fost şi Octavian Neamţu, care-mi cunoştea lucrările, dar nu şi persoana fizică, pe care a identificat-o numai după despărţirea de Hulea, care a uitat formalitatea prezentării noastre. S-a reîntors imediat după mine ca să-mi strîngă mîna, spunîndu-mi:

– Vorbele Dv. m-au emoţionat pînă la lacrimi, precum cred că aţi băgat de seamă. Ar fi fost totuşi un act de nebunie să ne opunem, deoarece ţara ar fi fost ocupată întreagă, iar legionarii ar fi fost aduşi de Hitler singuri la putere. Ceea ce ar închide orice uşă pentru separare de nebunia lui. De a lui şi de a lor!

Nu am fost nici cu el de acord, dar ulterior mi-am dat seama că dreptatea a fost de partea sa, ceea ce mai tîrziu i-am şi comunicat.

Înlăturarea legionarilor de la putere a crescut şi mai mult încrederea ţării în generalul Antonescu. Cu ocazia venirii sale la putere nu recurge la consultarea poporului. Acum însă o face, obţinînd – dacă memoria nu mă înşeală – aproape 90%. O majoritate covîrşitoare în orice caz! Şi, desigur, cinstită.

La conducerea ministerelor, de asemenea, s-a străduit să aducă oameni oneşti şi capabili, generali în primul rînd. Aceasta nu numai la ministerul de război, de afaceri interne, de armament, de transporturi şi căi ferate, ci chiar şi la celelalte care cereau competenţă de specialitate. În acest

caz însă a avut grija de a dubla persoana generalului cu un om de specialitate, care ocupa poziţia de ministru sub-secretar de stat. Aşa a fost, de pildă, cazul lui Mircea Vulcănescu, asistentul profesorului Gusti şi director general al Vămilor, care a ocupat poziţia de subsecretar de stat la Finanţe, avînd din partea generalului Stoenescu, titularul Departamentului, mînă liberă. Generalul Antonescu reţinuse numele său pentru că a fost printre puţinii oameni de curaj, care au votat pe faţă împotriva constituţiei regelui Carol II. În fruntea Ministerului Învăţămîntului au venit profesorii I. Petrovici şi I. C. Petrescu. Profesorul I. Petrovici mai condusese ministerul în alte două rînduri, iar I. C. Petrescu ocupase înainte poziţia de secretar general, titularul ministerului fiind atunci profesorul Gusti. Oameni capabili şi cu idei democrate erau amîndoi. Petrescu era membru al Partidului Naţional-Ţărănesc şi a intrat în guvern cu acordul lui Ion Mihalache, care-l preţuia în mod deosebit. La Universitatea din Cluj la Sibiu rector fusese numit profesorul Iuliu Haţieganu de la Facultatea de Medicină şi personalitate importantă în conducerea Asociaţiei ASTRA. De asemenea, părintele organizaţiei sportive şi culturale *Şoimii Carpaţilor*! Un rector capabil mai popular şi astfel mai democrat nu putea fi găsit. Singurul om de dreapta din guvern a fost Nichifor Crainic, chemat să conducă Ministrul Propagandei, dar la scurtă vreme a fost înlocuit cu profesorul Alexandru Marcu de la Catedra de Italiană a Universităţii din Bucureşti. Un ministru foarte capabil s-a dovedit a fi şi P. Tomescu, profesor de psihiatrie tot de la Universitatea din Bucureşti. Al doilea om de dreapta a fost doctorul Dănulescu, înlocuit însăşi el la scurtă vreme de arhitectul Enescu. La penitenciarul din Aiud am avut prilejul trist de a cunoaşte aproape pe toţi membrii guvernului Antonescu. Le păstrez tuturor aleasă stimă, dar nu lui Nichifor Crainic, ocolit de toată lumea pentru atitudinea lui lipsită de demnitate. După unii ar fi fost chiar „turnător“. Prea multă stimă nu am avut nici faţă de D-rul Dănulescu cu care am fost obligat să colaborez în calitate de director al Institutului Psihotehnic. La închisoare însă el nu a ajuns, fiind ascuns. În aceste condiţii şi moare.

În 22 iunie 1941, Hitler calcă pactul său cu Stalin şi atacă Uniunea Sovietică. Despre planul său de a ataca Uniunea Sovietică, Hitler a vorbit prinţului Paul al Jugoslaviei cu trei luni înainte, anume la 8 martie. La cîteva zile numai planul este interceptat de serviciile de spionaj americane şi engleze, deoarece prinţul Paul nu avea nici un interes să păstreze secretul. Atît Roosevelt, cît şi Churchill, anunţă imediat pe Stalin, dar acesta îşi păstrează încrederea în Hitler, „prietenul“ său, care – după părerea sa – nu-l putea minţi. Aceeaşi ştire este interceptată la cîteva săptămîni şi de serviciul de spionaj al armatei sovietice, dar şeful acestui serviciu nici nu mai are curajul să-l anunţe pe Stalin. Faimosul agent sovietic Sorge anunţă concentrarea armatei germane pe frontiera sovietică, precum şi ziua, ba chiar şi ora atacului, dar Stalin tot nu crede. Şi lipsit de experienţă politică el nu era! Armata pe graniţă şi-a concentrat-o şi generalul Antonescu, iar în dimineaţa zile de Rusalii porneşte la reocuparea Basarabiei şi a Bucovinei, cedate cu un an înainte în faţa ultimatului sovietic, făcut – culmea! – cu acordul lui Hitler. Ce tîlhari de rînd!

Reocuparea teritoriilor noastre, pe nedrept răpite cu un an înainte, este salutată cu entuziasm de ţara întreagă, dar nu şi trecerea armatei noastre peste Nistru, pe care opinia publică nu o mai agreează. Iuliu Maniu şi conducătorii celorlalte partide au fost de asemenea împotrivă. Precum şi generalul Iacobici, comandantul suprem al trupelor, care a depus comanda. Încrederea generalului Antonescu – ridicat acum la rang de mareşal – în victoria lui Hitler a fost prima sa greşeală, pe care a făcut-o şi Stalin. Trecerea armatei noastre peste Nistru este a doua greşeală, pe care o va plăti cu capul. Din nenorocire au plătit-o şi 150.000 de soldaţi şi ofiţeri, căzuţi peste Nistru. Nu este astfel nici o mirare că opinia publică a ţării începe să fie îndurerată şi îngrijorată, neavînd încredere în judecata sa politică.

– Răspund cu capul, a spus mareşalul lui Iuliu Maniu.

– Aceasta nu ajută cu nimic – a răspuns acesta – deoarece ţara va suferi.

Nu vă îndepărtaţi de popor, căci greşiţi, a spus Simion Bărnuţiu. Nepotul său, Iuliu Maniu, înţelege. Vodă Carol II nu a înţeles. Nenorocirea este că acum nu înţelege nici Antonescu. Aceasta cu

toate că presa apuseană întrezăreşte în atacul lui Hitler împotriva Uniunii Sovietice *începutul sfîrşitului*. La scurtă vreme, de altfel, America îşi asumă ea însăşi răspunderea războiului. Şansele victoriei sînt de partea Angliei, Americii şi Uniunii Sovietice, iar generalul De Gaulle ridică şi el steagul Franţei.

Impresionat de noua răscruce a drumurilor spre victorie este şi generalul Antonescu. Probă că la declaraţia de război a Americii împotriva noastră răspunde sobru şi îndurerat. Ruperea relaţiilor diplomatice cu SUA o făcuse în toamna precedentă. Bolnav fiind, ministrul SUA la Bucureşti a rămas încă multă vreme în locuinţa sa din Bucureşti, nestingherit de nimeni şi vizitat aproape zilnic de bunul său prieten Oromolu, preşedintele Asociaţiei Amicii Americii. În vara anului 1943 aviaţia americană, venind din Egipt, atacă distileriile de la Ploieşti pentru a face imposibilă aprovizionarea armatei germane cu benzina românească de care ea avea atîta nevoie, Din 100 avioane cad însă peste două treimi şi astfel preţul plătit a fost socotit prea mare. Atacurile vor fi reluate însă în primăvara următoare cînd avioanele pot veni din Italia, ocupată deja de trupele engleze şi americane. Aviatorii americani căzuţi sînt luaţi de populaţie în braţe. Mareşalul însuşi dă dispoziţie să fie cazaţi pe Valea Timişului în condiţii de adevărată vilegiatură, fapt pentru care comandamentul armatei americane dă ordin aviatorilor săi ca în ipoteza că vor fi obligaţi să aterizeze atunci să facă tot ceea ce le stă în putinţă ca să ajungă în România unde vor fi primiţi cu ospitalitate. Noi am spune cu omenie. Vizitaţi sînt prizonierii americani de regele însuţi.

– For goodness sake, this is Mike – pentru numele domnului, acesta este Mihai, spune unul din soldaţi, care-l recunoaşte. Regele i-a răspuns rîzînd cu un prietenesc semn, făcut cu mîna.

Aceste acte de prietenie românească şi prietenie regească nu-l vor opri însă pe Roosevelt la Yalta să ne vîndă, semnînd odiosul acord secret cu Stalin, fără ştiinţa şi conştiinţa poporului său.

În seama mareşalului Antonescu rămîn astfel două greşeli fatale, pe care le-a plătit amar, atît el cît şi ţara, pe care indiscutabil a iubit-o. Una este încrederea sa iniţială în victoria lui Hitler, iar a doua, legată de prima, este trecerea Nistrului. La temelia lor stă faptul de a fi judecat cu mentalitate de militar ceea ce trebuie judecat în primul rînd politic, numai politic. Cea mai dureroasă este greşeala din urmă deoarece în curgerea istoriei noastre războaie ofensive noi nu am făcut, ci doar de apărare pentru a ne „apăra sărăcia şi nevoile şi neamul“, cum a spus Eminescu. De aceea din el – şi din Miron Costin – trebuie să se inspire şi nu din arta militară a lui Clausewitz, care prevede urmărirea duşmanului pînă la victoria totală asupra lui. Aceasta depăşeşte nu numai puterile noastre, ci contrazice şi istoria noastră cu răbdarea şi omenia ei. Să luăm înapoi ce este al nostru, aceasta da, trebuie făcut oricînd, dar, desigur, aşteptînd şi pentru aceasta momentul potrivit căci în raport cu un inamic de zece ori mai mare sîntem totdeauna doar miel faţă de lup, ca în fabula lui La Fontaine. E trist, e dureros, nespus de dureros, dar, din nenorocire, adevărat. Or, înainte de a salva integritatea teritoriului avem datoria de a salva pe aceea a neamului. Timp de două mii de ani aşa am făcut.

Ce l-a determinat pe mareşalul Antonescu să treacă Nistrul? Secret nu e. A fost credinţa sa că la sfîrşitul războiului, pentru sacrificiile noastre militare, nemţii ne vor retroceda Ardealul de Nord. Promisiuni formale în această privinţă forurile germane, cele militare mai ales, au făcut, dar angajamente nu. La sfîrşit, cînd a început retragerea, erau dispuse să facă şi angajamente politice. Dar atunci nu le-am mai cerut noi, fiindcă erau de prisos.

Administraţia românească în teritoriile ocupate a fost în orice caz incomparabil mai umană decît cea germană. Generalii Avramescu şi Dăscălescu au organizat cantine nu numai pentru soldaţii lor, ci şi pentru populaţia civilă, fapt pentru care au fost citaţi cu recunoştinţă de însăşi posturile sovietice de radio. Şi mai omenească a fost administraţia Transnistriei. Înainte de reocuparea ei de către trupele sovietice, rectorul Universităţii din Odesa a dat lui Traian Herseni – care a condus învăţămîntul din ţinutul ocupat – o scrisoare de mulţumire, cu care el a fost scos din cauză în momentul judecării funcţionarilor şi ofiţerilor români, vinovaţi de abuzuri. Că au fost şi abuzuri, crime chiar, desigur, adevărat. Dar unde în lume nu au fost? În patria noastră armata sovietică a venit

ca aliată, nu ca inamică. Nu au fost abuzurile – şi crimele – ei mai mari?

Cei vinovaţi de abuzuri şi crime s-au înscris, de altfel, imediat după reîntoarcerea în patrie, în Partidul Comunist. Desigur, ca să scape de răspundere. Aceasta a fost – cum vom vedea – cazul ambilor procurori – colonelul Stanciu şi lt. colonelul Călin – care au tunat şi fulgerat împotriva „pretinselor“ noastre crime, cu ocazia procesului în care am fost judecat, pentru ca la cîteva luni să fie ceruţi de justiţia sovietică ca să răspundă de crimele lor reale, nu fictive, ca ale noastre.

De la generalul Iliescu, fostul comandant al jandarmeriei noastre din Transnistria, deţin şi următoarea informaţie. Cu ocazia vizitei mareşalului Antonescu la Odesa, în vederea măsurilor de pază a sosit cu cîteva zile înainte şi generalul P. Vasiliu, ministru subsecretar de stat la Interne, care conducea serviciile de siguranţă şi jandarmerie. Măsuri similare a luat şi comandantul militar al pieţei, folosind forţele sale militare, care dublau pe acelea ale jandarmeriei. La intrarea mareşalului Antonescu în piaţă, populaţia sovietică a reuşit totuşi să spargă rîndurile, îndreptîndu-se spre mareşal.

– Ce-ai făcut Piki? – a spus mareşalul, întorcîndu-se spre generlalul Vasiliu, fostul său coleg de şcoală militară – ne omoară ruşii, a continuat el, păstrîndu-şi totuşi calmul de soldat. Au îngălbenit doar generalii Vasiliu şi Iliescu. Spre imensa lor mirare, populaţia sovietică s-a apropiat cu intenţii bune, ovaţionîndu-l pe mareşal.

Că după aruncarea în aer a Comandamentului Armatei române au fost şi represalii dure este, de asemenea, adevărat. Dar ce armată din lume procedează altfel! Cel care a înmînat ordinul de represalii a fost generalul Macici, mai tîrziu comandantul unui corp de armată care luptă în Ungaria sub comanda generalului Malinowski. Ulterior însă i se ia comanda şi este judecat tocmai pentru înmînarea acestui ordin. În faţa instanţei putea să susţină că nu cunoştea conţinutul plicului sigilat şi astfel secret. Nu a declinat însă răspunderea, ci doar a întrebat instanţa de ce nu se judecă şi fapte similare de represalii, executate din ordinul generalului Malinowski.

La anexarea Transnistriei apoi generalul Antonescu nu s-a gîndit un moment, probă că ea a fost administrată ca teritoriu ocupat, iar nu ca Basarabia şi Bucovina, care au fost imediat reintegrate în administraţia patriei-mamă.

Greşeala lui Antonescu a fost astfel numai trecerea Nistrului. Dar cine a aprobat şi susţinut pretinsa luptă împotriva comunismului, pe care era datoria noastră să-l distrugem, dacă nu tot aceia, care au ridicat în slavă şi pe regele Carol II?

În adevăr, iată ce scrie Tudor Arghezi în aceeaşi *Revistă a Fundaţiilor Regale* cu ocazia realipirii Basarabiei şi continuarea „războiului sfînt“ peste Nistru împotriva comunismului ateu:

„La Zürich, unde am stat patru zile, trăieşte într-o cameră la un etaj înalt, un oarecare Ulianov. Mi l-a arătat cu spaimă un rus, într-o băcănie de cartier.

– E cel mai ursuz şi cel mai primejdios, spune rusul. Are cîţiva aderenţi şi fiecare din ei e un terorist de un superlativ neatins de noi. Îl vezi cătu-i de gălbejit, cu pometele lui păroase. De ani de zile stă singur cuc şi scrie zi şi noapte. Ce scrie? Dracul să-l ştie, că nu publică nimic. E un maniac din specia comunistă. Dacă s-ar întîmpla, prin imposibil, să izbucnească ăştia, se duce Rusia!

Ce mă înfricoşează la ei e inaptitudinea lor la dragostea de oameni, pe care îi dispreţuiesc, facultatea lor rece de nimicire şi devastare, uscăciunea de suflet. Le lipseşte un organ pe undeva, care defineşte omul… Apostolii ăştia cu virtuţi scheletice de nebuni visează mizeria şi robia universală… Intelectualitatea lor nu reuşeşte, nu amplifică: elimineză! fabricată de mediocritate şi cruzime. O falsă intelectualitate suplineşte generalitatea văzului omenesc cu ferocitatea fanatică a belferului mărginit. Azi sîntem proprietatea ţarului, mîine putem deveni proprietatea unor arendaşi de Stat“.

Arghezi însă are obsesia unui cuvînt. Nu-l uită nici pe acesta, dar îl pune în gura unui general rus, cunoscut la Geneva.

– „Domnule general – spune Arghezi – se petrece ceva în Rusia… Sînt semne ciudate şi

Europa nu ştie nimic.

Scos din fire, o dată, de stăruinţele mele, generalul a sărit de pe scaun (nota mea: era la cafenea) şi s-a pus să vocifereze…

– Domnule, află că în Rusia e un cazan uriaş. Află că în cazan fierbe c… Află că noi cu toţii, Majestatea Sa Ţarul, Marii Duci, Generalii şi toată Curtea stăm pe capac şi apăsăm pe el, ca să nu sară. Află că dacă sare capacul, ia seama la ce-ţi spun *jeune homme*, s-a isprăvit! Cazanul dă pe din afară, face explozie şi umple Europa toată de c…".

Sadoveanu nu se lasă mai prejos nici el.

„Şi-am îndrăznit a spune de ruşi cum că fac crucea mare pentru că-i dracul bătrîn. Şi-am cutezat a spune că rusu se-nchină şi cînd se duce să fure ori să ucidă. Dumnezeu să mă ierte, dar acum, după ce a ieşit «svoboda» asta [notă: comunismul], cred că pravoslavia lor se duce ca un fum. Am auzit că pe unde am fost eu, la Moscova, au pus tractir în sfîntele biserici".

În primăvara anului 1945 acelaşi Sadoveanu ţine însă la Fundaţia Dalles conferinţa, *Lumina vine de la Răsărit*, în care preamăreşte comunismul lui Stalin.

În acelaşi an, în cadrele aceleiaşi reviste, care nu şi-a încetat apariţia, Camil Petrescu de asemenea spune că „numai acum, sub comunişti, pot scrie liber" deoarece înainte, sub regele Carol tremura de frică de a nu fi arestat! De fapt, regele Carol avea obiceiul de a invita la masă, o dată la lună, redacţia *Revistei Fundaţiilor*, deci şi pe Camil Petrescu, pentru a discuta conţinutul numărului ce merge la tipar. Cine mai îndrăznea atunci să-l aresteze pe Camil Petrescu, care lua masa cu regele Carol o dată pe lună?

Călinescu, pe de altă parte, devine directorul ziarului *Naţiunea*, în care susţine exact opusul celor scrise sub Carol II, afirmînd că arta şi cultura sînt numai creaţia poporului, pe care în trecut l-a tratat drept „gloată". În acelaşi timp porneşte la un atac furibund împotriva tuturor acelora care şi-au păstrat spinarea dreaptă nu numai împotriva dictaturii regelui Carol, ci şi a celei legionare şi antonesciene, precum şi în contra celei staniliste.

După doi, trei ani se alătură lor şi Arghezi. Ar fi făcut-o mai degrabă, dar a fost atacat pentru poezia sa modernistă (sic!). Erau apoi prea proaspete şi sentimentele sale pro-carliste.

Nu au lipsit nici sutele de telegrame de felicitare, trimise mareşalului Antonescu pentru războiul împotriva URSS-ului.

Îndurerat de acest iureş al lichelelor am scris în revista *Vremea* de la Timişoara articolul meu, *Să creştem lichele!* În loc să mi se răspundă, s-a suspendat revista.

Arghezi mi-a transmis totuşi răspunsul său verbal prin prietenul meu din timpul studiilor de la Berlin, Petre Pandrea, prin bunăvoinţa căruia l-am cunoscut.

– Dar ce vrea mă, Mărgineanu? Caractere? Să se ducă în Anglia atunci, a spus autorul *Cuvintelor potrivite*.

L-am rugat pe prietenul meu să-i răspundă că nu e nevoie să merg în Anglia, ci doar în satul meu.

Fără înlăturarea din timp a legionarilor de la putere, atacul de la 23 August 1944 nu era cu putinţă, deoarece inconştienţa lor era prea mare şi de aceea ar fi mers alături de Hitler pînă la dezastrul complet, cum a făcut guvernul Szallasi în Ungaria. Sub semnul simţului de dreptate şi omenie al neamului nostru rămîne şi refuzul său de a se fi angajat în războiul german împotriva Jugoslaviei, aşa cum a făcut tot guvernul maghiar, mergînd împotriva sfatului preşedintelui său, profesorul Teleky, care s-a sinucis. Partizanii sîrbi au găsit apoi totdeauna refugiu în patria noastră, iar cînd nemţii au voit să-i urmărească pe teritoriile noastre, atunci nu i-am lăsat, pretinzînd că-i arestăm noi, ceea ce nu am făcut. Nu am acceptat nici trimiterea evreilor la Auschiwitz, cum a făcut Ungaria. Că populaţia evreiască din Transilvania a avut sentimente promaghiare nu e secret pentru nimeni. Au studiat la şcoală maghiară, iar intelectualii antisemiţi nu au fost. Moşiile grofilor şi baronilor pierdute la cărţile de joc erau recuperate de cele mai multe ori prin căsătoria cu evreice

bogate, dornice de blazon. Schimbarea la faţă a sentimentelor evreilor faţă de noi s-a făcut astfel numai în momentul trimiterii lor la Auschwitz cînd adăpost au găsit doar în simţul de omenie al patriei noastre.

Ţara, de asemenea, a fost destul de bine gospodărită şi foame nu a răbdat. Ba a avut chiar şi pîine albă. La închisoare, de asemenea, nu a fost trimis nimeni pentru convingerile democrate, ci doar în lagărul din Tîrgu-Jiu. Cît de grele au putut fi condiţiile de viaţă din acest lagăr rezultă din faptul că amanta lui Ralea putea nu numai să-i ducă de mîncare, ci să rămînă cu el şi peste noapte, zile de-a rîndul etc.

Organele Siguranţei de Stat acţionau în orice caz cu multă precauţie, căutînd să-şi facă prezenţa cît mai puţin simţită. În cursul anului 1943 călătoream la vagonul de dormit de la Sibiu la Bucureşti împreună cu avocatul Ionel Pop, nepotul de soră a lui I. Maniu, care a avut vorbe de aspră critică împotriva mareşalului Antonescu pentru trecerea Nistrului. Un inspector din Siguranţa Statului s-a apropiat de noi şi după ce şi-a declinat identitatea, ne-a rugat să continuăm discuţia în cuşetă, nu pe coridor, pentru a nu-i face lui dificultăţi… Sub stăpînirea comunistă ne era teamă şi să ne oprim pe stradă pentru a ne strînge mîna în semn de salut!

Cîteva cuvinte şi asupra Universităţii. După venirea lui Ion Petrovici la conducerea Ministerului, rector – cum am spus – a fost numit Iuliu Haţieganu, care cu firea sa paşnică, ajutată de bunul simţ, a condus Universitatea în modul cel mai democrat cu putinţă, realizînd disciplina liber consimţită a tuturor. În timpul funcţionării ei la Sibiu, Ministrul Învăţămîntului a avut de altfel ordinul mareşalului de-a arăta în permanenţă solicitudinea cea mai deplină pentru toate nevoile ei didactice şi de cercetare. Astfel, publicaţiile ei din anii de refugiu le întrec pe acelea din timpul de pace de la Cluj.

Cu bunul meu prieten, I. C. Petrescu, ministru sub-secretar de stat, pe de o parte, şi cu concursul inginerilor Popp şi Manciu, primul director general, iar al doilea director tehnic, de la Uzinele Reşiţa, plus ing. C. C. Constantinescu, director general la Uzinele Astra din Braşov, pe de altă parte, am înfiinţat cele două *Şcoli Tehnice Experimentale* din respectivele localităţi, care au deschis drumul ucenicilor nu numai spre bacalaureat, ci şi spre Politehnică, pe cheltuiala uzinelor în ambele cazuri.

Şcoli de ucenici aveau ambele uzine, dar învăţămîntul profesional se reducea la lecţiile din clase, practica fiind făcută pe lîngă un muncitor în uzină, care nu avea timp să se ocupe de ucenic deoarece trebuie să-şi facă norma lui. De aceea îl folosea mai mult pentru serviciile anexe operaţiilor sale. La Reşiţa intervenea apoi şi alt necaz. Corpul inginerilor era precumpănitor românesc. În schimb, muncitorii calificaţi erau cu precădere germani, maghiari şi cehi, care pretindeau că ucenicii români nu au aptitudini. Lăcătuş bun putea fi numai neamţul, pretindeau unii dintre ei. Ca să înlăture ucenicii români de la calificarea profesională nu au ezitat să le pună în buzunarele hainelor lor diferite piese mici din fabrică şi să-i acuze că sînt hoţi… Situaţia, evident, era intolerabilă, iar ca să nu avem discuţii inutile cu muncitorii minoritari – care reprezentau majoritatea celor calificaţi – unica soluţie era înfiinţarea unui atelier-şcoală în care ucenicii să-şi facă practica sub conducerea unui maistru priceput şi onest. Licee industriale Ministerul Învăţămîntului avea atît la Reşiţa, cît şi la Braşov, dar utilarea atelierelor lor cu maşini-unelte era cu totul insuficientă. Atelierele liceului industrial din Reşiţa, de pildă, nu aveau decît un strung şi o freză în stare de funcţionare, plus un al doilea strung, bun numai pentru demonstraţia compunerii sale. Reşiţa nu avea nici cursul superior al liceului teoretic şi astfel fiii angajaţilor studiau la Caransebeş, Lugoj, Timişoara, solicitînd cheltuieli în plus pentru părinţi. În consecinţă, Uzinele au preluat cele două licee industriale, le-au utilat cu 60 strunguri şi freze în stare perfectă de funcţionare, plus raboteze, maşini de găurit etc. În schimb, Ministrul Învăţămîntului a transformat gimnaziul teoretic de la Reşiţa în liceu, unele clase fiind duble. În noile posturi am adus profesoare tinere, cu un surplus de leafă, plătit de către uzine, pentru a avea şi cuvenita societate feminină pentru inginerii tineri în vederea căsătoriei lor. Părinţii elevilor

au scăpat şi ei de cheltuieli.

Rezultatele celor două Şcoli Tehnice Experimentale au fost dintre cele mai bune din toate punctele de vedere. După doi ani de atelier-şcoală ucenicii au confecţionat micrometrul Zeiss, pe care ucenicii germani îl aveau ca probă de diplomă, deci după patru ani de ucenicie. La fel de buni s-au dovedit a fi şi absolvenţii cursului superior în posturile de tehnicieni, desenatori şi maiştri. Iar dintre ei cinci absolvenţi au studiat Politehnica pe contul uzinelor.

*

Profesorii M. Ralea şi Istrate Micescu au fost şi ei rechemaţi la Catedră îndată după înlăturarea legionarilor din guvern. În concediu din oficiu şi astfel cu leafa întreagă a rămas numai profesorul Goangă, refugiat la Bucureşti, deoarece venirea sa la Sibiu ar fi comportat cheltuieli în plus. Din aceste motive profesorul Goangă, a şi cerut ministrului Ion Petrivici, cu care era prieten încă din timpul studenţiei lor, să amîne rechemarea sa la Catedră pe motivul de-a preîntîmpina un nou atac al studenţilor legionari împotriva sa.

În vara anului 1943 a revenit de pe front şi Z. Barbu, iar pentru a-şi prelungi concediul s-a internat într-un spital la Braşov, condus de doctorul Cărpinişan, fratele logodnicei sale, ulterior profesor de chirurgie pulmonară la Universitatea din Bucureşti. Convins fiind că URSS cîştigă războiul, a căutat în acest timp să se apropie de Partidul Comunist cu ajutorul unui pantofar din satul său. Despre aceste legături i-a vorbit şi lui Roşca, dar acesta a refuzat să-i urmeze exemplul.

Cum legăturile lui Barbu, ofiţer de rezervă, cu un membru al Partidului Comunist au fost suspecte, organele de Siguranţă a Statului l-au arestat. În declaraţiile sale Barbu a recunoscut şi faptul că despre cîştigarea războiului de către URSS i-a vorbit şi lui Roşca, dar acesta a negat şi astfel la cîteva zile a fost eliberat. Mai tîrziu este adus în stare de arest şi Beniuc, care-şi făcea stagiul militar la Serviciul de ascultare a posturilor de redio ale Armatei. În plus a mai fost arestat – tot numai pentru cîteva zile – şi bunul meu prieten, Daniel Prodan, de la Biblioteca Universităţii.

Mareşalul Antonescu a rămas nespus de îngrijorat de aceste arestări din corpul Universităţii din Cluj, refugiată la Sibiu şi astfel rectorul Iuliu Haţieganu a fost chemat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri pentru a da lămuriri. Profesorul Haţieganu a reuşit să-l liniştească pe mareşal, asigurîndu-l că legătura cu un membru al partidului comunist a fost luată numai de Barbu, nu şi de ceilalţi, care au şi fost, dealtfel, eliberaţi.

La reîntoarcerea sa la Sibiu, profesorul Haţieganu m-a chemat în biroul său, recomandîndu-mi să fiu mai vigilent cu personalul ştiinţific din subordinea mea şi să încetez şi eu cu susţinerea pe faţă a tezei că nemţii au pierdut războiul. Conform instrucţiunilor primite, el a convocat şi corpul profesoral al Universităţii pentru a-i face aceleaşi recomandări, lăsîndu-l să înţeleagă că mareşalul şi adjunctul său caută şi vor găsi o soluţie potrivită pentru ieşirea ţării din război.

Adus în stare de arest de la Bucureşti la Sibiu, Beniuc a rugat agentul care-l însoţea să vină la locuinţa mea înainte de a se prezenta la poliţie. Acesta a acceptat şi astfel soţia mea mi-a telefonat să vin imediat acasă.

– E Mihai Beniuc aci cu un agent al poliţiei, care l-a adus în stare de arest de la Bucureşti pentru a-l preda poliţiei de aci. Este nespus de înfricat şi de aceea să-l însoţeşti neapărat la poliţie şi să faci pe dracul în patru ca să obţii scoaterea lui din cauză.

La prefectura poliţiei am întîlnit numai pe secretarul ei, un pămîntean de al meu din comuna Dumitra, despărţită de satul meu numai de Mihalţ.

– De ce dracu mai umflaţi povestea aceasta – i-am spus eu.

– Nu noi sîntem de vină deoarece Barbu l-a pus în cauză, a răspuns el. Ajunge însă ca Beniuc să nege afirmaţiile lui Barbu şi-l eliberăm.

Lucrurile aşa s-au întîmplat.

În cartea sa, *Pe muchie de cuţit*, Beniuc povesteşte şi el aceste fapte, avînd însă grija de-a le da o importanţă mai mare decît au avut. Chiar aşa de neînfricat, cum se pretinde, nu a fost, iar postura sa de erou e şi mai puţin adevărată.

La sfîrşitul primăverii anului 1944, Belu Silber i-a cerut ca atunci cînd află la radio veşti defavorabile nemţilor şi favorabile URSS să i le comunice şi lui pentru a fi tipărite în *România Liberă*, care a început să fie publicată clandestin. Beniuc a rămas aşa de speriat încît pînă după 23 August a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să nu-l mai vadă pe Silber.

SUB OCUPAŢIA STALINISTĂ

În ziua actului istoric de la 23 August 1944 eram la Reşiţa, ocupat cu examenul de primire a elevilor la Şcoala Tehnică Experimentală a Uzinelor.

Spre ora 7 seara am fost chemat urgent la biroul ing. C Manciu, directorul tehnic al Uzinelor, care mi-a relatat convorbirea sa cu ing. Alex. Popp, directorul general al Societăţii cu sediul la Bucureşti, în cursul căreia prietenul nostru comun i-a comunicat vestea arestării mareşalului Antonescu, urmată de acea a lui Mihai Antonescu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, şi a generalilor Pantazi de la Ministerul de Război şi Vasiliu de la Ministerul de Interne, foşti colegi de clasă cu mareşalul şi socotiţi astfel drept oamenii cei mai devotaţi lui. Seara la ora zece am ascultat şi mesajul regelui la radio, precum şi lista noului guvern. De voie bună am ciocnit cu ing. Manciu un pahar de vin.

A treia sau a patra zi a sosit la Reşiţa şi Popp în vederea măsurilor de pază a uzinelor împotriva armatei germane în retragere, care ocupase deja minele de la Anina, amenințînd cu distrugerea lor, conform ordinului lui Hitler. Din fericire contactul cu ing. V. Poboran, directorul lor – profesor la Politehnica din Timişoara şi apoi decanul Facultăţii de Mine de la Petroşani – a putut fi păstrat, graţie unui fir secret, pe care nemţii nu-l interceptaseră. El era prizonierul lor, dar a avut suficient tact să-i convingă pe nemţi să nu distrugă minele. Ing. Popp ne-a povestit şi despre entuziasmul cu care populaţia a primit vestea ieşirii noastre din războiul împotriva Uniunii Sovietice, precum şi atacul aviaţiei germane asupra capitalei cu toate că generalul Gerstenberg şi-a dat cuvîntul de onoare în faţa regelui că va da ordin de retragere a trupelor sale dacă armata noastră nu le va ataca. Au atacat ele în schimb, cu tot cuvîntul dat. Este adevărat, la ordinul nebun al lui Hitler. Soldaţii germani au luptat însă fără nici un entuziasm, cu toate că erau mulţi şi mai bine înarmaţi. De pierderea războiului, precum şi de nebunia lui Hitler, erau şi ei conştienţi. Ne-a îngrijorat totuşi faptul că armata rusească din Moscova a făcut prizonieri 50.000 de ofiţeri şi soldaţi români, cu toate că ei au întors armele împotriva armatei germane, obligîndu-o să se retragă. Greu puteam pricepe aceasta deoarece nu numai Radio Londra, ci şi Radio Moscova au salutat cu entuziasm ieşirea noastră din război şi întoarcerea armelor împotriva cotropitorilor germani, scurtînd războiul cu şase luni. Ne-a mirat apoi şi amînarea semnării armistiţiului cu puterile aliate la Cairo, unde ştiam că s-au dus tratative încă din primăvară.

Aflînd şi despre atacul armatei maghiare împotriva noastră, am plecat la Obreja, satul meu natal din apropierea intrării Tîrnavei în Mureş, deoarece forţele garnizoanelor ungare din Cluj, mult superioare celor româneşti din Turda, au reuşit să ocupe acest oraş şi să se îndrepte spre Aiud, de care satul meu se afla, în linie dreaptă peste Mureş, numai la 15 km.

La sosirea mea, corpul teritorial din Sibiu, comandat de generalul Stavrescu, ataca cu tunurile sale concentrarea armatei ungare din pădurea de la Sîncraiu, aşezată pe malul stîng al Mureşului, faţă de care Obreja era numai la 12 km. Salvele artileriei noastre răsunau puternic şi în satul meu. La Sibiu însă nu mă puteam reîntoarce deoarece trenurile de persoane nu mai circulau. Fratele meu m-a asigurat însă că la nevoie căruţa sa ne va duce direct la Sibiu, luînd vechiul drum de ţară prin Roşia de Secaş. Comandantul unui batalion de infanterie, care a venit de la Alba Iulia a trecut chiar prin satul meu pentru a ieşi în spatele armatei ungare de la Sîncraiu, ne-a asigurat însă că nu avem nici un motiv de temere, deoarece armata maghiară a început deja retragerea. Cu entuziasm de altfel n-a luptat nici ea, ci doar ostaşii noştri, care au avut acum onoarea de a trage gloanţele pe care nu le-au putut trage în 1940. Pentru cinstea de-a fi apărat Aiudul, generalul Stavrescu moare după zece ani în temniţa lui, după ce a comandat şi una din cele două armate române care au luptat vitejeşte pentru eliberarea Cehoslovaciei.

La puţine zile a sosit un regiment sovietic de artilerie, venind de la Sibiu tot pe vechiul drum

de ţară, menţionat mai sus. De la Roşia de Secaş spre Teiuş drumul trecea numai prin Mihalţ, nu şi prin Obreja, aşezată la doi kilometri în dreapta. Văzînd casele din Obreja, doi soldaţi din spatele coloanei, îndreptată spre Mihalt, s-au desprins de ea şi au onorat şi satul nostru cu prezenţa lor.

Oamenii i-au primit cu drag, oferindu-le mîncare, dar nu şi băutură. Ei au cerut băutură şi cum oamenii nu aveau, atunci au întrebat de cîrciumă. În drum spre ea au întîlnit pe profesorul Ion Lupea de la Şcoala de orbi din Cluj, lipsit de vedere el însuşi. Ţăranii ceas nu aveau; el însă avea şi anume unul special pentru nevăzători, pe care-l purta în vestă. Soldaţii au zărit lănţişorul şi imediat i-au luat ceasul cu el cu tot. Cu afecţiunea lor pentru bunul profesor, lipsit de vedere, oamenii au protestat, dar ca să le ia ceasul înapoi cu forţa nu au cutezat. Bătrîna mamă a profesorului a făcut însă şi acest act. Miraţi au rămas şi soldaţii de curajul ei nebun, dar nu au ezitat să o lovească deşi femeia era trecută de 70 ani. Revoltaţi, oamenii i-au venit în ajutor şi au scos bătrîna femeie din mîinile lor. Dar cu ceasul în mîna ei. Ce nu face o mamă pentru fiul ei!

Zilele următoare a venit un al doilea regiment sovietic cu trenul. Profitînd de oprirea la Cisteiu, opt soldaţi au coborît şi s-au ascuns în porumb, iar după plecarea trenului patru au rămas în Cisteiu, iar ceilalţi patru au venit la Obreja. Ceasuri de mînă nu au găsit nici ei, dar în schimb au luat cîteva ceasuri mai mici de perete, iar pentru a obţine băutură au ameninţat cu armele, trăgînd cîteva salve ca să sperie lumea. Îngroziţi, oamenii au venit la fratele meu, care era primar, ca să-i apere.

– Cum şi cu ce, măi fraţilor? – răspuns el. După un scurt sfat, au convenit să dea soldaţilor băutură, iar după ce aceştia s-au îmbătat şi au adormit, le-au scos perforatoarele de la arme, ca să le facă inofensive. După ce s-au trezit, soldaţii le-au cerut înapoi, dar ameninţările lor de această dată nu au mai speriat pe nimeni. Nu li s-a mai dat nici băutură şi astfel soldaţii s-au reîntors la gara de la Cisteiu ca să aştepte alt tren. Spre norocul lor – şi nenorocul nostru – la cîteva ore a sosit un nou tren cu altă unitate militară sovietică, care a staţionat peste două ore în gară deoarece staţia de la Teiuş nu putea primi trenul, fiind obligată să primească pe celelalte cu armată sovietică ce veneau dinspre Alba Iulia. Bieţii impiegaţi de mişcare nu mai erau stăpîni pe slujba lor, deoarece lucrau sub comanda ofiţerilor ruşi, care-i ameninţau cu revolverele, schimbînd mersul planificat al trenurilor. În acest mod au blocat linia ferată dinspre Aiud. Soldaţii reîntroşi de la Obreja au reuşit să convingă alţi tovarăşi de ai lor să coboare din tren sub motivul nevoilor biologice, iar după plecarea trenului să vină la Obreja. În drum au început să tragă cu armele lor automate ca nebunii. Satul s-a speriat şi astfel lumea l-a părăsit, ascunzîndu-se în porumbul din partea opusă, de unde la nevoie puteau fugi în satele din valea Secaşului. În casele lor au rămas doar oamenii bătrîni, trecuţi de 75-80 de ani. Supăraţi că nu au găsit femei şi băutură, soldaţii au început să spargă uşile de la pivniţe, după care, s-au îmbătat iarăşi tun. Cum însă acum erau peste 25 soldaţi, dezarmarea lor nu mai era posibilă. Fratele meu a fost obligat astfel să meargă la comandamentul armatei sovietice din Teiuş, de unde s-a reîntors cu un locotenent major însoţit de patru soldaţi, care au adunat atît soldaţii sovietici din Obreja, cît şi pe cei din Mihalţ.

La un moment dat alt regiment – venit tot de la Sibiu pe acelaşi vechi drum de ţară – a rămas pentru o zi de odihnă la Mihalţ şi Obreja. În seama satelor a căzut hrana şi adăpostirea lor. Popota ofiţerilor a fost chiar în curtea fratelui meu. Ordinea de această dată a fost menţinută, dar un număr de soldaţi a părăsit în cursul nopţii satul, ascunzîndu-se în porumb şi revenind în sat numai după plecarea batalionului. Fireşte tot pentru pradă.

Necazurile se ţineau astfel lanţ, iar majoritatea oamenilor, femeile în orice caz, dormeau peste noapte în porumb, la distanţă mai mare de sat. În cele din urmă satul s-a organizat, iar la sosirea soldaţilor trăgeau clopotele ca să se adune toţi bărbaţii cu cîte o furcă sau coasă fiecare. În faţa mulţimii lor, soldaţii îşi pierdeau curajul şi părăseau satul. Exemplul acestor acte de curaj fusese dat tot de Mihalţ, ca şi în revoluţia din 1848.

Surpriza cea mai mare a fost însă în seara sosirii regimentului de artilerie la Mihalţ, cînd radio Moscova a anunţat ocuparea satului după lupte vitejeşti împotriva armatei germane şi ungare,

care se retrăgea spre Turda. Or, aceasta nu reuşiseră să ocupe nici măcar Aiudul, oraş la 18 km de Mihalţ!

Îngroziţi de aceste atacuri ale soldaţilor fugiţi din unităţile lor, am căutat să ne reîntoarcem cu orice preţ la Sibiu, unde bănuiam că vom fi mai la adăpost deoarece între timp aflasem că o parte din femeile din satele din jurul Albei Iulia au găsit în oraş mai multă siguranţă decît în porumb. Cu căruţa nu puteam să ne mai întoarcem deoarece soldaţii sovietici fugiţi de la unităţi erau prin toate satele. Mai sigur era un tren de marfă deoarece de la Teiuş la Copşa Mică, adică înapoi, soldaţii fugiţi nu erau. Am ajuns astfel cu chiu cu vai la Copşa, emoţii avînd doar la oprirea în gări. Mai greu a fost de la Copşa la Sibiu deoarece 5 soldaţi sovietici veniţi de la Sighişoara pretindeau că… drumul spre Berlin trece prin Sibiu! Am avut însă norocul să întîlnesc pe doctorul Safta, fostul meu coleg şi bun prieten de la Liceul din Orăştie, care era în uniformă de căpitan. Ni s-a asociat apoi şi un locotenent român. Ca să scoată revolverele din teacă ar fi fost periculos. Din fericire uniforma militară îşi exercita magia ei şi astfel în vagonul nostru – tot de marfă – soldaţii ruşi nu au intrat. În drum spre Sibiu au părăsit de altfel trenul.

La Sibiu am găsit suficientă ordine. Peste zi în orice caz. Ba chiar în timpul nopţii, în pericol fiind numai casele de la periferie, cum a fost cazul cu profesorul Grimm de la Catedra de engleză. Coborînd în pivniţă, împins de soldaţii beţi din spate, a căzut într-un mod atît de nefericit încît stomacul său cu ulcer s-a perforat şi a doua zi a murit. Săptămîni de-a rîndul somnul ne-a fost tulburat de vise urîte, în care retrăim coşmarele de la Obreja.

Cu teamă – şi multă îngrijorare – am trăit totuşi şi la Sibiu. În fruntea instituţiilor au rămas aceiaşi oameni, dar speriaţi erau şi ei. Conducerea partidelor Naţional-Tărănesc, Naţional-Liberal şi Social-Democrat şi-au reluat activitatea, redeschizînd vechile lor sedii, închise de Carol II. Lumea, desigur, a alergat îndată la ele, dar nu pentru a participa la activitatea de partid, ci pentru a-şi linişti temerile. S-a reîntors şi Zevedei Barbu de la închisoare, dar cum la Sibiu pantofarul Meţiu, cu care a fost condamnat, nu a putut aduna prea multă lume în jurul său, atunci a socotit mai util să plece pentru instrucţiuni la Bucureşti. În schimb, profesorii Emil Petrovici, C. Daicoviciu şi V. Kernbach, secondaţi de Al. Roşca, se agitau în cadrele *Uniunii Patriotice*, înfiinţată de Vlădescu-Răcoasa, asistentul cel mai vechi al profesorului Gusti, bun prieten cu Nicolae Bagdasar, în casa căruia am luat şi eu deseori masa cu el împreună. Politică înainte nu a făcut, iar firea îi era cu totul blajină. Acum însă parcă era un apucat şi el. Fusese astfel printre puţinii cetăţeni, care au întîmpinat armatele sovietice cu flori. Daicoviciu continua totuşi să-l cultive şi pe Ionel Pop, nepotul de soră a lui Maniu, de care se apropiase în iunie, îndată după debarcarea armatei americane şi engleze în Franţa.

După ocuparea Clujului de către armata română, profesorul Iuliu Haţieganu, rectorul Universităţii, a plecat să preia universitatea, ca să ne reîntoarcem imediat la casele noastre, dar comandamentul sovietic i-a răspuns să aştepte data pe care o va comunica el, fără alte precizări. Pentru a le arăta cuvenita deferenţă, a socotit de cuviinţă ca la deschiderea noului an şcolar, înainte de a merge la catedrala metropolitană pentru obişnuitul *tedeum*, să trecem prin faţa comandamentului sovietic ca să exprimăm sentimentele noastre de recunoştinţă pentru ajutorul dat armatei noastre în lupta de eliberare a Transilvaniei. La balconul comandamentului a apărut cu destulă întîrziere un locotenent-colonel şi un maior, care au primit manifestarea noastră cu vădită indiferenţă. În timpul cît aşteptam ieşirea ofiţerilor sovietici, Uniunea Patriotică avea adunarea ei în faţa unei clădiri din partea opusă a pieţii, la distanţă de 50-60 metri de noi.

– Ce căută papistaşii aceştia aici? – a întrebat răstit profesorul Liviu Rusu, care vorbea de la balcon celor vreo 35-40 de ascultători. Alături de el erau E. Petrovici, preşedintele Uniunii, Kernbach, vice-preşedintele ei, Al. Roşca, secretarul ei, precum şi Daicoviciu şi – surpriză – profesorul Goangă.

– Da ce, Rusu a înnebunit? – mă întreabă rectorul Haţieganu, întorcîndu-se spre mine, care

eram la stînga lui – doar şi tatăl său a fost preot greco-catolic, nu numai al meu, a adăugat el.

– Dar ce caută şi domnul Goangă între ei? – am răspuns eu, tot cu o întrebare, ştiindu-l mare „mîncător“ de ruşi şi îndîrjit anticomunist. Admirase discursul lui Tătărescu de înfierare a răzmeriţei de la Tatar Bunar în calitate de ministru sub-secretar de stat la Interne, iar o dată, cînd Beniuc a venit la Institut în cămaşă roşcată, m-a chemat în biroul său, spunîndu-mi răstit:

– Să-ţi trimiţi „protejatul“ acasă ca să îmbrace o cămaşă corectă. Iar dacă-l văd a doua oară cu cămaşă roşie, îl dau afară din Institut.

Trist şi fără elan a fost şi cuvîntul de deschidere a noului an şcolar, rostit de rector. Ne-am aşteptat cu toţii ca această ceremonie să aibă loc la Cluj. La Cluj însă inaugurau noul an şcolar un grup de maghiari din localitate şi din alte oraşe din Ardealul de Nord, care nu au plecat în Ungaria. Majoritatea lor s-au făcut profesori *ad-hoc* cu această ocazie.

La scurtă vreme după deschiderea Universităţii guvernul militar al generalului Sănătescu şi-a dat demisia, iar noul guvern a fost format din reprezentanţii celor patru partide: Naţional-Ţărănesc, Naţional-Liberal, Social-Democrat şi Muncitoresc, versus Comunist. Pentru a se evita preşedinţia lui Iuliu Maniu – a cărui partid se bucura la acea oră de cea mai mare popularitate – preşedintele guvernului a fost tot un militar, anume generalul Rădescu, care sub guvernarea lui Antonescu a fost scos din cadrele active ale armatei şi a locuit aproape tot timpul în domiciliu forţat din cauza protestelor sale atît împotriva trecerii Nistrului, cît şi a alianţei cu Germania. Vicepreşedinte a fost numit Dr. Petru Groza, preşedintele Frontului Plugarilor, susţinut de Partidul Comunist. La conducerea Ministerului Învăţămîntului a venit Ştefan Voitec, membru al Partidului Social-Democrat. Vechii rectori şi decani, numiţi de guvernul Antonescu, au fost înlocuiţi de profesori înscrişi în unul sau altul din cele patru partide. Rector al Universităţii noastre a ajuns astfel profesorul Alexandru Borza, bunul meu dascăl de botanică de la Blaj. Toată lumea – cu excepţia lui Petrovici şi Kernbach, acum decan la Facultatea de medicină – au regretat plecarea de la rectorat a profesorului Haţieganu, dar s-au bucurat de numirea profesorului Borza, un om agreat atît pentru valoarea sa ştiinţifică, cît şi pentru maniera sa plină de omenie, care nu a supărat pe nimeni. Singurul care şi-a păstrat postul de decan a fost Daicoviciu. A treia performanţă, prima fiind numirea sub legionari, a doua păstrarea postului sub Antonescu şi a treia continuitatea sub noul guvern după 23 August!

Asociaţia româno-americană

La cîteva zile după constituirea noului guvern, a luat fiinţă şi *Asociaţia română de strîngere a legăturilor de prietenie cu Uniunea Sovietică*, versus ARLUS, cuvînt format din unirea literelor majuscule din denumirea societăţii. Iniţiativa a fost a Partidului Comunist, iar preşedintele a fost ales profesorul Constantin Parhon, proaspăt înscris în partid. În timpul guvernului Antonescu fusese preşedintele Consiliului de Administraţie al concernului de medicamente german Merck. Filiala din Sibiu ia fiinţă la iniţiativa profesorului Petrovici, care în calitate de proaspăt membru al Partidului Comunist invită la şedinţa de constituire a societăţii pe toţi şefii de organizaţii ai partidelor din guvern, dar numai o restrînsă parte din profesori pentru a-şi asigura alegerea ca preşedinte. În calitatea sa de rector şi vechi membru al Partidului Naţional-Ţărănesc, profesorul Borza a fost invitat şi el şi numit membru în comitetul de conducere, la fel ca şi şefii organizaţiilor politice. Conducerea Asociaţiei rămîne astfel în mîini comuniste. Profesorii Lupaş, Dragomir, Cîndea, Blaga, D. D. Roşca precum şi subsemnatul, etc., nu am fost invitaţi.

La cîteva zile după constituirea *ARLUS-ului* a fost redeschisă şi *Asociaţia Amicii Americii*,

din capitală, preşedintele fiind ales profesorul D. Gusti, iar vice-preşedinţi C. Parhon, Tr. Săvulescu, Max Auşnit şi – spre surpriza mea – subsemnatul. La cîteva zile profesorul Borza – care mă onora cu afecţiunea sa de coleg mai în vîrstă – m-a chemat la Rectorat şi mi-a spus că după modesta sa părere – precum şi a lui Ionel Pop, noul ministru al Transilvaniei – ar fi util să înfiinţăm şi o asociaţie româno-americană din Transilvania cu sedii la Sibiu, Braşov, Arad şi Timişoara, în vederea susţinerii drepturilor noastre pentru retrocedarea integrală a teritoriilor cedate prin Dictatul de la Viena.

– Gînd cu gînd se potriveşte, domnule rector – i-am răspuns eu, sosit proaspăt de la Bucureşti, unde în ziua penultimă am făcut ministrului Ionel Pop o vizită împreună cu ing. Alex. Popp, directorul general al Societăţii Reşiţa, de origine ardeleană şi el, oferindu-i serviciile noastre pentru susţinerea drepturilor asupra Transilvaniei pe lîngă Misiunile Engleză şi Americană. În acest scop ne prevalăm de legăturile noastre din ţările lor, unde studiasem amîndoi, Popp în Anglia, eu în SUA. Ing. Popp a adăugat şi oferta sprijinului material al Societăţii Reşiţa.

La constituirea noii asociaţii, profesorul Borza şi eu am invitat întreg corpul profesoral al Universităţii plus personalităţile marcante din cele patru partide şi din viaţa economică, socială şi culturală a Sibiului. Au venit toţi cei invitaţi, inclusiv Petrovici, Daicoviciu şi Kernbach, dar nu Goangă şi Rusu, fapt pe care prof. Borza nu l-a putut pricepe şi l-a regretat deoarece la Cluj familia sa şi a prof. Goangă erau în vizite reciproce, locuind pe aceeaşi stradă. Rusu apoi era fecior de preot greco-catolic, la fel ca şi Borza, pentru care acest lucru conta. Preşedinte al Asociaţiei a fost ales rectorul Borza, iar eu secretar-general. Ministrul Ionel Pop şi Ion Lăpedatu, fost ministru de finanţe şi guvernator al Băncii Naţionale, au fost aleşi preşedinţi de onoare. Faptul că Ion Lăpedatu nu era membru de partid acredita şi alegerea lui Ionel Pop numai în calitate de ministru al Transilvaniei şi nu de membru al Partidului Naţional-Ţărănesc. În consiliul de conducere al Asociaţiei au fost însă aleşi şi preşedinţii de organizaţii ai celor patru partide din guvern. La cîteva zile au fost constituite şi filialele din Timişoara, Braşov şi Arad, prezenţi cu această ocazie fiind Borza la Timişoara şi Arad, iar eu la Braşov.

Odată Asociaţia constituită, urma ca profesorul Borza, însoţit de mine să facem o vizită Misiunii Americane în România, invitînd membrii ei să viziteze Asociaţia şi dacă e posibil să aducă cu această ocazie cărţi şi reviste, dar nu numai asupra Americii, ci şi de ştiinţă, de care aveam atîta nevoie căci patru ani nu le-am mai primit. Conducerea Misiunii Americane ne-a luat-o însă înainte şi iată cum. Cu ocazia unui week-end, ministrul Berry, însoţit de primul său consilier Melbourne, au venit la Sibiu, iar proprietarul hotelului *Împăratul Traian*, avocatul Dr. Eugen Pop, care deţinea şi funcţia de secretar al Asociaţiei, i-a invitat să viziteze sediul Asociaţiei, care era la a doua sau a treia casă din dreapta hotelului în care locuiau. Plăcut surprinşi de existenţa Asociaţiei, oamenii au acceptat invitaţia cu plăcere. Cum prof. Borza era la Timişoara – unde, de fapt, locuia ca profesor la Facultatea de ştiinţe, refugiată acolo – obligaţia de a-i primi mi-a revenit mie. Surpriza ministrului american a fost şi mai plăcută să dea peste o persoană, care îşi făcuse o parte din studii la aceeaşi universitate, Harvard, ca şi el. Repede am identificat o seamă de cunoştinţe comune, printre care profesorii Cantril, consilier la Casa Albă şi Laswell la Departamentul de Stat.

– A, da, v-am trimis în toamnă o scrisoare din partea lor – şi-a reamintit ministrul. D-ta eşti şi vicepreşedintele Asociaţiei Amicii Americani din Bucureşti. Ţi-am aşteptat vizita şi mă bucur că am anticipat-o fără să ştiu, eu.

Seara am luat cina împreună la restaurantul hotelului, prezent fiind şi avocatul Eugen Pop, care a avut grija să ne dea o masă foarte bună, treabă destul de dificilă în acea vreme. Cum limba engleză o învăţa numai atunci, conversaţia sa s-a limitat la a afla preferinţa oaspeţilor pentru o mîncare sau alta, cu constatarea că pretenţiile lor erau foarte modeste, pentru băutură mai ales. În schimb, conversaţia oaspeţilor cu mine a durat aproape patru ore, anume pînă la închiderea localului. A fost abordată, desigur, şi situaţia politică a patriei noastre, precum şi problema Ardealului de Nord în care aşteptam să ne întoarcem. Cum însă iniţiativa discuţiei am lăsat-o în seama oaspeţilor, mai

mult s-a discutat despre problemele războiului cu nemţii care era încă în toi. Precum, desigur, şi despre problemele păcii viitoare. O bună parte din discuţie a fost însă asupra literaturii, artei şi universităţilor americane, în care am studiat. Cum oaspeţii lipseau de ani de zile din ţară, le era, desigur, dor de ea şi de aceea conversaţia aluneca repede asupra realităţilor şi problemelor patriei lor. Cunoşteau însă surprinzător de bine şi realităţile patriei noastre. La acea oră nu ştiam că în ultimii patru ani ambii au fost la Constantinopol, ocupîndu-se numai cu problemele noastre. Aceasta am aflat-o numai după un an cînd Melbourne m-a rugat că citesc teza sa de doctorat în ştiinţe politice la Universitatea Pennsylvania din Philadelphia, *România sub guvernarea lui Antonescu*, care rezuma şi interpreta cele 17-18 dosare cu reproduceri din ziarele şi revistele noastre, din Monitorul Oficial, precum, desigur, şi din presa străină despre noi. Dosarele erau încuiate într-un dulap de fier, pe care însă l-a deschis pentru o clipă ca să-mi dau seama că era bine documentat. De altfel m-am convins şi din lectura tezei sale, asupra căreia am avut de făcut doar cîteva observaţii. Şi recomandaţii mai ales, pentru a scoate şi mai bine în evidenţă drama politicii noastre din acest interval zbuciumat de timp.

La o săptămînă sau două profesorul Borza, împreună cu mine, am făcut cuvenita vizită ministrului Berry, cu care ocazie rectorul Borza a ridicat imediat problema dreptăţii noastre asupra retrocedării integrale a Transilvaniei.

– Este în atenţia noastră şi vom cerceta-o cu obiectivitatea cea mai deplină, a răspuns ministrul, puţin surprins de această abordare directă şi imediată a durerilor noastre. Cum profesorul Borza a rămas dezamăgit de răspuns, fapt care se putea citi pe faţa sa, ministrul a ţinut să adauge:

– Dictatul de la Viena, a fost, desigur, nedrept şi nu noi îl vom întări. Problema graniţelor trebuie însă cercetată cu foarte multă atenţie ca ele să fie cît mai drepte şi astfel definitive.

Prea mulţumit nu a rămas distinsul meu dascăl nici cu această precizare şi de aceea în continuare ministrul a ţinut să fie foarte amabil cu noi, dar fără să mai revină asupra problemei Transilvaniei.

– L-aţi luat şi Dv. prea abrupt, domnule rector, i-am spus eu la ieşire. Or, înainte ca guvernul său să-şi facă cunoscută atitudinea, el, ca diplomat, nu putea da alt răspuns.

De la Misiunea Americană am plecat direct la Ionel Pop, ministrul Ardealului, căruia Borza dorea să-i relateze conţinutul discuţiilor.

– Lui Ionel am să-i spun totuşi că răspunsul ministrului a fost promiţător, mi-a spus pe drum bunul meu dascăl de la Blaj. De la Blaj era şi Ionel Pop, care şi-a făcut stagiul ca avocat în biroul unchiului său, Iuliu Maniu, avocatul Mitropoliei, birou pe care el apoi l-a preluat după plecarea acestuia ca preşedinte la Consiliului Dirigent de la Sibiu. Ca avocat la Blaj, a susţinut şi un proces al tatălui meu. Procesele bunicului meu dinspre mamă au fost susţinute de Iuliu Maniu.

Ionel Pop a rămas foarte mulţumit de versiunea prezentată de profesorul Borza şi a dat imediat un telefon unchiului său ca să ne primească pentru cîteva minute şi el la locuinţa sa modestă din str. Sfinţii Apostoli, căci la Preşedinţia Consiliului de Miniştri Iuliu Maniu, în calitatea sa de ministru de stat fără portofoliu, nu mergea. La ora două, cînd am sosit la locuinţă am găsit însă multă lume, care aştepta să fie primită, dar Coposu – directorul său de cabinet – ne-a introdus imediat, spunînd celor prezenţi că sîntem chemaţi de preşedinte. Înainte de a deschide uşa ca să ne introducă, ne-a rugat însă să fim cît mai scurţi posibil cu ceea ce dorim să-i comunicăm preşedintelui deoarece e foarte obosit, primind lume de la orele zece. Pe profesorul Borza preşedintele îl cunoştea de la Blaj şi-l agrea în mod deosebit. De aceea ne-a primit cu un plus de amabilitate peste maniera sa protocolară, cu care în mod obişnuit primea lumea. După ce a ascultat expunerea profesorului Borza, s-a ridicat şi ne-a strîns mîna, cu aceeaşi amabilitate, mulţumindu-ne „foarte frumos“ pentru bunăvoinţa de a-l ţine la curent cu activitatea Asociaţiei Româno-Americane, care „se dovedeşte atît de utilă“.

La Crăciun a venit la Sibiu pentru a petrece sărbătorile în familia lui Ionel Pop şi a surorii sale, soţia profesorului Boilă de la Drept, care-i erau rudele cele mai apropiate, pe care necăsătorit

cum era, le avea foarte dragi. Tot cu această ocazie a ţinut şi o conferinţă asupra actului de la 23 August, pe care am ascultat-o cu Ion Breazul. În seara aceleiaşi zile a avut loc în casa lui Ieronim Stoichiţa, şeful organizaţiei locale a partidului, şi o masă, dată în cinstea preşedintelui partidului, la care au participat Ionel Pop, Leucuţia, Ghilezan, Rechiţan şi Mărdărescu, reprezentanţi ai partidului în guvern. La masă am fost invitat şi eu, datorită nu unor raţiuni politice – deoarece nu făceam parte din partid – ci, cred mai mult, faptului că cei doi feciori ai avocatului Stoichiţa erau studenţii mei. Primul, Radu, urma cursurile lui Blaga, D. D. Roşca şi pe ale mele, care erau specialitatea sa principală, iar al doilea, urma şi Facultatea de medicină. La început a dorit să studieze şi el tot psihologia şi a acceptat să se înscrie şi la medicină numai la sfatul meu, pentru a se face nu numai psiholog ci şi psihiatru. Pe drum însă a îndrăgit medicina internă, spre mulţumirea tatălui său, care dorea o meserie mai serioasă pentru feciorii său.

În timpul mesei Ionel Pop a ridicat problema dacă nu ar fi utilă o plecare a mea la Washington ca să stau de vorbă cu profesorii mei, consilieri la Casa Albă (Cantril şi Thurstone) şi la Departamentul de Stat (Laswell şi Allport). Ghilezan s-a alăturat imediat părerii sale. Era, desigur, vorba de o călătorie particulară, nu oficială.

– Tu crezi că ai posibilitatea să pleci? – mi-a spus Ghilezan, cu care eram în bune relaţii chiar din timpul studenţiei noastre.

– Cred că da, am răspuns eu.

Ionel Pop a ţinut atunci să supună atenţiei preşedintelui şi faptul că sînt consilierul Societăţii Reşiţa pentru organizarea ştiinţifică a muncii sub unghiul condiţiei umane, bucurîndu-mă de prietenia ing. Al. Popp, directorul general al Societăţii.

– Sînt convins că Societatea Reşiţa este dispusă să suporte cheltuielile a adăugat el, iar transportul cu un avion american – căci la acea oră altă posibilitate nu exista – cred că-l poate aranja Max Auşnit, care e bun prieten cu generalul Schuyler. Cu Auşnit aş putea vorbi şi eu, a ţinut el să adauge. Pe Popp, de asemenea, îl cunoştea deoarece îi făcusem o vizită împreună cu el la birou, la scurtă vreme după numirea sa ca ministru.

– Ar fi foarte utilă această plecare, a spus Iuliu Maniu la sfîrşit, iar după cină, înainte de a pleca, ne-a luat pe Ionel Pop şi pe mine lîngă el, spunîndu-mi următoarele:

– Mi-a făcut plăcere să vă cunosc, domnule profesor. Ionel îmi spune că v-am cunoscut şi părinţii în timpul avocaturii mele la Blaj. Mă bucur cu atît mai mult deoarece am toată încrederea în educaţia sănătoasă pe care ţăranii noştri o dau copiilor lor. Cu activitatea Asociaţiei Româno-Americane şi relaţiile Dv. cu Misiunea Amricană vă rog, pe domnul prof. Borza şi de Dv., să mă ţineţi la curent.

– Aş dori să am instrucţiunile Domniei Voastre asupra argumentelor pe care este bine să le supun ministrului Berry şi colaboratorilor săi în problema Transilvaniei…

– Vă văd oricînd cu plăcere. Ar fi bine însă să vă consultaţi şi cu Dl. Ministru Vişoianu, care este un om foarte capabil. Ionel, prezintă-l pe domnul profesor domnului ministru Vişoianu, a spus întorcîndu-se spre nepotul său.

– L-am cunoscut deja, domnule preşedinte, prin bunăvoinţa colegilor mei, profesorii Blaga şi D. D. Roşca, cu care este bun prieten, am ţinut să precizez eu.

– Cu atît mai bine. Invitaţi membri Misiunii Americane să viziteze sediile Asociaţiei, ca să cunoască ţara şi să-şi dea seama că dorinţa fierbinte asupra drepturilor noastre din Transilvania este a tuturor. Ionel mi-a vorbit foarte frumos şi despre domnul inginer Alex. Popp, directorul general al Societăţii Reşiţa, pe care tocmai de aceea aş dori să-l cunosc. Am înţeles că are foarte bune legături în Anglia, care ne pot fi de folos.

La reîntoarcerea sa de la Deva, unde a petrecut sărbătorile, Dr. Petru Groza, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, s-a oprit şi el la avocatul I. Stoichiţa, cu care era nu numai bun prieten încă de pe băncile şcolii, ci şi rudă, soţiile lor fiind verişoare bune. Aflînd cele discutate la masa dată în

cinstea lui Iuliu Maniu, el şi-a exprimat imediat dorinţa să mă vadă. Avocatul Stoichiţa mi-a telefonat, trimiţîndu-mi maşina lui ca să mă aducă la locuinţa sa.

Lui Petru Groza îi fusesem prezentat cu ani înainte la Cluj, unde venea des. Foarte amabil, cum era, a avut cuvinte de preţuire şi faţă de cărţile mele, asupra cărora îi atrăsese atenţia I. Miclea, colaboratorul său de la Frontul Plugarilor şi fost student al meu. Şi mai mult s-a bucurat de preţuirea lui bunul meu prieten Vasile Munteanu, care a sugerat denumirea, Frontul Plugarilor, mişcării ţărăneşti condusă de Groza. M-a primit astfel cu aleasă afecţiune.

– Dragă domnule profesor, Ieronim mi-a vorbit de cele discutate la masa dată în cinstea domnului Maniu. Aş vrea să ştii, că eu sînt întru totul de acord şi de aceea doresc să mă ţii şi pe mine la curent cu activitatea Asociaţiei Româno-Americane din Transilvania şi a Asociaţiei Amicii-Americii din Bucureşti, precum, desigur, şi cu discuţiile purtate cu membrii Misiunii Americane, cu ministrul Berry mai ales. Ieronim mi-a vorbit şi despre eventuala plecare a dumitale la Washington. O cred utilă şi eu şi ai tot concursul meu. Ştiu că vii des la Bucureşti din cauza obligaţiilor dumitale la Reşiţa. Te rog să mă cauţi chiar la prima sosire ca să discutăm pe îndelete toate aceste probleme. Asupra retrocedării Transilvaniei nu este nici o deosebire de vederi între Dl. Maniu şi mine, aşa cum Ieronim poate să-ţi spună. Asupra acestei probleme sîntem cu toţii de acord şi de aceea lupta trebuie dată cot la cot. Să-mi aduci şi *Psihologia persoanei* şi *Psihotehnica* despre care Vasile Munteanu a scris cronicele sale entuziaste…

Conferinţele despre SUA

Scopul celor două asociaţii de prietenie cu SUA era cunoaşterea reciprocă în vederea cooperării paşnice. Cunoaşterea Statelor Unite în patria noastră era mijlocită de bibliotecile Asociaţiilor – unde publicul cititor putea găsi cărţile şi revistele americane, pe de o parte – şi de conferinţele susţinute de membrii celor două asociaţii, despre istoria Americii şi realităţile ei literare, ştiinţifice şi culturale din zilele noastre, pe de altă parte. Cunoaşterea istoriei şi realităţilor noastre contemporane era promovată prin cărţile pe care le ofeream noi şi prin discuţiile cu membrii Misiunii Americane în România în timpul vizitei lor şi a cetăţenilor americani la sediul Asociaţiilor.

Aceleaşi scopuri şi funcţiuni le avea, de altfel, şi ARLUS şi bineînţeles toate asociaţiile de prietenie cu ţările străine din zilele noastre, cu singura deosebire că acum sînt susţinute şi astfel dirijate de către Stat. Conducerea de Stat, desigur, are posibilităţi mai mari decît iniţiativa particulară, dar are şi neajunsul birocraţiei sale, pe care societăţile particulare, organizate numai cu concursul şi entuziasmul cetăţenilor, nu îl aveau. Relaţiile oficiale dintre state sînt apoi conduse de Ministerul de Externe, care are şi ataşaţi culturali pe lîngă fiecare legaţie mai importantă. Din păcate în cele mai multe cazuri aceste posturi au fost un prilej de sinecură pentru rudele ştabilor politici. Atît în trecut, cît şi azi, căci regimurile politice se schimbă, dar oamenii nu.

În cadrul primului ciclu de conferinţe de la Sibiu, inaugurat imediat după Crăciun, profesorul Borza a vorbit despre activitatea unor cetăţeni americani de origine română, ca generalul Pomuţiu din războiul de independenţă. Conferinţa a doua a fost a celui care scrie aceste rînduri despre Franklin Delano Roosevelt, preşedintele în activitate al Statelor Unite. Sala încăpătoare a prefecturii din Sibiu a fost arhiplină la ambele conferinţe, la a mea îndeosebi. Aceasta desigur din cauza subiectului însuşi, căci la acea oră preşedintele Roosevelt era supremul simbol al ţării sale. Cu ocazia alegerilor prezidenţiale din 1920, noii candidaţi la suprema magistratură a ţării – senatorul Cox şi Roosevelt – solicită preşedintelui Wilson – în cadrul cuvenitei vizite – dezlegarea de a

renunţa şi partidul democrat – pe care îl reprezentau – la participarea Americii la Societatea Naţiunilor, în a cărei organizare preşedintele Wilson a avut rolul prim. Altfel, au adăugat ei, partidul republican – care combătea participarea – va cîştiga alegeile.

– Nu, categoric nu, a răspuns Wilson, deoarece este mai bine să pierzi pentru o cauză dreaptă decît să cîştigi pentru una greşită.

La rostirea acestor cuvinte, cu accentul cuvenit însemnătăţii – şi mai ales actualităţii lor – sala a izbucnit în aplauze, iar profesorul Iuliu Haţieganu, care era în banca a doua din primul rînd, lîngă mitropolitul Bălan, s-a ridicat în picioare spunînd:

– Aşa e, aşa-i…

Exemplul său a fost imediat urmat de toată lumea, inclusiv de mitropolitul Bălan, iar aplauzele, ridicaţi în picioare, au durat aproape un minut.

A doua zi Zevedei Barbu mi-a spus:

– Să ştiţi, Domnule profesor, că autorităţile comuniste din oraş au comentat foarte defavorabil conferinţa de ieri şi manifestaţiile, pe care ea le-a prilejuit.

– Dar în fraza următoare am arătat că dacă America nu ar fi părăsit Societatea Naţiunilor, atunci al doilea război nu ar fi avut poate loc şi URSS nu ar fi avut de suferit imensele lor pierderi de oameni şi materiale, am răspuns eu.

– Eu vă rog totuşi să înţelegeţi că partidul nostru nu manifestă nici un interes faţă de ceea ce a fost, ci numai faţă de ceea ce va fi în viitorul imediat, în care nu doreşte nici un amestec al Americii, ci numai al URSS.

– Legionarii au dorit şi ei numai amestecul Germaniei, am răspuns eu. Dar poporul nostru atît de greu încercat, a dorit atît ieri, cît şi azi – ba chiar totdeauna – convieţuirea paşnică cu toată lumea, cu condiţia însă ca la el acasă să fie lăsat în pace.

– Din nenorocire nu aceasta o doresc şi cei mari, care tocmai de aceea, nu ne lasă şi nu ne vor lăsa în pace. N-aţi fost şi nu sînteţi membru în nici un partid politic. Lăsaţi atunci „politica“ la o parte şi vedeţi-vă de preocupările dv. ştiinţifice.

– Fireşte, Barbu dragă, în politică nu mă amestec, dar aceasta nu înseamnă că trebuie să renunţ şi la apărarea libertăţii şi dreptăţii neamului nostru. Desigur, în lumina Adevărului, pe care ştiinţa îl serveşte…

În primăvara aceluiaşi an am vorbit şi în cadrul Asociaţiei din Bucureşti despre *Originile Americii*. Seria conferinţelor a fost deschisă de profesorul Gusti, care a vorbit despre *Problemele contemporane ale Americii*. Sala Dalles a fost, de asemenea, arhiplină.

– Mult mai multă asistenţă decît la profesorul Gusti, mi-a spus bunul meu prieten P. Comarnescu după conferinţă. Aplauzele nu au lipsit nici ele atunci cînd, în încheiere, am dezvoltat lupta Americii pentru democraţie în lume, *to make the world safe for democracy – să facem lumea coaptă pentru democraţie* – cum a spus Woodrow Wilson.

Conferinţa despre Roosevelt a fost repetată la filiala din Braşov, Arad şi Timişoara cu succes egal, la Timişoara poate chiar mai mare, ceea ce l-a făcut pe Franck Shea – consilierul de presă de pe lîngă Misiunea Americană, care mă însoţea – să aprecieze în mod cu totul deosebit ataşamentul nostru la democraţie, de la care era acum perfect convins că naţiunea noastră nu s-a îndepărtat nici sub ocupaţia germană, aşa cum la reîntoarcerea sa a spus lui Imperiu Mateescu, ataşatul de presă român pe lîngă el. Această judecată a apărut şi în raportul scris al lui Shea către ministrul Berry, pe care Mateescu l-a citit. La cîteva săptămîni de altfel şi anume cu ocazia unei mese la restaurantul Capşa, luată împreună cu ministrul Berry, acesta a ţinut să-şi exprime satisfacţia cu care a citit referatul lui Shea. Conferinţa despre Roosevelt, ca şi cuvîntul de îndurerare, prilejuit de moartea sa, au apărut în revista *Luceafărul*, condusă de D. D. Roşca.

În ciclul de conferinţe al Asociaţiei din Bucureşti din anul următor, am vorbit despre

Woodrow Wilson, personalitatea politică, pe care – după Lincoln – o admiram mai mult. Îndepărtarea de Anglia, cu mijloacele de navigaţie din acea vreme, i-a dat Americii independenţa, spune istoricul ei cel mai de seamă, Jackson Turner. Iar lipsa ei de graniţe timp de aproape două sute de ani, i-a adus *democraţia ei individualistă* cu accentul pe iniţiativa individuală, adăuga el. Închiderea graniţelor a făcut necesară completarea ei cu *democraţia socială*, susţine profesorul Charles Beard, de la Universitatea Columbia, istoricul cel mai de seamă după Jackson Turner. *Noua democraţie socială – The new social freedom* – cum Wilson a numit-o, era, după modesta mea judecată, în primul rînd opera lui. Înainte de a ajunge preşedinte, a fost profesor de istorie şi ştiinţă politică la Universitatea Princeton, precum şi rectorul acestei vechi şi celebre universităţi, fiind astfel, după toată probabilitatea, preşedintele cel mai cult al Statelor Unite. Precum şi ideologul ei politic cel mai reprezentativ, după Jefferson şi Lincoln. Conferinţa mea despre el a avut loc la Ateneul Român, iar sala a fost din nou arhiplină. După conferinţă, Ionel Lugojanu, directorul ziarului *Universul*, mi-a cerut imediat textul pentru ziarul său – care la acea oră era cel mai mare ziar al ţării – dar bunul meu prieten Carandino, directorul ziarului *Dreptatea*, oficiosul Partidului Naţional-Ţărănesc, care era de faţă, i-a comunicat îndată că a angajat el cu cîteva zile înainte publicarea conferinţei. Seara, soţia mea şi eu, am fost oaspeţii consilierului Melbourne la masă, la conferinţă participînd şi el, împreună cu soţia sa. Curînd după sosirea noastră la locuinţa lui, a venit şi ministrul Berry cu un frumos buchet de flori şi o imensă cutie de bomboane din America, pe care le-a oferit soţiei mele, drept semn al „consideraţiei sale pentru modul strălucit cum prezint patria sa ţării mele“. Mie personal apoi mi-a comunicat că după părerea lui Serafim Buta – ataşatul secund de presă în Misiune, care era de origine română şi ştia perfect româneşte – conferinţa mea a fost „cea mai frumoasă expunere a doctrinei lui Woodrow Wilson“, pe care el, Buta a ascultat-o.

În acest climat de idei şi sentimente, pledarea drepturilor noastre asupra retrocedării integrale a Transilvaniei, găsea receptivitatea cuvenită.

La un moment dat am propus ministrului Berry să facem o vizită la Poiana Sibiului, satul de obîrşie al strămoşilor mei, pentru a-i arăta o străveche viaţă pastorală şi apoi să mergem în Munţii Apuseni ca să vedem forme arhaice de cultură străveche. Am sosit seara la Sibiu, iar dimineaţa următoare, o zi de duminică, am ajuns la Poiana tocmai cînd lumea ieşea din biserică. Autenticitatea şi frumuseţea costumelor ţărăneşti l-au impresionat în mod cu totul deosebit.

– Parcă sînt regine, ieşite din străveche istorie, a spus el entuziasmat.

Am vizitat şi cîteva case – lăsînd alegerea lor lui – ca să admirăm gospodăria lor.

– Camerele dinspre stradă, mi-a spus el, sînt adevărate „muzee“ de artă populară.

– Strămoşii noştri romani – am observat eu – aveau nu numai „templele publice“ pentru zeii cetăţii, ci şi pe cele din casă, pentru „strămoşii familiei“. Dar, desigur, numai nobilii! Ţăranii noştri au păstrat obiceiul chiar dacă locuinţele lor sînt mult mai modeste.

În după masa zilei am trecut prin Alba Iulia spre Zlatna şi Abrud ca să vedem şi cîteva case de moţi. Casele poienarilor erau pline de covoare şi cojoace peste cojoace, pieptare peste pieptare, etc. Casele moţilor de la poalele muntelui Găina aveau interioare sărace, unele chiar de mizerie, operă de artă fiind numai icoanele din sticlă. Mai mici însă şi mai modeste şi ele faţă de acelea de la Poiana Sibiului.

– Dar cum se explică această uluitoare deosebire? – m-a întrebat oaspetele meu. Căci doar sate de munte sînt şi unele şi altele, iar aci în Munţii Apuseni sînt şi minele de aur, a adăugat el.

– Da – am răspuns eu – dar Munţii Apuseni au fost înconjuraţi de stăpînirea maghiară de jur împrejur şi astfel cultura moţilor a găsit în cale nu numai o „alee închisă“ – cum spunea Toynbee – care i-a împins înapoi spre un standard de viaţă mai coborît decît pe vremea Dacilor. În schimb, satele de „mărgineni“ din Munţii Sebeşului au avut spatele liber, ajungînd cu oile nu numai în şesul Bărăganului şi al Dobrogei, ci chiar departe în Caucaz. Administraţia maghiară a trebuit ea însăşi să se poarte cu mai multă blîndeţe, căci altfel plecau şi nu se mai reîntorceau ca să plătească impozite

nu numai după oi, ci şi după comerţul lor din vale cu pănură, cojoace şi pieptare etc. Graniţa deschisă le-a dat astfel nu numai „libertatea“ – ca în America, aşa cum spun Turner – ci şi standardul ridicat de viaţă, care egalează pe acelea al oricărei alte culturi pastorale din altă ţară. În schimb „închiderea graniţelor“ – ca să folosesc tot expresia lui Turner – moţilor le-a dat doar „nedreptatea“ şi nu „dreptatea socială“, deoarece clasa „suprapusă“, care-i „exploata“, era străină de aspiraţiile lor.

La reîntoarcerea spre Sibiu am lăsat oaspetelui meu răgazul cuvenit pentru o scurtă odihnă. După două ore a întrerupt însă tăcerea el însuşi.

– Am apreciat foarte mult dragostea cu care ai vorbit despre Woodrow Wilson în conferinţa dumitale despre el. Deviza sa – să facem lumea coaptă pentru democraţie – este însăşi esenţa doctrinei sale, pe care – om onest şi de perfectă bunăcredinţă, cum a fost – a căutat să o traducă în faptă. Nu e mai puţin adevărat că Senatul american l-a dezavuat totuşi, refuzînd participarea Americii la Societatea Naţiunilor şi optînd pentru o politică izolaţionistă. Ceea ce a prilejuit cel de al doilea război mondial.

– Dar acum Organizaţia Naţiunilor Unite este chiar la New York. America deci nu se va mai retrage într-o nouă politică izolaţionistă, care la ora actuală de altfel, cu noile mijloace de luptă, nici nu ar mai fi posibilă, am răspuns eu.

– Fără îndoială, dar aceasta nu înseamnă că lupta Americii pentru democraţie în lume păstrează caracterul „misionar“, pe care l-a dorit Wilson. În fond, în curgerea istoriei politica lumii a oscilat între doi poli opuşi: concepţia idealistă a lui Dante – pentru care dreptatea în lume este bunul cel mai de preţ şi astfel nu admite compromisuri – şi concepţia realistă a lui Machiavelli, care socoate – cum ar spune azi englezii – că Adevărul, fie el chiar acela privitor la libertatea şi dreptatea oamenilor şi a popoarelor, nu e absolut, ci doar „cel mai bun compromis din locul şi momentul dat“. Pentru libertatea şi dreptatea în lume a luptat, desigur, şi Roosevelt, dar el n-a fost Wilson, chiar dacă s-a pretins urmaşul său. Un exponent al politicii „realiste“ e apoi şi Truman. Senatul – şi deci poporul american – a fost pentru o politică realistă şi pe vremea lui Wilson. America este apoi departe, iar Rusia e direct la graniţa dv. Nu-i o fericire, dar este o realitate; tristă dacă vrei, dar din nenorocire, pentru dv. adevărată. Eu personal sînt pentru politica idealistă a lui Wilson, care în curgerea veacurilor va cîştiga tot mai mult opinia publică a oamenilor şi popoarelor. Am o afecţiune vie pentru dta şi familia dtale şi-mi dau seama că sentimentele dtale faţă de mine sînt reciproce. Te-aş ruga totuşi să nu judeci politica ţărilor noastre, a patriei mele în orice caz, numai după idealismul lui Wilson, aşa de drag nu numai mie, ci şi dtale, dtale chiar mult mai mult.

Tîlcul vorbelor sale le-am putut pricepe numai după trecerea a douăzeci de ani, cînd am citit memoriile lui Harriman, ministrul Statelor Unite la Moscova, care a venit împreună cu Archibal Clark-Kerr, ambasadorul Angliei la Moscova, ca să introducă în guvernul prezidat de Dr. Petru Groza, cîte un reprezentant al Partidului Naţional-Ţărănesc şi Naţional-Liberal. Aceasta drept garanţie pentru alegerile libere, conform voinţei poporului în fostele ţări satelite ale Germaniei, care au întors armele împotriva lui Hitler, contribuind astfel la victoria finală împotriva dictaturii naziste.

– Dar ce să mai judecăm acest teatru ieftin, domnule preşedinte – scrie Harimann preşedintelui Truman, care-l onora cu prietenia sa – cînd Roosevelt a semnat *acordul secret* de la Yalta, în care acceptă ca reeducarea României pentru democraţie să rămînă numai în seama URSS, şi care, în schimb, se obligă să nu se mai amestece în treburile Greciei, pe care urmează să o reeducăm numai noi şi Anglia… Ne mai putem face vreo iluzie asupra genului de reeducare, pe care URSS o va face fără dreptul nostru de amestec!

Despre faptul că la Yalta s-a semnat nu numai acordul publicat, ci şi cel secret – care anula traducerea primului în practică – zvonurile au umblat şi atunci, dar eu n-am putut crede, deoarece declaraţiile lui Roosevelt în faţa naţiunii sale şi a lumii au fost categoric împotriva pactelor secrete.

– Dar cum puteam să hotărîm despre soarta oamenilor şi a popoarelor în atari condiţii, fără să le întrebăm şi fără să le dăm şi lor putinţa să-şi spună cuvîntul? – a spus, spre cinstea lui, Cordel

Hall, ministrul de externe al lui Roosevelt, fost ministru şi în guvernul Wilson – cum rămînem atunci cu principiile lui Woodrow Wilson, cu care am plecat la drum? Avem dreptul să înşelăm popoarele lumii, fără ştiinţa lor şi fără respectarea principiilor lui Wilson, singurele cu care se poate încheia o pace durabilă?

– Da, aveţi dreptate, a răspuns preşedintele Roosevelt. La două săptămîni a căzut însă de acord cu Churchill asupra semnării pactului secret cu clauza respectivă, fără a-l mai consulta pe Cordel Hall, care, spre cinstea lui, în momentul cînd a aflat de această hotărîre, şi-a dat demisia.

Astăzi, cînd cunosc nu numai *politica dreptăţii sociale şi internaţionale* a lui Woodrow Wilson, inspirată din Dante, Platon, Aristotel, Grotius şi Kant, ci şi *politica realistă* a pactelor secrete, cu nedreptatea lor socială şi internaţională, după modelul lui Machiavelli, al lui Roosevelt – pe care Berry în calitate de ministru nu mi-o putea dezvălui – am impresia că din simpatie şi înţelegere pentru drama istoriei noastre, el a accentuat şi mai mult în raportul său către guvernul patriei sale dreptatea noastră asupra retrocedării integrale a Transilvaniei. După cîte am înţeles ulterior de la primul său consilier Melbourne, nu a ezitat nici să meargă la Budapesta ca să-l convingă pe omologul său din capitala Ungariei să cadă de acord cu referatul său, scutind astfel Departamentul de Stat de greutatea alegerii între două propuneri opuse. Asupra conţinutului referatului său, în calitatea pe care o avea, el, de asemenea, nu-mi putea vorbi. Am fost însă primul care a cunoscut adresa Departamentului de Stat, care-i comunică însuşirea concluziunilor referatului său, pe care le va susţine la conferinţa de pace de la Paris, care urma să se deschidă peste trei săptămîni. În adevăr, în ziua de miercuri din săptămîna mare a anului 1947 am fost chemat urgent la biroul său, unde el mi-a comunicat fericita veste, adăugînd că ziua următoare a solicitat o audienţă nu numai Ministrului de Externe, ci – în prealabil – şi primul ministrul Dr. Petru Groza. Pe mine, pe de altă parte, m-a rugat să plec la Sibiu pentru a anunţa pe Iuliu Maniu de vizita pe care doreşte să i-o facă sîmbătă înainte de masă.

– După aceea – a adăugat – voi veni la Cluj, conform invitaţiei mai vechi, să petrecem sărbătorile de Paşti împreună.

– Şi, desigur, să faceţi acum şi o vizită la Asociaţia Româno-Americană, care aşteaptă să vă primească, am adăugat eu.

– De acord, a spus el.

– În prealabil aş propune şi o scurtă vizită la universitate, am adăugat.

– De acord şi cu aceasta.

Înainte refuzase o atare vizită deoarece – mi-a spus el – toată lumea doreşte „să-i dau un răspuns asupra Transilvaniei, ca şi profesorul Borza“. Or, acest lucru evident nu-l puteam face.

La Sibiu am sosit joi seara la orele şapte. În momentul cînd am coborît din maşină, ca să intru la hotelul Bulevard, Victor Iancu m-a zărit şi, prieteni cum eram, a venit îndată la mine.

– Cu ce treburi? – m-a întrebat el.

– Să-l văd pe domnul preşedinte, i-am răspuns eu.

– Cu veşti bune sau rele? – m-a întrebat el, toată lumea fiind în fierbere din cauza conferinţei de pace de la Paris.

– Bune, i-am răspuns cu multă voie bună, – dar te rog să nu te superi dacă nu ţi le pot spune.

Victor Iancu fusese redactorul şef al ziarului naţional-ţărănesc de la Sibiu şi cred că mai păstra această însărcinare deoarece încă nu-şi putuse muta familia la Cluj din cauza crizei de locuinţe. La Cluj venea numai pentru a-şi ţine cursul. Nerăbdător cum era, s-a dus la ora 8,30 la preşedinte ca să afle veştile bune.

– Dar domnul profesor Mărgineanu nu a venit să mă vadă, i-a spus preşedintele. Caută-l te rog şi comunică-i că-l aştept chiar în această seară.

Cu ajutorul avocatului Stoichiţa m-au găsit la un bun prieten, fost coleg la liceul din Orăştie, avocatul Morariu, la care luam cina.

– Dar bine, domnule profesor, ce faci? – mi-a spus avocatul Stoichiţa. Te aşteaptă domnul preşedinte!

– Ştiind că se culcă devreme, vizita la domnul preşedinte a fost programată numai pentru mîine dimineaţa la ora 10, m-am scuzat eu.

– Vino acum imediat.

– L-am adus, domnule preşedinte, i-a spus avocatul Stoichiţa, în momentul cînd am sosit la spitalul în care Iuliu Maniu era pentru a-şi căuta de sănătate.

– Nu voiam să vă tulbur seara, domnule preşedinte, şi am sosit azi numai ca să fiu sigur că mîine dimineaţă – chiar în cazul unui defect de maşină – tot voi fi la Sibiu pentru a vă face comunicarea cu care sînt însărcinat.

– Dragă domnule profesor – mi-a spus preşedintele după ce i-am comunicat vestea şi vizita ministrului Berry – cum te-a lăsat inima să nu vii cu maşina direct la spital, nu la hotel, fie chiar la miezul nopţii? În sfîrşit – a spus el, după ce s-a îmbrăcat – o povară de pe inimă mi s-a luat. Pofteşte-i înăuntru şi pe domnii Stoichiţa şi Iancu, ca să se bucure şi ei cu o clipă mai devreme.

La despărţire mi-a spus:

– Te rog acum să respecţi şi programul de mîine. Te aştept la ora zece, ca să-mi repeţi pe îndelete ceea ce am aflat azi în grabă.

A doua zi la ora zece am găsit la preşedinte pe profesorul Sturza, care-i aplica un sistem de gimnastică piciorului de care suferea pe urma lovirii unui camion militar ungar pe frontul din Italia. Cei care au fost pe acelaşi front şi au cunoscut mai bine condiţiile de producere a accidentului, susţin că la mijloc ar fi fost încercarea de asasinat a preşedintelui, care tulbura prea mult liniştea imperiului austro-ungar. Preşedintele însă totdeauna a negat, dar după alipirea Ardealului la patria mamă, prin Ungaria nu a mai trecut, ci o ocolea, mergînd spre apus, numai prin Iugoslavia.

– Ei acuma, a spus preşedintele profesorului Sturza după ce acesta a terminat gimnastica, să fac o plimbare cu domnul profesor Mărgineanu.

Era vădit emoţionat, dar pe faţa sa se putea citi pacea profundă a liniştii pe care fericirea o dă.

– Acum, ce se va întîmpla cu a doua povară de pe inimă, nu ştiu. Dar în orice caz este bine ca una din poveri a fost ridicată. Uşurat de ea, am avut – spre surpriza mea – şi un semn bun.

La un colţ mai îndepărtat al unei alee din grădina spitalului era un grup de 4-5 ţărani, veniţi să-l vadă pe preşedinte.

– Apoi, domnule preşedinte, să ne iertaţi da' tocmai pe domnia voastră am venit să vă vedem şi ne bucurăm că vă vedem sănătos. Au spus cine sînt şi din ce sat, iar preşedintele le-a strîns prieteneşte mîna.

– Ce s-o întîmpla cu noi, domnule preşedinte, că nu mai putem răbda! – au spus ei. Că săptămîna patimilor e numai o dată pe an, dar nu ca acum, în toate zilele, doamne iartă-mă că azi e chiar vinerea mare.

Preşedintele le-a rostit cuvinte de îmbărbătare, dar şi de răbdare.

– Domnul profesor de la universitatea din Cluj a venit cu veşti bune. E şi d-sa fecior de ţăran de pe Tîrnave. Să sperăm că pînă la urmă totul va fi senin, ca şi ziua de azi.

După ce ţăranii au plecat, mulţumiţi că au auzit vorbe bune chiar din gura preşedintelui, plimbarea a fost reluată, iar la despărţire mi-a spus:

– Ce va fi cu a doua povară, nu ştiu. Încredere prea mare, mărturisesc, nu am, deoarece Franţa şi Anglia mai ales, în puterea căreia am avut atîta încredere, au devenit acum puteri mici, iar America e lipsită de experienţă politică pentru a trata cu ruşii. Am trăit jumătatea vieţii mele cu frica nemţilor şi acum iată-ne cu groaza ruşilor. În sfîrşit, să nu tulburăm fericirea sărbătorilor ce vin. La Cluj, în orice caz, să primiţi pe domnul Berry cu cinstea cuvenită. El personal, îmi place. Din păcate nu el e preşedintele ţării sale.

În adevăr, cei doi oameni se asemănau foarte mult. Necăsătoriţi au rămas amîndoi şi trăiau numai pentru misiunea lor, cu care s-au identificat pe deplin.

La Cluj ministrul Berry şi primul său consilier Melbourne, cu soţia sa, au fost găzduiţi la Casa Universitară, conform instrucţiunilor primului ministru, Petru Groza, comunicate de el însuşi rectorului Petrovici şi decanului Daicoviciu, după ce a aflat de vizita lui Berry la Cluj chiar în cursul audienţei acestuia la el, care a avut loc joi dimineaţa. De aceea, sosiţi la locuinţa mea, după ce le-am oferit un ceai, i-am condus la apartamentele de la Casa Universitarilor, care le-au fost rezervate şi i-am rugat să accepte a lua cina la restaurantul New York – azi Continental – ca oaspeţi ai Asociaţiei Româno-Americane din Transilvania. La cină au participat profesorii Borza şi Papilian, pe de o parte, inginerii Manciu şi Agârbiceanu de la Reşiţa şi Astra Vagoane – care făceau şi ei parte din conducerea societăţii – pe de altă parte.

– Denumirea aceasta a hotelului şi restaurantului a fost păstrată şi în timpul războiului, a întrebat Berry, mirat de denumirea lor după metropola americană.

– Sub stăpînirea maghiară nu, dar proprietarul român, care nu le-a vîndut, a revenit la ea imediat după revenirea noastră, am răspuns noi. A rămas plăcut surprins.

Masa rezervată, la care am luat cina, a fost împodobită cu flori, la dispoziţia aceluiaşi profesor, dar cele trei mese vecine erau cu agenţii securităţii, veniţi – cum s-a scuzat unul din ei – pentru a opri accesul altor persoane la masa noastră ca să nu ne tulbure liniştea. Le-am mulţumit şi am plătit şi masa lor. Unii erau veniţi din Bucureşti, cu o maşină care a însoţit pe aceea a oaspeţilor. Aceasta – ca şi prezenţa lor şi a celorlalţi la mesele vecine – oaspeţilor nu le-a plăcut. Culmea a fost că agenţii de la Cluj vorbeau şi ungureşte!

A doua zi dimineaţa la orele zece am arătat oaspeţilor ceea ce era mai interesant de văzut în Cluj, iar după un ceas am mers la Grădina Botanică pentru o plăcută odihnă. Ne-a primit profesorul Borza, conform înţelegerii din seara precedentă, iar de straturile sale cu flori, cultivate cu aceeaşi dragoste ca şi în grădina liceului din Blaj, au prins dragoste şi oaspeţii. După vizitarea grădinii am ciocnit ouă roşii în casa profesorului Borza, aşezată tot în grădină, spre bucuria – şi cinstea – soţiei sale, care era o gospodină desăvîrşită. Cum Institutul de Psihologie era exact vis-à-vis de Grădina Botanică, am propus oaspeţilor şi o scurtă vizită la locul meu de lucru. Vizita n-a fost în program şi ne-a deschis omul de serviciu, care locuia în clădirea institutului. Oaspeţii au rămas impresionaţi de numărul mare de cărţi şi reviste americane, precum şi de prezenţa lor în biblioteca lucrărilor publicate de institut, aproape 40 la număr. Omul de serviciu a coborît imediat la parterul clădirii, unde era locuinţa profesorului Goangă, pentru a-l anunţa şi pe el, dar profesorul i-a spus că dacă oaspeţii sînt însoţiţi de mine, atunci nu e cazul să urce şi el. La ora unu am sosit la Universitate, unde ne-au primit rectorul Petrovici şi decanul Daicoviciu, foarte amabili şi curtenitori amîndoi. Conversaţia a fost în limba franceză, pe care Petrovici o stăpînea foarte bine, avînd studiile universitare, pînă la examenul de licenţă, în Franţa. Convorbirea a fost îndreptată asupra Universităţii sub stăpînirea maghiară şi românească. Le-au fost prezentat o parte din publicaţiile universităţii, care se aflau în rafturile bibliotecii rectoratului. Şi al căror număr era destul de impunător!

De la Rectorat am plecat, însoţiţi şi de Petrovici şi Daicoviciu, la sediul Asociaţiei Româno-Americane, în care am pătruns cu destulă greutate, deoarece cele patru sau cinci săli ale asociaţiei s-au dovedit prea puţin încăpătoare pentru lumea venită, care nu plecase încă, ci a rămas în stradă pentru a ovaţiona oaspeţii la venire. În săli erau aproape toţi profesorii de la universitate plus o seamă de alte multe personalităţi din oraş. Ne-a primit profesorul Traian Ionaşcu cu amabilitatea şi priceperea sa deosebită. A fost dorinţa ministrului Berry, comunicată încă de la Bucureşti, ca să nu fie nici o cuvîntare. În una din săli erau mese aşezate în potcoavă, cu flori şi gustări simple, dar alese, oferite de soţiile mai multor profesori de la Facultatea de medicină, la propunerea soţiei regretatului profesor Ţeposu de la catedra de urologie, care la doi ani după aceea a preferat să se

sinucidă decît să rostească cuvinte de blam împotriva colegului său Alex. Pop în momentul scoaterii lui de la catedră şi de la direcţia clinicii de chirurgie, anexată ei. O soartă nemiloasă a urmărit-o şi pe dna Ţeposu, care moare în cutremurul din 1977 de la Bucureşti, unde trăia într-o cameră modestă, întreţinîndu-se din lecţii de pian şi de limba engleză. Au fost oameni foarte cumsecade şi nu pot scrie aceste rînduri fără căldura lacrimilor în ochi.

Oaspeţii au avut amabilitatea de a sta de vorbă cu cît mai multă lume, iar doamna Melbourne a admirat nu numai podoaba meselor, ci şi frumuseţea costumelor româneşti, în care majoritatea doamnelor, cele tinere toate, au venit.

– Judecînd după gustările oferite de doamna profesor Borza şi apoi după belşugul de la sediul Asociaţiei, nu am impresia că la Cluj bîntuie aceeaşi criză de alimente ca la Bucureşti, – mi-a spus în glumă ministrul Berry în drum spre casa mea, unde urma să luăm masa. Convins era de fapt, şi el că lipsa de alimente e aceeaşi în toată ţara, probă bucuria soţiei mele pentru cele 10 kg de zahăr aduse de el, şi încîntarea copiilor pentru alte două kg de ciocolată plus cutii cu suc de portocale şi ananas, apoi cu unt de arahide…

– Mai mare decît lipsa de alimente, i-am răspuns eu, este fericirea dublei învieri pe care o sărbătorim; una a lui Isus şi alta a dreptăţii noastre în Transilvania.

La masa oferită de soţia mea nu a participat decît bunul meu prieten, ing. C. Manciu, care urma să însoţească oaspeţii pînă la Arad. Berry însă a prins dragoste deosebită faţă de copiii mei, în a căror jocuri s-a angajat şi el. Oaspeţii au plecat astfel doar înspre ora 6, după ce am dat un telefon la hotelul Park din Oradea, reţinînd camere. La Arad şi Timişoara au ajuns numai a doua zi.

Înainte de a intra în maşină, Berry m-a luat la o parte, spunîndu-mi:

– Cu ocazia audienţei la primul ministru mi-am îngăduit să-i spun că meritul prim în a mă fi convins că Transilvania trebuie retrocedată în întregime îţi revine dumitale, iar dînsul a fost de acord cu mine, Sper ca aceasta să te ferească de neplăceri. Acuma că ţi-am cunoscut şi copiii, îţi doresc aceasta din toată inima. Nu am să uit nici farmecul lor şi nici manifestarea de aleasă afecţiune pentru patria mea de la recepţia din cadrul Asociaţiei.

– Pentru bunăvoinţa dumneavoastră de a fi supus atenţiei domnului prim-ministru modestul meu rol, vă mulţumesc. Rolul prim în susţinerea dreptăţii noastre revine însă în primul rînd domnului Iuliu Maniu, care nu e numai preşedintele unui partid, la această oră cel mai popular, ci simbolul suprem al luptei noastre pentru democraţie de la care neamul nostru – şi el ca autentic reprezentant al său – nicicînd nu s-a abătut. Eu, de altfel, nu am făcut decît să prezint argumentele sale pe limba specialităţii mele, care este aceea a unui modest om de ştiinţă…

– Care-şi iubeşte ţara nespus de mult, a completat el.

– Dar numai în lumina Adevărului, am încheiat eu.

Merite cu totul deosebite a avut de fapt şi Vasile Stoica, secretarul general al Ministerului de Afaceri Străine, care a întocmit *Memoriul* oficial al guvernului, elaborat cu o seamă de specialişti în istorie şi geografie. Profesor de istorie era de altfel însuţi Vasile Stoica, iar în plus avea, desigur, şi avantajul de a fi diplomat de carieră, funcţionînd la început chiar la Washington. Tot în capitala Americii a fost şi în timpul războiului prim ca membru al delegaţiei române pentru susţinerea drepturilor noastre asupra Transilvaniei.

Un alt *Memoriu* a fost prezentat Misiunii Americane şi Engleze de către Ghiţă Pop, profesor de istorie şi el, precum şi membru marcant al Partidului Naţional-Ţărănesc, care se bucura de preţuirea lui Iuliu Maniu.

Un al treilea *Memoriu* apoi, dar mult mai scurt decît al lor, am prezentat şi eu. Şi anume cu conţinut diferit, care nu a dezbătut istoria şi geografia Transilvaniei sub unghiul nostru de vedere, ci a focalizat doar etapele fundamentale ale Istoriei noastre „în calea tuturor răutăţilor“ – cum a spus Miron Costin – în care „ne-am apărat sărăcia şi nevoile şi neamul“ – cum a spus Eminescu. Dar fără să încălcăm bunăstarea, libertatea şi dreptatea celorlalte popoare. Căci astfel convieţuirea paşnică

dintre popoare nu e cu putinţă.

Ce aşteaptă poporul nostru, cu această istorie a sa, de la Statele Unite ale Americii?

„Regretatul ministru al aerului în primul guvern laburist, Lordul Thomson, fostul ataşat militar al Angliei în România în primul război mondial, afirmă, în cartea sa, *Smarandaland – Ţara Smarandei* – spun eu în încheiere – că Românii au frică de Ruşi, urăsc pe Germani, iubesc Franţa şi respectă Anglia. Întrucît Statele Unite ale Americii au jucat un rol atît de mare în războiul mondial al doilea, fraza Lordului Thomson trebuie completată, adăugînd că Românii îşi îndreaptă întreaga lor speranţă spre America. De ce? Răspunsul l-am găsit în povestea unui moş bătrîn de pe Valea Hîrtibaciului, care a lucrat ani de zile în „Lumea nouă“, cum numea el America. Cînd omenirea a fost rea şi a dorit să construiască turnul Babel, Dumnezeu a pedepsit-o amestecându-i limbile. După ce multe mii de ani au trecut, iar omenirea a suferit cumplit, Dumnezeu, în îndurerarea şi dragostea sa, a iertat ofensa şi a început să unească limbile din nou. Dar aceasta s-a întîmplat într-un singur colţ mare a lumii, America. Este acum datoria ei să stabilească o lume nouă, unind, dacă nu limbile, atunci cel puţin sentimentele şi atitudinile faţă de libertate, dreptate, adevăr şi, în fine, pace“.

Din nenorocire, povestea exprima doar un vis, eternul vis al lui Dante după dreptatea deplină în lume, pe care Wilson l-a înţeles şi de aceea a luptat pentru el, dar Roosevelt nu. America, pe de altă parte, n-a fost nici ea la înălţimea lui Wilson, la ale cărui idei trebuie să revenim deoarece altfel pacea trainică nu este cu putinţă.

În acelaşi memoriu am dezvoltat şi ideea omeniei ca trăsătură cheie a neamului nostru, care se zbate pentru convieţuirea paşnică dintre oameni şi popoare. Cartea, *Sub semnul omeniei*, apărută după trecerea a două decade, era dezvoltarea studiului de atunci.

Memoriul elaborat de Ministerul Afacerilor Străine cu ajutorul specialiştilor noştri în istorie şi geografie a insistat asupra continuităţii noastre în Transilvania ca să combată teza maghiară a părăsirii ei. O treime din memoriu era astfel o *controversă* între teza istoricilor maghiari, ce afirmă *discontinuitatea* aşezărilor româneşti în Transilvania, şi teza istoricilor noştri, care susţin *continuitatea* lor.

După ce a citit memoriul, Melbourne mi-a spus:

– A cui a fost Transilvania acum o mie de ani, eu îţi spun foarte sincer, nu ştiu şi nici nu mă interesează. În schimb, ştiu foarte bine că acum 500 de ani America a fost a indienilor, care – în virtutea argumentelor maghiare – ne-ar putea cere să o părăsim. De aceea nu vă angajaţi în această controversă inutilă, care nouă ne displace fiindcă o judecăm cu optica noastră, nu cu a voastră sau a maghiarilor. Mulţumiţi-vă pur şi simplu cu harta din 1911 a profesorului de geografie Teleky de la Universitatea din Budapesta – ulterior prim-ministru al Ungariei – care recunoaşte că românii reprezintă 54% din populaţia Transilvaniei şi Banatului, iar restul populaţiilor numai 46%. Pentru dl. Byrnes – şeful Departamentului de Stat care a condus delegaţia SUA la Conferinţa de pace de la Paris – aceasta ajunge, căci pe el îl interesează doar prezentul şi viitorul, nu ce a fost acum o mie de ani. Faptul apoi că aţi jucat piesele lui O'Neill în timpul ocupaţiei germane cu succesul cel mai mare pe care el l-a avut; faptul că aţi tratat aviatorii noştri cu „omenia“ voastră deosebită; faptul că de-a lungul istoriei voastre nu aţi rîvnit la teritoriile altora, cum au făcut maghiarii, ci v-aţi mulţumit cu ce-i al vostru, aceasta, te rog să mă crezi, că ajunge. Pentru aceleaşi motive – a adăugat el – argumentul vostru principal rămîne tot dragostea cu care poporul întreg ne priveşte pretutindeni, chiar dacă ea nu e consemnată în Memoriul oficial al Ministerului. Noi însă am „consemnat-o“ în inimile noastre.

Memoriul meu – retranscris într-o frazare engleză corectă de secretara lui Melbourne – l-a citit ulterior şi profesorul Harold Laswell, venit în ţară imediat după începerea Conferinţei de pace de la Paris în calitate de consilier al ministrului Byrnes pentru o ultimă documentare cu caracter de sinteză asupra ţărilor din Balcani şi din sud-estul Europei. Profesorul Laswell era o bună cunoştinţă

a mea de la Universitatea din Chicago, unde preda ştiinţa politică, fiind prieten cu profesorul Herbert Blumer, de care am vorbit. În cîteva rînduri am luat masa împreună deoarece era foarte dornic să cunoască evoluţia psihanalizei în Europa, pe care a valorificat-o atît de insistent şi strălucit în lucrarea sa celebră, tradusă în mai multe limbi, *Psihopatologia politică.* Ulterior a trecut la Universitatea Yale, unde conducerea *Institutului de Propagandă social-politică*. În timpul războiului a condus şi Serviciul de propagandă al Departamentului de Stat. După toată probabilitatea a fost personalitatea ştiinţifică şi politică cea mai importantă, care ne-a vizitat ţara, unde a rămas două zile, fiind primit de ministrul de externe şi de prim-ministrul Petru Groza, precum şi de doamna Ana Pauker. De aceea despre vizita sa scriu şi în *Revista Româno-Americană.* Sosirea lui în ţară a fost anunţată de Melbourne, care era la Paris. Tot el a transmis şi dorinţa profesorului Laswell de a-şi revedea prietenul de la Universitatea din Chicago. L-am văzut în după masa zilei în care a sosit şi am cinat împreună. L-am revăzut apoi în dimineaţa zilei următoare pînă la ora 11, cînd a fost primit la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, precum şi de doamna Ana Pauker la Ministerul de Externe. După masă, cînd am reluat discuţia, mi-a comunicat şi impresiile sale asupra d-rului Petru Groza şi a doamnei Pauker.

– Dar ce are această doamnă comun cu ţara? – m-a întrebat el.

– Faptul că e agentul Moscovei pentru împilarea noastră, i-am răspuns eu.

Doamna Pauker l-a tratat şi pe el cu aceeaşi ostilitate ca şi pe noi. Ne-a pledat astfel lupta noastră împotriva imperialismului sovietic fără să vrea.

Ziua următoare, înainte de plecarea la Budapesta, cred că profesorul Laswell l-a văzut şi pe Iuliu Maniu, dar memoria poate mă înşeală.

Dr. Petru Groza

La prima deplasare la Bucureşti după convorbirea cu el la Sibiu, am solicitat o audienţă la cabinetul său, conform promisiunii făcute. O întîmplare fericită a făcut să găsesc în biroul său şi pe Ionel Pop, ministrul Transilvaniei, cu care Groza părea bun prieten. Îşi spuneau în orice caz pe nume. Am rediscutat problema plecării mele la Washington, pe care Petru Groza o socotea utilă şi urgentă, promiţînd să vorbească în zilele următoare cu Vişoianu, ministrul Afacerilor Străine.

– Am să vorbesc şi eu cu el, a adăugat Ionel Pop. Dar treaba nu depinde atît de Vişoianu – pe care-l cunoaşte şi domnul Mărgineanu, bucurîndu-se de preţuirea sa – ci de Comisia de Armistiţiu, în speţă de cea sovietică, care trebuie să dea aprobarea, pe care numai tu poţi să o obţii, nu noi. Prin „noi“ înţelegea miniştrii care nu făceau parte din Partidul Comunist sau din mişcările afiliate lui, ca *Frontul Plugarilor*.

– Da, ai dreptate, a răspuns Groza, dar cu vocea scăzută pe jumătate. Nu ar putea să facă o intervenţie în acest sens şi americanii? – a spus el imediat, întorcîndu-se spre mine.

– E treaba noastră, nu a lor, domnule vicepreşedinte. Relaţiile mele cu ei sînt apoi prea proaspete şi, desigur, destul de protocolare, aşa încît nu pot să le cer acest serviciu.

– Bine, voi vorbi eu. Amînă vizita la Vişoianu ca înainte de a vorbi şi eu cu el să vorbesc cu generalul Vinogradov. Obţinerea aprobării nu cădea în competenţa generalului Vinogradov, dar el, desigur, putea face intervenţia cuvenită la superiorul său.

Înainte de a mă reîntoarce la Sibiu am solicitat o audienţă şi ministrului Vişoianu, care m-a primit cu multă bunăvoinţă şi chiar cu prietenie.

– Cu mine Groza şi Ionel Pop au vorbit. Dar i-am spus domnului Groza că nu cu mine e

nevoie să vorbească, deoarece te cunosc şi sînt de acord cu plecarea dumitale, ci cu Comisiunea de Armistiţiu, în speţă cu Comandamentul sovietic, la care eu nu am nici o trecere. Îmi e teamă de altfel că prea mare trecere nu are nici domnul Groza, nici măcar Pătrăşcanu, pe care l-aş putea ruga eu, ci doar Ana Pauker şi Vasile Luca, care au venit din URSS şi sînt astfel singurii în care Comisia sovietică are deocamdată încredere.

La începutul lunii martie însă guvernul generalului Rădescu, format cu reprezentanţii celor patru partide, a fost demis de rege la cererea lui Vîşinski, adjunct al ministerului de externe din URSS, iar în fruntea noului guvern, impus tot de Vîşinski, este numit Dr. Petru Groza. Am considerat că problema plecării mele la Washington este închisă, dar la o săptămînă sîntem chemaţi urgent la Bucureşti, Radu Stoichiţa şi eu, de P. Ripoşanu, omul de încredere al lui Groza, care ocupa funcţiunea de secretar general. Radu Stoichiţa era – cum am spus – fiul avocatului Stoichiţa, preşedintele organizaţiei naţional-ţărăniste din Sibiu, dar nu făcea parte din Partidul Naţional-Ţărănesc, ci era membru al Partidului Comunist – o situaţie ciudată, pe care toată lumea o comenta.

– E major şi cu măselele minţii crescute, domnule profesor, mi-a spus tatăl său. Cu de-a sila nu-l pot face ţărănist, iar dacă socoate că locul lui e în partidul comunist, eu nu-l pot opri. Mai ştii apoi care va fi ziua de mîine! – mi-a spus el. Eu în orice caz îmi păstrez crezul meu, dar în virtutea lui nu-l pot opri pe al său. Spre cinstea lui, cîţiva ani mai tîrziu moare ascuns în munţii Sebeşului, care i-au fost atît de dragi.

Sosiţi la biroul lui Ripoşanu, am fost primiţi cu toţi împreună de primul ministru.

– Aţi venit gata de plecare? Vreau să spun v-aţi adus şi geamantanele cu hainele necesare? – a spus Groza îndată ce am intrat în cabinetul său, înaintînd spre noi ca să ne dea mîna.

– Cu geamantanele gata nu am venit, domnule prim-ministru, am răspuns eu, dar putem să ne reîntoarcem chiar azi la Sibiu şi să revenim mîine cu ele. Daţi-mi însă voie ca înainte să vă prezint felicitările cuvenite pentru suprema demnitate pe care o ocupaţi.

– Şi acum sînt în situaţia de a face demersurile cuvenite la Comisiunea sovietică de armistiţiu, a spus el după ce ne-a poftit să luăm loc pe scaune. L-am chemat şi pe Radu – a adăugat el – deoarece este membru al Partidului Comunist şi astfel este o garanţie. Sper că eşti de acord cu acest lucru, deoarece fără asentimentul Partidului Comunist nu pot să solicit aprobarea plecării dv. de la Comisia sovietică de armistiţiu.

– Sînt chiar încîntat de acest lucru, am răspuns eu, deoarece în acest mod sînt înafară de orice bănuială că aş angaja alte discuţii. Radu apoi este elevul meu drag şi-mi face plăcere să mă însoţească.

– Să mergeţi imediat la Tătărescu, care vă aşteaptă, deoarece am vorbit cu el, ne-a spus la încheiere după ce am mai stat de vorbă asupra rosturilor plecării noastre. Ca să arate promptitudinea intervenţiei sale a ridicat receptorul şi a cerul legătura cu noul ministru de externe, pe care l-a rugat să ne primească.

Tătărescu ne-a primit imediat şi după ce a schimbat cîteva cuvinte cu noi, a spus:

– Eu sînt chemat urgent la Majestatea Sa, dar duceţi-vă la Serviciul paşapoarte cu şeful meu de cabinet pentru ca să vă comunica actele de care aveţi nevoie. Pe dumneata, domnule profesor, te rog să vii după masă la orele şase ca să stăm de vorbă pe îndelete asupra misiunii dumitale la Washington. După masă, la ora convenită, m-am reîntors, iar şeful de cabinet, Vasiliu, m-a introdus imediat în cabinetul ministrului, care ocupa, cred, şi funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de miniştri. Ca strălucit retor ce era, mi-a ţinut un adevărat discurs politic, în care a explicat intrarea sa în guvern. Am înţeles şi dorinţa lui de a transmite şi susţine argumentele sale faţă de ministrul Berry. A vorbit foarte deschis şi de aceea pe faţa mea a citit o oarecare îngrijorare.

– Nu am nimic de ascuns, domnule profesor, şi de altfel nu am motive să cred că îmi sînt interceptate convorbirile. Eu n-am pretins că sînt comunist şi îmi susţin ideile mele în raport cu situaţia politică dată pentru a putea trece cu mai puţine sacrificii aceste zile grele. Să te dai la o parte

şi să faci politică strict opoziţionistă, ca domnul Maniu, este uşor, dar după judecata mea, aceasta înseamnă o declinare a sarcinilor pe care situaţia actuală le impune.

– Eu, domnule ministru, om politic nu sînt şi de aceea în politică nu mă amestec fiindcă nu mă pricep. Am răspuns însă solicitudinii domnului prim-ministru ca să pun şi eu umărul pentru obţinerea drepturilor noastre asupra retrocedării integrale a Transilvaniei.

– Da, dar problema Transilvaniei nu poate fi desprinsă de politica noastră faţă de America şi astfel în mod inevitabil vei fi obligat să angajezi discuţia în întreg ansamblul ei.

– O atare sarcină mă depăşeşte, am răspuns eu. În discuţiile mele cu membrii Misiunii Americane, am reuşit totuşi să discut pînă acum numai problema Transilvaniei.

Rezerve faţă de acrobaţiile sale politice avea dealtfel şi Berry, nu numai Maniu, cu care ministrul Americii la Bucureşti atît de mult semăna. În aceste condiţii, a lăsa ministrului Tătărescu impresia că pot fi avocatul său pe lîngă Misiunea Americană şi chiar la Washington, ar fi fost incorect. Nu este mai puţin adevărat că dacă Tătărescu nu s-a bucurat de simpatia şi încrederea lui Berry, la Conferinţa de pace de la Paris, expunerea sa a fost ascultată cu atenţie de ministrul Byrnes. La urmă însă acesta a ţinut să observe că totul depinde de angajarea luptei împotriva expansiunii staliniste şi a agenţilor ei. La reîntoarcerea în ţară Tătărescu a încercat să se ţină de cuvîntul dat şi astfel a fost scos din guvern, iar în cele din urmă a ajuns la Sighet, alături de ceilalţi miniştri în frunte cu Maniu, care nu au făcut nici un compromis. La Sighet s-a comportat slab, iar după eliberare a reintrat din nou în slujba guvernului, invitînd românii refugiaţi în străinătate să se reîntoarcă în patria lor. Cîţiva, printre care şi bunul meu prieten şi coleg de studenţie, Aurel Decei, s-au reîntors. Majoritatea lor au fost arestaţi chiar la aeroport şi apoi condamnaţi.

Deşarte însă s-au dovedit şi speranţele primului ministru pe lîngă Comisia sovietică pentru obţinerea paşaportului, solicitată de el. Vişoianu a avut dreptate: obţinerea paşaportului pentru o plecare în America, la acea oră, putea fi realizată numai de Ana Pauker sau de Vasile Luca şi desigur cu obligaţia celui care-l obţine să fie agentul URSS ca şi ei.

Inutilă ar fi fost cred şi cererea lui Groza ca în acest scop să mă înscriu cel puţin în *Frontul Plugarilor*.

– Ce fac atunci – i-am spus – cu obţinerea vizei americane, pe care la ora actuală nu sînt obligaţi să mi-o dea, deoarece reluarea legăturilor diplomatice şi consulare aşteaptă Conferinţa de pace. Cu atît mai puţin ar putea intra în discuţie un transport cu avionul lor, controlat nu numai de Comisia lor militară din Bucureşti, ci şi de autorităţile militare americane la sosire pentru a nu se strecura un agent comunist. Faptul că eram profesor universitar, neînregimentat în vreun partid, era o garanţie. Cu atît mai mult cu cît am fost un bursier al Fundaţiei Rockefeller şi astfel aveau posibilitatea să ia informaţii de la ea şi de la profesorii cu care am studiat.

– Ai dreptate, mi-a răspuns primul ministru. Dar vezi dumneata, dragă Mărgineanu, Ana Pauker şi Vasile Luca în raporturile lor cu reprezentanţii sovietici au cuvîntul mai greu decît mine.

A fost singurul adevăr, pe care mi l-a spus şi am păstrat totală tăcere asupra lui, atît atunci, cît şi mai tîrziu. Precum, desigur, şi în interogatoriile la care am fost supus, după arestare, cu toate mijloacele barbare de convingere pentru acceptarea celor mai odioase minciuni.

În aceste condiţii am continuat – cum am văzut – susţinerea dreptăţii noastre asupra retrocedării integrale a Transilvaniei pe lîngă Misiunea Americană din Bucureşti, ducînd-o şi astfel, la bun sfîrşit.

Demiterea mea din Universitate

În timpul cînd puneam şi eu modestul meu umăr pentru drepturile româneşti asupra retrocedării integrale a Transilvaniei, Alexandru Roşca şi Cupcea, înscrişi după 23 August în Partidul Comunist, depuneau toate eforturile pentru a mă scoate din universitate. În acest scop au înaintat consiliului facultăţii un memoriu semnat şi de profesorul Goangă, în care m-au acuzat de o seamă de nereguli în conducerea Institutului de Psihologie şi a Institutului Psihotehnic, precum şi de neglijarea îndatoririlor mele la Universitate din cauza obligaţiilor pe care le aveam în calitate de consilier cu organizarea ştiinţifică a muncii la Uzinele Reşiţa şi Astra-Braşov. La aceste argumente au adăugat atitudinea mea „reacţionară“ faţă de noua orînduire socialistă a patriei, susţinută de Asociaţia Româno-Americană din Transilvania, văzută cu ochi foarte răi de conducerea Partidului Comunist de la Cluj, formată în cea mai mare parte din elemente maghiare, care – la fel ca şi Roşca şi Cupcea – au colaborat şi ele cu guvernul nazist al Ungariei, dar s-au înscris îndată în partidul comunist. Consiliul facultăţii nu şi-a însuşit memoriul. La cererea lor însă, Daicoviciu, care era decan, şi Petrovici, care era rector, au trimis memoriul Ministerului Învăţămîntului, dar titularul său, Ştefan Voitec, membru al Partidului Social-Democrat, nu şi l-a însuşit nici el. Ministrul cunoştea de altfel colaborarea mea la revista *Societatea de Mîine*, redactată de Ion Clopoţel, membru al Partidului Social-Democrat, şi el, precum ştia şi de concursul pe care l-am dat acestuia în organizarea Universităţii muncitoreşti din cadrul Uniunii sindicatelor muncitoreşti de la Cluj. Aprecia apoi în mod deosebit cele două şcoli tehnice experimentale de la Uzinele Reşiţa şi Astra din Braşov, care au deschis drumul ucenicilor spre profesiunea de inginer. Inginerul Manciu, cu ajutorul căruia am organizat şcoala din Braşov, a fost, de altfel, coleg cu el la Politehnica din Bucureşti. Directoarea sa de cabinet, domnişoara Iorgulescu, licenţiată în psihologie, îi vorbise şi ea despre lupta mea împotriva legionarilor şi despre caracterul progresist şi antirasial al lucrărilor mele.

Partea dureroasă a fost că Roşca şi Cupcea aveau acum în lupta lor şi adeziunea profesorului Goangă, care şi-a însuşit memoriul. Acţiunea aceasta a sa împotriva mea a rămas pînă azi, pentru mine cel puţin, aproape inexplicabilă. Îi salvasem viaţa şi am fost singurul membru din institut, care a păstrat legăturile cu el sub legionari, depunînd toate eforturile pentru a-l apăra din nou de nebunia lor. Am făcut însă greşeala ca să-i ascund prezenţa lui Al. Roşca în clipa încercării de asasinat împotriva sa, precum şi lupta lui şi a lui Cupcea ca membri ai mişcării legionare împotriva lui şi a mea, aşa cum am arătat. Acum o plătesc, căci Roşca şi Cupcea şi-au reluat din nou funcţiunea de consilieri intimi ai săi, asigurîndu-l de sprijinul Partidului Comunist în obţinerea prelungirii pe viaţă la catedră, drept satisfacţie pentru lupta sa împotriva legionarilor. Din aceste motive profesorul Goangă depunea şi el o asiduă activitate la ARLUS, uitînd de atitudinea sa anticomunistă. A ţinut chiar ca şedinţa de constituire a acestei societăţi la Cluj să fie ţinută în casa sa, proprietate a soţiei sale, pe zidul căreia s-a pus apoi, tot la stăruinţa sa, o placă de marmoră, menită să reamintească generaţiilor viitoare adeziunea noastră faţă de URSS. Făcea apoi parte din Blocul Democrat de la guvern, în care intrase şi fracţiunea Partidului Naţional-Liberal al lui Tătărescu, în care era membru, fiind chiar cap de listă în alegerile de deputaţi de la Giurgiu, cu ocazia cărora au fost uciși doi partizani ai partidului liberal, din care s-a desprins. Un trecut cu frumoasă activitate ştiinţifică şi românească are astfel un sfîrşit atît de trist! Dar nu pînă la capăt, căci în cele din urmă se va dezmetici.

În acest mod, menţinerea la catedră a profesorului Goangă era susţinută de Partidul Comunist. Aceasta, la insistenţele lui Al. Roşca, pentru ca profesorul Goangă să aibe timp să semneze raportul de chemarea sa, şi nu a mea, la cea de-a doua catedră de psihologie. Din acest motiv menţinerea la catedră nici nu fost acordată pe viaţa întreagă, ci pentru doi ani, iar la cîteva săptămîni după numirea lui Roşca a sosit şi anularea prelungirii cu invitaţia de-a preda nu numai

direcţia Institutului de psihologie, ci şi apartamentul de la parter noului titular, în speţă Roşca. Catedra sa a rămas desfiinţată. Fireşte ca să nu o ocup eu. La două-trei săptămîni i-a fost luată şi direcţia Institutului psihotehnic, la care profesorul Goangă a continuat că mai meargă, uşurîndu-şi durerea prin confesiunea făcută celor doi psihotehnicieni, Oros şi Pop, elevi ai mei şi devotaţi mie.

– Doar Mărgineanu – le-a spus acestora – mai poate salva catedra şi institutele şi apăra universitatea împotriva politicianizării ei totale.

Impresionaţi de durerea şi emoţia profesorului Goangă, elevii mei au venit la mine, rugîndumă să merg la Institutul psihotehnic pentru a restabili relaţiile rupte cu profesorul Goangă. Le-am răspuns:

– Domnul profesor Goangă ştie unde locuiesc deoarece a fost în casa mea, chiar împreună cu Roşca şi Cupcea. Eu uşa în faţă nu i-o închid fiindcă a fost profesorul meu şi nu uit bunăvoinţa sa faţă de mine. Nu pot să uit însă nici adeziunea sa la uneltirile odioase ale lui Roşca şi Cupcea împotriva mea. În casă îl primesc, dar la Institutul psihotehnic nu am ce căuta. Aceasta cu atît mai mult cu cît şi din el am fost scos tot de domnia sa.

Acasă la mine profesorul Goangă nu a venit. Poate fiindcă a socotit că trebuie totuşi să merg eu la el. Poate s-a şi jenat. Şi poate fiindcă s-a temut să nu-şi compromită definitiv poziţia de membru în Blocul democrat, din care făcea parte în calitate de deputat, chiar şef de organizaţie. După ce Tătărescu s-a reîntors însă de la Conferinţa de pace de la Paris, el a ţinut să-şi respecte angajamentul luat faţă de Byrnes şi astfel a trimis Partidului Comunist o scrisoare în care-i face cunoscut că nu poate continua colaborarea decît numai dacă hotărîrile Conferinţei de la Yalta sînt respectate. De acordul secret dintre Roosevelt şi Stalin se vede că Byrnes nu-i vorbise. Cum n-a primit răspuns la întîmpinarea sa, la deschiderea parlamentului a repetat cererile din scrisoare, este adevărat cu jumătate de ton, deoarece îşi dăduse seama că Partidul Comunist nu s-a speriat de ultimatumul său. După toată probabilitatea de pactul secret nu ştia nici conducerea partidului comunist, ştia doar Stalin, şi astfel i-a dat asigurări depline că vor rămîne la putere. În cadrele aceleiaşi încercări a partidului lui Tătărescu de reafirmare a principiilor democrate a vorbit în parlament şi profesorul Goangă atacînd procesul de politicianizare a universităţii, promovată de Partidul Comunist. Discursul său a fost, în adevăr, foarte frumos. La un moment dat Lucreţiu Pătrăşcanu s-a ridicat şi a spus:

– Cred că nu vă referiţi la numirea mea la universitate deoarece eu am ţinut să intru prin concurs, nu prin numirea directă a Ministerului!

– Da, domnule ministru, aveţi dreptate, dar ce concurs poate fi acela în care Comisia de examinare se scoală în picioare în momentul cînd candidatul apare în faţa ei?

Era şi aceasta adevărat. După doi ani ajung însă atît Goangă şi Pătrăşcanu la închisoare pentru greşeala pe care au făcut-o de a fi subestimat scopurile pe care Stalin le urmărea prin agenţii săi în patria noastră, care trebuiau în final să ducă la anexarea ei.

De fapt, soarta lui Pătrăşcanu fusese judecată cu ocazia cuvîntării sale de la Universitatea din Cluj, menită să convingă pe studenţi să înceteze greva şi să reintre la cursuri deoarece viaţa lor le este asigurată. Căci ce se întîmplase la Cluj? Cu ocazia celei dintîi serbări a zilei de 1 Mai, deci după reîntoarcerea de la Sibiu, studenţii au mers prin satele din jur şi au convins populaţia românească să vină în număr cît mai mare la Cluj, îmbrăcaţi în costume româneşti, pentru a da un caracter mai deosebit serbării după odioasa ocupaţie hortystă. Bucuroşi că sînt din nou în ţara lor, ţăranii au venit în număr neobişnuit de mare cu frumoase care alegorice, dînd sărbătorii un caracter românesc şi nu social, cum conducerea partidului comunist, compusă în primul rînd din maghiari, dorea. Drept răzbunare, organele de securitate şi miliţie din subordinea lui Patriciu, au pus la cale o manifestare împotriva Căminului studenţesc „Avram Iancu“. Manifestanţii au fost aproape în unanimitate maghiari, care visau revenirea stăpînirii ungare, fie chiar numai în formula de autonomie a Ardealului, cum maghiarii din conducerea Partidului Comunist le-au şoptit. Dacă studenţii nu ar fi

scos paturile de fier din camere pe coridorul de la intrarea în cămin, ca să blocheze accesul manifestanţilor, s-ar fi întîmplat o nouă noapte a sfîntului Bartolomeu. Organele de miliţie au sosit ca să împrăştie mulţimea doar după ce ea nu a putut pătrunde în cămin şi a început să plece mulţumindu-se cu bătaia tuturor cetăţenilor de pe stradă care vorbeau româneşte. Au spart şi cazanele de la bucătărie cu toată vesela.

Impresionat şi revoltat de cele găsite la Cluj, în cuvîntarea sa către studenţi Pătrăşcanu a rostit şi cuvintele de care istoria noastră îşi va reaminti mereu:

– Întîi sînt român şi apoi comunist!

Cum aceste cuvinte însemnau la acea oră o sfidare a ocupaţiei staliniste şi a agenţilor ei, cuvîntarea lui Pătrăşcanu a fost dezavuată – şi chiar înfierată – de secretarul general al partidului Gheorghiu-Dej, la cererea imperioasă a Anei Pauker şi a lui Vasile Luca. Înfuriat, acesta din urmă a sărit la Pătrăşcanu să-l bată şi numai intervenţia lui Groza l-a oprit de la atac.

La cîteva zile după greva studenţilor au sosit la Cluj pe neanunţate Petru Groza şi Vasile Luca pentru ca să controleze la faţa locului liniştea spiritelor. Au vizitat întîi Academia de Agricultură, iar după aceea clinicile, iar între timp profesorii au primit dispoziţii să se adune în sala a IV-a a Facultăţii de litere, care era amfiteatrul cel mai mare al universităţii. N-au venit decît vreo 40, cel mult 50, fie că n-au putut fi găsiţi, fie că nu au vrut. Primul ministru a vorbit destul de liniştitor chiar dacă la un moment dat s-a exprimat cu totul nepotrivit spunînd că în cursul vizitei cîţiva profesori au fost „filaţi“ deja. După cuvîntare a coborît de la catedră împreună cu Luca şi au dat mîna cu noi. După ce mi-a strîns şi mie mîna cu o familiaritate mai deosebită s-a întors spre Luca pentru a mă prezenta.

– E tovarăşul profesor Mărgineanu, a spus el.

La auzul numelui meu Vasile Luca s-a oprit o clipă şi înainte de a-mi întinde mîna, a spus:

– A, dumneata eşti Mărgineanu! Bine că te cunosc şi eu!

Tonul cu care a rostit cuvintele numai prietenos nu a fost şi de aceea la prima vizită la locuinţa primului ministru el mi-a spus următoarele:

– Îmi este totuşi teamă să nu ai neplăceri. Vasile Luca nu a agreat deloc succesul dumitale pe lîngă Misiunea Americană pentru retrocedarea integrală a Ardealului deoarece el a socotit mai potrivită propunerea engleză ca retrocedarea să aibă loc numai pînă la Ciucea, conform propunerii guvernului Carol în Conferinţa de la Turnu Severin, care a precedat Dictatul de la Viena.

– Bine, dar eu am susţinut teza retrocedării integrale cu acordul şi chiar la cererea dv., făcută – cum mi-aţi spus – în numele guvernului.

– Vasile Luca şi Ana Pauker – a răspuns el – nu fac parte din guvern, dar din nenorocire cu poziţia lor pe lîngă Misiunea URSS ei sînt mai tari decît guvernul. De aceea n-ar strica totuşi să te înscrii în *Frontul Plugarilor*, ca să-mi dai posibilitatea să te apăr.

La cîteva zile după greva studenţilor, comandantul securităţii, Patriciu, a trimis o maşină cu un ofiţer de securitate şi patru sergenţi sau plutonieri la ora unu noaptea la locuinţa mea. Cum am refuzat să deschid, ofiţerul mi-a strigat prin uşă:

– Tovarăşul inspector general Patrik vă roagă să veniţi pentru zece minute la biroul său. Sîntem cu maşina şi tot cu ea vă aducem acasă, a spus el în o românească foarte stîlcită!

– Fără mandat de arestare şi cu procurorul de faţă la ora aceasta la domnul inspector general nu vin. Uşa apoi nu o deschid fiindcă nu vă cunosc şi n-am de unde şti cine sînteţi, ori răufăcători s-au văzut şi în uniforme de miliţie.

Ofiţerul a plecat cu maşina că comunice inspectorului refuzul meu, dar a lăsat pe cei patru agenţi în jurul casei ca să nu fug. După un ceas însă maşina s-a reîntors şi i-a luat şi pe ei.

În aceeaşi noapte fusese arestat şi profesorul Traian Ionaşcu de la Facultatea de drept, care cunoscîndu-l pe Pătrăşcanu a stat mai mult de vorbă cu el. La trei săptămîni, cînd a fost eliberat, mi-a comunicat că inspectorul Patrik l-a întrebat şi despre convorbirea mea cu Pătrăşcanu.

– Dar profesorul Mărgineanu nu a fost la Cluj în momentul vizitei lui Pătrăşcanu, a răspuns el. Poate aceasta a fost şi motivul pentru care s-a renunţat la arestarea mea.

A doua zi am plecat la Bucureşti pentru a preîntîmpina alte neplăceri. Am socotit de cuviinţă să-l văd şi pe primul ministru. Ştia deja de cele întîmplate la Cluj şi era destul de nemulţumit. M-a rugat să evit o întîlnire cu Berry pentru ca neplăcuta întîmplare să se uite. Am plecat de aceea la Reşiţa, de unde m-am reîntors la Cluj numai după 2-3 săptămîni.

La Cluj au venit să mă vadă mai mulţi studenţi de ai mei ca să-şi exprime sentimentele lor de îngrijorare şi simpatie. I-am rugat şi pe ei să nu acorde o importanţă prea mare neplăcutei întîmplări. De la ei am aflat şi despre faptul că în noul său apartament de la parterul Institutului de Psihologie, profesorul Al. Roşca are ca oaspeţi asidui la masă pe comandantul miliţiei Crăciun şi pe inspectorul general de securitate Patrick, în a cărui subordine era. Cred că a fost principalul „turnător“ al universităţii. Se lăuda, de asemenea, că împreună cu Cupcea au fost şi la Teohari Georgescu, ministrul de interne, cerînd arestarea mea din cauza că între studenţi se contura o mişcare tot mai accentuată de simpatie pentru Asociaţia româno-americană. La sediul ei era, în adevăr, multă îmbulzeală pentru a citi revistele şi cărţile americane în vreme ce sala de lectură de la ARLUS rămînea goală. Nereuşind să mă scoată din universitate pe calea forurilor ei, a luat drumul mai sigur al delaţiunilor la Securitate, în care cu experienţa sa din timpul legionarilor, pe de o parte, cu cultul său pentru Fouché, pe de altă parte, devenise un adevărat specialist. Cu Crăciun apoi se înţelegea foarte bine deoarece acesta fusese şi el un notoriu bătăuş cuzist, lovind printre alţii şi pe soţia lui Iordaki, ulterior prim-secretar al comitetului judeţean de partid de la Cluj, apoi profesor universitar şi în final arestat cu grupul de profesori universitari maghiari pentru lipsă de loialitate faţă de Statul Român. Informaţia cu maltratarea soţiei sale de către Crăciun o deţin chiar de la el. Tot dînsul a recunoscut şi ostilitatea unor maghiari din conducerea Partidului Comunist faţă de mine din cauza eforturilor depuse pentru retrocedarea integrală a Transilvaniei.

Odată cu retrocedarea Transilvaniei consacrată de Conferinţa de pace de la Paris, vizitele mele la primul ministru Groza şi la ministrul Berry au încetat, devenind fără obiect. Într-un tîrziu însă, anume după refuzul guvernului american de a-şi da agrementul pentru numirea profesorului Bagdasar, ministrul sănătăţii, ca ministru plenipotenţiar la Washington, Ripoşanu mi-a telefonat la Cluj, rugîndu-mă să vin imediat la Bucureşti deoarece primul ministru doreşte să mă vadă. Am sosit a doua zi, duminică seara şi i-am dat un telefon spunîndu-i că în dimineaţa zilei următoare sînt la dispoziţia primului ministru.

– Domnul prim ministru este la o întrunire politică la Piteşti şi se reîntoarce azi seara la ora zece. La nouă şi jumătate vin cu maşina mea să te iau ca să mergem în întîmpinarea sa la gara Mogoşoaia fiindcă doreşte să te vadă chiar în seara aceasta.

– Vino, te rog, în maşina mea, mi-a spus primul ministru după ce mi-a dat mîna, căci doresc să-ţi vorbesc. Sosit la locuinţa sa, mi-a comunicat că guvernul a renunţat la propunerea profesorului Bagdasar pentru conducerea legaţiei noastre la Washington şi doreşte să ceară agrementul pentru profesorul Ralea, ministrul artelor.

– Ştiu că predaţi aceeaşi disciplină, Ralea spune chiar că sînteţi prieteni. Ai avea bunăvoinţa să vorbeşti cu domnul Berry ca să vezi cum ar agrea această propunere, pe care în caz de nevoie te-aş ruga să o susţii.

– Domnule preşedinte, sarcina mea pe lîngă ministrul Berry a fost în afara divergenţelor politice dintre partide. Acum îmi cereţi o treabă a guvernului. Ştiu eu dacă ministrul Americii va accepta să o discute cu mine, care sînt o persoană strict particulară!

– Profesorul Ralea a fost propus chiar de mine fiindcă îmi dau seama că guvernul american nu va accepta un ministru comunist, probă cazul lui Bagdasar. La ora actuală cred că Ralea este omul cel mai neutru cu putinţă. Este apoi un om inteligent, cult, manierat, care ne va reprezenta cu cinste. Te rog de aceea să-ţi însuşeşti propunerea mea şi dacă este posibil să o susţii.

– Mă rog, sînt de acord să-l văd pe domnul Berry ca să-mi dau seama de părerea sa asupra numirii lui Ralea, pentru a preîntîmpina un nou refuz de agrement, care nu le poate fi agreabil nici lor, nici nouă.

– Bine, atunci ne întîlnim mîine dimineaţa la ora 9 în biroul meu de la preşedinţie.

La sosirea mea la Preşedinţia Consiliului de Miniştri am găsit în biroul primului ministru şi pe ministrul Ralea, care m-a întîmpinat foarte prieteneşte, înbrăţişîndu-mă. După aceea a ţinut să-mi mulţumească pentru bunăvoinţa de a-l susţine, asigurîndu-mă de toată recunoştinţa sa.

După o scurtă convorbire am telefonat chiar din biroul primului ministru secretarei lui Berry, rugînd-o să-mi dea legătura cu el. Legătura mi-a fost dată imediat.

– Aş dori să vă văd, dacă este posibil chiar în această dimineaţă, i-am spus eu.

– Te aştept cu plăcere chiar acum înainte de a începe lucrul, mi-a răspuns el.

După ce a aflat obiectul vizitei mele, mi-a spus:

– Nu înţeleg de ce te amesteci în treaba aceasta, care e o chestiune a guvernului, nu a ţării, ca problema Transilvaniei. Şi mai puţin înţeleg de ce îţi pui obrazul pentru Ralea. A sunat apoi secretara şi a cerut dosarul cu informaţiile Misiunii asupra lui Ralea. Dosarul adus, a scos din el fotografia lui Ralea în uniforma de ministru al muncii în guvernul dictatorial al regelui Carol.

– Nu am dat pînă acum agrement pentru foşti miniştri în guverne fasciste, a ţinut el să precizeze, după ca mi-a arătat fotografia. Conform pactului de la Yalta ei ar trebui trimişi în judecată, nu să fie acceptaţi în guvern şi acum propuşi pentru a conduce legaţia de la Washington.

– Ai dreptate, i-am răspuns eu, şi te rog să mă ierţi de această inoportunitate, de care nu mi-am dat seama. Cu Ralea sînt coleg de specialitate, iar primul ministru a insistat foarte mult pentru a face această întrebare deoarece doreşte să evite un nou refuz de agrement care e neplăcut pentru ambele părţi. Te rog încă o dată să mă ierţi că lipsit de orice experienţă politică am făcut această greşeală. M-am ridicat apoi să plec.

– Aceasta nu, mi-a spus el, văzîndu-mă gata de plecare. Stai să luăm o cafea; altfel aş rămîne cu impresia că pleci supărat.

M-am reaşezat în fotoliu, a sosit cafeaua şi am început o discuţie – plăcută şi interesantă – asupra sentimentelor de profundă satisfacţie cu care poporul român a primit retrocedarea integrală a Transilvaniei cu toată inima sa însîngerată din cauza Basarabiei şi Bucovinei. Înainte de a pleca, mi-am îngăduit însă să reiau problema numirii lui Ralea.

– Pe cineva la Washington trebuie să avem, căci altfel nu e cu putinţă nici sosirea unui ministru american la Bucureşti, ceea ce ar însemna că relaţiile diplomatice nu sînt normalizate. Poporul nostru ţine însă la sosirea unui ministru american la Bucureşti deoarece are speranţa că va mai interveni şi în alte ocazii în favoarea sa. La ora actuală apoi un om *mai puţin nepotrivit* decît Ralea nu e posibil. Este un intelectual distins şi un om manierat…

– Îmi este teamă să nu ne facă vreo surpriză neplăcută, mi-a replicat el.

– Aceasta îmi vine greu să cred, am răspuns eu.

– Te-aş ruga totuşi să vorbeşti despre această temere a mea domnului prim ministru Groza, iar dînsul să-i vorbească şi lui Ralea. Nu e vorba de o surpriză politică, fiindcă sub acest unghi Ralea va trebui să îndeplinească misiunile pe care guvernul său i le cere. E vorba însă de o vorbă sau atitudine nepotrivită, care să jignească sensibilitatea poporului nostru…

– Aceasta cred că din capul locului nu e posibil deoarece Ralea e un om manierat, care n-a jignit pe nimeni, am ţinut să observ.

– Comunică-mi totuşi dacă domnul prim ministru stă bun garant pentru el, a ţinut el să spună.

Am comunicat primului ministru cele discutate. De existenţa dosarului eu am fost mirat, dar dînsul nu, iar atunci cînd a venit vorba despre uniforma Frontului Renaşterii Naţionale a început să rîdă.

– Dată fiind această schimbare la faţă de 190°, credeţi că putem exclude o nouă surpriză, domnule prim ministru?

– Sînt convins că da; mai ales că o nouă surpriză în curgerea vieţii noastre cu greu se mai poate întîmpla, a observat el.

A chemat pe Ralea şi l-a informat despre condiţia pusă de Berry.

– Dar aşa ceva nici nu intră în discuţie, ne-a asigurat el.

Primul ministru a ridicat telefonul, iar după ce a cerut legătura cu Misiunea Americană, mi-a trecut receptorul mie, pentru a comunica lui Berry răspunsul dorit, conform unui consemn în prealabil stabilit.

După sosirea agrementului, primul ministru mi-a propus să ofer o masă ministrului Berry, la care să-i invit pe Ralea şi Ripoşanu ca să le mijlocesc cunoştinţa. Aflînd despre ce e vorba, Berry a declinat însă invitaţia, trimiţînd în locul său pe Melbourne, adjunctul său. În atari condiţii Ralea nu a venit nici el, ci numai Ripoşanu, prim consilier şi el, însoţit de Radu Stoichiţa, elevul meu, care pleca ataşat cultural. Aş putea ataşa scrisoarea lui asupra discuţiilor purtate cu Groza, Ralea şi Berry, dată cu ocazia rejudecării mele.

După aproximativ un an, noul ministru de externe, doamna Ana Pauker l-a chemat pe Ralea pentru o conferinţă de lucru în cadrul căreia şi-a exprimat întreaga ei nemulţumire asupra relaţiilor lui cu personalităţile americane fără aprobarea prealabilă a ambasadei sovietice, pe care trebuie să o informeze asupra discuţiilor purtate. În cadrul aceleiaşi convorbiri i-a sugerat ţinerea unei conferinţe despre „Femeia americană“. Desigur, aşa cum o vedea ea, adică neserioasă, bigotă şi cu moravuri uşoare. A doua zi ziarele au reprodus conferinţa lui Ralea, comentînd pe larg observaţiile sale „caustice“ la adresa femeii americane. Era, de altfel, omul potrivit pentru a susţine atari acuzaţii deoarece la Washington plecase nu numai cu soţia şi fiica, ci şi cu amanta sa, plătită şi ea de statul român sub pretextul nu ştiu căror sarcini. Reîntors la Washington, pentru a-şi calma nervii, a plecat pentru o scurtă odihnă la Miami, dar nu cu soţia, ci cu amanta. Ziarele americane au comentat şi ele conferinţa, relatînd şi poziţia sa morală falsă. Femeile americane au identificat prezenţa lor pe plajă şi au aruncat cu ouă clocite după ei, fapt pentru care după trecerea unui scurt interval de timp Ana Pauker l-a rechemat, se pare chiar la cererea Departamentului de Stat.

În discursul său de „autocritică“ la Academia Română, al cărui membru era, a renegat şi puţinele sale scrieri de psihologie, în virtutea cărora ocupa poziţia de director al Institutului de Psihologie al Academiei, cu leafă mare şi maşină la scară. A criticat apoi şi mai vehement lucrările celorlalţi psihologi, ocupîndu-se îndeosebi de activitatea Institutului de psihologie de la Cluj, ilustrată prin lucrările cu idei pretins „retrograde“ ale lui Goangă, Rusu şi Roşca asupra „selecţiei capacităţilor“, „selecţiei copiilor înzestraţi“, „selecţiei copiilor dotaţi“ etc.

– Dar ce ne mai mirăm de ideile reacţionare ale acestui institut, spunea el, cînd este cunoscut faptul că cel de al doilea director al său a fost „odiosul spion american, N. Mărgineanu“. Fără comentarii! Observ doar faptul că despre lucrările mele nu a putut spune nici un cuvînt de critică.

La cîteva luni după acest ultim serviciu – făcut de această dată guvernului şi nu patriei mele – am fost scos de la Universitate în urma delaţiunilor lui Al. Roşca în cursul meselor oferite lui Crăciun şi Patrick, care şi-au găsit cuvenitul ecou în Comitetul judeţean de partid format cu precădere din maghiari, condamnaţi ulterior pentru lipsă de loialitate faţă de statul român. Ceea ce nu a putut face pe drumul autorităţilor de învăţămînt, Al. Roşca a obţinut pe drumul organelor de Securitate din timpul ocupaţiei staliniste. La mai puţin de un an, Petrovici şi Daicoviciu scot majoritatea profesorilor. În cazul facultăţii noastre aceştia sînt: Puşcariu, Lupaş, Dragomir şi Blaga, membri ai Academiei Române, apoi Bezdechi, Giuglea, Ghibu, Goangă, Sudeţeanu, Vuia, D. Popovici etc.

NĂPASTA

Eram în biroul meu de lucru cînd la ora 11 dimineaţa în ziua de 14 aprilie 1948 a sunat un inspector de securitate, care m-a „rugat“ în numele inspectorului general Patriciu să „poftesc“ la biroul său pentru a da unele informaţii asupra Asociaţiei Româno-Americane. Vorbea foarte prost româneşte.

M-am întors spre soţia mea şi am rugat-o să-mi pregătească sacul de vînătoare cu hainele necesare.

– Dar domnule profesor şi doamnă dragă, vă dau cuvîntul meu de onoare că nu e vorba de arestare deoarece atunci am fi venit noaptea şi mai mulţi. Or, acum precum vedeţi, am venit singur fiindcă e vorba numai de unele informaţii pe care le cere Ministerul de Interne.

Mi-am luat totuşi paltonul de vînătoare, anexînd şi mesada la el, deşi afară era cald.

La sediul Inspectoratului de Securitate din str. Republicii am fost condus în sala de primire şi nu la arestul din pivniţa clădirii.

– Vă rog să luaţi loc pînă anunţ pe tovarăşul inspector general, mi-a spus ofiţerul care m-a adus.

– Să fie oare adevărat ce mi-a spus acasă!? – mi-am zis eu.

După cîteva minute a ieşit însă din biroul inspectorului general un alt ofiţer, Breiner, pe care-l cunoşteam.

– Conduceţi pe dl. profesor la arest ca pe oricare deţinut, a spus el sergentului de serviciu.

Clădirea în care se afla Inspectoratul de Securitate fusese a Comandamentului Corpului de Armată din Cluj şi a primit noua ei destinaţie numai de două, trei luni. În pivniţa ei se construise un număr de vreo 20–30 celule de cîte un metru lărgime şi doi metri lungime, zidurile de beton fiind încă umede. Înăuntrul lor era o laviţă de lemn lungă de un metru şi jumătate şi lată de aproximativ 25–30 cm. Spre coridorul îngust dintre celule era o uşă de lemn nevopsită. Aerul venea pe sub uşă unde era un spaţiu liber de 2–3 cm. Loc să mă mişc nu era. Nu era nici lumină, iar în primele clipe întunericul a fost beznă deplină. M-am aşezat pe laviţă ca să-mi revin. Am revăzut clipa despărţirii de soţie. Copiii au fost, din fericire, la şcoală aşa că durerea despărţirii a fost mai uşoară. Am revăzut şi şcoala din Obreja, în care am învăţat atunci cînd am fost mic ca ei. Disperarea însă nu m-a cuprins, probă că după o jumătate de ceas m-am întins pe laviţă şi am adormit.

La scurt timp însă am fost trezit de şoapte rostite încet. Nu mi-am dat seama imediat unde sînt, iar la ridicarea în picioare m-am lovit cu capul de peretele de beton. Am crezut că am vedenii. Mi-am revenit cînd şoaptele s-au repetat.

– De ne-ar judeca odată, a spus unul din celula de vis-à-vis. La închisoare oricum avem mîncare de trei ori le zi, nu ca aci o singură zeamă cu trei, patru boabe de fasole şi fără pîine, a adăugat el.

– Taci că vine masa, a şoptit grăbit vecinul din stînga mea.

În adevăr, după cîteva clipe am simţit un miros vag de fasole, iar în momentul cînd omul care împărţea mîncarea s-a apropiat de celulele noastre, am auzit şi turnarea supei în farfuria de metal. Uşa s-a deschis şi la celula mea iar un gardian mi-a întins porţia mea. Era cum spusese cetăţeanul din faţă. Cum răceala şi umezeala zidurilor de beton îmi intrase în oase, am băut-o ca să mă încălzesc.

– Nu mai pot de foame, a spus vecinul din faţă după ce gardianul a adunat farfuriile şi a plecat.

– Nici eu, a răspuns cel din stînga mea. Doamne, ce iad! – a adăugat el.

– Se pare că e un arestat nou în celula din dreapta ta. Bate-i în perete şi vezi cine-i.

– Sînt profesorul N. M. de la Universitate, am spus eu.

– Doamne Dumnezeule, v-au arestat şi pe Dv! – a spus cel din faţa mea. Eu sînt avocatul X. V-a bătut rău la ancheta de azi noapte?

– Am fost arestat doar azi la ora 11, am răspuns eu. Şi adus în celulă fără să fiu anchetat, am ţinut să observ.

– Dar cum se poate aceasta, căci arestările se fac noaptea, iar anchetarea cea mai dură e imediat după arestare. Să ştiţi că atunci aveţi noroc căci vă duce în altă parte şi scăpaţi de iadul acesta, în care pierim de frig, foame şi bătăi. Anchetatorii sînt aproape numai maghiari şi evrei şi îşi varsă toată ura asupra noastră, fără să fim vinovaţi cu nimic, decît că nu sîntem comunişti.

În adevăr, la ora două noaptea, gardianul a deschis uşa, spunîndu-mi:

– Scoală-te şi vino repede.

Am crezut că mă duc la anchetă, dar ofiţerul de serviciu din hol mi-a dat cravata, nu însă şi şireturile de la pantofi, pe care le-a dat sergentului din stînga sa.

– Sergentul vă conduce la gară, mi-a spus, întorcîndu-se spre mine. Mergeţi în faţa sa, dar nu vă îndepărtaţi de el căci are ordin să vă împuşte. Cu el n-aveţi voie să vorbiţi.

Pe strada Republicii şi strada Napoca nu era nimeni. Sergentul a prins curaj şi m-a întrebat cine sînt. Dîndu-şi seama că sînt om de încredere mi-a spus că mă duce la Direcţia generală a Securităţii din Bucureşti şi că, în adevăr, are ordin să tragă în mine dacă încerc să fug. I-am spus că poate fi liniştit deoarece nu voi încerca acest lucru, neavînd nimic pe conştiinţă.

– Dar de ce v-a arestat? – a întrebat el.

– Aşa cum nu ştii d-ta, nu ştiu nici eu.

– Aţi fost legionar?

– Nu, dimpotrivă, am fost împotriva lor.

– Din ce partid faceţi parte?

– Din nici unul.

– Dar atunci de ce v-a arestat totuşi?

– Poate fiindcă sînt vicepreşedintele Asociaţiei Româno-Americane şi am studiat în America.

– Vai de mine, asta nu-i bine. Şi eu am fost prins ca soldat în Germania şi tare mi-e frică să nu se afle că atunci mă arestează şi pe mine.

Omul părea de bună credinţă.

– Aveţi bani ca să vă cumpăraţi mîncare deoarece nu v-au dat hrană?

– Nu am, iar necazul şi mai mare este că nu am haine de schimb. De aceea te-aş ruga să luăm un taxi şi să trecem pe la mine acasă ca să-mi iau haine şi de mîncare.

– Dacă află ticăloşii ăştia, streini de neamul nostru, mă arestează şi pe mine.

– Fii liniştit căci precum vezi nu e nimeni pe stradă, iar şoferului îi vom spune să oprească pe o stradă alăturată casei mele.

Omul a fost de acord, iar la sosirea mea soţia s-a bucurat chiar dacă a văzut sergentul lîngă mine. Mi-a pregătit în grabă rucsacul cu haine şi merinde, iar eu am trecut pentru o clipă să-mi văd copiii. Băiatul, de opt ani, dormea dus, dar fetiţa, de 12 ani, s-a trezit, dormind şi ea foarte agitată ca şi mama ei, care nu a adormit de loc. La despărţire s-a legat de gîtul meu şi nu voia să mă lase să plec. *A fost cea mai grea clipă din viaţa mea*.

De la soţie am aflat că îndată după ridicarea mea, au venit trei agenţi şi au percheziţionat timp de două ore casa. Păreau deziluzionaţi că nu au găsit nimic, dar au luat totuşi două cărţi, care erau pe birou. Era cartea lui Kerr despre *România* şi *Limba română* de Puşcariu. Caracterul lor subversiv l-au judecat, după toată posibilitatea, în funcţie de titlul lor, căci româneşte corect nu vorbea niciunul, mi-a spus soţia mea.

– Poate că scapi, a adăugat soţia, fiindcă nu păreau deloc mulţumiţi cu ce-au găsit. Doamne Dumnezeule, sînt atît de îngrijorată de ceea ce ai să păţeşti!

– Draga mea, mă ştii bărbat, nu rahat, i-am răspuns eu, exprimînd ultimul cuvînt pe limba

mea de copil de la Obreja.

– Îţi mai arde şi de glume, a spus soţia mea, rîzînd şi plîngînd în acelaşi timp.

– Să ai o singură grijă: copiii să nu rabde de foame. La nevoie vinde tot; le vom cumpăra iarăşi. Am îmbrăţişat-o apoi repede şi am plecat în grabă ca să nu-şi dea seama de sughiţul de plîns care-l simţeam în gît.

– Doamne Dumnezeule, a spus sergentul, dar ce blestem o fi pe neamul nostru, domnule profesor?

Obosit de atîta emoţie, în tren am adormit, dar la Teiuş m-am trezit. La distanţă de 10 km urma halta din Cisteiu, iar peste Tîrnava, Obreja, satul meu natal. Meleagurile copilăriei mele m-au emoţionat din nou. Pe drumul de la Cistei la Blaj am retrăit şi plecarea mea la şcoală în carul tras de boulenii dragi ai copilăriei mele.

Pe Cîmpia Libertăţii de la Blaj am revăzut o clipă şi Marea Adunare din 1918, iar în urechi mi-a răsunat cîntecul ei:

> Preoţi cu cruce-n frunte, căci oastea e creştină,
> Deviza-i libertate, iar scopul e prea sfînt.

Acum soldaţii noştri erau învăţaţi să cînte:

> O Moscova, o patrie!

Cei care mai cîntau *Răsunetul* lui Mureşanu erau acum numai cei de la închisori.

În gara de la Braşov se vindeau ziarele cu noua Constituţie, elaborată după demiterea regelui şi votată de parlament în ziua arestării mele. Am cumpărat ziarul, iar la *Drepturile omului* am citit că nici un cetăţean al ţării nu poate fi reţinut de organele miliţiei mai mult de o lună, fără să fie eliberat dacă nu i se poate stabili vreo culpă sau fără să fie dat organelor de justiţie dacă e vinovat.

– Este totuşi ceva mi-am spus eu, dar la Malmaison mi s-a spulberat şi această iluzie, deoarece după trecerea unei luni, la întrebarea privitoare la acest articol din Constituţie, anchetatorii mei au început să rîdă.

– Lasă, nu-ţi fă griji, mi-au spus ei. Comunismul e doar socialism ştiinţific, nu utopic, şi a găsit soluţie şi pentru treaba aceasta.

Am sosit la Bucureşti seara la ora nouă, iar după ce trenul s-a golit, au urcat în vagonul meu patru agenţi, doi dinspre o uşă, iar ceilalţi dinspre cealaltă.

– Cum, măi tovarăşe, l-ai adus numai tu singur? – au întrebat ei pe sergent.

– Păi am sosit cu bine, a răspuns acesta.

Am coborît din vagon cu doi agenţi în faţă şi cu alţi doi în spate şi am fost condus la o maşină, care se afla pe peronul gării. Am fost aşezat la spate între doi agenţi. Un al treilea a trecut lîngă şofer. Cu o a doua maşină a venit cel de al patrulea agent, împreună cu sergentul. La Direcţia generală a Securităţii am fost condus la *Secretariat*. Ofiţerul dinăuntru a semnat îndată ordinul de predare, pe care l-a reînapoiat sergentului, care a plecat, uitîndu-se îngrijorat la mine. Din biroul alăturat a ieşit un alt ofiţer, care a preluat cărţile sechestrate.

– Dar pe acestea de ce dracul le-au ridicat? – a întrebat cel din biroul alăturat, căruia ofiţerul probabil că i le-a dat.

La vreo jumătate de ceas a sosit şi Nikolski, directorul general al Securităţii, pe care l-am cunoscut după pometii lui de mongol. Nemulţumit de „prada“ de la percheziţie a rămas şi el, aşa cum am înţeles în momentul cînd unul din inspectori s-a reîntors cu prada că să o dea secretarului.

– Cheamă agenţii să-l ducă şi trimite şi cărţile acestea a spus el.

Că scăpam de Nikolski, m-am bucurat deoarece sălbăticia bătăilor lui era la ora aceea cunoscută de toată lumea. Că la Malmaison mă aşteptau criminali la fel de odioşi, nu ştiam încă.

La Malmaison

La Malmaison am fost dezbrăcat la piele, iar doi agenţi au controlat cu de-amănuntul hainele sub supravegherea unui al treilea, care părea şeful arestului.

– Aşază-te în brînci, mi-a spus el după terminarea percheziţiei.

Nu am priceput.

– Aşază-te, mă, în mîini şi în picioare ca să-ţi controlez gaura curului, futu-te în cur pe mă-ta, dobitocule, a spus şeful arestului. Ca să redau autenticitatea scenei şi a locului unde mă aflam, sînt obligat să redau exact cuvintele lui. La sfîrşit cel care m-a controlat mi-a dat şi una cu piciorul în fund, ca să fie pe placul şefului său.

Mi s-au reînapoiat hainele şi cu ele în braţe am fost condus imediat la celulă. Celula avea doi pe doi metri, două paturi suprapuse, o măsuţă şi un scaun. Fereastra era deasupra uşii şi da în coridor. Am îmbrăcat cămaşa şi indispensabilii şi m-am băgat în pat. Eram tulburat şi mort de oboseală. După cîteva minute însă şeful arestului – o namilă care semăna mai degrabă cu un urangutan decît cu un om – a deschis uşa.

– Te-ai şi băgat în pat, hai? Îmbracă-te repede că nu te-am adus aici să dormi.

În sala de anchetă mă aşteptau aşezaţi la o masă mai lungă patru mutre grave. Le-am spus „bunăseara“, dar nu mi-au răspuns.

– Stai jos, mi-a spus unul de la mijlocul rîndului, arătîndu-mi scaunul de la masa din partea opusă lor.

– Cînd, unde şi de cine ai fost angajat ca agent de Serviciul american de spionaj în timpul studiilor din America?

– Nu pricep rostul acestei întrebări, am răspuns eu. În America am fost cercetător ştiinţific la universitate în calitate de bursier al Fundaţiei Rockfeller. Ca şi d-rul Bagdasar…

– Nu te lega de numele profesorului Bagdasar că-l murdăreşti, iar pe noi să nu ne minţi *că ştim şi laptele pe care l-ai supt de la mă-ta*. Par'că noi nu ştim că Fundaţia Rockefeller era o oficină a Serviciului de spionaj. Ce, ne-a spus-o chiar profesorul Bagdasar, dar el a fost cinstit şi la reîntoarcere s-a lepădat de gangsterii aceştia de americani, în vreme ce tu, ticălosule, ai trădat pînă în ceasul din urmă, cînd te-am arestat.

– Bine, dar atunci de ce nu aţi anunţat şi pe prim-ministrul Groza ca să nu facă apel la serviciile mele?

Drept răspuns s-a sculat de pe scaun, a venit la mine şi m-a pălmuit groaznic. A doua zi obrazul stîng îmi era aşa de umflat încît acoperea o parte a ochiului. Canalia era şi stîngaci. Semn rău.

– Cu tov. prim-ministru am să stau eu de vorbă mîine dimineaţă ca să-i raportez crimele tale, iar dacă-i mai pomeneşti numele te trimit imediat la beci ca să-ţi primeşti răsplata. Palmele au fost doar un avertisment.

Spre norocul meu în sală a intrat un domn bine legat, de aproximativ 50 ani, iar cei patru anchetatori s-au ridicat repede în picioare, salutîndu-l respectuos:

– Să trăiţi, tov. secretar general!

– Ei, recunoaşte? – a întrebat noul venit.

– Nu încă, a răspuns anchetatorul, dar avem noi ac de cojocul lui. Probele noastre de altfel sînt prea evidente ca să poată fi contestate.

– Vă rog atunci să mi le spuneţi şi mie ca să fac imediat dovada inexactităţii lor, am replicat eu.

– Nu tu anchetezi, mi-a spus anchetatorul.

– Domnule profesor, mi-a spus noul venit, ai tot interesul să recunoşti cinstit vina dtale deoarece aceasta îţi va uşura mult pedeapsa.

– Care vină, domnule secretar general? Spuneţi-mi-o şi mie că eu nu ştiu nici una, ci doar pledoaria mea pentru retrocedarea integrală a Transilvaniei, solicitată de d-l prim-ministrul Dr. Petru Groza şi încoronată de succes, fapt pentru care m-a asigurat de recunoştinţa ţării…

– Ţi-am spus să nu pomeneşti de numele tov. prim-ministru – a repetat anchetatorul – răstindu-se la mine. Ţi-ai bătut joc destul de bunăcredinţa sa…

– Da ce, domnul prim-ministru e copil?

– Îţi spun pentru ultima dată că n-ai voie să pui întrebări…

După ce secretarul general a făcut anchetatorului semn să tacă, mi-a spus:

– Domnule profesor, noi cunoaştem toate acestea, dar d-ta ai jucat dublu…

– Cu cine, domnule secretar general, căci ministrul Berry şi adjunctul său erau reprezentanţii Departamentului de Stat, nu ai Serviciului de spionaj. Spuneţi-mi Dv. un caz cînd un ministru plenipotenţiar a făcut el însuşi spionaj?

– Iar întrebi! – s-a răstit anchetatorul, dar secretarul general i-a făcut din nou semn să tacă.

– Da, dar nu o să spuneţi nici dv. că America nu are spioni în ţara noastră? – a afirmat secretarul general.

– Probabil că da, poate chiar sigur, dar eu nu am cunoscut niciunul. Mă întreb dacă-i cunoştea şi ministrul Berry căci doar ştiţi foarte bine că agenţii secreţi *sînt secreţi*, aşa cum însăşi denumirea lor arată.

– Dar aţi cunoscut şi ofiţeri americani, ori Biroul II ce face?

– Am cunoscut numai pe lt. colonelul Hostler la o masă în casa lui Shea, consilierul de presă. L-am mai văzut o singură dată cînd a vizitat Uzinele Reşiţa, însoţit de ing. Manciu, secretar general al D-lui ministru Gheorghiu-Dej…

– Nu mai este, a întrerupt anchetatorul grăbit. E aici şi el şi a recunoscut că era spion, spunîndu-ne că a fost angajat chiar de d-ta…

Secretarul general i-a făcut, din nou semn să tacă. Din indiscreţia anchetatorului mi-am dat însă seama că nu numai ing. Manciu, ci şi ing. Popp este arestat.

– Prostia aceasta Manciu nu o poate spune am afirmat eu, iar ca să revin la lt. col. Hostler, convorbirea cu el a fost în ambele cazuri cu persoane străine de faţă. Ministrul Berry, de altfel, a dat dispoziţie subalternilor săi să nu mă invite cînd au ofiţeri la masă şi să evite orice întîlnire a mea cu ei.

– Dar de ce? – a întrebat anchetatorul.

– Tocmai ca să ferească de suspiciuni, am răspuns eu.

– Şi de ce să te ferească?

– Am studiat la aceeaşi universitate, avem cunoştinţe comune, iar în curgerea vremii la stima noastră reciprocă am adăugat şi prietenia noastră. Cu ea am reuşit în pledoaria mea asupra retrocedării Transilvaniei. Şi tot în virtutea ei am obţinut şi agrementul pentru numirea lui Ralea ca ministru la Washington, serviciu solicitat tot de prim-ministru…

Anchetatorul turba că secretarul general mă lăsa să vorbesc. S-a sculat de la masă şi se plimba furios. Din nenorocire pentru mine, secretarul generală părea să-şi dea seama şi el că un dialog la rece, cu argumente raţionale şi cu dovezi palpabile, nu va duce la bun sfîrşit.

– Mie îmi pare foarte rău, domnule profesor, că d-ta nu vrei să „colaborezi“ cu noi, căci eu de aceea am venit, mi-a spus el într-un tîrziu. Eşti om cu cap şi cu multă carte. Dar, mă rog, treaba d-tale… pînă la urmă tot ai să recunoşti. Eu însă mă gîndeam să te ajut.

După aceste cuvinte s-a ridicat şi a plecat, însoţit de anchetator. La cîteva minute anchetatorul s-a reîntors, împreună cu şeful arestului, care m-a dus la beci. Aici alţi doi gealaţi m-au legat la mîini şi apoi între genunghi şi mîini mi-au băgat un băţ, M-au ridicat, aşezînd băţul pe doi stîlpi. Corpul îmi rămăsese astfel în aer, cu capul în jos, iar picioarele în sus. Şeful arestului a început să mă lovească în fese cu un baston de cauciuc înlăuntrul căruia era sîrmă împletită. În starea de emoţie în care eram, durere prea mare nu am simţit, dar dimineaţa, cînd ancheta s-a sfîrşit şi am fost lăsat la celulă, mi-am dat seama, spre surpriza mea, că fesele îmi erau complet vinete. Şi mai tristă a fost surpriza cînd mi-am dat seama că urinez sînge.

– Ei, ţi-au intrat minţile în cap? – a spus anchetatorul, vădit satisfăcut.

Am tăcut.

– Să ne spui cînd şi unde l-ai cunoscut pe Iuliu Maniu şi care au fost relaţiile cu el, a spus anchetatorul ceva mai blînd.

După ce am terminat, mi-a spus cu un ton batjocoritor:

– Zi, spionaj n-a făcut nici acest trădător de rînd? Dar a recunoscut el însuşi acest lucru şi de aceea e şi condamnat.

– Din ceea ce am citit în ziare, nu a reieşit acest lucru, am replicat eu.

– Şi ce, vrei să spui că nu e trădător?

– A fost suprema expresie a democraţiei în patria noastră, scrie în Enciclopedia sovietică.

– Lasă-ne şi nu fă pe deşteptul, că ştim şi noi. Aţi fost nişte trădători ordinari cu toţii, a afirmat el mulţumit de sine.

– Da cu banii de la americani ce aţi făcut?

– Nu am luat nici un ban de la americani, ci ing. Popp a depus la McDonald, adjunctul de presă al lui Shea, 2500 dolari pentru a-i păstra în vederea unor eventuale zile grele. Pe mine, pe de altă parte, McDonald m-a rugat să-i aduc unele alimente din satul meu deoarece la Bucureşti se găseau cu greu. Echivalentul lor în valută americană a fost de 50 dolari. L-am rugat şi eu să păstreze această modestă sumă pentru eventuale medicamente sau suc de lămîie şi portocale pentru copii.

– Şi cum poţi să dovedeşti aceste afirmaţii? – a întrebat el.

– Fie că mă lăsaţi să vorbesc la telefon, fie că îmi daţi voie să-i scriu un bilet în care să-i cer „cei 50 dolari pe care-i am la el“. Ori, găsiţi Dv. altă soluţie, din care să rezulte această sumă.

– Să lăsăm treaba aceasta la o parte. Ce-aţi făcut cu banii de la americani, căci aţi ridicat bani grei?

– De ce atunci am mai simţit nevoia să depunem sumele modeste de mai sus?

– Ţi-am spus că nu ai dreptul să pui întrebări, dar se vede că nu-ţi e bine, a replicat el.

– Întrevederea secretă dintre Lucreţiu Pătrăşcanu şi ministrul Berry cînd şi unde a avut loc?

– Nu ştiu de nici o întrevedere între Pătrăşcanu şi Berry, am răspuns eu.

– Măi, să fie al dracului, nu ştie nimic, dar a fost amestecat în toate – a spus anchetatorul – întorcîndu-se spre ceilalţi trei care pînă acum nu au spus un cuvînt. Ascultă, unde te crezi? – a spus răstit, întorcîndu-se spre mine. Ce crezi că poţi să-şi baţi joc de noi? Bagă-ţi minţile în cap că altfel e de rău. Pătrăşcanu ne-a declarat el însuşi acest lucru, iar dacă vrei îl aducem să-şi spună chiar el că minţi fără nici un obraz. Că e aici şi el.

– Vă rog să-l aduceţi. Pătrăşcanu e om serios şi nu poate spune baliverne.

Înfuriat, s-a ridicat de la masă şi a început să se plimbe nervos. A sunat. Şeful arestului a sosit imediat.

– Luaţi-l şi administraţi-i o nouă lecţie, că nu vrea să înţeleagă.

În timpul cît gealaţii mă legau din nou, a coborît şi el în beci, luîndu-l pe şeful arestului la o

parte, ca să-i spună ceva. M-am aşteptat la mai rău. Dar de această dată loviturile mi-au fost administrate cu o coadă de mătură peste talpa bocancilor, pe care m-au pus să-i încălţ înainte de a fi legat. Loviturile au fost mai puţin dureroase şi ca să nu le simt am început să le număr. Au fost 40. În timp însă ce gealaţii s-au repezit să mă ia jos, o altă namilă de aproape doi metri – care asistase şi la anchetă, dar numai pentru intervale scurte – a cerut băţul de cauciuc şi a început să mă lovească furios peste fese. La a şaptea lovitură am leşinat de durere, fiindcă îmi atinsese şi testiculele. Cînd m-am trezit eram ud leoarcă. Aruncau apă cu găleata asupra mea. Era şi anchetatorul de faţă. Am urcat treptele coridorului, dus la braţ de cei doi gealaţi. În spatele meu am auzit vocea anchetatorului:

– Să ştii că n-a fost legionar, ci a luptat împotriva lor, bucurîndu-se de întreaga simpatie a studenţilor evrei…

În sala de anchetă, unul din coanchetatori, care n-au spus pînă acum un cuvînt, dîndu-şi seama de ceea ce s-a întîmplat, părea sincer revoltat.

– Domnule procuror – s-a adresat el celui care a condus ancheta – să-l lăsăm acum pe dl. profesor să meargă la celulă să se odihnească. E de altfel ora cinci.

– Da, este adevărat, e chiar trecut de cinci. În sfîrşit, domnule profesor, ne pare rău, dar numai d-ta eşti de vină. Şi să ştii că o păţeşti şi mai rău dacă mai continui cu încăpăţînarea aceasta, care n-are nici un rost că pînă la urma urmei tot ai să recunoşti. Du-te la celulă şi te culcă. La ora nouă, şeful arestului va veni ca să-ţi aducă hîrtie, cerneală şi condei. Îţi mai dăm încă o şansă. Scrie despre tot ceea ce te-am întrebat, dar nu mai umbla cu minciuni, ci spune-ne *adevărul adevărat* că altfel e de rău. De la beci se poate ieşi şi cu picioarele înainte, aceasta să şti…

Am adormit greu deoarece simţeam în urechi bătăile inimii, care a luat-o razna şi nu o mai puteam stăpîni. Am fost trezit de mîna gardianului, care-mi scutura braţul.

– N-ai voie să dormi cu faţa la perete. Trebuie să dormi numai cu faţa spre bec şi cu mîinile afară din pătură.

Mai le era teamă şi că mă sinucid. De fapt, după o atare noapte, profesorul George Manu de la Catedra de Fizică a Universităţii din Bucureşti, cu care ulterior am fost judecat, şi-a tăiat vinele cu muchea barei de fier a patului. În timpul cît eram scos la toaletă la reîntoarcere observam în partea opusă a coridorului două celule cu uşa deschisă şi un gardian aşezat pe scaun în faţa celulei. De la Manu am aflat că în una era el, iar în cealaltă Pătrăşcanu, supravegheaţi fiind amîndoi ca să nu se sinucidă.

La ora nouă am fost trezit şi mi s-au adus cerneală, stilou şi hîrtie. Am început să scriu, dar stam foarte greu pe scaun din cauza rănilor şi a testicolului umflat. Pe la orele 12 noul şef de arest, care mi-a adus hîrtia, s-a reîntors să vadă cît am scris. Aveam doar o pagină şi jumătate. El îmi adusese 25 coli.

– De ce ai scris atît de puţin?

– Nu pot sta pe scaun din cauza durerilor. Îmi este apoi un testicol foarte umflat din cauza loviturii.

– Ia pătura de pe pat şi aşeaz-o pe scaun.

La aceasta mă gîndisem şi eu, dar gardianul de serviciu mi-a cerut să o pun înapoi pe pat, amenînţîndu-mă cu bătaia.

După un ceas a venit şi medicul, care m-a examinat şi mi-a luat tensiunea.

– Ai avut tensiune? – m-a întrebat el.

– Nu, am avut-o perfect normală, 7 cu 14.

A dat nemulţumit din cap.

– Am să-ţi trimit un supozitor pentru testicule. Pune şi o batistă udată cu apă rece, dar bine stoarsă şi apoi schimb-o din ceas în ceas.

După masă durerile la testicule s-au mai domolit şi astfel am mai putut scrie vreo opt pagini.

La ora opt primul şef de arest a venit şi a luat colile scrise. După un ceas a revenit şi m-a scos din nou la anchetă. În sală am găsit aceleaşi persoane, iar, după ce m-am aşezat pe scaun, cel care conducea ancheta a luat colile scrise şi le-a rupt, spunîndu-mi:

– Nu te-ai lăsat de rea credinţă şi continui să-ţi baţi joc de noi. Se vede că lecţiile nu ţi-au ajuns, dar nu-i nimic. Mai există şi ouă fierte sub umeri ori ace sub unghii sau măsele rupte de cleştele…

Mi-a întins apoi cîteva coli de hîrtie, spunîndu-mi:

– Uite, aici e şi cerneală şi condei. Ia şi scrie numele şi prenumele, data şi locul naşterii, numele părinţilor, profesiunea… De-asupra scrii „Declaraţie“ şi apoi „subsemantul“… Acum începe şi scrie rezumatul meu asupra declaraţiilor d-tale de ieri noapte. Începem cu americanii. Scrie! „L-am cunoscut pe ministrul Berry şi primul său consilier Melbourne la Sibiu cu ocazia…

După ce am ajuns la rezumatul conversaţiilor cu ei, anchetatorul încerca să strecoare noi fraze, din care să reiasă că americanii au cerut la început informaţii secrete, pe de o parte, şi organizarea unei mişcări de rezistenţă împotriva URSS-ului, pe de altă parte.

– N-am spus aceste lucruri şi nu scriu aceste fraze, am răspuns eu.

– Da ce, eu sînt nebun să-ţi dictez altceva decît ce ai declarat ieri seara? – a replicat el, uitîndu-se spre ceilalţi coanchetatori pentru a avea aprobarea lor. Anchetatorul din dreapta nu părea însă mulţumit cu procedeul folosit şi a spus:

– Tovarăşe procuror, să lăsăm pe dl. profesor să ne răspundă întîi verbal la întrebarea dv. şi apoi după aceea, dacă rezumatul său nu e bun, atunci să-i reamintim noi ce a spus.

– Tovarăşul reprezentant al NKVD-ului e de acord? – a întrebat procurorul pe vecinul său din stînga. Acesta a dat afirmativ din cap.

„În cadrul discuţiei am ridicat problema retrocedării integrale a Transilvaniei“.

– Da, a spus imediat procurorul, întrerupîndu-mă, şi „ministrul Berry a pus imediat condiţia ca noi să ne manifestăm adeziunea noastră faţă de politica americană şi să organizăm o mişcare de rezistenţă împotriva guvernului român şi a Uniunii Sovietice…“

– Dar, domnule procuror, vizita ministrului Berry şi a lui Melbourne a fost în preajma Crăciunului 1944 cînd guvernul era format din toate cele patru partide, iar preşedintele de Consiliu era generalul Rădulescu, am observat eu.

– Da, aşa-i, a observat ultimul anchetator din dreapta, care propusese ca procurorul să întrebe, iar eu să dau răspunsul verbal, pe care apoi ei să-l corecteze dacă nu e exact.

Tot ce a putut reieşi din cele scrise de mine în aceste condiţii a fost vizita consilierului de presă Shea la Reşiţa, făcută împreună cu ing. Manciu, din care – după anchetatori – se putea deduce că au venit pentru secrete militare. Ceea ce am refuzat să semnez.

– Consilierul de presă Shea nici n-a vizitat fabrica, ci a dat un film la Casa Sindicatului muncitoresc şi apoi a luat masa la direcţia Uzinelor, după care a plecat pe domenii la Vila Klaus, unde a dormit o noapte, am ţinut eu să observ.

– Şi ce, n-a văzut că uzina e în plină activitate şi că fabrică tunuri şi bombe marine? – a replicat anchetatorul principal.

– Ca să vadă aceste lucruri trebuia să intre în fabrică, am răspuns eu.

– Lasă că ai avut d-ta grijă să-i spui, a spus el.

Aici este cazul să observ că membrii Comisiei de Armistiţiu – ruşi, englezi şi americani – aveau voie, în virtutea armistiţiului, să viziteze orice fabrică. Aşa, de pildă, a doua zi după ce armata sovietică a intrat în capitală, o comisie de trei ofiţeri sovietici au venit la Direcţia generală a Uzinelor Reşiţa din Bucureşti şi au cerut planurile de operaţii ale tunului antitanc fabricat în uzine, care le-a pricinuit foarte mari pagube. Cereri similare puteau face şi membrii Misiunii Engleze şi Americane, dar, după ştiinţa mea, nu au făcut.

Hărţuiala a durat pînă la miezul nopţii, cînd şeful arestului a sosit cu fripturile de la

restaurantul de vis-à-vis şi anchetatorii au început să mănînce. Anchetatorul din dreapta a avut omenia să-mi ofere şi mie o felie de pîine cu puţină carne. Ca să nu-l jignesc, am primit.

– Nu o meriţi, mi-a spus procurorul, uitîndu-se cu ură la mine şi cu dezaprobare pentru coanchetator.

La început acest coanchetator m-a speriat şi la brutalizări de la el m-am aşteptat. Era scurt şi îndesat, cu albeaţă la ochi şi avea braţele tatuate cu şerpi şi corpuri de femei. Ulterior mi-am dat însă seama că era de bunăcredinţă şi dorea dovezi reale asupra vinei mele, nu simple insinuări, făcute de procuror cu totală reacredinţă. Procurorul, pe de altă parte, fuma numai ţigări americane, iar după masă, la cafea, oferea şi celorlalţi, spunînd:

– Fumează şi dta, măi tovarăşe, o ţigară bună.

Coanchetatorul din dreapta refuza însă să primească, spunînd:

– Mie îmi plac „Naţionalele“ noastre.

La reluarea anchetei, procurorul a spus:

– Nu vrei să recunoşti că ai făcut spionaj deşi te-ai dus cu Shea la Reşiţa, dar atunci cu Paul de ce ai lucrat?

– Nu ştiu cine e acest Paul, am răpuns eu.

– Cum nu ştii, Cu Paul Tomşa, a replicat el înfuriat de reaua mea credinţă, pe care avea convingerea că o poate dovedi.

– Nu cunosc acest nume, am răspuns eu.

– Cum nu-l cunoşti, a spus înjurîndu-mă apoi în modul cel mai ordinar. Plin de revoltă, cum dorea să pară, s-a sculat de pe scaun, a venit la mine şi mi-a ars alte palme. Satisfăcut, s-a reîntors la loc, spunînd celorlalţi anchetatori:

– Minte, măi tovarăşi, cum n-am mai pomenit.

– Dar eu nu cunosc nici un Paul Tomşa, am replicat scos din minţi.

Procurorul s-a reîntors să mă lovească din nou, dar coanchetatorul din dreapta l-a oprit.

– Un moment, tovarăşe procuror, că Tomşa e aici şi mă duc să-l întreb.

La reîntoarcere a spus cu vădită satisfacţie şi el:

– Dl. profesor are dreptate, Tomşa nu-l cunoaşte. Îl cunoaşte numai pe ing. Popp nu şi pe dl. prof. Mărgineanu.

– Ei, îmi pare rău, dar de vină este tot dl. cu minciunile d-sale, a ţinut el să spună ca să se scuze faţă de coanchetatori.

După acest ghinion aplombul procurorului a scăzut şi s-a mulţumit cu ruperea răspunsurilor mele scrise. Lipsa de succes îl obosise, iar pe la orele patru, după o scurtă consultare cu ceilalţi coanchetatori, mi-a spus:

Te duci înapoi în celulă, te lăsăm să dormi din nou pînă la ora nouă şi apoi scrie despre tot ceea ce te-am întrebat în seara şi noaptea aceasta. Dar încă o dată îţi spun nu umbla cu minciuni că pe noi în eroare nu ne duci. E spre binele dtale ca să nu ajungem la alte metode.

La rezultatele dorite, procurorul nu a ajuns nici în următoarele două nopţi, iar în ziua a cincea am fost scos la anchetă mai devreme. În sală erau secretarul general şi procurorul. Am trăit o clipă de speranţe. Spre deziluzia mea însă a început acum să ţipe şi secretarul general, proferînd aceleaşi împrejurări şi ameninţări ca şi procurorul.

– Crezi că o să vă lăsăm să vă bateţi joc de revoluţia socialistă şi de clasa muncitoare? Nu, apărăm clasa muncitoare chiar dacă trecem peste mormintele voastre. Drept argument pentru a mă convinge că cele spuse sînt adevărate, a venit la mine şi m-a dat cu capul de perete. S-a reîntors apoi spre procuror şi i-a spus:

– Fă-l să simtă dreptatea clasei muncitoare pe care o apărăm!

După plecarea lui a venit şi procurorul cu morala sa:

– Vezi dta în ce situaţie mă pui! Sînt şi eu intelectual ca şi dta, dar nu vrei să înţelegi. Află că

am cerut pedepsirea tovarăşului care te-a lovit peste testicole, călcînd ordinele mele. Medicul m-a asigurat însă că nu vei avea complicaţii şi mă bucur, spre binele dtale. Dar totuşi nu vrei să înţelegi că de aici pînă nu-ţi recunoşti vina nu ieşi. Popp şi Manciu, la fel ca şi ceilalţi din conducerea Reşiţei, au recunoscut. Numai dta nu vrei să recunoşti şi mă obligi la măsuri de pedeapsă pe care nu le doresc.

– Dar, domnule procuror, în acest caz, cum spuneţi dv., justiţia are un motiv în plus să mă condamne deoarece îmi asum răspunderea declaraţiilor mele şi în faţa ei.

– Eu cred mai degrabă că dta nu-ţi dai seama pe ce lume trăieşti, a răspuns el. Dar pînă la urma urmei ai să vezi că tot ai să recunoşti.

Cum ancheta din următoarele două, trei nopţi rezultate satisfăcătoare pentru ei nu a dat, am fost trimis iarăşi la beci, dar bătut numai peste talpa bocancilor, ceea ce suportam fără teamă. Brutală şi jignitoare era numai atitudinea şefului de arest şi a gealaţilor săi, care continuau cu înjurăturile lor, dîndu-mi din cînd în cînd şi cîte o palmă sau o lovitură cu piciorul. Din cele ce auzeam în cursul zilei în celulă mi-am dat însă seama că eram încă printre norocoşii care au scăpat uşor. În adevăr, n-am cunoscut nici ouăle coapte sub braţ, nici ruperea măselelor cu cleştele, nici acele sub unghii în care – aşa cum am aflat mai tîrziu – şeful de arest şi gealaţii săi erau adevăraţi specialişti. Vaietele continue a doi deţinuţi din dreapta celulei mele mă speriau şi mă îndurerau.

– Mor, nu mai pot, m-au omorît, vai de capul meu…

Unul părea negustor armean. La Jilava am aflat că al doilea era Vijoli, fost guvernator al Băncii Naţionale. În una din dimineţi a fost adus de la anchetă pe pătură. Nu vorbea, dar vaietele sale surde şi mocnite păreau şi mai dureroase. Un infern adevărat!

Cîteva luni mai tîrziu organele de partid s-au convins că Vijoli a fost „turnat“ de unii dintre colaboratorii săi de reacredinţă, pe care el i-a pedepsit pentru o seamă de incorectitudini. A fost eliberat. Ulterior a fost chiar ministrul Finanţelor. Bătăuşii săi de la Malmaison însă nu au păţit nimic.

– Dar acum – mi-a spus procurorul în cursul unei anchete – să luăm treburile acestea mărunte cu care ţi-am probat doar bunacredinţă pe care nu o ai şi să trecem la complotul pe care l-aţi pus la cale împotriva guvernului la Clubul Marei Finanţe, asupra căruia noi avem date precise.

– Nu pricep, am răspuns eu.

– Cum nu pricepi? E vorba de complotul pe care l-aţi pus la cale în luna mai 1947 la Clubul Marei Finanţe cu americanii. La prima masă, ca să-ţi dau date precise, aţi fost Auşnit, Popp şi dta, pe de o parte, şi Melbourne, pe de altă parte. Melbourne v-a spus că mişcarea de rezistenţă trebuie să treacă la fapte concrete ca să pună mîna pe putere. Voi aţi fost de acord şi atunci la a doua masă a venit ministrul Berry cu care aţi pus la cale complotul.

– Despre aşa ceva aud numai acum de la dv.

– Cum? Auzi numai acum? Tupeul dtale e, în adevăr, fără de margini. Nu însă şi răbdarea noastră.

Revoltat, a ieşit afară, iar după o minută sau două, şeful arestului a venit şi m-a dus la beci, brutalizîndu-mă pe drum. Pe ultimele trepte m-a lovit şi cu piciorul. Am căzut, lovindu-mi rău fruntea. Gealaţii m-au ridicat, lovindu-mă şi ei. Atîrnat în băt, şeful arestului a început să mă lovească cu băţul de cauciuc peste fese cu toată furia. Am numărat 40 de lovituri, dar nu s-a oprit la acest număr. Curînd după aceea am leşinat de dureri. M-am trezit după ce au aruncat apă asupra mea.

– Hai ridică-te, ce aştepţi?

Cum n-am putut să mă ridic, au început să mă lovească cu picioarele. M-au ridicat apoi şi m-au dus în sala de anchetă, sprijinindu-mă unul de un braţ, iar un al doilea de celălalt. Aşezat pe scaun, am căzut. Am fost reaşezat pe scaun, iar ca să nu mai cad, m-am sprijinit cu coatele de masă.

– Stai drept pe scaun, nu fă pe nebunul, a zbierat procurorul. Scrie punct de punct cum aţi

pregătit complotul.

N-am putut. Cum, după toată probabilitatea, arătam lamentabil, coanchetatorul din dreapta a spus:

– Să-l lăsăm un ceas la celulă ca să-şi revie.

– După aceea îşi pierde iar memoria, a replicat procurorul.

– Să-l lăsăm totuşi…

– Tovarăşul NKVD-ist este de acord? – a întrebat procurorul, întorcîndu-se spre vecinul din stînga sa.

Acesta a făcut semn cu capul că da.

Reîntors în celulă, mi-a venit ideea de a-mi însuşi fantezia procurorului, recunoscînd complotul, pe care oricînd îl puteam infirma datorită faptului că în luna mai 1947 ministrul Berry şi primul său consilier erau la Conferinţa de pace de la Paris. La Clubul Marei Finanţe apoi mesele comandate de Societatea Reşiţa erau înregistrate atît la societate cît şi la Club. Două mese au fost, dar una în primăvara anului 1945, dată în cinstea consilierului de presă Shea după vizita sa la Reşiţa, la care au participat Imperiu Mateescu, ataşat român de presă pe lîngă Shea şi procurorul Bănescu, ataşat pe lîngă Misiunea sovietică. La ea nu au participat nici Auşnit şi nici Popp, ci doar ing. Manciu. A doua masă a fost nu după două săptămîni, ci după doi ani, anume în iunie 1947, solicitată fiind de primul ministru Dr. Petru Groza pentru a mijloci cunoştinţa lui Ralea, Ripoşanu şi Stoichiţa, despre care am scris în capitolul precedent. Ridicolă era apoi însăşi ideea în sine de a merge la Clubul Marei Finanţe pentru a discuta o treabă atît de primejdioasă în auzul chelnerilor, care puteau asculta la uşă pentru a informa organele de securitate, ale căror agenţi unii dintre ei cu siguranţă erau. De aceea un atare complot putea fi discutat cel mult în casele noastre, unde condiţiile de discreţie erau depline. Pe de altă parte, în ipoteza că cercurile americane ar fi fost interesate în organizarea unui atare complot – ceea ce azi se ştie în mod cert că nu au fost cazul – atunci ele în orice caz l-ar fi discutat cu cele trei partide de opoziţie – Naţional-Ţărănesc, Naţional-Liberal şi Social-Democrat – care la acea oră aveau cea mai mare priză în masele populare, iar nu cu trei persoane particulare, lipsite de orice apartenenţă politică şi astfel complet necunoscute de ele. A mă fi încăpăţînat însă pînă la capăt să nu recunosc decît adevărul, ar fi însemnat să-mi primejduiesc viaţa, deoarece nu mai putea fi nici o urmă de îndoială că mă aflam în mîna unui om lipsit de scrupule, care pentru a parveni cît mai sus era gata de orice crimă. În timpul zilelor ce au trecut au fost scoşi pe pătură, după judecata mea, cel puţin doi morţi. De aceea să-mi prind mintea cu acest procuror, lipsit nu numai de scrupule, ci şi de cap, nu mai avea nici un rost. Pînă la proces voi găsi totuşi o persoană cu judecată şi de bună credinţă, căreia să-i dovedesc absurditatea declaraţiilor, izvorîte din fantezia psihopată şi criminală a procurorului. Ultimul argument ca să accept pentru moment declaraţiile absurde ale procurorului era şi faptul că urina îmi era din nou plină de sînge. Mult mai mult decît înainte. Ceea ce, desigur, m-a îngrijorat. De aceea, reîntors la sala de anchetă, am spus:

– Domnule procuror, eu sînt bolnav şi epuizat deoarece n-am dormit normal aproape de două săptămîni. De aceea memoria mă lasă. Dv. însă spuneţi că ştiţi orice. Dictaţi atunci punerea la cale a complotului, iar dacă între timp sau în zilele următoare o să-mi dau seama că aţi dictat ceva greşit, atunci am să vă spun.

Anchetatorul din dreapta nu a fost mulţumit şi voia să spună ceva. Procurorul însă a fost foarte mulţumit.

– Foarte bine, domnule profesor. Îţi dictez eu.

Odată complotul dictat, procurorul a revenit şi asupra faptelor anchetate înainte, care trebuiau puse în acord cu complotul. Le-am scris şi pe acestea. Transcrierea tuturor a durat cîteva nopţi. În una din ele procurorul a pus în sarcina lui Popp şi a mea şi atacul unor muncitori beţivi împotriva ing. Velan, directorul tehnic al Uzinelor, pe urma căruia acesta s-a ales cu pierderea

singurului lui ochi bun, vederea celuilalt fiind grav avariată în războiul mondial prim. În uzină nu a fost, de la început, nici o îndoială că acest atac a fost pus la cale de organele securităţii şi partidului din acea vreme, în care rolul prim l-au avut doi muncitori, Virag şi Puwak.

– Dar, domnule procuror, Velan a fost prietenul cel mai bun al lui Popp încă din timpul studiilor lor la Politehnica din Londra. Cum credeţi atunci că Popp putea fi atît de ticălos ca să pună la care acest atac?

– Lasă că ştim noi, a răspuns el.

Anchetatorul din dreapta a intervenit şi el prompt.

– Tovarăşe procuror, treaba aceasta nu are de-a face cu complotul. Şi apoi chestia cu acest atac împotriva ing. Velan a fost lămurită.

Procurorul s-a lăsat păgubaş.

După terminarea anchetei am fost trimis la Penitenciarul din Piteşti, unde Serviciul Secret de Informaţii – S.S.I. – de la Malmaison avea un „depozit“, în care erau duşi cei cu ancheta terminată ca să lase celulele libere pentru noii arestaţi. Procurorul a pretins că mă trimite pentru o scurtă „odihnă“. Cu cîteva zile înainte de trimitere mi-a fost adus în celulă Z. Botez, ulterior cercetător ştiinţific la Institutul de Psihologie al Academiei, pe care-l cunoşteam încă de la Iaşi. Fusese coleg şi prieten cu L. Pătrăşcanu şi era anchetat în legătură cu el. Văzîndu-mă în halul în care eram, la început, nu m-a recunoscut. A rămas îngrozit de ceea ce i s-ar fi putut întîmpla şi lui. Din fericire Pătrăşcanu l-a scos din cauză. La fel reuşisem şi eu să scot din cauză pe profesorii D. D. Roşca şi Iuliu Haţieganu de la Universitatea din Cluj, arestaţi la cîteva zile după mine. Numele prietenului meu D. D. Roşca fusese dictat de procuror pe lista guvernului, care avea să fie instaurat după reuşita complotului. După transcrierea listei guvernului anchetatorul din dreapta a observat că numele meu nu apare pe listă.

– A, da, a răspuns procurorul, profesorul Mărgineanu urma să fie ministru al Învăţămîntului. Şterge-l pe profesorul Roşca – a spus întorcîndu-se spre mine – şi scrie-te pe dta. Am făcut aceasta cu mută plăcere ca să-mi scot prietenul din necaz. Ulterior el a fost înscris în partidul comunist şi ales membru al Academiei, la fel ca şi profesorul Iuliu Haţieganu de la Facultatea de Medicină cu toate că acesta a apărut ca titular al Ministerului Sănătăţii pe lista din proces, publicată atît în ziare, cît şi în cartea tipărită în trei limbi – engleză, franceză şi germană – imediat după proces. Cu ambii am fost bun prieten şi ne vizitam des, prietene bune fiind şi soţiile noastre. Cu Emil Haţieganu am stat însă de vorbă o singură dată şi anume atunci cînd i-am fost prezentat de Dr. Petru Groza în biroul său de la Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Emil Haţieganu a stăruit cu insistenţă asupra acestei unice şi scurte întîlniri, accentuînd şi faptul că politiceşte eu nu însemnam nimic. A avut cuminţenia să scrie în declaraţiile sale şi faptul că socotea complotul pus la cale de Auşnit, Popp şi mine nu numai o nebunie, ci şi un act total lipsit de cap, explicabil doar prin lipsa noastră de orice experienţă politică.

Pretinsa „odihnă“ de la penitenciarul din Piteşti a fost la fel de odioasă ca şi arestul de la Malmaison. Sub unghiul condiţiei umane mai ales. Eram scoşi la toaletă numai dimineaţa şi seara, iar în celulă un vas pentru urinat nu aveam. Cele trei mîncări pe zi erau însă numai apă chioară şi astfel nevoia de urinat era foarte mare. Unul din cei trei gardieni avea omenia să ne scoată cel puţin o dată, anume atunci cînd băteam disperaţi în uşă. Ceilalţi doi însă nu-şi făceau această elementară datorie, ci nu înjurau în modul cel mai murdar cu putinţă.

– Ce vrei, măi barosane? Zi, să te pişi! Da pişă-te în p… mă-ti. Ce, n-ai pantofi! Pişă-te în ei că seara te scot la closet şi-ţi arunci pişatul.

Jucau tot timpul cărţi cu gardienii de pe celelalte coridoare, iar uneori se luau nu numai la harţă, ci şi la bătaie, trezindu-ne din somn, chiar dacă dormeam adînc fiindcă peste zi eram obligaţi să stăm la marginea patului, fără a ne propti de zid şi fără să vorbim. În ziarul *Scînteia*, pe care atunci şi numai atunci l-am primit, citeam însă protestele guvernului nostru împotriva celui de la

Atena, deoarece deţinuţii politici nu se puteau odihni din cauza că gardienii umblau încălţaţi în bocanci…

La vreo zece zile am fost readus la Malmaison, dar fără bagaje. Am fost dus în sala de anchetă, unde era numai anchetatorul din dreapta, al cărui nume acum – după cele aflate la Piteşti – îl ştiam. Era un marinar, se pare bucătar, Săracu, fost şi acuzator public. Cu alţi deţinuţi s-a purtat dur, dar de lipsă de bunăcredinţă nu-l acuza nimeni, ci doar de nepricepere. În majoritatea cazurilor era şi el cu convingerea făcută înainte de anchetă. Atunci brutaliza şi el, dar fără trimiteri la beci.

– Domnule profesor, mi-a spus el, uite aici peste 40 de geamantane. Sînt ale avocatului Rozin, secretarul lui Auşnit, care a fost adus de la Marsilia înainte de a debarca pentru a se duce la stăpînul său. Spune-mi şi dta dacă are rost să le controlez pe toate. Găsesc ceva subversiv în ele?

– Dar ele au trecut prin vamă, domnule anchetator. Auşnit apoi ştiţi prea bine că a plecat cu o misiune oficială din partea guvernului. Rozin, pe de altă parte, nu avea nici o afiliere politică, lipsit fiind de orice afecţiune pentru ţara noastră. Cum atît Auşnit, cît şi Rozin, se bucurau de simpatia d-nei Ana Pauker, la cererea lui Auşnit s-a dat drumul şi secretarului său ca să-i fie de ajutor. Cum era atunci ca el să ducă şi material subversiv?

– Dar Popp şi dta aveaţi vreo legătură cu Rozin?

– Absolut nici una, deoarece nu aveam nici o încredere în sentimentele sale româneşti. Politică de altfel nu am discutat nici au Auşnit. Şi apoi, iertaţi-mă, dv. mai aveţi vreo urmă de îndoială că pretinsul complot a izvorît numai din fantezia aprinsă a dlui procuror, care doreşte să-şi facă merite deosebite ca să se uite colaborarea sa cu regimul antonescian cînd s-a lăsat de magistratură şi s-a făcut administrator de case evreieşti!

– Aceasta ai aflat-o la Piteşti?

– Nu, o ştiam dinainte deoarece soţia sa fusese funcţionară la Direcţia generală a Uzinelor Reşiţa din Bucureşti. (Despre toate acestea ştiam, de fapt, numai de la Piteşti, dar nu avea nici un rost să-mi descopăr fraţii de suferinţă. În virtutea celor aflate de la ei mi-am reamintit însă şi eu că l-am văzut pe procuror în camera secretarei ing. Ioan, directorul comercial al Societăţii, la care a venit să-i ceară un ajutor în plus peste cele trei lefuri pentru înmormîntarea soţiei sale. Îl chema Burdea Grigoriu şi era armean).

La Piteşti am mai rămas alte două săptămîni, după care am fost readus la Malmaison cu bagaj cu tot împreună cu Titel Petrescu, preşedintele Partidului Social-Democrat şi cu ing. Manciu, care era grav bolnav, deoarece testiculele sale au fost atît de crunt lovite încît medicul de la Piteşti a cerut internarea sa imediată în spital. Înfricaţi de consecinţe, cei de la Malmaison au fost de acord şi astfel îndată după sosirea sa a fost trimis sub pază la Spitalul Gerota. Coborîţi din maşină am fost numai Titel Petrescu şi eu. Înainte de a fi trimişi la arestul Ministerului de Interne, procurorul Burdea a ţinut să aibă o convorbire separată cu noi, în care mi-a spus:

– Vei fi dus la Ministerul de Interne ca să se întocmească actele de trimitere în judecată. Declaraţiile rămîn aceleaşi, dar se va face încadrarea lor în articolele de lege. Să nu încerci să schimbi un cuvînt că atunci e de rău. În acest caz vei fi adus înapoi şi atunci să ştii că în virtutea legilor proprii Serviciul Secret din orice ţară din lume, găsim altă formulă de a lichida cazul dtale. Prin urmare, *ein Mann ein Wort*. E în interesul dtale.

Canalia îmi mai dădea şi sfaturi. Ce să fac? Am tăcut.

Pe Titel Petrescu l-am găsit în maşina cu care am venit. Prezent era şi agentul care ne-a însoţit de la Piteşti, dar lipsea unul din cei patru, care au venit cu altă maşină în spatele maşinii noastre. Titel Petrescu a profitat de faptul că agentul din maşina noastră era jos şi a rugat şoferul să deschidă fereastra din partea dreaptă ca să intre mai mult aer. Era la sfîrşitul lui iunie şi năduful era mare.

– Deschid, cum să nu deschid, tovarăşe preşedinte, că aerul e liber, a spus şoferul.

– Bine că mai e cineva liber şi în ţara noastră, a răspuns Titel Petrescu, mulţumindu-i.

La Ministerul Afacerilor Interne

La Ministerul Afacerilor Interne am sosit după ora patru. Am fost introduşi prin scara din faţa fostului Hotel Excelsior, unde acum se află biroul de Informaţii. Funcţionarii de serviciu de la poartă au semnat hîrtiile de predare, iar agenţii de la Serviciul Secret, care ţinea de Preşedinţia Consiliului de Miniştri, au plecat. Titel Petrescu şi eu am fost poftiţi să luăm loc pe scaunele de la zidul dinspre curte şi să aşteptăm. În dreapta şi în stînga noastră au fost postaţi doi agenţi ce să interzică celor care treceau să stea de vorbă cu noi.

– Cred că o să ne dea drumul acasă, a spus Titel Petrescu.

– Nu cred, domnule preşedinte, am răspuns eu. Drept argument pentru îndoiala mea, i-am povestit treaba cu guvernul fantomă, dictată de Burdea, în care Titel Petrescu apărea la Ministerul de Externe.

– Dar treaba aceasta este de-a dreptul ridicolă şi eu n-am recunoscut-o, spunînd că nu vă cunosc nici pe dv. şi nici pe dl. Popp. Mi-au arătat de altfel numai declaraţiile dv., nu şi pe ale lui Popp, probă că n-a recunoscut nici el. Ştiam de altfel de la avocatul Rădulescu (director administrativ la Societatea Reşiţa şi membru al Partidului Social-Democrat) că dl Popp a fost grav bolnav şi mă întreb dacă mai trăieşte. Apoi chiar dacă ar fi recunoscut şi el (notă: Popp nu a recunoscut, deoarece fiind grav bolnav nu l-au putut bate), declaraţiile celor inculpaţi, neconfirmate cu martori şi probe materiale, nu au nici o valoare în faţa instanţei de judecată. S-ar face şi de rîsul lumii, deoarece Berry şi Melbourne pot dovedi, cum spui dta, că în timpul pretinselor mese de la Clubul Marei Finanţe au fost la Conferinţa de Pace de la Paris. Iar dacă, prin imposibil, Misiunea Americană s-ar fi gîndit la organizarea unui complot, atunci ea ar fi stat de vorbă cu conducătorii partidelor de opoziţie, care reprezintă opinia publică a ţării şi ca atare au rezonanţă în masele populare, nu cu două persoane particulare, neînregimentate în partide şi necunoscute de aceste mase. Mesele, de asemenea, nu apar în registrele Clubului, cum spui dta. Prea e o treabă ieftină, legată cu aţă, care nu ţine. Aşa o prostie a putut naşte numai capul lui Burdea, care e un dobitoc fără pereche.

– Ceea ce mă îngrijorează foarte mult, domnule preşedinte, este faptul că Serviciul Secret supune zilnic un raport asupra anchetelor primului ministru şi altora din guvern sau din partid, iar Groza, care ştie că a doua masă a fost dată chiar la cererea lui, nu a intervenit.

– Aceasta e foarte trist şi desigur că dă de bănuit. Cunosc şi eu rolul dtale în retrocedarea integrală a Transilvaniei de Nord. Mandatul dtale a fost de altfel cu aprobarea tuturor partidelor, deci şi a mea. Bunul meu prieten, profesorul Papilian, mi-a vorbit şi el atît de frumos de dta. Doamne, Doamne, ce-am ajuns? Am participat la Congresul Internaţional al Partidului socialist de la Paris, cînd s-a cîntat pentru întîia dată Internaţionala, dedicată libertăţii şi drepturilor omului. Şi uite acum ce păţim! Cred că sînt aproape 100.000 oameni la închisoare. Ori, la 23 August, membrii înscrişi în Partidul Comunist au fost numai 743. Informaţia o am de la Lucreţiu Pătrăşcanu. Vai şi de capul lui. N-a priceput nici el, ca şi mine, că Ana Pauker şi Vasile Luca, sînt agenţii Moscovei, iar cu neamul nostru nu au comun decît ura împotriva lui.

– Aci e toată problema, domnule preşedinte. Sîntem încă sub ocupaţie stalinistă şi ne putem aştepta la orice. Cozile de topor, care stau la dispoziţia agenţilor Moscovei, sînt, din nenorocire, imens de multe. Profesorul Papilian, care mă onorează cu prietenia lui caldă, mi-a vorbit cu multă dragoste de dv. Nespus de frumos scrie despre dv. şi Panait Istrati. Pentru mine este în orice caz o mare cinste că v-am cunoscut, fie chiar şi în aceste condiţii!

Pe coridor a început o mişcare mai vie. Se vedea că s-au primit dispoziţii de la cei mai mari.

– Poate totuşi ne eliberează, domnule profesor…

Doi agenţi s-au apropiat însă de el şi l-au poftit să-i urmeze. Cum invitaţia a fost făcută cu

deosebită politeţe, am crezut că este dus la Cabinetul ministrului sau a unuia mai mare ca să fie eliberat după o discuţie explicativă. După cinci minute însă agenţii au revenit şi mi-au spus şi mie să-i însoţesc. Am fost coborît la arestul ministerului, iar după formalităţile percheziţiei, făcute destul de urban, am fost dus la garsoniera 14. În ea nu mai era nimeni. Am făcut un duş ca să-mi liniştesc nervii. Nu mai făcusem baie de peste două luni. Plăcerea duşului mi-a produs o stare de uşoară euforie.

– Poate totuşi ne dă drumul. În coridor nu ne mai puteau ţine, deoarece lumea care trecea începuse nu numai să se uite mai atent şi mai lung la Titel Petrescu, dar îl şi salutau, unii foarte respectuos, oprindu-se pentru cîteva clipe ca să vadă dacă nu-i pot vorbi. Era însă poftită în mod discret să plece. Şi lumea, e ca şi apa de la duş, cînd caldă cînd rece!

A doua zi după masă am fost scos şi dus la o cameră de la etajul trei sau patru. În cameră o figură de maţe fripte, care nu mi-a plăcut. Şi mai puţin mi-a plăcut însă prezenţa procurorului Burdea.

– Nu te-ai aşteptat să mă vezi şi aci, domnule profesor?

– Nu, domnule procuror.

– Ei iată că sînt şi aci. Tovarăşul inspector – a spus el arătînd spre cealaltă persoană, este licenţiat în drept şi a exercitat şi avocatura. Astfel este acasă cu articolele de lege. Are sarcina de a-ţi încadra vina în cuvenitele articole. Să nu încerci să schimbi un cuvînt căci atunci are ordinul de a te trimite imediat înapoi la noi, unde ţi-am spus ieri ce te aşteaptă. Sper că ne-am înţeles.

Inspectorul, care a rămas cu mine, era aproape galben de frică şi mîinile îi tremurau uşor.

– Cum e jos la arest? – m-a întrebat el. Am văzut şi eu coridorul, e foarte curat…

Parcă era urmărit de o obsesie. La două, trei săptămîni, am aflat de la un student legionar adus în garsoniera mea, că este fostul comandant al poliţiei de la Constanţa din timpul guvernării legionare, care s-a înscris în Partidul Comunist imediat după 23 August. Era obsedat de teama de a nu fi totuşi arestat, cum se pare că a şi fost chiar la sfîrşitul lui iulie.

Zilele următoare am fost scos pentru retranscrierea declaraţiilor în articolele de lege. Inspectorul punea întrebarea şi apoi tot el îmi dicta frazele mele, culese de el în prealabil de la diferite pagini. Făcea aceasta cu grijă de grefier, iar la mine aproape că nu se uita. La un moment dat a intrat în cameră un domn îmbrăcat foarte elegant, de aproximativ 40-50 ani, destul de înalt, cu părul roşcat şi cu faţa pistruiată.

– Să trăiţi, tovarăşe inspector general – a spus anchetatorul meu, sărind de pe scaun şi luînd poziţie de drepţi.

– Ei, cum merge – a întrebat el după ce s-a aşezat comod pe scaun, punîndu-şi un picior peste celălalt şi aprinzînd o ţigară americană. La salutul subalternului nu a răspuns.

– Să trăiţi, tovarăşe inspector general, bine pînă acum bine, a răspuns anchetatorul, silindu-se să stea cît mai drept pentru a-şi ascunde tremurarea corpului.

– Îmi pare bine că dînsul înţelege şi nu ne face greutăţi în muncă. *Noi* nu dorim de altfel să distrugem oamenii, ci *noi* dorim numai să-i îndreptăm ca să-i aducem pe calea bună. Există, în fond, pedeapsă şi pedeapsă şi *noi* nu ne uităm la ea dacă ne dăm seama că cel condamnat se îndreaptă… Între timp îşi peria părul, admirîndu-şi luciul pantofilor şi linia impecabilă a pantalonilor. Şi desigur, suflînd emfatic din ţigara americană. Ce o fi avînd aceasta cu clasa muncitoare?

În acest interval de timp, care a putut dura cinci minute, anchetatorul a rămas în picioare, păstrînd poziţia de drepţi, iar la plecarea inspectorului a strigat încă o dată din răsputeri:

– Să trăiţi, tovarăşe general!

– Tovarăşul inspector general – mi-a spus el după plecarea lui – este foarte deştept şi eu îl admir foarte mult.

Am înţeles! Acesta trebuia să fie colonelul Dulgheru *alias* Dullberger, comandantul Brigăzii

mobile de arestare şi anchetare din Ministerul de Interne, care ancheta arestaţii mai cu greutate din toate judeţele ţării. De numele său lumea dinafară se speria tot aşa de mult ca şi de acela al lui Nikolski, directorul general al Securităţii Statului. La cîţiva ani Dulgheru a fost ridicat la rangul de general, dar după plecarea lui Teohari din minister a fost arestat, fiindcă între timp s-a făcut funcţionar la Legaţia sovietică din Bucureşti – a făcut şi pe spionul nemţilor împotriva deţinuţilor Gheorghiu-Dej, M. Ralea, Ilie Lazăr etc.

Încadrarea declaraţiilor de la Malmaison în articolele de lege a durat aproximativ zece zile deoarece dosarul cu ele avea peste 50 pagini. La sfîrşit, cînd am ajuns la complot, am spus anchetatorului că declaraţiile privitoare la acest complot nu le mai recunosc, motivînd refuzul meu cu faptele menţionate mai sus. Anchetatorul şi-a pierdut firea şi înfricat de cele cu urmau să se întîmple, mi-a spus răstit că mă va trimite imediat înapoi la Malmaison. Am tăcut. Înfuriat mi-a spus atunci:

– Cu dta am terminat.

Am tăcut din nou. Nemaiştiind ce să facă, a ieşit din birou. Probabil ca să anunţe pe Dulgheru.

La cîteva minute a venit un ofiţer şi m-a dus jos la celulă. A venit foarte grăbit, deoarece anchetatorul făcuse greşeala de a mă lăsa singur în biroul său. Or, acest fapt contravenea celor mai severe dispoziţii.

A doua zi după masă am fost dus în biroul lui Dulgheru. Eu mă aşteptam să mă ducă la carceră.

Dulgheru nu mi-a răspuns la salut, dar m-a poftit în mod destul de curtenitor să iau loc pe unul din cele două fotolii din faţa biroului său.

– Ai avut un incident cu anchetatorul *Noi* l-am analizat şi ne dăm seama că nu e la înălţimea dtale şi de aceea te dăm în seama unui alt anchetator, un intelectual la înălţimea d-tale cu care sînt sigur că te vei înţelege. A sunat şi a intrat imediat un tînăr de aproximativ 35 ani, de statură mijlocie, puţin gras şi cu un început de chelie.

– E noul dtale anchetator, a spus colonelul Dulgheru.

– Domnule profesor – mi-a spus acesta – dîndu-mi mîna, eu vă cunosc şi-mi pare rău că am plăcerea să vă strîng mîna în aceste condiţii. V-am citit lucrările şi am preţuit în mod cu totul deosebit *Psihologia persoanei* în care luaţi atitudine împotriva rasismului, care nouă, în vremea aceea, ne-a mers la inimă.

– Cunosc şi eu lucrarea, a observat Dulgheru. A fost, în adevăr, un act de curaj, de care *noi* vom ţine seama cu toate că de această dată ne aflăm, spre regretul nostru, pe poziţii adverse.

Am plecat cu noul anchetator la biroul său, unde am avut o conversaţie foarte plăcută, din contextul căreia mi-am dat seama că, în adevăr, cunoştea nu numai *Psihologia persoanei*, ci şi celelalte lucrări. Cunoştea de asemenea, lucrările lui Iorga, ale cărui cursuri le-a urmat, admiraţia sa pentru el fiind fără margini. Din păcate – mi-a spus – nu a putut urma istoria, deoarece, evreu fiind, profesor nu putea fi. De aceea a urmat dreptul. A fost şi cîteva luni la Paris, unde a audiat o seamă de profesori de la Sorbona şi Collège de France, documentîndu-se şi asupra vieţii literare şi artistice. A comandat două cafele, iar ţigările le-a aşezat pe masă, rugîndu-mă să mă servesc fără a mai aştepta invitaţia sa. Conversaţia a durat peste două ore şi a fost întreruptă pentru o clipă de intrarea pe neanunţate în biroul său a avocatului Lepădătescu, care dîndu-şi seama că l-am recunoscut, s-a retras imediat pe motivul că nu vrea să ne deranjeze. Îl cunoscusem cu cîţiva ani de zile în urmă la Liceul „Carol“ din Craiova, unde avea cîteva ore pe lîngă profesiunea sa de avocat. Ţinuse să-mi fie prezentat ca să-şi exprime admiraţia sa pentru lucrările mele. Tînărul avocat şi anchetator şi-a dat şi el seama că Lepădătescu îmi era o figură cunoscută.

A doua zi am reînceput cu el refacerea întregii operaţii de încadrare a declaraţiilor în articole de lege, lăsînd afară o seamă de declaraţii mărunte, lipsite de importanţă.

– Domnule profesor, mi-a spus el, după cîteva zile, cred că vă daţi seama că vreau să vă ajut şi fac tot ceea ce pot în acest scop. Din nenorocire puterile mele sînt limitate şi astfel din cauză nu pot să vă scot.

– Dar cele scrise pînă acum pot fi interpretate şi aşa şi invers, am replicat eu, căci dovezi materiale de culpă împotriva mea nu sînt.

– Strict juridic vorbind, aveţi dreptate. Noi însă judecăm în primul rînd politic.

– Dar întreaga mea activitate este pe linie progresistă şi socialistă…

– Da, dar din nenorocire nu sînteţi cu noi şi la ora actuală noi aşa judecăm: cine nu e cu noi, e împotriva noastră. Pe deasupra apoi aveţi şi relaţiile acestea nenorocite cu americanii. Sînteţi, de fapt, persoana cu cele mai strînse relaţii cu ei.

– M-am reîntros în ţară în 1935 şi nu am călcat pragul Misiunii americane decît în 1945 la cererea expresă a guvernului pentru…

– Ştiu, domnule profesor, dar aţi refuzat colaborarea cu noi. După cît am înţeles, tov. prim-ministru Groza v-a invitat insistent să vă înscrieţi cel puţin în *Frontul Plugarilor*. Înscriindu-se în acest Front au ajuns miniştri nu numai Ralea, ci şi Stanciu Stoian, cu tot trecutul lor fascist. Cu atît mai mult aţi fi ajuns şi dv. Situaţia aceasta e, iar eu vă stimez prea mult ca să nu vă vorbesc deschis.

– Aceasta este perfect adevărat şi vă rog să credeţi şi în stima mea.

Ajungînd la chestiunea complotului, a fost de acord cu argumentele mele, mult prea evidente şi concludente pentru o minte sănătoasă şi cinstită.

– Deocamdată să o lăsăm afară, fiindcă, în adevăr, nu ţine şi e prea absurdă. Nu ştiu însă dacă pînă la urma urmei o să reuşesc. Te-aş ruga, în orice caz, asupra conversaţiei noastre deschise şi prieteneşti să păstrezi cel mai desăvîrşit secret.

După terminarea anchetei am primit şi cărţi de citit. A treia sau a patra carte a fost *Istoria Partidului Comunist*. Revoluţia comunistă – se scria în această carte – s-a desfăşurat conform *legilor ştiinţifice* ale materialismului dialectic şi istoric. În consecinţă, primele procese au fost împotriva partidelor adverse, iar următoarele împotriva cercurilor moşiereşti, bancare şi *industriale*, care le-au susţinut, avînd şi legături cu străinătatea. Am tresărit. Şi apoi m-am îngrijorat. Aceeaşi pretinsă legitate ştiinţifică urma să fie aplicată şi la noi. De aceea a fost arestată întreaga conducere a Uzinelor, Minelor şi domeniilor Reşiţei. Aceasta cu atît mai mult cu cît nu numai eu, ci şi Popp şi Manciu, cu studii şi călătorii dese în Anglia, au avut legături cu grupul Wickers, care stăpînea o parte din acţiunile Reşiţa. Auşnit l-au readus înapoi pe avocatul Rozin, secretarul său. La acea oră nu ştiam încă faptul că şi cel de al doilea secretar al său, Cleante Gheorghiu, era arestat. Acesta era nepotul de soră al lui Madgearu, care a fost naşul lui Auşnit la ultima sa căsătorie cu fiica avocatului Bordea, senator liberal. Auşnit, prin urmare, putea fi acuzat şi de legături cu Partidul Naţional-Liberal şi Naţional-Ţărănesc, pe care le-ar fi finanţat, cum scria tot în *Istoria Partidului Comunist*. În drumul de la Bucureşti la Aiud, după judecarea procesului, Popp şi Bujoiu au spus că la aceleaşi concluzii au ajuns şi ei imediat după ce au citit cartea. Rechizitorul de altfel cu aceeaşi temă a şi început.

Am comunicat această părere a mea şi ing. Balş, director general al Minelor de la Petroşani, care era în garsoniera din stînga mea.

– S-ar putea întîmpla, mi-a spus el. Mai ales că în grupul nostru e şi ing. Gheorghiu, director general la Exploatarea petrolieră de la Brazi.

– Să ştiţi că aşa se va întîmpla, a observat şi Amiralul Măcelariu, care era în garsoniera din dreapta mea. Vor face o serie de procese în acest sens.

Unde era să ne gîndim atunci că ne vor judeca chiar împreună. La aceasta însă nu ne puteam gîndi, deoarece cunoştinţă am făcut numai cu acea ocazie şi anume prin intermediul vorbelor, pe care le puteam schimba prin fereastră, cînd gardienii erau ocupaţi cu împărţirea mesei, prin coridorul

din faţa uşilor noastre, opuse ferestrelor,

Adevărul este că la acea oră, la un proces comun nu s-au gîndit nici organele anchetatoare şi de trimitere în judecată din Ministerul Afacerilor Interne, ci ideea a venit, după toată probabilitatea, din capul ministrului de Justiţie, Avram Bunaciu. Poate şi al altora. Ultimele discuţii ale tuturor în vederea procesului au fost însă duse cu el.

Convorbirea cu ministrul Bunaciu a avut loc la sfîrşitul lunii septembrie, poate chiar începutul lui octombrie, deci aproape la două luni după terminarea anchetei. Despre ea nu mi-a spus nimic, dar într-o dimineaţă a venit frizerul şi m-a ras. Hainele mi-au fost luate la călcat. O cămaşă curată aveam. După ce am fost îmbrăcat, la scurtă vreme a venit Dulgheru personal şi m-a dus la etajul doi sau trei, unde era cabinetul ministrului. Înăuntru însă am găsit pe Bunaciu, nu pe Teohari Georgescu. S-a sculat de la birou şi a venit la mine ca un vechi cunoscut, dîndu-mi mîna afectuos. Dîndu-şi seama că nu-l recunosc, a spus:

– Bunaciu, Avram Bunaciu.

– Domnule ministru vă rog să mă iertaţi, dar n-am avut cinstea de a vă cunoaşte personal deşi numele dv. îmi e prea bine cunoscut.

– Am fost la cursurile dv. şi-mi reamintesc şi acum foarte bine teza dv. asupra cauzelor sociale ale crimei, susţinute în cadrul unei conferinţe după reîntoarcerea dv. din America. Eram în acea vreme student la Drept.

După ce m-a poftit să iau loc pe un fotoliu în faţa biroului, el a trecut pe scaunul din spatele lui.

– Înainte de a intra în obiectul discuţiei noastre, a spus el, îmi fac o plăcută datorie să vă aduc salutul tovarăşului prim-ministru Groza, care vă păstrează sentimentele de stimă, ca şi înainte, cu toate că dv., spre regretul nostru, v-aţi aşezat pe poziţii opuse nouă.

– A nu face politică, am răspuns eu, nu înseamnă, după modesta mea părere, nicidecum că eşti în opoziţie cu cei care o fac.

– Dar bine, declaraţiile dv. din dosar arată că v-aţi angajat şi dv. din plin în politică, din păcate împotriva noastră cu tot trecutul democrat şi socialist al conferinţelor şi cărţilor dv.

– Declaraţiile mele? Nu, domnule ministru, nu sînt declaraţiile mele, deoarece sînt dictate în întregime de procurorul Burdea. Declaraţiile mele sînt cele precedente lor, pe care nu le-a acceptat.

– Dar tovarăşul ministru Teohari Georgescu m-a asigurat că nu aţi avut nici o ingerinţă.

– La Ministerul de Interne nu, dar ce am păţit la S.S.I. mă şi jenez să spun.

– Cum? Aţi fost bătut?

– Dle ministru, aţi condus, dacă nu mă înşel, dv. înşivă S.S.I.-ul timp de cîteva luni. Cred că nu mai e nevoie să vă spun eu ce se întîmplă acolo. Am semnat declaraţiile dictate de procurorul Burdea fiindcă altfel îmi riscam viaţa. Pînă la proces apoi mi-am zis că trebuie să ajung a sta de vorbă şi cu un om responsabil, chiar dacă nu m-am aşteptat la această cinste, ca să stau de vorbă cu însuşi ministrul Justiţiei, din fericire şi un om care cunoaşte lucrările şi activitatea mea.

– Ai vorbit despre aceste lucruri şi anchetatorului de aici, fiindcă văd că declaraţiile de aci sînt aproape numai jumătate din cele de la Malmaison?

– Primului anchetator nu i-am spus, fiindcă era un cap pătrat, care nu pricepea nimic. Pe deasupra era colosal de înfricat, fiindcă la început a venit aci şi procurorul Burdea şi de faţă cu mine i-a spus ca la prima încercare de a schimba un cuvînt din declaraţiile de la Malmaison să-l anunţe imediat ca să fiu dus înapoi. A ţinut să adauge şi faptul că în acest caz nu se vor mai încurca cu judecata, ci vor găsi altă soluţie de închidere a cazului meu. Celui de al doilea anchetator însă i-am vorbit şi trebuie să recunosc faptul că m-a ascultat cu multă atenţie, dar mi-a spus că din nenorocire pentru mine procesul trebuie făcut. Pentru moment vezi dta – mi-a spus el – oricine nu e cu noi, este împotriva noastră. Procesul este politic şi în consecinţă criteriile juridice nu au nici pe departe aceeaşi valoare ca în problemele penale.

– Domnule profesor, sîntem în adevăr, în consolidarea revoluţiei şi astfel criteriile politice, desigur, precumpănesc încă mult, foarte. Eu voi supune forurilor superioare convorbirea cu dta. Voi vorbi în prealabil şi cu tov, prim-ministru care te apreciază foarte mult şi n-a uitat serviciile pe care le-ai făcut cauzei noastre ardelene. Voi da dispoziţii anchetatorului să reducă cît mai mult declaraţiile deoarece legăturile cu Iuliu Maniu şi Partidul Naţional-Ţărănesc nu mai interesează. Interesează însă relaţiile cu americanii ca să dovedim amestecul lor în treburile interne ale ţării, care sînt în contradicţie flagrantă cu pactul de la Yalta.

Cu aceasta s-a ridicat grăbit de la birou sub pretextul că trebuie să plece. În momentul cînd mi-a dat mîna, a ţinut să mai adauge:

– Contează pe bunăvoinţa tovarăşului prim-ministru şi a mea, dar nu uita că şi puterile noastre sînt limitate. De aceea contăm şi noi pe înţelegerea d-tale. Procesul trebuie făcut şi amestecul americanilor în treburile interne trebuie dovedit.

A doua zi anchetatorul m-a chemat, iar declaraţiile au fost sensibil reduse. În schimb mi s-a cerut reintroducerea complotului.

– Dar v-am spus că treaba aceasta a ieşit numai din fantezia aprinsă a procurorului Burdea, dornic să parvină cu orice preţ, iar eu pot face dovada inexistenţei ei şi chiar absurdităţii lui. D-voastră înşivă aţi recunoscut că nu ţine…

– Fiindcă la ora aceea credeam şi eu ca dv. că ideea acestui complot a fost a procurorului Burdea. Din nenorocire lucrurile stau altfel. Ceea ce cred că aţi înţeles şi dv. în convorbirea cu tovarăşul ministru Bunaciu.

– Este adevărat, am recunoscut eu, sună foarte frumos un complot, la Clubul Marei Finanţe, pus la cale de magnaţii industriei, împotriva clasei muncitoare… Dar – am ţinut să adaug – este totalmente inexact, iar inginerul Popp şi eu numai cavaleri de industrie nu sîntem, iar Auşnit şi Malaxa sînt în America, plecaţi cu misiune oficială din partea guvernului comunist. Apoi Berry şi Melbourne în mai 1947 erau la Conferinţa de pace de la Paris.

– Apare şi Auşnit în proces, Malaxa nu, dar el da şi pentru aceleaşi motive: relaţiile sale strînse cu americanii. A fost şi prieten bun cu generalul Schuyler. Cu el a vorbit şi pentru avionul cu care erai să pleci în America…

– Nu, treaba aceasta a complotului nu o scriu.

– Este absolut necesar, domnule profesor, şi te sfătuiesc să o faci fiindcă altă ieşire nu e. Îmi pare foarte rău să-ţi spun aceasta.

– Şi dacă nu o scriu, mă trimiteţi înapoi la Malmaison?

– Nu, nu e nevoie de aceasta căci mijloace de convingere sînt şi aici. Mihalache însuşi şi-a recunoscut vinile tot numai după aplicarea lor. La ce bun să treci şi d-ta prin ele! Eu în orice caz nu te pot ajuta şi tot ce pot să fac este să cer tovarăşului colonel Dulgheru, de a cărui bunăvoinţă mă bucur, ca să nu mai fiu anchetatorul d-tale. Am cerut acest lucru eu însumi, cu gîndul că pot să-ţi fiu de ajutor. Sînt evreu şi nu am uitat că ai fost singurul om care ai combătut rasismul în plin regim fascist şi aceasta, recunosc, a fost o mare mîngăiere pentru mine în vremurile acelea. Îţi voi purta recunoştinţă viaţa mea întreagă, dar în treaba aceasta nu pot să te ajut. Sfatul meu, la care adaug şi rugămintea mea, e să accepţi.

– Stima d-tale pentru mine este tocmai fiindcă nu am acceptat minciunile şi fărădelegile naziste; acum mă sfătuieşti să le accept pe cele... Nu, nu pot.

După două zile am fost dus în biroul colonelului Dulgheru.

– Te-am lăsat anume două zile ca să te gîndeşti bine. Mă aşteptam să ceri ca să fii scos la anchetatorul d-tale, dar n-ai făcut-o, cu toate că ţi-a arătat cea mai mare bunăvoinţă. Vrei, în adevăr să recurgem la alte metode de convingere, căci pînă la urmă tot o să recunoşti.

– Acest complot nu a avut loc şi pot să dovedesc aceasta. Tovarăşului anchetator i-am şi comunicat probele cuvenite, care nu lasă nici o urmă de îndoială.

– Aceasta nu mă interesează, iar amestecul Americii în treburile noastre interne trebuie dovedit. Or, acest amestec a avut loc. De aceasta să nu ai nici o îndoială. *Noi* incorectitudini nu facem. De aceea îţi mai las, nu 24 de ore, ci 48, ca să te gîndeşti bine ce faci. Ai familie şi copii şi doreşti să-i mai vezi. Poţi nu numai să-i mai vezi, ci chiar să-i ajuţi şi să-i creşti. *Noi* nu dorim să distrugem oamenii, dar trebuie să înţeleagă şi ei. Pentru a apăra clasa muncitoare nu ne dăm înapoi de la nimic.

Răspunsul meu fiind negativ, la două, trei zile, a revenit Bunaciu. M-a primit foarte rece şi după ce m-a poftit totuşi cu destulă atenţie să iau loc, mi-a spus:

– Domnule profesor, constat cu mult regret că nu pricepi bunăvoinţa noastră. Îmi pare foarte rău de acest lucru. Trebuie însă să-ţi spun că rostul acestui proces este să nu mai lase nici o urmă de îndoială asupra amestecului Americii în treburile noastre interne şi de aceea complotul trebuie să apară şi el. La ora actuală ordinele acestea sînt, iar noi trebuie să le respectăm. Îţi oferim însă o soluţie. Declară că ai fost şantajat de americani, care ţi-au spus în modul cel mai categoric posibil că altfel la Conferinţa de Pace de la Paris nu vor susţine retrocedarea integrală a Transilvaniei. În aceste condiţii, d-ta, ca bun patriot, ai acceptat condiţia lor, iar după Conferinţa de Pace de la Paris ai rupt legăturile cu ei şi nu te-ai ţinut de cuvînt. În consecinţă, vina d-tale rămîne doar aceea că nu ai comunicat autorităţilor noastre de resort şantajul exercitat de aceşti gangsteri fără scrupule, pe care i-ai tras însă pe sfoară.

– Dar de aşa ceva nu a fost nicicînd vorba, domnule ministru. Oamenii aceştia au fost corecţi. Au făcut raportul de retrocedare a Transilvaniei. Pot acum în loc de recunoştinţă, să arunc asupra lor acest blam?

– Lasă, domnule profesor, că au fost şi sînt nişte gangsteri ordinari, care nu se dau înapoi de la nimic. D-ta, iartă-mă, ca orice om de ştiinţă, lipsit total de experienţă politică, ai fost un naiv, iar ei au profitat de acest lucru, abuzînd de buna d-tale credinţă. Din aceste motive eu te sfătuiesc să faci şi declaraţii împotriva lor, acuzîndu-i de rea credinţă şi imperialism, pentru a cărui traducere în faptă se amestecă în treburile interne ale tuturor ţărilor cu scopul ca pînă la urma urmei să pună mîna pe ele şi să le exploateze. Ne-ai da astfel posibilitatea să-ţi dăm o condamnare mai mică, iar după cîţiva ani să te graţiem, reintegrîndu-te în Universitate ca să-ţi vezi de ştiinţa d-tale.

S-a ridicat iar brusc, fără să-mi dea posibilitatea de răspuns.

– Ai două zile de gîndire, a mai adăugat în momentul cînd mi-a dat mîna. Tonul vorbelor sale nu era însă acela al ministrului de Justiţie, ci acela de fost director al Serviciului Secret de la Malmaison, pe care se vedea că nu l-a uitat. *Casă rea – mal maison* – ajunsese aşa dar şi Ministerul Justiţiei. Şi eu care-mi făcusem atîtea iluzii că plecînd de la Malmaison voi ajunge în cele din urmă să discut cu un om cu *simţul dreptăţii*!

După trecerea celor două zile am fost dus iarăşi la anchetator.

– Domnule profesor, mi-a spus el, sper că aţi cîntărit cum se cuvine cuvintele pline de bunăvoinţă ale tovarăşului ministru de Justiţie. De asemenea, cred că v-aţi dat seama că este vorba de un proces deosebit, cerut de înalte raţiuni de stat. Nutresc, de aceea, speranţa că sînteţi de acord cu propunerea pe care însuşi tovarăşul ministru al Justiţiei v-a făcut-o. Eu, personal, aş fi atît de încîntat să vă revăd cît mai curînd liber şi să citesc noile cărţi ale dv.

– Raţiunile unui proces, am răspuns eu, pot fi numai acelea ale dreptăţii şi sînt îndurerat că mi se cer declaraţii cu totul inexacte tocmai de ministrul Justiţiei.

– Procesele politice sînt totdeauna politice, mi-a răspuns anchetatorul.

– La Leipzig, Dimitrov a fost achitat, am spus eu.

– Dar a fost cu totul nevinovat, a replicat el.

– Şi care este vina mea: aceea de a fi dat curs solicitării primului ministru ca să-mi servesc patria?

– Da, este adevărat, dar aţi făcut greşeala de a nu veni cu noi, ori…

– Sigur, apărarea Adevărului împotriva legionarilor a fost un act de dreptate; apărarea aceluiaşi Adevăr azi e o crimă. Care e atunci deosebirea dintre hitlerism şi comunism, mai bine zis dintre dictatura hitleristă şi cea stalinistă?

– Domnule profesor, vă rog să mă iertaţi, dar discuţia în aceşti termeni nu o pot accepta. Uniforma pe care o port nu-mi permite.

– Aci e toată nenorocirea, am răspuns eu. Dar nu aceasta v-a învăţat Facultatea de Drept de la Sorbona. O spun cu toată durerea, fiindcă apreciez atît cultura dv., cînd şi modul omenos cum v-aţi purtat cu mine. Cum aţi îmbrăcat însă această uniformă nu înţeleg.

– Dictatura proletară are nevoie de această uniformă, a replicat el.

– Poate vreţi să spuneţi dictatura stalinistă, pentru că dreptatea muncitorilor, pentru care lupt de două decenii, nu cred că are nevoie de dictatură, de una nedreaptă, care să treacă peste adevăr, în orice caz nu.

– Şi, în final, care este răspunsul dv.? – m-a întrebat el.

– Cum, din nenorocire mijloacele de la Malmaison mă pîndesc din nou, deocamdată aleg, desigur, viaţa. Aceasta cu atît mai mult cu cît viaţa mea nu-mi aparţine numai mie, ci şi soţiei mele şi copiilor mei. Să nu-mi cereţi însă mai mult decît ceea ce în judecata conştiinţei mele pot scrie, acceptînd Neadevărul numai pe seama mea, nu şi a altora. Şi, desigur, numai ca intenţie, nu ca faptă.

– Este bine şi aşa, domnule profesor, şi în orice caz vă rog să credeţi că mă simt nespus de jenat de situaţia în care mă aflu cu dv.

– Dar care poate fi cauza acestui „mare proces politic“, cum îl numeşte domnul ministru al justiţiei? – mi-am îngăduit eu să întreb.

– Aceasta nu ştiu nici eu, mi-a răspuns anchetatorul, dar ceea ce pot să vă spun este că nu-i procesul dv., ci al prietenilor dv., care nu au meritat încrederea dv. în ei, fiindcă, în adevăr, ca orice capitalişti, lipsiţi de scrupule, sînt imperialişti şi ticăloşi…

Am înţeles; era vorba de americani. După cîţiva ani însă avocatul Grünberg a plecat şi el în Israel, unde, după toată probabilitatea, şi-a schimbat şi părerea despre imperialismul american. Cît priveşte patria mea, după trecerea a mai puţin de două decade, ea este prima ţară socialistă care se simte onorată cu vizita unui preşedinte al Statelor Unite ale Americii, primit cu entuziasm fără margini, cum nu a mai fost primit în nici o altă ţară, după propriile mărturisiri ale preşedintelui. Cu un egal entuziasm a mai fost primit doar generalul de Gaulle, împotriva căruia în timpul procesului tunau şi fulgerau nu numai acuzatorii, ci şi avocaţii apărării.

Doamne, doamne, cum se schimbă lucrurile! Eram la Mamaia cînd preşedintele Nixon a venit în ţara noastră. Am mers şi eu cu soţia mea în holul unui hotel pentru a-l privi la televizor, deoarece mijloacele mele materiale nu-mi permiteau decît locuinţa într-un cort. Entuziasmul cu care a fost primit, m-a bucurat şi pe mine, deşi aveam acum atîtea şi atîtea rezerve faţă de politica americană, cu totul lipsită de orizont, precum şi mult prea comercială, *business-like*. După ce transmiterea vizitei la televizor a luat sfîrşit, iar soţia mea şi eu ne-am ridicat ca să plecăm, am auzit o voce din spatele nostru spunînd – spre mirarea noastră – următoarele:

– Dar dacă tot aci am ajuns, atunci de a mai trecut ca profesorul Mărgineanu să facă 16 ani de închisoare!

Soţia mea m-a strîns imediat de mînă, ca să nu mă întorc. Cum însă nici persoanele din spatele nostru şi nici soţia mea şi eu nu puteam ieşi decît pe coridorul dintre scaune, pe coridorul din spatele nostru au înaintat paralel cu noi două perechi de tineri căsătoriţi, care au continuat comentariile asupra modestei mele persoane. Ajunşi la capătul coridorului, am luat de braţ persoana care a spus respectivele cuvinte, pe care am putut-o recunoaşte după voce în timpul conversaţiei care a urmat.

– Eu sînt profesorul Mărgineanu, am spus eu spre uluirea lui. Aş putea avea cinstea de şti cu cine vorbesc?

– Numele meu e Stroe, domnule profesor, şi sînt conferenţiar de logică la Universitatea din Bucureşti. Vă rog să credeţi că sînt profund emoţionat de a vă cunoaşte şi personal, nu numai din lucrări.

Dar să revenim la anchetatorul meu. Satisfăcut de răspunsul meu, a comandat două cafele ca să mai atenueze jena în care se afla faţă de mine.

– Voi avea şi eu grijă, domnule profesor, ca frazele privitoare la complot să fie exact aşa cum le doriţi, indicînd simplă intenţie, nu şi început de traducere în forţă. Tot aşa apare de altfel această treabă şi în declaraţiile lui Popp. În caz de refuz mandatul meu ar fi încetat, deoarece la alte mijloace de convingere faţă de dv. nu aş fi putut merge. Alţii însă, desigur, ar fi mers pînă la capăt, epuizînd toate mijloacele de constrîngere.

Omul s-a ţinut de cuvînt, iar a doua zi declaraţiile au fost completate în condiţiunile dorite de mine. În declaraţiile mele însă mi s-a dictat la Malmaison că ideea complotului a fost sugerată de Melbourne cu ocazia unei mese la începutul lunii mai 1947 şi acceptată de Auşnit, Popp şi mine cu ocazia unei a doua mese în cursul aceleiaşi luni, la care a venit şi Berry. După trei luni, cînd Popp şi-a recîştigat conştiinţa, procurorul Burdea nu şi-a mai dat silinţa de a controla declaraţiile mele şi astfel prietenul meu i-a dictat că ideea complotului a apărut doar în februarie 1948, şi a fost cerută nu de Melbourne, ci de Leverich, urmaşul său. Era o contrazicere, pe care anchetatorul a ţinut să o anuleze, dar atît Popp, cît şi eu, nu am acceptat schimbarea. În fond, era o contrazicere în favoarea noastră.

Jos în celulă apoi mi-am zis că în definitiv a recunoaşte organizarea acestui complot fantomă în cursul lunii mai 1947 este şi o modalitate de a da prilej prietenilor mei din SUA de a infirma nu numai afirmaţiile mele prin declaraţiile lor către presa americană – pe care ziarele comuniste le-ar fi contestat – ci şi prin proba materială a faptului că în mai 1947 Berry şi Melbourne nici nu au fost la Bucureşti, ci la Conferinţa de Pace de la Paris. Din cele aflate ulterior de la noii arestaţi de la Jilava reiese că aşa s-a şi întîmplat.

Tot la Jilava am aflat şi cauza „marelui proces“, prilejuită de audierea generalului Rădescu şi a ministrului Vişoianu la ONU asupra condiţiilor în care Vîşinski a instalat guvernul Groza după înlăturarea lor. Drept urmare, Acheson, ministrul SUA, l-a acuzat pe Vîşinski de amestec în treburile interne ale României, care călcau acordul de la Yalta. În loc de răspuns, Vîşinski a ridicat aceleaşi acuzaţii împotriva lui Acheson, iar procesul nostru trebuia să aducă proba că afirmaţiile sale erau adevărate. Ordinul lui Vîşinski de a se face un atare proces, care să dovedească acest amestec, venise însă după ce ancheta celor trei grupări – una a lui Bujoiu, a doua a legionarilor şi a treia, mult mai fictivă decît reală, a lui Popp – a fost terminată. Ca să ne mai bată din nou pentru a ne schimba declaraţiile, era astfel greu. Aceasta cu atît mai mult cu cît unii dintre noi avusesem convorbiri şi cu miniştri Teohari Georgescu şi Bunaciu. În schimb, s-a recurs la falsificările din presă şi chiar din actele de trimitere în judecată, infirmate de însăşi declaraţiile din dosar, aşa cum vom vedea. Însă chiar şi în aceste condiţii legătura dintre cele trei grupe din proces, care nici măcar nu se cunoşteau personal, a fost în mod inevitabil identică cu aceea dintre nucă şi perete.

Cu totul neverosimilă apare de altfel şi pretinsa „organizaţie“ a lui Popp, aşa cum arată declaraţia sa scrisă, precum chiar şi aceea din instanţă provocată de intervenţiile spontane, dar stupide, ale generalului Petrescu şi ale procurorului Stanciu, care doreau să-şi scoată în evidenţă şi meritele lor. Căci iată ce răspunde Popp la întrebarea generalului Petrescu, preşedintele completului de judecată, privitoare la organizaţia sa:

– Comitetul era format din mine, Mărgineanu, colonelul în rezervă Petrescu… eu am luat contact cu Mărgineanu, cu profesorul Haţieganu şi urma în caz de cădere de acord să se ia contact şi cu Costel Tătăranu şi Titel Petrescu.

Or, ce „organizaţie“ şi „comitet de conducere“ pot fi acelea, care se limitează la contactul dintre trei prieteni, lipsiţi de orice apartenenţă politică şi legaţi numai prin slujba lor la Societatea

Reşiţa, în cazul lui Popp şi al meu, şi de la Astra Vagoane, afiliate Societăţii Reşiţa, în cazul lui Petrescu, directorul ei? Pe profesorul Haţieganu apoi Popp nu l-a văzut în viaţa lui, iar numele său este pus în cauză pentru simplul motiv că acesta urma să participe la un consult medical, privitor la sănătatea lui Popp. Ulterior, de altfel, el este membru al Partidului Comunist şi academician, cu toate că în proces a apărut ca ministru al sănătăţii, fără să fie însă arestat. În pretinsul guvern fantomă nu credea nici guvernul însuşi. Şi nici Partidul Comunist.

– Dar acuzatul a fost şef al grupelor subversive, a intervenit procurorul Stanciu, nemulţumit de răspunsul lui Popp.

La repetarea întrebării de către preşedintele completului de judecată Popp răspunde:

– Domnule preşedinte, am aflat că sînt recunoscut ca şef, dar am înţeles în felul următor acest lucru: *Mi s-a spus că la o convorbire care a avut loc între nu ştiu cine* s-a propus persoana mea ca şef al acestor grupe.

Comentariile sînt de prisos, deşi cele de mai sus sînt reproduse *tale quale* în ziare. În adevăr, ca şef de organizaţie putea fi acela care *nu ştia de cine a fost ales*!

Pentru a face totuşi plauzibilă această pretinsă „şefie“ a lui Popp, în actul de trimitere în judecată şi în rezumatul său din ziare s-a recurs – precum vom vedea – la un fals, punîndu-se în cauză şi persoana mea, care ar fi organizat şi ea un alt comitet de conducere a mişcării subversive încă din 1945 împreună cu Bujoiu, Balş şi Măcelariu, care ulterior trece sub conducerea lui Popp. Or, pe aceste persoane le-am văzut pentru prima dată în viaţa mea numai în proces, iar în declaraţiile lor numele meu nu apare. Nici în ale lor şi nici în ale mele!

În declaraţiile mele se afirmă apoi că organizarea complotului a fost cerută de consilierul Melbourne cu ocazia mesei de la Clubul Marii Finanţe din 1947, cînd acesta era însă la Paris, iar în declaraţia lui Popp apare că organizarea aceluiaşi complot a fost cerută în februarie 1948 de către Leverich, urmaşul lui Melbourne, pe care însă Popp nu-l cunoştea. Precum nu a cunoscut nici pe ministrul Berry, cu care el, Auşnit şi eu am fi semnat totuşi angajamentul nostru de a organiza respectivul complot tot în mai 1947, cînd şi el era la Paris. Înspre sfîrşitul lunii februarie 1948 Popp de altfel se îmbolnăveşte grav şi rămîne fără conştiinţă pînă la arestarea sa, îngrijit fiind de profesorul dr. Spârchez, adus la patul său de suferinţă de mine la sfatul profesorului Haţieganu. Convalescenţa sa a durat încă două luni după arestare, cu pierderi intermitente de conştiinţă şi în acest timp. În acest interval de timp, cînd el este mai mult leşinat decît treaz, i se cere totuşi să semneze declaraţiile scrise la Malmaison, pe care el nu le-a putut citi, cu ameninţarea că altfel va fi oprită orice asistenţă medicală. Probă răspunsurile sale din instanţă, care nu mai corespund cu cele scrise.

Procesul

Procesul de Kafka e prea bine cunoscut şi foarte comentat deoarece lumea vede în el nu numai un roman existenţialist sub semnul anxietăţilor patologice, aduse de o lume absurdă, ci şi o anticipare a proceselor naziste, la care unii adaugă şi pe cele staliniste, cu nimic mai prejos decît cele naziste.

Figuri sinistre au fost, desigur, atît Hitler cît şi Stalin. Poate chiar cele mai sinistre figuri ale istoriei, deoarece crimele lor întrec pe acelea ale tuturor celorlalţi criminali la un loc, pe care curgerea istoriei le-a înregistrat. Nebuni şi criminali au fost amîndoi, dar Hitler pare a fi fost în primul rînd nebun şi după aceea criminal. În consecinţă, procesele sale sînt mai mult decît modelul

lui Kafka. Aceleaşi două atribute îl caracterizează pe Stalin, dar în cazul său ponderea este pe cea de criminalitate, aşa cum Soljenitzin arată fără posibilitate de îndoială. Hitler a omorît apoi numai 3-4 milioane de oameni. Stalin pare a fi ucis de zece ori mai mult, iar procesele sale sînt sub semnul perfidiei sistematice şi organizate chiar „ştiinţific", aşa cum călăii săi în frunte cu Vîşinski au pretins. De aceea absurditatea lumii din romanul lui Kafka se apropie mai mult de procesele lui Hitler, care a fost un epileptic şi mai puţin de acelea ale lui Stalin şi Vîşinski care le-au organizat la rece. Or, crima şi nebunia nu se confundă, chiar dacă în parte sînt cercuri secante, avînd unele trăsături comune.

Preludiul procesului nostru a început în după masa zilei de 24 sau 25 octombrie cînd în arestul de la Ministerul de Interne am simţit zarvă mare. Uşile de metal de la celule se deschideau cu zgomot la intervale de cîteva minute. La început am crezut că sînt obişnuitele scoateri la anchetă, dar după aceea mi-am dat seama că treaba se aseamănă mai mult cu evacuarea celulelor. De acest lucru nu m-am mai putut îndoi în momentul cînd s-au deschis la intervale scurte şi celulele vecine, în care erau de patru luni de zile amiralul Măcelariu şi ing. Balş. A urmat apoi o tăcere mai lungă de aproximativ zece minute după care am fost scos şi eu. Doi agenţi zdraveni m-au dus sus la poarta prin care am intrat, iar afară în stradă aştepta o maşină. Agentul de lîngă ea a deschis uşa pentru a intra unul din agenţii care m-au dus, după care am fost poftit foarte frumos să intru şi eu. După mine a venit cel de al doilea agent fără să mai aştepte să fie poftit. Agentul care ne-a aşteptat în stradă a trecut lîngă şofer, care a pornit imediat maşina, a întors-o pe strada Academiei şi ne-a dus la Tribunalul Militar în str. Negru Vodă, cred. Aci ne aştepta un tînăr care ne-a condus la etaj într-o cameră proaspăt vopsită cu două paturi şi o masă cu două scaune. Înăuntru era un tînăr aviator, care a rămas cu mine după ce agenţii au plecat iar uşa s-a închis. Am înţeles că era noul meu informator, respectiv „turnător". Avusesem unul, după anchetă, şi în garsoniera de la minister.

– Ce este aci? – l-am întrebat eu.

– Tribunalul militar, a răspuns el.

După mine au urmat la 10 minute alte două aduceri, iar după aceea tînărul magistrat care ne-a primit a venit în toate camerele, întrebîndu-ne dacă sîntem mulţumiţi cu cazarea „provizorie", cum a numit-o el, anunţîndu-ne că imediat se va servi masa.

– În seara aceasta este rece, dar mîine veţi primi mîncare caldă, a observat el.

La vreo jumătate de ceas am auzit zgomot de farfurii pe coridor, iar în momentul cînd uşa noastră s-a deschis am primit fiecare cîte o farfurie de porţelan cu felii mari de şuncă plus o bucată respectabilă de şwaiţer. Porţia de şuncă a fiecăruia avea peste un sfert de kilogram. Mai tîrziu ni s-au adus şi cîte două mere.

– Ce înseamnă aceasta? – a întrebat tînărul aviator.

– Nu ştiu, dar în orice caz de şapte luni este prima dată cînd m-am săturat, iar în stomac simt o adevărată simfonie. Încîntate de masă par şi intestinele!

În aceeaşi seară am fost dus şi la biroul preşedintelui de Tribunal pentru ca generalul Petrescu, asistat de procurorul militar, colonelul Mociorniţa, să-mi comunice faptul că mă aflu la Tribunalul Militar al capitalei şi că sînt trimis în judecată pentru crimă de înaltă trădare etc.

– Avocatul dv. din oficiu – a ţinut el să adauge la urmă – este profesorul Mircea Manolescu de la Facultatea de Drept din Bucureşti. Este o favoare pentru dv. ca să fiţi apărat de un coleg.

– Nu-l cunosc şi aş dori să am şi un avocat ales de mine.

– Aceasta nu se poate, a răspuns el. Dar totuşi la cine vă gîndiţi?

– La Eugen Meţianu sau Alexandru Vasiliu, sînt foşti magistraţi militari.

– Da, ştiu, dar nu se poate.

Generalul Petrescu fusese coleg cu ei, dar în timpul guvernării generalului Antonescu a schingiuit în bătăi nu numai mulţi legionari, ci şi deţinuţi comunişti, în calitate de director general al Penitenciarelor, fapte pentru care a fost scos din cadrele magistraturii militare la cîteva zile după 23

August. Pentru o bună bucată de vreme a fost chiar arestat. În preajma procesului lui Maniu şi-a oferit serviciile sale competente de jurist priceput şi experimentat. Era doctor în drept de la Paris. La figura mea s-a uitat mai insistent deoarece în declaraţiile mele recunoşteam că am spus într-un cerc de prieteni cu ocazia procesului lui Maniu că o dată, cînd în ţara noastră va fi iar dreptate, „canaliile de teapa sa“ ar trebui spînzurate. Se aştepta, probabil, să cer recuzarea sa. La ce folos! Sentinţele cu siguranţă că erau deja scrise de către organele de partid.

După ce scoaterile la birou s-au terminat, am întrebat pe tînărul colocatar:

– D-ta nu ai fost scos?

– Se vede că nu, a răspuns el jenat.

Era evident că nu au fost scoşi nici ceilalţi informatori. În consecinţă, mi-am spus eu, sîntem zece acuzaţi. Dar în grupul Reşiţa sîntem cel mult şapte. (Popp, director general, Ioan, Rădulescu, Radoveanu, directori plus Manciu şi col. Petre Petrescu de la Astra Vagoane din Braşov, la care Reşiţa avea un important portofoliu de acţiuni). Cine pot fi ceilalţi trei?

Sub pretextul că e obosit tînărul aviator s-a culcat, iar la scurtă vreme a început să sforăie. Mă uit imediat prin gaura cheii în camera din dreapta, unde am avut impresia netă că aud vocea amiralului Măcelariu. O figură foarte distinsă se plimba îngîndurată. Trebuie să fie amiralul. Timp de patru luni am fost vecini şi am vorbit, dar faţa nu i-am văzut-o. Ciocănesc uşor în uşă. A venit imediat.

– Aici profesorul Mărgineanu.

– Şi aci amiralul Măcelariu. Bine că sîntem iarăşi vecini. Cine e celălalt vecin?

– Nu-l cunosc. Dar la d-ta?

– Nicolae Pătraşcu, comandantul legionarilor. El crede că va fi judecat cu noi, grupul Bujoiu şi cu dv., grupul Reşiţa.

– Cum aşa?

– Nu pricep nici eu, dar el aşa crede.

Acesta să fie procesul „mare“ la care a făcut aluzie Bunaciu? Şi despre care a vorbit şi anchetatorul meu în ultimele zile. Asta ar fi culmea. Să fiu judecat împreună cu legionarii! N-am fost însă niciînd întrebat de ei! Şi nici de cei din grupul Bujoiu! Ideea aceasta trebuie că a apărut numai la urmă căci altfel n-aş fi fost vecin de cameră cu Balş şi Măcelariu, cu care gardianul m-a surprins conversînd în trei rînduri. A raportat anchetatorului în toate cazurile, dar acesta s-a mulţumit şi el cu observaţia că, în definitiv, nu sîntem în acelaşi proces şi astfel nu ne putem pune de acord cu declaraţiile.

Cu două zile înainte de proces am fost dus la Şcoala de Război. O surpriză şi aceasta! Am fost dus în aceleaşi condiţii ca şi de la Minister la Tribunal. Ba chiar de aceleaşi persoane. Am trecut prin două coloane de jandarmi, prima aşezată cam la 60-70 de metri de şcoală, iar a doua la 30-40 de metri. În faţa şcolii alţi jandarmi, iar la intrare doi tineri magistraţi militari, care au venit imediat la maşină, ca să mă ia. Foarte curtenitori m-au „poftit“ să intru, ducîndu-mă în prima sală de studii din dreapta, la parter. Sala avea aproximativ 6 pe 10 m. În colţul din dreapta era un pat curat, iar în faţa lui o masă şi un scaun. În colţul opus patului erau doi oameni, aşezaţi pe scaune. La intrarea noastră s-au ridicat, salutînd.

– Aci este actul de trimitere în judecată, a spus un ofiţer, arătînd dosarul de pe masă. Tovarăşi – a adăugat el arătînd pe cei doi oameni din colţul opus – sînt reprezentanţii muncitorilor. Au ordin să tacă şi să stea liniştiţi pe scaun, ca să nu vă deranjeze.

Am deschis imediat dosarul. După frazele de rigoare ale Corpului de Armată Bucureşti de trimitere în judecată, urma lista:

Auşnit Max

Balş Alexandru

Bujoiu Ion
Bontilă George
Chiorean Nistor
Gheorghiu Alex.
Măcelariu Horea
Manu George
Mărgineanu Nicolae
Pătraşcu Nicolae
Popp Alexandru
Teodorescu Eugen.

Numele lui Chioreanu, Gheorghiu şi Teodorescu îmi erau complet necunoscute. Pe amiralul Măcelariu şi ing. Balş i-am cunoscut doar în arestul de la Ministerul de Interne, avînd camerele vecine. Numele de ing. Bujoiu, fost ministru al Industriei, îmi era cunoscut numai din ziare. De Pătraşcu ştiam că a fost secretar general al Mişcării legionare. De numele lui George Manu am aflat în 1934 la Paris, citindu-l pe coperta unei cărţi, teza sa de doctorat în fizică, comentată de compatrioţii noştri cu elogii. Pe Bontilă l-am cunoscut în calitatea sa de director al Laboratorului de Psihologie de la Casa Asigurărilor Sociale, dar nu l-am văzut dinainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Nici nu ştiam că a fost arestat. Oameni, pe care i-am cunoscut şi cu care am colaborat, în calitatea mea de consilier psihotehnic al Uzinelor Reşiţa, rămîneau astfel numai Popp şi Auşnit. Dar acesta din urmă era în străinătate, făcînd parte dintr-o delegaţie guvernamentală. Ce-o fi şi asta? – m-am întrebat eu uluit.

Stupefacţia mea a fost şi mai mare cînd cîteva rînduri mai jos am citit „Acuzaţii Balş, Bujoru, Măcelariu, Mărgineanu încă din 1945 au organizat un comitet de rezistenţă care în 1947 s-a transformat în comitet de coordonare a întregii mişcări subversive“. Ei, asta-i bună – mi-am spus eu, rîzînd fără să vreau deoarece îmi dădeam seama că „‚marele proces“ se va transforma în cele din urmă în „comedie bufă“. Plătită, din nenorocire, cu moartea a patru dintre noi: Balş, Bujoiu, Gheorghiu şi Manu. Alţi doi – Popp şi Pătraşcu – vor muri la scurtă vreme după eliberare.

Uşa s-a deschis şi un colonel plin de sine a făcut semn celor doi muncitori să iasă şi apoi cu paşi „ţanţoşi“ – cum se spune prin Ardeal – a venit spre mine.

– Sînt colonelul Stanciu; îndeplinesc funcţiunea de procuror militar. Sînteţi mulţumit de cazare?

– De cazare da, dar sînt uluit de cele ce citesc încă de pe prima pagină. Atît în ceea ce priveşte lista oamenilor pe care nu-i cunosc, cît mai ales din cauza acestei fraze în care se afirmă totuşi că am organizat cu ei un comitet de rezistenţă în 1945, care în 1947 avea să se transforme în comitet de coordonare a întregii mişcări subversive. Or, aşa cum n-am avut cinstea să vă cunosc pe dv., la fel nu-i cunosc nici pe ei.

– Da, mi-a spus şi ing. Bujoiu că nu vă cunoaşte. Trebuie să fie o greşeală la mijloc.

– Aş dori, în orice caz, să primesc şi dosarul cu declaraţiile acestor oameni, a căror activitate şi nume nu le cunosc.

– Desigur, îl veţi primi imediat. Oricît de ingrată ar fi sarcina mea, îmi face totuşi plăcere să vă fiu util.

La o jumătate de ceas a sosit şi masa, adusă de la restaurant, s-a pretins chiar de la Capşa. Erau patru feluri, la fel de alese şi gustoase, ca şi cele de la Tribunal.

A intrat şi generalul Petrescu.

– Poftă bună, domnule profesor, mi-a urat el.

I-am comunicat şi lui cele spuse procurorului Stanciu.

– Să controlăm, domnule profesor. Pentru fapte inexistente în orice caz nu puteţi fi

condamnat. Am să vă transmit şi dosarul, imediat ce-l termină de citit Popp şi Bujoiu, căci nu avem decît două exemplare, al treilea fiind la procurori. Sînteţi mulţumit cu masa? Aceeaşi mîncare să ştiţi că o luăm şi noi. Cazaţi la Şcoala de Război au fost, de fapt, şi membrii completului de judecată ca să se evite un atac împotriva lor. A doua zi, cînd am fost scos la baie, mi-am dat seama că în subsolul clădirii sînt alte companii de jandarmi. Profitînd de ieşirea la toaletă a tovarăşului său, muncitorul rămas în cameră mi-a spus în mare grabă următoarele:

– Sînt din Năsăud. Am fost cu d-l. Maniu. Acum că dînsul e arestat, ce să fac, a trebuit să mă înscriu la comunişti că mă dădeau afară din slujbă şi am nevastă şi trei copii. Sînt două regimente de pază că se tem să nu vină americanii să va fure…

A doua zi la amiazi, tot în timpul mesei, a venit radios şi avocatul meu, făcut profesor peste noapte la Facultatea de Drept.

– M-am reîntros numai zilele acestea de la Paris. Vedeţi şi pardesiul şi pălăria, aduse de acolo. Dar ce mîncări alese aveţi! La mine acasă nu-mi pot îngădui acest lux.

– Dar nu aţi mîncat nici ciorba nenorocită de cîteva boabe de fasole ori arpacaş sau cartofi, pregătită de badea Ion de la arestul Ministerului de Interne, care îndeplineşte şi funcţia de servitor, curăţind coridoarele şi closetele. Lăsaţi aceasta şi uitaţi despre ce e vorba. Afară de Popp şi Bontilă nu cunosc pe nimeni din coacuzaţi. Pe Bontilă nu l-a mai văzut de aproape zece ani, aşa încît în proces necunoscut îmi e şi el. Cunosc doar pe Popp…

– Şi pe Auşnit, a ţinut el imediat să observe.

– Da, dar el este în America, făcînd parte dintr-o delegaţie guvernamentală…

– Nu s-a mai reîntors, a replicat el cu promptitudine.

– În faza aceasta, chiar din prima pagină, se afirmă totuşi că am organizat un Comitet de rezistenţă cu Balş, Bujoianu, Măcelariu încă din 1945… Cum găsiţi dv. aceasta? – vă rog, de aceea, ca în apărare să ridicaţi de la început această absurditate, nu numai inexactitate, care aruncă o lumină de lămurire a întregului proces, asupra neseriozităţii acuzaţiilor împotriva mea în orice caz…

– Domnule profesor, domnule coleg – îmi permiteţi, nu? Fiţi fără nici o grijă şi lăsaţi totul în seama mea; vă voi face o apărare la înălţimea lucrărilor dv. de ştiinţă, care se află toate în biblioteca mea, unele chiar pe biroul meu…

– Mă rog, mă rog – am spus, întrerupîndu-l şi eu – aceasta e treaba dv., dar vă rog foarte insistent să faceţi şi ceea ce vă cer eu. Altfel mă obligaţi să vă retrag mandatul.

– Voi face aşa cum doriţi, întocmai cum doriţi, să nu aveţi nici o îndoială, veţi fi mulţumiţi, foarte mulţumiţi.

– Nu am primit nici dosarul cu acuzaţiile deşi l-am cerut cu insistenţă atît d-lui procuror Stanciu, cît şi d-lui general Petrescu.

– Plec de aci direct la tovarăşul general Petrescu; am cinstea să-l cunosc foarte bine. Îl voi ruga să dispună imediat trimiterea dosarului, iar după aceea voi reveni ca să discutăm întreaga apărare, aşa cum înţeleg să o fac.

A doua oară nu a mai venit, cu toate cererile mele insistente, comunicate prin magistratul de serviciu, care venea şi el cu greu în camera mea, doar la a treia sau a patra chemare a unui sau altuia din cei doi pretinşi muncitori din cameră.

În seara premergătoare procesului am declarat imediat după cină că refuz să mă prezint în instanţă deoarece nu am citit dosarul cu acuzaţiile. La ora nouă şi jumătate mi-a fost adus, iar la ora zece, deci după 30 minute, mi-a fost luat pe motivul că e ora de culcare şi trebuie să mă odihnesc.

– N-am avut ce să fac, domnule profesor, s-a scuzat ofiţerul magistrat de serviciu. Dosarul a fost reţinut de ceilalţi coacuzaţi. Aşa că nu e vina noastră.

A doua zi prietenii mei de suferinţă au spus că şi lor li s-a întîmplat la fel. Şi cu dosarul şi cu avocatul etc.

În seara premergătoare procesului ne-au fost duse hainele pentru a fi curăţite şi călcate. Ne-

au fost redate şi cravatele. Călcate şi ele, ca şi cămăşile. Frizer am avut în fiecare dimineaţă.

În dimineaţa zilei de 28 octombrie am fost conduşi în sala de festivităţi a Şcolii de Război. Sala era plină cu lume şi nu mai era un scaun liber, nici în sală, nici în balcoane, cu excepţia unor fotolii din rîndul prim. Anchetatorii de la Minister şi de Malmaison erau şi ei prezenţi. În cursul dezbaterilor au venit şi Ana Pauker, Avram Bunaciu, Teohari Georgescu şi alţi miniştri. Au fost aduşi şi foarte mulţi gazetari străini cu sentimente procomuniste, desigur. În atari condiţii, de asistenţă atît de aleasă, grefierul a citit actul de trimitere în judecată în foarte mare grabă deoarece avînd peste 50 de pagini lectura a durat peste două ore.

Pe de altă parte nu trebuia să se bage în seamă că între actul de acuzare şi rezumatul lui apărut în ziare erau deosebiri flagrante.

După o scurtă pauză au început interogatoriile. Primul audiat a fost ing. Popp, cap de listă, după care a urmat ing. Bujoiu, pretins conducător al grupului principal din proces: Balş, Gheorghiu, Manu, Măcelariu, Bontilă. De aceea procesul a fost botezat cu numele lor: Popp-Bujoiu.

Interogatoriul meu a fost luat a doua zi. La întrebarea dacă recunoşteam declaraţiile scrise, am răspuns cu toţii afirmativ. Eu însă am ţinut să adaug şi următoarea frază: dacă între declaraţia mea scrisă şi cea verbală din instanţă va fi vreo deosebire, ţin să declar că mă prevalez de cea scrisă.

Generalul Petrescu a ţinut să observe: vedeţi Onorată Asistenţă, ce declară d-l profesor universitar Mărgineanu. Şi ce nu se spune despre organele noastre de anchetă! Să se înscrie în procesul-verbal această declaraţie, a spus el întorcîndu-se spre grefier. A doua zi însă, cînd mi-a fost adus spre semnare procesul verbal, în virtutea acestei declaraţii scrise am refuzat semnarea lui. În adevăr, procesul verbal din instanţă avea un număr aproape dublu de pagini şi conţinea declaraţii care nu erau în cel scris de la anchetă, ci doar în declaraţiile de la Malmaison. Grefierul a comunicat refuzul meu generalului Petrescu, care a venit imediat la mine.

– Dar bine, domnule profesor, au fost şase stenografi care au consemnat răspunsurile dv. în instanţă…

– Care nu scriau nimic, ci stăteau de vorbă, am răspuns eu.

Generalul Petrescu n-a avut încotro şi după un ceas mi-a fost adusă declaraţia ultimă de la Ministerul de Interne şi procesul verbal din instanţă, care o reproducea.

După cîţiva ani am întîlnit la Jilava pe unul din ofiţerii Completului de judecată, care mi-a spus că generalul Petrescu, îngrijorat de cursa în care s-a prins, a chemat pe colonelul Dulgheru ca să-l întrebe ce să facă.

– Cum o să-i dau acestuia 25 ani de închisoare? Căci atîta era quantumul pedepsei mele, fixat de Ministerul de Interne în colaborare cu Ministerul Justiţiei, executînd, ele însile, dispoziţiile conducerii de partid.

– Păi atîta i-am fixat şi noi, a răspuns Dulgheru.

– Dar faptele incriminate nu justifică această pedeapsă.

– N-ar nici o importanţă, a răspuns flegmatic Dulgheru. După terminarea procesului a venit cu o precizare în plus deoarece la întrebarea lui Bujoiu asupra a ceea ce ne aşteaptă după proces, cu aceeaşi flegmă şi încîntare de sine i-a răspuns:

– Exterminarea.

Or, în lumina ei, deosebirile dintre pedepse nu mai aveau nici o importanţă.

La sfîrşitul interogatoriului am rugat instanţa de judecată să-i supun o flagrantă inexactitate din actul de trimitere în judecată, care aruncă o lumină relevatoare asupra tuturor declaraţiilor mele. Generalul Petrescu a replicat repede:

– Instanţa a avut grijă să vă întrebe tot, ridicînd imediat şedinţa.

A urmat audierea martorilor, tema principală fiind spionajul în favoarea americanilor. Unul din martori recunoaşte că a dat o seamă de informaţii – pe care le înşiră cu lux de amănunte, dînd o serie de cifre pe care a fost pus, desigur, să le memorizeze.

– Dar de la cine şi cu ce mijloace aţi obţinut aceste date secrete atît de periculoase pentru siguranţa noastră de Stat? – a întrebat sentenţios generalul Petrescu.

– Din Monitorul Oficial, a răspuns martorul, Hoidnic, cred, era numele său.

Sala a izbucnit în rîs, dar după cîteva clipe fiecare şi-a dat seama de greşeala făcută şi s-a oprit, uitîndu-se cu teamă la vecinii care l-ar putea „turna".

Uzinele şi domeniile Reşiţa aveau la acea oră 25.000 angajaţi. Trebuiau aduşi şi doi muncitori, care să ne înfiereze cu declaraţiile lor.

Surprins de inexactitatea lor, Popp a cerut instanţei să-i dea voie să pună o întrebare.

– De cînd sînteţi dv. angajat la Reşiţa? – a întrebat el.

– De la sfîrşitul lui aprilie, a răspuns martorul, care nu ştia că noi fusesem arestaţi înainte de această dată.

– Şi care-i Popp şi care-i Mărgineanu?

– Dv. sînteţi Mărgineanu, a răspuns martorul.

În sală din nou ilaritate. Petrescu a intervenit, observînd că nu a avut voie să pună decît o singură întrebare.

În declaraţiile lui Popp – şi în special în acelea ale lui R. Drăgoescu, fost comisar al guvernului, în calitate de membru al Partidului Comunist, la Societatea Reşiţa – au fost dezbătute şi subvenţiile acordate de Societatea Reşiţa partidelor Naţional-Ţărănesc, Naţional-Liberal şi Social-Democrat, dar nu şi acelea acordate Partidului Comunist prin Drăgoescu însuşi, al căror quantum depăşea cu mult pe cele acordate tuturor celorlalte trei partide împreună. Alte „sume astronomice din averea societăţii" – ca să folosesc cuvintele generalului Petrescu şi ale procurorului Stanciu – au fost însuşite de Popp şi de mine, fapt pentru care „societatea – s-a spus în instanţă – a intentat cuvenita acţiune împotriva noastră la instanţele civile de judecată". În adevăr, după şase ani de deţinere la Aiud şi Jilava am fost adus la Tribunalul civil din Bucureşti pentru a răspunde de faptul că în ultima mea deplasare de la Bucureşti la Uzinele din Reşiţa am ridicat numai avansul de 25.000 lei, nu şi restul de 38.000 lei pe care nu i-am mai încasat fiind arestat. (Sumele sînt doar aparent mari, fiindcă se referă la perioada de inflaţie, cînd salariul unui profesor universitar ajunsese la ordinul milioanelor). Cum societatea nu a venit în instanţă ca să-mi susţină acuzaţia, judecătorul Miculescu mi-a dat cuvîntul mie, iar după ce m-a ascultat şi a citit din nou actul de trimitere în judecată, a spus:

– În adevăr, dv. sînteţi creditor, nu debitor. De ce atunci Societatea v-a intentat totuşi acest proces?

– Fiindcă trebuia să justifice insinuarea din procesul meu politic precum că aş fi delapidat „sume astronomice" şi aceasta a fost singura neregulă pe care a găsit-o. Iar fiindcă neregula era în favoarea mea, nu a ei, Societatea a declinat şi venirea ei în instanţă. Vă rog însă cereţi prezentarea ei pentru a lămuri lucrurile. Societatea nu s-a prezentat nici la a doua şi la a treia chemare, iar procurorul a cerut achitarea mea. De prisos să mai spun că acţiunea era intentată în noiembrie 1948 şi se judeca numai în 1954, deoarece cele 17 chemări în instanţă, adresate mie nu m-au găsit fiind trimise la locuinţa mea din Cluj, la direcţia Societăţii din Bucureşti, la Uzinele din Reşiţa şi apoi iar la locuinţa mea din Cluj etc., dar nu şi la penitenciarul din Aiud. Aceasta pentru ca odată cu trecerea timpului să se uite de insinuarea din procesul politic. Şi mai semnificativ este faptul că împotriva lui Popp nu s-a intentat nici o acţiune, fiindcă în cazul său nu s-a găsit nici o atare neregulă, ca în cazul meu. De cinstea lui de altfel nu s-a îndoit nimeni, nici conducerea partidului comunist de la Reşiţa, în frunte cu Dalea, preşedintele organizaţiei judeţene.

A treia zi a urmat cuvîntul de acuzare al colonelului Stanciu, procurorul militar.

– Ţara întreagă priveşte în această clipă la aceşti criminali odioşi, care s-au făcut vinovaţi de cele mai oribile acte de spionaj, sabotaj şi atentat împotriva Republicii noastre… După această scurtă introducere, consumată în două, trei fraze, a reiterat actul de trimitere în judecată citit cu trei zile înainte de grefier.

După el a luat cuvîntul lt. col Eftimie Călin, care în calitate de magistrat militar a făcut încadrarea acuzaţiilor în articole de lege.

După cîteva luni au fost arestaţi amîndoi pentru abuzuri şi crime de război pe teritoriul Uniunii Sovietice. În momentul cînd şi-a făcut bagajul colonelul Stanciu a profitat de o clipă de neatenţie a agenţilor şi şi-a tras un glonte în cap cu un revolver ascuns din vreme sub cămăşi. Era şi deputat în Marea Adunare. În timpul cît a funcţionat ca locotenent instructor la Şcoala de Ofiţeri de Infanterie din Sibiu avea o obsesie, pe care o repeta mereu în faţa elevilor:

– Un dumnezeu în cer şi un Stanciu pe pămînt! Pînă la urma urmei nu l-a mai răbdat nici pămîntul.

Au urmat pledoariile avocaţilor. Nici unul nu a îndrăznit să ceară o reducere de pedeapsă. Singur avocatul amiralului Măcelariu şi-a îngăduit să propună încadrarea unei vini la alt articol de lege. Încolo s-au mulţumit cu toţii să elogieze clemenţa acuzării şi să se înfioare şi ei de crimele noastre abominabile, cerînd cuvenita pedeapsă. Figura cea mai abjectă a fost Paraschivescu Bălăceanu, care l-a apărat pe Popp. Dar prea departe de insinuările lui murdare n-a fost nici Ionel Teodoreanu, autorul *Medelenilor*, care l-a apărat pe Manu ca şi funia pe spînzurat. După ce a terminat pledoaria a profitat de faptul că generalul Petrescu a ridicat şedinţa, iar lumea s-a ridicat să plece, şi a venit repede la Manu, care i-a întors spatele. L-a tras de mîneca hainei şi i-a şoptit încet, dar grăbit:

– N-am putut altfel, dar n-ar importanţă căci în curînd o să fiţi liberi.

Ce abjectă lichea şi el! El, autorul *Medelenilor*, cu sufletul curat al Olguţei! După care nu a uitat nici omagierea regelui Carol II.

După 15 ani de închisoare grea la „zarca“ din Aiud profesorul Manu a murit, ucis prin înfometare de colonelul Crăciun, directorul Penitenciarului, fiindcă n-a voit să se supună injoncţiunilor lui şi nu a acceptat să se lepede de ideile sale şi să devină „turnător“ etc. A fost cel mai bun prieten al fraţilor Ţiţeica, azi unul academician, care au cochetat şi ei cu Garda de Fier. Este ceea ce nu am înţeles.

Înainte de a ne scoate pentru ultimul cuvînt, colonelul Dulgheru a venit şi mi-a spus:

– Domnule profesor, ai văzut şi dta că procesul a fost pregătit într-un fel şi făcut în alt mod. Biata dactilografă, care a scris ultima redactare a actului de trimitere în judecată lucrînd pînă noaptea, obosită cum era a scris în loc de Manu numele Mărgineanu. Vezi şi dta că numele se aseamănă. Nu o nenoroci. Ne faci apoi şi nouă rău fiindcă sîntem vinovaţi de faptul că n-am observat greşeala ei. Eram obosiţi şi noi. De aceea te rog să nu ridici acest incident, care şi altfel nu-ţi uşurează pedeapsa. *Noi* în schimb vom avea toată grija ca să simţi protecţia *noastră*. Căci să ştii că există închisoare şi închisoare, iar sub ordinele *noastre* sînt toate.

La ultimul cuvînt am ridicat totuşi incidentul fiindcă pretinsa mea colaborare cu grupul Bujoiu a fost insistent susţinută şi de acuzare cu toate că generalul Petrescu m-a asigurat că de ea în proces nu se va face caz.

– Acest incident nu interesează, a spus tot generalul Petrescu în instanţă. Îţi recunoşti sau nu vina, aceasta interesează.

Ce lepră şi acest magistrat, lipsit de scrupule, care după terminarea procesului a alergat imediat la prima şedinţă a Lojei francmasonice ca să se justifice că nu a putut acţiona altfel. Informaţia o deţin chiar de la conducerea Lojei – procurorul Grigoriu şi avocatul Arţăreanu – ulterior arestaţi şi ei.

– Dar domnule profesor – mi-a spus muncitorul de la Năsăud în momentul cînd celălalt a plecat la toaletă – în ziare apare că aţi avut legături şi cu legionarii.

– Cum aşa? – l-am întrebat eu.

– Păi tovarăşul Călinescu, directorul ziarului *Naţiunea*, scrie că după aruncarea în aer a parlamentului de către legionari dv. urmaţi să fiţi ministrul Învăţămîntului cu toate că profesorul

Parhon, preşedintele Republicii, împreună cu d-rul Lupu şi scriitorii Sadoveanu şi Galaction ar fi fost omorîţi!

– Cum să fie onorîţi? – am întrebat eu.

– Păi aşa a susţinut Manu, a răspuns el.

– Dar eu pe Manu nu l-am văzut în viaţa mea, a fost răspunsul meu.

La articolul meu, *Să creştem lichele*, Călinescu n-a răspuns, fiindcă nu putea retracta linguşelile sale lipsite de simţul decenţei faţă de regele Carol II. N-a pierdut însă momentul ca să mă atace acum cînd nu-i putem răspunde.

În acelaşi număr al ziarului *Naţiunea* – al cărui director era Călinescu – apărea şi un interviu al lui Stalin însuşi, în care uneltele oarbe ale imperialismului american, aţîţător de război, erau şi China etc. Cum era atunci să mă mir eu! Ulterior „spioni" şi „trădători" au devenit şi Mao Tze Dun şi Tito!

Adevărul este că războiul rece începuse, iar noi am fost victimele lui. Dar o dată şi o dată se va face, poate, şi un proces *drept* împotriva acelora care ne-au făcut nouă un proces atît de *nedrept*. Căci pînă la urma urmei chiar şi adevărul se află, cum a spus Iorga. Iar adevărul acesta este: agenţii Moscovei au condamnat fiii neamului românesc care s-au opus imperialismului stalinist.

Putem însă spăla de răspundere pe românii care au colaborat cu ei, devenind uneltele oarbe ale stalinismului? Evident că nu, căci crimele lor împotriva neamului lor şi a fraţilor lor sînt prea mari.

Cum a fost acest lucru posibil? Explicarea este atît în funcţie de criminalitatea şi patologia individuală, cît şi de patologia şi criminalitatea social-politică, inerentă dictaturii, care calcă în picioare legile fundamentale ale eticii, pe care orînduirea politică trebuie să le respecte.

Pentru a instaura pacea în lume şi a înlătura războiul şi dictatura, din care naşte tirania în lume şi imperialismul, la conferinţa de la Yalta s-a hotărît reeducarea puterilor dictatoriale învinse în spiritul democraţiei, pe care se bazează disciplina liber consimţită a oamenilor şi a popoarelor, pe temei de libertate şi dreptate. În schimb, Poloniei, Cehoslovaciei, Austriei, ocupate cu forţa de Germania şi României, care a întors armele împotriva ocupaţiei ei, li s-a acordat dreptul de a reveni la conducerea democrată pe temei de alegeri libere, sub îndrumarea şi controlul Uniunii Sovietice, uitînd de pactul lui Stalin cu Hitler şi de milioanele de deţinuţi politici în bună parte exterminaţi. America, Anglia şi Franţa au procedat la reeducarea Germaniei, Italiei şi Japoniei în conformitate cu principiile democraţiei sociale a lui Woodrow Wilson, iar Stalin a înţeles reeducarea în slujba imperialismului rusesc, care urmărea anexarea ţărilor limitrofe drept primă etapă în vederea stăpînirii lumii. În consecinţă, el a impus în toate ţările ocupate numai guverne comuniste, înfeudate complet imperialismului rusesc, iar pentru ca anexarea acestor ţări să fie consolidată el a recurs şi la misionarismul ideilor comuniste, aşa cum dictatura ţaristă a recurs pe vremuri la acela al ideilor panortodoxe şi panslaviste. Cum însă numărul membrilor partidului comunist român a fost la început doar de 742, din care peste 500 străini, el a fost avizat nu numai la desfiinţarea partidelor democrate, care exprimau opinia publică a ţării, ci şi la arestarea a peste un sfert de milion de persoane reprezentative, care i-au opus rezistenţă, ca să generalizeze frica şi teroarea asupra tuturor celorlalţi. În acest scop însă el nu a folosit atît forţele sale de ocupaţie, ci, în virtutea perfidiei slave, a recurs la noii prozeliţi ai politicii sale, aleşi din rîndul minorităţilor la început şi apoi din acela al lichelelor, dispuse la trădare pentru interesele lor egoiste, mai pe urmă. În fruntea acestor politicieni veroşi şi lipsiţi de scrupule, care au servit regimurile din trecut, nu pentru a sluji ţara, ci pentru a cîştiga poziţii şi avere fără muncă cinstită şi competentă, au apărut Dr. Petru Groza, care a făcut avere ca ministru averescian, devenind după aceea bancher şi moşier, Gh. Tătărescu şi Mitiţă Constantinescu, foşti miniştri liberali, Ralea, fost ministru ţărănist etc. Ultimii au servit şi dictatura regelui Carol II. Lor li s-au ataşat scriitori ca Sadoveanu, Arghezi, Călinescu, unii dintre ei servind atît dictatura regelui Carol, cît şi pe aceea a mareşalului Antonescu. În studiul său asupra etnicului

românesc, Ralea face şi teoria acestor metamorfoze, oportuniste, uitînd că adaptarea la orice regim politic, divorţat de etică, este şi izvorul trădării însăşi. Cum conştiinţa le era pătată n-au întîrziat să recurgă şi la mecanismul „raţionalizărilor“ despre care psihanaliza lui Freud vorbeşte, transformînd scăderile lor în virtuţi. Servim doar ideile socialiste, care sînt în slujba celei mai drepte orînduiri politice din lume – a spus Daicoviciu, uitînd că la început a servit şi partidul liberal, iar mai pe urmă dictatura lui Antonescu! Între timp însă s-au bucurat de o viaţă plină de belşug, pe care sub guvernele burgheze nu au cunoscut-o. De aceea cu toţii aveau acum o singură preocupare: să fie pe placul Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, agenţii Moscovei, care aveau comun cu ţara românească doar ura faţă de ea. Singurul comunist cinstit şi de bună credinţă, cu sentimente corecte faţă de neamul său, a fost astfel doar Lucreţiu Pătrăşcanu, pe care ei l-au băgat la închisoare. Luca era chiar gata să-l bată în plin consiliu de miniştri după discursul său corect de la Cluj. Alături de Pătrăşcanu erau apoi fără îndoială o seamă de muncitori şi intelectuali ca Ilie Cristea, Ilie Murgulescu, Tudor Bugnariu şi alţii foarte puţini la număr.

În atari condiţii, în cursul anchetei mele, sincer şi de bună credinţă părea doar Săracu, revoltat el însuşi de lichelismul lui Burdea Grigoriu, fost administrator de case evreieşti şi zelos comunist de ocazie, fiindcă putea fuma ţigări americane. Ori Dullberger, fost spion german, amator şi el de aceleaşi pasiuni „nobile“, ca şi Burdea. Şi mai odioşi au fost generalul Petrescu, care în calitate de director general al închisorilor a snopit în bătăi nu numai legionari, ci şi comunişti sau colonelul Stanciu şi lt. col. Eftimie, vinovaţi de odioase crime de viol şi jaf în timpul războiului împotriva Uniunii sovietice. Inadmisibil a fost însă şi atacul lui Călinescu împotriva modestei mele persoane din timpul procesului, precum şi acela al lui Ralea cîţiva ani mai tîrziu cînd mă face „odios spion american“ chiar în Anuarul Institutului de Psihologie al Academiei, uitînd de faptul că agrementul pentru postul său de ministru plenipotenţiar la Washington nu putea fi obţinut de un spion. Curaj ca să mă apere n-a avut nici Groza cu toate că era „un fel de prim-ministru“, cum spunea el adeseori, dar în testamentul său n-a uitat totuşi să solicite graţierea lui Ion Petrovici, fost coleg în guvernul Averescu, a lui Vasile Munteanu, cea mai frumoasă figură de gazetar democrat, şi a mea. Este adevărat că această recomandare nu mai comporta nici un risc. După toată probabilitatea s-a gîndit însă şi la judecata din urmă, în care credea, iar în faţa morţii şi-a reamintit de ea. Probă că a cerut şi ceremonia religioasă a înmormîntării! Poate şi de teama că pe Dumnezeu la judecata de apoi nu-l putea înşela. În *memoriile* sale Harimann, - fost ambasador al Statelor Unite la Moscova, care a venit în patria noastră pentru introducerea în guvern a unui ministru naţional-ţărănist şi liberal în vederea alegerilor – îl caracterizează drept un politician „lipsit total de orice scrupul“. Aşa l-a judecat şi Maniu.

Între cei care angajează lupta pentru apărarea neamului şi a dreptăţii în lume, pe de o parte, şi otrepele gata de trădare, pe de altă parte, se interpune imensa majoritate a populaţiei care-şi apără sărăcia, nevoile şi familia fără a lovi în fraţii lor. Să se salveze fiecare aşa cum poate, spune un proverb francez. Dar fără a lovi în pielea altuia, care are şi el aceleaşi drept la supravieţuire, aş adăuga eu.

Eroii urmează exemplul stejarului, căci fără jertfa unui Horea, Avram Iancu şi Iuliu Maniu ori Lucreţiu Pătrăşcanu fiinţa neamului şi dreptatea în lume nu pot fi salvate. Imensa populaţie alege pilda trestiei care se apleacă. Nu trebuie însă uitat faptul că trestia însăşi se menţine în picioare numai prin strîngerea rîndurilor. De aceea în momentele de grea încercare, cînd fiinţa neamului şi a dreptăţii în lume este dur atacată, fratricidul este crima cea mai odioasă, pe care istoria nu o iartă.

CALVARUL

Pronunţarea sentinţei a avut loc în după masa zilei de 2 noiembrie 1948. În sală însă cei în cauză nu am fost duşi, dar procurorul adjunct a venit în camera fiecăruia pentru a ne comunica sentinţa. Au intrat întîi doi soldaţi cu arme automate la umăr; au luat poziţie de drepţi; au desprins armele de la umăr; le-au îndreptat spre mine şi au simulat introducerea cartuşului în ţeavă. Nu am priceput ce se întîmplă deoarece pedeapsa cu moartea la acea oră nu exista. În clipa următoare a intrat şi procurorul Călin, grav şi plin de sine, care mi-a citit cele şapte sau opt condamnări. Mi-a dat apoi să semnez încunoştinţarea şi mi-a întins o foaie de hîrtie pentru recurs.

– Dar ce înseamnă acest lucru, domnule procuror, căci pedeapsa cu moartea nu există. Eu nu am apoi nici pedeapsa maximă? E şi aceasta în articolul de lege?

A dat şi el nedumerit din umeri.

Mai neplăcut a fost faptul că masa de seară nu am mai primit-o. Completul de judecată era plecat, iar recunoaşterea vinei din partea noastră nu mai interesa. Comedia s-a sfîrşit. La scurtă vreme a venit şi ofiţerul de serviciu, care a spus să mă pregătesc de plecare.

– Sînt gata în orice clipă, hainele fiind pe mine, iar albiturile de schimb în sac.

– Mai bine vă odihniţi, domnule profesor – mi-au spus cei doi muncitori care mă păzeau – fiindcă plecarea va fi numai peste cîteva ore. Fără cină au rămas şi ei.

– Noi o să cinăm acasă, mi-au spus ei. Dacă ştiam că nu ne mai dă cina, atunci ne aduceam mîncare ca să vă dăm şi dv., căci ştie Dumnezeu cînd o să mîncaţi.

Teatrul cu soldaţii şi armele îndreptate spre mine le-a displăcut şi lor.

Înspre orele zece a venit colonelul Dulgheru, care m-a găsit dormind. Liniştea conştiinţei mele nu i-a plăcut.

– Dormiţi şi acum? Nu vi s-a spus să fiţi gata de plecare?

– Au trecut cinci ceasuri de atunci, domnule colonel, şi cum cu cina nu ne-aţi mai deranjat, atunci ce era să fac? – am răspuns eu.

La scurtă vreme au sosit cei doi agenţi, care m-au dus de la Minister la Tribunal şi de la Tribunal la Şcoala de Război. De această dată m-au condus nu la un automobil, ci la o dubă, în care am avut bucuria să găsesc o parte din fraţii mei de suferinţă. N-am avut voie să vorbim. Între timp au sosit şi ceilalţi fraţi, iar în dubă au intrat şi patru de la jandarmerie. Doi erau cei care l-au însoţit pe procurorul Călin în momentul cînd sentinţa ne-a fost comunicată.

– Eraţi gata să ne împuşcaţi, măi fraţilor? – i-a întrebat Bontilă.

– Nu domnule, că armele nu erau încărcate, a răspuns unul din ei.

Dar unde o să ne ducă? – ne-am întrebat noi. Nu ştiau nici soldaţii.

În momentul cînd am coborît din dubă, ne-am dat seama că sîntem la Atelierele Griviţa. De jur împrejur erau numai jandarmi şi agenţi. Jos ne aşteptau colonelul Dulgheru şi colonelul Popescu, în acel moment director general al Securităţii Statului, care l-a înlocuit pe Nikolski, care – după cîte am înţeles – omorîse cîţiva oameni în bătăi, pentru simpla vină că nu recunoşteau minciunile lui. Am fost conduşi la un vagon dubă, încadrat între alte două vagaone, pline cu soldaţi jandarmi. Lîngă noi veneau doi paznici de la arestul Ministerului de Interne cu doi saci cu merinde.

– Aveţi mîncare pentru trei mese, ne-au spus ei. Cereţi să v-o dea.

După vreun ceas şi ceva vagonul a fost dus la gară pentru a fi ataşat la un tren, care a plecat imediat după miezul nopţii. După ce am trecut de Ploieşti, ne-am dat imediat seama că era personalul Bucureşti – Satu Mare. Eram duşi, prin urmare, la Penitenciarul din Aiud. O emoţie în plus pentru mine, satul meu fiind doar la 15 km. de acest oraş. Revedeam imensa clădire cu gratii, care m-a impresionat atît de mult la 9 ani cînd mama ne-a adus, pe fratele meu şi pe mine, ca să-l

vedem pe tata care pleca pe front. Unde era să bănuiesc că voi avea şi eu parte de acest „uriaş şi înfricoşător mormînt“, cum atunci l-am găsit!

N-am dormit toată noaptea, bucuroşi că în sfîrşit puteam sta de vorbă. Cunoştinţă personală cu cei condamnaţi împreună, am făcut numai acum.

De la bunul meu prieten, ing. Popp – singurul care-l cunoşteam – am aflat că soţia mea a venit la Bucureşti a doua zi după arestare şi a cerut audienţă la primul ministrul Dr. Petru Groza, care a primit-o imediat chiar la Preşedinţia Consiliului de Miniştri. I-a spus că din notele informative pe care le-a primit de la organele anchetatoare reiese că m-am angajat în acţiuni politice duşmănoase guvernului.

– Dar dumneavoastră ştiţi prea bine că soţul meu nu a făcut politică, i-a replicat soţia mea. Un om de stînga apoi a fost totdeauna, iar cu americanii a luat contact numai după zece ani de la reîntoarcerea în ţară. Şi anume la cererea dumneavoastră, îndeplinindu-şi mandatul, cu care l-aţi însărcinat, în condiţiuni de succes deplin. Ministrul Americii a fost în casa noastră. Ştiu şi de la el rolul pe care soţul meu l-a avut în retrocedarea Transilvaniei, rolul despre care v-a vorbit – cum el însuşi mi-a spus – şi dv. Tot soţul meu a obţinut agrementul pentru profesorul Ralea ca să plece la legaţia noastră din Washington. Care sînt atunci vinile sale, căci nu cu agenţi de rînd a stat soţul meu de vorbă, ci cu ministrul Americii şi cu primul său consilier şi la cererea dv!

– Da, este adevărat, Doamnă şi mărturisesc, am fost surprins şi eu de declaraţiile sale de la anchetă.

– Cercetaţi atunci condiţiile în care i-au fost smulse aceste declaraţii şi vedeţi dacă din capul locului sînt exacte, a răspuns soţia mea.

–Aceasta, desigur, voi face-o. Voi cere să-l văd şi voi face tot ce-mi stă în putinţă ca să nu i se facă nedreptate. Deocamdată am dat ordin să nu fiţi scoasă cu copiii din casă…

Era şi aceasta o mîngîiere. Soţia lui Popp a fost scoasă din casă, împreună cu copilul şi cu sora sa. Precum şi cu tatăl lui Popp, om peste 80 de ani, care la cîteva săptămîni a şi murit…

După ce am trecut de Braşov, soarele răsărise, iar razele sale calde pătrundeau prin mica fereastră cu gratii, luminînd interiorul dubei. După ora zece am bătut în uşă şi am cerut porţia de mîncare, invocînd instrucţia agentului cu privire la cele trei mese. Şeful dubei a pretextat că nu poate face ceaiul deoarece i s-a defectat primusul.

– Daţi-ne mîncare fără ceai, am răspuns noi.

– Dar trebuie să vă dau şi ceai cald, a spus el.

După un ceas ne-a adus o bucată de pîine de aproximativ 150 grame şi o felie de salam de aproximativ 50 grame.

– Luaţi şi dv. aceasta, iar după ce repar primusul vă aduc ceaiul şi mîncarea. Înainte de a fi coborîţi din dubă la Teiuş a revenit şi ne-a spus:

– N-am putut repara primusul, dar unde sosiţi vă aşteaptă mîncare caldă. Cea rece o păstrase pentru el.

La Penitenciarul din Aiud

De ce ne-a coborît din tren la Teiuş şi nu la Aiud, nu am putut pricepe. Taina am descoperit-o la penitenciar, cîteva săptămîni mai tîrziu. Autorităţile s-au temut de un atac al legionarilor asupra gării din Aiud. De la Teiuş am fost duşi într-un camion, culcaţi cu faţa în jos şi păziţi de patru gardieni. În faţă şi în spate erau alte două camioane cu jandarmi care ne încadrau. Am fost duşi

direct la „zarcă“. Întreaga operaţie s-a făcut sub supravegherea colonelului Popescu, directorul general al Siguranţei Statului. Înţesate cu jandarmi au fost şi gările de pe parcurs. Cei 11 oameni, slăbiţi şi obosiţi de atîta „teatru ieftin“, nu ne-am putut nicicînd închipui că eram chiar aşa de periculoşi!

Faimoasa „zarcă“ de la penitenciarul din Aiud – în care şi-au găsit moartea sute de deţinuţi – era vechea clădire a închisorii, care servea drept loc de pedeapsă pentru presupusele acte de indisciplină ale deţinuţilor cazaţi în noua clădire a închisorii, zidită la începutul veacului – cred în 1903 – de prefectul maghiar din acea vreme, contele Teleki, proprietarul moşiei şi castelului de la Uioara, situată la aproximativ 15 km de la Aiud. O închisoare la fel de falnică fusese ridicată şi la Gherla, al doilea penitenciar mare din Transilvania, zidit şi el, ca şi cel din Aiud, pentru bieţii ţărani români, care nu au uitat nici de răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan şi nici de revoluţia lui Avram Iancu. După 1918 ambele închisori s-au dovedit mult prea mari deoarece deţinuţii erau acum numai cei de drept comun cu pedepse mari. În schimb, sub regimul stalinist, cele două închisori s-au dovedit a fi neîncăpătoare şi de aceea pline de deţinuţi politici au ajuns să fie şi restul închisorilor judeţene, ataşate pe lîngă tribunale, pentru deţinuţii cu pedeapsă mică sau pentru cei reţinuţi pentru instrucţie în vederea judecăţii. Ironia soartei a făcut ca la Aiud să ajungă şi contele Adam Teleki, fiul fostului prefect, care a ridicat „înfricoşătorul mormînt“. Pentru sentimentele sale corecte faţă de români, dovedite cu ocazia ocupaţiei maghiare din 1940-45, pe de o parte, şi pentru modul demn cum a suportat închisoarea, pe de altă parte, a cîştigat stima noastră a tuturor. Spre sentimente similare au evoluat de altfel şi majoritatea celorlalţi deţinuţi maghiari, care în timpul ocupaţiei nu s-au ridicat la sentimentele sale de dreptate. Adam Teleki a fost animat de sentimente de frumoasă omenie, inspirată – după propria sa mărturisire – din omenia neamului nostru.

La zarcă am fost cazaţi în aripa dreaptă a etajului, vecină cu bucătăria şi baia. Am fost aşezaţi cîte unul în celulă, o excepţie fiind făcută numai pentru ing. Gheorghiu, care a fost pus împreună cu Balş şi Chioreanu. Motivul pare a fi fost faptul că la arestul Ministerului de Interne Gheorghiu încercase în două rînduri să se sinucidă. Vecinii mei de cameră erau amiralul Măcelariu în dreapta şi Bontilă în stînga. De vorbă puteam sta numai prin uşă în momentul cînd gardianul era în curte. Camerele aveau doi pe patru metri, iar fereastra era, din fericire, spre soare. Pe dealul din faţă erau vii ale Aiudului. În celulă nu am găsit nimic decît praful de pe podea şi chiar pe cel de pe perete. Cu un ciorap rupt am curăţit praful, aşteptînd patul şi pătura. Cînd am întrebat de ele, gardianul a rîs.

– Sînteţi în carantină, e explicat e.

– Şi cina? – am întrebat noi.

– Nu sînteţi în efectiv pentru azi, ne-a răspuns el.

Obosiţi cum eram, ne-am culcat îndată ce a înserat deoarece bec nu aveam. Pe la miezul nopţii însă ne-a răzbit frigul. Ne-am sculat şi ne-am plimbat pentru a ne mai încălzi. Apoi iar ne-am sculat şi ne-am plimbat pentru a ne mai încălzi. Apoi iar ne-am culcat şi iar ne-am trezit etc. La ora 5 a sunat deşteptarea, iar după un ceas am primit terciul. Nu cred să fi avut mai mult de 50 grame de făină. A fost însă cald şi l-am băut fără să mai aşteptăm lingurile, care ne-au fost aduse numai după o jumătate de ceas. Cu terciul cald în stomac ne-am culcat din nou şi am reuşit să dormim ceva mai mult. Înspre orele nouă sau zece, cînd ne-am trezit, soarele pătrunsese deja în cameră, rămînînd din fericire pînă la apus. A fost un mare noroc deoarece lemne de foc nu am primit decît la 15 ianuarie, iar între timp s-a făcut frig. Apoi, desigur, foarte frig! Mîncarea era slabă, limitîndu-se la o singură supă, atît la amiază, cît şi seara, în care puteam număra 3-5 boabe de fasole sau 40-50 boabe de arpacaş. Mai dezastruoase erau supele de varză sau caralabe, care nu aveau nici măcar gust de mîncare, fiind fierte în „apa lor“ – ca să folosesc jargonul închisorii. Aveau de altfel numai două sau trei felii de varză ori una sau două bucăţi de cărălabe. Uneori am primit zile întregi zeamă de sfeclă. Atît la amiază, cît şi seara! Singura hrană consistentă era astfel bucata de pîine, care teoretic trebuia să aibe 250 grame, iar practic avea cel mult 200 grame. Împreună cu terciul şi cele două supe,

puteau ajunge la cel mult 700-800 calorii. În supe trebuiau să fie şi 8 grame de ulei. Nu cred că erau mai mult de 4 grame.

– O să treacă şi aceasta, ne-a spus Teodorescu, deoarece carantina nu durează mai mult de două sau trei săptămîni, ne-a spus el, care mai făcuse închisoare sub Carol II. Unde era să ştim atunci că unii din noi nu vor mai ieşi din zarcă decît în mormînt!

A doua zi ne-au adus o jumătate de rogojină şi o jumătate de pătură. Prea mult împotriva frigului nu ne-au ajutat nici ele şi astfel somnul nostru se reducea la cele două ore de fiecare mîncare, cînd ne ajutam cu căldura ei fizică. După zece luni am slăbit aşa de mult încît Popp – cum vom vedea – a cîntărit doar 36 kilograme, iar eu 42. Pierdusem peste 35 kg. fiecare.

Zilele cu soare erau însă plăcute. Peste zi gardianul se plictisea şi ieşea în curte, iar noi puteam să stăm de vorbă prin uşi. Unul din gardieni a venit însă tiptil şi ne-a prins vorbind. Ne-a făcut raport şi am fost pedepsiţi cu reducerea mîncării la jumătate pe timp de 5-10 zile. În una din zile primeam numai pîinea; în cea următoare numai terciul şi cele două supe. Pîinea, era mai nutritoare, dar fără căldura fizică a supelor şi a terciului nu reuşeam să adormim. Din fericire unele zile au fost frumoase şi astfel am reuşit să aţipim în bătaia razelor calde ale soarelui. Sistemul blestemat al obloanelor de lemn – care ne-a luat şi vederea şi razele soarelui – încă nu a apărut. A fost cea mai groaznică crimă, deoarece peisajul şi soarele ne ajutau să mai uităm iadul în care ne aflam. Din URSS a venit şi această blestemată crimă împotriva drepturilor omului. La plimbare nu eram scoşi iar la baie am fost duşi numai după trei luni. Tot numai atunci am fost tunşi şi raşi.

Altfel eram centrul de atracţie al închisorii şi eram vizitaţi de toţi cei care o inspectau. Profitam de aceste momente ca să ne plîngem de tratamentul inuman.

– Ei şi ce vreţi, să mîncaţi ca la restaurant şi să dormiţi ca la hotel? Cei care ne aruncau aceste vorbe erau unul mai gras decît altul. Ar fi fost, în adevăr, nespus de interesantă – şi semnificativă – o cîntărire a ştabilor comunişti înainte de a ajunge la putere şi la un an sau doi după aceea, cînd au crescut, cu cel puţin 20-30 şi chiar 40 kg. Ceea ce am pierdut noi faţă de greutatea normală a corpului au cîştigat ei peste greutatea normală. Era şi aceasta o ilustrare a concepţiei materialiste a omului!

În preajma sărbătorilor de Paşti am primit şi noi dreptul la un pachet de 3 kg cu pîine, cîrnaţ sau brînză, dar nu unt, zahăr sau prăjituri. Soţia ing. Popp nu a reuşit însă să-i trimită decît un kilogram de pîine şi 500 grame de cîrnat. Omul care a condus cele mai mari uzine ale ţării de opt ani şi jumătate şi a înseninat zilele a sute de oameni cu bani daţi din leafa proprie, timp de peste 20 de ani de zile, atîta a primit. Şi pentru întîia dată a plîns, îndurerat nu de foamea cruntă care i-a redus greutatea corpului la 36 kilograme, ci de mizeria în care se aflau soţia, sora şi copilul său. De tată era sigur că a murit.

La un moment dat, cu ani în urmă, soţia sa m-a rugat şi pe mine să intervin pe lîngă soţul ei şi prietenul meu ca să-i cumpere un apartament de 3 camere.

– Dar n-are ce-i trebuie? – mi-a răspuns el. O să vină vremea şi pentru aceasta. Nu vezi atîta mizerie în jur! În schimb a cheltuit preţul a cel puţin 2-3 apartamente cu ajutoarele date celor care apelau la fondul social al societăţii, pe care el îl epuiza în primele şase luni. În lunile următoare dădea din banii săi personali.

După un an se îmbolnăveşte de tuberculoză, care îi va ataca în cele din urmă şi măduva oaselor, provocîndu-i dureri inumane, pe urma cărora în final moare. Dar fără să se plîngă! Şi numai după 20 de ani, timp în care şi-a păstrat perfect luciditatea şi – de necrezut – dragostea de oameni şi încrederea în ei. A fost un adevărat sfînt!

Secretara sa era luată peste picior de secretarele directorilor săi fiindcă directorul ei general purta o pălărie veche pe care şi-o cumpărase cu peste 20 de ani înainte cînd a intrat în slujbă la Reşiţa. Astfel, era nu numai veche, ci şi demodată.

– E ca o pălărie de învăţător îmbătrînit dintr-un sat părăsit de munte, domnule profesor, mi-a

spus secretara. Spuneţi-i şi dv. să-şi cumpere alta.

– Dar ce aveţi cu pălăria mea, mi-a răspuns el. Nici nu o port de altfel decît în zilele mai friguroase de iarnă, cînd e ger. Şi atunci de ce să cheltuiesc bani ca să-mi cumpăr alta?

La fel de vechi şi demodat îi era şi paltonul. Sacoul şi pantalonii însă îi erau corecţi şi sobri. Reprezenta doar cea mai mare societate industrială a ţării şi avea audienţe la miniştri cel puţin o dată pe săptămînă, plus întrevederi cu reprezentanţii străini. În momentul cînd îşi deschidea gura vorbea domol şi cumpătat, cîntărindu-şi bine vorbele, pline de tîlc şi învăţătură multă.

– Nu am cunoscut încă un om atît de înţelept, mi-a spus Vasile Munteanu, reputatul gazetar ardelean, trecut pe lista guvernului ca ministru al propagandei. Vasile fusese gazetarul cu cele mai progresiste idei din întreaga Transilvanie, la fel de respectat şi el printre confraţii săi ca şi Popp printre colegii săi. Un post de ministru i-a oferit şi Groza. A ales însă soarta noastră.

Popp şi Munteanu au fost cei mai cinstiţi oameni, pe care i-am cunoscut. Erau după modelul lui Iuliu Maniu care era cinstea însăşi în toată plenitudinea ei.

Cum am rezistat la atîta frig şi la atîta foame, cum nu s-a mai pomenit în istoria ţării noastre?

Răspunsul e unul singur: cu raiul în inimă deoarece conştiinţa ne era curată, ca şi zăpada care se aşezase între timp peste viile din deal.

Nu eşti ceea ce eşti
Ci eşti ce eşti în tihnă.

Sînt versurile lui Shakespeare, puse în gura lui Machbeth, care odată cu crima şi-a ucis şi somnul. Cu conştiinţa datoriei împlinite, noi dormeam liniştiţi.

Cu puţine luni înainte de arestare l-am însoţit pe Daicoviciu la Reşiţa, în calitatea sa de ministru adjunct la Muncă, pentru ca să participăm la deschiderea universităţii muncitoreşti. Altă universitate muncitorească o înfiinţasem cu Vasile Munteanu la Braşov, iar prima cu Ion Clopoţel la Cluj. Ştiindu-ne buni prieteni, primul ministru Groza îl rugase şi pe Daicoviciu să insiste pe lîngă mine ca să intru şi eu în guvern.

– Altfel e de rău! Mi-a spus-o şi primul ministru, a adăugat Daicoviciu.

– Decît cu iadul în inimă din cauza conştiinţei pătate, iar cu raiul material în jur – i-am răspuns eu – mai bine cu iadul în jur şi cu raiul în inimă. *La paix des profondeurs* numai pe această cale puteau veni!

Or, cu această *pace de adîncime* a inimii, care-ţi lăsa intactă identitatea cu propria-ţi conştiinţă, la acea oră de ocupaţie şi dictatură stalinistă – ce solicita continuu trădarea de neam numai la închisoare se mai putea trăi.

Este de prisos să mai adaug că în regimurile premergătoare raţia de alimente a deţinutului se compunea din o jumătate de kilogram de pîine, plus cafeaua de la dejun şi două gamele pline cu 200 grame fasole ori arpacaş sau cu 300 grame cartofi, care totalizau peste 2500 calorii. În plus, apoi, deţinuţii aveau dreptul să-şi cumpere pîine şi să primească lunar un pachet cu alimente. Alte alimente le puteau aduce familiile lor, cu ocazia vizitei lunare. Camerele erau încălzite, iar dreptul la odihnă în pat nu era limitat. Obloanele la ferestre erau necunoscute. Peste zi deţinuţii puteau părăsi celula pentru a merge în curte sau la bibliotecă.

Acum aveam o raţie de mîncare, care putea urca la cel mult 800 calorii! Drept la pachet nu aveam, iar foc în 1948-49 am avut numai de la 15 ianuarie la 1 martie. Nu aveam nici pat, nici saltea, ci doar o jumătate de rogojină şi o jumătate de pătură, ruptă şi ea. Celula nu o puteam părăsi, iar plimbare nu aveam. Mai tîrziu ni s-a interzis şi odihna de la ora 5 dimineaţa şi pînă la ora 10 seara. Iar dacă, singuri fiind, încercam să schimbăm o vorbă cu vecinii de cameră, pe la uşă ori prin perete, atunci eram nu numai bătuţi, ci eram pedepsiţi şi cu reducerea mîncării la jumătate. Mai era

astfel motiv de mirare că mureau deţinuţii în fiecare an cu sutele la Aiud? Cu ocazia unei vizite, Ana Pauker a găsit însă totuşi că „norma“ celor omorîţi cu foamea şi cu frigul nu e satisfăcătoare! La închisoarea din Dumbrăveni ea şi-a adus însă nu numai mobila ei proprie în cameră, ci a primit şi camera vecină, în care bucătăreasa ei venea peste zi ca să-i facă de mîncare, aducînd tot ceea ce dorea ea. Informaţia o deţin de la bunul meu prieten din copilărie de la Mihalţ, Ion Meteş, cu care am făcut liceul la Blaj şi la Orăştie, precum şi Universitatea la Cluj. El a fost directorul Penitenciarului din Dumbrăveni, bucurîndu-se de întreaga stimă a Anei Pauker şi după ce ea a fost eliberată şi a ajuns ministru. A fost de altfel printre puţinii directori de închisoare păstraţi şi după 23 August 1944 chiar la recomandaţia Anei Pauker. Şi-a cerut însă transferul într-un serviciu de jurist în momentul cînd şi-a dat seama că ordinele pe care le primea contravin cu litera legii. Relatările lui Ion Meteş mi-au fost confirmate şi de sora fostului meu coleg de la Biblioteca Academiei din Cluj, Ştefan Semlyen, care a stat şi ea la Penitenciarul din Dumbrăveni şi peste zi nu o oprea nimeni ca să meargă în celula Anei Pauker pentru a bea împreună o cafea şi a fuma o ţigară de calitate.

Să descriu frigul şi foamea pe care am răbdat-o şi să le redau cu obiectivitatea cuvenită este imposibil, fiindcă sînt de necrezut. În adevăr, mintea unui om, care nu a trecut prin atari condiţii inumane, nu şi le poate imagina. Depăşită cu totul este nu numai descrierea lui Knut Hamsun din *Foamea*, ci şi imaginaţia lui Dante din *Infernul*.

Acolo multe luni a stat pe uşa mea zăvorul,
Un templu ce se chema al foamei,

spune genialul florentin prin gura lui Ugolino.

Dar pe uşile noastre zăvorul stătea nu de „multe luni“ şi nici de „mulţi ani“, ci de zece şi douăzeci de ani. Foamea ne era astfel cu atît mai cumplită. De aceea în momentele grele, care ne erau rezervate cu ocazia sărbătorilor, pentru a mai putea totuşi rîde, recitam versurile din *Infernul* lui Dante care contrastau aşa de mult cu „infernul“ nostru de pe pămînt, ce depăşea cu mult cruzimea imaginată a zbuciumatului florentin!

Descrierea cea mai reuşită a vieţii de închisoare din vremurile mult criticatei burghezii – care mai credea încă în drepturile omului, promovate de revoluţia franceză – este aceea a lui Jakob Wasserman din *Cazul Maurizius*. Despre foame însă el nu vorbeşte, ci numai despre obsesiile izvorîte din privaţiunea vieţii sexuale normale. Din aceste motive, la Congresele internaţionale de umanizare a închisorilor s-a pus şi această problemă, iar cei care au susţinut cu mai multă insistenţă dreptul la concedii scurte pentru deţinuţi, ca să-şi satisfacă nevoile sexuale, au fost reprezentanţii sovietici! Este adevărat, înainte de Stalin. Dar, după toată probabilitatea, minţind şi atunci.

– Văd cheia în uşă; ea reprezintă sexul masculin, spune deţinutul din romanul lui Wasserman. Gaura cheii simbolizează pe cel feminin, iar introducerea cheii în ea exprimă actul însuşi. Sex bărbătesc, adaugă el, sînt şi lingura sau cuţitul, iar gamela e cel feminin. Ingurgitarea e actul însuşi. Sex bărbătesc e şi stiloul, iar sex femeiesc e călimara…

În închisorile comuniste atari obsesii nu au trăit nici măcar tinerii de 20-25 ani fiindcă răpuşi de foame erau şi ei. Obsesiile lor, ca şi ale celor mai în vîrstă, erau numai acelea ale mîncării, ca să ne potolim cît de cît sălbateca foame. Uneori ne chiorăiau în aşa fel maţele de crîncena foame încît puteau fi auzite şi din camerele vecine. În cele din urmă am început să roadem firele de rogojină! Mai tîrziu, cînd am ajuns mai mulţi în celulă, conversaţia despre tot ceea ce ţinea de mîncare era interzisă, ca să nu ne mai amărîm degeaba mărindu-ne suferinţa.

Mai cumplit decît foamea a fost totuşi frigul. După ora nouă seara ne trezeam în momentul cînd duceam în somn mîna ca să ne acoperim şi ne dam seama cu infinită durere, că nu sîntem acasă, că nu sîntem în pat, că nu aveam pătură, iar toată îmbrăcămintea inclusiv al doilea schimb de albituri, erau pe noi. Îmbrăcaţi complet am dormit pînă tîrziu în aprilie.

Pentru spălarea albiturilor apă în plus nu primeam, ci doar porţia noastră într-o sticlă de un

kilogram. Pentru a spăla astfel o cămaşă aveam nevoie de o săptămînă întreagă. În primele trei zile lăsam apa, tot din gură, ca să o săpunim. În următoarele patru zile lăsam apa, tot din gură, pentru a o limpezi. La acest lux al spălării albiturilor nu am recurs însă decît după ce am primit lemne ca să ne facem focul, cînd ne puteam lipsi de cea de a doua cămaşă.

Focul! Ce minune sfîntă! Şi cît de dumnezeiască este căldura lui! Sobele fiind foarte mici, după zece zile am avut suficientă cenuşă ca să acopăr cu ea jarul pentru a mă bucura timp mai îndelungat de căldura lui. Ca să retrăiesc iluzia căminului cald de acasă în prima zi am încălzit pe sobă pîinea, dar a doua zi m-am lăsat păgubaş deoarece pîinea caldă o asimilam prea repede şi nu aveam nici măcar sentimentul că am mîncat. Uscarea ei era o soluţie preferabilă fiindcă lungea plăcerea amestecului în gură. Din păcate era atît de greu să ţinem pîinea de la o zi la alta! Amestecul pîinii în gură era clipa de simfonie gastrică! Aveam senzaţia că nu voi mai reuşi să mă mai satur niciodată, oricîtă pîine voi avea!

Ce minte bolnavă şi perversă a putut depăşi oare imaginaţia lui Dante din *Infernul*! Da, crimele lui Hitler şi ale lui Stalin întrec nelegiuirile întregii istorii a omenirii, adunate la un loc. Căci această molimă blestemată de la ei a purces! Stalin mai avea şi cinismul de a susţine că bagă zecile de milioane în lagăr şi la închisori din iubire nemăsurată faţă de ceilalţi pe care vroia să-i apere cu orice preţ. Va putea oare veacul nostru să spele această ruşine?

Homo hominis lupus, a spus Hobbes. Dar care alte animale afară de unii oameni sînt în stare să-şi chinuie semenii atît de îngrozitor? Nu, nu *homo hominis lupus* poate defini blestemăţia închisorilor şi a lagărelor naziste şi staliniste. Ci doar formula inversă, *lupus lupi homo*, pe care animalele de pradă ar repugna-o, revoltate fiind şi ele de perfidia unor fiinţe, care merg în două picioare, dar nu sînt oameni, ci *anti-oameni.*

Crăciunul a fost trist deoarece frigul era cumplit. Vechiul obicei de a se da de mîncare mai bună de sărbători a fost încă păstrat şi astfel pe lîngă o supă de tăiţei – fierţi în apa lor şi foarte puţini – am mai primit o mîncare de varză. Ea ne-a fost adusă la un ceas după supă, timp în care, înfometaţi cum eram, ne-am mîncat pîinea. Ni s-a spus de altfel că mîncarea noastră, a celor de la zarcă, e numai supa. Într-un tîrziu ni s-a adus şi mîncarea cu varză, fiartă în apa ei, dar mai multă, însă aproape îngheţată, în vădită bătaie de joc. Carnea se reducea la o bucată de slănină de două, trei grame. Foamea nu am putut-o potoli nici cu varza.

De Paşti au fost însă tăiaţi 42 de miei pentru aproximativ 2500-3000 de deţinuţi cîţi eram atunci la Aiud. În gamelele celor de la zarcă au ajuns numai cîteva oase.

– Mai bine ar fi tăiat un bivol – a spus Nicolae Pătraşcu – pentru a ne putea sătura şi noi! Seara am primit însă o gamelă plină cu arpacaş, de această dată gros ca un pilaf, cu care pentru întîia dată ne-am potolit cît de cît foamea. Aveam apoi şi alimentele din pachetul de acasă, pe care le consumasem pe îndelete ca să le asimilăm complet. Vremea era frumoasă, iar cei de la penitenciarul nou, care au venit la baie, ne-au făcut semne vesele şi pline de încurajare. Ce s-a petrecut nu am aflat, dar încurajarea lor ne-a umplut inimile de bucurie. Veştile bune erau, în fond, singura vitamină ce alimenta speranţele noastre, ce nu s-au stins niciodată cu toată neomenia condiţiilor criminale în care eram ţinuţi. Îndureraţi am rămas numai cu starea disperată a inginerului Gheorghiu care se stingea cu zile. Era singurul care nu a primit pachet şi era nespus de îngrijorat de soarta soţiei sale. Cu două săptămîni înainte fusese desfiinţată şi celula lor comună, distribuiţi fiind şi ei în celule separate. Astfel nu-l mai putea încuraja nimeni, iar în ultimele zile nu a mai răspuns nici la apelurile noastre prin uşă. După 4-5 zile a fost dus la infirmerie în stare de comă, iar a doua zi a decedat. Era primul tribut de viaţă pe care-l plăteam în mod atît de nedrept!

Faptul că toţi ceilalţi nu s-au plîns însă o clipă de neomenia condiţiilor noastre, de intenţionată exterminare, ne-a ajutat nespus de mult. La îndemnul reciproc s-a adăugat şi pacea, care izvora din liniştea conştiinţei noastre, precum şi schimbul de cunoştinţe ştiinţifice, profesionale şi politice, pe care reuşeam să-l facem în momentele cînd gardianul era în curte. Cu ocazia distribuirii

separate a lui Balş, Gheorghiu şi Chioreanu au fost făcute şi alte schimburi în aranjarea noastră aşa încît în camera din dreapta mea a fost adus Manu. Am regretat vecinătatea amiralului Măcelaru, dar m-am bucurat de aceea a colegului meu, profesor de fizică nucleară la Universitatea din Bucureşti, care m-a introdus în tainele structurii atomului prin gaura comună a coşului de la soba sa şi a mea. Stăteam de vorbă ceasuri întregi, iar schimbul nostru de cunoştinţe îl comunicam şi celorlalţi. Eu, în schimb, l-am introdus în tainele psihologiei.

Tatăl lui Manu, consilier la curtea de casaţie, era fiul generalului Manu, fost şef al Statului major al armatei române, ministru de război şi la un moment dat prim-ministru. Casa în care s-a născut era o superbă vilă, clădită după modelul muzeului Rodin de la Paris, de care tatăl său şi mama sa s-au îndrăgostit în timpul călătoriei lor de nuntă. După exproprierea moşiei nu şi-au mai putut însă permite luxul de a o întreţine şi astfel a fost cumpărată de Auşnit, care în calitate de cel mai mare industriaş al ţării putea susţine cheltuielile ei. Azi ea este casă de oaspeţi pentru şefi de guverne şi capete încoronate. George Manu nu s-a plîns totuşi nicicînd de faptul că din o atare vilă superbă a ajuns la zarca din Aiud, unde dormea pe o jumătate de rogojină ruptă, acoperit cu o jumătate de pătură, ferfeniţă şi ea, răbdînd nu numai foamea neumană, ci şi frigul cumplit. Frămîntarea intelectuală, pe care ne-o prilejuia schimbul de cunoştinţe, ne făcea să uităm de toate neomeniile. Avantajul, *marele avantaj* al intelectualului, ajuns la închisoare, aceasta a fost: *bogăţia vieţii sale, care-l făcea să-şi ajungă sieşi şi să nu se simtă singur oriunde s-ar fi aflat*. La urmă vom cunoaşte şi carcerele pe timp de 5 sau chiar 10 zile în celule de 60 pe 60 cm, în a căror pereţi erau bătute cuie pentru ca să nu ne putem sprijini de ei. Îngroziţi de aceste noi condiţii criminale erau gardienii înşişi, care se prefăceau că ne uită cîte un sfert de ceas în closet ca să ne putem dezmorţi cît de cît corpul. Aceste condiţii criminale, *inimaginabile prin neomenia lor*, le-am putut suporta tot numai cu această retragere în propria noastră conştiinţă, unde găseam suficientă linişte sufletească ca să nu ne pierdem încrederea în noi. *În oameni şi în noi*. Şi *în dreptatea în lume, care în cele din urmă trebuie să vină*. Condiţii similare de încarcerare nu am găsit în toată istoria închisorilor. Necunoscută pare să fi fost şi în închisorile sovietice, deoarece Soljenitzin nu pomeneşte de ea. Geniul său, care a descoperit-o, revine colonelului Crăciun, comandantul închisorii din Aiud. Tot el mi-a împuşcat în închisoare şi fratele împreună cu alţi 6 ţărani din Galda şi Mihalţ, satele în care a apărut revoluţia din1848.

Aceleaşi condiţii neumane au fost însă suportate mult mai greu de muncitori, care după cîteva zile îşi pierdeau echilibrul psihic şi se prăbuşeau. Sau acceptau condiţiile ofiţerului politic de a îndeplini funcţiunea de „turnător“! Tăria de caracter a ţăranilor a fost mai mare, dar obişnuiţi cu orizontul larg al spaţiului mioritic cîntat de Blaga, la claustrare nu rezistau nici ei şi se prăbuşeau. Intelectualul singur a rezistat la toate neomeniile!

La începutul lunii iunie au fost aduşi la zarcă şi o sută de foşti miniştri şi generali. Au fost aşezaţi în celulele de la parter, cîte 4 în cameră. După încă o lună au fost aduşi altă sută de oameni, care au ocupat poziţii de răspundere mai înalte în viaţa publică a ţării, iar cum celule suficiente la parter nu mai erau, o parte din ei au fost aduşi în aripa opusă nouă de la etaj. Identificarea lor am putut-o face în momentul scoaterii lor la plimbarea zilnică de un sfert de ceas, de care noi eram încă privaţi. Printre ei erau generalii Arbore, Dobre, Eftimiu, Stoenescu, Pantazi, Şovra, Potopeanu, Zienescu, Sichitiu etc., foşti miniştri, precum şi Ion Petrovici, I. C. Petrescu, M. Vulcănescu, Dragoş, Strihan etc. foşti miniştri şi ei. Ca izolarea noastră să fie mai deplină, la intrarea în coridorul nostru s-a aşezat un panou mare, pe care s-a pus firma: „Complotiştii“. În cele din urmă un schimb de salut a putut fi totuşi făcut, în momentul cînd reveneau de la plimbare, iar gardianul era jos, la sfîrşitul coloanei. Ne-au îmbărbătat şi ei. În cîteva zile ne-am putut transmite şi o succesiune de fraze din care rezulta că guvernul american şi cel englez au transmis guvernului nostru o notă de protest, acuzîndu-l de tratamentul inuman al deţinuţilor. Ana Pauker – ministrul de interne – a respins „pretinsele lor insinuări“, iar pentru a le tăia pofta de a le repeta, a dispus şi noile măsuri de

la penitenciarul Aiud. Guvernele respective au protestat din nou, iar ca dovezi în susţinerea protestului lor au dat şi starea de exterminare fizică a unor deţinuţi indicînd chiar greutatea corpului lor! Drept represalii s-a recurs la al doilea transport.

La o săptămînă după sosirea celui de al doilea transport ne-au fost aduse totuşi paturi cu saltele şi pături noi. Nu ne-a venit să credem. În schimb ne-au fost luate hainele noastre şi am fost îmbrăcaţi în haine de deţinuţi. Cei peste 2500 de deţinuţi de la închisoarea nouă au continuat însă să vină la baie tot în hainele lor civile, cu care au fost arestaţi. Cu dormitul „domnesc“ în pat ne-am reobişnuit repede, dar în timpul somnului din primele zile unii au căzut din pat. De grijă ca să păstrăm păturile curate unii am continuat să mîncăm aşezaţi pe jos.

Înspre sfîrşitul lui iulie, Popp şi eu am fost scoşi din celulă şi duşi la biroul direcţiunii, unde ne-a aşteptat un pretins „inspector“ din Minister, faţă de care directorul închisorii se purta ultra deferent şi chiar servil.

Presupusul inspector sau director din Minister a rămas uimit de starea fizică în care ne-a găsit. Pentru a-şi ascunde sentimentele, ne-a oferit o ţigară. La al treilea fum Popp a leşinat. După ce am aruncat apă pe faţa lui, şi-a revenit.

– Dar ce-i cu dumneavoastră, domnule profesor? – a întrebat el. Aţi fost bolnav?

– Bolnavi nu am fost, dar sîntem foarte înfometaţi, am răspuns eu.

A dispus cîntărirea noastră. Popp avea 36 kg, iar eu, mai înalt decît el, 42 kg.

– Vă e foame? – ne-a întrebat inspectorul.

– Nu mai ne întrebaţi. Vedeţi şi dumneavoastră că sîntem morţi de foame.

A spus gardianului şef să ne aducă ceva de mîncare.

– Dar nu avem decît pachetele de alimente ale celor de drept comun, a răspuns acesta.

– Adu-le din ele, a dispus el.

Ne-a adus cîte o bucată de pîine de aproximativ 350 grame şi cîte o bucată de slănină de vreo 150 grame pentru fiecare, dar nu şi cuţit.

Ne-am apucat să o mîncăm şi aşa.

– Dar adu-le şi cuţit, a spus el.

Pînă ne-a adus cuţit am mîncat jumătate din pîine şi din slănină, pe care o rupeam cu dinţii.

– Să vă îmbunătăţesc aci mîncarea, nu cred că e posibil, ne-a zis el la sfîrşit. Dar am să propun tovarăşului ministru să fiţi readuşi la arestul din minister pentru a fi refăcuţi.

De vestea nouă s-au bucurat nu numai fraţii noştri din aripa „complotiştilor“, ci şi ceilalţi care au aflat vestea de la plantonul de drept comun, care ne servea mîncarea.

Din nou în arestul Ministerului de Interne

În adevăr, după zece zile de la vizita inspectorului, în după masa unei zile, Pop şi eu am fost scoşi din celule şi duşi iarăşi la direcţiunea penitenciarului. Ni s-au aplicat lanţuri la picioare. Cu un al doilea lanţ mi-a fost legată mîna dreaptă de mîna stîngă a lui Popp. Am fost urcaţi apoi într-un jeep în care au luat loc şi doi plutonieri de securitate şi un locotenent major.

– Să nu încercaţi să fugiţi că vă împuşcăm imediat, ne-a spus locotenentul.

– Cred că glumiţi domnule locotenent, am răspuns eu. Să sperăm însă că nu ne împuşcaţi dumneavoastră pe drum, am ţinut să adaug. Faptul că sîntem în lanţuri ne linişteşte în orice caz căci acuzaţi de fugă sub escortă în condiţiile acestea nu putem fi.

La Sibiu am sosit după orele şapte seara, dar nu am fost distribuiţi în celulă, ci lăsaţi unui

gardian în camera de serviciu a arestului. Am cerut cina, la care aveam dreptul.

– Dar nu sînteţi înscrişi în porţie, ne-a răspuns locotenentul. Mai răbdaţi şi voi, a adăugat el. Eu pot să rabd două, trei zile fără să mănînc nimic.

– Cu greutatea normală putem răbda şi noi. Dar acum, vedeţi şi dumneavoastră că am pierdut aproape jumătate din greutate şi ne-au rămas decît oasele pe noi şi pielea care le ţine împreună.

– Nu eu v-am băgat la închisoare, a replicat locotenentul.

– Nu despre aceasta este vorba, ci de faptul că avem dreptul la cină.

– Du-te măi – a spus el gardianului – şi vezi dacă a mai rămas ceva la bucătărie.

Gardianul s-a reîntros cu o singură gamelă, dar plină cu cartofi.

– Mă, da mult le-ai mai adus, a ţinut să observe locotenentul.

– A rămas destulă mîncare, tovarăşe locotenent.

– Bine, dar mîncarea rămasă este pentru porci, a replicat el.

– A rămas şi pentru ei, tovarăşe locotenent.

Pe lîngă fiecare arest sau penitenciar erau, în adevăr, crescuţi cîţiva porci, care erau îngrăşaţi cu alimentele luate de la deţinuţi. Porcii însă nu erau tăiaţi pentru deţinuţi, ci pentru personalul de supraveghere şi conducere a arestului sau penitenciarelor. Numărul porcilor îngrăşaţi la Aiud, de pildă, urca la 25-30, iar gardianul şef venea la fiecare mîncare să controleze dacă s-a pus întîi la o parte porţia porcilor. Restul, de multe ori mai puţin decît porţia porcilor, era distribuit deţinuţilor.

De la Sibiu la Bucureşti am fost aduşi cu personalul de la ora zece seara, sub paza altui locotenent cu alţi doi plutonieri, într-un compartiment de clasa a III-a, pe a cărui uşă închisă era scris „rezervat“. Dimineaţa pe la ora 5 o bătrînă, de pe coridor, care privea la noi cu milă, a profitat de faptul că un plutonier a deschis uşa ca să meargă la toaletă şi a intrat în compartiment, fără să mai ceară voie.

– Nu e voie, bunică, a replicat celălalt plutonier, luînd-o de braţ ca să o scoată afară.

– Da ce, eu n-am plătit biletul! – a replicat ea. De ce să stea locul gol?

Şi fără să mai ceară voie s-a aşezat pe locul gol de lîngă noi.

– Că doar nu-i mănînc, săracii de ei! a ţinut ea să adauge.

– Las-o, a spus locotenentul.

După o jumătate de ceas bătrîna a scos însă merinde din desagă şi a început să mănînce, oferindu-ne bineînţeles şi nouă.

– N-aveţi voie bunică să le daţi de mîncare, a spus răstit plutonierul.

– Da de ce, că sînt şi ei oameni, nu cîini. Nu-i vedeţi ce slăbiţi sînt!

Plutonierii au încercat să o scoată din nou afară, dar bătrîna nu s-a lăsat.

– Staţi că-mi aruncaţi jos mîncarea şi eu am dat bani pe ea, a spus femeia.

Locotenentul a făcut semn să o lase în pace, deoarece lumea de pe coridor s-a adunat în faţa compartimentului nostru. Bunica nu s-a lăsat păgubaşă pînă nu ne-am săturat.

– Să te răsplătească Dumnezeu măicuţă, i-am spus noi.

– Da ce, dumneavoastră credeţi în Dumnezeu! A replicat ostentativ şi plin de sine un plutonier, căci lupta împotriva bisericii era tocmai atunci în toi.

– Da de ce să nu creadă maică, a răspuns bunica, că-s creştini nu păgîni ca dumneavoastră, doamne iartă-mă.

Au scos-o totuşi afară. Dîrzenia şi omenia ei n-am s-o uit pînă la moarte.

Pentru a se evita atari scene la scurtă vreme transportul a fost făcut numai în dube.

La Bucureşti ne-a aşteptat o maşină a Ministerului direct pe peronul gării.

– Ce dracu măi tovarăşi! – a spus ofiţerul, care ne-a aşteptat cu alţi doi plutonieri, trebuia să-i legaţi chiar în halul ăsta! Nu-i vedeţi că-s slăbiţi şi morţi de foame! – a adăugat el.

La arestul Ministerului am fost primiţi ca vechi cunoscuţi. Lanţurile ne-au fost tăiate imediat şi ni s-au dat gamelele pline cu mîncare de la „regim“ chiar înainte de a fi distribuiţi în celule.

Speram să fim duşi în aceeaşi celulă. Am fost conduşi însă separat, fiecare în altă „garsonieră“. Am făcut imediat şi un duş cald.

După două sau trei săptămîni am fost dus la biroul unui ofiţer, dar nu pentru anchetă – cum a ţinut el însuşi să-mi spună – ci doar pentru a mă bucura şi eu de soare, căci la garsonierele de la subsol razele sale nu ajungeau decît spre seară şi, desigur, numai la fereastra coridorului din faţa celulei, nu şi în celulă. A venit şi avocatul Grünberg să mă vadă. Era acum în uniformă de locotenent major. M-am plîns că sînt ţinut singur în celulă de un an de zile, chiar dacă acum, judecat fiind, nu mai sînt sub anchetă.

La scurtă vreme după aceea, imediat după culcare, uşa celulei mele a fost deschisă şi a apărut un cioban brunet, de statură mijlocie, cu cojocul pe umeri şi cu pălăria rotundă de „mărginean“ pe cap. M-am bucurat, socotind că e vreun „poienar“ din satul meu de origine. În loc să spună bună seara s-a oprit şi privea îngrijorat pereţii celulei.

– Păcatele noastre, a spus el. Te (ce) de piatră; îţi intră frigul în oate (oase).

– Lasă că nu-i frig, i-am spus eu. Şi apoi dumneata cu cojocul acesta minunat, cu care poţi dormi şi pe zăpadă. (Ce n-aş fi dat să-l fi avut la Aiud! Avea pletele de 15-20 cm.). Dar aşază-te pe patul acesta care e al dumitale.

– Nu, nu mă atez (aşez). Mă culc ati pe gios, a spus el, arătînd partea opusă a celulei. Tu eti atins, tî io nu vreu tă mă îmbolnăvesc.

Am înţeles că mă crede bolnav de tuberculoză şi ca să-l liniştesc i-am spus:

– Nu, nu sînt atins, dar sînt slăbit că vin de la închisoarea din Aiud unde am flămînzit rău.

– Te-mi spui tu mie că nu eti atins. Două tăptămîni mai trăieti ti mori. Am văzut io multi ca tine ti tăţi au murit.

Cine o fi nebunul acesta! – mi-am spus eu.

– Da aeru pe unde vine? – m-a întrebat el.

– Uite, prin găurile acestea, iar uneori se mai deschide şi fereastra de pe coridor. Vine destul, am spus ca să-l mai încurajez.

– Păcatele noastre, a repetat el iarăşi, foarte îndurerat.

Avea aerul unei păsări cu aripile tăiate, închisă într-o colivie.

După ce şi-a aşezat cojocul jos, a zărit ţigările de pe masă. Căci primeam şi zece ţigări la zi.

– Îmi dai ti mie o tigară?

– Sigur că da.

Cu ţigara aprinsă, a uitat de frică şi s-a aşezat pe patul alăturat, care făcea unghi drept cu al meu. Cei trei gardieni de serviciu de pe cele trei coridoare au venit cu toţii la fereastra celulii noastre şi priveau miraţi la noul venit. Ciobanul meu a ascuns ţigara la spate.

– Nu e nevoie să ascunzi ţigara că de fumat e voie, i-am spus eu.

– Da, da tă (să) nu vadă că Petrache Lupu fumeadă…

– Cum ai zis, mă, că te cheamă?

– Petrache Lupu, te tu mă cunoşti?

– O, bată-te norocul, i-am spus eu. De ştiut te ştiu, cum să nu te ştiu, dar nu te-am văzut niciodată. De cînd eşti arestat?

– De la tfînta Mărie, a răspuns el.

– Şi de ce te-au arestat?

– Am tput în beterică că pînă la tfînta Mărie aia mică vin mericanii.

– Şi cînd e sfînta Mărie mică? – am întrebat eu.

Gardienii ne-au spus să ne culcăm. Petrache însă n-a voit să se culce în pat, ci ciobăneşte, îmbrăcînd cojocul său. Picioarele le-a băgat în mînecile lungi de un metru ale cojocului, iar cu corpul cojocului şi-a acoperit şi faţa.

– Îi frig mă, de-ţi clămţăni dinţii. Te de piatră! Da toarele pe unde vine?

– Ei, soarele nu mai vine, am răspuns eu.

– Păcatele noastre, a repetat el.

A adormit repede, dar după un ceas n-au trezit zbieretele sale.

– Tulai, mă omoară, nu mă omorî, nu mai da…

L-am trezit. Omul reprodusese în vis ce i s-a întîmplat la Securitatea din Tîrgu-Jiu. Corpul său, foarte bine legat, era încă plin de vînătăi.

Dimineaţa nu s-a spălat, dar mi-a cerut o ţigară, pe care a fumat-o cu mare poftă. În terci a scuipat.

– Guiţi, guiţi, guiţi… Asta-i mîncare pentru purcei, mă… guiţi, guiţi…

Am vărsat terciul cu multă părere de rău la toaletă şi l-am rugat ca a doua zi să nu mai scuipe în el deoarece îl mănînc eu.

Pe la ora 11 ne-a sosit porţia de pîine de un sfert de kilogram. O bucată era vădit mai mare decît cealaltă. Cum nu mîncase terciul, i-am dat-o lui.

– Da te, mă, nu vezi că bucata ata e mai mare. Tă o mînci tu că eti pe moarte, mi-a spus el. Păcat de copiii tăi, taracii…

Cum la amiazi el n-a primit mîncare de regim, ci porţia obişnuită de arpacaş, am încercat să-i dau jumătate din felul meu al doilea. N-a primit, deşi din arpacaş abia gustase. În schimb de ţigări s-a bucurat. Aveam şi o rezervă de un pachet, pe care mă gîndeam să o duc fraţilor mei de suferinţă de la Aiud. A fumat-o aproape toată, dar totdeauna cu jenă şi cerînd voie.

– Şi de ce te-au bătut măi Petrache?

– Dîc (zic) atia de tut că nu-i motu, că ata-i… di tu…

Mi-a trebuit ziua întreagă ca să ghicesc. *Literatură*, măi Petrache.

– Da ata e, da io nu ttiu te-i aia.

Era evident că inteligenţa lui nu depăşea pe aceea a unui debil mintal şi urca numai pînă la etatea mintală de patru ani. Surprinzătoare era însă corectitudinea sa cu mîncarea, pe care nu o accepta. Şi apoi toată bunăcuviinţa sa. Din cele povestite de el peste zi, reieşea că a fost băiatul din flori al unei fete, singură la părinţi, pe care o siluise un plutonier. De ruşine, după ce a înţărcat copilul, a plecat din sat şi nu s-a mai reîntors. A fost crescut la stînă de moşul său, tatăl fetei. Judecînd după educaţia pe care a dat-o nepotului său, bunicul său trebuia că a fost un om foarte de treabă şi cu mult cap. În sat băiatul a venit cînd a ajuns mare ca să vadă şi el feciorii şi fetele la joc, Cu dînsul însă, peltic şi slab de minte cum era, nu a voit să joace nici cea mai urîtă fată. În bătaie de joc îl luau cu toţii. În una din zile cînd s-a reîntors îndurerat la stînă, s-a oprit la umbra unui copac de la izvorul la care şi-a stîmpărat setea. Viziunea despre Dumnezeu în chip de moş, ca şi bunicul său, atunci a avut-o.

– Întoarce-te în sat, i-a spus moşul, tunînd şi fulgerînd, şi spune oamenilor că sînt răi şi ticăloşi. Să se pocăiască şi să nu mai rîdă de tine, fiindcă altfel e rău de ei că ajung în iad.

S-a reîntors în sat şi a strigat la oameni porunca domnului. Lumea a rîs de el, dar o babă şi-a făcut cruce şi-a spus oamenilor să nu mai rîdă, că-i păcat.

A doua duminică s-a repetat vedenia şi el s-a reîntors din nou în sat, mergînd de această dată chiar în faţa bisericii, de unde, iluminat cum era, a spus din nou oamenilor:

– Tă vă pocăiţi, că ata tpune motu, că de nu mereţi în iad că tînteţi ticăloti ti rîdeţi de mine.

De această dată lumea care a rîs de el, a fost mai puţină, iar cruce şi-au făcut mai multe babe. În duminica a treia preotul l-a adus la biserică şi a mustrat credincioşii care rîd de el.

– Nu prin cei sfătoşi vorbeşte Dumnezeu oamenilor, ci prin gura celor săraci du duhul, cum spune şi în biblie, a zis preotul.

Din spusele lui Petrache reiese că un om deştept şi întreprinzător a fost acest preot. Moşul său nu agrease totuşi „teatrul“ popii cu el, dar acesta nu s-a lăsat nici el păgubaş deoarece în inima oamenilor cucernici predicile sale şi-au făcut efectul dorit şi afluenţa la biserică a crescut. Cu timpul

au venit la biserică şi bolnavii şi bătrînii din satele din jur, iar în cele din urmă la Maglavit s-a dus şi Nichifor Crainic, care a scris apoi în revista *Gîndirea* articolul său: „Eu cred în misiunea de la Maglavit“. Ţara trecea prin grea criză economică şi astfel au început să vină la Maglavit nu numai cei bătrîni şi bolnavi, ci şi cei necăjiţi, care şi-au pierdut averea. Pînă la urma urmei nu au lipsit nici snobii şi fiinţele isterice de la oraşe, din capitală mai ales.

– Eu nu zic, măi frate dragă, că n-oi fi un prost, spunea un ţăran sosit de la Sibiu, altuia venit tocmai din Maramureş. Da' dumneata şi toţi ăştia din ograda asta şi din toate alelalte, că sînt, vezi dumneata, peste zece mii, n-or fi toţi proşti şi fără cap!

Hipnoza colectivă în mase ajunsese astfel în toi şi graţie ei Petrache Lupu a făcut şi minuni, vindecînd paralizii de ordin isteric, pe care, desigur, orice psihiatru le vindecă prin aceleaşi mijloace cu deosebirea numai că el face hipnoză individuală, nu colectivă.

Cu timpul bietul Petrache a fost luat în „antrepriză“ nu numai de zeci de preoţi şi episcopi, ci de patriarhul însuşi, care l-a adus să repete cuvintele sale stereotipice de debil mintal la biserica Patriarhiei. Demagog, cum era, regele Carol nu s-a lăsat nici el mai prejos şi-l aduce pe Petrache la zece mai şi în prima zi a anului. Mihai Antonescu l-a dus pe front, să se roage pentru „Războiul Sfînt“. Doar doi oameni nu s-au pretat la acest joc: Armand Călinescu şi mareşalul Antonescu.

– Dat dracului, minitru ala fără ochi. Mi-o tput, mă băiete, atcultă tu de mine, tu tă-ţi vezi de tfintia ta, tă nu te prind cu legionarii că-i rău. Tî ata de vardmat t-a uitat la mine cu ochiu lui de tticlă că tot m-am cutremurat.

La „Antonetcu îl mare“ – mareşalul – l-a dus preotul din sat ca să-i ceară ajutor pentru construirea bisericii de pe locul cu minunea.

– Am intrat cu hîrtia la el tî ata t-o uitat tî ăta la mine că mi-o fot frică tî de el. – Tu veri băiete? – m-a întrebat răstit. Da io de frică ti niţi n-am putut vorbi tî i-am întins hîrtia. O ttrit pe ea ti mi-a tput: „Bine, băiete, poti tă pleci“. Dat dracului tî ăta, îti tpun io.

– Da bine, măi Petrache, ce căutai tu de Anul Nou la biserica Mitropoliei?

– Eram adus, mă, cu matina, că de Anu Nou trebuie tă fie acolo în beterică tăţi trei tefii (şefii).

– Care şefi măi? – am întrebat eu.

– Regele care-i tefu tării. Popa îl mai mare, care-i tefu bitericii…

– Şi tu?

– Tefu credinţii, mă! Da' tu eti prot tî nu pritepi. Tu nu tii că la beterică veneau ti minitrii ăia cu pălăria în sus, tî minitrii îia cu pălăria ata (pălăria de rigoare a diplomaţilor). Ti cînd venea reghele tăţi te închinau la el. Da reghele niti nu te uita la ei ti cînd ajungea la mine îmi făcea cu mîna ti-mi tpunea: „Tă trăeti Petrache“.

Ulterior a fost adus în celulă şi profesorul C. Motaş, urmaşul lui Racoviţă la direcţia Institutului de Speologie şi la scaunul de la Academia Română. Ne prăpădeam de rîs şi voie bună amîndoi. Afecţiunea lui Petrache Lupu pentru el a fost şi mai deosebită, chiar dacă între timp mai mă refăcusem şi eu şi astfel nu-i mai era frică de contagiere.

– Mă, da' tu nu mai mori, mi-a spus el după ce au trecut cele două săptămîni.

– Te-ai rugat tu pentru mine, am răspuns eu.

– Ba nu că am crezut că mori ti mă rog de degeaba.

La cîteva zile după aducerea lui Petrache în celulă, am fost dus la biroul lui Dulgheru, unde l-am găsit şi pe Grünberg.

– Ce-i cu escrocul acesta, domnule profesor? – m-a întrebat Dulgheru plin de sine ca întotdeauna.

– Vreţi să spuneţi, cu acest nenorocit de debil mintal, domnule colonel, am răspuns eu, căci la mintea lui puţină, om mai cinstit decît el n-am cunoscut.

– Şi dumneata vrei să spui că l-a văzut pe dumnezeu?

– Aceasta fără îndoială, am răspuns eu.

– Cum, domnule profesor, crezi şi dumneata în prostiile acestea?

– Domnule colonel, eu nu spun că dumnezeu a fost acolo, ci doar că Petrache l-a văzut. Or, atari vedenii au cel puţin unul din zece din toţi cei care trec pe la clinica de psihiatrie. Restul a fost opera preoţilor, care l-au exploatat, pe de o parte, şi a lumii necăjite şi bolnave, care a căutat alinare, pe de altă parte. În plus a intervenit hipnoza în masă. Fără cinstea cu totul deosebită, pe care Petrache o datora moşului său, nu ar fi prins însă nici ea. Elementele pretinsei „minuni" acestea sînt, aşa cum de altfel profesorii Parhon şi Marinescu au arătat chiar în vremea aceea, dar cu destul de puţină înţelegere şi ei.

Incult cum era, prea mult Dulgheru n-a priceput, dar Grünberg a rămas pe deplin edificat şi l-a convins şi pe Dulgheru că trimiterea lui Petrache Lupu în judecată e fără rost deoarece acesta nu ar putea învăţa declaraţiile scrise de securişti. Nu putuse învăţa nici măcar numele meu şi astfel rămăsesem „Niculae, fărtitorul (învăţătorul) din Ardeal". Mitropolitul Bălan – care-l invitase să predice şi la Sibiu – rămăsese „Nicolae popa îl mai mare din Ardeal".

– Lui, dacă-i tcriu ata, tsritoarea mate. Tie, dacă-t tcriu tot ata îti vine tcritoarea?

– Nu cred, am răspuns eu.

– Da de te? – a întrebat el.

– Eu nu sînt aşa de mare ca popa Bălan, i-am spus eu.

Cuprins de dorul copiilor – căci era căsătorit şi avea doi copii – fredona uneori ore întregi.

– Copiii mei ti oitele (oiţele) mele, tăraci de ei tî taracele de ele.

Lumea îi oferise cadouri şi bani, dar moşul său l-a sfătuit să le dea toate bisericii. Ceea ce a şi făcut. Regele i-a cumpărat 40 de oi şi pămînt pe care să le pască. Moşul său i-a cerut să le doneze tot bisericii.

Între timp însă Petrache se spăla dimineaţa doar pe ochi şi pe vîrful nasului, iar duş refuza să facă. Hainele nu şi le spăla şi astfel începuse să miroase.

– Io nu mă tcald (scald) decăt în ii (Jii) – mi-a spus el foarte răspicat.

– Chiar dacă-ţi dau în loc de 5 ţigări 7? – i-am spus eu.

– Ba atunci mă tacld, a răspuns el.

I-am potrivit duşul şi a intrat sub el.

– Da ttii că-i bine mă. Mi-a spus el şi a început să ţipe de bucurie.

După duş a fumat trei ţigări una după alta. A început apoi să se plimbe, iar într-un tîrziu mi-a spus:

– Stii te (ce)? Dacă-mi mai dai o ţigară mă cald din nou!

Copil nevinovat al „spaţiului mioritic", căruia ţigările îi făceau atîta plăcere! L-am scăpat apoi şi de bătăile anchetatorilor, iar pînă la urma urmei au urmat sfatul meu şi nu l-au mai judecat. L-au trimis însă la canal.

Profesorul Motaş fusese arestat în calitate de social-democrat, care a rămas fidel lui Titel Petrescu, pe care l-am găsit tot în celula nr. 1, unde a fost aşezat cînd am fost aduşi împreună de la Piteşti. Un om de o cinste ireproşabilă profesorul Motaş şi un suflet de aur, scos uneori din minţi de anchetatorul fără cap şi de reacredinţă, care căutau cu orice preţ să-l scoată vinovat. A fost eliberat după ani de zile, odată cu Titel Petrescu, la intervenţia lui Athlee, şeful guvernului laburist, adresată direct lui Hruşciov cu ocazia vizitei acestuia la Londra. Studiile de specializare profesorul Motaş le-a făcut la Grenoble cu o bursă acordată de Vintilă Brătianu, ministrul Finanţelor, la propunerea regretatului profesor Ion Simionescu, preşedintele Academiei, entuziasmat de lucrările tînărului asistent. Cu ocazia unei vizite pe care Vintilă Brătianu a făcut-o în Franţa, el a ajuns şi la Grenoble. N-a uitat de bursa dată tînărului asistent şi a trecut pe la profesorul lui Motaş pentru a se interesa dacă e folosită cu cap. Şi, desigur, pentru studii, nu pentru aperitive! Profesorul i-a dat cele mai călduroase referinţe, propunînd prelungirea bursei pentru al doilea an ca tînărul cercetător să aibe

timp să-şi termine investigaţia sa. În după masa zilei ministrul a sosit pe neanunţate şi la locuinţa lui Motaş, care consta din o singură cameră în care locuia cu soţia sa şi cei doi copii ai săi.

– Dar de ce domnul profesor Simionescu nu mi-a spus că eşti căsătorit şi ai doi copii? A spus el.

– Dar sînt foarte mulţumit şi aşa, domnule ministru.

Înainte de a pleca din Grenoble, ministrul a avut grijă să-i trimită un coş mare cu alimente alese pentru copii şi flori pentru soţie, iar sosit la Bucureşti i-a prelungit bursa şi pentru al doilea an, dublîndu-i cvantumul ei.

– Oameni şi oameni, domnule coleg, mi-a spus profesorul Motaş.

– A spus şi Iorga la moartea lui Vintilă Brătianu că a fost omul cel mai cinstit pe care l-a cunoscut, am adăugat eu.

La Grenoble studia în acea vreme şi Corneliu Codreanu, tot cu bursă, dar fără să-şi treacă examenele, mi-a spus Motaş. Iar bursa o avea de la Ministerul de Interne, care reuşea astfel să aibă linişte cu tulburările studenţeşti de la Iaşi.

– Alţi oameni, i-am răspuns eu.

La Jilava

Dar într-o bună zi, anume la sfîrşit de noiembrie, fericirea de a fi împreună cu distinsul meu coleg şi cu Petrache Lupu, bunul nostru prieten, s-a terminat, fiind dus la Jilava. Eram îmbrăcat numai cu hainele primite de la zarcă, iar cele două cămăşi şi indispensabilii, vechi cînd le-am primit, erau rupte. Hainele mele, care-mi ţineau de frig la zarcă, rămăseseră la Penitenciarul din Aiud, cu toate că la plecare le cerusem.

– Lasă că tot aci te reîntorci, mi-a spus locotenentul grăbit care m-a dus de la penitenciar la Sibiu. Şi care nu vroia să mai piardă 5 minute în plus.

Afară acum era zăpadă şi frig, iar foc nu se făcea nici la Jilava. Am nimerit în celula 20 din fortul care înconjura reduitul său. În cameră erau două rînduri de priciuri suprapuse din scînduri, pe care dormeam 19 deţinuţi. Pături nu aveam şi nici saltele, deoarece cei din cameră nu erau condamnaţi şi aveau hainele lor proprii. De ce m-au pus între „reţinuţii“ din fort şi nu între „deţinuţii“ din reduit, nu am aflat. În ziua următoare fraţii mei de suferinţă au adunat însă toate peticele lor şi mi-am căptuşit hainele cu ele. Bunul meu prieten, colonelul Petre Petrescu, fostul director al Uzinelor Astra, mi-a dat şi pulovărul său, el avînd o scurtă îmblănită. La plimbare eram scoşi o dată la săptămînă. Am aşteptat-o cu dor, căci la urma urmei frig era şi în cameră. Afară era şi zăpadă. A fost prima plimbare după un an şi jumătate, iar de aerul curat aproape că m-am îmbătat.

În cameră era şi generalul Traian Teodorescu, fost ataşat militar la Ankara şi apoi sub-şef al marelui Stat major. Un ofiţer „cărturar“ şi plin de nervi. Avea tensiunea peste 36 grade şi mai tîrziu, cînd i s-a urcat la 38 grade, a trebuit să se construiască un aparat nou ca să-i poată fi măsurată. De asemenea, îmi reamintesc de avocatul Fănică Istrate de la Bucureşti, fost prefect de Ialomiţa, un om foarte cumsecade şi el, care mi-a dat o batistă şi o pereche de ciorapi, oferindu-mi şi paltonul său pentru a merge la plimbare, urmînd ca el să rămînă în cameră. Fireşte, nu am acceptat. În plus erau o seamă de tineri ingineri şi ofiţeri, unul mai inimos decît altul. Colonelul Petrescu m-a prevenit însă că erau şi o seamă de „turnători“ periculoşi, proveniţi din rîndurile celor scoşi din partidul comunist pentru nelegiuri băneşti, în fruntea cărora era Romulus Drăgoescu, fostul comisar al guvernului comunist pe lîngă Societatea Reşiţa. Era dus cu vorba că nu va fi judecat şi de aceea acceptase să fie

unealta ofiţerului politic. Ulterior însă a fost condamnat şi el, tot la 25 ani, dar la Aiud a avut o conduită mai corectă. Aceasta mai ales că în fabrică s-a întîlnit cu membrii sindicatului muncitoresc din Reşiţa în frunte cu Musteţiu, Jula, Fărcăoaşu etc., care au avut o comportare impecabilă.

Mîncarea era destul de slabă, iar de frig răbdam cumplit, ca şi la zarca din Aiud, deoarece foc nu s-a făcut niciodată. Din fericire, în preajma sărbătorilor de Crăciun am putut scrie acasă şi eu, împreună cu ceilalţi fraţi de celulă – care nu erau condamnaţi – ca să mi se trimită îmbrăcăminte de iarnă. Soţia mi-a trimis nu numai pulovăr gros, ci şi un pieptar cu plete lungi de lînă, precum şi două pături, cusute împreună ca să pară una singură. Apoi, desigur, două rînduri de albituri, groase şi ele. Cu noua îmbrăcăminte, mi-a fost aşa de cald încît peste zi purtam numai puloverul, iar cojocelul îl îmbrăcam cînd ieşeam la plimbare. Pătura o cususem în formă de sac pentru a păstra şi mai mult căldura corpului. Dormeam totuşi îmbrăcat, ca toţi ceilalţi. Precum şi cu cojocelul pe mine. Ce lucru minunat acest cojocel! O adevărată teracotă pe spinare. Îl păstrez şi azi ca pe o relicvă sfîntă, aşa cum l-am îmbrăcat ulterior în stofă ca să nu se uzeze. În plus i-am adăugat şi mîneci de stofă. De aceea nu uşoară ne-a fost despărţirea de el cînd în anii din urmă cojocelele ne-au fost ridicate sub motiv că sînt obiecte de lux…

Altfel purtarea gardienilor era foarte dură. Pe coridor, cînd ieşeam la plimbare, aruncau cu beţe după noi, ca după vite, ca să ne lovească peste picioare. Duminicile, pe de altă parte, directorul Maromete – care împreună cu Goiciu de la penitenciarul din Gherla, au omorît mulţi deţinuţi în bătăi – tăbăra cu gealaţii săi, aleşi dintre gardienii cei mai cruzi, şi ne luau cu cozile de mătură la bătăi, ca să se distreze. Singura apărare pe care o aveam era să strîngem mîinile pe corp ca să nu ne fie rupte, cum din nenorocire, uneori s-a întîmplat. În celula vecină era generalul Zaharia, invalid de război, care-şi pierduse o mînă în luptă. Pentru faptele de vitejie a fost decorat cu ordinul Mihai Viteazul. Plutonierul Ivănică avea o plăcere sadică să se îndrepte spre el pentru a-l lovi cu furie peste singura mînă pe care o avea. Drept răsplată pentru sălbăticia sa, a fost înaintat la rangul de sublocotenent, ajungînd în cele din urmă locotenent major!

Ivănică comanda şi grupa de gardieni, care ne duceau la Tribunal pentru judecată. Unul din deţinuţi a leşinat de foame chiar în timpul interogatoriului din instanţă.

– E bolnav? – a întrebat colonelul magistrat, care prezida completul de judecată.

– Nu e bolnav, dar e mort de foame, a spus doctorul Petrescu – fost docent la Universitatea din Cluj şi apoi directorul Spitalului din Timişoara, iar pe urmă al spitalului nou de chirurgie din Ploieşti – care se afla în boxă şi el ca fost preşedinte al organizaţiei naţional-ţărăneşti din Ploieşti.

– Dacă în sală se află rude ale deţinuţilor, atunci să le aducă de mîncare, a spus colonelul magistrat.

– Nu au voie să primească mîncare de acasă, a intervenit imediat plutonierul Ivănică.

– Aci eu comand, a replicat colonelul magistrat, preşedintele tribunalului militar.

– Măi. Să nu vă pună dracul să vă atingeţi de mîncare – a spus Ivănică deţinuţilor – că atunci e vai de voi.

Deţinuţii însă au profitat de omenia colonelului şi au mîncat tot ce li s-a adus: pîine, salam, brînză, ciocolată… La reîntoarcere în Jilava au fost dezbrăcaţi la piele, ţinuţi un ceas afară în vînt şi frig de minus 20 grade Celsius. Au fost introduşi apoi în celule de control a închisorii cu ferestrele sparte şi ţinuţi dezbrăcaţi trei zile şi trei nopţi, privaţi nu numai de mîncare şi apă, ci şi de hîrdaiele pentru nevoile biologice. Pentru a evita o pneumonie, doctorul Petrescu i-a pus să alerge în cerc fără încetare, ţinîndu-se în braţe unul pe altul ca să se piardă cît mai puţină căldură. A doua şi a treia zi au venit Maromete şi Ivănică să se intereseze cine a murit. A patra zi au găsit trei deţinuţi leşinaţi, căzuţi jos. Maromete a rămas satisfăcut şi a dispus trimiterea lor la celule. Deţinuţii leşinaţi au fost duşi pe pături.

– Dar n-a murit nici unul, a replicat nemulţumit Ivănică, lovind cu cisma pe cei leşinaţi.

– Ăştia nu mor că au pe dracul în ei, a spus Maromete.

În adevăr, cei în cauză, nu au avut nici măcar o durere de cap. Iar fraţii lor de suferinţă le-au luat în celulă mîncarea lor ca să-i întremeze cît de cît. Din grupa lor au făcut parte, pe lîngă doctorul Petrescu, Vasile Ionescu, fost director general al Societăţii de Radiodifuziune, profesorul Gerota de la Facultatea de drept a Universităţii din Bucureşti, fiul regretatului profesor de chirurgie şi proprietarul Spitalului care-i poartă numele din ale cărui venituri atît tatăl, cît şi fiul, îmbrăcau 500 copii săraci cu ocazia sărbătorilor de Crăciun. Cu ei au mai fost Eugen Haţieganu, fratele lui Iuliu şi Emil, Sorin Popa, fiul lui Victor Ion Popa etc.

În celula noastră se afla şi un tînăr preot ardelean, născut în America, pe care războiul l-a prins la Academia teologică din Oradea, unde venise ca să-şi facă studiile. Într-una din zile a venit Maromete, însoţit de Ivănică şi gealaţii săi.

– Mă-mă, care-care, eşti tu-tu, din-din America.

Am înlemnit cu toţii de frică pentru ceea ce i se putea întîmpla tînărului preot, un băiat foarte cumsecade şi blînd.

– Eu, a răspuns el cu jumătate de gură.

– Mă-mă, ca-ca-c pe Vaşinton mă, să ştii de l-la mine. A plecat apoi, lăsîndu-ne să respirăm uşuraţi.

Curios a fost şi faptul că la distracţiile ulterioare de duminică în preot nu au mai dat. La un an Maromete a revenit din nou, de această dată singur.

– Mă-mă, dom-dom-nu-le-le po-po-pă din-din America, io-io, m-am m-am pur-pur-tat fru-fru-mos cu-cu dum-dum-neata.

– Frumos, a răspuns preotul, destul de înfricat şi de această dată.

– Noa aşa că spui şi la Vaşintonu tău.

La scurtă vreme a fost, în adevăr, eliberat şi lăsat să plece împreună cu soţia sa, născută în ţară şi astfel încă cetăţeană română.

Am mai prins şi noi curaj.

Înspre cel de-al doilea Crăciun, petrecut la Jilava, ni s-a dat de mîncare timp de trei luni numai supă de morcovi, cumpăraţi de la o colectivă, la care au început să se strice fiindcă nu au fost îngropaţi la timp în pămînt. Plimbarea în acest interval de timp era suspendată din cauza războiului din Coreea, cred. La sfîrşitul celor trei luni, cînd au fost reluate plimbările, ne-am speriat şi noi de cum arătam. Faţa ne era galbenă, iar ochii verzi, la fel ca şi morcovii mîncaţi. De foame însă în acest timp am suferit mai puţin deoarece cantitatea de morcovi stricaţi era mai mare. Unora apoi mîncarea de morcovi le-a ajutat vederea, care la unii începuse să slăbească din cauza mîncării insuficiente.

Din nou la Aiud

După cel de-al doilea Crăciun petrecut la Jilava, am fost dus pentru două săptămîni la arestul Ministerului de Interne, timp în care mi s-a cerut să fac organizarea ştiinţifică a muncii deţinuţilor de la canal. Din arestul de la Minister, desigur.

– Nu văd ce muncă pot organiza de aci în săpat cu hîrleţul – am răspuns eu. În atari condiţii îmi e teamă că pînă la urmă să nu mă trezesc şi cu un proces de sabotaj.

La un an sau doi după aceea, exact aşa s-a întîmplat cu patru sau şase deţinuţi cu profesiunea de ingineri, care au condus lucrările. Cum săparea canalului nu înainta deoarece deţinuţii erau slab nutriţi şi nu aveau putere, inginerii au fost acuzaţi de sabotaj, condamnaţi la moarte şi executaţi.

– Dar domnul inginer Popp, mi-a spus ofiţerul din Minister, a acceptat să conducă lucrările

de siderurgie de la Reşiţa tot de aci din Minister.

– Aceasta e treaba sa, am răspuns eu. Munca la siderurgie în orice caz e alta, iar Popp e un specialist foarte încercat.

Am fost retrimis înapoi la Jilava, dar imediat după cel de al treilea Crăciun petrecut la Jilava, deci în 1952, am fost readus la arestul ministerului, unde acelaşi ofiţer mi-a spus:

– Vă trimitem, pe Popp şi pe dumneavoastră, din nou la Penitenciarul din Aiud, în a cărui fabrică lucrează 2500 deţinuţi. În biroul tehnic al fabricii veţi găsi pe inginerii Manciu şi Ioan plus ceilalţi directori de la Reşiţa: Rădulescu, Radoveanu şi Roiescu. În seama lui Popp şi a dumitale va cădea reducerea rebuturilor şi creşterea calităţii produselor, dar, desigur, fără a scădea cantitatea lor. În acest scop este nevoie, credem, de înfiinţarea unui curs de ucenicie de maximum patru luni, în care deţinuţii să înveţe o meserie sau alta. În fond, sînt atîtea meserii ca şi la Reşiţa şi desigur cam aceleaşi.

Cu noua propunere am fost de acord, iar în dimineaţa zilei următoare am fost dus într-o dubă şi aşezat singur în una din despărţituri. În despărţitura vecină am recunoscut pe Popp după modul cum tuşea, iar pe coridor am auzit vocea avocatului Rădulescu, fostul director administrativ al Societăţii Reşiţa. În cealaltă despărţitură vecină cu a mea am auzit vocea a două femei. Afară cădeau fulgi mari de zăpadă.

După două-trei ore de mers femeile au cerut un vas pentru nevoile biologice.

– N-avem, le-a răspuns unul din cei doi plutonieri, rămaşi de pază pe coridor. Mai răbdaţi şi dumneavoastră pînă vă scoatem afară.

În Valea Timişului duba a fost oprită, iar femeile au fost scoase primele.

– Dar nu putem, domnule, să ne facem nevoile în condiţiile acestea, au spus ele celor patru gardieni, care le păzeau cu puştile automate înspre ele.

– Asta-i treaba dumneavoastră, au replicat ei.

– Întoarceţi-vă măcar cu spatele, au spus femeile.

– Ca să fugiţi!

– Da unde să fugim prin zăpada aceasta de un metru, au replicat femeile.

S-au reîntors bietele de ele în dubă, fără ca să poată urina. Am fost scoşi apoi bărbaţii, cîte unul fiecare şi păzit tot de cei patru gardieni cu puşti automate.

După trecerea unui interval de timp femeile au fost silite să-şi facă nevoile în celulă. Alt prilej de scandal!

De la Sibiu am rămas în dubă numai Popp, Rădulescu şi eu. La Aiud însă autobuzul n-a oprit, ci a continuat drumul pînă la Cluj, unde am ajuns seara tîrziu din cauza înzăpezirii. Am fost distribuiţi fiecare în cîte o celulă, fără să ni se dea de mîncare. În dubă am avut mîncare rece, dar o singură dată, nu de trei ori, cum la plecare ni s-a spus. Restul a fost oprit, după toată probabilitatea, de gardieni. A doua zi dimineaţa am fost scoşi şi băgaţi în altă dubă, tot fără să ni se dea de mîncare şi readuşi la Aiud. De Ministerul de Interne ţinea şi Penitenciarul din Aiud, dar direcţia Securităţii din minister nu putea coopera cu aceea penitenciarelor din acelaşi minister. Astfel direcţia Securităţii ne-a vărsat la Securitatea din Cluj, de care acum Aiudul ţinea, pentru ca ea să ne ducă a doua zi la Aiud. Un adevărat model de birocraţie stalinistă, certată cu cele mai elementare reguli de organizare a muncii.

La Aiud dispoziţiile Ministerului cu privire la sarcinile lui Popp şi ale mele au venit numai după două săptămîni, deoarece ţineau şi ele de altă direcţie din Minister. De aceea Rădulescu şi eu am cerut scoaterea la muncă în fabrică. Am fost distribuit la atelierul de tîmplărie cu un deţinut, proaspăt condamnat, Ianculescu, tatăl cîntăreţei de mai tîrziu.

– Acesta e biroul pe care trebuie să-l faceţi, ne-a spus maistrul civil al atelierului. Aci sînt uneltele. Cleiul şi vopselele le primiţi în camera de alături. Timpul de executare e de o săptămînă, iar dacă nu terminaţi vă aşteaptă zarca cu mîncarea pe jumătate, fără pat.

– Ne-ar fi mai bine să ne duceţi de acum, domnule maistru, deoarece habar n-avem cum să procedăm, am spus eu.

– Las' că învăţaţi voi, ne-a spus el. Că frica-i mare doamnă şi e dascălul cel mai bun.

Am făcut, în adevăr, biroul, deoarece fraţii noştri de suferinţă ne-au sărit în ajutor şi ne-au învăţat ce trebuie să facem. Executînd însă mai mult ei lucrările. La cazanul cu clei, meşter era profesorul Gerota, de care am mai amintit. Un om bun ca pîinea caldă. El a fost primul care a venit la noi şi ne-a încurajat, aducînd şi pe ceilalţi fraţi, care cunoşteau deja lucrările.

După cîteva zile au sosit şi dispoziţiile Ministerului privitoare la funcţiunea lui Popp şi a mea. Iată-mă astfel organizînd a patra şcoală de ucenici, după cele trei de la Şcolile Tehnice Experimentale de la Reşiţa, Braşov şi Cîmpina. Pentru desen tehnic mi-a fost distribuit arhitectul Gr. C. Cantacuzino, cunoscutul profesor de la Academia de Arhitectură din Bucureşti. Tehnologia a predat-o ing. Chira. Cu majoritatea „şcolarilor" ne-am descurcat uşor, deşi cursurile erau după cele opt ore de muncă zilnică. Greu ne-a mers însă cu „turnătorii" ofiţerului politic, destinaţi să ne observe pentru ca să nu punem la cale vreun „complot". Unul dintre ei, Busuioc, era aproape debil mintal şi nu putea aduna, de pildă, nici 7 cu 9, spre disperarea mea, care predam matematicile. La desenul tehnic apoi nu pricepea nimic, cu toate explicaţiile simple şi luminoase ale lui George Cantacuzino. Ne-a turnat ofiţerului politic că învăţăm numai pe cei cu carte. A venit să asiste şi el la lecţie. N-a priceput nici el mai mult. Fusese de altfel chelner, nu muncitor în fabrică.

– Explicaţi-ne pe limba noastră, ne-a spus el, ameninţîndu-ne cu zarca. Mama voastră de ticăloşi că vă credeţi prea deştepţi.

– Ce să facem, mi-a spus bunul mei prieten George Cantacuzino.

– Să-l lăsăm în pace, am răspuns eu.

Profitam şi de faptul că lucram împreună la biroul tehnic, unde aveam hîrtie şi creion. Din cîteva trăsături George Cantacuzino reproducea atît castelul de la Mogoşoaia, pe care-l refăcuse, cît şi reşedinţa lui Ghica de la Pantelimon, precum şi vreun templu din Africa ori India. Mai ştia pe dinafară şi unele poezii de Baudelaire, Verlaine, Valery. Hromatka, pe de altă parte, – care a condus ziarul Sindicatului de la Reşiţa – ştia aproape în întregime *Stundenbuch – Cartea orelor* – de Rilke şi ne aducea scrisă în fiecare zi cîte o poezie din ea, pe care Mircea Vulcănescu o traducea pentru noi şi ceilalţi fraţi de suferinţă. Căci bunul şi regretatul meu prieten, care a condus cu atîta competenţă Ministerul de Finanţe, nu a fost numai un strălucit economist, sociolog şi filosof, ci şi un neîntrecut poet. A fost poate cel mai strălucit reprezentant al generaţiei noastre, cum a scris ulterior, Mircea Eliade, după moartea sa la închisoarea din Aiud.

Producţia principală a fabricii erau căruţele, iar necazul cu ele era lemnul umed din care erau confecţionate. Din acest motiv pînă la sosirea comisiei de recepţie erau toate descheiate şi cu vopseaua căzută. Aceasta cu atît mai mult cu cît vopsirea era făcută în aer liber şi pe ger de minus 20 grade Celsius. Cum în momentul reparării lor lemnul încă nu era uscat îndeajuns, căruţele se deschideau din nou, iar vopseaua se desprindea şi ea de lemn. În acest mod unele căruţe erau reîncheiate şi revopsite a treia şi a patra oară. Ceea ce ridica preţul de cost şi în cele din urmă erau mai scumpe decît acelea din atelierele din afară cu toate că manopera nu costa aproape nimic, fiind făcută de deţinuţi. Pentru a remedia acest neajuns Popp a propus uscarea prealabilă a lemnului, iar ing. N. Mavrocordat – cu care el a fost coleg la Politehnica din Londra – a construit imediat trei uscătorii. Rebuturile au scăzut cu 90% iar drept răsplată a fost adus la zarcă nu numai Popp ci şi Mavrocordat.

Pentru a se evita intemperiile vremii, arhitectul Enescu, fost ministru al Muncii, a propus şi construit o hală adecvată. Bătrîn cum era, de zarcă a fost scutit.

Fericirea noastră a durat puţin, deoarece oamenii, ajutaţi de cunoştinţele elementare de la şcoală, au început să-şi facă normele şi să ridice şi cîte 5 pînă la 15 lei lunar, din care îşi cumpărau cîteva kilograme de pîine şi două, trei pachete de ţigări „Naţionale". Numărul celor trimişi să

doarmă în frig şi fără pat de la zarcă, de asemenea, a scăzut. Căpitanul Dorobanţu – care răspundea de producţie – era mulţumit, dar ofiţerul politic Iordache nu, fiindcă „norma“ sa era judecată după numărul pedepselor, nu după cantitatea şi calitatea producţiei. În consecinţă, a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să ridice împotriva noastră toate acuzaţiile posibile pînă cînd, în cele din urmă, şcoala a fost desfiinţată de către direcţia politică din Minister, care s-a dovedit mai puternică decît aceea a producţiei. Pretextul l-a oferit punerea în lanţuri a comandorului Aramă, care a refuzat primirea „turnătorului“ Busuioc în echipa sa de confecţionare a unei bărci cu motor. Aceasta cu toate că echipa lui Aramă însuşi era cea mai bună din fabrică. Un om excepţional de priceput era Aramă însuşi, care nu avea numai pricepere tehnică de inginer, ci şi aptitudini de muncitor excepţional, care părea să fi fost născut cu ciocanul în mînă. Caracterul lui era la fel de impecabil şi de aceea prinsesem o adevărată dragoste faţă de el, atît Popp cît şi eu. În consecinţă, la o oră după trimiterea sa la zarcă în lanţuri l-am urmat şi noi. La o săptămînă a sosit un inspector din minister, însărcinat cu producţia, ca să cerceteze ce s-a întîmplat. Fără scoaterea lui Busuioc din echipa sa, Aramă însă nu a acceptat să se reîntoarcă în fabrică. Iar Popp şi eu am refuzat să ne reîntoarcem fără Aramă şi fără amestecul ofiţerului politic în treburile noastre de producţie. Seara, după vizita inspectorului, a revenit la noi căpitanul Dorobanţu, directorul închisorii şi al fabricii, sfătuindu-ne să renunţăm la condiţiile puse deoarece în treburile ofiţerului politic nu se putea amesteca nici el. Am rămas pe poziţiile noastre, sperînd că direcţia producţiei din minister e mai tare, deşi căpitanul Dorobanţu ne-a lăsat să înţelegem că lucrurile stau invers. Aşa s-a şi întîmplat.

Sala de mese era în curtea zărcii. În acel fel, prietenii noştri Manciu, Ioan şi Roiescu se apropiau cît mai mult de zidurile celulei noastre să ne ureze sănătate. În una din zile, la 5 minute după salutul lor, inginerul Ilie Niculescu, un tînăr foarte inimos şi nespus de cumsecade, a venit la uşa celulei lui Popp şi a mea ca să ne spună că Manciu a căzut în drum din cauza unei apoplexii, iar în timpul cînd fraţii săi de suferinţă l-au dus spre infirmerie, a decedat. Rădulescu murise cu o lună înainte din cauza unui atac de inimă. Moartea lor ne-a îndurerat profund. Ulterior vor pieri la penitenciarul din Gherla şi inginerii Ioan şi Roiescu. O mîngîiere a însemnat graţierea membrilor sindicatului de la Reşiţa, arestaţi cu noi. La gară în Reşiţa miile de muncitori i-au primit, au adus de bucurie şi fanfara. Primirea lor aşa de caldă a determinat trimiterea lor la alte locuri de muncă.

Iarăşi la Jilava

După şase luni de zarcă am fost dus iarăşi la Jilava. De această dată mi s-a dat şi hrană rece pentru drum: o jumătate de kilogram de pîine, 50 grame de slănină şi alte 50 grame de marmeladă. Imediat ce am intrat în dubă la ora 5 după masă, am început să mă ospătez căci la zarcă slăbisem din nou. Dimineaţa urma doar să fiu la Bucureşti! – mi-am zis, flămînd cum eram. Cînd colo de la Teiuş duba a luat-o spre Deva şi Petroşani pentru a lua alţi deţinuţi. De la Petroşani ne-am reîntors prin Deva la Sibiu, apoi la Făgăraş şi de acolo la Bucureşti, unde am ajuns numai după trei zile şi trei nopţi. Afară erau minus zece grade, iar în dubă ne-am dezbrăcat la cămaşă deoarece eram peste 120 de deţinuţi, majoritatea de drept comun, care aveau pîine şi slănină din pachetele primite de acasă. Şeful lor era un om de vreo 60 de ani, Zsigmond Baci, condamnat la muncă silnică pe viaţă pentru şirul de crime cu omor pe care le avea în sarcină. Cu o atare condamnare, autoritatea sa era deplină şi nediscutată. Mai ales că avea şi pumnul tare! El mi-a făcut rost de mîncare de la ceilalţi, ca de la el.

– Mîncaţi, domnule profesor, că sînteţi slăbit, mi-a spus el după ce a aflat cine sînt. Ca să-mi ţină de urît, mi-a povestit şi viaţa sa, care semăna leit cu aceea a lui Valjean din *Mizerabilii* de Hugo.

Numai că autorităţile comuniste nu s-au mai îndurat, ca cele burgheze, ca să-l elibereze, iar după cîte am aflat mai tîrziu, a murit la închisoare.

La Făgăraş au fost urcaţi în dubă şi 5 poliţişti din trecut. Ei erau singura categorie de deţinuţi politici, care primeau pachete o dată la lună, precum şi ţigări. Peste zi apoi mai puteau ieşi din camere. Care era cauza acestei deosebiri de tratament? Nu s-a ştiut niciodată. Unii dintre ei insinuau că ofiţerii de miliţie şi de securitate nu excludeau nici alternativa căderii lor de la putere şi atunci se aşteptau şi ei la un tratament mai bun. Mîncare mi-au oferit şi poliţiştii şi astfel de unde era să rabd o foame cumplită, am ajuns la Bucureşti sătul cum n-am mai fost din zilele bune de afară. La gara din Bucureşti duba a fost trasă pe o linie izolată, unde ne aştepta autobuzul dubă de la Jilava. De această dată nu am mai fost însă distribuit la camerele din fort, ci la cele din reduit.

Cînd s-a deschis uşa la camera a doua din dreapta, am avut sentimentul că intru într-o hecatombă. De aci şi numirea de „catacombe“, dată de deţinuţii de la drept comun camerelor din reduitul fortului! Camera era, de fapt, un coridor boltit de 15 metri lung şi de 5 metri lat, cu un spaţiu de 75 metri pătraţi, în care se aflau 350 deţinuţi, deci aproximativ 5 oameni pe metru pătrat. Un adevărat furnicar! Peste zi oamenii se îngrămădeau pe cele două „priciuri“ de lemn (scînduri de la un capăt la altul al camerei). O treime din ei cobora peste noapte sub primul prici, ca să doarmă pe ciment, la aşa numita „şerpărie“. În ea intrai foarte greu deoarece între padimentul de ciment şi primul priciu nu erau decît 60-70 cm. Cum cele două rînduri de cîte două priciuri şi cele două „şerpării“ nu puteau cuprinde decît 300-320 indivizi, restul se culcau în timpul nopţii pe coridorul dintre priciuri, larg de aproximativ un metru şi jumătate. Pe coridor se făcea însă şi coada de 15-20 persoane, care aşteptau să urineze. Ei călcau printre corpurile lor. Mîncarea era aproape numai apă, iar la „şerpărie“ era foarte frig. De aceea, fiecare era nevoit să urineze în cursul nopţii de cel puţin 3 -5 ori. Lîngă uşa de intrare erau două „tinete“ (hîrdaie) de metal pentru nevoile biologice, de o parte şi cele două hîrdaie cu apă de cealaltă parte. Apa era folosită mai mult pentru spălarea de dimineaţă şi pentru nevoile biologice, căci de băut ajungea apa din mîncare. Spaţiul pentru culcare fiind numai de 30 cm lăţime pentru individ, oamenii nu puteau dormi decît cu toţii pe o singură parte a corpului. Cînd poziţia pe o parte devenea obositoare, unul din deţinuţi dădea ordinul de întoarcere pe cealaltă parte a corpului. Un infern adevărat, pe care fantezia lui Dante nu l-a putut imagina!

Şi mai dezastruos era aerul deoarece camera avea o singură fereastră în fundul ei, care era însă acoperită cu obloane de lemn, ca să nu putem vedea afară. În acest mod, aerul intra numai prin spaţiul liber dintre zid şi partea inferioară şi superioară a obloanelor, care aveau o lărgime de 25 cm fiecare. Din aceste motive viaţa în cameră era mai uşoară iarna decît vara, cînd aerul devenea pur şi simplu insuportabil. În partea dinspre tinetele cu urină şi fecale în orice caz! Noii sosiţi în cameră ocupau locurile nenorocite dinspre tinetele, care funcţionau fără întrerupere, fiind nu numai victimele mirosului lor, ci şi a zgomotului pe care-l făcea căderea fecalelor în apă. Zilnic apoi 5-10 persoane aveau stomacul deranjat din cauza lipsei totale de igienă, în care mîncarea era servită. Ei poluau aerul şi mai rău. Pentru spălarea celor 350 gamele exista un singur hîrdău şi de aceea limpezirea lor cu apă curată era imposibilă. Pe măsură ce deţinuţii plecau din cameră la penitenciare, noii sosiţi înaintau de la uşă spre fereastră, unde aerul era mai bun. Ajunşi la capătul şerpăriei, treceau pe rîndul prim de priciuri, luînd-o din nou de la uşă spre fereastră. Iarna rîndul cel mai bun era socotit cel din priciul al doilea. Vara însă preferinţa era dată priciului prim, iar unii mai tineri preferau chiar şerpăria de lîngă fereastră, unde aerul era mai respirabil. Tot în timpul verii pentru a simţi aerul primenit în nas timp de un sfert de ceas, oamenii veneau pe rînd cîte cinci şi stăteau pe jos lîngă zidul de sub fereastră. Plimbarea avea loc numai de două ori pe săptămînă şi dura teoretic 20 minute, practic un sfert de ceas. Ea însemna o adevărată sărbătoare, pe care o aşteptam cu dor şi drag.

În cameră am sosit cu cei 5 poliţişti de la Făgăraş, unde era penitenciarul lor. În momentul cînd uşa s-a deschis şi am privit furnicarul de oameni din faţă, izbit fiind şi de mirosul nenorocit de

fecale şi aer poluat, am crezut că leşin, regretînd, în orice caz, zarca de la Aiud. Odată intrat, am fost însă înconjurat de un grup de prieteni dragi, care m-au primit cu cea mai aleasă atenţie şi afecţiune. Printre ei erau generalii Arbore, fost ministru al armamentului, Iliescu, fost comandant al jandarmeriei, Ceauşu, fost comandant de corp, generalul Gh. Marinescu din Vînătorii de Munte, veniţi cu cîteva săptămîni înainte de la zarca din Aiud. Apoi Ovidiu Vlădescu, fost subsecretar de stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Vasile Ionescu, fost director general al Societăţii de radiodifuziune, profesorul Topa de la Facultatea de medicină din Bucureşti, fost ministru al sănătăţii, Eugen Haţieganu, fratele miniştrilor Emil şi Iuliu. După o săptămînă a sosit de la Aiud inginerul Ioan şi avocatul Radoveanu, foşti directori la Reşiţa, împreună cu generalul C. Niculescu, fost şef al Casei Militare a Palatului după Sănătescu, promovat prim ministru.

Timp de cîteva ceasuri am schimbat „ştirile noi“, pe care le aveam. Eu le-am transmis „noutăţile“ de la Aiud, iar ei mi-au comunicat pe acelea de la Gherla, Caransebeş, Ocnele Mari, Suceava, Braşov, Făgăraş, Canal etc. Cele mai preţioase ştiri au fost însă acelea ale deţinuţilor proaspăt arestaţi, care ne informau asupra „lumii adevărate“, din care odată, cu 10-15 ani înainte, am făcut şi noi parte. Din aceste motive Jilava era dorită de toţi deţinuţii de la penitenciarele de executare a pedepsei fiindcă ea era nu numai „bursa“ ştirilor externe privitoare la „lumea lume“ din afară. Or, pentru deţinuţi aceste ştiri au însemnat „hrana lor spirituală“, cu ajutorul căreia puteau îndura lipsa „hranei materiale“ şi vitregia condiţiilor neomeneşti de locuit, dormit şi aerisit. Aerisit în primul rînd, fiindcă în ordine de vitregie, aci sufeream în primul rînd de lipsa de aer, după care venea frigul şi apoi la urmă mîncarea, nenorocita de mîncare, care nu trecea nici cînd peste 1200 -1500 de calorii! De vitamine eram lipsiţi complet şi de aceea la unii ne cădeau dinţii, la alţii părul, slăbindu-ne în acelaşi timp şi vederea.

Alături de ştirile de „înviorare“, privitoare la sănătatea familiilor noastre, a fraţilor noştri de suferinţă şi al mersului pozitiv al evenimentelor politice, care întăreau speranţele de eliberare, erau cele de „îndurare“, referitoare la greutatea condiţiilor de existenţă ale familiilor noastre şi ale fraţilor căzuţi pe drum. Cu cîteva zile înainte de a pleca din Aiud, generalul Racoviţă, cred, venit de la închisoarea din Sighet, ne-a adus vestea morţii lui Iuliu Maniu. Eram în cameră cu doctorul Petrescu, preşedintele Organizaţiei naţional-ţărăniste din Ploieşti şi cu avocatul Victor Anca din Bucureşti, fost secretar general al Ministerului Lucrărilor Publice şi al Transporturilor, tot în calitate de naţional-ţărănist. Consternaţi am rămas cîteva zile toţi trei. Primul, căruia i-a fost anunţată dureroasa veste, a fost Mihalache, care se afla la Sighet.

– Am sentimentul, a spus el, că mi-a murit tata a doua oară!

Aceleaşi sentimente le-am încercat şi noi, împreună cu toţi ceilalţi deţinuţi, indiferent dacă am fost naţional-democraţi ori fără apartenenţă politică, aşa cum era cazul meu şi al altora mulţi. Maniu a fost supremul simbol al luptei noastre pentru o ţară democrată, liberă şi independentă. A fost pus într-un sicriu de scînduri vechi, îmbrăcat doar în cămaşă şi indispensabili. Înainte de a fi coborît în mormînt, deţinuţii de drept comun i le-au luat şi pe acestea. Cîtă ticăloşie!

În total au murit la Sighet 53 de deţinuţi din cei 150 de foşti miniştri! O parte dintre ei – ca Alexandru Lepădatu, profesor la Universitatea din Cluj şi preşedinte al Academiei Române, Gheorghe Brătianu, profesor la Universitatea din Bucureşti şi membru al Academiei Române etc. – s-au sinucis. La cîteva luni va fi ucis mişeleşte la Jilava şi Lucreţiu Pătraşcanu. La sosire am trecut pe lîngă aşa zisa „celulă a morţii“, lipsită de fereastră, unde bietul Lucreţiu era încarcerat de ani de zile, aşteptîndu-şi sfîrşitul. În primele şase luni îi tremura inima la fiecare deschidere a uşii de teama că va fi dus la locul de execuţie. În următorii doi ani şi jumătate i-a tremurat inima în momentul cînd uşa se închidea şi sfîrşitul nu mai venea. În cele din urmă i s-a dat cu ranga în cap chiar în celulă.

Cu ocazia vizitei sale la Cluj în 1967, bunul meu prieten Hadley Cantril, directorul general al Institutului de Cercetare a Relaţiilor Internaţionale de la ONU şi consilier a patru preşedinţi ai Statelor Unite ale Americii, a fost dornic să afle cum am suportat cei 16 ani şi două luni de iad.

– Cu două „taine“, i-am răspuns. Mai întîi, în timpul deţinerii trebuia să fii atît de ocupat, încît să nu mai ai vreme ca să te gîndeşti că eşti la închisoare, iar dacă în cele din urmă, vrînd nevrînd, ajungeai şi la conştiinţa acestui gînd, atunci trebuia să crezi că în două săptămîni cel mult te aşteaptă libertatea. Drept condiţie prealabilă, era însă conştiinţa curată, că ţi-ai făcut datoria şi nu ţi-ai bătut joc de neam, de oameni şi de tine.

– Dar aveaţi cărţi? – m-a întrebat el.

– Nu, dar unii ţineau conferinţe, alţii ascultau, unii învăţau limba engleză, franceză, germană sau italiană, iar ceilalţi le predau. Din cînd în cînd unii mai jucau şi cărţi, făcute cu o artă desăvîrşită din pîine uscată şi scrise cu cenuşă de chibrit. Şi destul de mici ca să poată fi ascunse la percheziţie. Dacă în aceste condiţii, unii, pînă la urma urmei, îşi pierdeau încrederea în libertatea şi dreptatea ce trebuiau să vină, atunci se curăţau cel mult în două săptămîni.

La Universitate am ţinut două lecţii pe săptămînă. La închisoare am vorbit două ore la zi. Lecţia de la Universitate o pregăteam în o zi sau două. Expunerea de la închisoare o pregăteam zi de zi.

În ceea ce priveşte credinţa în eliberarea, care trebuia să vină în două săptămîni, cel mai consecvent om era Vasile Ionescu, fostul director al societăţii de Radiodifuziune.

– Bine Lulu dragă – spuneam noi, prietenii lui – dar uite că au trecut atîtea şi atîtea „două săptămîni“ şi nu mai ieşim.

– Eu nu-mi schimb părerea de la săptămînă la alta, răspundea el imperturbabil.

Şi în adevăr, ziua eliberării a venit după ultimele două săptămîni!

În cursul zilei erau cel puţin 5-6 grupe, care ascultau conferinţele unuia sau altuia ori lecţiile de engleză, franceză etc. Seara, în schimb, se povestea un roman sau o dramă ori amintiri din trecut etc. pe care le asculta toată lumea.

Parcă îl văd şi acum pe Mircea Nicolau – un tînăr legionar, licenţiat în filosofie, de la Universitatea din Bucureşti – care ne povestea o „istorie“ adevărată din revoluţia de la 1848 din Transilvania. Era vară, iar cum căldura era insuportabilă era numai în chiloţi, la fel ca şi noi ceilalţi. Avea un corp tînăr şi frumos, ca şi Sfîntul Sebastian din tabloul lui Rubens. Avea un dar cu totul excepţional de-a povesti, care fermeca pe toată lumea. O desăvîrşită artă!

Era zilnic în jurul lui un grup de tineri legionari, care-l ascultau cu veneraţie. În cele din urmă au venit cu toţii şi la conferinţele mele, în care dezbăteam alte teme decît ale lor, susţinînd credinţe diferite, pe care ei le-au combătut. În cele din urmă minunea s-a întîmplat şi şi-au dat seama de şubrezenia dogmelor cu care au pornit la drum, comiţînd în numele aceleaşi neomenii ca şi acelea ale căror victime eram.

În una din zile Nicolau a venit la plimbare imediat în spatele meu. Trebuia să ţinem mîinile prinse la spate şi să privim numai în jos, iar vorbitorul era interzis. Ziua era nespus de frumoasă, iar cele 20 de minute treceau fugind.

– Vom mai ajunge vreodată, domnule profesor – mi-a şoptit el din spate în momentul cînd eram departe de gardian – să ne mai plimbăm cît dorim, cu o bucată de brînză şi o roşie în cealaltă…

De aceea, acum cînd visul s-a împlinit, cuvintele noastre de salut sînt: „Am ajuns“!

Rîdem apoi amîndoi şi căutăm o brutărie şi o alimentară ca să ne cumpărăm pîine albă, brînză şi roşii, pe care începem să le mîncăm pe stradă cu nespusă voie bună, pe care lumea care trece nu o pricepe.

După o lună de zile am fost dus la Tribunalul civil pentru procesul intentat de Societatea Reşiţa cu ocazia celui politic, despre care am scris. În timpul cît am dat lămuririle necesare, m-am uitat în cîteva rînduri în sală pentru a identifica o faţă cunoscută, cu toate ameninţările gardianului de a nu privi înapoi, ci numai spre judecător. Feţe cunoscute nu am zărit, dar ochi care mă încurajau am găsit. Calea de a ne anunţa familia despre ziua cînd reveneam la a doua prezentare în instanţă aceasta era. Tot de aceea nu am acceptat nici cererea procurorului ca instanţa de judecată să pronunţe

achitarea. Ci am cerut insistent judecătorului să cheme societatea reclamantă în instanţă pentru a da lămuririle cuvenite. Societatea n-a venit nici la a doua prezentare, dar soţia mea şi copiii au venit, anunţaţi fiind de două persoane din sală, venite pentru procesul rudelor lor. Şi care la un semn discret al rudelor din boxă au priceput că trebuie neapărat să anunţe şi pe soţia mea ca să vină şi ea la tribunal în ziua celei de a doua prezentări. Cînd am intrat în sală pentru cea de a doua prezentare, am cuprins cu o privire de o clipă întreaga sală şi – spre fericirea mea – am zărit faţa îndurerată, dar senină şi plină de încredere, a soţiei, care mi-a zîmbit îndată, arătînd cu mîinile copiii din dreapta şi din stînga ei, care în răstimpul celor şase ani, ce au trecut de la despărţire, s-au făcut mari. Copiii de altfel s-au ridicat imediat în picioare ca să-i recunosc, şi poate şi ca să-mi arate cît de mari au crescut! Lacrimile au început să-mi curgă şiroi şi de aceea m-am întors înspre judecător ca fiinţele mele dragi să nu le vadă. Pînă a venit pe rol procesul meu, mi-am mai întors privirea spre ele cu orice risc. Le-am privit lung şi cu drag în timpul cît am răspuns judecătorului, protestînd împotriva faptului că partea reclamantă nu s-a prezentat în instanţă nici de această dată. Am cerut iarăşi, cu toată insistenţa, ca să fie chemată din nou, declarînd că nu accept achitarea de procuror deoarece solicit şi cuvenitele daune pentru nedreptele acuzaţii, lipsite de orice temei. Procurorul s-a opus, dar instanţa, la propunerea judecătorului, a acceptat cererea mea. În instanţă am venit cu gîndul să accept achitarea mea dacă familia e prezentă, pentru a nu supune soţia la noi cheltuieli. Fericirea revederii a fost însă aşa de mare încît doream să-i mai văd o dată. Tîrziu la ora patru după masă, cînd am fost dus la dubă, am zărit soţia şi copiii în parcul din faţă. Pentru a mă zări încă o clipă, fiinţele mele dragi n-au ezitat să mai aştepte patru ore în frig… Doamne, Doamne, cum poţi răbda atîta neomenie! În drum pînă la Jilava m-am cutremurat de plîns şi doar fraţii mei de suferinţă mi-au readus voia bună.

– Ei, acum, vezi şi tu cum eşti, mi-au spus ei. Ai avut fericirea să-ţi vezi soţia şi copiii bine şi sănătoşi. Şi mai şi plîngi… Le-am dat dreptate şi am încercat să rîd.

La prezentarea a treia însă nu am fost scos la Tribunal cu toate protestele mele. Nu eram pe lista Tribunalului şi ofiţerul de serviciu nu a acceptat scoaterea mea. Spre norocul meu însă a fost scos profesorul Topa. Dar el nu cunoştea familia mea.

– Lasă că mă descurc eu, mi-a spus el. Şi am să găsesc şi posibilitatea de a le spune ce s-a întîmplat, ca să vină din nou.

– Pentru a treia oară? – am spus eu.

– Da, pentru a treia oară şi dacă e posibil şi pentru a suta oară, a replicat el.

Văzînd că nu intru în sală, fata mea a mers la procuror ca să-i dea voie să întrebe pe judecător despre cauza pentru care nu am sosit în instanţă. Procurorul a întrebat el însuşi judecătorul şi astfel profesorul Topa şi-a dat imediat seama că e fata mea şi fără să ceară voie gardianului, s-a ridicat şi a spus judecătorului:

– Profesorul Mărgineanu a cerut cu insistenţă să fie adus în instanţă, dar nu a fost pe listă şi ofiţerul de serviciu nu i-a aprobat cererea. Întorcîndu-se apoi spre fata mea, care s-a îndreptat spre el, a adăugat:

– E sănătos, Daniela dragă, şi să veniţi din nou ca să-l vedeţi.

La reîntoarcere a făcut trei zile de carceră pentru această transgresiune la regulament.

La a patra prezentare a mea în instanţă soţia şi copiii au revenit, iar în momentul cînd m-au zărit, feţele lor s-au umplut de bucurie şi fericire. Lîngă ei era şi soţia profesorului Topa, care nu fusese adus, comiţindu-se acum cu el aceeaşi greşeală, ca şi cu mine rîndul trecut. Soţia se întreba disperată din ochi ce s-a întîmplat. În momentul pronunţării numelui său de către judecător, m-am ridicat imediat, tot fără voia gardianului şi i-am făcut doctorului Topa acelaşi serviciu, pe care mi l-a făcut rîndul trecut el mie. Şi plătind, bineînţeles, tot cu trei zile de carceră. Dar ce importanţă aveau „fleacurile acestea de suferinţă“ – cum atunci ele mi-au apărut!

Pe doctorul Topa însă la reîntoarcere l-am găsit plîngînd. A plîns cu hohote ziua întreagă şi

apoi şi în zilele următoare. Copii nu avea, dar cu soţia sa a trăit foarte fericit şi o iubea nespus de mult. Zile în şir plîngea şi după ce o vedea. Mai venea să-l vadă întregul clan de macedoneni, cu care bunicii săi au venit în ţară. În cele din urmă durerea l-a răpus. Dus la spitalul din Văcăreşti în stare de comă, repeta mereu numele soţiei chiar şi în această stare de pierdere totală a cunoştinţei. Cutremurătoare dramă!

La scurtă vreme după scoaterea lui Vasile Luca şi a Anei Pauker din guvern, au fost schimbaţi şi directorii închisorilor, care au excelat prin crime şi bătăi, aşa cum a fost şi cazul lui Maromete. Mult mai umani nu au fost însă nici urmaşii lui, dar bătăi nu mai erau. În schimb, a apărut carcera de 5-8 zile pentru orice fleac. În una din zile, cînd ne-am reîntors de la plimbare, colonelul Bărnuţiu – strănepotul lui Simion – a rupt o floare pentru a o duce celor bolnavi rămaşi în cameră, ca să se bucure şi ei de darurile naturii. A fost zărit de gardian şi dus la carceră cu lanţuri la mîini şi la picioare pentru opt zile, precum şi cu mîncarea redusă la jumătate. Şi, desigur, fără dreptul la odihnă peste noapte. Neomenia cea mai mare, adusă poate chiar de numele său, a fost că mîinile i-au fost legate în lanţuri la spate şi astfel timp de opt zile a fost obligat să-şi facă nevoile pe el. Atari crime, care murdăresc demnitatea umană, paginile lui Soljenitzin nu cuprind. Din URSS au venit obloanele la ferestre şi ruperea oricăror legături cu familia. Ea transforma închisoarea în mormînt viu. Din URSS însă nu a venit şi această crimă împotriva drepturilor omului, înfiorătoare prin murdăria ei. Revenit în „catacomba“ noastră, bietul colonel s-a simţit nespus de jenat în momentul cînd l-am dezbrăcat ca să-i spălăm hainele de murdărie. L-am îmbrăcat cu schimbul curat de albituri şi l-am rugat să stea în pat sub pătură timp de două zile pînă i-am uscat la fereastră zeghea şi pantalonii.

Am trăit totuşi şi o pagină, aidoma cu cea descrisă de Soljenitzin în *Cercul prim*. A fost ziua cînd deţinuţii scoşi la Tribunal ne-au adus vestea atacului de apoplexie pe care Stalin, marele Stalin, l-a suferit.

– Măi, sînteţi siguri de veste? – am întrebat cei care n-am fost la Tribunal.

– Am văzut, măi fraţilor, ziarele ţinute de rudele noastre, aşa ca să le putem citi titlurile de la articolele cu atacul de apoplexie.

Cei plecaţi în ziua următoare au confirmat vestea adusă de cei din prima zi. Aceeaşi confirmare ne-au adus-o şi cei din ziua a treia. Din nenorocire, în ziua a patra nu pleca la Tribunal decît un plutonier, slab cu mintea, care pe deasupra era şi turnător. Pentru a-l mai domoli cu „turnătoriile“ sale acceptam să ne spele cămăşile în schimbul unei jumătăţi de porţii de mîncare, de care ne lipseam cu greu. Cum dracul era să ne adresăm lui, ca să ne spună ce se întîmplă în continuare cu sănătatea lui Stalin? Ar fi însemnat să înfruntăm soarta colonelului Bărnuţiu. Şi preţ aşa de mare pe capul lui Stalin nu puneam.

– Să-l lăsăm în pace, am propus eu, că dacă Stalin moare tot are el să ne spună.

Am aşteptat reîntoarcerea lui cu o nerăbdare care ne-a tăiat şi pofta de mîncare, oricît de flămînzi eram. La ora cinci însă nu a sosit. Probabil că trece pe la ofiţerul politic pentru instrucţiuni, ne-am spus noi. Aceasta înseamnă că „marele geniu al omenirii“, care întrece în crime pe oricine, a fost chemat totuşi în iadul care-l aştepta. Pe la ora şase a sosit şi omul nostru, pe care l-am auzit vorbind cu gardianul de serviciu, care-l aducea în cameră. A urmat introducerea cheii în lacătul uşii, cînd toată lumea în cameră a amuţit. În aceeaşi linişte de mormînt, omul n-a intrat bine în cameră şi nici n-a aşteptat măcar închiderea uşii de către gardian şi şi-a dat drumul şi inimii sale, spunîndu-ne:

– Apăi fraţilor s-a dus în p… m…

Gardianul a închis grăbit uşa ca să nu audă hohotele de rîs şi voie bună a celor din „catacombă“. Afară era întuneric, dar în catacombă răsărise soarele!

Scena a fost aceeaşi şi în închisoarea lui Soljenitzin, precum şi în alte mii şi zeci de mii de închisori şi lagăre în care se aflau milioane de oameni cinstiţi şi cumsecade, care au căzut victime celui mai odios criminal din istoria omenirii.

La scurtă vreme a sosit şi o grupă de brigadieri de la Canal, care ne-au adus vestea că lucrările au încetat. Să fie oare fiindcă lucrările n-au fost bine concepute, cum pretindeau brigadierii, condamnaţi de drept comun? Ori era un început de respectare a drepturilor omului, cum ne plăcea nouă să credem! Brigadierii nu ne-au putut lămuri, dar la scurtă vreme ne-am luminat noi căci au fost scoşi cu toţii la Tribunalul militar, acuzaţi fiind de cutremurătoare crime împotriva deţinuţilor politici, care au lucrat în subordinea lor. S-au făcut vinovaţi nu numai de bătăi crîncene, ci şi de uciderea unora dintre deţinuţi, pe care i-au obligat să rămînă sub surpătura pămîntului. Cu o singură ocazie au fost omorîţi 9 deţinuţi politici. Ar fi fost destul timp să fie scoşi de sub pămînt, dar nu s-au grăbit s-o facă, urmînd instrucţiunile ofiţerului politic.

– Dar mor cu el de gît, a spus brigadierul în cauză, lăudîndu-se că nu se lasă pînă nu aduce în boxa acuzaţilor şi pe ofiţerul politic, care l-a incitat la crimă.

La scurtă vreme au fost arestaţi şi ofiţerii politici în cauză, dar ei au fost duşi la arestul Ministerului, ca să se evite legăturile cu noi.

Unii oameni însă nu învaţă nimic din păţaniile lor proprii. La două săptămîni după sosirea lor, brigadierii au devenit agenţii ofiţerului politic împotriva noastră, provocînd trimiterea unora dintre noi la carceră în condiţiile descrise mai sus. Printre victime au fost şi bunii mei prieteni, ing. Ioan şi Vasile Ionescu.

În cele din urmă brigadierii s-au apucat şi de furturi, fiind siguri că ofiţerul politic le va lua apărarea. Au uitat doar reacţia noastră, care n-a întîrziat nici ea, căci un grup de tineri i-a înconjurat, le-a luat obiectele furate şi i-a învitat să bată în uşă ca să ceară mutarea din cameră deoarece altfel mănîncă o bătaie soră cu moartea. Au bătut în uşă pînă au fost mutaţi. În cele din urmă a priceput şi ofiţerul politic că atmosfera evoluează spre furtună, dar de această dată nu împotriva noastră, ci a lui şi a altor inconştienţi ca el, care nu erau cu nimic mai buni decît odioşii brigadieri ucigaşi.

În acelaşi interval de timp directorul general al închisorilor Baciu – un fost chelner la restaurantul ARO din Braşov – începuse să ne onoreze cu inspecţia sa nu o dată la an, ci aproape în fiecare săptămînă şi la urmă chiar în fiecare zi. Dojenile sale dure se îndreptau de această dată nu împotriva noastră, ci împotriva gardienilor şi chiar a conducerii, punîndu-li-se în vedere că deţinuţii îşi execută pedeapsa la adăpostul drepturilor omului. La scurtă vreme am aflat şi despre scoaterea lui din slujbă. Unii pretindeau că a fost şi arestat, deoarece ofiţerii politici de la canal şi închisori, anchetaţi pentru crimele lor l-au pus şi pe el în cauză, susţinînd că au lucrat conform instrucţiunilor sale. Ce s-a întîmplat cu el, nu ştiu. În judecată nu am aflat să fi fost trimis, probabil ca să nu descopere nici el pe şefii săi, a căror ordine le-a executat.

Cu drepturile omului ne-am făcut de altfel iluzii deşarte chiar dacă după scoaterea Anei Pauker şi a lui Vasile Luca din guvern situaţia noastră a devenit mai bună.

Tot la Jilava au venit pentru a fi judecaţi şi unii deţinuţi din lagărul de la Ghencea, care mi-au adus veşti bune de la profesorul Victor Papilian, titularul Catedrei de anatomie de la Facultatea de medicină din Cluj despre a cărui omenie neîntrecută am scris în capitolul precedent. Era numai flacără vie a spiritului şi la Ghencea, cu toate că vîrsta sa era înaintată, iar sănătatea şubrezită de ani grei de lagăr şi închisoare. Cei veniţi de la Ghencea mi-au spus că strălucitul profesor nu m-a uitat.

În una din zile am fost dus la Minister, iar de aci am fost trimis sub pază severă la arestul Securităţii din Cluj, unde locotenentul major m-a anchetat nopţi de-a rîndul asupra relaţiilor profesorului Aurelian Ionaşcu cu Misiunea Americană. Am avut sentimentul că Ionaşcu e arestat şi doream, desigur, să-l scap de necaz. După doi ani am aflat de la avocatul Cioloboc, un fost elev al său, că a fost vorba doar de o verificare a trecutului său în vederea înscrierii în partid.

Din două celule de pe vremuri se făcuse acum una singură, în care au fost introduse două paturi, unul deasupra celui de jos. Aerul venea prin o mică deschizătură în plafon. Un iad a rămas şi în aceste condiţii, chiar dacă acum nu se mai mînca o singură dată la zi, ca pe vremea lui Patrick. De prea multă omenie nu suferea însă nici Grünberg! După terminarea anchetei am fost trecut în camera

comună a celor care-şi aşteptau transportarea la penitenciarele de unde au venit. Am avut bucuria de a întîlni pe profesorul Gerota de la Facultatea de drept din Bucureşti şi pe Simion Haţieganu, frate cu Iuliu şi Emil. De la Simion am aflat că Iuliu e reintegrat la catedră şi a ajuns academician. În momentul scoaterii sale din Universitate, Aurel Moga, care i-a luat locul, a citit atacul organelor de partid împotriva sa. Pentru acest atac profesorul Papilian nu i-a mai răspuns la salut. După o lună de zile l-a zărit însă pe Iuliu Haţieganu plimbîndu-se la braţ cu Aurel Moga. Şi nu Moga îl ţinea de braţ pe Haţieganu, ci acesta pe Moga! În schimb fratele său Emil, s-a comportat ca un erou atît la închisoarea de la Văcăreşti, precum şi la cea din Sighet. Oameni şi oameni! Ba chiar fraţi şi fraţi! Unul a ajuns la Academie, celălalt la închisoare, ca şi Papilian.

La penitenciarul din Piteşti

După terminarea procesului meu de la Tribunalul civil din Bucureşti, lunile treceau, iar la Aiud nu am mai fost dus. Nu-mi părea rău chiar dacă condiţiile de locuit de la Jilava erau mult mai rele. În schimb, veneau aproape zilnic deţinuţi noi. Or, deţinutul nu trăieşte numai cu nenorocita mîncare pe care o primeşte, ci şi cu „ştirile“ de afară, care-l făceau să simtă mai puţin claustrarea sa. În privinţa aceasta, închisorile de execuţie ajungeau să fie un adevărat mormînt, în care sentimentul apartenenţei la lumea celor din afară era ucis şi el.

Înspre sfîrşitul verii am fost scoşi însă din camere un grup mai mare de deţinuţi, condamnaţi pentru înaltă trădare şi duşi la penitenciarul din Piteşti. Aci am fost primiţi cu multe ameninţări, dar fără a fi bruscaţi fizic.

– Împuşcă-l mă, dă-i în cap barosanului, treci cu tancul peste el… Cel cu verva aceasta era căpitanul Mîndreş, directorul închisorii, un fost muncitor cazangiu la Atelierele CFR din Craiova. După vorbe şi apucături părea însă mai mult ţigan decît oltean. Am dormit noaptea jos pe ciment în camera de la subsol, care servea drept „carantină“, dar nu pentru a ni se aplica cuvenitele măsuri sanitare, ci pentru a ni se tăia elanul cu care veneam de la Jilava.

– Aceasta e Academia mea – a continuat să profereze Mîndreş – de la care nu plecaţi decît în mormînt, mama şi dumnezeul vostru de barosani, că bine aţi mai trăit pînă acum. Daţi-le în cap mă, ca să priceapă unde sînt, spunea el gardienilor care ne percheziţionau, neuitînd să ne controleze şi locul de eliminare al rectului.

Între timp se făcea şi înregistrarea numelui şi a datelor civile, iar la rînd ajunsese căpitanul aviator C. Agarici. La auzul numelui său Mîndreş a tresărit, ne-a lăsat în pace şi s-a îndreptat spre el.

– Agarici, ce vînează bolşevici, hai, ai venit şi tu la academia mea?

– Cel cu cîntecul e vărul meu, domnule căpitan, nu sînt eu, a răspuns Costel Agarici, unul dintre cei mai blînzi şi cumsecade oameni, pe care i-am cunoscut.

– Cum nu eşti tu, ce, îţi e ruşine? Nu voiau şi ruşii să te omoare? Lasă că aşa e la război.

– Aşa-i, domnule căpitan, aveţi dreptate, dar nu sînt eu, a repetat Costel.

– Mă Agarici nu ţi-e bine?

I-am făcut semn lui Costel să tacă şi să nu-l mai contrazică, iar el a priceput.

– Ei, aşa mă Agarici, că, dă-i în p… m… de … Era să zică ruşi, dar s-a oprit la timp. S-a întors apoi spre gardianul şef, spunîndu-i:

– Mă, a mai rămas ceva de mîncare pentru barosani, că azi nu sînt în porţie.

– A mai rămas tovarăşe căpitan, a răspuns acesta.

– Daţi-le mă barosanilor că-s flămînzi, să nu spună că la academia mea vreau să-i omor cu

foamea. Am io alte mijloace de cojocul lor. A plecat fredonînd cîntecul cu

Agarici, Agarici,
Ce omoară bolşevici.

Omul avea umor şi astfel ne-am mai revenit din frica încercată la început. Gamelele cu arpacaş au fost apoi pline, iar la sfîrşit gardianul de serviciu ne-a împins şi hîrdăul în cameră, spunîndu-ne să împărţim între noi mîncarea rămasă în el. Cu foamea potolită am dormit bine şi pe cimentul gol, fără să-i mai simţim frigul. Doar că ne-am întors corpul din ceas în ceas pe partea opusă. Eram de altfel şi foarte înghesuiţi aşa că ne-am încălzit reciproc de la corp la corp.

– Domnule profesor, nu pot să recunosc că-s vărul meu, mi-a spus Costel Agarici, cinstit cum era.

– Da de ce nu? – a răspuns Costache Bursan în locul meu. Lasă-l în damblaua lui, a adăugat el.

– Nu vezi, măi Costel, – i-am spus şi eu – că-i mîndru de vărul tău. Şi va voi să se laude cu el. Lasă-l în pace şi nu-l contrazice că nu o face din prostie, ci din fudulie.

În adevăr, a doua zi, după ce am fost distribuiţi în o cameră de la subsol, cu paturile unele lîngă altele şi desigur doi în pat, Mîndreş a venit în inspecţie.

– Ei, barosanilor, vă place domnia de la academia mea?

– Dar domnule căpitan, a spus Aristide Blanck – directorul cunoscutei bănci cu numele tatălui său – trei deţinuţi n-au loc în pat şi dorm pe jos.

– Mă Blanck, tu vorbeşti prea mult, a răspuns Mîndreş. Ce, dacă eşti născut la Piteşti! – procreat (cuvîntul a fost altul) la Piteşti, hoţ la Bucureşti şi mort tot la Piteşti! Ce, nu-ţi e bine?

Între timp l-a zărit însă pe Agarici.

– Ei Agarici, aci ai ajuns? Vezi dacă ai omorît bolşevici!

– Dar nu sînt eu, domnule căpitan. A făcut greşeala să spună Costel.

– Măi Agarici, nu-ţi e bine? Să nu zic una şi de mama ta, că de a lui Blanck am spus şi nu mă pot culca cu două femei deodată.

În sfîrşit, a înţeles şi Agarici, spre liniştea lui şi a noastră.

După o săptămînă sau două a venit şi o comisie din Minister să vadă la faţa locului transformarea închisorii de drept comun în penitenciar pentru deţinuţi politici, condamnaţi de înaltă trădare. Nici n-au intrat bine în camera noastră şi Mîndreş le-a spus cu vădită „mîndrie“:

– Aci-i şi Agarici, ce vînează bolşevici. Unde eşti măi Agarici să te vadă şi tovarăşii inspectori?

Peste zi, Mîndreş nu bea, dar seara, după semnalul de închidere, mai pleca la cîte o cîrciumă în oraş, de unde se reîntorcea beat mort pe la ora unu noaptea. Plăcerea lui atunci era „exerciţiul de apărare antiaeriană“. Nu scotea pe coridor şi ne ţinea culcaţi cu faţa în jos 20-30 minute, timp în care gardienii aruncau cîte o tonă de nisip şi alta de apă în cameră.

– Mă – spunea el din nou gardienilor din coridor – daţi-le în cap mă, cum ridică unul capul. Uite mă că barosanul ăla de acolo nu se astîmpără şi dă din cap. Treci cu tancul, mă, peste el. Trage cu tunul, omoară-i, mama lor de barosani.

– Ne omoară, domnule profesor, mi-a şoptit un tînăr, proaspăt arestat, sosit în ziua aceea de la arestul din Minister.

– Nu-ţi fie teamă, i-am răspuns eu. E doar teatrul pe care căpitanul Mîndreş are plăcerea să-l joace cu noi. Mai neplăcută va fi curăţenia camerei de cele două tone de apă şi nisip. Căci la sfîrşitul producţiilor sale teatrale, Mîndreş nu uita niciodată să ne dea ordin ca pînă la deşteptarea de la ora cinci, camera să fie curată ca oglinda.

– Aţi înţeles măi barosanilor, că doar afară aţi avut servitori şi v-a plăcut curăţenia. Mama

voastră de deştepţi.

La una din percheziţiile din timpul zilei, gardienii intraţi în cameră ca să controleze paturile, au găsit o pereche de cărţi de joc făcute din pîine şi cenuşă. Le-au adus lui Mîndreş care supraveghea percheziţia din coridor.

– A cui sînt mă, că vă omor pe toţi, mama voastră de barosani.

– Ale mele a răspuns Falk, fostul proprietar al magazinelor de curăţătorie chimică din Bucureşti cu numele său.

– Hei, ia vino şefule în cameră să-şi dau porţia, i-a spus el ameninţător. Dă-mi o coadă de mătură, a ordonat unui gardian.

– Vai de capul lui, ne-am spus noi cei din coridor, n-am auzit însă nici un răcnet de durere.

– Se vede că Falk e bărbat şi rabdă fără să ţipe, ne-am zis în continuare.

Dar a trecut o jumătate de ceas şi Mîndreş nu mai ieşit din cameră.

– Au adus hîrdaiele cu mîncare, tovarăşe locotenent major, a spus plutonierul Dobre adjunctul lui Mîndreş. Intraţi la tovarăşul căpitan să-i spuneţi, a adăugat el.

– Intră dumneata dacă ai chef că eu nu intru a răspuns locotenentul major, un tînăr foarte cumsecade, care n-a bruscat pe nimeni nici măcar cu o vorbă urîtă. A fost cel mai de omenie ofiţer pe care l-am avut în timpul celor 16 ani de închisoare. La scurtă vreme de altfel a plecat, iar de la plutonierul Dobre am înţeles că a fost trimis înapoi la locul de muncă.

– Dar nu fiindcă, precum ştiţi, era totdeauna puţin pilit, ci pentru că l-a „turnat“ ofiţerul politic că nu are atitudine „corespunzătoare“ faţă de dumneavoastră.

În cele din urmă „turnat“ a fost şi plutonierul Dobre, tot pentru atitudine „necorespunzătoare“, pentru care a şi fost arestat şi condamnat patru ani. Plutonierul Dobre a mai aşteptat cîteva minute şi apoi a intrat el în cameră să-i spună căpitanului că trebuie să împartă mîncarea.

– Mai lasă-mă să-l bat şi eu pe barosanul ăsta, am auzit vocea lui. Într-un tîrziu a ieşit, iar de la Falk am aflat că au jucat cărţi.

Cu respectarea disciplinei nu glumea însă nici Mîndreş şi în caz de nevoie nu ezita să ne trimită la carceră în cel de la doilea subsol al închisorii, unde stăpîni erau numai şobolanii, care ne mîncau din hrană. Dădea cinci sau opt zile de carceră, dar după trei versus cinci zile venea şi ne scotea, spunîndu-ne:

– E bine acum măi barosane, fără mîncare şi fără somn?

– Nu domnule căpitan, răspundeam noi.

– Ei, atunci pleacă înapoi la cameră şi să nu-mi mai faci greutăţi în muncă.

Şi totuşi o dată i-am făcut, 156 de deţinuţi din cei peste 300 cîţi eram. Anume, am declarat greva foamei cerînd să ni se dea şi nouă dreptul la o scrisoare o dată la an, ca să aflăm veşti de la familia noastră, de a cărei soartă nu mai ştiam de 12 ani. Spre nenorocul lui Mîndreş, Radio Londra a dat seara la ora 10 lista tuturor celor 156 de deţinuţi care au intrat în grevă. A doua zi dimineaţa era din cale afară de furios şi ne-a scos pe toţi din camere, ducîndu-ne la etajul celor două aripi din faţă ale închisorii. De aci a scos deţinuţii de drept comun şi i-a pus împreună cu ceilalţi de la parter. După ora zece a sosit şi adjunctul Ministrului de interne ca să ne ancheteze.

Între primii care au fost scoşi în anchetă a fost Ştefan Neniţescu, docent de estetică la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, un om plăpînd şi bolnăvicios, care a suferit încă din copilărie de tuberculoză la şira spinării. Doctor în filosofie a fost şi tatăl său. Dar ca ofiţer de rezervă a luptat vitejeşte în Războiul de Independenţă din 1877, distins fiind cu cele mai înalte decoraţii. De tuberculoză suferise şi el, iar pe unicul său fiu l-a crescut în acelaşi spirit de vitejie, pe măsura poeziei sale „Pui de lei“, pe care au cîntat-o soldaţii noştri din primul şi cel de al doilea război mondial.

– Pentru ce aţi făcut greva foamei? – a întrebat ministrul pe profesorul Neniţescu.

– Pentru a se respecta şi pentru noi dreptul la o scrisoare, măcar o dată la an, a răspuns el.

– Trădătorii de neam nu au acest drept, a replicat ministrul brutal.

– Trădători noi – domnule ministru – care cîntăm în inimile noastre *Deşteaptă-te române*, sau dumneavoastră care cîntaţi *O Moscova, O patrie*! – a răspuns Neniţescu cu demnitate şi curaj, deoarece tocmai în acea clipă o companie de soldaţi plecau la instrucţie în cadenţa acestui cîntec, străin de neamul nostru.

– Mai eşti şi obraznic, a replicat ministrul, sărind de la birou ca să-l lovească.

Alţi deţinuţi la anchetă nu a mai scos, iar după 3 zile de grevă am fost nutriţi cu forţa, introducîndu-ni-se un maţ de cauciuc în stomac, prin care s-a vărsat conţinutul unei ceşti de un sfert de kilogram, compus din lapte, zahăr, ciocolată, ouă şi vitamine atît dimineaţa cît şi seara. Valoarea nutritivă a hranei era incomparabil mai bună decît arpacaşul pe care-l mîncau fraţii noştri, rămaşi în cameră şi de aceea nici nu ne mai gîndeam să renunţăm la grevă. Deţinuţii de drept comun de la parter ne-au învăţat să facem o sfoară pe care să o lăsăm la fereastra lor ca să ne trimită zahăr şi alte alimente. După 11 zile au cedat autorităţile. Scrisori acasă am trimis, dar răspuns nu am primit fiindcă ele au ajuns la closetul închisorii. Cîteva luni însă mîncarea a fost mai bună, iar plimbarea mai deasă şi regulată. Despre comunicarea de la Radio Londra am aflat de la profesorul Drăgănescu de la Institutul Politehnic din Bucureşti, care fusese eliberat cîteva săptămîni înaintea grevei şi apoi rearestat din nou.

Aceleaşi metode perfide sau „ştiinţifice“ – cum le numea administraţia – erau aplicate şi la rezolvarea altor cazuri. La un moment dat, de pildă, Radu Cioculescu a primit vizita fratelui său Şerban. Evenimentul a fost considerat ca o adevărată revoluţie. O nouă revoluţie a fost vizita soţiei avocatului Opriş – un coleg de la Universitatea din Cluj. Zvonul lor s-a răspîndit ca fulgerul şi soţia mea a aflat şi ea de vizită. Cu ajutorul unei persoane influente a reuşit să obţină cu multă trudă o aprobare ca să mă vadă, avînd permisiunea de a-mi aduce şi trei kilograme de alimente. Ce n-a pus ea în aceste alimente, pentru ca valoarea nutritivă să fie şi mai mare! Sosită la Piteşti a cumpărat şi un kilogram de mere, gîndindu-se că se va aproba şi predarea lor. La închisoare ofiţerul politic i-a comunicat că directorul este în oraş şi trebuie aşteptată sosirea lui. După trei ore de aşteptare în faţa închisorii pe un frig de minus 20 grade, Mîndreş a sosit şi soţia mea a fost chemată de ofiţerul de serviciu la birou. Văzînd-o cum tremura de frig, Mîndreş a spus ofiţerului:

– Dar bine, măi tovarăşe, cum este posibil să laşi tovarăşa să aştepte afară pe frigul acesta?

Inima soţiei mele s-a umplut de speranţă.

– Îl voi aduce imediat chiar eu pe soţul dumneavoastră la vorbitor. A plecat şi după un sfert de ceas s-a reîntros spunîndu-i:

– Îmi pare foarte rău, doamnă, dar soţul dumneavoastră a fost ridicat ieri de la noi şi dus la alt penitenciar, pe care nu-l cunosc. Ceea ce era o perfidă minciună.

Avea Mîndreş latitudinea de a nu executa aprobarea Ministerului? Sau Ministerul însuşi a făcut un semn secret ca aprobarea să nu fie tradusă în faptă?

Cu ani înainte, la închisoarea din Aiud, am prins o frîntură de conversaţie între doi deţinuţi legionari, Pascaru şi Ceia, care au devenit sub comunişti cei mai periculoşi „turnători“. Au nenorocit multă lume, iar drept răsplată pînă la urma urmei au fost eliberaţi cu cîţiva ani înainte de expirarea pedepsei.

– Eu totuşi nu pricep mă, a spus Ceia lui Pascaru – care-i deosebirea dintre noi, legionarii, şi aceştia, comuniştii, deoarece metodele sînt aceleaşi?

– Noi am fost mistici, iar aceştia sînt ştiinţifici, a răspuns Pascaru.

– Şi ce înţelegi tu prin ştiinţific, a replicat Ceia nedumerit.

– Spui una şi faci alta, mă – a răspuns Pascaru.

În cele din urmă însă i s-a înfundat şi lui Mîndreş, care avea o plăcere deosebită ca să asiste nu numai la dezbrăcarea deţinuţilor pentru percheziţie, ci şi la aceea a deţinutelor de drept comun.

Or, una dintre aceste „şuţe“ – cum se spunea condamnatelor de drept comun – era frumoasă şi i-a făcut cu ochiul. Mîndreş a dat dispoziţie ca să fie aşezată singură în cameră. A doua sau a treia zi a trimis gardianul de serviciu în altă treabă şi a intrat în camera ei, culcîndu-se cu ea. Spre nenorocirea lui deţinuta a rămas însărcinată, iar gardianul de serviciu l-a „turnat“. A turna un superior era de altfel nu numai o datorie, ci şi un prilej de avansare. Ajuns la penitenciarul din Văcăreşti, unde îşi executa condamnarea de patru ani, devenind chiar şef de cameră, Mîndreş n-a uitat nici de „academia“ sa, iar cînd putea ne transmitea „salutările“ sale.

La cîteva luni după moartea primului ministrul Dr. Petru Groza, am fost dus din nou la arestul Securităţii din Cluj. De moartea lui Groza aflasem numai pe drum. Să fac o legătură între moartea lui şi ducerea mea la Cluj, nu mi-a trecut prin gînd. În dubă am fost dus de altfel într-o celulă izolată. Singur în cameră am rămas şi la Cluj.

– Nu prea pari să te bucuri, domnule profesor, de venirea la noi, mi-a spus Grünberg, ajuns acum maior şi anchetator-şef pe municipiu. Pe judeţ era Breiner.

– N-am nici un motiv să mă bucur, domnule maior – i-am răspuns eu – şi să ştiţi că pentru a vă verifica oamenii înainte de înscrierea lor în partid nu sînt dispus să nu mai dorm nopţi de-a rîndul, ca acum patru ani, cînd aţi verificat încrederea în partid a profesorului Aurelian Ionaşcu.

– Dar de unde ai aflat treaba aceasta?

– De la un fost elev al său, care se află acum la Piteşti şi care mi-a spus că în timpul cît eram molestat cu ancheta dumneavoastră, profesorul Ionaşcu îşi înaintase cererea de înscriere în partid. Pe mine, în schimb, m-aţi ţinut cinci nopţi nedormite, care mi-au ridicat tensiunea arterială la 22 grade. Acum sînt şi mai slăbit, iar tensiunea nu-mi e normalizată. De aceea v-o declar de la început că nu mai accept nici o anchetă şi lăsaţi-mă să-mi execut liniştit pedeapsa.

– Este vorba acum despre reanchetarea dumneavoastră, domnule profesor, mi-a spus el. Şi ca să nu lungim vorba, vă rog să citiţi alăturata adresă a Ministerului, privitoare la ancheta cu care mi s-a făcut onoarea să fiu însărcinat.

„Veţi lăsa pe profesorul Mărgineanu să citească el însuşi întrebările şi să răspundă pe rînd la fiecare, fără nici un amestec din partea Dvs.“.

Nu mi-a venit să cred şi i-a fost teamă de o cursă. Mai ales că Gruia avea şi el o putere cu totul deosebită de cea din rîndul trecut. A telefonat imediat după medic ca să-mi verifice tensiunea arterială. Aveam 22 grade. Mi-au fost administrate imediat medicamentele potrivite, care în decurs de două zile au scăzut tensiunea la 16 grade. Este adevărat că între timp mă liniştisem şi eu.

Răspunsurile mele scrise la cele 41 sau 42 de întrebări au durat aproximativ 10-12 zile, în care Gruia s-a ţinut de cuvînt şi nu a intervenit în răspunsurile mele scrise. Înspre sfîrşit mi-a recomandat totuşi să schimb o frază, privitoare la exploatarea ţării de către URSS cu ajutorul Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, agenţii săi.

– Cei doi miniştri, la care te referi, mi-a răspuns el, nu mai sînt acum nici în guvern şi nici în partid, de aceea puţin îmi pasă de ei. Este însă vorba de o ţară străină şi nu e bine să ridicăm acuzaţii împotriva ei.

M-am temut din nou de o cursă şi de aceea am refuzat să schimb fraza. M-a trimis la celulă ca să meditez pînă a doua zi asupra propunerii sale. A doua zi mi-a comunicat că a consultat şi Ministerul asupra neînţelegerii în cauză, care a opinat pentru acceptarea propunerii sale.

– Chem din nou pe tovarăşul adjunct al ministrului – mi-a spus el – ca să vorbiţi cu el.

– Şi de unde ştiu eu că vorbesc cu el, deoarece nu-l cunosc?

Ca să nu mai lungim vorba, am recurs la o formulă intermediară între propunerea lui şi a mea. A cerut la telefon ministerul şi a consultat persoana respectivă – căreia îi spunea, în adevăr, tovarăşe ministru – dacă este de acord cu formularea mea. Acesta şi-a dat consimţămîntul, opinînd totuşi că ar fi mai preferabilă propunerea iniţială a lui Gruia.

Între timp maiorul Gruia mi-a adus şi o persoană în celulă, ca să-mi ţină de urît. Cu

experienţa de închisoare, pe care o aveam, mi-am dat imediat seama că este vorba de un „turnător“ şi n-am răspuns la provocările sale, evitînd orice cuvînt de critică la adresa regimului comunist sau al închisorilor. Turnătorul era un student la medicină, care a fost eliminat din universitate cu ocazia evenimentelor din Ungaria şi apoi arestat. La promisiunea eliberării sale n-a ezitat însă să scrie cele mai infamante acuzaţii la adresa mea, susţinînd că urăsc de moarte regimul şi visez numai răzbunarea. După o săptămînă am fost mutat în camera altui turnător, căruia Gruia i-a cerut să scrie aceleaşi infamii împotriva mea. Maiorului Gruia însă nu i-a mers cu a treia persoană, care nu s-a pretat la acest joc şi care, după o lună, a fost adus din greşeală în cameră cu mai mulţi deţinuţi, care terminaseră ancheta şi aşteptau, ca şi mine, plecarea la penitenciar. Pentru a-l convinge să scrie şi el aceleaşi ticăloşii, maiorul Gruia i-a dat să citească insinuările murdare ale celorlalţi doi turnători. El nu s-a lăsat influenţat de ele.

Ce se întîmplase, am priceput doar după ani de zile, cînd arestaţii proaspeţi mi-au relatat că fostul prim ministru, înaintea morţii sale a lăsat o scrisoare guvernului în care recomanda, pentru liniştea lui sufletească, eliberarea lui Ion Petrovici, cu care a făcut parte din guvernul Averescu, gazetarul Vasile Munteanu, care-i sugerase numele de „Frontul plugarilor“ pentru organizaţia sa, precum şi a mea. Petrovici şi Munteanu au fost eliberaţi deoarece ofiţerii lor anchetatori din Braşov şi Bucureşti n-au avut perfidia lui Gruia de a recurge la doi turnători împotriva mea, în virtutea cărora maiorul Gruia a cerut Ministerului deţinerea mea în continuare deoarece eram periculos ordinei publice, pe care el avea răspunderea să o păstreze la Cluj. În virtutea acestei recomandări ministrul Alexandru Drăghici, călăul lui Pătrăşcanu, n-a ezitat să pună un aviz de refuz asupra eliberării mele. La cîteva luni a fost rearestat şi Vasile Munteanu pe baza referatelor unor turnători din afară. Am mai făcut astfel alţi opt ani de închisoare, reluîndu-mi activitatea ştiinţifică cu toţi atîţia ani de întîrziere din cauza perfidiei maiorului Gruia, care după cîţiva ani a fost demis din cauza ticăloşiilor sale, ce au culminat cu încercarea de a-l aresta pe Lucian Blaga. În acest scop arestase în prealabil pe doctorii Iubu şi Perianu, care-l vizitau, dar aceştia, spre cinstea lor, au refuzat să dea declaraţiile false ce li s-au cerut cu toate maltratările la care au fost supuşi. În atari condiţii ministerul nu a dat aprobare pentru arestarea lui Blaga. Între timp venise şi ştirea cu candidatura lui pentru premiul Nobel, comunicată de radioul elveţian, care a ţinut să observe că şansele sale sînt cele mai mari, Analfabet cum era, Grünberg avea altă părere. Partea tristă este că după înlăturarea lui, victimele sale au rămas la închisoare. O canalie abjectă şi un ministru cu conştiinţa pătată de uciderea lui Pătrăşcanu!

La penitenciarul din Dej şi Gherla

În dimineaţa zilei premergătoare sărbătorilor de Rusalii au fost trase în curtea închisorii patru vagoane duble, iar noi am fost duşi cu toţii ca să ni se dea hainele particulare. Bucuria de a ne vedea toţi a fost foarte mare. Semn de încurajare a fost eliberarea socialiştilor în frunte cu profesorul Motaş şi Stănescu.

Dar unde urma să fim duşi? Nu ştiam şi nu puteam bănui. Exact conform cîntecului deţinuţilor:

„Vom pleca vreodată, vom pleca curînd?
Nu se ştie unde, nu se ştie cînd“.

Trenul, la care am fost ataşaţi, a luat-o spre Valea Oltului. Deci mergeam la Aiud sau la Gherla, ne-am spus noi. A doua zi după masă am trecut prin Blaj, dar clopotele la catedrală nu mai trăgeau, iar mitropolitul Blajului, Alexandru Rusu, fostul meu profesor de religie de la liceul din Blaj, împreună cu cei patru episcopi tineri ai săi – Todea, Hîrţea, Ploscaru, Leluţiu – erau trişti şi frămîntaţi de gînduri. Frenţiu şi Bălan dintre cei mai bătrîni şi Ionel Suciu, colegul meu drag de clasă şi bancă, dintre cei mai tineri, muriseră.

După 15 km a urmat gara din Cisteiu, iar peste Tîrnavele unite era satul meu Obreja. Am strigat la fereastră: „Aci e profesorul Mărgineanu din Obreja, veniţi cei ce mă auziţi la gara de la Podul Mureş sau din Teiuş ca să aflu de soarta mamei mele şi a fratelui meu“.

– Ce faci? – mi-a spus Ionel Mocioni. O să te toarne ticălosul acesta de Silber ca şi pe Pătrăşcanu.

La Podul Mureş un om s-a prezentat la fereastra dubei şi mi-a strigat: „Domnule profesor, eu sînt un om din Cisteiu“.

– Mama trăieşte? – am întrebat eu.

– Da.

– Fratele meu s-a întors?

– Da.

– Despre familia mea de la Cluj ştii ceva?

– Sînt bine şi sănătoşi şi vă aşteaptă cu toţii.

– Îţi mulţumesc din toată inima frate dragă, şi să ştii că nu te voi uita viaţa întreagă pentru binele pe care mi l-ai făcut că de opt ani nu mai ştiu nimic despre ei. Spune-le şi lor că sînt bine şi sănătos.

– Să trăiţi, domnule profesor, şi păstraţi-vă încrederea în dreptatea care trebuie să vină, a mai spus el în momentul plecării trenului.

În gara de la Teiuş vagoanele noastre au fost ataşate la alt tren, iar operaţia aceasta a durat peste o oră. Omul meu de omenie a venit din nou la vagon cu toată primejdia de a fi observat.

– Să ştiţi, domnule profesor, că ceea ce v-am spus e adevărat. Sînt toţi bine şi sănătoşi şi vă aşteaptă să vă întoarceţi sănătos şi dumneavoastră.

Emoţionat de omenia pămînteanului nostru, mitropolitul Rusu a venit la geamul invizibil al dubei şi i-a spus:

– Sînt mitropolitul Rusu de la Blaj. Mă aflu aci cu cei patru vlădici ai mei. Dumnezeu să te binecuvînteze pentru binele pe care l-ai făcut profesorului.

De fapt, mama nu mai trăia, iar fratele nu se întorsese, ci era şi el sub pămînt ca alţi cinci ţărani din Galda şi Mihalţ, ucişi în curtea închisorii din Aiud de către colonelul Crăciun. Omul însă şi-a dat imediat seama de durerea pe care mi-ar fi provocat-o şi de aceea nu a ezitat o clipă să-mi spună că sînt în viaţă. Mi-a făcut – cum i-am spus după eliberare – numai bine căci vestea morţii lor m-ar fi îndurerat profund, a fratelui mai ales.

Silber nu m-a turnat, dar neomenia aceasta a făcut-o fiul regretatului meu prieten Victor Ion Popa. O nenorocită de lichea, care a dezonorat numele tatălui său. Ofiţerului politic de la penitenciarul din Dej, unde am ajuns, i-am spus că nu avem veşti despre familia mea de opt ani de zile, iar pentru veştile aflate sînt gata să execut orice pedeapsă. Comandantul închisorii a considerat însă că transgresiunea nu s-a petrecut la închisoarea sa, ci în tren, unde răspunderea era a şefului de dubă, nu a lui. Cu ruşinea ticăloşiei sale a rămas numai Sorin Popa, fapt pentru care lumea i-a întors spatele.

În gara de la Dej am fost însă primiţi cu foarte multă ostilitate, iar palmele au curs pentru orice fleac. Am înghiţit-o şi pe aceasta. Celulele erau aceleaşi, ca şi la Piteşti, plus două camere mari pentru 20 şi 25 persoane. La Piteşti am fost doi în pat. Aci numai unul. Un avantaj deosebit. Sub pat, la şerpăria de pe ciment, nu mai dormea apoi nimeni. La Piteşti în celulele de doi pe patru metri

pătraţi cu şase pături ajungeam uneori să fim şi 14 persoane. Aci eram numai şase. La Piteşti nu aveam voie să trecem în spaţiul liber de doi metri pătraţi de lîngă fereastră, iar în spaţiul opus de la uşă era hîrdăul cu apă într-o parte, cel pentru nevoile biologice în cealaltă. În acest mod loc de mişcare ne rămînea doar o jumătate de metru lîngă uşă, în care ne învărteam cu rîndul pe loc ca orbii. La Dej paturile erau lîngă fereastră şi astfel lîngă uşă ne rămînea un spaţiu liber de doi metri, în care puteam face o mişcare de patru paşi mici. La Piteşti sufeream de frig. La Dej nu. În primele săptămîni mîncarea a fost mai slabă, dar după aceea s-a îmbunătăţit sensibil şi de foame nu mai răbdam. În curgerea unui an am recîştigat şi vreo 5-10 kilograme în greutate.

Aceste semne bune ne îndreptăţeau să credem că ne apropiem de eliberare. Unii aveau dealtfel 15-16 ani de întemniţare. Tratamentul era totuşi foarte sever chiar dacă bătăile de la gară nu s-au mai repetat. Să ne aşezăm peste zi în paturi nu aveam voie nici aci, iar dacă eram prinşi, atunci ne duceau la camera de pedeapsă, care nu avea pat. Uneori eram puşi şi în lanţuri. Dar numai la picioare, nu şi la mîini, ca la Jilava. Mîncarea în zilele de pedeapsă ne era redusă la jumătate. Ca şi la Piteşti ori Aiud. Aceasta ne era prilej de îndurerare cînd speranţele slăbeau.

După un an şi jumătate, anume imediat după Anul nou 1964, ofiţerul politic a venit în camera cu 20 de persoane cu un teanc de fotografii a noilor fabrici şi clădiri din capitală şi din celelalte oraşe, pe care ni le-a dat să le vedem, vorbindu-ne foarte domol, iar nu ca o brută, cum obişnuia înainte. Mirarea noastră a fost peste măsură şi de aceea am adormit cu toţii numai după miezul nopţii, comentînd acest eveniment neobişnuit. A doua zi am fost îmbarcaţi în camioane şi duşi la penitenciarul din Gherla, unde am aflat că în cursul lunii noiembrie şi decembrie au fost eliberaţi peste 500 de deţinuţi cu pedepse mici, e adevărat, dar neterminate. Inima s-a încălzit, iar speranţele au început să ne crească. Tratamentul era însă acelaşi ca la Dej. Maiorul Dumitrescu, comandantul închisorii, se purta corect şi el. La penitenciarul de la Ocnele Mari fusese o brută. Îl înlocuise cu cîteva luni înainte pe Goiciu, ale cărui metode brutale provocaseră o răscoală a deţinuţilor. Ofiţerul politic Rusu era însă un isteric fără pereche, dispus să pedepsească pe toată lumea pentru orice fleac. La începutul lunii martie au fost eliberaţi alţi 600 deţinuţi. Îi vedeam trecînd fericiţi prin curtea închisorii, dar dacă speranţele noastre creşteau în progresiune aritmetică, nerăbdarea se angaja în progresiune geometrică. Am reînceput din nou să simţim povara zidurilor, ca şi în primele luni de închisoare.

În cursul lunii aprilie a trebuit să mă supun unei operaţii de hemoroizi. Prin atari operaţii trecuseră mai bine de două treimi din vecinii deţinuţi. La Piteşti şi la Dej eram scoşi o dată pe zi la toaletă, dar aveam numai două minute pentru evacuarea scaunului. Cu efortul pe care-l făceam încă din cameră ca să avem o evacuare cît mai rapidă, ne-am trezit nu numai cu înmulţirea hemoroizilor, ci şi cu ieşirea intestinului gros pe o lungime de 5-10 cm, datorită efortului. Bunul meu prieten şi coleg, Radu Roşca, suferea cel mai greu. De aceea, Dan Hurmuzescu, Ionel Mocioni şi eu făceam toate eforturile ca să mai economisim două minute pentru el. Uneori nu reuşea nici în cele 4 minute să aibă scaun, iar durerile îi erau aşa de cumplite încît şiroaie de lacrimi îi curgeau pe obraz. Au fost cele mai cumplite suferinţe. Medicul penitenciarului din Dej, doamna Moldovan, se temea în cazul său de un cancer şi de aceea a făcut tot ceea ce i-a stat în putinţă şi l-a trimis la spitalul penitenciarului din Văcăreşti ca să fie operat. A plecat împreună cu generalul Rozin şi ing. Hrisoghelos, bolnavi şi ei. Înainte de plecare doamna Moldovan a şi spus inginerului Hrisoghelos că dacă pe drum în dubă profesorul Roşca are o criză gravă atunci să bată în uşă şi să ceară internarea lui în cel mai apropiat spital. A avut însă norocul să ajungă la Văcăreşti, dar aci cei trei medici, care l-au consultat, au găsit că operaţia este inutilă deoarece deznodămîntul nu poate întîrzia mai mult de 10-15 zile. Ca să nu înţeleagă bolnavul, au folosit cîteva cuvinte franceze, căci mai multe nu ştiau.

– Lăsaţi limba franceză, le-a spus Radu Roşca, deoarece personal am studiat liceul şi universitatea franceză. Anunţaţi însă pe profesorul Burghelea că vărul său Radu este aci, pentru ca să vină să mă vadă şi să mă opereze el.

– Aceasta nu se poate, i-au răspuns grăbit toţi trei.

După două săptămîni Radu nu a murit şi a început să se simtă mai bine. A decedat însă generalul Rozin, care pe drum se îmbolnăvise de o pneumonie, iar doctoriţa curantă de la Văcăreşti, nu i-a acordat asistenţa cuvenită, preocupată fiind numai de ochii frumoşi ai bunului meu prieten, Radu Roşca.

– Nu vezi ce picioare frumoase am, domnule profesor, i-a spus ea mereu. În una din zile s-a urcat pe un scaun, ridicîndu-şi şi rochia pînă la mijlocul corpului, ca Radu să-i vadă picioarele mai bine. Ei, uită-te şi dumneata la ele, i-a spus ea.

– Mă uit, domnişoară, dar uitaţi-vă şi dumneavoastră la domnul general căci e grav bolnav.

În acea clipă, după un efort de răsuflare adîncă, generalul a decedat.

La Dej am avut durerea de-a pierde pe generalul Traian Teodorescu în cameră şi pe Radu Cioculescu la infirmerie. La infirmeria închisorii mîncarea era sensibil mai bună. În schimb, ferestrele erau deschise numai cîte o jumătate de ceas dimineaţa, la amiază şi seara. Oamenii erau astfel ucişi cu lipsa de primire a aerului pentru a avea cantitatea suficientă de oxigen. De aceea mai mult decît orice sufeream în aceste condiţii de lipsa de aer, care nu costa nici un ban. O crimă mai absurdă nu putea exista!

La penitenciarul din Gherla operaţiile erau făcute de doctorul Stere de la Brăila, deţinut şi el. Un chirurg excepţional şi un om cum nu se poate mai cumsecade, cu care am rămas prieten bun.

La cîteva zile după operaţie, am fost scos din infirmierie aşa bolnav cum eram şi dus la biroul unui inspector, venit din Minister. Omul a rămas impresionat de starea mea şi a deschis o conversaţie asupra comportării mele necorespunzătoare din timpul deţinerii prin toate închisorile prin care am trecut, care a nemulţumit pe toţi ofiţerii politici.

– Comportarea mea e corectă, domnule inspector, dar ofiţerii politici se lasă duşi de nas de toate lichelele şi canaliile, gata să treacă peste mormîntul oricui ca să le cîştige favoarea în vederea unei eliberări mai grabnice.

– Aveţi un singur referat mai corect, dar în ceea ce priveşte păstrarea convingerilor dv. şi acesta vă este defavorabil.

– Acest referat trebuie să fie al locotenentului Lupu (Wolf) de la Piteşti, căci după judecata noastră, a deţinuţilor, acesta a fost singurul om mai cu cap, care nu se lăsa indus în eroare de turnători, ci stătea de vorbă şi cu deţinuţii înşişi.

– Da, dar notează şi el îndărătnicia cu care vă păstraţi convingerile…

– … democrate şi socialiste, am răspuns eu, luîndu-i vorba din gură. Şi nu numai din timpul închisorii, ci din vremea studenţiei şi carierei mele, aşa cum toate lucrările mele arată.

– Totuşi…

Mai tîrziu am aflat că a venit ca să întocmească un referat asupra conduitei mele din închisoare în vederea eliberării mele, pe care soţia o cerea după trecerea a 15 ani de la arestarea mea. La cerere a ataşat şi aprecierile unor buni prieteni, membri ai partidului comunist şi cu poziţie importantă în ierarhia statului, ca C. Drăgulescu şi T. Bugnariu, miniştri adjuncţi, Beniuc, preşedintele Uniunii Scriitorilor etc. Ministrul Drăghici a pus însă mai multă greutate pe rapoartele ofiţerilor politici decît pe referatele lor. Raportul cel mai defavorabil mi-a fost făcut chiar de ofiţerul politic Rusu de la Gherla, care era obsedat de teama că vom fi eliberaţi cu toţii, iar el rămîne fără slujbă.

– Să credeţi voi că veţi fi eliberaţi cu toţii, ne spunea el mereu. Este un ciur, care alege, oprind aci pentru tot restul vieţii tîlhari ca Mărgineanu, Tomaziu (care era tocmai lîngă mine)…

Satisfăcut că după o lună nu am fost eliberat, a cerut o nouă „încondeiere“ a mea colonelului Pera, şeful camerei, o canalie fără pereche, iar pe temeiul ei m-a dus la zarcă. Era şi aci una în vechea clădire a lui Martinuţ, fost guvernator al Ardealului, pe a cărei curte a fost ridicată noua închisoare.

– Aci ai să rămîi pentru totdeauna, mi-a spus el rînjind satisfăcut.

La cîteva zile a sosit însă maiorul Dumitraşcu de la Securitatea din Cluj – căruia i se raportase izolarea – şi a stat de vorbă cu mine pe îndelete timp de aproape trei ceasuri. Om cinstit şi cu cap, a găsit convorbirea pe deplin satisfăcătoare şi a dispus scoaterea mea de la zarcă, lăsîndu-mă să înţeleg că va fi eliberată în curînd toată lumea.

Ca să atenueze înfrîngerea sa, locotenentul Rusu a rugat pe noul director al închisorii – care l-a înlocuit pe Dumitrescu, prea pătat cu crime şi el – ca să-mi dea ordin să nu comunic deţinuţilor conţinutul convorbirii cu maiorul Dumitraşcu, pe care de altfel nici el, după toată probabilitatea nu o ştia, fiind un „secret“ al Securităţii. Locotenentul Rusu era de faţă, dar părea de nerecunoscut. Aplombul îi scăzuse. Probabil că a primit observaţii şi din partea maiorului Dumitraşcu.

Dar cum era să nu spun fraţilor mei de suferinţă vestea apropiatei eliberări a tuturor? Este adevărat, nu am spus-o cu voce tare camerii, ci am şoptit-o încet generalului Gh. Marinescu, fostul comandant al Artileriei noastre antiaeriene, un om cu un caracter desăvîrşit. El a şoptit-o discret colonelului Eftimie, acesta episcopului Todea etc. Într-o oră ştiau toţi cei care nu erau turnători. Pera turba că nu a putut-o afla şi a bătut în uşă ca să fie scos imediat la locotenentul politic. S-a reîntors însă cu coada între picioare.

În lotul eliberării următoare de la sfîrşitul lunii mai n-am fost pe listă şi astfel speranţa locotenentului Rusu în „ciur“ a crescut din nou. A venit în cameră chiar în timpul scoaterii deţinuţilor, care aveau fericirea de a fi pe listă şi a spus satisfăcut:

– Ei, domnule profesor Mărgineanu şi domnule Tomaziu, nu aţi plecat?

– Încă nu, domnule locotenent, am răspuns eu.

– O să plecaţi voi cînd o să vă vedeţi ceafa, a răspuns el, mîndru şi încîntat de sine, aidoma proverbului, care susţine că prostului nu-i stă bine dacă nu e şi fudul.

În clipa următoare însă plutonierul cu lista celor care se eliberau a reintrat şi a rostit:

– Gheorghe Tomaziu.

Sala a rîs cu hohote, iar locotenentul Rusu a plecat furios, după toată probabilitatea nu numai pe noi, ci de această dată şi pe partid.

Seara a revenit cu Tomaziu în cameră şi a spus:

– Ei aflaţi acum că Tomaziu a fost un om cuminte şi cumsecade, care a ştiut să colaboreze cu mine fără ca voi să ştiţi şi de aceea pleacă pe baza referatului meu.

Sala a izbucnit iarăşi în rîs, iar bunul meu prieten Gigi Tomaziu făcea eforturi uriaşe ca să nu rîdă şi el.

La cîteva zile după aceasta am fost scos din cameră şi dus la camera de plecare, unde mi-au fost aduse hainele particulare. Le-am îmbrăcat în grabă, convins că ceasul eliberării a sosit şi pentru mine. În cameră se mai aflau alţi doi deţinuţi. La scurtă vreme însă mie mi-au fost aplicate lanţuri la picioare. Se uitau nedumeriţi şi ceilalţi doi deţinuţi, care nu pricepeau deoarece de un an nu a mai fost pus nimeni în lanţuri. După aceea am fost duşi toţi trei la un camion închis, în care se aflau patru gardieni înarmaţi. Alţi doi au luat loc lîngă şofer. La gară ne-au aşteptat alţi opt gardieni, care ne-au dus la duba trenului.

– Ce înseamnă aceasta domnule profesor, m-a întrebat unul dintre deţinuţi, un locotenent colonel aviator, al cărui nume nu mi-l mai amintesc.

– Nu pricep nici eu.

La ora 11 seara am ajuns la Aiud, unde eu am fost dat jos. În faţa vagonului dubă mă aşteptau vreo 12 gardieni şi un locotenent major.

– Ia-ţi bagajele de jos şi vino, mi-a spus un plutonier.

– Nu pot fiindcă sînt bolnav, am răspuns eu. Şi apoi sînt şi în lanţuri şi îmi e greu, am ţinut să adaug.

Am fost dus la duba închisorii, iar bagajele mi-au fost aduse de un gardian. Lanţurile mi-au

fost scoase imediat, iar după aceea am fost dus la o celulă de la parterul penitenciarului nou.

– Tot e bine, mi-am spus eu, căci nu m-au dus la zarca de la care cu zece ani înainte am plecat. În celulă eram singur.

A doua zi dimineaţa a venit colonelul Crăciun, comandantul închisorii, însoţit de ofiţerul politic, un maior, care părea un om foarte cumsecade. Mai tîrziu am aflat că era licenţiat în psihologie la Universitatea din Bucureşti.

– Ei, cum te simţi, domnule profesor, m-a întrebat colonelul Crăciun.

– Ca la închisoare, domnule colonel.

– Şi cînd ai de gînd să te mai laşi de gărgăunii din cap? – a continuat el.

– Nu pricep, domnule colonel.

– Ai refuzat la Gherla să dai o declaraţie de aderenţă la regimul comunist, pe care locotenentul Rusu ţi-a cerut-o. Cei care au dat, au plecat.

– Ei, au mai plecat şi alţii, care n-au dat atari declaraţii, dar s-au obligat, la fel ca şi mine, să respecte legile ţării. Că nu toată lumea e comunistă nici afară şi atunci de ce să fie tocmai deţinuţii mai catolici decît papa. Să vedem după ce vor ieşi afară, ca să mă conving şi eu de faptul că stalinismul a apus…

– Ne vom da toată silinţa să-ţi dăm materialul documentar necesar ca să te poţi convinge. Vino cu noi la club, ca să-l vezi.

Am fost poftit să ies primul, atît din cameră, cît şi afară în curte, ceea ce a determinat pe gardianul de la uşă să privească foarte mirat la mine.

Zilele următoare, după ce am primit cărţi şi am fost scos la şedinţele clubului – la care erau aduşi toţi deţinuţii, cu excepţia celor de la zarcă – am fost dus la una din cele 7-8 celule de la birou ca să scriu şi eu declaraţia de rigoare. Nu a fost socotită satisfăcătoare şi am fost trimis la zarcă, unde am avut norocul să dau peste Mircea Nicolau, tînărul legionar de la Jilava, care se apropiase de ideile mele.

– Ce ne facem, domnule profesor, că ni se cer declaraţii cu totul compromiţătoare, care-ţi fac obrazul să roşească de ruşine.

– Nu le dăm, Mircea dragă. Nu o să ne murdărim obrazul chiar acum la sfîrşit.

A doua zi a fost adus în camera noastră Nicolae Pătraşcu, care dăduse o declaraţie satisfăcătoare şi stăruia acum pe lîngă toţi ceilalţi legionari ca să deie şi ei. Cu Mircea Nicolau a fost aproape dur, ceea ce m-a făcut să observ:

– Nu te pricep, Nicolae. De ce forţezi conştiinţa omului?

– Fiindcă tu n-ai trecut prin ceea ce am trecut eu, mi-a răspuns el.

Aflasem, în adevăr, şi eu că, la cîţiva ani după plecarea mea de la zarcă, el a fost dus din nou la arestul Ministerului de Interne şi bătut crunt pentru a recunoaşte că maltratările inumane ale studenţilor de la Piteşti, făcute de către fraţii lor de suferinţă, au fost puse de el ca să compromită regimul comunist!

În adevăr, în 1952 la Piteşti se petrecuseră lucruri de-a dreptul îngrozitoare, pe care mintea unui om sănătos la cap nu le poate crede. Ofiţerul politic a însărcinat agenţii săi, care au acceptat funcţiunea de „turnător“, ca să procedeze la reeducarea celorlalţi pentru a-i aduce şi pe ei la comunism, folosind în acest scop orice mijloc ce la trecea prin minte. În acest mod studenţii ceilalţi au fost schingiuiţi în bătăi, privaţi zile întregi de mîncare şi apoi obligaţi să soarbă ciorba fierbinte aşezaţi pe burtă, timp în care erau loviţi peste spinare cu o coadă de mătură. La 2-3 zile jumătate din eu au murit în chinuri îngrozitoare, cu buzele, gura şi stomacul arse şi pline de băşici. De asemenea, au fost obligaţi să declare în faţa celorlalţi că mama le-a fost curvă, iar tata hoţ. A fost desenată şi figura blîndului Isus în mărime naturală, iar în spatele ei a fost aşezat un tînăr cu sexul scos prin panou ca să fie luat în gură de ceilalţi.

Lucruri asemănătoare s-au petrecut şi la penitenciarul din Gherla, iar „reeducatorii“ au fost

tot deţinuţi tineri, majoritatea studenţi şi ei. Bătrînii deputaţi social-democraţi Jumanca şi Flueraş au fost ucişi cu coada măturii băgată pe gură pînă în stomac. Şi aşa mai departe cu alte fapte murdare, de care s-ar ruşina şi animalele cele mai fioroase, pe care nu le mai transcriu fiindcă un chin e şi reamintirea lor.

– Vezi, tu, Nicolae – i-am spus lui Pătraşcu – cu ocazia procesului te-am întrebat dacă te-au bătut rău ca să semnezi minciunile din declaraţie şi mi-ai răspuns că nu s-a născut omul acela care să dea în tine. Eu ştiam totuşi de la Dumitrescu, studentul în medicină, că ai fost crunt maltratat şi tu. Acum recunoşti. Văd că ţi-au rupt nu numai dinţii, ci şi un picior. Te rog să crezi în compasiunea mea. Nu forţa însă conştiinţa curată a acestui tînăr, de care am prins dragoste tocmai pentru nevinovăţia lui.

– Ce mă fac, domnule profesor? Mi-a spus Nicolau după plecarea lui Pătraşcu din celula noastră. Sînt singurul, care am mai rămas. Manu şi ceilalţi, care au refuzat, au fost cu toţii ucişi aci la zarcă, fie prin înfometare, fie prin bătăi, fie poate chiar prin otrăvirea mîncării.

– Dumnezeu îmi este martor, Mircea dragă, că nu te pot sfătui. Răspunderea e prea mare şi dacă spun *da* şi dacă zic *nu*.

– Dar dumneavoastră ce o să faceţi?

– Declaraţii mincinoase am dat la anchetă, dar nu mai dau acum. Însă după mine nu e bine să te iei, căci, din nenorocire, pentru voi, legionarii, nu mai e nimeni ca să vă ia apărarea sau să se scandalizeze de uciderea voastră deoarece aţi ucis şi unii dintre voi. De aceea fă tot ce e posibil ca să-ţi salvezi viaţa, dar fără să-ţi murdăreşti totuşi obrazul, ca să-ţi fie ruşine de tine. Adu-ţi aminte de ceea ce scrie Tolstoi în *Război şi Pace*:

„– Să vii înapoi Andrei, căci sînt bătrîn şi singur – a spus bătrînul general fiului său, care pleca pe front. Dar să-ţi faci şi datoria, purtîndu-te vitejeşte, a adăugat el“. Ce alt sfat aş putea să-ţi dau eu?

După un ceas am fost luat din celula sa. Ceea ce însemna că Pătraşcu s-a plîns colonelului Crăciun de influenţa mea rea asupra lui Nicolau. Eliberat, cu conştiinţa pătată, după cîteva luni s-a sinucis.

Cea de-a doua declaraţie a mea nu a plăcut nici ea. Şi nici cea de-a treia! De aceea nu am mai fost scos la club ca să nu fiu exemplu rău pentru ceilalţi. În schimb, la ultima şedinţă a clubului din după masa zilei de 25 iunie 1964 a venit un electrician, însoţit de doi gardieni şi mi-a instalat un difuzor deasupra uşii mele. Cu cîteva minute înainte de începerea şedinţei a venit un locotenent, însoţit de doi plutonieri. Locotenetul a rămas pe coridor, plimbîndu-se în faţa uşii, dar plutonierii au intrat în cameră ca să convingă dacă ascult dezbaterile de la club.

După cîteva minute am auzit glasul colonelului Crăciun, care a deschis şedinţa şi a invitat deţinuţii să analizeze „ticăloşia“ cazului meu şi a inginerului Ilie Niculescu, care refuzam să dăm cuvenitele declaraţii.

Atacul împotriva mea l-a deschis doctorul Atofanei, care a făcut parte din grupul de studenţi care au pus la cale atentatul împotriva profesorului Goangă şi apoi a mea.

– Ai curajul de a mă privi în faţă, doctore, că eu pe faţă te acuz şi-ţi spun adevărul, ca să termini cu ticăloşiile tale. Ce, crezi că te apără Rockefeller, căruia ţi-ai vîndut conştiinţa?…

– Ei, dacă o iau pe calea aceasta, – mi-am spus eu – nu e rău, ştiind că o comisie guvernamentală a noastră a sosit cu două zile înainte la Washington. Nu-l credeam pe colonelul Crăciun chiar aşa de prost.

– Dar cine e acesta mă, a întrebat unul din plutonieri pe celălalt.

– Pst! – i-a răspuns el, arătîndu-mă pe mine.

În aceeaşi clipă am auzit şi vocea revoltată a bunului meu prieten drag, Petrică Ţuţea, colegul meu de la căminul Avram Iancu, cu care am legat o frăţie care ulterior s-a întărit mereu.

– Dar cum e posibil, domnule colonel, ca profesorul Mărgineanu să fie atacat tocmai de acest

ticălos, care pe vremuri, ca legionar, a voit să-l împuşte pentru ideile sale socialiste şi democrate?

– Gura Ţuţea, a strigat la el răstit colonelul Crăciun.

– Nu, domnule colonel, pentru că este o ticăloşie ordinară ceea ce se face acum…

– Scoate-l afară, a zbierat Crăciun.

Atofanei şi-a pierdut elanul şi a terminat repede, iar atacul celorlalţi „turnători" – pe care nu i-am cunoscut nicicînd – a fost cu ton mai scăzut.

Doctorul Popescu – care făcea serviciul de medic deţinut în timpul nopţii, în caz de nevoie – a convins gardianul să vină cu el la mine ca să-mi facă o injecţie de liniştire a inimii. Înainte cu 4-5 zile inima mă lăsase pentru o clipă şi am leşinat. Gardianul m-a zărit pe vizetă căzut jos şi a chemat medicul.

– Grav nu e nimic, mi-a spus doctorul Popescu, dar pentru a preîntîmpina alt leşin este bine să staţi două zile în repaus complet. Am să vă fac raport către medicul oficial pentru a vă aproba rămînerea în pat.

De această dată m-a găsit plimbîndu-mă liniştit prin cameră, dar mi-a făcut semn să accept injecţia ca în timpul executării ei să-mi poată vorbi. Iar ca să nu priceapă gardianul ce-mi spune, mi-a repetat versului lui Dante:

– Lasciate ogni speranza. Altfel o să vă treziţi la zarcă din nou, a adăugat el.

– Chiar fără nici o apărare, ca dumneavoastră (Popescu fusese şi el legionar) nu sînt doctore. De aceea să vedem ce se mai întîmplă. Bagajul pentru zarcă în orice caz l-am pregătit.

A doua zi dimineaţă locotenentul major, care m-a păzit seara premergătoare, a venit imediat după terciul de la ora 6.

– Fă-ţi bagajele, mi-a spus el.

– Sînt făcute deja, domnule locotenent.

– Dar cum aşa? M-a întrebat el.

– Păi, după teatrul de ieri seară, m-aş putea aştepta la altceva?

– Bine, a răspuns el, avînd totuşi un zîmbet pe faţă. În curte însă nu a luat-o spre zarcă, ci spre direcţie, unde m-a introdus în unul din birourile în care deţinuţii îşi scriau declaraţiile.

– Ai aci hîrtie şi cerneală ca să-ţi scrii declaraţia aşa cum socoţi dumneata că e bine deoarece tovarăşul colonel e supărat şi nu vrea să-ţi mai dea sfaturi. Acum e ora şase şi jumătate. Ai timp de scris pînă la ora 11.

– Bine, dar pentru a-şi scrie declaraţiile, ceilalţi au avut cel puţin o săptămînă, am replicat eu.

– Eu execut ordinul pe care l-am primit şi de aceea te rog să te conformezi şi dumneata.

Am început să scriu. Pe la orele 9 am ajuns la un punct critic de luare de atitudine.

– Nu e vorba numai de soarta mea – mi-am zis – ci şi de aceea a soţiei şi a copiilor mei, despre care aflasem că au fost scoşi din şcoală şi din slujbă. Să păstrez, de aceea, şi eu măsura.

Dar exact în aceeaşi clipă, o voce mi-a răsunat profund în ureche:

– Scrie numai aşa cum e corect şi nu te îndepărta de Adevăr şi Dreptate că tot îţi vor da drumul, ba poate, chiar acum după ce termini de scris declaraţia.

Cu un sfert de ceas înainte de ora 11 am sunat ofiţerul, conform instrucţiunilor primite, ca să-i predau cele 17 pagini scrise. La două minute a venit şi colonelul Crăciun cu declaraţia mea în mînă şi mi-a spus:

– Dumneata nu ai avut încredere în mine, dar eu am în dumneavoastră şi de aceea îţi comunic punerea în libertate înainte de a-ţi citi declaraţia. Copiii şi soţia sînt sănătoşi şi te aşteaptă. Trenul pleacă la ora 12,30.

– Vă mulţumesc pentru vestea bună, domnule colonel. Şi acum că sînt om liber şi mai în vîrstă ca dumneata, dă-mi voie să-ţi dau şi eu un sfat: cine spune numai *da* fără să aibă curajul de a spune *nu*, atunci cînd trebuie, să nu te încrezi în el fiindcă e un ticălos care te înşeală.

În camera de plecare erau deja aduse hainele mele civile, pe care le-am îmbrăcat în grabă. Simţeam cum prind aripi.

– Aci e şi porţia dumitale de mîncare pe drum, mi-a spus gardianul. Dacă doreşti poţi să iei şi aceste două porţii, lăsate ieri seară de cei care erau din Aiud.

– Ai mai văzut dumneata un deţinut care după 16 ani de înfometare să refuze mîncarea?

– Vai de mine, atîţia ani aţi făcut!

Pînă la sosirea trenului spre Cluj mai aveam o oră. Am parcurs drumul încet, dar cu greu, deoarece puterile nu mă ajutau. Un şofer însă şi-a dat seama de unde vin şi unde merg. A oprit camionul şi m-a dus la gară.

Pînă la sosirea trenului personal de la Teiuş la Cluj mai era o jumătate de ceas. Eram însă prea emoţionat ca să pot mînca. Lumea apoi şi-a dat seama de unde vin şi se uita curioasă la mine. La hainele mele şi la sacul meu mare făcut din pătură, mai ales. De vorbit însă nu mi-a vorbit deoarece gara era plină de agenţi. Trenul a sosit destul de aglomerat dar lumea a priceput situaţia mea şi m-a ajutat să intru primul. Cei din tren m-au primit şi ei cu dragoste, iar un tînăr mi-a cedat imediat locul său, el rămînînd pe coridor. Cei din compartiment mi-au oferit de mîncare, dar le-am răspuns că am şi eu alimente destule. Am scos apoi unul din cele trei pachete şi am mîncat încet toată pîinea şi brînza, dar numai jumătate din slănină şi marmeladă, ca să nu mă înbolnăvesc. În timp ce mîncam m-am interesat apoi de preţul pîinii şi al slăninei, brînzei, marmeladei – aceste alimente minunate cu care nu mă mai puteam sătura de plăcute ce erau. De la oameni am acceptat ceapa verde, care era şi ea minunată.

Am înţeles imediat că mă pot hrăni cu 10 lei la zi ca să nu fiu o sarcină pentru soţie.

– Aş putea cîştiga şi eu 300 lei la lună, muncind orice? – am întrebat eu.

– Şi o mie, mi-au răspuns ei. Cu aceasta m-am liniştit.

Înainte de a sosi în gara de la Cluj, a revenit controlorul de bilete, care a aflat cine sînt de la un călător de pe coridor.

– Cobor şi eu, domnule profesor, mi-a spus el. Am venit să vă ajut că sînteţi slăbit.

– Dar mă ajută acest tînăr, care mi-a cedat locul, i-am răspuns eu.

– E mai bine să vă ajut eu, ca să vă iau şi un taxi, a replicat el.

– Domnul profesor vine de la Aiud, a spus el şoferului, şi n-are bani. Îţi plătesc eu ca să-l duci în strada Iorga.

– Bani nu primesc, dar îl duc, a răspuns acesta. Urcă domnule profesor, mi-a spus, deschizîndu-mi uşa.

Omenia lor m-a impresionat atît de mult încît mi-au dat lacrimile. Nu, nu „tovarăşi“ trebuie să ne spunem, ci „fraţi“. *Torna fratre* sînt de altfel primele cuvinte româneşti. De ajutor frăţesc a fost vorba şi atunci.

Sosiţi în faţa casei, şoferul a coborît ca să-mi aducă bagajele. Una din cele două studente, pe care soţia mea le avea în gazdă, a alergat să-mi deschidă uşa, iar cealaltă a mers să o anunţe. În timpul cînd şoferul introducea bagajele în antreu, a sosit şi ea.

Ca să descriu emoţia revederii, cuvintele nu-mi ajung.

Soţia a încercat să plătească şoferul, dar acesta nu a acceptat. A ridicat apoi receptorul de la telefon, a făcut un număr, iar în momentul cînd la capătul celălalt al firului s-a auzit vocea fiicei mele, mama ei i-a spus:

– Tata a sosit, Daniela, şi e lîngă mine. Vorbeşte cu el.

– Fata mea dragă! – am spus cu greu din cauza sughiţurilor de plîns.

– Ai plecat ca un bărbat, fără să plîngi, mi-a spus soţia mea, şi acum te întorci acasă emoţionat, ca şi noi, care am plîns însă numai la plecare, nu la sosire.

Daniela cu soţul au venit imediat, lăsînd uşa apartamentului lor deschisă. Spre norocul lor a sosit între timp compozitorul Miereanu, care a intrat înăuntru şi i-a aşteptat avînd anunţată sosirea

sa, de care ei au uitat. Pînă la sosirea lor soţia mea a telefonat şi fiului meu, care era student la Bucureşti. Nu l-a găsit acasă, dar a lăsat „consemnul“ sosirii mele la gazda lui. Cu primul avion a sosit şi el.

Şi astfel calvarul celor 16 ani şi două luni s-a încheiat cu lacrimi calde de bucurie, care reîncep să curgă din nou şi acum cînd aştern pe hîrtie amintirea lor.

NICOLAE MĂRGINEANU
1905-1980

ACTIVITATEA DIDACTICĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

STUDII

Licenţiat (1927) şi doctor (1929) în filosofie, specialitatea principală psihologie, cu menţiunea *magna cum laudae* al Universităţii din Cluj.
Docent în psihologie la Facultatea de Filosofie şi Litere a Universităţii din Cluj (1931).
Studii de specializare la Universităţile din Leipzig, Berlin şi Hamburg (1929), Sorbona - Paris (1935) şi Londra (1935).

Cercetător ştiinţific în calitate de bursier al Fundaţiei Rockefeller la Universităţile Harvard, Yale, Columbia, Chicago şi Duke (1932-1934).

FUNCŢII

Preparator (1926-1928), asistent (1928-1936) şi şef de lucrări (1936-1938) la Institutul de Psihologie al Universităţii din Cluj.

Conferenţiar de psihologie aplicată la Facultatea de Filosofie şi Litere a Universităţii din Cluj (1938 -1947).
Suplinitor de psihologie şi director al Institutului de Psihologie la Facultatea de Filosofie şi Litere a Universităţii din Cluj (1938-1942).
Director al Laboratorului Psihotehnic al Ministerului Muncii din Cluj, la Sibiu (1941-1943).

DEŢINUT POLITIC (1948-1964)

Cercetător ştiinţific principal, gradul II, la Institutul de Ştiinţe Pedagogice, însărcinat cu direcţia Filialei din Cluj (1969-1971).

Profesor suplinitor, cu sarcini de cercetare ştiinţifică, la Catedra de Psihologie a Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii "Babeş-Bolyai" din Cluj (1971-1980.

Profesor invitat la Universitatea din Bonn (1971).
Profesor invitat la Universitatea din Hamburg (1972).
Invitat al Fundaţiei Rockefeller în S.U.A. pentru anii 1979-1980. Se întoarce în ţară când medicii americani confirmă diagnosticul de cancer.
Se stinge din viaţă la 13 iunie 1980, la Cluj.

LUCRĂRI

La Editura Institutului de Psihologie al Universităţii din Cluj:
Psihologia exerciţiului, 1929, 158p.
Psihotehnica în Germania, 1929, 88p.
Psihologia germană contemporană, 1930, 350p.
Psihologia învăţării, 1931, 180p.
Psihologia franceză contemporană, 1932, 320p.
Psihologia configuraţiei (în colaborare cu L. Rusu, A. Roşca, D. Todoran), 1929, 176p.

Elemente de psihometrie, 1938, 376p.
Analiza factorilor psihici, 1938, 216p.
Psihologia persoanei, Ediţia I: 1940, 570p; Ediţia a II-a: 1941, 574p.
Psihotehnica în marea industrie, 1942, 156p.
Psihotehnica, 1943, 504p.

Alte edituri:
Problema evoluţiei, Ed. Societatea de Mâine, Cluj, 1931, 84p.
Natura ştiinţei, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, 504p.
Sub semnul omeniei, Ed. pt. Literatură, Bucureşti, 1970, 304p.
Psihologie şi literatură, Ed. Dacia, Cluj, 1971, 350p.
Orientare şcolară şi profesională – coordonator ştiinţific şi autor a cinci capitole, cuprinzând aproximativ 100p., Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1972, 350p.
Condiţia umană – aspectul ei bio-psiho-social şi cultural, Ed. Ştiinţifică., Bucureşti, 1973, 650p.
Psihologie logică şi matematică, Ed. Dacia, 1975, 350p. (Lucrarea dezvoltă lecţiile ţinute la Universitatea din Bonn, în calitate de profesor invitat).
Amfiteatre şi închisori, Ed. Dacia, Cluj, 1991, 260p.
Psihologia persoanei, ediţia a III-a, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1999, 600p.
Psihologia Adâncurilor şi Înălţimilor, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1999, 215p.

Un număr de aproximativ 35 articole în reviste de specialitate şi de cultură generală, plus aproximativ 25 teste şi chestionare, fişe de observaţie, aplicate în şcoli şi uzine.

În limbi străine:
Beiträge zur Psychologie der Übung, Zeitscher. F. Angew. Psychol. 39, 1931, 491-530.
La théorie des facteurs, L'Ann. Psychol., Paris, 25, 1934, 50-84.
Les facteurs psychologiques, L'Ann. Psychol., Paris, 25, 1934, 85-102.
La nature de la loi scientifique et ses conditions d'exactitude, Paris, Alcan. Volum omagial, dedicat lui P. Janet, 32p.
Logical and Mathematical Psychology, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1997, 316p. (postum).
Depht and Height Psychology, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1998, 218p.